

UDK: 373.882

Nargiza ABDUQAYUMOVA,
Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi

UzMU professori, pedagogika fanlari doktori, X.Xudoyqulov taqrizi asosida

O'QUVCHILARNI MADANIY-INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Annotatsiya

Maqolada muallif o'rta maktab o'quvchilarining madaniy-intellektual rivojlanishining zamonaviy yondashuvlari va o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Unda maktab o'quvchilarining kognitiv mustaqil faoliyatda intellektual qobiliyatlarini shakllantirish ko'rsatkichlari masalasi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Yuqori sinf o'quvchilari, madaniy-intellektual rivojlantirish, salohiyat, ijtimoiy funktsiya, pedagogik shart.

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-INTELЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье автор раскрывает современные подходы и особенности культурно-интеллектуального развития старшеклассников. Рассмотрен вопрос о показателях сформированности интеллектуальных способностей школьников в познавательной самостоятельной деятельности.

Ключевые слова: Старшеклассники, культурно-интеллектуальное развитие, потенциал, социальная функция, педагогическое состояние.

THE PROBLEM OF CULTURAL-INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Annotation

In the article, the author reveals modern approaches and specific features of cultural-intellectual development of high school students. It considered the issue of indicators of formation of intellectual abilities of schoolchildren in cognitive independent activity.

Key words: High school students, cultural-intellectual development, potential, social function, pedagogical condition.

Kirish. Butun dunyo ta'lim siyosatida o'quvchining intellektual salohiyatidan foydalanish va bilimlarni jadal egallash strategiyasini ishlab chiqish ustuvor vazifa sifatida baholanadi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan "Uzluksiz ta'lim tizini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini yanada oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish"[1] ustuvor vazifalarga muvofiq boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quvchilarda intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish ko'nikmalarini oshirib borishlari ham dolzarb vazifa hisoblanadi.

Pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichida amerikalik olimlar "madaniy-intellektual" tushunchasini "...ma'lum bir yoshdagi, ta'lim va ijtimoiy muhitdagi boshqa shaxslarga nisbatan ayniqsa yuqori darajada erishish imkoniyati" [2], deb tushunadilar.

Intellektual rivojlanish har qanday inson faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. O'zining aloqaga kirishish, o'qishi ishlashga bo'lgan ehtiyojlarini tushinishi uchun avvalo dunyoni anglashi, faoliyatning turli qismlariga e'tibor berishi, eslashi va o'ylashi kerakligini tushinishi, tasavvur qilishi kerak. Shuning uchun insonning intellektual qobiliyatlari faoliyatda rivojlanadi va alohida faoliyat turi sifatida ajratiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. N.Leytes o'z tadqiqotlariga asoslanib, o'quvchining madaniy-intellektualligining uchta toifasini ko'rib chiqishni taklif qiladi: tezlashtirilgan aqliy rivojlanish bilan; erta aqliy ixtisoslashuv;

g'ayrioddiy madaniy-intellektual ning ma'lum belgilariga ega bo'lgan o'quvchilar [3].

Bu madaniy-intellektualni rivojlantirishda ta'lim va tarbiyaning muhim o'rin tutishini isbotlaydi. Shunday qilib, bugungi an'anaviy ta'lim va tarbiya sharoitida madaniy-intellektualning ijodiy salohiyatini qo'llab-quvvatlashning iloji yo'q, shuning uchun biz o'quvchilarning madaniy-intellektual rivojlantirish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish maqsadida o'rta ta'limni isloh qilish zarur deb hisoblaymiz.

B.Teplov qobiliyatlar individual va psixologik sifatida tug'ma bo'lishi mumkin, deb hisoblaydi. Uning asosiy g'oyasi: "... Madaniy-intellektual lilik qobiliyatlarning sifat jihatidan o'ziga xos birikmasidir, har qanday faoliyatni bajarishda katta yoki kichik muvaffaqiyatga erishish imkoniyati bog'liqdir"[4].

Insonning salohiyatini rivojlantirish, ularning qobiliyatlarga aylanishi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, uni bilimsiz va intellektual jarayonlar rivojisiz hal qilib bo'lmaydi. Shu ma'noda bu tushuncha "intellekt", "qobiliyat" va "ijodkorlik" tushunchalari bilan aloqador.

Intellekt (lotin tilidan tiieyesit – bilim, tushunish, aql) – "shaxsning aqliy qobiliyatlari: atrof-muhitda harakat qilish, uni etarli darajada aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani o'zlashtirish qobiliyati; vazifalarni hal qilish, qaror qabul qilish, oqilona harakat qilish, bashorat qilish qobiliyati"[2].

Ijodkorlik – bu ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarini yaratishga qodir bo'lgan samarali inson faoliyati. Faoliyatning madaniy intellektual salohiyatini rivojlantirish jamiyatning madaniy taraqqiyoti va inson tarbiyasining muhim shartidir. Binobarin, ta'lim muassasalarida ta'limning barcha bosqichlarida

o'quvchilarda chuqur va mustahkam bilimlarni shakllantirishga, mustaqil faoliyatni maksimal darajada rag'batlantirishga, qiziqishlarini rivojlantirishga, ijodiy izlanishlarning maqsadga muvofiqligi, qat'iyatligiga e'tibor qaratish zarur.

Ijodiy qobiliyatlarni har qanday ta'lim muassasasida barcha yoshdagi o'quvchilar ochishi va rivojlantirishi mumkin. Ijodiy qobiliyatlarni aniqlash uchun fan vakillari tomonidan ishlab chiqilgan ham pedagogik, ham psixologik xususiyatga ega diagnostik testlar mavjud.

Olim N.Leites ham aqliy qobiliyatlarning yetakchi xususiyatlari sifatida faoliyat va o'z-o'zini tartibga solishni alohida ajratib ko'rsatadi, uni har bir o'quvchining nerv sistemasi xususiyatlari prizmasida ko'rib chiqadi[5].

Amerikalik J.Renzulli individuallikni tadqiq qilishni qat'iy talab qiladi[6]. Uning fikricha, inson xatti-harakati insoniy fazilatlarining uch guruhi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aks ettiradi. Bu o'rtachadan yuqori, maxsus qobiliyatlar, yuqori darajadagi ijodkorlik. Ya'ni u madaniy-intellektual tushunchasini yuksak aql-zakovat bilan cheklamaydi, uni ijodkorlik bilan uyg'unlashtiradi.

K.Helleri quyidagi parametrlarni shakllantirdi:
yuqori intellektual qobiliyatlar;
ajoyib ijodiy qobiliyatlar (o'ziga xoslik, moslashuvchanlik, rivojlanish);
bilimlarni tezroq egallash qobiliyati;
intellektual nazorat o'chog'i va yuqori shaxsiy javobgarlik;

o'z qarorlarining samaradorligi va mustaqilligiga ishonish;

adekvat o'z-o'zini hurmat qilish bilan bog'liq ijobiy akademik o'zini o'zi tushunchasi [7].

Demak, bu nazariyalar o'zining nazariy yo'nalishi bo'yicha integrativ hodisa sifatida madaniy-intellektuallikga yaqinroqdir.

Tahlil va natijalar. Biz madaniy-intellektual deganda shaxsning bir (yoki bir nechta) faoliyat sohasida yuqori natijalarga erishish imkonini beradigan genetik, kognitiv, motivatsion va ijtimoiy salohiyatini tushunamiz. Intellektual sohada madaniy-intellektual li shaxs yaxshi xotira, jonli fikrlash, qiziquvchanlik bilan ajralib turadi. Madaniy-intellektuallik shaxsning murakkab xususiyati bo'lib, unga "umuminsoniy, milliy madaniyat bilan uyg'unlikda yashash uchun inson faoliyati, muloqot va xatti-harakatlar dasturlari tizimidir"[8].

Muloqot sohasida – yangi vaziyatlarga yaxshi moslashadi, kattalar va o'quvchilar bilan osongina umumiy til topadi, o'yinlarda – etakchi, mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Madaniy-intellektuallik nozik va aniq harakatchanlik, aniq muvofiqlashtirish, keng ko'lamli harakatlar, tanani yaxshi boshqarish, asosiy vosita ko'nikmalarini yuqori darajada rivojlantirish bilan ajralib turadi, har xil mehnat turlariga, shu jumladan, jismoniy mehnatga moyillik[9].

Madaniy-intellektuallikni aniqlash uchun barcha o'quvchilarni majburiy diagnostika qilish dasturlari 47 mamlakatda mavjud. Singapurda aql-idrok va ijodiy qobiliyat asosiy milliy boylikdir [10].

Madaniy-intellektualli o'quvchilarda standart ta'lim tizimi qondira olmaydigan ko'plab qobiliyatlar mavjud. Shuning uchun ko'pgina Yevropa mamlakatlarida va AQShda madaniy-intellektual o'quvchilar bilan mashg'ulotlar uchun dasturlar yaratila boshlandi. 1966 yilda Yevropa Kengashi qoshida madaniy-intellektual o'quvchilar bilan faoliyatni umumevropa miqyosida muvofiqlashtirish maqsadida Yeurotalant (Parij) tashkiloti tashkil etildi[10].

Bugungi kunda dunyoda madaniy-intellektual ning nazariy yo'nalishlarda yaratilgan o'nlab ilmiy tushunchalari ma'lum. Ularning aksariyati madaniy-intellektual tabiatining murakkabligini, uning barcha ko'rinishlari uchun umumiy standartlar va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish mumkin emasligini aks ettiradi.

Qobiliyatlarni faqat ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish bilan bog'liq individual-psixologik xususiyatlar deb atash mumkin va bu imkoniyat qo'shimcha qobiliyatlar bilan emas, balki faqat shaxsni tavsiflovchi individual qobiliyatlarning kombinatsiyasi bilan yaratiladi. Demak, tushunchaning muhim g'oyalaridan biri bu ba'zi qobiliyatlarni boshqalar bilan qoplash imkoniyati g'oyasidir[11]. Ushbu tushuncha iste'dodning merosxo'rliqi haqidagi maxanistik g'oyani inkor etish bilan tavsiflanadi.

20-asrning birinchi yarmidagi ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan qabul qilingan madaniy-intellektual darajasining doimiyliqi haqidagi pozitsiyadan farqli o'laroq, B.Teplov madaniy-intellektual shaxsning dinamik xususiyati, degan fikrni ilgari surdi.

Intellektual sohani rivojlantirish. Shaxsning rivojlanishi umuman jismoniy va psixologik ko'nikmalarining o'sishidir. U har qanday o'ziga xos faoliyatda sodir bo'ladi va aqliy jarayonlar bir vaqtning o'zida shakllanadi. Rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi ehtiyojlar, ehtiyojlar esa insonning har qanday jismoniy yoki psixologik harakatlarini yaxshilash istagidir.

Pedagogika fanida "shaxsni rivojlantirish" tushunchasi shaxsning ijtimoiy sifati sifatida uning ijtimoiylashuvi va tarbiyasi natijalari asosida shakllanish jarayonidir. Shaxsni shakllantirish uchun tabiiy anatomik va fiziologik shart-sharoitlarga ega bo'lgan o'quvchi, sotsializatsiya jarayonida insoniyat yutuqlarini o'zlashtirib, atrofda dunyo bilan o'zaro munosabatlarga kirishadi. Shaxsni rivojlantirish o'ziga xos motivlar tizimi rahbarlik qiladigan faoliyatda amalga oshiriladi. ma'lum bir shaxsiyat. Ehtiyojlar shaxs rivojlanishining zaruriy sharti va natijasi sifatida namoyon bo'ladi [12].

Ta'lim muassasasining muhim vazifalaridan biri bu shaxsning intellektual sohasini rivojlantirishdir. Intellektual qobiliyatlarga quyidagilar kiradi: fikrlashni rivojlantirish – mantiqiy, tanqidiy, ijodiy, xotira, tasavvur va e'tiborni rivojlantirish.

Shaxsning organizmi xronologik ketma-ketlik tizimida shakllanadi. O'quvchilarning rivojlanishi uchun har bir yosh bosqichida ushbu xronologiyani ajratib ko'rsatish kerak. Tabiat turli xil faoliyat sohaslariga intiladigan individual shaxsni yaratishni belgilab qo'ydi.

2. Imkoniyatlarni oshirish. Muallif R.Featherston zaif o'quvchilarni ularning rivojlanishini dasturlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga imkon beradigan darajaga etkazish maqsadida o'qitish masalasini hal qiladi[13]. Bu bilan u qobiliyatlarni rivojlantiruvchi topshiriqlar yordamida o'rganishga bo'lgan tug'ma ishtiyoqni uyg'otishga harakat qiladi.

3. Muammoga kompleks yondashuv (Yedvard de Bono). Bu yo'nalishdagi ta'lim barcha o'quv fanlari bo'yicha olib boriladi. Muallif ona tili, matematika kabi fanlarni alohida qayd etadi. Uning maqsadi – muammoni hal qilishda kompleks yondashuvni qo'llamasdan, uni uch yo'nalishda amalga oshirishga o'rgatish:

ijodiy fikrlashga va yangi maqsadlarga olib keladigan munosabatlarni ko'rishga o'rgatish;

gipoteza qurish va xatolarni ko'rish uchun mantiqiy fikrlashni o'rgatish;

o'z savollarini shakllantirish va mulohaza yuritish uchun tanqidiy fikrlashni o'rgatish [O'sha yerda].

4. Aql-idrok va ijodkorlik. J.Gilford divergent fikrlashdan tashqari, ijodkorlik tuzilishiga transformatsiya

qilish qobiliyatini, qarorning aniqligini va intellektual parametrlarni qo'shdi. Shunday qilib, aql va ijodkorlik o'rtasidagi bog'liqlik taxmin qilinadi. J.Gilfordning tajribalarida ma'lum bo'ldiki, yuqori intellektli test sub'ektlari testlarni yechishda ijodiy xulq-atvor ta'sir ko'rsatmasligi mumkin, ammo past intellektli kreativlar yo'q.

Diagnostika – bu ma'lum tarkib va tarkibdagi har qanday faoliyatga tayyorgarlik darajasini aniqlash jarayoni va natijasidir. Ular testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rovlar, kuzatishlar, suhbatlar va boshqa usullar tizimiga asoslangan bo'lib, ular bilim, ko'nikma yoki ko'nikmalarning hozirgi holatini, aqliy va jismoniy rivojlanishini, salomatlik holatini, ma'lum munosabatlarni olish imkonini beradi.

Bu tushuncha faqat Amerika Qo'shma Shtatlarida muvaffaqiyatli bo'ldi, chunki u madaniy–intellektual haqida faqat bitta o'lchov bo'yicha gapirishga asos bo'ldi. Bu aql va ijod o'rtasidagi farqlar va munosabatlarga bag'ishlangan eksperimental tadqiqotlar o'tkazish, o'rganish imkonini berdi. Rus olimi V. Drujininga aql va ijod o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha uchta asosiy pozitsiyani ajratib ko'rsatishga imkon berdi:

birinchisi – har qanday bo'linishni rad etish ushbu funksiyalardan;

ikkinchisi, aql va ijod o'rtasidagi munosabatlarning "narvonlari" borligi haqidagi bayonotga asoslanadi;

uchinchisi – aql va ijodkorlik mustaqil ortogonal qobiliyatlar.

N. Leites madaniy–intellektual li shaxsning rivojlanishini bashorat qilishga e'tibor beradi va o'tish davri davrlarida paydo bo'ladigan madaniy–intellektual belgilariga e'tibor qaratadi [5, 89-bet]. Uning fikricha, har bir yosh davrida madaniy–intellektualni yuzaga chiqarish uchun imkoniyatlar mavjud. Shu bilan birga u turli xil natijalarga olib keladigan bir xil sharoitlarga nisbatan dinamik aqliy rivojlanishni qayd etadi. Shu sababli o'quvchilikning har bir davri alohida aqliy afzalliklar bilan ajralib turadi va yoshga o'tish marhilasi nafaqat sotib olish, balki yo'qotishlar bilan ham bog'liq.

Har bir davrning mavjudligi har bir o'quvchi yoki o'smirlarga xosdir. Yillar o'tishi bilan aqliy qobiliyatlar nafaqat o'sib boradi, balki ularning yo'qolishi sodir bo'ladi va uning o'rniga boshqalar paydo bo'ladi: "Har bir yosh qadami o'ziga xos aql–zakovat bilan ajralib turadi – oldingi yoki keyingi asrga xos bo'lmagan aqliy xususiyatlar" [13].

O'quvchilarning kognitiv mustaqilligini shakllantirish vazifalarida intellektual ko'nikmalarni shakllantirish muammosi belgilangan. Didaktik adabiyotlarda maktab

o'quvchilarning kognitiv mustaqil faoliyatda intellektual qobiliyatlarini shakllantirish ko'rsatkichlari masalasi bir necha bor ko'rib chiqilgan.

Madaniy–intellektual rivojlanish natijasida o'quvchilar o'quv materiallarida ifodalangan mazmunni chuqur o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar. Natijada, ular o'rganilayotgan o'quv materialini mohiyatini anglab yetadilar. O'quvchilar intellektual faollik ko'rsatishi dalillarni maqsadga muvofiq tarzda tanlash hamda turli variantdagi o'quv topshiriqlarini bajarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Dars yakunida o'quvchilarga ob'ektiv fikrlash imkonini beradigan ilmiy dalillarga murojaat qilinadi. O'quvchilar ilmiy dalillar bilan o'lari bayon qilgan xulosalarni o'zaro qiyoslaydilar. Natijada, rang–barang fikrlar vujudga kelib, o'quvchilar ularni generatsiya qilishga muvaffaq bo'ladilar. Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchi dars maqsadini aniq belgilab olishi, o'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallarini muayyan izchillikda tizimlashtirishi, ular oldiga muammoli topshiriqlar qo'ya olishi muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarning intellektual rivojlanishlari uchun moyillik hosil qilish bosqichida o'quvchilarda taqdim etilgan axborotni tezkorlik bilan idrok etishga qiziqitirishdan iborat. Chunki o'quvchilarni intellektual rivojlanish jarayoni o'qituvchidan alohida pedagogik mahoratni talab qiladi.

O'quvchilarning madaniy–intellektual rivojlanish darajalari pedagoglar tomonidan qo'llab–quvvatlanganda tizimli xarakter kasb etadi. O'quvchilarning o'zlarining intellektual jihatdan namoyon qilishlariga o'qituvchi tomonidan imkoniyat yaratiladi.

O'quvchilarning madaniy–intellektual rivojlanishlariga xizmat qiladigan topshiriqlar va texnologiyalarining maqsadga muvofiq tarzda tanlanishi ham ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat. Fan o'qituvchilari o'quvchilarni madaniy–intellektual rivojlanishiga xizmat qiladigan topshiriqlari haqida aniq tasavvurlar va pedagogik bilimlarga ega bo'lishlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Mahalliy didaktikada intellektual ko'nikmalarni shakllantirish muammosi rivojlanishining navbatdagi bosqichi o'quv jarayonini optimallashtirish nazariyasining paydo bo'lishi va shakllanishi bilan bog'liq. Ushbu nazariyaning dolzarbligi o'sha davrda o'quvchilarning aqliy tarbiyaviy faoliyatini tashkil etishda sezilarli noto'g'ri hisob–kitoblar bilan bog'liq holda tushunilgan. Ushbu muammo doirasidagi zamonaviy izlanishlar o'quvchilarning madaniy–intellektual rivojlanishi bilan bog'liq muammolarni hal qilishning ko'plab variantlarini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.//Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.- Т, 2017.
2. Dlogspot.com [Электроний ресурс]. – Режим доступа : <http://eurotalent-rus.dlogspot.com/2008/02/1248>. №ш1.
3. Лейтес Н. С. Возрастная одарённость и индивидуальные различия: избранные труды / Н. С. Лейтес. – М. : Изд–во. Московского психолого–социального института ; Воронеж : Изд. НПО «МОДЭК», 2003. – 464 с.
4. Муранова Н. П. Личностно ориентированный подход в допрофессиональной подготовке лицеев / Н. П. Муранова // Научные записки Тернопольского ГПУ. – (Серия: Педагогика). – 2003. – № 4. – С. 26–32.
5. Лейтес Н. С. Возрастная одарённость школьников / Н. С. Лейтес. — М., 2000.
6. Соловьева И. В. Одарённый ребёнок: дар или наказание. Книга для педагогов и родителей / И. В. Соловьева, Т. Н. Джумагулова. – СПб. : Речь ; М. : Сфера, 2009. – 160 с.
7. Хеллер К. Диагностика и развитие одаренных детей и подростков // Современные концепции одаренности и творчества / под. ред. Д. Б. Богоявленской. — М., 1997
8. Воронин А. Интеллект и креативность в межличностном взаимодействии. М.: НПИ, 2022–86 с.
9. Федорова Н. Ф. Организационно-педагогические условия деятельности школы-лаборатории научного учреждения: дис. ... кон. пед. наук: 13.00.01 / Н. Ф. Федорова. – К., 1999. – 209 с.
10. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. — № 6, 1989.
11. Савенков А. И. Психология детской одаренности / А. И. Савенков. — М. : Генеза, 2010. — 440 с. : ил. — Учебник XXI века.
12. Ефромсон В. П. Гениальность и генетика / В. П. Ефромсон. – М.: Русский мир, 1998. – 544 с.
13. Федорова Н. Ф. Педагогические условия развития одаренной личности в школе: учеб.–метод. пособие. / Н. Ф. Федорова. - К.: Институт одаренного ребенка, 2014. - 94 с.

UDK:371.035:370.12

Nizomiddin ALIYEV,
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail:nialiye@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor T.A. Egamberdiyeva taqrizi asosida

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarda analitik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik mazmuni va asosiy yo'nalishlari, analitik tafakkurni rivojlantirishda dialektik uslubning ham samaradorligi yuqori hisoblanishi hamda pedagogik jarayonda tafakkur uslublarini mustarak holda qo'llashga o'rgatish rivojlantirish to'g'risidagi fikr mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: gipotetiko-deduktiv, yangi taraqqiyot, tafakkur ko'nikmalari, innovasion g'oyalar, mantiqiy fikrlash, individual sifatlar, barkamol inson, ta'lim standartlari, aqliy faoliyat turi, ilmiy-metodik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрены теоретико-методологические основы развития аналитического мышления у будущих педагогов посредством гипотетико-дедуктивного метода, высокая эффективность диалектического метода в развитии аналитического мышления, развитие обучения использованию стилей мышления в представлен педагогический процесс в общепринятой форме.

Ключевые слова: гипотетико-дедуктивное, новое развитие, мыслительные способности, инновационные идеи, логическое мышление, индивидуальные качества, совершенный человек, образовательные стандарты, вид мыслительной деятельности, научно-методический.

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPING ANALYTICAL THINKING IN FUTURE EDUCATORS

Annotation

In this article, the theoretical-methodological foundations of the development of analytical thinking in future pedagogues through the hypothetical-deductive method, and the effectiveness of the dialectical method in the development of analytical thinking are considered high. In the pedagogical process, it is important to teach the common use of thinking styles.

Key words: hypothetical-deductive, new development, thinking skills, innovative ideas, logical thinking, individual qualities, perfect person, educational standards, type of mental activity, scientific-methodical.

Kirish. Yangi avlod pedagog kadrlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, oliy pedagogik ta'lim sifatini yaxshilash va samaradorligini ta'minlashda bir qancha omillar bilan bir qatorda bo'lajak pedagoglarning analitik tafakkurini rivojlanganlik darajasi ham muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak pedagoglarning analitik tafakkurini rivojlantirish va davr talablariga muvofiq faoliyat yurita olishlari uchun zarur shart-sharoit yaratishda innovasion-amaliy metodlarga asoslangan pedagogik ta'lim jarayoni alohida o'rin tutadi.

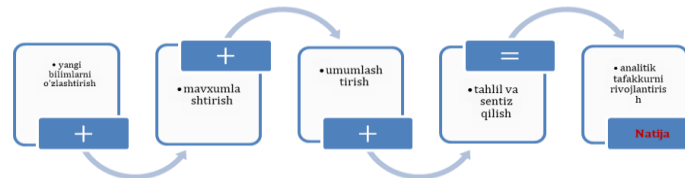
Bugungi kunda bo'lajak pedagoglarning analitik tafakkurini rivojlantirishning asosiy maqsadi – yosh avlodni har tomonlama yetuk, jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barkamol insonlar etib shakllantirishdir. Barkamol inson o'zida ma'naviy va jismoniy yetuklikni mujassam etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Analitik tafakkur boshqa psixik jarayonlardan, unda qandaydir muammoli vaziyat mavjudligini ta'kidlaydi, uni hal qilib, qaysi bir kishining hissiy tajribadan chalg'itishi va muayyan amaliy yoki nazariy xulosalar chiqarishiga, bilim chegaralarini kengaytirishga qaror qilish xususiyatlari bilan farq qiladi. Tafakkur ko'pincha ijtimoiy amaliyotning tarixiy rivojlanish mahsuli, inson faoliyatining alohida nazariy shakli sifatida

qaraladi. Tafakkur voqelikni nafaqat oddiy obrazlar, balki o'z navbatida, nazariy yo'l bilan olingan turli aloqalar, qonunlar sifatida aks ettiradi. Bu borada A.V.Brushlinskiy shunday yozgandi: "tafakkurning asl tabiati shundan iboratki, u doim qandaydir yangilikni mustaqil, doim ochiq holda kashf etadi [1].

Analitik tafakkur inson idroki orqali his etib, qabul qilingan narsa va ma'lumotlar, bevosita aloqalar bilan amal qiluvchi uzviy bog'liqlikda tavsiflanadi; to'g'ridan-to'g'ri manipulyasiya qilingan narsalar bilan uzviy aloqador; aslida, mumkin bo'lmagan amaliy harakatlarsiz, oldinga qo'yilgan vazifalarni hal etishdan iborat. Tafakkurning mazkur shakli, eng avvalo, amaliy vazifalarni bajarishga qaratiladi. Uning murakkablashishiga ko'ra asta-sekin bajariladigan harakatlar tashqi ko'rgazmali sharoitlarda namoyon bo'ladi. Bunda harakat ichki muhitining yaratilishi sodir bo'ladi, elementlar o'rtasidagi munosabatlar sxemali ko'rinish tusini oladi.

Analitik tafakkurni rivojlantirish uchun ko'pincha bo'lajak pedagogga yangi bilim o'zlashtirish uchun ilmiy metodlarni o'rganish, mavhumlashtirish, solishtirish, umumlashtirish, tahlil va sintez qilishga yordam beruvchi muvofiq sharoitlarni yaratish talab etiladi (2.1-shakl).

2.1-shakl. Analitik tafakkurni rivojlantirish tizimi

Oliy ta'lim muassasalari talabalari yuqori darajada intellektual faollik bilan ajralib turadi, ular fikr yuritish va tadqiq etishni biladi. Bo'lajak pedagoglarning tafakkuri keng doirada umumlashtirishga intilishlarini alohida takidlash joiz. Talabalarining mustaqilligi vazifalarni ularning mustaqil bajara olishlariga yordam beruvchi o'qituvchi ularga intellektual faoliyatning umumiy metodlarini taklif etishi talab etiladi. Bunda L.G.Vyatkin ta'kidlaganidek, shunday yo'naltirilganlik asosida shakllantirilgan harakatlar tez va xatosiz hamda katta barqarorlikda va keng qamrovda bajariladi.

Ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan bir necha analitik tafakkur ta'riflarini ko'rib chiqamiz. Falsafa nuqtai nazaridan, tafakkur – yangi g'oyalarni ijodiy yaratish, hodisa va harakatlarning prognoz qilinishida predmet va hodisalarning mavjud aloqalar va munosabatlar sub'yektida maqsadga muvofiq vositalar va umumlashtirishdan iborat bo'lgan ob'yektiv borliqning faol aks etuvchi oliy shaklidir" [2].

J.Piaje o'z tadqiqotlarida analitik tafakkurni amalga oshirilgan jarayonlar yoki ularning natijalari va ikkinchi darajali jarayonlarni guruhlash natijasi sifatida ta'riflagan[3]. L.S.Vygotskiy analitik tafakkur haqida quyidagicha fikr yuritgan: "Fikr amalga oshiradigan asosiy mantiqiy shakllarni tahliliy(analitik) va idrokning mushohada(sintez) faoliyati deb, ya'ni avval anglangan olamni alohida elementlarga ajratadi, keyin esa mazkur elementlardan atrof-olamni tushunishga yordam beruvchi yangi hosilalarni quradi".

Psixologiyada esa bu quyidagicha ta'riflangan: "Fikr – so'z va mantiqqa asoslangan – tushuncha, mantiqiy konstruksiyalardan foydalanuvchi tafakkur turlaridan biri bo'lib hisoblanadi. U til vositalari bazasida amal qiladi va o'zida tafakkurning tarixiy va ontogenetik rivojlanishining eng oxirgi bosqichini namoyish etadi. So'zli-mantiqiy tafakkur strukturasida umumlashtirishning turlari shakllanadi va amal qiladi"[4].

Tadqiqotchi - olim N.A.Podgorskaya o'z harakatlarini mantiq qonunlariga muvofiqlashtirib qurish malakasiga ishora qiladi: "Analitik fikrlash malakasi: mavjud ob'yekt va hodisalar belgilariga yo'nalish malakasi, mantiqiy qonunlarga bo'ysunish, o'z xatti-harakatini ularga muvofiq qurish, mantiqiy operatsiyalarni amalga oshirish va ularni anglab turib ta'riflash, mazkur asosda farazlar qurish hamda ularning oqibatlarini haqida xulosa chiqarish malakasi va boshqalarni o'z ichiga oladi. Mantiqiy tafakkur malakasi o'z ichiga qator komponentlar: mavjud ob'yekt va hodisalar belgilariga yo'nalganlik malakasini oladi" [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Shuningdek, mantiqiy (so'zli-mantiqiy) tafakkurning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari ham ta'riflangan: "tafakkurning mazkur turida ajralib turadigan dastlabki mezon bu borgan sayin haqiqiy predmetli olamdagi ko'p sonli aniq tarkibiy qism elementlaridan ozod bo'lishni anglatuvchi xususiy mantiqiy tafakkur rivojlanishi bo'lib hisoblanadi" [6].

Bu borada olimlardan N.N.Pospelov va I.N.Pospelovlar quyidagicha fikr yuritganlar: "mantiqiy tafakkurning rivojlanishi – bu mantiqiy talablar bo'yicha bilimlar berish va o'quv hamda amaliy faoliyatda mazkur talablardan foydalanib, malakalar ishlab chiqilishidir".

Ayrim tadqiqotchilar analitik tafakkur ta'rifiga nafaqat funksional-operasion tomondan, balki yanada kengroq ma'noda yondashadilar. Ular analitik tafakkurni qandaydir "o'ziga evristik, intuitiv mantiqiy tushunchalarni jamlagan mahsuldor jarayon" deb hisoblaganlar[7].

Bo'lajak pedagoglarning analitik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik jihati ta'lim jarayonini tashkil etishning zarur didaktik shartlarini ishlab chiqish va tajribasinovaldan o'tkazishdan iborat. Bu, – deb yozadi A.D.Getmanova, – pedagogika fani analitik tafakkurni o'sib kelayotgan avlod ta'lim va tarbiyasi jarayonida bilish jarayonlarini amalga oshirish tomonidan o'rganadi.

Ko'plab pedagog va metodist-olimlarning tadqiqotlarida o'quvchilarni analitik tafakkur usullariga o'rgatish zarurligi ta'kidlangan. Ayrim pedagoglar analitik tafakkurning rivojlanishini talabalarining bilimlar egallashi va ularda malaka hamda ko'nikmalar shakllanishi hamda ulardan o'quv va amaliy faoliyatlarida foydalanishlari sifatida tushunadilar [8].

Ko'plab tadqiqotlarda barcha fanlarni o'rganishda, ulardan har birining xususiyatlariga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri o'z hissasini qo'shadigan, shakllanadigan analitik madaniyat sifatida shunday fenomen uchraydi. Analitik madaniyat «aniq va tushunarli shaklda mavjud fikrlarni ifodalash va faqat bir shunday shaklda yangi fikrlarga ega bo'lish imkonini beruvchi tafakkur malakalari tizimi» sifatida ta'riflanadi.

Pedagogikada analitik tafakkur turlariga ko'pincha quyidagi: matematik, fizik, tarixiy va boshqa predmetli tafakkur turlarini kiritadilar. Buni shunday tushuntirish mumkin: analitik tafakkur sifatida ishtirok etadigan faqat shunday nazariy tafakkur o'z haqiqiy predmetini ifodalay oladi, sababi faqat mantiqiy shakldagi tafakkur narsalarning o'z mazmunida, ularning mavjud munosabatlarida harakatlana oladi. Boshqa yo'nalish psixologlari ta'limga muhim e'tibor qaratib, talabalarining psixik rivojlanishi va uning ta'lim-tarbiyasiga psixologik-pedagogik nazariyani ishlab chiqish bilan katta hissa qo'shdilar.

Bo'lajak pedagoglarda analitik tafakkurni rivojlanishiga bag'ishlangan psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalarining tahlili asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: talabalarining analitik tafakkurini muvaffaqiyatli rivojlanishi, bevosita ta'lim jarayoni bilan bog'liq; talabalarda analitik tafakkur muvaffaqiyatli rivojlanishi dastlabki mantiqiy malakalarning shakllanishi ma'lum sharoitlarda amalga oshishi mumkin; umumiy analitik malakalar shakllanish jarayoni intellektual madaniyat komponenti sifatida maqsadga yo'naltirilgan, uzluksiz va barcha bosqichlarda uzluksiz mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayoni bilan bog'liq bo'lishi shart.

Analitik tafakkurini rivojlantirish turlarini aniqlash mezonlari sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin:

- faoliyat turi va psixik rivojlanish sohasi bilan bog'liqlikda;
- analitik tafakkurini rivojlanganlik darajasiga ko'ra;
- analitik tafakkurini rivojlantirishning namoyon bo'lish shakliga ko'ra;
- faoliyatning xilma-xil turlarining namoyon bo'lish doirasiga ko'ra;

- yosh davri xususiyatiga ko'ra.

1. Faoliyat turiga ko'ra analitik tafakkurini rivojlantirishning beshta turini ajratib ko'rsatish mumkin: amaliy, nazariy (bilish faoliyatiga doir), badiiy-estetik, kommunikativ va ma'naviy-axloqiy. Shuningdek, psixik rivojlanish sohasiga ko'ra analitik tafakkurini rivojlantirishning intellektual, emosional va motivasion-irodaviy turlarga tasniflash mumkin. Intellektual soha sensor-motorli, fazoviy-vizual, tushunchali-mantiqiy darajalarda namoyon bo'ladi. Emosional soha bilan bog'liqlikda analitik tafakkurini rivojlantirish emosional ta'sir va emosional kechinma darajalarda aks etadi. Motivasion-irodaviy soha doirasida analitik tafakkurini rivojlantirish xohish-istak, maqsadga yo'nalganlik va o'y-xayol darajalarini o'zida ifoda etadi.

Xulosa va takliflar. Analitik tafakkurini rivojlangan talabaning o'quv faoliyat usullari uning sifat va samaradorligini ta'minlash imkonini beradi. Ana shu sababli faoliyat samaradorligiga erishishning uchta asosiy darajasi ajratib ko'rsatiladi:

- biror-bir vaziyatga doir qarorlarni qabul qilishda yangi faoliyat usullarini izlab topish va foydalanish;

- fan sohasini chuqur o'zlashtirish asosida faoliyatning yangi cho'qqisini egallash;

- faoliyatni tezda o'zlashtirish va uni muvaffaqiyatli bajarish.

2. Analitik tafakkurini rivojlanganlik darajasi mezoniga ko'ra uni aktual va potensial analitik tafakkurini rivojlantirishga tasniflash mumkin.

Aktual analitik tafakkurini rivojlantirish – bu yosh va ijtimoiy me'yorlar bilan taqqoslaganda biror faoliyat va fan sohasini yuqori darajada o'zlashtirganligida namoyon bo'ladigan talaba shaxsining psixik xususiyatlari tavsifi. Mazkur holatda nafaqat o'quv sohasi, balki faoliyatning xilma-xil turlarining keng sohasi bilan bog'liqlikda so'z yuritiladi.

Potensial analitik tafakkurini rivojlantirish – bu talaba faoliyatining biror sohasidagi yutuqlari uchun faqat ma'lum psixik imkoniyatlarini belgilab beruvchi psixik xususiyatlari tavsifi bo'lib, uning hamma vaqt ham o'z imkoniyatlarini ko'rsatib bera olmasligi bilan xarakterlanadi. Mazkur salohiyatning rivojlanishi maqbul shart-sharoitlar (oiladagi qiyinchilik, motivasiyaning yetishmasligi)ning mavjud yoki mavjud emasligiga bog'liqdir.

3. Analitik tafakkurini rivojlantirishning namoyon bo'lish shakli mezoniga ko'ra ochiq va yopiq ko'rinishdagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Ochiq ko'rinishdagi analitik tafakkurini rivojlantirish, talaba faoliyatida nomaqbul sharoitlarda ham yetarlicha yorqin namoyon bo'ladi. Talabaning muvaffaqiyati shak-shubhasiz uning analitik tafakkurini rivojlantirish haqida shubha tug'dirmaydi. Ana shu sababli talabalar analitik tafakkurini rivojlantirish sohasi mutaxassisleri yuqori darajadagi ehtimollik bilan analitik tafakkurini rivojlantirishning mavjudligi yoki talabaning yuqori potensial imkoniyatlari haqidagi xulosaga keladilar. Ular shunga muvofiq ravishda "rivojlanishning yaqin zonasi"ni adekvat baholaydilar va talaba bilan kelgusida olib boriladigan ishlarni aniq belgilab olishadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, analitik tafakkurini rivojlantirish hamma vaqt ham yorqin namoyon bo'lmaydi.

Yashirin ko'rinishdagi analitik tafakkurini rivojlantirish, talaba faoliyatida tashqi jihatdan aniq namoyon bo'lmaydi. Buning oqibatida talabaning analitik tafakkurini rivojlantirish haqidagi noto'g'ri xulosa chiqarish xavfi paydo bo'ladi. Natijada bunday yashirin ko'rinishdagi analitik tafakkurini rivojlantirishga ega talaba "kelajagi yo'q" tarzida baholanishi va uning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur yordam va qo'llab-quvvatlashdan mahrum etilishi mumkin. Albatta, analitik tafakkurini rivojlantirishning yashirin

ko'rinishida namoyon bo'lishining asosiy sabablari psixologik to'siqlarning mavjudligidir. Ular o'z-o'zidan qobiliyatlarning rivojlanishi va integratsiya jarayonida yuzaga keladi va analitik tafakkurini rivojlantirishning namoyon bo'lish shaklining buzilishiga olib keladi.

4. Faoliyatning xilma-xil turlarining namoyon bo'lish doirasiga ko'ra analitik tafakkurini rivojlantirish umumiy va maxsus turlarga ajratiladi.

Umumiy analitik tafakkurini rivojlantirish faoliyatning xilma-xil turlariga munosabat bo'yicha namoyon bo'ladi va uning samaradorligining asosi sifatida yuzaga chiqadi. Umumiy analitik tafakkurini rivojlantirishning psixologik yadrosi shaxsning emosional, motivasion va irodaviy sifatleri asosiga qurilgan aqliy qobiliyatlarda aks etadi.

Umumiy analitik tafakkurini rivojlantirish voqealigini tushunish, faoliyat sohasiga chuqur emosional va motivasion jihatdan jalb etilganlikni aniqlab beradi [8].

Maxsus analitik tafakkurini rivojlantirish faoliyatning aniq sohasida o'z ifodasini topadi va faqat alohida faoliyat sohasidagi (musiq, tasviriy san'at, sport va h.k.) munosabatlarni aniqlashga xizmat qiladi.

5. Yosh davrlari rivojining o'ziga xosligi mezon bo'yicha analitik tafakkurini rivojlantirishni erta va kech namoyon bo'lishini ajratib ko'rsatish mumkin.

Mazkur holatda analitik tafakkurini rivojlantirishning erta yoki kech namoyon bo'lishini hal qiluvchi ko'rsatkichi sifatida talabaning psixik rivojlanish sur'atini ta'kidlab o'tish lozim. Shuning uchun ushbu davrda analitik tafakkurini rivojlantirishning yorqin namoyon bo'lmisligi uni inkor qilishni talab etmaydi.

Analitik tafakkurini rivojlantirishning yuqorida sanab o'tilgan mezonlari talabalar analitik tafakkurini rivojlantirishni baholash muammosining murakkabligi va ko'p omilli ekanligidan dalolat beradi va analitik tafakkurini rivojlantirishni tashxis etish har tomonlama chuqur, majmuaviy tavsifga ega bo'lishi hamda turli darajalarda va bir nechta bosqichlarda amalga oshirilishi lozim.

Bundan tashqari talabalarida ijodiy-tahliliy tafakkurini rivojlantirishning namoyon bo'lishini aniqlashtirishda quyidagi darajalar ham asos sifatida qabul qilindi: barqaror – ijodkorlikka aniq ehtiyoj shakllangan; vaziyat bilan bog'liq – ijodkorlikka nisbatan ehtiyoj vaziyat bilan bog'liqlikda o'zgaruvchan tavsifga ega; imkoniyat doirasida – ijodkorlik rivojining past darajasi.

Shuningdek, tadqiqot doirasida analitik tafakkurini rivojlantirish shaxs rivojining dinamik tavsifini o'zida aks ettirishi va bo'lajak o'qituvchida namoyon bo'lgan analitik tafakkurini rivojlantirish, yuqori bosqichga kelganda yorqin namoyon bo'lmisligi mumkinligi aniqlandi. Xuddi shunday ma'lum bir vaqt oralig'idagi ta'lim jarayonida talabada analitik tafakkurini rivojlantirishning namoyon bo'lmisligi, uning yuzaga kelishi mumkinligini inkor etmaydi. Bundan tashqari ota-onalar yoki pedagog talabadagi layoqatni erta payqamasligi, hatto ayrim pedagoglarning kam gapiradigan, jim tinglashni talab etishi, nostandart fikrlashni qo'llab-quvvatlamasligi ham mazkur jarayonga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilganda, bo'lajak pedagoglarning intellektual rivojlanish jarayonini pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashda ularning munosabatlarini sinchiklab o'rganish, tuzatish, tiklash va rivojlantirish zarur. O'quv-tarbiya jarayonida talabalarni qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadi, ularning intellektual, jismoniy, ma'naviy-madaniy va ijtimoiy jihatdan bir maromda rivojlanishlarini ta'minlashdan iborat. buning uchun esa, o'quv-bilish jarayonida talabalar faoliyatini yaxshilash maqsadida, muntazam tarzda rivojlantiruvchi didaktik harakatlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Вяткин Л.Г. Развитие творческих способностей учащихся. // Актуальные проблемы развития личности учащегося. - Саратов: Изд-во СГУ, 1995. -С. 32-
2. Сухин И.Г. 800 новых логических и математических головоломок. -СПб.: Союз, 2001. -208 с.
3. Колмакова Н.А. Формирование готовности студентов педвуза к развитию логического мышления младших школьников (на примере математических дисциплин): Автореферат дис. ... канд. пед. наук. - Шадринск: Изд-во ЩГПИ,2000. -22с.
4. Овчинникова Т.Н. Личность и мышление ребенка: диагностика и коррекция / Овчинникова Т.Н. Научно-внедренческая лаборатория психопедагогики образования. - М.: Акад. проект, 2002. - 188 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика, 1996. -394 с.
6. Божович Л.И. Отношение школьников к учебе как психологическая проблема // Божович Л. И. Проблемы формирования личности. -М: "Институт практической психологии ", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. - С. 55-107.
7. Коляда Е.П. Развитие логического мышления учащихся-подростков на основе межпредметных задач: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: (Математика, информатика). Саратов: из-во Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 1996. -15 с.
8. Гетманова А.Д. Логика: учебник для педагогических учебных заведений. - М.: Новая школа, 1995. - С. 7.

UDK: 37.018 .8

Nargiza ALLABERGANOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail:nargizaallaberganova89@gmail.com

UrDU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrasida katta o'qituvchisi b.f.f.d. (PhD) I.R.Avazmetova taqrizi asosida

SPECIFICS OF ECONOMIC EDUCATION FOR PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The importance of Economic Education in the upbringing of a harmonious generation is incomparable. As you know, a person's daily lifestyle will be associated with labor or another type of activity. Teaching the growing child to do economics is also important in the preschool education system. This article explores the issue of Economic Education in preschool educational organizations and analyzes current aspects of today.

Key words: Economic understanding, economic culture, economy, material resource, economic problem, spending, need, income, business, economic accounting.

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Значение экономического воспитания в воспитании гармоничного поколения неопределимо. Известно, что повседневный образ жизни человека будет связан с трудом или другим видом деятельности. Обучение растущего ребенка экономии также важно в системе дошкольного образования. В данной статье рассматривается вопрос экономического воспитания в дошкольных организациях и анализируются актуальные на сегодняшний день аспекты.

Ключевые слова: Экономическое понятие, экономическая культура, бережливость, материальный ресурс, экономическая проблема, расход, потребность, доход, предпринимательство, экономический расчет.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA IQTISODIY TARBIYA BERISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Barkamol avlodni tarbiyalashda iqtisodiy tarbiyaning ahamiyati beqiyos. Ma'lumki, insonning kundalik turmush tarzi mehnat yoki boshqa bir faoliyat turi bilan bog'liq bo'ladi. O'sib kelayotgan bolaga iqtisod qilishni o'rgatish maktabgacha ta'lim tizimida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy tarbiya masalasi o'rganilgan bo'lib bugungi kundagi dolzarb jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy tushuncha, iqtisodiy madaniyat, tejamkorlik, moddiy resurs, iqtisodiy muammo, sarf-xarajat, ehtiyoj, daromad, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish.

Kirish. Hozirgi kunda iqtisodiy tafakkuri rivojlangan, uzluksiz rivojlanib va takomillashib borayotgan bozor munosabatlari sharoitidagi amaliy faollikka tayyorlangan shaxsni tarbiyalashni talab etadi. Agar avval iqtisodiy muammolar sun'iy ravishda boladan uzoqlashtirilgan va amaliy faoliyati boshlanguncha ulardan chetda qolayotgan bo'lsa, endi hayotning o'zi maktabgacha yoshdanoq, bolaning ehtiyojlar nimaligini, ularni qondirish nima bilan cheklanganligini, tanlab olish doimo cheklangan bir paytda qanday qilib tanlashni bilish talab etiladi[1]. Bularning hammasi respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning yaqin besh yildagi, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasini isloh qilinishiga oid bir qator hujjatlarni tasdiqlab, uni amaliyotga tadbiiq etganliklaridan dalolat beradi.

Iqtisodiy tarbiya shaxsning barkamol shakllanishining zarur shartidir. Iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning maqsadi yosh avlodni mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda ongli va iqtisodiy savodli ishtirok etishga tayyorlashdan iborat. Bu esa islohotlarning o'tkazilishini ancha tezlashtiradi, iqtisodiyotni o'zgartirish bilan bog'liq bo'lgan sarf-xarajatlarni qisqartiradi. Iqtisodiy ta'lim bolarga ehtiyoj turlari va ularni qondirish manbalari haqida, tanlash zarurligi to'g'risida, inson va jamiyat hayotida pulning roli haqida, daromadlarning manbai va oila sarf-xarajatlari strukturalari to'g'risida tushunchalar berish (tasavvur hosil qilishi) kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek xalqi juda qadimiy ma'naviy va iqtisodiy merosga ega. U o'lmas tarixiy merosi bilan har qancha faxrlanishga haqlidir. Bu iqtisodiy meros xalqimizning iqtisodiy mustaqillikni qo'lga kiritishi, zamonaviy iqtisodiy tafakkurga ega bo'lishi, iqtisodiy jihatdan iqtidorli millatga aylanishida xizmat qildi va qilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishdan asosiy maqsad bolalarda tejamkorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob qilish qobiliyatini shakllantiradi. Iqtisodiy tarbiya mazmuni Sharq mutafakkirlari tomonidan muntazam boyitilib, ilmiy asoslab kelingan.

Bu borada Al-Xorazmiy matematika fani inson hayotida asosiy o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, kishi hisob ilmini bilishi va o'z ishiga puxta bo'lishi kerak. Shunda u o'z mehnatining (o'zgalarning ham) natijalarini o'lchovlar orqali aniqlay olishi mumkinligi haqida aytadi[7].

A.N.Farobiy "Baxt-saodatga erishuv haqida" asarida shunday yozadi: "Inson o'z mablag'ini to'g'ri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizg'anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi"[5].

A.Avloniy "Iqtisod deb, pul va mol kabi ne'matlarning qadrini bilmakka aytilur" yana "Hozirgi zamonda maqsadga yetmoq, xalqqa maqbul bo'lmoq uchun ilm va mol lozimdur"

kabi qimmatli g'oyalarni olg'a surgan. Masalan, uning quyidagi fikrlarini ko'raylik: "Amerikaliklar bir dona bug'doy ekib, yigirma qadoq bug'doy olurlar, yevropaliklar o'zimizdan olgan 5 tiyinlik paxtamizni o'zimizga 25 tiyinga soturlar. Ammo biz osiyoliklar, xususan, turkistonliklar, dumba sotib, chandir chaynaymiz: qaymoq berub, non o'miga kesak tishlaymiz, so'zning qisqasi, hozirgi zamonga muvofiq kishi bo'lmak uchun ilm va ma'rifat ila barobar iqtisod, insof tugamas sa'i, bitmas g'ayrat lozimdir"[4].

Pedagogika tarixidan ma'lumki, bolalarni iqtisodiy tarbiyalash g'oyasi qadimgi yunon faylasuflari Ksenofont, Platon, Suqrot, Arastu asarlarida keltirib o'tiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tushunchalarni shakllantirish g'oyasini rivojlantirishning muhim bosqichi buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning faoliyati bilan bog'liq desak mubolag'a bo'lmaydi. Komenskiy o'z asarlarida yosh bolalarga iqtisodiy bilim berish bola tug'ilishidan to yetukligiga qadar uzluksiz olib borilishi va bu ta'lim-tarbiya tizimining tarkibiy qismi ekanligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilimlarni berishda dastavval tarbiyachi-pedagog iqtisodiyotga oid ma'lum bilim va ma'lumotlar bilan qurollangan bo'lmog'i zarur.

Tarbiyachi-pedagog quyidagi nazariy bilimlarni bilishlari zarur:

- iqtisodiyotning inson hayotida tutgan o'rni va uning rivojlanish tamoyillari va nazariy asoslarini;
- zaruriy hayotiy ehtiyojlar va bolalar faoliyatida oqilona qo'llay olish;
- bolalarga iqtisodiy bilim berish orqali iqtisodiy ong, iqtisodiy madaniyatni tarbiyalash zarur.

Iqtisodiy tushunchalardan bo'lgan bozor tushunchasi bilan tanishtirishda tarbiyachi bolalarga "bozor" haqida ma'lumot beradi. Bozor – bu xaridor bilan sotuvchilar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar, ularni bir-biri bilan bog'laydigan mexanizmdir. Bozorga tovar egasi sotish uchun, xaridor narsa sotib olish uchun chiqadi. Bozordagi sotuvchi va xaridorlar kimlar?

Sotuvchilar bu tovar ishlab chiqaruvchi korxonalar, fermalar, fermer xo'jaliklari, yakka tartibda ishlab chiqaruvchi kishilardir. Xaridor esa barcha aholi, davlat idoralari va iste'molchilardir. Bozorda tovarlarni pul vositasida ayirboshlash ya'ni oldi-sotdi munosabatlari paydo bo'ladi. Bir tovar pulga ayirboshlansa, shu pulga boshqa narsa sotib olinadi. Ya'ni, bog'bon o'z yetishtirgan ho'l meva mahsulotlarini sotib, o'rni o'ziga kerakli mahsulot sotib oladi.

Iqtisodiy tarbiya-bolalarning iqtisodiy ongini shakllantirishga qaratilgan, uyushgan (tashkil etilgan)

pedagogik faoliyat, maxsus o'ylangan ish sistemasidir. Uni amalga oshirish jarayonida bolalar tartibli va samarali iqtisodiyot haqida, ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish to'g'risida, ishlab chiqarish munosabatlari haqida, amaldagi xo'jalik mexanizmi to'g'risida tushuncha va tasavvurlar majmuini o'zlashtirib oladilar. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy tafakkurning rivojlanishini iqtisodiy faoliyat natijasida hosil bo'ladigan ahloqiy va ishchan fazilatlarining, ijtimoiy faollikning, tadbirkorlikning, tashabbuskorlikning, ijtimoiy mulkka tejamkorlik bilan halol munosabatning shakllanishini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasi yuzasidan quyidagi fikrlarni kiritib o'tish o'rinli hisoblanadi. Iqtisodiy tarbiya shaxsning barkamol shakllanishining zarur shartidir. Bu sohada hukumatimiz g'amxo'rlik ko'rsatmoqda va soha mutaxassislari bolalarga iqtisodiy tarbiya berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasiga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Iqtisodiy tarbiyaning asosiy maqsadiga bir qator vazifalarni hal etish natijasida erishish mumkin. Bu vazifalarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- bolalarda iqtisodiy ongni izchillik bilan rivojlantirib borish;
- oqilona ehtiyojlarni, ularni moddiy imkoniyatlar bilan taqoslash qobiliyatini shakllantirish, bolalarda o'z ehtiyojlarini to'laroq qondirishga bo'lgan izlanishlarda mehnatga yo'nalganlikni tarbiyalash;
- kasb tanlashga ongli munosabatda bo'lish, tejamkorlik, rejalilik, omilkorlik, ishchanlik, xo'jalikni tejab-tergab olib borish kabi sifatlarni tarbiyalash;
- bolalar iqtisodiy tahlil qilish malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish, tejamkorlik va iqtisod qilish odatlarini tarbiyalash, aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini shakllantirish, mehnatni ilmiy tahlil etish asoslarini egallab olish;
- mas'uliyatsizlikka, mehnatdagi tartibsizlikka, bekorchilikka, boqimandalik kayfiyatlariga, isrofgarchilikka, beparvolikka murosasiz munosabatda bo'lish hissin iqtisodiy tarbiyalash va xokazo.

Tahlil va natijalar. Ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, nazariy va pedagogik amaliyotda "iqtisodiy tarbiya", "iqtisodiy bilim", "iqtisodiy madaniyat" va "iqtisodiy savodxonlik" kabi iqtisodiy tushunchalar qo'llaniladi. Bu tushunchalar bir-birlarini to'ldirib boradi.

1-rasm. Iqtisodiy tushunchalar

Iqtisodiy tarbiya - bu tarbiyaning bir qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi bola shaxsida iqtisodiy tarbiyani tavsiflovchi (iqtisodiy, ijtimoiy-iqtisodiy madaniyat, iqtisodiy fikrlash) kabi fazilatlarini shakllantirish, zamonaviy iqtisodiy tarbiyaning eng muhim belgisi bo'lgan ma'naviy asosga ega bo'lgan iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishdir.

Iqtisodiy bilimlar iqtisodiy ta'limning aniq-amaliy komponentlarini o'z ichiga oladi, shu bilan birga tarbiyachi va

tarbiyalanuvchining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishdagi bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyatdir.

Iqtisodiy savodxonlik – bu bola shaxsini oila davrasida, atrof-olamida, rivojlanish faoliyatida ongli ravishda ishtirok etishiga imkon beruvchi iqtisodiy tushunchalar, bilimlar, malakalar, shuningdek, shaxsiy fazilatlar darajasi. Iqtisodiy savodxonlikning asosi iqtisodiy bilimlardan real vaziyatlarda

muammolarni aniqlash va ularni ilmiy usullardan foydalangan holda hal qilish uchun foydalanish qobiliyatidir.

Iqtisodiy madaniyat – bu ta'limning majburiy qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi bola shaxsini shakllantirish, bozor sharoitiga moslashtirish va o'z faoliyatini iqtisodiy jihatdan amalga oshira oladigan iqtisodiy madaniyatli bolalarni tayyorlashdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni moddiy resurslar bilan tanishtirganda tabiiy resurslar – yer, suv, yer osti va usti boyliklari bularning barchasi tabiat ne'matlari ekanligi, ulardan oqilona foydalanish, suvning inson hayoti uchun zaruriy jihatlari, ichimlik suvi uni isrof qilmaslik, o'lkamizdagi barcha boyliklarni asrab-avaylash kerakligi, tevarak-olam, tabiat, matematika, nutq o'stirish va boshqa pedagogik jarayonlarda o'rgatib boriladi. Matematika fani iqtisodiyot bilan chambarchas bog'langan. Bunda iqtisod matematika oldida inson hayotining kundalik va istiqboldagi dolzarb vazifalarni qo'yish kerakligini nazarda tutish juda muhimdir. Shu bois matematikani hayot bilan chambarchas bog'liq holda o'qitish kerak. Shunda bola MTTda matematikani tushunmasdan

yodlamaydi, balki uni o'zining kundalik va bo'lg'usi vazifalarni hal etish quroli deb biladi.

Xulosa va takliflar.

1. Iqtisod va iqtisodiy madaniyatga doir sharq va g'arb pedagog-psixologlarini ta'limotlarini o'rganish iqtisodiy madaniyatni shakllantirishda muhim omildir. Bolaning kelajak hayotdagi faolligi, uning farovon va to'kin yashashi haqidagi tasavvurlari, bilim, malaka va ko'nikmalari kichik yoshdan shakllantirilib borilishi lozim. Ko'rsatkichi past darajadagi bolalar bilan individual ishlash, ularni kelajak hayotga tayyorlash maqsadga muvofiq.

2. Al-Farobiy "Baxt-saodatga erishuv haqida" asarida mulkchilik haqida fikr yuritib, mulkka egalik qilish, undan maqsadga muvofiq foydalanish, o'ziga to'q yashash to'g'risidagi ilg'or fikrlarni ilgari suradi.

3. Iqtisodiy tushunchalar integral tavsifga ega bo'lib, falsafiy, huquqiy, iqtisodiy, sotsiologik, psixologik va pedagogik jihatlar bilan bog'liqlikda mazkur jarayonga kompleks yondashuvni taqozo etadi.

4. Tarbiyalanuvchilarni iqtisodiy savodxonligini shakllantirish ijtimoiy zaruriyat.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish, xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darjasini yaratish– barqaror taraqqiyot kafolatidir. / Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal demokratik partiyasining VIII syezdidagi ma'ruzasi. // "XXI ASR", 2016 yil 21 oktabr, 44-son
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi O'RQ-595-son 2019 yil 16-dekabr
3. Artiqova M.B. Oilada o'smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari: Ped.fan.nom. ... diss. – T.: 2008. –B. 155
4. A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: O'qituvchi. 1992 y
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –T.: "A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti", 1993. – B. 222
6. Jalilov Z.B. Sharq mutafakkirlari merosini o'rganishning didaktik metodlari. Zamonaviy ta'lim jurnali. 2017 yil, 5-son. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - Volume 2 Issue 4 / December 2021 ISSN 2181-063X
7. <https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12943-al-xorazmiy-algebra-fani-asoschisi>

UDK:372.22

Manzura ASQAROVA,
Namangan davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
E-mail-kuldasha80@bk.ru

Namdu v.b., dotsenti, (PhD) M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR USING THE INTERNATIONAL PISA AND PIRLS ASSESSMENT PROGRAMS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract

This article highlights the features of using the PISA and PIRLS international assessment programs in primary education, the advantages of PISA research to determine the level of functional literacy of students and evaluate the effectiveness of educational decisions, the methodology for using the PIRLS international assessment programs.

Key words: International assessment programs, literacy, text evacuation, communication, skill, efficiency, result.

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОГРАММ ОЦЕНКИ PISA И PIRLS ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

В данной статье освещены особенности использования программ международной оценки PISA и PIRLS в начальном образовании, преимущества исследований PISA для определения уровня функциональной грамотности учащихся и оценки эффективности образовательных решений, методика использования программ международной оценки PIRLS.

Ключевые слова: Международные оценочные программы, грамотность, эвакуация текста, общение, умение, эффективность, результат.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PISA VA PIRLS HALQARO BAHOLASH DASTURLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda PISA va PIRLS halqaro baholash dasturlaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarining funktsional savodxonlik darajasini aniqlash va ta'lim echimlarining samaradorligini baholash uchun PISA tadqiqotlarining afzalliklari, PIRLS halqaro baholash dasturlaridan foydalanish metodikasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro baholash dasturlari, savodxonlik, matnni taxlil qilish, muloqot, qobiliyat, samaradorlik, natija.

Kirish. Ma'lumki, bilim har doim vazifaga javob sifatida paydo bo'ladi. Muammoni hal qilish-bu fikrlash demakdir. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga ma'lumotlar bir xilda etkaziladi va o'quvchilar tomonidan fikrlashiga ko'ra alohida taxlil qilinadi. Masalan, o'qish - o'rganish uchun kerak. Keyinchalik o'qish funktsiyaga aylanishi kerak, biz o'qishdan so'ng o'rganishga o'tamiz. Ammo o'quvchilarning savodxonligini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, bu ko'plab o'quvchilarda o'qish maqsad bo'lib qoladi va vositaga aylanmaydi.

Maktab o'quvchilarining funktsional savodxonlik darajasini aniqlash va ta'lim echimlarining samaradorligini baholash uchun PISA tadqiqotlari har uch yilda bir marta butun dunyo miqyosida o'tkaziladi. PISA funktsional savodxonlikning oltita darajasidan biri aniqlanadi. Birinchisi-quyi, oltinchisi-eng yuqori daraja bilan belgilanishi lozim [1].

Ko'pincha bolalar maktabda bilim oladilar va ularni boshqa joyda qo'llashni o'rganadilar. Masalan, muloqot qobiliyatlari qanday shakllanadi? Darsda o'qituvchilar o'quvchilarning muloqotiga qarshi, lekin ularni bir-biri bilan alohida, darsdan tashqari shakllarda muloqot qilishga o'rgatishadi. Xuddi shu narsa funktsional savodxonlikni o'rgatish bilan ham sodir bo'ladi. Shuning uchun ham bilim - funktsiya sifatida paydo bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. PIRLS xalqaro dasturi bo'yicha, xususan, matnlarni o'zlashtirish darajalari haqida Britaniyalik olimlar o'z tadqiqotlarida aytib o'tganlar.

Jumladan, M.Medvell, N.Metyular tomonidan matnni o'qib o'zlashtirishda elektron o'qishni, J.Levin elektron so'zlashuv kitoblarini, A.Olofsson nutqni rivojlantiruvchi dasturiy ta'minotlarni samarali ekanligini ta'kidlab o'tgan [2]. Pedagog D.N.Roshenyaning fikriga ko'ra, tanlab o'qish ongli va ifodali o'qish malakasini shakllantirish, matn ustida ishlash ko'nikmasini rivojlantirish bilan birga qo'shib olib borish, bolalarning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehni o'stirishga va o'qishga bo'lgan motivni kuchaytirishga imkon beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Hayotda kishilar har doim muammolarni hal qilish orqali bilimga ega bo'lishgan. Shuning uchun, bilimni yana bir bor funktsiyaga aylantirish uchun birinchi qadam "vazifa" yondashuviga o'tishdir. Bu shuni anglatadiki, darsning an'anaviy mazmunini darslikdagi berilgan matnlar bo'yicha "muammolar"ga aylantirish, o'quvchilar nimani o'rganishlari kerakligini belgilash lozim. Ammo bu hamma joyda joriy etish mumkin emas. Agar "vazifa"ni qo'llashning iloji bo'lmasa, funktsional savodxonlikni rivojlantirish uchun qo'shimcha mashqlar to'liq beriladi.

Vazifalarni qanday tanlash kerak? Funktsional savodxonlikda o'quvchilar olingan axborotlarni hayotiy vaziyatlarda osongina qo'llay olishlari lozim. Funktsional savodxonlik bo'yicha topshiriq to'rtta xususiyatga ega bo'lishi kerak. Birinchidan, u murakkab bo'lishi kerak. Bu shuni anglatadiki, vazifada ko'rib chiqilgan vaziyatni turli tomonlardan ko'rib chiqish mumkin bo'ladi.

Ikkinchidan, bu haqiqiy hayot bilan bog'liq bo'lishi, o'quvchilar nima uchun vazifani bajarayotganlarini ko'rishlari kerak. Masalan, agar formulani o'zlashtirish oson bo'lsa, unda bu, albatta, funktsional savodxonlikni o'rgatish haqida emas.

Uchinchidan, kontekst muhim ahamiyatga ega bo'lib, funktsional savodxonlikning har bir vazifasi o'z tarixi bilan alohida vaziyatdir. Funktsional savodxonlik vazifalari hayotda duch keladigan savollar kabi bir vaqtning o'zida bir nechta vakolatlarni qamrab oladi. Biz yangi, ijodiy, notanish vaziyatni tasavvur qilishimiz kerak va faqat unda funktsional savodxonlik paydo bo'lishi mumkin. O'qish savodxonligidagi 3 xususiyatdan foydalanib baholash mezonlari ishlab chiqiladi va, albatta, bu xususiyatlarning qiymatlarini ham aniqlash muhim bir masaladir. O'qish savodxonligining bunday xususiyatga ega ekanligi test materialini tuzuvchilarga natijalarni talqin etish, ma'lumotlarni izohlashda foydalanish mumkin bo'lgan topshiriqlarni tasniflashga katta yordam beradi. Mana shunday topshiriqlar bevosita matn bilan ishlash orqali bajariladi[4]. Savodxonlikni rivojlantirishning darajalar bo'yicha taxlil qilib o'tamiz.

6-darajada o'quvchilar, qoida tariqasida, ko'plab batafsil va aniq xulosa, taqqoslash va qarama-qarshiliklarni tahlil qilishlari mumkin. Ular birini to'liq va batafsil tushunishni namoyish etadilar yoki ko'proq matnlar va bir nechta matnlarda keltirilgan ma'lumotlarni birlashtirishi mumkin. 6-darajali topshiriqlar bilan o'quvchilar aniq qarama-qarshi ma'lumotlar kontekstida notanish g'oyalarga duch kelishadi va o'qiganlarini talqin qilish uchun mavhum toifalar bilan ishlashlari kerak. O'quvchilar o'zlari uchun notanish murakkab matnlar bilan bog'liq farazlarni tuzishlari mumkin. Mavzular yoki bir nechta mezonlarni hisobga olgan holda bunday matnlarning mazmunini tanqidiy baholanadi yoki nuqtai nazarlar va matn mazmuni bilan bog'liq bo'lmagan umumiy bilimlarni qo'llashga olib keladi. Ushbu darajadagi vazifalarni baholash va tekshirishning asosiy sharti tahlil va e'tiborning aniqligi hisoblanadi.

5-darajada o'quvchilar matnga bevosita kiritilgan bir nechta ma'lumotlarni topishlari va tartibga solishlari, aynan nima muhimligini aniqlashlari lozim. Refleksiv vazifalar tanqidiy baholashni va gipotezalarini qurishni, talqin qilish shakli yoki mazmuni o'quvchilar uchun notanish bo'lishi mumkin bo'lgan matnni to'liq va batafsil tushunishni talab qiladi. O'qishning barcha jihatlarini, ushbu darajadagi vazifalar odatda mazmuni bo'lgan tushunchalar bilan bog'liq holda o'quvchilar uchun kutilgan tahlillarga zid bo'ladi.

4-darajada o'quvchilar matnga bevosita kiritilgan bir nechta ma'lumotlarni topishlari va tartibga solishlari mumkin. SHuningdek, ular matnning bir qismidagi lingvistik jihatlarini butun matn asosida talqin qilishlari mumkin. Notanish kontekstlarda o'quvchilar interpretatsiya bilan bog'liq boshqa vazifalarda toifalar haqida tushuncha va ularni qo'llash qobiliyatini namoyish etadilar. Bundan tashqari, ushbu darajada rasmiy ravishda foydalanishlari mumkin bo'lgan matn asosida yoki tanqidiy gipotezalarini yaratish uchun barchaga ma'lum bo'lgan bilimlar, uning mazmunini baholashlari mumkin.

3-darajada o'quvchilar uzoq yoki aniq tushunishni namoyish etishlari, shakli yoki mazmuni ular uchun notanish bo'lishi mumkin bo'lgan murakkab matnlar ma'lum shartlarga javob beradigan bir nechta ma'lumotlarni topa olishlari va ba'zi hollarda ular o'rtasidagi munosabatni aniqlaydilar. SHuningdek, ular matnning asosiy g'oyasini aniqlash, matn parchalari o'rtasidagi munosabatni tushunish yoki ma'nosini talqin qilish uchun matnning bir nechta qismlaridan ma'lumotlarni birlashtira olishlari lozim. Taqqoslash, qarama-qarshiliklar bilan bog'liq vazifalarni bajarish jarayonida yoki toifalarga ajratishda o'quvchilar matnlarning ko'plab xususiyatlarini hisobga olishlari kerak. Ko'pincha kerakli

ma'lumotlar aniq emas, matnda katta miqdordagi qarama-qarshi ma'lumotlar ham bo'lishi mumkin yoki matnda boshqa qiyinchiliklar, masalan, g'oyalar bo'lishi mumkin. Bu o'quvchilarning taxminlariga zid ushbu darajadagi vazifalar taqqoslash, va tushuntirishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'quvchilar, shuningdek, matnning ba'zi xususiyatlarini baholashi talab qilinishi mumkin. Ba'zilar refleksiv vazifalar o'quvchilardan batafsil tushunishni namoyish etishni talab qilishi mumkin. Kundalik bilimlarga nisbatan matnlar ba'zi vazifalarda batafsil tushuncha talab qilinmaydi, ammo bilimlarga asoslangan xulosalar chiqarish kerak.

2-darajada o'quvchilar bir yoki bir nechta ma'lumotni topa olishlari lozim. Bu muayyan shartlarga javob berishi va shu asosda o'quvchilar xulosa chiqarishi kerak bo'lishi mumkin. Ular matnning asosiy g'oyasi nima ekanligini tushunishlari, matnning turli qismlari o'rtasidagi munosabatlar va agar ma'lumot bilvosita ifoda etilgan bo'lsa, har qanday matnning bir qismi ichidagi ma'noni talqin qilish, asosiy xulosalarni chiqarish zarur. Ushbu darajadagi vazifalar matnning biron bir xususiyatiga asoslangan taqqoslash yoki qarama-qarshiliklarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu tipik refleksiv vazifalar darajasini solishtirish yoki matnda taqdim etilgan ma'lumotlarni taqqoslash uchun o'quvchilar tashqi bilimlarga nisbatan o'z tajribasi va fikriga asoslanishlari talab etiladi.

1A-darajasida o'quvchilar aniq ifoda etilgan bir yoki bir nechta bo'laklarni topishlari mumkin. Ma'lumot - ularga tanish matndagi asosiy g'oyani yoki muallifning g'oyasini ham tushunish darajasiga yetadilar. SHuningdek, matnda keltirilgan ma'lumotlarni umumiy kundalik bilimlar bilan taqqoslash, kerakli ma'lumotlar aniq ko'rsatilgan matnda qarama-qarshi ma'lumotlar mavjud yoki u umuman yo'q bo'ladi. O'quvchilar topshiriq va matndagi ba'zi omillarni ko'rib chiqishga aniq yo'naltirilgan bo'ladi.

1B-darajasida talabalar aniq ifodalangan ma'lumotlarning bitta qismini topishlari mumkin. Tanish mavzu va shaklning qisqa, sintaktik jihatdan murakkab bo'lmagan matnida (masalan hikoyalarda) o'quvchilar uchun maslahatlar mavjud bo'lib, ma'lumotlarning takrorlanishi, rasmlar yoki tanish belgilarlar, qarama-qarshi ma'lumotlarning miqdori saqlanadi.

1B- darajasiga yetgan o'quvchilar oddiy matnlarni o'rganish orqali aloqador, bog'lanishli axborot qismlari orasidagi matnlarni talqin qilishlari mumkin.

PISA tadqiqotlari topshiriqning murakkabligi, o'ziga xos xususiyati, maqsadidan kelib chiqib o'zgaradi, ammo bu o'zgarish o'zgacha bilish jarayonlarini amalga oshirishni taqozo etadi. Shu asosida aytishimiz mumkinki, PISA o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash dasturi sifatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilar tomonidan o'qiladigan topshiriq ko'lamini, hajmini o'zgartirish, o'qishdan ko'zlangan maqsad yoki o'qish uchun talab etilgan turli vaziyatlar yordamida o'quvchilarning o'qish jarayonlarini (matnga nisbatan aqlan yondashuv) boshqarishni nazorat qiladi [3]. O'quvchilarning bilim va o'qish ko'nikmasiga bir xil baho berilmaydi, chunki shunday "o'quvchi bilan bog'liq omillar" mavjudki, bu omillar aql bilan boshqarilmaydi, aksincha, ular bajargan topshiriqlar natijasi baholash mezonlari orqali boshqariladi.

PIRLS tadqiqotlari boshlang'ich sinf bitiruvchilarning monitoringi bo'lib hisoblanadi. PIRLS topshiriqlari xaqaro hamjamiyat jamoatchiligi tomonidan kitobni o'qiydigan o'quvchilar uchun eng yaxshi zamonaviy o'qish savodxonligi deb tan olingan. Nima uchun aynan o'qish savodxonligi ta'lim tizimidagi yutuqlarning markaziy ko'rsatkichi sifatida tan olingan? Chunki matnlardan olingan ma'lumotlarni tushunish va ishlatish qobiliyati har bir bola

taqdiriga va mamlakat farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Tadqiqotlar natijasida o'n bir yashar o'quvchiga o'qish savodxonligini juda yuqori darajada bo'lishi umumiy o'rta ta'lim maktabini tugatgandan keyin ham ta'lim olishni davom ettirish ehtimolini kuchaytiradi.

O'quvchilarda o'qish savodxonligining yaxshilanishi iqtisodiy o'sishga boshqa savodxonliklarga nisbatan ko'proq o'z ta'sirini ko'rsatadi PIRLSga a'zo mamlakatlar besh yilda bir marotaba ta'lim olish natijalariga bog'liq bo'lgan, yaxshi o'ylangan ta'limda o'sish imkonini beruvchi strategik qarorlar qabul qilish imkonini yaratidigan ma'lumotlar bazasiga ega bo'lishadi. Qabul qilinadigan qarorlar ko'lamining farqi shundaki, unda butun mamlakatning hamda har bir sinf o'quvchisiga o'z ta'sirini ko'rsatadigan darajada bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Mana shunday qarorlar natijasida yoshlarning o'qish savodxonligi taqdiri hal qilinadi. Dasturning har bir (5 yillik) davriy o'tishida tadqiqotning tashkilotchilari topshiriqlar ma'lumotlar bazasini ayni zamon talablariga mos darajadagi dolzarb matnlar bilan moslashtirib borishadi. O'quvchilarning yosh psixologik rivojlanishi o'sib borayotganligini inobatga olib, bolaning ta'lim-tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga e'tibor qaratib boradi.

Ertaklardagi yaxshilik har doim biron bir mo'jiza orqali yovuzlikni yengadi. Har bir badiiy asar o'z belgilari ega.

Shundan kelib chiqib, ertakning belgilari quyidagicha tavsiflanadi:

boshlanishi;
sehrli jonotlar;
takrorlash;
yaxshilik va yomonlik kurashi;
yaxshilik yomonlikni yengishi;
tugatish.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tajribali o'qituvchilar o'quvchilarni kitoblar dunyosiga yo'naltirishi lozim. O'qishdan avval kitobni diqqat bilan ko'rib chiqish, u nima haqida ekanligini, qaysi janrda yozilganligini tushunishga yordam beradi. Muqovasidagi kitobning sarlavhasini o'qing (muallifning ismi va sarlavhasi). Muqova bo'yicha kitob haqida nimani bilsam bo'ladi? U kim haqida gapirmoqda? Tayyorgarlik bosqichida, o'quvchilar kitobni tomosha qiladilar, tinglangan asarlarni qidiradilar yoki kitobga kiritilgan asarlarning soni va mavzusini aniqlaydilar. O'quvchilar tashqi belgilar bilan muallif nomi, asarning janrini aniqlashni o'rganadilar. Ushbu ish asosiy bosqichda ularning qiziqishlarini inobatga olgan holda o'qish uchun kitoblarni to'g'ri tanlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Китоб ўқишнинг 21 фойдаси // <https://zamin.uz/>
2. Карсалова Е.В. Методические основы руководства читательской деятельностью школьников на уроках литературы в средних и старших классах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1991. – С.41.
3. Как развить интерес к чтению и любовь к книгам у ребенка? // <https://mariylada.ru>.
4. Хасанов Ш. Бадий асарнинг ўқув таҳлилида аналитик ёндашув // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2017 – №12-сон. – Б.9-12.

Shaxlo ASKAROVA,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: askarovash@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Boltayeva taqrizi asosida

APPROACHES TO THE CONCEPTS OF MEDIA CULTURE AND MEDIA LITERACY

Annotation

Today, the role of the media in the life of society in our country is increasing. Almost all aspects of human life cannot be imagined without mass media. The skills of working with information, distribution, disposal and transmission determine the level of competence and culture of a modern person. Giving the mass media the status of the fourth power, the fact that political processes are covered directly by the media, confirms its incomparable role in ensuring the harmony of the individual and the state and society. This article is about it.

Key words: Media culture, computer education, information and communication technologies, media literacy.

MEDIAMADANIYAT VA MEDIASAVODXONLIK TUSHUNCHALARIGA YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Bugun yurtimizda ommaviy axborot vositalarining jamiyat hayotida tutgan o'rni tobora ortib bormoqda. Inson hayotining deyarli barcha jabhalarini mediasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Axborot bilan ishlash, tarqatish, tasarruf qilish va uzatish ko'nikmalari zamonaviy shaxsning kompetentligi va madaniyati darajasini belgilab bermoqda. Ommaviy axborot vositalariga to'rtinchi hokimiyat maqomining berilishi, siyosiy jarayonlarning bevosita media tomonidan yotirilib borishi uning shaxs va davlat, jamiyatning uyg'unligini ta'minlashda o'rni beqiyosligini tasdiqlaydi. Mazkur maqolada aynan shu xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Mediamadaniyat, kompyuterli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mediasavodxonlik.

ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЯМ МЕДИАКУЛЬТУРЫ И МЕДИАГРАМОТНОСТИ

Аннотация

Сегодня роль средств массовой информации в жизни общества в нашей стране все больше возрастает. Почти все аспекты человеческой жизни невозможно представить без средств массовой информации. Навыки работы с информацией, распространения, распоряжения и передачи определяют уровень компетентности и культуры современного человека. Придание средствам массовой информации статуса четвертой власти, тот факт, что политические процессы освещаются непосредственно средствами массовой информации, подтверждает его ни с чем не сравнимую роль в обеспечении гармонии личности и государства и общества. Эта статья об этом.

Ключевые слова: Медиакультура, компьютерное образование, информационно-коммуникационные технологии, медиаграмотность.

Kirish. Dunyoda mediamahsulotlarning shaxs ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ta'siri, bolalar axborot xavfsizligini ta'minlash, mediata'limni ijtimoiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tadqiq etish, mediafaoliyatning ilmiy-metodologik asoslarini ishlab chiqishga doir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarga "Bolalar va ekrandagi zo'ravonlik" Xalqaro palatasi, "Bolalar global mediasi" Sammiti [1], "Axborot – barcha uchun!" YuNESKO konferensiyalarida [2] e'tibor qaratilgan. Ta'lim muassasalarida mediamadaniyatni ta'lim va medianing integratsiyasi asosida rivojlantirish faoliyatini yo'lga qo'yish, mediabilimlarni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish orqali mediakompetentlikni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim tizimi, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalar, ommaviy axborot vositalari sohalarida katta islohotlar amalga oshirilmoqdi. Mazkur jarayon o'quvchilar mediamadaniyati darajasini oshirish, media, ta'lim va hayotni o'zaro uyg'unlashtirishga doir tadqiqot olib borish zarurati mavjudligini ko'rsatdi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farmonda "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish" [3] kabi ustuvor vazifalar

belgilangan. Bu esa mediata'limiy texnologiyalarning pedagogik-psixologik imkoniyatlari holatini tahlil etish, xorijiy tajribalar asosida mediamadaniyatni rivojlantirish, medianing pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish orqali mediamadaniyatni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirishni taqozo qiladi.

Materiallar va metodlar. Bugun yurtimizda ommaviy axborot vositalarining jamiyat hayotida tutgan o'rni tobora ortib bormoqda. Inson hayotining deyarli barcha jabhalarini mediasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Axborot bilan ishlash, tarqatish, tasarruf qilish va uzatish ko'nikmalari zamonaviy shaxsning kompetentligi va madaniyati darajasini belgilab bermoqda. Ommaviy axborot vositalariga to'rtinchi hokimiyat maqomining berilishi, siyosiy jarayonlarning bevosita media tomonidan yotirilib borishi uning shaxs va davlat, jamiyatning uyg'unligini ta'minlashda o'rni beqiyosligini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda medianing rivojlanishi va jamiyatni ekspansiya qilib olishi natijasida turli mafkuraviy tahdidlar kuchaydi. Mafkuraviy tahdid mediatahdidga aylandi. Internet orqali firibgarliklar, odam savdosi, kiberlyudomaniya, internet qaramligi kabi illatlar rivojlandi. Media orqali tarqatilyotgan axborotlarni to'g'ri tahlil qila olmaslik va mustaqil, tanqidiy fikrning mavjud emasligi oqibatida jamiyat kelajagi bo'lgan yoshlar deviatsiyaga uchramoqda. Vaholanki, zamonaviy

barkamol shaxsga qo'yiladigan talablar asosini "o'z mustaqil fikriga egalik, tashqi ta'sirlarga qarshi tura olish qobiliyati" tashkil etadi. Mediamadaniyat haqida Marshall Maklyuen "Inson tom ma'noda savodli bo'lishi uchun avvalo media olamida savodli bo'lishi kerak", - degan bo'lsa, Alisher Navoiy "Agar ogoh sensen, shoh sensen", deya ta'kidlagan. Bu esa, mediasavodxonlik, mediabilimdonlik, mediakompetensiya hamda mediamadaniyatni rivojlantirish zaruriyatini vujudga keltirdi.

Shaxs mediamadaniyatini rivojlantirish zaruriyati medianing inson hayotidan chuqur o'rin olayotganligi hamda tafakkur tarziga ta'sir etayotganligi bilan bog'liq. Bu fikrning isboti sifatida Davlat ta'lim standartlarining "Tayanch kompetensiyalarga qo'yiladigan talablar"da aynan "mediamadaniyatga egalik"ka urg'u berilgan [4].

Dastlab "mediamadaniyat" tushunchasining mohiyatini anglab olish maqsadga muvofiqdir. Atama asosini "media" va "madaniyat" tushunchalari tashkil etadi. Shu sababli har ikki tushuncha qanday ma'nolarni ifodalashini tushuna olish fikrni yanada oydinlashishga olib keladi. Nazariy tahlil natijalarining ko'rsatishicha, "madaniyat" tushunchasi falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, shuningdek, axloqshunoslik fanlarida ularning o'rganish ob'ekti nuqtai nazaridan keng o'rganilgan. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" (M harfi)da ko'rsatishicha, "jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi" [6, 5] sanalib, u "kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi... "Madaniyat" arabcha madina (shahar) so'zidan kelib chiqqan. Arablar kishilar hayotini ikki turga: birini badaviy yoki sahroi turmush; ikkinchisini madaniy turmush deb ataganlar. Badaviylik - ko'chmanchi holda dashtu sahrolarda yashovchi xalqlarga, madaniylik - shaharda o'troq holda yashab, o'ziga xos turmush tarziga ega bo'lgan xalqlarga nisbatan ishlatilgan [6, 5]. Darhaqiqat, o'zbek tilida ifodalanadigan "madaniyat" tushunchasi arab tilidan o'zlashtirilgan va bu atama yordamida kishilik jamiyatining madaniy rivojlanishi - sivilizatsiya mohiyati yoritilgan. Yuqorida keltirilgan ta'rifda esa "madaniyat" tushunchasi alohida mustaqil atama, jamiyat hayotining ustuvor sohasi sifatida emas, balki ijtimoiy sub'ektlar hayoti, faoliyati hamda ular tomonidan yaratilgan boyliklarning muayyan tarkibiy qismi tarzida ifodalanib qolingan.

"Madaniyat" tushunchasining asl ma'nosini anglash uchun kishilik tarixi taraqqiyotning qadimgi davriga nazar tashlash maqsadga muvofiqdir. Zero, "madaniyat" (lot. "culture", rus. "kultura") atamasi til iste'moliga qadimgi Rimda faoliyat olib borgan jamoat arbobi Mark Porsiy Katon tomonidan kiritilgan. Mutafakkir o'zining "Agrikola" ("Dehqonchilik haqida") asarida insonning yerga ishlov berish, o'simliklarni parvarish qilish, hayvonlarni boqib, ko'paytirishga qaratilgan harakatini "culture" deya tilga olgan. Faoliyati mohiyatidan kelib chiqqan holda dehqon hamda chorvadorga ega "cultor" (ishlov beruvchi. parvarishlovchi) nomini bergan [7].

Tarixiy taraqqiyotning keyingi davrlarida ushbu atama ijtimoiy qadriyatlarining yaratilishi va takomillashuvini anglatish maqsadida qo'llanila boshlagan. Miloddan avvalgi 45-yilda buyuk faylasuf, notiq va huquqshunos Mark Tuli sitseron (er.a. 106-43 yy.) tomonidan "madaniyat" tushunchasi "aqlga ishlov berish" ma'nosida foydalanib, "dehqon yerga ishlov bergani kabi inson ham so'z, aqlga ishlov berib turishi zarur" [7]ligini qayd etgan. Mutafakkir mazkur tushunchani pedagoglarga nisbatan ham qo'llanilgan.

Nazariy tahlil natijalariga ko'ra aytish mumkinki, yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan turli ob'ekt yoki sub'ektlarga nisbatan qo'llanilishi, yetakchi g'oyasiga ko'ra "madaniyat"

tushunchasi quyidagi holatlarni yoritishga xizmat qiladi: jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlar majmui; biror ijtimoiy guruh, sinf yoki xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan shunday yutuqlari darajasi; o'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik; ma'rifat [7]; moddiy va ma'naviy asoslar majmui; ayrim bilim sohalarning rivojlanish darajasi (m: tafakkur, mehnat, nutq yoki xulq-atvor madaniyati); shaxsning ijtimoiy va mental rivojlanish darajasi, shaxs xususiyati [8]; muayyan soha bo'yicha chuqur nazariy va amaliy bilimlarga egaligi asosida shaxsning erkin, ijodiy faoliyat yurita olish iqtidori.

"Media" tushunchasi inglizcha atama bo'lib, u O'zbekiston hududida til iste'molida faol qo'llanilmaydi. Mazkur tushuncha o'mida "ommaviy axborot vositalari" atamasi ishlatiladi. "Gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar, axborot agentliklari, televidenie (kabelli, efir-kabelli televidenie) va radioeshittirishlar, hujjatli kino, elektron axborot tizimi, shuningdek, doimiy nomga ega bo'lgan, davlat tasarrufidagi, mustaqil va b. ommaviy davriy nashrlar ommaviy axborot vositalari" [9] bo'lib, ularning asosiy vazifasi ommani axborot bilan tezkor, sifatli, to'liq xabardor qilishdan iborat.

"Rossiya pedagogik ensiklopediyasi"da "mediata'lim" tushunchasi shunday ta'riflanadi: mediata'lim - pedagogikaning auditoriyani ommaviy axborot vositalari (matbuot, televideniya, radio, kino, video va b.)ning qonuniyatlarini o'rgatuvchi yo'nalishi hisoblanadi. Uning asosiy vazifalari: zamonaviy axborot sharoitida yangi avlodni turli axborotlarni qabul qilish, uni tushunish, uning inson ruhiyatiga ta'sirini anglash, texnik vositalar yordamida noverbal shaklda muloqotni tashkil etish usullarini o'rgatishdan iborat [10].

Yuqoridagi "madaniyat" va "media" atamalariga oid tahlillarga tayangan holda ularning birikuvidan hosil bo'lgan "mediasavodxonlik", "mediabilimdonlik", "mediamahorat", "mediakompetentlik", "mediamadaniyat", "shaxs mediamadaniyati", "mediata'lim" va "media pedagogika" kabi tushunchalarning mohiyatini pedagogik nuqtai nazaridan yoritish imkoniyatiga ega bo'linadi.

Agarda savodxonlik "muayyan soha bo'yicha yetarli bilimga egalik" [11] ni anglatasa, u holda "mediasavodxonlik" tushunchasini shaxsning shaxsiy yoki kasbiy qiziqish, ehtiyoj hamda majburiyatlaridan kelib chiqqan holda media orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholash bo'yicha yetarli bilimga egalik"ni yoritishga xizmat qiladi, deb izohlash mumkin.

Shaxs bilimdonligi uning ma'lum yoki tegishli (kasbiy nuqtai nazaridan) soha bo'yicha "bilimlarni puxta egallaganligi, bilag'onligi" [80] ni bildirsa, "mediabilimdonlik" tushunchasi esa "shaxsning shaxsiy yoki kasbiy qiziqish, ehtiyoj hamda majburiyatlaridan kelib chiqqan holda media orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholashga oid bilimlarni puxta egallaganligi"ni qayd etadi [12].

"Kompetentlik" tushunchasi shunday ta'riflanadi: shaxs tomonidan "shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo'llay olishi" [6] ekanligi bilish jarayoniga xos, bir-biri bilan o'zaro bog'liq ikki muhim jarayon: 1) bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishi; 2) mavjud bilim, ko'nikma, malakalarning kasbiy faoliyatda qo'llash kompetentlik sifatida namoyon bo'lishini anglatadi. Bu o'rinda kompetentlikning shaxsga xos sifat ekanligini qayd etish maqsadga muvofiqdir. Fikrimizcha, shunga ko'ra yuqoridagi ta'rif shaxsga xos sifatni yoritishga xizmat qilishi nuqtai nazardan bir qadar takomillashtirilishi lozim, ya'ni, "kompetentlik" tushunchasini

shaxsning “shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati” sifatida ifodalanishi maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lardi.

Xulosa. Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayanib, “mediakompetentlik” tushunchasi orqali quyidagi holat

yoritilishi zarur: mediakompetentlik – shaxsning shaxsiy yoki kasbiy qiziqish, ehtiyoj hamda majburiyatlaridan kelib chiqqan holda media orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholashga oid puxta bilimlar negizida ko'nikma, malakalarning hosil bo'lishi va ularning amaliy faoliyatda samarali qo'llash qobiliyati, deb ta'rif berdik.

ADABIYOTLAR

1. Children's Global Media Summit organized by UNESCO // <http://cgms17.com/programme>.
2. Paris Agenda or 12 Recommendations for Media Education. Media Education – Advances, Obstacles, and New Trends Since Crunwald: Towards a Scale Change?// Paris, UNESCO, 21-22.06.2007. Программы ЮНЕСКО «Информация для всех» // <http://www.ifap.ru>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сон қарори Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 14-сон, 230-модда.
5. Турдиев Н.Ш. Ўқув машғулотида медиатаълим бериш ва медиаматнлар билан ишлаш технологияси // Таълим жараёнига замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларни жорий этиш: муаммова ечимлар. Рес.илмий-амал.конф. – Т.: Республика Таълим маркази, 2012. – Б. 18-20.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5 жилд. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрири ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 521.
7. Фатеева И.А. Медиаобразование: теоретические основы и опыт реализации / Монография. – Челябинск: Изд-во Челяб. ГУ, 2007. – С. 270.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Конимех – Мирзоқуш / М ҳарфи. Таҳрир ҳайъати: М.Аминов, Т.Даминов, Т.Долимов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. – Б. 975.
9. Кириллова Н. Что такое медиакультура? / Учебник. <http://www.ifap.ru> 2012.
10. Российская педагогическая энциклопедия. – М.: Наука, 1993. – С. 555.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилд. Учинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрири ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – Б. 416.
12. Rustamova, N. R. (2019). Technology for the development of media culture of students of general secondary education (on the example of grades 7-9) (Doctoral dissertation, Doctoral dissertation, dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in pedagogical sciences.-Tashkent, 2019.-42 p).

UDK:159.9.

Nargizaxon AHMADJONOVA,

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Ixtisoslashtirilgan o'quv markazi o'qituvchisi

Psixol.f.f.d, PhD, dotsent L.Ravshanov taqrizi asosida

HARBIY XIZMATCHILARNING AXLOQIY-RUHIY TA'MINOTIDA IRODAVIY XUSUSIYATLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy ta'minotida irodaviy xususiyatlarning ahamiyati V.M. Chumakov metodikasi yordamida o'rganilgan va psixologik jihatdan tahlil etilgan ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy xizmatchi, irodaviy xususiyatlar, ekstremal, murakkab vaziyat, tashabbuskorlik, chidamlilik, energiyaga boy bo'lish, maqsadga intiluvchanlik, axloqiy-ruhiy ta'minot.

ЗНАЧЕНИЕ ВОЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация

В данной статье представлена информация о значении волевых качеств в морально-психологическом обеспечении военнослужащих. В данной статье изучено значение волевых особенностей в морально-духовном обеспечении военнослужащих по методике В.М. Чумакова а также освещены психологически проанализированная информация.

Ключевые слова: Военнослужащий, волевые особенности, экстремальная, сложная ситуация, инициативность, выносливость, энергичность, целеустремленность. морально-психологическое обеспечение.

THE SIGNIFICANCE OF VOLITIONAL CHARACTERISTICS IN THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF MILITARY PERSONNEL

Annotation

This article provides information on the importance of volitional qualities in the moral and psychological support of military personnel. In this article, the importance of volitional features in the moral and spiritual support of military personnel was studied according to the method of V.M. Chumakov and also covered psychologically analyzed information.

Key words: Serviceman, volitional features, extreme, difficult situation, initiative, endurance, vigor, purposefulness. moral and psychological support.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 avgustdagi PQ-3898-sonli qarori O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasida ko'rsatilishicha, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish konsepsiyasi ma'naviy-ma'rifiy ishlarning ustuvor yo'nalishlari va asosiy prinsiplari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, harbiy xizmatchilarning bilimi, ma'naviy saviyasi va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularning qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik, mas'uliyat, sadoqat va vatanparvarlik hissinini oshirish, yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirish bilan bog'liq dolzarb vazifalarni davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari, ta'lim-tarbiya institutlarining o'zaro hamkorlikdagi roli va ahamiyatini milliy va xalqaro huquqiy normalarini hisobga olgan holda belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar «Vatan — muqaddas, uni himoya qilish sharaflidir!» konseptual g'oyasi asosida tashkillashtirilib, unda O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini, hududiy yaxlitligini, xalqimiz tinchligini sadoqat bilan himoya qilish eng oliy vazifa sifatida e'tirof etiladi. Mazkur g'oyaning asosiy mazmun-mohiyati mamlakatimizning tinchlik-osoyishtiligini, farovonligi va taraqqiyotini ta'minlash uchun har qanday dushmanga qarshi kurashishda o'z jonini ham ayamaydigan, vatanparvar, fidoyi, sadoqatli, halol harbiy xizmatchilar va yoshlarni shakllantirishga qaratilgan. Qo'shinlarning jangovar

shayligi va jangovar qobiliyatini oshirish, har tomonlama tayyorgarlikka ega, kuchli va bilimli, halol, vatanparvar, mard va jasur harbiy xizmatchilarni tayyorlash, ularning faol hayotiy pozitsiyasi va qat'iy e'tiqodi, intellektual salohiyatini, ona Vatan taqdiriga bo'lgan mas'uliyatini mustahkamlash hamda g'oyaviy va axborot hurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini sadoqat va fidoyilik bilan vijdonan bajarishga yo'naltirish, har tomonlama yetuk va komil harbiy xizmatchilarni shakllantirish konsepsiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi [1].

Zamonaviy harbiy psixologiyada aynan shaxsdagi irodaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini diagnostika qilish masalasi yosh, jins, individual va differensial jihatdan alohida mazmun-mohiyatga ega. Shuning uchun tadqiqotning amaliy qismini yoritishda harbiy xizmat jarayonidagi serjantlar tarkibidagi shaxslarni tanlab olish o'zaro farqli ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni aniqlash imkoniyatini yaratib berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixozanaliz konsepsiyasining barcha rivojlanish bosqichlarida to Z.Freyddan E.Frommgacha bo'lgan chegaralarda, iroda insoniy xatti-harakatlarni o'ziga xos energiyasi sifatida qarashga harakat qilganlar. Ular uchun insonlarning xatti-harakatlari tirik organizmning biologik energiyasi psixik formaga aylanishi hisoblanadi [2].

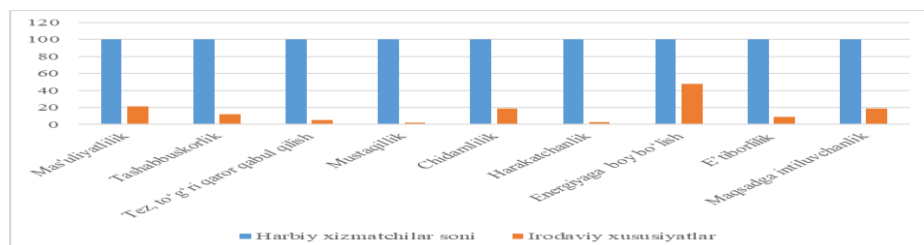
G.L.Tulchinskiyning fikricha shaxsdagi irodaviy harakatlarning yana bir belgisi - bu ichki yoki tashqi to'siqlarni

yengish bilan bog'liqligidir. Ichki sub'ektiv - bu insonning xulq-atvoriga bog'liq bo'lib, charchash, hordiq chiqarishga xohish, qo'rquv, inertlik, yoki oddiygina dangasalik bilan bog'liq bo'lishi mumkin[3].

Har bir harbiy xizmatchining irodaviy harakatlari o'zgacha takrorlanmas bo'lib, shaxsning tuzilishini mustahkam aksi hisoblanadi. Aynan iroda anglangan tashkillashtirilgan va o'zini-o'zi boshqaruvchi sifatida insonga his-tuyg'ularini, harakatlarini bilish jarayonlarini boshqarishga imkoniyat beradi. Irodaviy sohaning individual farqlari ramkasida ajratilgan parametrlar insonning irodaviy sohasini butunligicha xarakterlashi bo'lsa, shu bilan birga irodaviy aktlarni alohida nazarda tutishi ham mumkin[4]. Harbiy xizmatchining irodasini tarbiyalash, o'zini tarbiyalash yo'li orqali ham amalga oshiriladi. Ofitserlarga buni aniqlab shunga mos ravishda metodik tavsiyalar berishlari lozim. Har bir inson o'zi haqida, o'z imkoniyatlari va xususiyatlari to'g'risida o'ylab ko'radi. Ba'zida insonlar o'z hulq-atvorlaridan norozi bo'lib uni to'g'rilamoqchi bo'ladilar. Harbiyga yordam berib, ushbu fikr, o'ylarini amalga oshirishi, irodasini rivojlantirish yo'llarini ochib berish kerak. Irodani rivojlantirish ishlari irodali bo'lishga chaqirish, kamchiliklarni aytish, irodasizlikka olib

kelishi mumkin[5]. Ushbu ish qiyinchiliklarni yengishda va jangchini qiyinchiliklarni yengish bo'yicha faoliyatini tashkil etishda aniq motivlarni tanlash, maqsadlarni aniqlashtirish, qaror qabul qilishda harakat qilishdan iborat bo'ladi. Ofitserlarning har kungi doimiy vazifasi aniq, individual ishlaridan bo'ysunuvchilar irodasini rivojlantirishdan iboratdir.

Tadqiqotni amalga oshirishda harbiy tizimdagi serjantlar kontingenti tanlab olingan. Tadqiqot jarayonida harbiy xizmatchilarda irodaviy xususiyatlari darajasining psixologik jihati bilan bir qatorda, ularning lavozim darajasi, individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ham inobatga olingan. Tadqiqotimizda harbiy xizmatchilarda irodaviy xususiyatlarini o'rganish uchun "Shaxsning irodaviy sifatleri" ni o'rganuvchi V.M. Chumakovning metodikasidan foydalandik. [6]. Tadqiqotimiz ob'ektini O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida faoliyat yurituvchi 100 nafar harbiy xizmatchilar tashkil etadi. Quyida tadqiqot natijalari tahlili haqida so'z boradi. Quyidagi keltirilgan 1-rasmda harbiy xizmatchi serjantlarda V.M. Chumakov metodikasi yordamida olingan natijalar ko'rsatkichlari taqdim qilingan.

Rasm-1. Harbiy xizmatchilardan V.M. Chumakov metodikasi yordamida olingan natijalar ko'rsatkichlari

Natijalarga ko'ra 100 nafar harbiy xizmatchilardan 48 nafarida energiyaga boy bolishda yuqori ball to'plaganlar bu ulardagi faollik, energiyaligidan darak beradi. Bunday insonlar faol, ishchan, hayotga optimistik ruhda qaraydilar. Past ball olganlar esa, past faollikka ega bo'lganlar bo'ladi. Ular tez charchab qoladilar va pessimist bo'ladilar.

Harbiy xizmatchilarning 21 nafarida ma'suliyatlilik namoyon bo'ldi. Demak ushbu tadqiqotda ishtirok etgan harbiy xizmatchilar kuchli irodaga energiyaga boy bo'lganliklari va mas'uliyatli bo'lganliklari sababli erishganlar. Ma'suliyatlilik shkalasi bo'yicha yuqori ball olgan harbiy xizmatchi javobgarliklari odatda tartibli bo'lib, o'z vazifalarini harakat bilan bajaradilar. Ba'zi bir sinaluvchilarda yuqori ball bo'lsa yuqori bezovtalinish bo'lishi mumkin.

Chidamlilik shkalasida 19 nafar harbiy xizmatchilar yuqori ballga ega bo'lganlar bu esa o'z emotsiyalarini nazorat qiladigan yuklamalarni, monoton faoliyat bilan (chidamlilik) shug'ullanadilar. Ushbu insonlar o'z holatlarini va o'zlarini yaxshi boshqara oladilar. Ba'zi bir holatlarda mantiqan o'zgartirilishi kerak bo'lgan vaziyatlarga ham o'zgartirmay chidab turadilar.

Maqsadga intiluvchanlik shkalasida 19 nafar harbiy xizmatchilar yuqori ballga ega bo'lganlar bu yuqori ball olgan sinaluvchilarda yaxshi anglangan maqsadlarga egaligidan darak beradi. Odatda ular o'z ishlarini rejalashtirishga, tartibga

keltirishga intiladilar. Bunday insonlar maqsadlarni amalga oshirishda ob'ektiv imkoniyatlarning yo'qligidan qiynaladilar.

Past ball olgan harbiy xizmatchilar esa, maqsadlari yetarli darajada aniqlanmasligi, ularga erishishda harakatchanlikning yo'qligidan darak beradi. Bunday insonlar ko'pincha nimani xohlayotganlarini tushunmaydilar. Ularga o'zlarini ishlarini rejalashtirish kerak bo'lganda qiyinchilik sezadilar.

Xulosa. Ushbu tanlangan V.M. Chumakov metodika harbiy xizmatchilarning ekstremal va murakkab vaziyatlarda irodaviy xususiyatlarini xizmat faoliyatiga ta'sirini samarali o'rganish imkoniyatini beradi. Ushbu irodaviy xususiyatlar esa ekstremal va murakkab vaziyatlarda harbiy xizmatchining berilgan vazifani o'z vaqtida va to'g'ri, muvaffaqiyatli bajarishlarida muhim hisoblanadi. Shuningdek, harbiy xizmatchilarda irodaviy xususiyatlarini psixodiagnostik tekshiruvlar asosida o'rganish harbiylarda irodaviy xususiyatlarini qay tarzda kechishini tahlil qilish hamda harbiy xizmatchilarning to'satdan qaror qabul qilishlari, turli vaziyatlarga to'g'ri javob berishlari, har qanday qiyinchiliklarga bardoshli bo'lish va xizmat burchini mardonavor ado etishlari kabi sifatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu esa, harbiy xizmatchilarga jangovar-xizmat yuklamalarini to'g'ri taqsimlash hamda ularning axloqiy-ruhiy holatlarini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" gi qarori O'zbekiston. Toshkent, 2018 yil, 4 avgust № PQ-3898.
2. Фрейд З. "Введение в психоанализ". СПб.: Питер, 2007. - 205 с.
3. Ильин, Е.П. Психология воли. — СПб.: Питер, 2009. — 233 с.
4. Макнаб К. Психологическая подготовка подразделений специального назначения. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. — 376 с.
5. Коробейников М.П. Современный бой и проблемы психологии. М.1972. - 235 с.
6. Чумаков М.В. Развитие эмоционально-волевой сферы личности. Курган.: Изд-во Курганский гос.ун-та, 2012. — 189 с.

Kumush A'ZAMOVA,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi tayanch doktoranti

E-mail: azamovakumush@gmail.com

Sotsiologiya fanlari doktori, professor B.Karimov taqrizi asosida

IJTIMOIY DAVLATDA INSON QADRINI YUKSALTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiy davlat tushunchasi va uning sotsiologik jihatlarini, ijtimoiy davlat boshqaruvi hamda davlat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy siyosat, demokratik islohotlar, fuqarolarning manfaatlarini aks etayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun mohiyati, davlat boshqaruvida inson qadrini yuksaltirishning ayrim jihatlarini yoritilgan. Shu bilan birgalikda, ijtimoiy davlat boshqaruvida inson qadrini yuksaltirishning tarixiy faktologik va metodologik jihatlarini hamda inson qadrini ulug'lashda ijtimoiy davlat funksiyalarining roli o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Davlat, davlat boshqaruvi, ijtimoiy davlat, inson qadri, konstitutsiya, ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy kafolat, inson huquqlari, ijtimoiy himoya, bepul ta'lim va bepul tibbiy xizmat kafolati.

THEORETICAL METHODOLOGICAL ANALYSIS OF IMPROVING HUMAN VALUES IN THE SOCIAL STATE

Annotation

The article describes the concept of the social state and its sociological aspects, the management of the social state and the social policy carried out by the state, democratic reforms, the content of normative legal documents reflecting the interests of citizens, and some aspects of improving human value in state administration. At the same time, the historical factual and methodological aspects of improving human value in the management of the social state and the role of the functions of the social state in improving human dignity were studied.

Keywords: State, public administration, social state, human dignity, constitution, social security, social guarantee, human rights, social protection, free education and guarantee of free health care.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОВЫШЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены понятие социального государства и его социологические аспекты, управление социальным государством и проводимая государством социальная политика, демократические реформы, содержание нормативно-правовых документов, отражающих интересы граждан, некоторые аспекты повышения ценности человека в государственном управлении. При этом были изучены историко-фактические и методологические аспекты повышения человеческого ценностей в управлении социальным государством и роль функций социального государства в прославлении человеческого достоинства.

Ключевые слова: Государство, государственное управление, социальное государство, человеческое ценность, конституция, социальное обеспечение, социальная гарантия, права человека, социальная защита, гарантия бесплатного образования и бесплатного медицинского обслуживания.

Kirish. Ma'lumki, bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning rivojlanganlik darajasini baholashda nafaqat iqtisodiy balki ijtimoiy holati bilan ham baholanadi. Qaysiki davlatda insonni qadrlovchi qonunlar ustuvor bo'lsa o'sha davlat har tomonlama rivojlangan davlatlar qatoriga kiradi. Bugungi kunda Yangi O'zbekiston ham insonni qadrlovchi jamiyatga o'tmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida "Mamlakatimiz taraqqiyotini yangi pog'onaga olib chiqish uchun boshqaruv ham, qonunchilik ham, jamiyatimiz ham o'zgarishi kerak. Agar shunday qilmasak, muammolarni ko'rib, ko'rmaslikka olsak, zamondan orqada qolamiz. Xalqimiz, yosh avlodimiz bizdan rozi bo'lmaydi. Shu bois, "Avval – inson, keyin – jamiyat va davlat" degan g'oyani Konstitutsiyamiz va qonunlarimizga ham, kundalik hayotimizga ham chuqur singdirishimiz kerak. Hozirgi kundagi jiddiy sinovlar va bashorat qilib bo'lmaydigan xavf-xatlarni yengib o'tishga qodir bo'lgan milliy davlatchiligimiz asoslarini mustahkamlashimiz zarur" [1] deb alohida ta'kidlangani bejiz

emas. Prezidentimiz Yangi O'zbekistonni "ijtimoiy davlat" tamoyili asosida qurish ekanligini ta'kidladilar. "Yangi O'zbekiston – ijtimoiy davlat" tamoyili konstitutsiyaviy norma sifatida mustahkamlandi va qonunlarimizda o'z tasdig'ini topdi [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ijtimoiy davlat to'g'risidagi ta'limotlarni o'rganishda nazariy-metodologik ahamiyatga ega asarlar manbalarni keltirib o'tish mumkin. Jumladan, qadimgi manbalar sifatida Markaziy Osiyoning ijtimoiy-madaniy merosida inson qadri, tabaqalar aro munosabatlar doirasida ularni qo'llab-quvvatlash zarurati dastlab "Avesto"da zardushtiylikka xos ezig'lik ta'limotida, keyinchalik islom dinida Qur'oni karim oyatlari va hadislarida asoslandi [3]. Sharqda "Ijtimoiy davlat" konsepsiyasi Yevropadan necha asrlar oldin vujudga kelganini bilishimiz mumkin. Masalan, Abu Nasr Forobiyning IX-X asrlarda yozilgan "Fozil odamlar shahri" asarida ifodalangan ezig' shahar haqidagi fikrlar "Ijtimoiy davlat" tamoyilining mazmun-mohiyatini tashkil etadi [4] Konfutsiy ta'limotlarini, qadimgi

hind vedalarida dastlabki ijtimoiy ta'limotlarni ko'rishimiz mumkin. Kaykovusning "Qobusnoma" asari, Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asari, Amir Temurning "Temur tuzuklari", Xondamirning "Dastur al-vuzaro" va Ashrafiyning "Majma al-arqom" kabi nodir qo'l yozmalarda ijtimoiy davlat boshqaruviga doir sotsiologik ta'limotlarini o'rganish mumkin. Shuningdek, professor M.Bekmurodovning "Zamonaviy boshqaruv sotsiologiyasi" monografiyasida ijtimoiy davlat boshqaruvining ilk ko'rinishlaridan hozirgi zamonaviy ko'rinishlarigacha bo'lgan tarixini ko'rishimiz mumkin [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Sharq mutafakkirlarining ta'limotlari davlat boshqaruvining sotsiologik asoslarini ochib beruvchi, ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy hodisalar ilmiy bilishning umumiy metodi bo'lgan dialektik metod ushbu tadqiqotning metodologik asosini tashkil qiladi. Shuningdek, mavzuga tizimli yondashuv, qiyosiy taqqoslash, tizimli tahlil kabi xususiy-ilmiy metodlardan foydalaniladi. Bundan tashqari, tarixiy metoddan foydalanib tadqiq etilayotgan voqeaning yashash tarzini o'rganish usullarini, ichki rivojlanishning borishi to'g'risidagi qonuniyatlar ifodasi bo'lgan, xronologik uzviylikda bir-birini almashtirayotgan faktlar genezisini, hodisalar tarixini qayta tiklash yo'li bilan o'rganish usullarini o'zida ifoda etadi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy davlat — siyosat moddiy ne'matlarni har bir fuqaroning munosib hayot kechirishi uchun ijtimoiy adolat prinsipi asosida taqsimlashga, aholi orasida ijtimoiy tafovutlarni bartaraf qilish, muhtojlarga yordam berishga qaratilgan davlat modelidir. Shu o'rinda "Ijtimoiy davlat o'zi nima?" degan savol tug'ilishi tabiiy. "Ijtimoiy" so'zi "arabcha — jamoa, jamiyatga oid hamda inson va jamiyat hayotiga oid" degan lug'aviy ma'nolarni anglatadi. Agar tarixga murojaat qiladigan bo'lsak, "ijtimoiy (sotsial) davlat" tushunchasini ilk bor 1850-yilda Lorens fon Shtayn qo'llagan [6]. U davlatning vazifasi ijtimoiy tenglik va shaxsiy erkinlikni o'rnatish, quyi va kambag'al tabaqalarni bu dunyoning boy va qudratli darajasiga ko'tarishdan iborat deb hisoblagan. Bugungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlari o'z konstitutsiyalarida ijtimoiy davlat maqomini mustahkamlab qo'yishgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin Germaniya ijtimoiy davlat maqomini oldi. Fransiya ham bo'linmas, dunyoviy, ijtimoiy, demokratik respublika hisoblanadi. 1978 yildan boshlab Ispaniya konstitutsiyasiga huquqiy, demokratik, ijtimoiy davlat tushunchalari kiritildi. Ijtimoiy davlat jamiyatda bag'rikenglik va birdamlik, vatanparvarlik, milliy g'urur va iftixor tuyg'ulari ustuvorligiga erishishni maqsad qilgan holda, fuqarolarning tafakkur va milliy tarzini yuksaltirish, Vatan ravnaqi va taraqqiyoti yo'lida hamjihat bo'lishiga erishish hamda ma'rifatli, mas'uliyatli, mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish orqali Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni qaror toptirishga qaratilgan chora-tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshirish taqozo etiladi. Jumladan jamiyatda ma'naviy barqarorlik va umumxalq birdamligini mustahkamlash, aholida ijtimoiy safarbarlik ruhiyatini shakllantirish ijtimoiy davlatda inson kapitalini oshirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy davlat belgilari o'z ichiga jamiyatning manfaatlarini qamrab olib, ularni saqlash va barqarorlikni ta'minlash uchun hukumatlar tomonidan amalga oshiriladigan siyosatni ifodalaydi. Bu belgilar o'z ichiga jamiyatning muammolari va munozaralariga yordam berish, jamiyatning erki va huquqlarini saqlash, jamiyatning tartib va tizimini saqlash uchun keng ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Bunda "Ijtimoiylik"ning asosiy sharti — insonga uning qadri, sha'ni va erkini asrab-avaylab munosabatda bo'lishdir. Bu, o'z navbatida, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari amalda to'la ta'minlanishi va bu kafolatlanganligi bilan chambarchas bog'liq.

Ijtimoiy davlatning mohiyati uning oqilona ijtimoiy siyosatni amalga oshirishida, ayniqsa, inson va jamiyat manfaatlariga mos ijtimoiy funksiyalarni izchil ado etishida namoyon bo'ladi. Shu bois bunday davlat faoliyatining muhim qismini ijtimoiy vazifalarni bajarish tashkil etadi.

Ijtimoiy davlatning funksiyalari – aholi bandligini ta'minlash, jamiyat miqyosida moddiy boyliklarni byudjet yo'li bilan muvozanatlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash va muhofaza etish, ta'lim-tarbiya borasida g'amxo'rlik qilish, odamlarga tirikchilik uchun eng kam me'yorni belgilash, oilani himoyalash, ijtimoiy ta'minot tizimini yo'lga qo'yish, sog'liqni saqlash va sportni rivojlantirish kabilar.

Ijtimoiy davlatning belgilari quyidagilar:

Aholining eng zaif qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish va ularga yordam berish.

Sog'liqni saqlash, ta'lim va uy-joy kabi asosiy xizmatlardan kafolatli foydalanish.

Qonun oldida tenglik va fuqarolarning huquqlarini himoya qilish.

Ijtimoiy mavqeyi va daromadidan qat'i nazar, barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash.

Fuqarolar farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish va munosib turmush darajasini ta'minlash.

Ijtimoiy dasturlar va xizmatlarni davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirish.

Ijtimoiy siyosat va uni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga yordam beruvchi soliqlar va imtiyozlar tizimi.

Turli ijtimoiy yordam dasturlari orqali aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlash.

Fuqarolarni ishini yo'qotish, kasallik yoki boshqa hayotiy vaziyatlarda himoya qilishni ta'minlaydigan ijtimoiy sug'urta tizimini rivojlantirish.

Ijtimoiy davlatning belgilari o'z navbatida inson qadri ulug'lashga xizmat qilishi zarur, davlatimiz rahbari inson qadri haqida so'z yuritarkan, bu biz uchun qandaydir mavhum, balandparvoz tushuncha emas, deb alohida ta'kidladi. Inson qadri deganda, biz, avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlashni nazarda tutamiz.

Inson qadri deganda, biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etishni, malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, sifatli ta'lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog'lom ekologik muhit yaratib berishni tushunamiz, deya qayd etildi.

Ijtimoiy davlatdagi ijtimoiy siyosatning asosiy konstitutsiyaviy asoslari:

- ish bilan ta'minlash va mehnat muhofazasi;

- mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorini kafolatlash;

Buning amaliy ifodasi sifatida islohotlarning tub mohiyati jamiyatimiz a'zolari uchun hech kimdan kam bo'lmagan munosib turmush tarzini yaratishga qaratilmoqda. Jamiyatda birinchi o'rinda inson qadr qimmatini ustun bo'lmog'i zarur, muqaddas dinimizda ham insonni e'zozlash hamma teng bo'lishi bir musulmon boshqa bir musulmonni kamsitmasligi lozim.

Shu nuqtayi nazardan qadr nima? Qadr-qimmat butun insoniyat benuqson darajadagi insoniy sifatga ega bo'lganlar tomonidan munosib bo'lgan va tasdiqlangan hurmat va ehtirom.

Qadr-qimmat — loyqlik sifati, bu qadrli, qadrli, munosib degan ma'noni anglatadi va qadr-qimmat atamasi lotincha so'zdan kelib chiqadi qadrdonlar.

1948 yildagi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining muqaddimasida u "insoniyatning barcha

a'zolarining ichki qadr-qimmatini (...) haqida gapiradi, so'ngra o'zining 1-moddasida "barcha insonlar erkin tug'iladi va qadr-qimmatini va huquqlari bo'yicha teng". Shuning uchun inson qadr-qimmatini tug'ma, ijobiy bo'lib, shaxsni kuchaytirib, qoniqish va qoniqish hissini tarbiyalaydi. Masalan, qullik qadr-qimmatga ziddir, chunki odamlar bunday yoki munosib deb hisoblanmaydi, chunki qul inson sifatida emas, balki obyekt deb hisoblanadi.

Qadr-qimmat, shuningdek, narsa yoki harakatga loyiq bo'lgan hurmat va hurmatdir. Bu narsa yoki harakatning mukammalligi, yaxshilanishi.

Agar odamlar o'zlarini turmush tarzida buni tortishish, odob-axloq, ritsarlik, zodagonlik, bezak, sadoqat, saxiylik, zodagonlik va sharaf bilan qilsalar, bu qadr-qimmat haqida gapiradi. Masalan, majburiyatlarni bajarish haqida gap ketganda, qadr-qimmat rasmiylik, halollik va odamlarning obro'siga ishora qiladi.

Ajoyiblik nuqtai nazaridan qadr-qimmat — bu faxriy lavozim yoki katta obro'-e'tibor va sharaf manbai, masalan, siyosiy lavozimlar, masalan, qirol, prezident yoki imperator mavqeyi. Ushbu lavozimni egallagan shaxslar, ular obro'li yoki obro'li bo'lishlari bilan ajralib turadigan vakillar va egalari sifatida ham shunday nomlanadi.

Qadr-qimmatning turlari

Falsafada qadr-qimmat 3 turga bo'linadi, ular:

Antologik qadr-qimmat yoki inson qadr-qimmatini: u bilan hamma odamlar tug'iladi.

Axloqiy qadr-qimmat: Bu odamlar axloqi va ularning jamiyatdagi xulq-atvori bilan bog'liq.

Qirollik qadr-qimmatini: bu boshqalar tomonidan qabul qilinadigan narsadir.

Inson qadr-qimmatini — bu insonning qadriyat va tug'ma, daxlsiz va nomoddiy huquqidir, u asosiy huquqdir va bu insonga xos qadriyatdir, chunki u erkinlikka ega bo'lgan va narsalarni yaratishga qodir bo'lgan aqlli mavjudotdir.

Barcha odamlar qadr-qimmat bilan tug'ilishlari haqidagi da'vo antologik qadr-qimmatning bir turidir.

Bu shuni anglatadiki, barcha insonlar o'zlarining erkinliklaridan foydalanish va munosib hayot kechirish to'g'risida qaror qabul qilish orqali o'z hayotlarini shakllantirishi, o'zgartirishi va yaxshilashi mumkin.

Insoniy qadriyatlar nimalarni o'z ichiga oladi?

Har bir insonning tug'ilishidan ichki erkinlik. Tanlash erkinligi va ichki dunyosining namoyishi, insonning ichki o'ziga xosligi. Xo'rlash va shaxsiy qadr-qimmatni yo'qotish — o'z ichki qadriyatlarini yo'qotish, ularga hurmatsizlik. Inson qadr-qimmatini — shaxsiy shaxsiy qadriyat. Hurmat va o'z-o'zini hurmat qilish huquqi. Tug'ilganda, albatta, aniqlandi. Lekin taraqqiy etgan jamiyat barchaning tengligi uchun tezkorlik bilan rivojlanib, vaqt o'tib, davlatlar insonning qadr-qimmatini kelib chiqishi, boyligi, ta'lim darajasi yoki ijtimoiy mavqeyi bilan aniqlanmasligini aniqladi.

Inson qadr-qimmatini odatda ijobiy xususiyatlar sifatida belgilanadi. Bu — inson hayotda erishgan fazilatlaridir. U

tug'ilishdan mamnun bo'lgan, ota-onalar tomonidan ta'lim jarayonida yoki atrof muhit tomonidan ishlab chiqilgan. Inson qadr-qimmatining asosiy namunalari quyidagilardir:

samimiylilik;
jasorat / qo'rquvsizlik;
sodiqlik;
javobgarlik;
intizom;
maqsadga muvofiqligi;
ezgulik;
xotirjamlik;
faoliyat;
sabr-toqat;
qat'iyatlilik;
mustaqillik;
minnatdorchilik;
kuchli iroda;
sotsializm;
nazorat qilish;
e'tibor;
o'zgaruvchanlik / moslashuvchanlik.

Alohida ta'kidlash joizki, ularning barchasi ish beruvchi sizni jalb qilishda e'tiborga oladigan xususiyatlar. Ko'p yillar davomida psixologlar insonning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun juda ko'p sonli testlarni olib kelishdi. Ularning barchasi odamlarni, ishda va uyda, sizning kuchli tomonlaringiz, ijobiy fazilatlaringiz haqida o'ylashni tavsiya qilishadi. Ularni rivojlantirish, ularni bilish va o'zlarini qadrlash.

Xulosa. Davlatimiz Rahbarining ta'biri bilan aytganda "Ijtimoiy davlat" tamoyili asosida qurilayotgan Yangi O'zbekistonni bunyod etish uchun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, yuzaga kelayotgan barcha muammolarning yengib o'tishga qodir bo'lish, Vatanni sevis, fidokorona va halol mehnat qilish orqali erishi mumkin. Zero, O'zbekiston deya atalmish jonajon Vatan mard va olijanob, bag'rikeng xalqimizdan kelajak avlodga munosib meros bo'lib o'tsin va kelajak avlod bizdan rozi bo'lsin".

Respublikamizda joriy yilning 30 aprel kuni bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Referendumida yangilangan Konstitutsiyamizga "Ijtimoiy davlat" tushunchasi kiritildi. Bu o'z navbatida dadillik bilan olib borilayotgan demokratik islohotlarimizni yangi bosqichga olib chiqdi. Bu bilan O'zbekiston o'zini ijtimoiy davlat deb e'lon qilishi bilan, o'zining har bir fuqarosiga munosib turmush kechirishi uchun shart-sharoit yaratish zarurligi bo'yicha majburiyat olmoqda. Bu asosan ijtimoiy xizmatlar, sifatli bepul ta'lim olish, bepul tibbiy xizmat kafolatlanishi, ijtimoiy yordam yoki ijtimoiy himoyani kuchaytirilishi va boshqa qator misollarni keltirish mumkin. Bularning zamirida bir narsa "Hamma narsa inson qadri uchun" tamoyili yotibdi.

ADABIYOTLAR

1. Yangi O'zbekiston № 259 (781), 2022-yil 21-dekabr
2. Mirziyoyev, Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. — Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. — B.56.
3. Авесто. Тарихий-абадий ёдгорлик. Аск; ар Махдам таржимаси. Т/Шарк; ", 2001, - Б. 26-28.; Низомулмулк. Сиёсатнома (Сияр ул-мулк). Иккинчи тулдирилган, қайта ишланган нашри. — Т.: "Янги асп авлоди", 2017. — Б. 98-100;
4. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: A.Qodiriy, 1998. — B.223.
5. Бекмуродов М.Б. Замонавий боншарув социологияси. Монография. Тошкент: Янги асп авлоди. 2020. — Б.10.
6. Lorenz von Stein. Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage, Leipzig, 1850, 3 volumes.

UDK: 37.013.82

Gulnoza BOBONAZAROVA,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'qituvchisi
E-mail: jg21@mail.ru

O'zDSMI dotsenti, f.f.d. G.N.Isakova taqrizi asosida

THE CONTENT OF THE DEVELOPMENT OF LITERARY COMPETENCES OF STUDENTS ON THE BASIS OF EXAMPLES OF WORLD LITERATURE

Abstract

Nowadays, interest in studying examples of world literature is growing. It is important to develop and improve literary competence in students by expressing their thoughts and opinions in the process of working on a literary work. This article discusses the conditions for improving students' social activities and developing their literary competence based on examples of world literature. **Key words:** World literature, competence, analysis, development, improvement, value, painting, emotional culture, literary feeling.

СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРИМЕРОВ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

Сегодня растет интерес к изучению образцов мировой литературы. Важно развивать и совершенствовать художественную компетентность студентов путем выражения своих мыслей и мнений в процессе работы над художественным произведением. В данной статье рассматриваются условия совершенствования общественной активности студентов и развития их художественной компетентности на примерах мировой литературы.

Ключевые слова: Мировая литература, компетентность, анализ, развитие, совершенствование, ценность, живопись, эмоциональная культура, художественное чувство.

JAHON ADABIYOTI NAMUNALARI ASOSIDA TALABALARNING BADIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI

Аннотатсия

Bugungi kunda jahon adabiyoti namunalarini o'rganishga bo'lgan qiziqish tobora kuchayib bormoqda. Talabalarda badiiy asar ustida ishlash jarayonida o'z fikr va mulohazalarini bildirish orqali badiiy kompetensiyalarni rivojlantirish hamda uni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada jahon adabiyoti namunalari asosida talabalarining ijtimoiy faoliyatini takomillashtirish va badiiy kompetensiyalarini rivojlantirish shartlari borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Jahon adabiyoti, kompetensiya, tahlil, rivojlantirish, takomillashtirish, qadriyat, rangtasvir, emotsional madaniyat, badiiy hissiyot.

Kirish. Har qanday ta'lim tizimining negizida kelajak avlodning taqdiri bilan bir qatorda ularning bilim salohiyatini kengaytirish va uni yanada takomillashtirish yotadi. Bu jihatlarni ro'yobga chiqarish uchun yosh avlodning shaxsiy sifatleri va fazilatleri yetakchi o'rinda turadi. O'sib kelayotgan yosh avlodning fazilatleri bilan kasbiy bilimdonlik darajasi, ularga shu kunda berilayotgan bilimlarning turi, hajmi va ta'lim-tarbiyaning sifatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bugungi kunda barcha bilim oluvchilarda kompetensiyalarni rivojlantirish va uni takomillashtirish ishlari ta'lim sohasining barcha jabhalarida olib borilmoqda. Albatta yuqori darajaga erishishda mashaqqatlar va qiyinchiliklar bo'ladi. Shu qiyinchiliklarni yenga olgan insongina yuqori natijalarga erishishi mumkin. Shuning uchun kompetensiyalarni rivojlantirish nazariyasi tinimsiz taraqqiy etib, barcha talabalarga birday javob beruvchi usullar izlangan. Ushbu izlanishlar natijasida o'quv jarayonining texnologiyalashgan usullari vujudga kelgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jahon adabiyoti namunalari va ularning tarbiyaviy ahamiyati, badiiy asarlar tahlili, asar qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlarini takomillashtirishning turli jihatlari qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Masalan, jahon adabiyoti durdonalarining har bir davr asosida o'rganilishi, uning

e'tiborga molik jihatlari va badiiy asarlarning tahlilini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv qo'llanmalarda bugungi kunda talabalar uchun jahon adabiyoti durdonalaridagi san'at asarlarni keng va mazmunli tarzda o'rganishi uchun nazariy ma'lumotlar yoritilgan [4].

Ibn Sinoning fikriga ko'ra, talabalar birgalikda tahsil olgandagina, ular bir-birini hurmat qiladi va fanlarni o'rganishda o'zaro ko'mak beradi. Agar bola yolg'iz tahsil olsa, unda bu uni baxtsiz qilib qo'yadi. Ibn Sino: "Maktabning ustun ekanligi shundaki, talabalar u yerda hamisha xush kayfiyat va ishtiyoq bilan fanlarni o'rganadi, odob-axloq qoidalarini o'zlashtiradi, bir-biridan ortda qolmaslikka harakat qiladi. Ular o'rtasidagi turli mavzularda xususiy suhbatlar boshqa kishilar maslahatlarini takomillashtirishga yordam beradi. Bunday muloqot ularni do'stga aylantiradi", deb ta'kidlaydi [2].

Jahon adabiyoti namunalari va ularning o'rganilish tarixi yuzasidan hamda ta'limning zamonaviy usullarini qo'llash orqali asarlar tahlilini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarda badiiy kompetensiyalarni rivojlantirishning eng muhim boqichi qadriyatga yo'naltirilgan bosqich hisoblanadi. Qadriyatga yo'naltirilgan bosqich talabalarda ma'naviy merosga aksiologik ong va munosabatni qaror toptirishni talab etadi. Jahon

adabiyotini o'rganish jarayonida talabalarda jahon xalqlari madaniyati, ularning badiiy qadriyatlari, xususan, milliy va jahon san'atida mislsiz qimmatga ega bo'lgan yuksak badiiy rangtasvir asarlariga qiziqishni rivojlantirish zarurati ilmiy asoslab berilgan. Bunda quyidagilarga asosiy e'tibor qaratiladi:

1) badiiy qadriyatlarning mohiyati, asosiy belgilari, muayyan tarixiy, estetik tushunchalar bilan chambarchas bog'liqligi; 2) badiiy qadriyatlarning milliy boylik va jahon durdonalari sifatidagi qimmati va funksional ahamiyati; 3) badiiy rangtasvir asarlarini baholash mezonlari (go'zallik, ko'tarinkilik, badiiylik); 4) yuksak badiiy qadriyatlar qatoriga kiruvchi rangtasvir (tasviriy san'atning nodir namunalari) asarlarini idrok etish, o'zlashtirish, baholash algoritmi.

Tahlil va natijalar. Jahon adabiyoti asosida qadriyatlarning ilmiy kategoriya sifatidagi mohiyati, boshqa tushunchalardan farqi, ob'ektiv asoslari va sub'ektiv anglab olinishi, namoyon bo'lish shakllari haqida to'g'ri ma'lumotlar olish mumkin. Ularda berilishicha, "qadriyat" tushunchasiga falsafiy va ijtimoiy tushuncha sifatida ta'rif berilib, uning mohiyati, birinchidan, bir ob'ektning ijobiy va salbiy qimmati, ikkinchidan, ijtimoiy ongning normativ belgilovchi-baholovchi jihati (sub'ektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlari) sifatida talqin etiladi [1].

Qadriyat – voqelikdan muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-ahloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha hisoblanib, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Tadqiqot ishlarining ba'zi sohasida qadriyatga doir tadqiqot olib borilgan bo'lsa, bu tushunchaga shu jihatdan ta'rif berishga intilish kuzatiladi.

"Qadriyat" so'zi, adabiyotlarda qayd etilganidek, falsafiy tushuncha bo'lib, u shaxs faoliyatining mazmunini ochib berishga xizmat qiladi. Bizningcha, yuqorida keltirib o'tilgan fikrlar "qadriyat" tushunchasining mohiyatini to'laqonli ifoda eta olgan. Zero qadriyat sifatida nafaqat ma'naviy, balki moddiy omillar ham e'tirof etiladi. Demak, yuqorida bildirilgan fikrlardan anglanadiki, qadriyat insoniyat hayotining tarkibiy unsurlaridan biri bo'lib, u moddiy va ma'naviy omillarning ijtimoiy taraqqiyot jarayonidagi ahamiyatligi insonlar tomonidan qadrlanishini ifoda etadi. Qadriyat – tevarak-atrofdagi narsalarning, kishining jamiyat uchun ijobiy yoki salbiy ahamiyatini ko'rsatuvchi tushuncha bo'lib, axloqiy tamoyillar, g'oyalar, yo'l-yo'riqlar va maqsadlarda ifodalangan ana shu tushunchaga baho berish mezoni va usullari hisoblanadi. Qadriyatlarga umuminsoniy qadriyatlar – ma'lum bir axloq me'yorlari, ilg'or, taraqqiyparvar madaniy meros kiradi. Qadriyat – qadr-qimmat ma'nosini anglatib, inson uchun qadrlı bo'lgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir.

Qadriyatlar faqat o'tmish uchun qadrlı bo'lmasdan, balki hozirda ham, kelajak taraqqiyotida ham qadrlı bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qiladi, qadriyatlarning muhim bo'g'inlaridan biri ma'naviy qadriyatlar sanaladi. Ma'naviy qadriyatlar o'z navbatida badiiy, diniy, estetik, falsafiy, axloqiy, ma'rifiy, madaniy qadriyatlar majmuasi hisoblanadi.

Jahon adabiyoti namunalari berilgan tasviriy san'at asarining badiiy qimmati jamiyat estetik ideallari, g'oyalarini o'zida hissiy mujassamlashtirgan, gavdalanitirgan tarzda tasvirlangan [1]. Badiiy qadriyatning mazmuni – bu aniq tarixiy, estetik ideal, g'oya mazmunidagi go'zallik qonuni bo'yicha aks ettirilgan va o'zlashtirilgan haqiqatdir.

Talabalarga jahon adabiyotini o'rganish jarayonida badiiy qadriyatlar mohiyatining ochib berilishi, alohida belgilari bo'yicha o'rganib chiqilishi, ularning o'ziga xos

mazmuni taqdim etilishi kerak. Buning uchun talabalar yuksak badiiy qadriyatlar mezonlari bilan tanishtirilishi lozim. Albatta, asar mantiqini bilish, tahliliy o'rganish, uning g'oyaviy mazmunini emosional-estetik idrok etish, badiiy idrok etilayotgan asarga qadriyatli munosabatda bo'lish kabilar katta ahamiyat kasb etadi.

Jahon adabiyoti namunalari berilgan rangtasvirning ma'naviy-axloqiy qimmati uning jamiyat ma'naviy, estetik hayotining barcha jabhalari, tabiat va jamiyat hodisalari hamda shaxsning xatti-harakati, xulqidagi estetik me'yorlar, go'zallik va xunuklik mezonlarini ko'rsatib berish imkoniyatining mavjudligi bilan belgilanadi. Jahon adabiyoti namunalari asosida berilgan rangtasvir asari shaxsning emosional madaniyatini takomillashtiradi, badiiy hissiyotlarni yuzaga keltiradi, kishiga alohida quvonch bag'ishlaydi.

Jahon adabiyotini o'rganish jarayonida talabalar badiiy qadriyatlarga qiziqishini shakllantirish muammosi, birinchidan, badiiy qadriyatlar, ularning mohiyati, belgilari, mazmuni va baholash mezonlarini; ikkinchidan, yuksak badiiy qadriyatlar namunasi sifatidagi mumtoz rangtasvir asarlarni ko'rib chiqishni taqozo etadi. Oliy ta'lim muassasasida madaniyatning umumiy tarixi, barcha davrlar va dunyoning turli mamlakatlari badiiy madaniyati, san'atini o'rganish jarayonida talabalar jahon adabiyoti namunalari rangtasvirning namunalari bilan tanishib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Jahon adabiyoti uyg'onish davri estetikasining asosiy tamoyillarida berilishicha: inson shaxsining yaxlitlikda yuksaltirilishi; cheksiz ijodiy imkoniyatli, erkin, ongli va hissiyotli mavjudot sifatida inson haqida ideallashtirilgan tasavvur; uning go'zallik, yuksaklik, mardonavorlik bilan bog'liqligi; go'zal artistik, ijodiy, insoniy shaxs tamoyilining turli xil nisbatlar, simmetriyalar, ko'rinishlar birgaligida olib borilishini anglatadi.

Jahon badiiy qadriyatlari, ayniqsa, Uyg'onish davri O'rta asrlar adabiyotini, rangtasvirini o'rganish G'arbiy Yevropaning ushbu davrlar tarixini o'rganish jarayonida talabalarda badiiy qadriyatlarga qiziqish uyg'otishning muhim sharti hisoblanadi. Uyg'onish davri adabiyoti badiiy qadriyatlarini o'rganishda quyidagilarga e'tibor berish nazarda tutiladi: ushbu davrda badiiy qadriyatlarning gullab-yashnashining umumiy xususiyatlari; adabiy-badiiy va tarixshunoslik kitoblariga badiiy-illyustrativ ishlarining paydo bo'lishi; (XIV–XV asrlar) hamda keyingi davrlar rangtasviri – devorlardagi sur'atlar va illyustrativ miniaturalar.

Jahon adabiyotini o'rganish jarayonida talabalar badiiy qadriyatlarga qiziqishini rivojlantirishda ularning quyidagi psixologik hamda yoshga oid xususiyatlariga: talabalarining o'zining umumiy va badiiy bilimlarini kengaytirish va boyitish istagi; keng bilim, shu jumladan, badiiy bilimlar doirasiga ehtiyoji; o'zining ustuvor qiziqishi, ayniqsa, san'at olamiga qiziqishi, uni boyitish va barqaror ehtiyoj darajasigacha kengaytirishga e'tibor qaratish muhim sanaladi.

Buning uchun, birinchi navbatda, ularning idrok etish-izlanish, intellektual-ijodiy, kommunikativ va ijtimoiy targ'ibotchilik yo'nalishlardagi faoliyatini faollashtirishga alohida urg'u beriladi. Ayniqsa, "badiiy adabiyot, ma'naviy faoliyat jarayonlarining jamiyat hamda ijtimoiy sub'ektlar uchun ahamiyati, hayotning turli qirralarini aks ettiradigan muammolar hamda ularning yechimlarini ifodalaydigan qarashlar, g'oyalar, ta'limotlar, talab va ehtiyojlarning real jarayonlar uchun qadr-qimmatini aniqlash katta ahamiyat kasb etadi" [5].

Bizningcha jahon adabiyoti Uyg'onish davri tarixini o'rganish jarayonida talabalar badiiy qadriyatlarga qiziqishini rivojlantirish quyidagi tarzda talqin qilindi: birinchi

talqin: bu – emosional-ijobiy, ijtimoiy-shaxsiy va kasbiy asosda paydo bo'lgan, anglab yetilgan motivli qiziqish; badiiy qadriyatlarga umumiy va aniq predmetli qiziqish, uni o'quv, ehtiyojli idrok etish, intellektual-kommunikativ faoliyatda boyitilishi; ikkinchi talqin: bu – badiiy-estetik ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan, anglab yetilgan kasbiy-shaxsiy qiziqish; bo'lajak o'qituvchining kelgusi pedagogik faoliyatda zarur bo'ladigan turli mamlakatlar va davrlar badiiy qadriyatlari to'g'risidagi bilimlarni egallash, boyitish va takomillashtirishga yo'naltirilgan qiziqishdir.

Talabalarda jahon badiiy qadriyatlariga faol va barqaror qiziqishni rivojlantirish jarayoni uchun yuksak emosional moyillik, qiziqish va faol istakning mavjudligi; maqsadni tushunish va anglab yetish; talabalarining ushbu jarayon mohiyati, mezonlari, bo'lajak kasbiy-shaxsiy faoliyatidagi roli va ahamiyatini bilishi; talabalarda ushbu qiziqishning kelajakdagi kommunikativ faoliyati uchun zarurligi to'g'risidagi tasavvur-tushunchalar kabi xususiyatlar xos ekani aniqlandi.

Talabalarda badiiy kompetensiyalarni rivojlantirishda jahon adabiyoti namunalari nodir asarlari, ularning estetik badiiyligi va mazmundorligini tahlil qilishning asosiy ko'rsatkichlari sifatida quyidagilarni alohida e'tirof etishimiz mumkin: 1) badiiy asarlarda yoritilgan borliq va uning estetik o'ziga xosligi; 2) asarlarda hayotni aks ettirishning haqqoniyligi; 3) durdona asarlarda tasvirlangan badiiy haqiqat; 4) asarlarga ishlangan rangtasvirning estetik mazmuni; 5) hayotiy material va badiiy haqiqat; 6) badiiy asarlarda qismlar yaxlitligi, mazmunning shaklga mosligi; 7) badiiy tasvir va unga rassomning g'oyaviy-emosional munosabati.

Jahon adabiyoti namunalari asarlarini badiiy-estetik tahlil qilishda mavzusi, syujeti, janri, mazmuni, g'oyasi, rakurs, kompozitsiyasi, tasviriy vositalari, tuzilishi, ko'rinishi, ob'ektlar, predmetlar joylashuvi nazarda tutiladi. Jahon adabiyoti namunalari tahlil qilish natijasida talabalarda badiiy kompetensiyalarni rivojlantirishda badiiy qadriyatlarni to'laqonli badiiy-estetik idrok etishni takomillashtiruvchi psixologik shartlarga quyidagilarni, ya'ni talabalarining yosh xususiyatlariga e'tiborli bo'lish hamda badiiy qadriyatlarga qiziqishini muvaffaqiyatli shakllantiruvchi holatlarga tayanish va idrok, tafakkur, ijodning individual-tipologik xususiyatlarini hisobga olish shuningdek, talabalarga badiiy qadriyatlarga qiziqishning mohiyati va uning mazmunini tushuntirishdan iborat [3] deb belgilashni lozim topdik.

Jahon adabiyoti namunalari asosida talabalarda qiziqish uyg'otish mezonlarini quyidagi tartibda ko'rishimiz mumkin: 1) jahon badiiy qadriyatlari sohasiga qiziqish uyg'otish, idrok etish; 2) badiiy qadriyatlarga qiziqishni rag'batlantirish va taqdirlash; 3) jahon o'rganishda idrok etish, tahlil qilish, baholash algoritmidan foydalanish; 4) talabalar uchun emosional-psixologik qulay sharoitlarni yaratish; 5) emosional, motivasion, intellektual-ijodiy, mustaqil bilim olish; 6) ijtimoiy-kommunikativ va kasbiy-shaxsiy omillarni kuchaytirish; 7) tahlil qilish, baholash algoritmidan foydalanish.

Jahon adabiyoti badiiy qadriyatlarini idrok etish va tanlashda talabalarining tarixiy-madaniy, badiiy, badiiy-tahliliy

bilimlari hamda shaxsiy-ijodiy qobiliyatlari, badiiy qiziqishlari va ehtiyojlarini ham inobatga olish muhim [5].

Talabalarining intellektual-ijodiy, mustaqil bilim olish va ijtimoiy faoliyatlarini takomillashtiruvchi psixologik shart-sharoitlar ularning badiiy qadriyatlarga qiziqishi bilan bog'liq. Talabalarining intellektual-ijodiy faolliklarini takomillashtiruvchi shart-sharoitlar quyidagilar: 1) ijodiy topshiriq hamda referatning maqsad va vazifalarini tushunish, anglab yetish; 2) maksimal idrok etish faolligi; 3) dadil ijodiy yondashuv; 4) ma'ruza, topshiriq mavzularini talabani qiziqishi va qobiliyati bo'yicha, motivatsiyali, to'la amalga oshira bilishini ko'ra bilgan holda tanlash; 5) nazariy-amaliy xususiyatga ega talablarni turli darajada ijtimoiylashtirish mumkinligi to'g'risida talabalarga eslatish; 6) muammoni hal etishda o'ziga xos ijodiy, dadil yondashuvni, intellektual-ijodiy "mahsulotni" ma'qullash va rag'batlantirish; 7) emosional-ijobiy yo'nalganlik, fikrlashni maksimal faollashtirish va rejalashtirish; 8) intellektual-ijodiy "mahsulot" yaratish va uni tahrir qilish, mukammallashtirish jarayoniga to'la ijodiy yondashish.

Talabalarining mustaqil bilim olish faoliyatini takomillashtiruvchi shart-sharoitlarda badiiy sohada mustaqil bilim olishning mohiyati, uning asosiy xususiyati, emosional-psixologik yo'nalishi va ijobiy munosabatga sabab bo'luvchi motiv va motivatsiya mohiyatini mustaqil faoliyat jarayonida ochib berish, o'quv va qo'shimcha adabiyotlarni o'rganishga mustaqil bilim olishning asosiy vositasi va manbasi, mustaqil bilim olishda badiiy madaniyatni oshirishning asosiy shakli sifatida qarash zarur.

Talabalarining kommunikativ faoliyatlarini takomillashtirish shart-sharoitlari va badiiy kompetensiyalarni rivojlantirish ham talqin etildi. Talabalarining o'zaro hamda o'qituvchilar jamoasi bilan muloqotda bo'lishining mazmun va maqsadlarini anglab yetishi, talabalar ijtimoiy-kommunikativ faoliyatida (muloqot, so'zga chiqish, munozara va shu kabilar) individualligi, intellekti, ijodiy xayoli, mantiqiy fikrlashini ko'rsata bilishi, ijtimoiy umumiylikka erishishi, kommunikativ jarayonda muloqotning turli funksiyalaridan foydalanishlari zarurligini esda tutish, talabalar suhbatdoshi, auditoriya bilan muloqot jarayonida uning emosional, axborot (ma'lumotlar, bilimlarni yetkazish), qo'zg'atuvchi (uqtirish, ishonirish, iltimos) kabi turlaridan foydalanish; kommunikativ faoliyatning muloqot uchun eng mos turini (shaxslararo, guruhli, jamoali, ommaviy) hamda uning vositalarini (bevosita muloqot, vositali - radio orqali, yozma) tanlash; muloqotning lisoniy va nolisoniy vositalari, ko'rgazmali materiallardan foydalanish muhim.

Xulosa. Yuqorida keltirgan tahlillarimiz asosida talabalarining ijtimoiy faoliyatini takomillashtiruvchi va badiiy kompetensiyalarini rivojlantirish shartlar qatoriga quyidagilarni keltirish mumkin: shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatli faoliyatda ishtirok etish; ijtimoiy muhitda aniq-predmetli faoliyatini aniqlab olish; irodasini jamlash, ma'lum emotsiyalarni qo'zg'atishga tayyorgarlik; ijtimoiy faoliyatning nafaqat predmetli, balki sub'ektiv omillariga ham e'tibor berish; ushbu faoliyatning ko'rgazma, emosiya, maqsad va motivlarga, ijtimoiy-shaxsiy mazmunga bog'liq bo'lishini nazarda tutishdan tarkib topgan.

ADABIYOTLAR

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova P. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 352 b.
2. Ибн Сина Абу Али. Канон врачебной науки. Избранные разделы. Ч.1. / Составители: У.И.Каримов.
3. Жаҳон адабиёти тарихи. ЎУМ, ЎЗМУ 2011. Ўзбек филологияси факультети кутубхонаси.
4. Mahmudova S. Jahon adabiyoti. Uslubiy qo'llanma. –Toshkent, 2018.
5. Миркомиллов Б. Талабаларда бадий қадриятларга қизиқишни ривожлантириш. (Жаҳон тарихи мисолида) Пед.фандок. (DSc) автореф. – Тошкент, 2019. – 59 б.
6. Qosimov A., Hamdamov U. Jahon adabiyoti. O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Barkamol fayz media", 2017. – 252 bet.

Sayyora BOYNAZAROVA,

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti katta o'qituvchisi

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

O'QITUVCHI KASBIY KOMPETENTLILIGI SHAKLLANGANLIK DARAJASINI MONITORING QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim tizimidagi holatlar, O'zbekiston Respublikasining Xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasidan keltirilgan fikrlar, O'zbekiston Respublikasining O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarni atestatsiyadan o'tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarorda belgilangan vazifalarni o'qituvchi kasbi uchun keltirilgan jihatlari, hamda ta'limning bir qator shakllari haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Bilim, ta'lim, kompetentlik, kompetensiya, ta'lim paradigmalari, dual ta'lim.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ МОНИТОРИНГА УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В данной статье ситуация в системе образования на сегодняшний день, идеи из концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года Кабинета Министров Республики Узбекистан "Дошкольное, общее среднее, среднее специальное, «Мероприятия по совершенствованию порядка аттестации педагогических кадров профессиональных и внешкольных образовательных организаций»" содержит мнения и комментарии по аспектам задач, предусмотренных для педагогической профессии, а также ряду форм обучения.

Ключевые слова: Знание, образование, компетенция, компетенция, образовательные парадигмы, дуальное образование.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF MONITORING THE LEVEL OF TEACHER PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION

Annotation

In this article, the situation in the education system today, the ideas from the concept of the development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "Preschool, general secondary, special secondary, "Measures to improve the procedure for the certification of teaching staff of professional and non-school educational organizations" contains opinions and comments about the aspects of the tasks specified for the teaching profession, as well as a number of forms of education.

Key words: Knowledge, education, competence, competence, educational paradigms, dual education.

Kirish. Yuksak g'oyalar, taraqqiyot sur'atini tezlashtirib yuboruvchi takliflar, fikrlar va tashabbuslarning tarixiy, ijtimoiy-madaniy transformatsiyasi eng avvalo, paradigmalar xarakterga ega bo'lgan ta'limda aks etadi va aynan ta'lim vositasida amaliy tatbiq etilganlik kasb etadi. Bu jarayon esa umumiy tarzda ta'lim tizimiga, xususan, o'qituvchiga asosiy e'tibor qaratilishi bilan bir vaqtda talabning ham mazmunan, hajman o'rtishiga sabab bo'ladi. Ya'ni o'qituvchi muttasil yangilanib boruvchi ta'lim kontekstlariga muvofiqlashtirish borish asnosida, o'z kasbiy faoliyat doirasidagi innovatsiyaviy jarayonlarga tayyor turishi lozim.

Hozirgi dinamik tarzda rivojlana borayotgan sotsium har bir shaxsdan o'z-o'zini rivojlantirish, o'z shaxsiy va kasbiy sifatlarini mustaqil tarbiyalash orqali o'z potensialini yuzaga chiqarib, jamiyatni rivojlantirishni va rivojlana borayotgan jamiyatning faol bir a'zosi sifatida aylanishni talab qiladi. Bu voqealar esa alohida bir o'qituvchining kasbiy faoliyatini tadqiq etib borish, uning erishgan yutuqlarining asosiy omillarini tahliliy o'rganib, bu omillarni yanada rivojlantirish, ayni vaqtda, kasbiy faoliyatida muammoga aylanib ulguragan qiyinchiliklarni keltirib chiqargan faktorlarni ilmiy o'rganish va ehtiyoj doirasida zarur metodik, didaktik, pedagogik, psixologik

tavsiyalar berish orqali korrektsiyalar kiritib borishni taqozo etadi. Ta'limning paradigmalar xususiyati bilan bog'liq bo'lgan bu vazifalarni monitoring texnologiyalarini takomillashtirib borish, monitoring tashkil etish va uning mahsuldorligini ta'minlovchi omillarni aniqlashtirish usullarini o'z ichiga olgan model qurish orqali muvaffaqiyatli bajarish mumkin[1].

Tahlil va natijalar. Yangilangan ta'lim paradigmalari sharoitida o'qituvchi (biologiya o'qituvchisi) kasbiy kompetentligi uning kasbiy faoliyatini strukturaviy faoliyati turlarini (o'quv jarayonini tashkil etish, o'z-o'zini rivojlantirish, loyihalash, tadqiqotchilik va shu kabi) muvaffaqiyatli tashkil etishi uchun barqaror zamin yaratadi. Zamonaviy ta'limda o'qituvchi faqat mavzuga oid axborot, ma'lumot va aniq bilimlarni mohirona yetkazuvchi shaxsgina emas, balki o'quvchining yaqin maslahatchisi, yosh tadqiqotchining ilmiy rahbari, shaxsni rivojlantirishga qaratilgan vazifalar majmuasining loyihalashtiruvchisi, ta'lim muhitining "navigatori" kabi vazifalarni bajaruvchi ko'pqirrali faoliyat egasidir (Ya.I. Kuzminov, I.D. Frumin va boshqalar)[2].

O'qituvchining zamonaviy ta'lim paradigmalari sharoitlarida shakllangan talablarga muvofiqlik darajasini

o'rganish bo'yicha tuzilgan Yevropa mamlakatlari ishchi guruhining xulosasiga ko'ra, bu muammoning yechimi quyidagi vazifalarning bajarilishini o'z ichiga olishi lozim:

a) o'qituvchilar uzluksiz kasbiy ravnaq va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoniga qizg'in jalb etilishi va ularning bu jarayondagi faoliyati rag'batlantirilishi;

b) pedagog kasbiy kompetentligi modeli va uning maqsadlariga mos tushadigan vositalar hamda texnologiyalardan foydalangan holda uning kasbiy faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlovchi kompetentlik darajasini tadqiq etish rejali tarzda olib borilishi;

v) butun kasbiy faoliyati davomida o'qituvchi zarur kompetensiyalarni egallashi, o'z kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borishi uchun zarur darajadagi imkon yaratilishi lozim.

Xulosa shuki, ta'lim paradigmaları o'zgaruvchan, ta'limning o'zi tizim va jarayon sifatida paradigmalar xususiyatiga ega ekan, uning barcha sub'ektlari faoliyatini, binobarin, o'qituvchi kasbiy faoliyatini (bizning tadqiqotimizda – o'qituvchining kasbiy kompetentligini) monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli ham moslashuvchanlik xarakteriga egadir.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli qurishda o'qituvchi shaxsi individual kasbiy tajriba manbai sifatida asosiy maqsad ob'ekti o'laroq qaraladi va mazkur modelda biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi strukturasidagi "etishmovchilik", uning faoliyat sub'ekti sifatidagi ehtiyojlari hamda uning kasbiy takomilining asosiy yo'nalishlari ham o'z aksini topadi.

Biz mazkur bobning ikkinchi faslida biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi shakllanganlik darajasini monitoring qilish metodikasini zamonaviy ta'lim paradigmaları sharoitlariga muvofilashtirish asnosida shaxsiy-jarayonli yondashuv talablaridan kelib chiqib, bu kompetentlikning beshta strukturaviy majmuadan iboratligini hamda ular orasida psixologik va pedagogik kompetentlik majmualari muhimlik darajasi bo'yicha yetakchi o'rinda ekanligini qayd etgan edik. Biroq o'qituvchi faoliyatining tadqiqiga bag'ishlangan ishlarning yetarli darajada ekanligiga qaramasdan, uning kasbiy kompetentligining pedagogik va psixologik strukturaviy majmualarini to'liq va ishonarli tarzda aniqlab beradigan metodikalar yetarli emas[3].

Shuning uchun o'qituvchi kasbiy kompetentligi shakllanganligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modelida biologiya o'qituvchisi kasbiy faoliyatining psixologik, pedagogik, metodik, umummadaniy va emotsional-axloqiy qirralarini o'rganishning axborotli ta'minotini yaratish ustida ish olib borildi. Biz bu maqsadda pedagogik, psixologik, metodik testlar majmuasini ishlab chiqdik. Mazkur testlarni tahlil qilish orqali biologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatini tadqiq etish faoliyatli yondashuvni joriy etish orqali amalga oshirildi. Faoliyatli yondashuv biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligi shakllanganlik darajasini bevosita faoliyat asnosida o'rganish imkoniyatlarini yaratadi.

Modelni qurishda biologiya o'qituvchisining kasbiy kompetentligini monitoring qilish – o'qituvchi kasbiy takomilining axborotli asosi (kompetentlikning

"etishmaydigan" komponentlarini o'rganish, kasbiy rivojlanish ehtiyojining darajasi haqidagi raqamli va matnli ma'lumotlar) ga ega bo'lishni ta'min etadigan tashxisli-bashorat maqsadidagi kuzatishlarni o'z ichiga olgan refleksiv baholash jarayoni ekanligi[4] haqidagi fikrdan kelib chiqildi.

O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish modeli monitoring tashkil qilish va o'tkazish texnologiyalari hamda metodikasida amal qilinadigan barcha tamoyillar asosida ishlab chiqildi. Bu tamoyillar quyidagilardir: ilmiylik, yaxlitlik, ob'ektivlik, uzluksizlik, baholash mexanizmlariga asoslanganlik, mezonlar tizimining mavjud sharoitlarga moslashtirilganlik, shaffoflik, relevantlik, axborotning muhofaza qilinganlik va o'qituvchining shaxsi bilan bog'liq boshqa qator tamoyillar. O'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modeli tizim va invariantlik xususiyatiga ega bo'lgan tuzilma sifatida qaraladi. Bu tuzilmaning tarkibi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

a) asosiy vazifalar (monitoring doirasida hal etilishi ko'zda tutilgan);

b) vazifalarning bajarilishini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan mundarijaviy mazmun;

v) monitoring jarayonini boshqarish va monitoring bosqichlari mantiqiy invariantli ketma-ketligini namoyon qiluvchi texnologik amaliyotlar;

g) monitoring jarayonining texnologik jihatdan mufassal o'tishini ta'minlovchi shart-sharoitlar;

d) natijalar tahlili va tashxisi.

Biologiya o'qituvchisi kasbiy kompetentligini monitoring qilish metodikasini takomillashtirish modelining monitoring jarayonining texnologik jihatdan mufassal o'tishini ta'minlovchi shart-sharoitlar deb nomlangan komponenti monitoring o'tkazish texnologiyasiga joriy etiladigan didaktik, texnologik, pedagogik va psixologik talablarning bajarilishi talab etadi. Bu talablar monitoring o'tkazish jarayonida amal qilinadigan asosiy tamoyillarga amal qilishni o'z ichiga oladi.

Xulosa. O'qituvchi kasbiy kompetentligini fenomen sifatida monitoring qilishda miqdoriy usullarning kam qo'llanilishi bilan bog'liq ravishda kuzatiladigan ushbu holat monitoringning pirovard maqsadi nuqtai nazaridan o'zini oqlaydi. Ya'ni asosiy maqsad hisoblangan o'qituvchi kasbiy kompetentligini monitoring qilish jarayoni faqat individuallik xususiyatiga ega va olingan natija faqat alohida bir sub'ektga tegishli. Binobarin, natijalar ochiq talqin etilganda monitoringga taklif etilgan o'qituvchi ularning qanchalik aniq va ob'ektiv ekanligini bilib olishi mumkin.

Biz taklif etayotganimiz monitoring texnologiyasida o'qituvchining barcha kompetentlik strukturaviy majmualari bo'yicha natijalari uning o'z faoliyatini refleksif tashxislash asosida namoyon qilishini nazarda tutadi. Ya'ni o'qituvchi kasbiy kompetentligining barcha strukturaviy majmualari bo'yicha bu majmualarning shakllanganlik darajasini baholashda ko'proq o'qituvchining so'rovnoma, psixologik so'rovnoma, testlar, suhbatlar, interv'yularga bergan javoblari tayandik. Faqat fan bo'yicha kompetentlikning uchta punkti bo'yicha natija miqdoriy xarakterga ega. Biz o'qituvchining o'z faoliyatini refleksif-tahliliy tashxislashi asnosida bergan javoblarini tadqiqotning kuzatish, me'yoriy hujjatlar tahlili, erkin suhbat kabi usullar bilan yanada oydinlashtirdik.

ADABIYOTLAR

1. Чечева Наталя Алексеевна, Мониторинг профессиональных компетенций учителя в условиях изменения парадигмы образования, автореф. дисс. кандидата пед. Наук, Санкт-Петербург, 2021, стр.12.
2. Чечева Н.А. Мониторинг как инструмент поддержки профессионального развития педагога / Н.А. Чечева // Письма в Эмиссия. Оффлайн (TheEmissia. OfflineLetters): электронный научный журнал. – 2017. - № 6.

3. Аешина, Е.А. Мониторинг профессионально-профильных компетенций студентов - будущих учителей математики как средство повышения уровня их математической подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 [Текст] / Е.А. Аешина. - Красноярск, 2014. - 24 с.
4. Бахмутский, А.Е. Мониторинг школьного образования: проблемы и решения [Текст] / А.Е. Бахмутский. - СПб.: КАРО, 2007. - 176 с.
5. Козирева О.А. Феноменология профессиональной компетентности учителя, 2009, "Наука и образования", №4.
6. Селевко Г.К. Компетентности и их классификации // Народное образование. - 2004. - №4.
7. Джурилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход // Сибир. Философия. Образование. – Новокузнецк: ИНК, 2005. – Вып. Проблемы современного педагогического сообщества. – с. 132-136.

UDK: 378.147:004

*Shaxnoza BURANOVA,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi*

Texnika fanlari doktori, professor N.Kayumova taqrizi asosida

A MECHANISM FOR DEVELOPING THE TECHNICAL COMPETENCE OF FUTURE AGRICULTURAL TEACHERS

Annotation

This article discusses the formation of technical competence in future teachers in the field of agriculture and its content, the role and importance of basic competencies in their preparation for professional activities, the formation of knowledge, skills and abilities among students in general and special subjects. through interdisciplinary communication, pedagogical and technical issues, such issues as the mechanism for the development of technical competence of students based on knowledge and an integrative-differential approach to it are explained.

Keywords: Future teachers, technical, competence, competence, technical competence, interdisciplinary integration, integrative-differential approach.

МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается формирование технической компетентности у будущих учителей в области сельского хозяйства и ее содержание, роль и значение базовых компетенций в их подготовке к профессиональной деятельности, формирование знаний, умений и навыков у студентов по общеобразовательным и специальным предметам. через междисциплинарную связь, педагогические и технические вопросы объясняются такие вопросы, как механизм развития технической компетентности студентов на основе знаний и интегративно-дифференциальный подход к ней.

Ключевые слова: Будущие учителя, технические, компетентность, компетентность, техническая компетентность, междисциплинарная интеграция, интегративно-дифференциальный подход.

BO'LAJAK QISHLOQ XO'JALIGI SOHASIDAGI O'QITUVCHILARNI TEXNIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo'lajak qishloq xo'jaligi sohasidagi o'qituvchilarda texnik kompetentlikni shakllantirish va uning mazmun-mohiyati, tayanch kompetensiyalar ularning kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi o'rni va ahamiyati, fanlararo aloqalar orqali talabalarning umumkasbiy va ixtisoslik fanlardan bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, pedagogik va texnik bilimlar asosida talabalarning texnik kompetentligini rivojlantirish mexanizmi hamda unga integrativ-differensial yondashuv kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Bo'lajak o'qituvchilar, texnik, kompetensiya, kompetentlik, texnik kompetentlik, fanlararo integratsiya, integrativ-differensial yondashuv.

Kirish. Bugungi kunga kelib, respublikamizda milliy ta'lim tizimining huquqiy asoslarini shakllantirish uchun keng sharoitlar yaratilmoqda. O'z navbatida amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim tuzilmasi va mazmun-mohiyatini takomillashtirish imkonini beradi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yilini «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» deb e'lon qilinishi ta'limga bo'lgan e'tiborning yaqqol misolidir. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «ta'lim sifatini oshirish Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir [1].

Oliy ta'lim muassasalarining pedagogik faoliyati har tomonlama va barkamol rivojlangan ijodiy shaxsni shakllantirish konsepsiyasiga asoslanadi. Universitet bitiruvchisi ishlab chiqarishning texnik sohalarida ish olib borish jarayonida, yoki maktabda pedagoglik faoliyatini olib borishda ko'plab muammolarga duch keladi [2].

Mavzuning dolzarbligi. Qishloq xo'jaligi mashinalari fanida integratsiya va differentsiatsiyaning o'zaro ta'siri isbotlangan bo'lib, u kasb – hunar ta'limini tartibga solish, iyerarxik model qurish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish

imkoniyatini beradi. Zamonaviy jamiyatda esa qishloq xo'jaligi mashinalariga bo'lgan e'tibor mamlakatlarning rivojlanish darajasini nafaqat uning texnik holati, balki, oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning texnik kompetentligini ham belgilaydi. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash, kasb ta'limi tizimida yuzaga keladigan o'zgarishlar, ta'lim muassasasi xodimlarining texnik kompetentligini rivojlantirish uchun zaruriyat tug'diradi. Hozirgi vaqtda oliy kasbiy ta'limning davlat ta'lim standartlari joriy etilib, bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan ta'lim mazmuni va texnologiyasida innovatsiyalar keng joriy etilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlarda kasbiy o'zini-o'zi boshqarish jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanishining eng to'liq psixologik shakllari, kasbiy kompetentlikning rivojlanish xususiyatlari E.F.Zeyer tomonidan o'rganilgan [3]. U kasbiy kompetentlikni kasbiy faoliyat tuzilmasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida baholaydi. T.M.Sorokinaning tadqiqotlarida o'qituvchining texnik kompetentligi pedagogik

faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi sifatida talqin etiladi. Uning yondashuviga ko'ra o'qituvchilik kompetensiyasi o'qituvchining pedagogik faoliyatining asosi bo'lgan professionallikning bosqichlaridan biri hisoblanadi [4]. V.N.Vvedenskiyning fikricha, "kasbiy kompetensiya" tushunchasi tarkibining kengligi, "professionallik", "malaka", "kasbiy malakalar" kabi keng tarqalgan tushunchalarni birlashtiradigan integral xususiyatlar bilan ajralib turadi. Biroq, u konsepsiya bilan birgalikda ko'rib chiqilayotgan konsepsiyani identifikatsiyalash hollari hali ham tez-tez "kompetentlik"dir. Kompetentlik – bu shaxsiy xususiyatga ega, va malakali professional yoki funksional xususiyatlar majmuasidir [5]. M.I.Lukyanova o'qituvchining psixologik-pedagogik salohiyati asosida pedagogik faoliyat uchun yuqori darajadagi professional tayyorgarlik va o'quv jarayonida talabalar bilan samarali o'zaro munosabatlarga ega bo'lgan shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini tushunadi. Psixologik va pedagogik kompetensiya tarkibiy qismi sifatida u psixologik va pedagogik yo'nalishlarning bloklarini ko'rib chiqadi [6]. G.M.Kodjaspirova "o'qituvchi malakali o'qituvchi bo'lishi uchun muayyan pedagogik kompetentlikka ega bo'lishi kerak"– deb hisoblaydi [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Inglizcha "competence" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Bizni fikrimizcha, kompetensiya mazmunan "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" ma'nosini anglatadi. "Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik "no'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, mulqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi [8]. Amalda barcha lug'at tuzuvchilar "kompetentlik" va "kompetensiya" kategoriyalarini chegaralab qo'yadi. Kompetentlik ta'rifi o'xshash va bir-birini o'rmini egallaydi (to'ldiradi), shu bilan bir vaqtda kompetensiya so'zi uchun yagona izohlash yo'q, bu tushuncha "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun, nizomlar bilan belgilab qo'yilgan egalik"ni anglatadi organ yoki boshqa holatlar", "nimanidir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish (egalik qilish)", "kimdir yaxshi xabardor bo'lgan savollar to'plami (sohasi)" tushuniladi. Zamonaviy mehnat bozori, bugun ta'lim sifatiga oshayotgan talablarni taqdim etib, bo'lajak qishloq xo'jaligi sohasidagi o'qituvchilarining texnik kompetentligi va kasbiy tayyorgarligi, o'z navbatida oliy ta'lim muassasalari, shu jumladan texnik oliy ta'lim muassasalarining "Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish" yo'nalishi bitiruvchilari o'rtasida raqobat kuchayishiga olib keladi. Agar mutaxassisning dastlabki malakasi faqat ish o'rinariga muvofiqligi va tor axborotni egallashni nazarda tutsa, "kompetentlik" nafaqat umumiy turdagi, balki, xususan keng sohada bilimlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Mutaxassisning o'z ko'nikmalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda tayyorgarligi va qobiliyatligi, o'zining faoliyati samaradorligi va sifatini yaxshilashni nazarda tutadi.

O'z navbatida, kompetent yondashuv ta'lim texnologiyasida muhim o'zgarishlarni talab qiladi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalari oldida bugun maxsus texnologiyalar va ularni ta'lim jarayonida amalga oshirish usullarini ishlab chiqish vazifasi turadi.

Lekin biz ham ko'p tadqiqotchilar kabi texnika oliy ta'lim muassasalari bo'lajak mutaxassislari texnik

kompetentligini shakllantirish hali mazmunli ta'lim va fanlararo aloqalardan foydalanish yetarli darajada emas, deb hisoblaymiz. Chunki mazmunli ta'limda bo'lajak muhandislik faoliyatining texnik va kasbiy jihatlarini modellashtrish sodir bo'ladi, va fanlararo integratsiya, o'z navbatida ilm-fanning turli sohalarida birlashtiruvchi elementi sifatida chiqadi. Zamonaviy bitiruvchi – bo'lajak texnik mutaxassis (qishloq xo'jaligi sohasidagi o'qituvchisi) – o'z kasbiy faoliyatida turli fanlar bo'yicha bilimlar majmuasini qo'llashga ega bo'lishi kerak. Fanlararo integratsiyani bilish va texnologik muammolar asosida o'quv fanlarini birlashtirish jarayoni sifatida izohlash mumkin [9]. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'qitishning asosiy mohiyati fanlardan tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy hayoti davomida kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo'llay olishni shakllantirishga yo'naltirish sanaladi.

Talabalar kelgusida hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rmini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalar, jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlay olish, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, umummadaniy kompetensiyalar, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalarini tarkib toptirish vazifasi yuklatilgan.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga kompetensiyali yondashuv o'qitish maqsadlariga erishish uchun ta'lim mazmunini boyitish o'quv jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish va natijalarini tahlil etishga imkon beradigan umumiy prinsiplar yig'indisi sanaladi. Biz uchun fanlararo integratsiya ta'lim dasturining barcha o'quv fanlarini keng ko'lami o'zaro aloqasini yaratishda ta'lim maqsadi, tamoyillari va ma'nolari majmuani ifodalaydi. Shuning uchun, talabalar ta'limining birinchi bosqichidayoq kasbiy kompetentlik rivojlana boshlaydi, katta kurs talabalariga har qanday murakkab kasbiy vaziyatlarda tezkor optimal qarorlar qabul qilishga qaratilgan, ularida mustaqil ravishda muayyan harakatlarni amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirishni fanlararo aloqalarni o'rnatish yordamida amalga oshirish mumkin.

Fanlararo integratsiya orqali talabalar kasbiy kompetentligini shakllantirish bo'yicha belgilangan maqsadlarga erishish uchun oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari tizimli ravishda bu ishni amalga oshirishlari zarur. Misol uchun, "Traktor va avtomobillar", "Qishloq xo'jalik mashinalari", "Qishloq xo'jalik gidrotexnika melioratsiyasi", "Mashinasozlik", "Materialshunoslik", "Texnik mexanika" va h.k. fanlarni integratsiyalab o'qitishda, klaster, mediata'lim, munozaralar, mobil ta'lim va boshqa faol va interfaol ta'lim usullaridan foydalaniladilar [9].

Bunday mashg'ulotlarni tashkil etish talabalarga nafaqat gumanitar fanlardan texnik sikl fanlarini ajratish, balki ularning o'zaro aloqadorliklarini, gneosologik munosabatlarini topish, va kelajakda ishga oqilona va ongli yondashuviga yordam beradi. Talabalar bilan amaliy mashg'ulotlar ham fanlararo aloqalardan foydalanish bilan tashkil etilishi mumkin. Fanlararo laboratoriya ishlarida axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, "Texnik mexanika" va "Ta'lim texnologiyalari" fanlaridagi o'quv jarayonida bu sohada topshiriqlarni aniqlash va innovatsion kashfiyotlar bilan ta'limni rivojlantirish mumkin bo'ladi. Fanlararo aloqalarning yagona yondashuvi gumanitar, umummilliy va maxsus sikl fanlari o'rtasidagi talabalar bilimni baholashni aniqlashda

qiyinchilik bilan duch keladi. Ya'ni, talabalar bilimlari darajasi, gumanitar va umumilmiy kafedralari fanlari rini o'rganishda egallangan bilimlari, maxsus fanlarni o'rganish uchun yetarli bo'lmashligi mumkin. Shuning uchun bu bilimlar, professor-o'qituvchilar tarkibiga fanlar mazmunini ishlab chiqish uchun sikl fanlar dasturlarini tuzishga nafaqat birgalikda yondashuv, o'quv materialini uzatishga e'tibor bilan yondashishni, balki bilim va ko'nikmalarni baholash uchun ham zarur hisoblanadi. Texnika oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonida har yili muammolarini hal etishga qaratilgan yangi fanlar paydo bo'ladi. Bu ajablanarli emas, chunki jadal rivojlanayotgan sanoat va iqtisodiyotni bilish uchun insonlar ongini o'zgartirish va insoniyatga yangi kashfiyotlarni yetkazish kerak. Masalan, "Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish" ta'lim yo'nalishida yerlarni unumdorligini oshirish uchun qanday agroteknika talablar bajarilishi, meliorativ holatini yaxshilash chora-tadbirlari yaratilishi, samarali irrigatsiya va melioratsiya, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish kashfiyot (ixtiro)larini ochish bo'yicha innovatsion texnologiyalar ishlab chiqilishi maxsus fanlarga ehtiyojni paydo qiladi. Bunday vaqtda fanlararo aloqalarni topish kerak bo'ladi. Shuning uchun o'zaro munosabatlarni amalga oshirishda fanlar o'rtasidagi sxemani qurishda ekspert baholash usuli yordam berishi mumkin. Ba'zi hollarda ekspert mutaxassislar sifatida o'qituvchilar faoliyat yuritadi. Ular mashg'ulotlarni fanlararo aloqadorlikni qo'llash bilan olib boradilar va yakuniy nuqtani mustaqil (xolis) o'qituvchilar tekshirishlari yoki onlayn-test o'tkazilishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, texnika faoliyat, fanlararo integratsiya tomonidan amalga oshirilishi asosli, agar texnika oliy ta'lim muassasalari talabalari integratsiya vazifalarini muntazam foydalanish bilan amalga oshirib, amaliy mashg'ulotlarni bajarsa, faqat amaliy mashg'ulotlarga nazariy materiallarni o'rganishda olingan bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi. U yoki bu laboratoriya ishlari bajarishda, murakkab o'quv vazifasini hal etib, talaba muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur amaliy ko'nikmalarni egallaydi. Bitiruvchi, kasbiy ko'nikmalarni mukammal o'zlashtirib, mehnat bozorida muvaffaqiyatli raqobat imkoniyatiga ega bo'ladi kasbiy ko'nikmalarini ijodiy foydalanishga, eng yuqori miqdor va sifat ko'rsatkichlariga erishish imkoniyati yaratiladi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalari o'qishi, fanlararo integratsiyasi talabalarni ilmiy-nazariy va amaliy tayyorlash sifatini yaxshilashda muhim vazifalarni bajaradi, chunki, fanlararo yondashuvni qo'llashda amalga oshirish muammolari har bir bosqichda nafaqat ta'lim dasturi, balki, zamonaviy talabalarni tarbiyalash va rivojlantirish masalalari hal etiladi [10]. Har tomonlama ijodiy, rivojlanayotgan bo'lajak mutaxassis shaxsi faqat ajralmas pedagogik jarayon sharoitlarida shakllanishi mumkin. Muhandisning texnik kompetentligi – har bir bosqichi umumiy tamoyillari asosida usullari va maqsadlari yakuniy maqsadida quriladi. Aynan shuning uchun fanlararo integratsiya texnika oliy ta'lim muassasalarida qishloq xo'jaligi sohasidagi talabalari ta'lim va tarbiyasining muhim sharti hisoblanadi. Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish mutaxassislarini texnik faoliyatga tayyorlashda integratsiya va differentsiatsiya jarayonlari birlik kasb- hunar ta'lim tendensiyasini rivojlantirish sifatida paydo

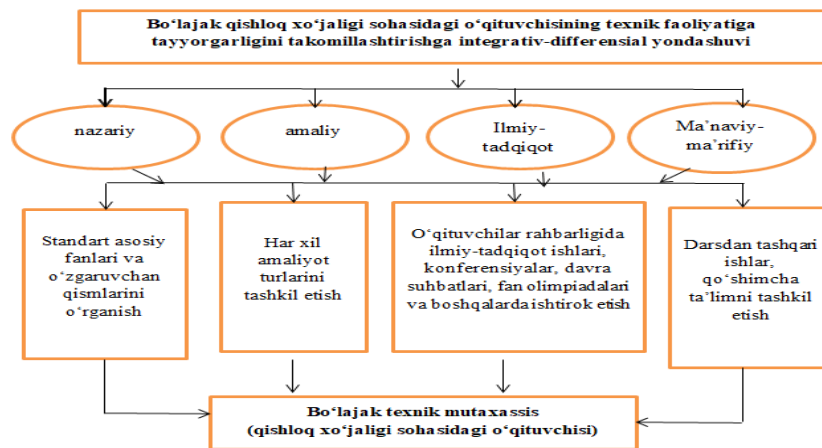
bo'ladi. Shu asosda biz bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlovchi pedagogik hodisa sifatida integrativ-differensial yondashuvni belgilab oldik. Bunda integratsiya va tafovutlarning jarayonlar o'rtasidagi dinamik muvozanatini tashkil etish orqali bilish va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish ta'limini o'zgartirish, turli qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish tizimlarida ishlashlari mumkin bo'lgan o'quv-texnik jarayonni amalga oshirish bilan bog'liq.

Qishloq xo'jaligi sohasidagi o'qituvchilarini integrativ-differensial yondashuv asosida texnik faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish mexanizmini amalga oshirish, ta'limning har bir kursida mutaxassis shaxsini shakllantirishga muvofiq tarzda bosqichma- bosqich amalga oshiriladi. Talaba maqomini tushunish bosqichida shaxsning yaxlit rivojlanishi mavjud, uning yangi kasbiy faoliyatga tayyorgarligi roli rivojlanishi va kasbning umumilmiy asoslarini egallash bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligi faoliyatga tayyorlashda pedagogik-psixologik nazariy va amaliy bilimlar integratsiyasi, fanlararo integratsiya, kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilishda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi asosida talabalarining texnik kompetentligini takomillashtirishga tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu sababli, qishloq xo'jaligi faoliyatiga tayyorgarlikni diagnostika qilishda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasini ta'minlanishiga tizimli yondashiladi. Bo'lajak mutaxassislarda shaxsiy va kasbiy muhim sifatlarini shakllantirish bosqichlarini klassifikatsiyalashtirish asosida nazariy, amaliy, ilmiy-tadqiqot tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha mobillik, refleksivlik, integrativlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmi takomillashtirildi (1-rasm).

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish bosqichi bo'lajak faoliyatini o'rnatish bilan bog'liq mutaxassis ishlari usullari va texnologiyalarini egallashga undaydi. Ushbu bosqichda kasbiy faoliyati tajribasida qo'llash uchun amaliyot joyini tanlashga talab ko'proq ongli ravishda yondashadi. Talabalar shaxsida qishloq xo'jaligi faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirishning har bir bosqichida asosiy e'tibor bu o'ziga xos fazilatlar – texnik faoliyatga tayyorgarlikni takomillashtirish mutaxassis xususiyatlariga qaratilgan.

Natijalar va muhokama. Yuqorida keltirilgan fikrlarimizning nazariy yo'nalishi sifatida Davlat ta'lim standartlari tarkibidagi kasbiy faoliyatga tayyorlash mazmuni barcha bloklari va modelini amalga oshiradi; amaliy yo'nalishi – har xil amaliyot turlari – o'quv, pedagogik- tanishuv, pedagogik, ishlab chiqarish, bitiruv oldi va hokazolarni taqdim etadi; ilmiy-tadqiqot yo'nalishi – qishloq xo'jaligi yo'nalishi faoliyatiga tayyorlash tizimida texnik faoliyati tashkiliy asoslarini ochadi, shunga muvofiq u ta'lim jarayonida unga yoki uni parallel to'ldiruvchi qurilgan bo'lishi mumkin; ma'naviy-ma'rifiy va axloqiy yo'nalishi – tashkil etilgan faoliyatining har xil turlarida madaniy dam olish, kasbiy yo'naltirilgan, fuqarolik-huquqiy, axborot bilish, ma'naviy-ma'rifiy va ommaviy tadbirlarni tashkil etish, o'tkazish va hokazolarni taqdim etadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida integratsiyali o'qitish ta'limni muhim omillardan biri – uzviylikdir. Uzviylik ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya va uning natijalarini yaxlit bir integrativ jarayonlarni ta'minlashning xususiyatlashgan funksiyasidir.

1-rasm. Talabalarning texnik kompetentligini rivojlantirishga integrativ-differensial yondashuv.

Uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida integral bilimlarning vujudga kelishi hamda mazmun va shakl uzviyligini ta'lim-tarbiya jarayonida ta'minlashda qo'llanilayotgan tashkiliy vositalar muhim o'rin tutadi. Ta'limga integrativ yondashuv ham shu o'rinda, integral tizimga nisbatan maqsadli yondashuvning ta'lim mazmunida ifodalanishi bo'lajak mutaxassislarning Qishloq xo'jaligi mashinalari fanini o'qitishda vertikal integratsiya hamda gorizontall integratsiyadan foydalanib o'qitilsa talabalarga

fanlararo aloqadorlikni osonroq tushunishi, bilim, ko'nikma, malaka oshishiga zamin yaratiladi [9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bo'lajak qishloq xo'jaligi sohasidagi o'qituvchilarni texnik kompetentligini rivojlantirish mexanizmi bu talabalarni integrativ va integrativ-differensial yondashuvlar asosida o'qitishni tashkil etish, talabalarda o'z mutaxassisliklariga qiziqishni shakllantirishga, qishloq xo'jaligi mashinalarini mukammal o'rganishga va ijodiy-ilmiy faoliyatlarini shakllantirishga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekistonda 2023 yil «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» deb e'lon qilindi – O'zbekiston yangiliklari – gazeta.uz
2. Buranova Sh.U. Talabalarni texnik kompetentligini takomillashtirish shart sharoitlari / Algoritmalar va dasturlashning dolzarb muammolari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani 2023 y. -349 b.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования. – М.: «Академия», 2013.
4. Сорокина Т.М. Развитие профессиональной компетенции будущего учителя средствами интегрированного учебного содержания. // Начальная школа. – 2004. – №2. – С. 110-114.
5. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога. // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 51-55.
6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя. // Педагогика. – 2001. – №10. – С. 56-61.
7. Коджаспирова Г.М.. Педагогика. Учебник для студентов высших учебных заведений. – М.: «Гардарики», 2004. – 528 с.
8. Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. – T: 2016. – 147 b.
9. Buranova Sh. Qishloq xo'jaligi mashinalari fanini o'qitishda gorizontall va vertikal integratsiyadan foydalanish / Pedagogika Ilmiy nazariy metodologik jurnal / 2023 y. 1-son 251 b.
10. Ximmataliyev D.O., p.f.d. (DSc) Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish mexanizmi //Zamonaviy ta'lim, jurnal 2020, 7 (92), -21 b.

UDK:004.052.44

*Alisher G'ANIYEV,
TATU Qarshi filiali katta o'qituvchisi*

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, pffd. N.G'.Ergashev taqrizi asosida

TALABALARNI BIOINFORMATSION TEXNOLOGIYALAR SOHASIDA ANALITIK TAHLIL QILISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada talabalarni bioinformatSION texnologiyalar sohasida analitik ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi va bioinformatSION texnologiyalar sohasida analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik shartlari keltirilgan. Shuningdek, Talabalarining analitik tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni samarador va muvaffaqiyatli bo'lishi shartlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: BioinformatSION texnologiyalar, analitik tahlil, pedagogik shartlar, o'quv material, o'quv maqsadlari, masala-vazifa, kognitiv masala vazifa va boshqalar.

ФОРМИРОВАНИЕ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ АНАЛИТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ОБЛАСТИ БИОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье представлена методика формирования аналитических навыков у учащихся в области биоинформационных технологий и педагогические условия формирования навыков аналитического анализа в области биоинформационных технологий. Также проанализированы условия, при которых процесс формирования у учащихся навыков аналитического анализа эффективен и успешен.

Ключевые слова: Биоинформационные технологии, аналитический анализ, педагогические условия, учебный материал, цели обучения, задача-задача, познавательная задача-задача и др.

FORMATION OF ANALYTICAL ANALYSIS SKILLS OF STUDENTS IN THE FIELD OF BIOINFORMATIONAL TECHNOLOGIES

Annotation

This article presents the pedagogical conditions for the formation of skills for students to be able to analyze analytically in the field of bioinformational technologies and methods of formation of analytical skills in the field of bioinformational technologies. It was also analyzed the conditions under which the process of formation of students' analytical analysis skills will be effective and successful.

Key words: Bioinformational technologies, analytical analysis, pedagogical conditions, educational material, educational goals, issue-task, cognitive issue task, etc.

Kirish. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari malaka talablarida bitiruvchilarning kasbiy ta'limi pirovard natijalariga qo'yiladigan talablar mavjud. Ushbu talablarni tahlil qilib, bioinformatSION texnologiyalar sohasida analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish faoliyatiga nisbatan ilgari surish mumkin bo'lgan talablarni aniqladi. Uning yetatijasida talabalarining analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish modelini ishlab chiqish imkoniga ega bo'ldik. Axborot texnologiyalari sohasida tahsil olayotgan bo'lg'usi mutaxassislarining bioinformatSION texnologiyalar sohasida analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish modeli oliy o'quv yurtida subyektini faollashtiruvchi, kasbiy jihatdan tub o'zgartiruvchi, amaliyot bilan hamohang kechadigan funksiyalarni bajarishga zamin hozirlaydi.

O'quv jarayoni maqsadlari muvaffaqiyatli amalga oshishi ta'lim samaradorligiga bevosita bog'liq holda bir qator tadqiqotchilarning shu mavzudagi asarlaridan kelib chiqib, ta'lim samaradorligi deganda - ta'lim jarayoni va uning yakuniy natijasi yaxlit, bir ekanini tushunsak bo'ladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dj.Poyyaning fikricha, masala-vazifani yechish jarayoni qiyinchilikdan chiqish yo'lini yoki to'siqni aylanib o'tish yo'lini izlash sifatida ifodalani, avvaliga unga birdan yetib bo'lmasdek ko'ringan

maqsadga erishish jarayonidir. Masala-vazifalarni yechish intellektning o'ziga xos xususiyati sanaladi, shuning uchun masala-vazifalarni yechishni inson faoliyatining o'ziga xos shakllaridan biri sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Masala-vazifa ma'lumotlarining ma'lum qismigina aniq, qolgani esa mavhum bo'lgan allaqanday obyekt, jarayon haqidagi, yechimning maqbul usullarini mustaqil axtarish bilan uyg'unlikda mavjud bilimlar va yechish algoritmlarini qo'llab topish talab etiladigan bioinformatSIYANING murakkab tizimi sifatida namoyon bo'ladi. D.B.Elkonin, V.V.Davidovning rivojlantiruvchi tahsil (ta'lim) konsepsiyasida o'quv masala-vazifasi muammoli vaziyatga o'xshatiladi. Masala-vazifa pedagog tomonidan rejalangan va loyihalangan allaqanday vaziyat o'laroq ifoda etiladi, ya'ni pedagog muammoli vaziyatni o'zi tashkil etadi.

Talabalarining analitik tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni samarador va muvaffaqiyatli bo'lishi bir qator shartlarga bog'liq. Faylasuflar ta'biri bilan aytganda, shartlar ma'lum bir obyektning vujudga kelishi, mavjud bo'lishi yoki o'zgarishi uchun zarur bo'lgan obyektlar (narsalar, jarayonlar, munosabatlar va hokazolar) yig'indisidir [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogikada shartlar o'zaro aloqador va bir-birini to'ldirib turuvchi pedagogik va didaktik shartlarga bo'linadi. O'quv jarayonida ongli ravishda yaratilgan hamda kerakli jarayonning har jihatdan muvaffaqiyatli shakllanishi va bo'lib o'tishiga imkon berishi kerak bo'lgan shartlarni - pedagogik shartlar sirasiga kiritamiz.

Talabalarda analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiluvchi pedagogik shartlar o'quv-tarbiya jarayonidagi komponentlar to'plami sifatida namoyon bo'lib, ularga rioya qilish talabalarining bilish faoliyati yo'l-yo'riq va usullarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga yordam beradi, ularni yanada mustaqil, maqsad sari olg'a intiluvchi shaxsga aylantiradi, talabalarining ijodkorlik darajasidagi faoliyatga erishishiga ko'maklashadi.

Bioinformatson texnologiyalar sohasida tahsil olayotgan talabalarda analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam beradigan pedagogik shartlar majmuasini aniqlash uchun quyidagi tadbirlarni belgilab oldik: axborot texnologiyalar sohasining zamonaviy mutaxassisni tayyorlashga qo'yiladigan talablarni tahlil qilish; bioinformatson texnologiyalar sohasida muhim ahamiyatga ega ko'nikmalardan biri sifatida talabalar uchun analitik tahlil qila olish qobiliyatini tutgan o'rinni asoslash.

Pedagogik shartlarni aniqlash uchun bir qator omillarni inobatga olish kerak bo'ladi: o'qitish mazmuni va uslublarining rivojlantiruvchi salohiyati; bioinformatson texnologiyalaridan foydalanishga shayligi e'tiborga olingan tahsil oluvchilarning o'ziga xos jihatlari va imkoniyatlari.

Tahlil va natijalar. Talabalarining tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga o'quv jarayoni ko'rsatadigan ta'sir ma'lum darajada quyidagilarga bog'liq: aynan nima ular bajaradigan topshiriqlarning materialiga aylanadi, o'quv topshiriqlari konstruksiyasi qanday amalga oshiriladi, talabalar ushbu topshiriqlarni bajarishning qaysi usullarini va qay tariqa o'zlashtiradi.

O'quv materiali o'quv maqsadlari kontekstiga qo'shilgan taqdiridagina u bilish faoliyati predmeti bo'la oladi. Dars vazifalarini bajarish mobaynida talabalarining bilish faoliyatini shakllantirishni boshqarishni tashkil etish va talabalarining analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini qaror toptirish sodir bo'ladi. Masala-vazifa ta'limdagi rivojlantiruvchi o'quv vaziyatining asosini tashkil etadi.

Maxsus ishlab chiqilgan topshiriqlar talabalarda analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini shakllantirish vositalari sanalishi mumkin. Darsning vazifasi – allaqanday hodisani tasvirllovchi o'quv vaziyati bo'lib, uning bayoni muayyan ziddiyat, qarama-qarshilikni o'z ichiga oladi, bu ziddiyat o'zining yechimi uchun talabadan faol fikr yuritishni, ma'lum bazaviy ko'nikmalar mavjud bo'lishini taqozo etadi hamda ziddiyat barham topishiga va vazifa ado etilishiga olib keluvchi qator o'quv amallarini bajarishni ko'zda tutadi. Masala-vazifa kishini mulohaza yuritishga, kuzatuv olib borishga, izlashga, g'oyalarni ilgari surishga, o'z nuqtai nazarini izhor qilishga, turli ko'rinishdagi ijodkorlikka undashi kerak.

Masala-vazifani yechish – nafaqat savol-talabga javob, balki masala-vazifani qayd etish, uni tadrijiy yechish va masala-vazifadagi xulosalarni ifodalashning muayyan shakliga olib keluvchi aqliy amallar tizimidir. Masala-vazifalar va topshiriqlarni yechish tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda hukmron, ustuvor vaziyat sanaladi, boisi masala-vazifani yechish – mavjud analitik tahlil qila olish ko'nikmalaridan foydalanish va ancha murakkab tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishni ko'zda tutuvchi faoliyatdir.

Analitik tahlil qila olish ko'nikmalari ko'pincha masala-vazifani yechish jarayoni o'laroq avj olib rivojlanadi, unda shartlar va talabalar alohida ajratib ko'rsatiladi. Masala-

vazifa nafaqat subyektga tushunarli bo'lishi, balki u tomonidan qabul qilinishi, ya'ni shaxsning ehtiyoj-motivatsiya jabhasi bilan nisbatlanishi kerak.

Tushunchalarni ta'riflashga doir, xulosa chiqarish, tahlil qilish, tavsifini keltirish, tushuntirish, mantiqiy xatolarni aniqlash, axborotni isloh qilish kabi ko'nikmalarni shakllantirish borasidagi faoliyatni ko'zda tutuvchi o'quv topshiriqlarini bajarish axborot texnologiyalarini o'rganish va qo'llash sharoitida bo'lg'usi mutaxassislarining faoliyat uslublarini o'zlashtirishiga qaratilgan bo'lishi kerak [3].

Shunday qilib, tahlil qilish ko'nikmalari tarkibiy tuzilmasi va mazmunini aks ettiruvchi rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanish tahlil qilish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli shakllantirishga ko'maklashuvchi shartlardan biri sanaladi.

Avvaldan ma'lum sifatlariga ega aqliy faoliyat usullarini shakllantirish uchun masala-vazifalarning tasniflarini ajratish lozim bo'lib, bu tasniflar tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini boshqarish maqsadida ishlab chiqiladi. Dasturlashning xususiyatlarini, intellektual rivojlantiruvchi tahsil (ta'lim)ning asosiy qoidalarini ishlab chiqilgan bo'lib, ular turli kognitiv murakkablik darajasidagi masala-vazifalar taksonomiyasini hisobga olib, tadqiqot ishimizda masala-vazifalar quyidagi guruhlariga ajratildi:

Masala-vazifalarning birinchi guruhi – kognitiv masala-vazifalar (tushunishga oid masala-vazifa) bo'lib, ular kognitiv tajriba komponentlarini boyitishga, idrok, xotira, tafakkurning samarali usullarini rivojlantirishga zamin hozirlaydi.

Tushunish mexanizmlari va tavsiflari jiddiy ravishda tushunish obyektiga bog'liq, bo'ysunadi. Xususan, nuqtani, turli-tuman matnlarni, sxemalar va formulalarni tushunish ularning ma'nosi yoki ahamiyatini ochib berishga aloqador. Axir inson o'z holicha harflar, raqamlar, ramzlar yoki tovushlarni, alohida so'zlarni emas, balki aynan ular ifodalaydigan ma'no yoki fikrni tushunadi. Shu bilan birga biror bir axborotning ma'nosiga yetish uchun uni ma'lum tarzda talqin qilish, sharhlash zarur.

So'zlovchi va tinglovchi, yozuvchi va mutolaa qiluvchi, muallif va sharhlovchi o'rtasidagi muloqot jarayonida tushunish ro'y beradi. Shunga o'xshash muloqotlar mobaynida mant yoki nuqtning rekonstruksiyasi amalga oshadi, ya'ni ularda jo, mujassam bo'lgan ma'no ochiladi. Shu bilan birga agar muallif yoki so'zlovchi bayon qilinajak ma'no-mazmunni o'ziga xos tarzda kodlashni amalga oshirsa, u holda ta'lim oluvchi yoki tinglovchi uni shifrdan chiqarishi (dekoderlashi, rasshifrovka qilishi) kerak bo'ladi.

“Tushunish qanday bilimining bir qismi hisoblanadi”, deb yozadi G. Rayl. Biroq tushunish nafaqat “nima?” va “qanday?” haqidagi bilim va tasavvurni, balki imkoniyatga qarab “nega?” va “nima uchun?” bilimini ham o'z ichiga oladi [4].

Tushunish jarayonining muhim tarkibiy qismi bazaviy, tayanch bilimlar sanaladi. Tahsil oluvchi tushunishning bazasi sanalgan nimanidir kelgusida bilib olmasa, u holda hech qachon yangi narsani tushunmaydi. Tushunish nimadan iborat bo'lmasin, yangi axborot va o'zlashtirilgan bilimlar tizimi o'rtasidagi aloqalar (assotsiatsiyalar) hosilasi uning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Shuning uchun tayanch bilimlarga dolzarb ahamiyat qaratish tushunish jarayoni natijadorligining eng qat'iy sharti sanaladi.

Dasturlashdan saboq olayotganda talabalarining dasturiy mahsulotni loyihalash va ishlab chiqish jarayonlari mohiyatini tushunishi chuqurlashtirishga refleksiv yondashuv asqatadi. Tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish refleksiv xarakter kasb etishi shunda ochiladiki, talaba yechimni topish, natijalarni talqin qilish va umumlashtirishning maqbul usulini

tanlashda ancha mustaqil ish olib boradi. Nima qilindi, qanday qilindi, buni pedagog emas, talaba baholaydi. Talaba o'z xatolarini aniqlash, yangi maqsadlar qo'yish uchun shaxsiy faoliyatini tahlil qiladi.

Taklif etilayotgan analitik tahlil qila olish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli shakllantirishga ko'maklashuvchi tamoyillardan biri sifatida mustaqillik va faollik tamoyili tanlab olingan. Bioinformatson texnologiyalar ixtisosligi bo'yicha ishlayotgan raqobatbardosh mutaxassis doim yangi texnologiyalarni va axboriy faoliyatning takomillashib va mudom o'zgarib borayotgan yangi turlarini o'zlashtiradi. Kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun u nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallagan bo'lishi, balki mustaqil ta'lim olish tajribasini orttirgan bo'lishi ham kerak. Shuning uchun bunday mutaxassislarni tayyorlashning ahamiyatli shakli talabalarining mustaqil ishlashidir.

Mustaqil ishning strukturasi va mazmuni P.I. Pidkasistiyning ishlarida ochib beriladi. U talabalarining mustaqil ishi deganda shunday ishni aytadiki, u o'zida quyidagi xalqalarning mavjudligi bilan tavsiflanadi: 1) faoliyat

maqsadini alohida ajratish; 2) faoliyat predmetini aniqlash; 3) faoliyat vositalarini tanlash.

Xulosa va takliflar. Bioinformatson texnologiyalarini o'zlashtirish jarayonida talabalarining mustaqil ishini tadqiqotchilik faoliyatiga qaratish, shunga aylantirish zarurati shuning oqibati sanaladiki, jadal o'zgarayotgan axoboriy jamiyatda nafaqat muayyan faoliyatni bajarishga qodir mutaxassisni, balki yangi narsani o'zlashtirish, mustaqil qarorlar qabul qilish, o'zini isloh qilishga qodir insonni tayyorlash zarurati diktovka qilinmoqda.

Axborot texnologiyalarini bilimlarni samarali tarqatishni, talabalarni dars jarayoniga faol jalb qilishni, tahsil natijadorligini oshirishni ta'minlash, shuningdek, maksimal miqyosda tahsil oluvchilarning o'zining shaxsiy ehtiyojlari va xususiyatlarini hisobga olishga qodir. Bu esa mustaqil tahsil olish ko'nikmalarini rivojlantirishga turtki beradi, axborot manbalari bilan ishlaganda muayyan savodxonlikni ta'minlaydi, shuningdek, bo'lg'usi mutaxassisning kelgusida intellektual o'sishi uchun zarur shart sanaladi[5].

ADABIYOTLAR

1. Ganesh Naik - Biomedical Signal Processing_ Advances in Theory, Algorithms and Applications-Springer Singapore. Publisher : Springer; 1st ed. 2020 edition (November 25, 2020). Paperback : 444 pages, ISBN-10 : 9811390991, ISBN-13 : 978-9811390999.
2. Suresh R. Devasahayam - Signals and Systems in Biomedical Engineering_ Physiological Systems Modeling and Signal Processing-Springer Singapore. Publisher : Springer; 2nd ed. 2013 edition (November 8, 2012), Hardcover : 404 pages, ISBN-10:1461453313, ISBN-13 : 978-1461453314.
3. Немирко А.П., Манило Л.А., Калининченко А.Н. - Математический анализ биомедицинских сигналов и данных-Лань. Москва: [Физматлит](#), 2017. 248 стр.
4. В.С.Кубланов, В.И.Борисов, А.Ю.Долганов. Анализ биомедицинских сигналов в среде MATLAB. Анализ биомедицинских сигналов в среде MATLAB : учебное пособие / Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. – 120 с.
5. З.З.Мирюсупов, Ж.Х.Джуманов. «Компьютер архитектураси». /ТАТУ. 144 бет. Тошкент, 2017.
6. Федотов А.А. - Математическое моделирование и анализ погрешностей измерительных преобразователей биомедицинских сигналов. Монография, Москва 2013, стр. 282.

UO'K: 37.026

Gulhoyo G'ANIYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

METHODOLOGY OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY CLASSES BASED ON MEDIA EDUCATIONAL TOOLS IMPROVEMENT (IN THE CASE OF 3RD CLASSES)

Annotation

This article is written about the improvement of the teaching methodology of natural sciences in elementary grades based on media education tools (in the case of 3rd grades). The formation of natural sciences in elementary school students is a long-term process, it has continuity, coherence, systematic organization in a holistic way, variability (variability), unpredictability of results and duality.

Key words: Environmental safety, culture, cognitive, acmeological, axiological factors, students, natural sciences, natural literacy.

МЕТОДОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ МЕДИАОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ (В СЛУЧАЕ 3-Х КЛАССОВ)

Аннотация

В данной статье написано о совершенствовании методики преподавания естественных наук в начальных классах на основе средств медиаобразования (на примере 3-х классов). Становление естественных наук у младших школьников - процесс длительный, он имеет преемственность, связность, систематическую организацию в целостном виде, вариативность (вариативность), непредсказуемость результатов и двойственность.

Ключевые слова: Экологическая безопасность, культура, познавательный, акмеологический, аксиологический факторы, студенты, естествознание, природоведческая грамотность.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI MEDIATA'LIM VOSITALARI ASOSIDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (3-SINFLAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni mediata'lim vositalari asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish (3-sinflar misolida) haqida yozilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy fanlarni shakllantirish uzoq muddatli jarayon bo'lib, uzluksizligi, uzviyligi, yaxlit tarzda tizimli tashkila etilishi, variativligi (o'zgaruvchanligi), natijalarning oldindan aniqlanmasligi hamda ikki tomonlama xususiyatga ega.

Kalit so'zlar: Ekologik xavfsizlik, madaniyat, kognitiv, akmeologik, aksiologik omillar, o'quvchilar, tabiiy fanlar, tabiiy savodxonlik.

Kirish. Bugungi kunda ilm-fan va texnikaning jadal taraqqiy etishi, raqamli iqtisodiyotning amaliyotga joriy etilishi xalq ta'limi yo'nalishida ham ulkan islohotlarni amalga oshirish talabini qo'ymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-sonli qarorining 5-ilovasi "2020 — 2025 yillarda kimyo va biologiya yo'nalishida uzluksiz ta'lim sifatini hamda amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqotlar va innovatsiya ishlari natijadorligini oshirish bo'yicha maqsadli dastur" ning 6-bandida 1- 6 sinflarda atrofimizdagi olam, tabiatshunoslik, geografiya, biologiya, fizika fanlari o'rniga tabiiy fan (science)ni yagona fan sifatida tajriba-sinov tariqasida o'qitishni bosqichma-bosqich joriy etish bo'yicha quyidagi vazifalar:

1. Milliy o'quv dasturi va o'quv rejaga tegishli o'zgartirishlar kiritish.
2. Tabiiy fan uchun darsliklarni yaratish guruhini shakllantirish.
3. Tabiiy fan uchun darsliklar yaratish.
4. O'qituvchilarning yagona fan bo'yicha bilimlarini hamda uslubi ko'nikmalarini yaxshilash bo'yicha bo'yicha malakasini oshirish.

5. Tabiiy fanlarni 2021-2022 o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №PQ-3931 son qarori bilan tasdiqlangan "2018-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi" ning II bo'lim, 11-bandida: Umumiy o'rta ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEAM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) metodlarini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan. Bu borada mamlakatimizda, xususan, tabiiy fanlar fanidan Milliy o'quv dasturini ishlab chiqishda mamlakatimizning olimlari, pedagoglar va 4 metodistlar tomonidan Singapur, Koreya Respublikasi, AQSh va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribalari o'rganildi hamda Angliya, AQSh, Estoniya, Latviya davlatlarining hamda UNICEF tashkiloti ekspertlari bilan hamkorlikda ish olib borildi. O'rganilgan tajribalar va amaldagi o'quv -me'yoriy xujjatlarining tanqidiy va qiyosiy tahlillari, amaliy-ilmiy tadqiqotlar natijalari, shuningdek, xalqaro ekspertlar, mahalliy yetakchi olimlar, amaliyotchi o'qituvchilar va metodistlar

tomonidan bildirilgan fikr mulohazalar, takliflari va tavsiyalari asosida umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi (MO'D) ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy-ilmiy bilimlarni yuksak darajada va kompetensiyaviy yondashuv asosida o'rgatish taqozo etiladi.

Tadqiqotning turli jabhalari o'zbekistonlik olimlar tomonidan maqsadli tarzda tadqiq etilgan. Jumladan, M.B.Raximqulovning nomzodlik dissertatsiyasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari jarayonda ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalari hal etilgan.

SH.M.Mirzaxmedovning nomzodlik ishida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga bo'lgan qiziqishni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan.

N.J.Isaqlonovning tadqiqot ishida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tarbiyaga oid tushunchalarni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari tahlil etilgan.

G.N.Najmiddinovaning tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-biluv faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari yoritilgan.

M.K.SHirinovning tadqiqotida boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tabiatshunoslik fanini o'qitish uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash mexanizmlari takomillashtirilgan.

R.Ibragimovning doktorlik dissertatsiyasida boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari ishlab chiqilgan.

A.K.Raximovning doktorlik tadqiqoti talabalarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga bag'ishlangan. J.E.O'sarovning doktorlik ishida tayanch va fanga oid kompetensiyalar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish va o'quvchilar kompetentligini rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan.

N.A.Baxromovichning nomzodlik dissertatsiyasida astronomiyani innovatsion yondashuv asosida o'qitishda mediata'lim vosita sifatida. Shu jihatdan ta'kidlangan tabiiy-ilmiy bilimlarning tarkibi boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan

“Tabiiy fanlar” o'quv fanida o'z aksini topgan. Mazkur fan vositasida tabiiy-ilmiy bilimlarni bugungi kun zamon talabi bo'lgan mediata'lim vositalari asosida o'quvchilarga berish 1–4-sinflar xususiyatlariga adaptiv tarzda bosqichma-bosqich, izchillik bilan rivojlantirilib borilgan. Bu boradagi bugungi asosiy vazifalardan biri – mediata'lim asosida boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy-ilmiy bilimlarni o'rgatish metodikasini takomillashtirib borishdan iborat.

Bugungi globallashtirish sharoitida umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida tabiiy fanlarni o'qitishda mediata'limdan foydalanish masalasi muhim va ahamiyatli hisoblanadi. Zamonaviy dasturlar, o'qitish usullari, metodlari, telekommunikatsiya vositalari hamda OAV jadal tezlikda rivojlanmoqda. Shu sababli ham tabiiy fanlarni o'qitishdagi metodika, umuman olganda, barcha o'qitish metodikalar sohasidagi mediata'limotlar, dasturiy-pedagogik vositalar va multimediali o'quv qo'llanmalarni ta'limga integratsiya qilishning didaktik talablarini aniqlash, tabiiy fanlarni o'qitishda mediata'lim va axborot texnologiyalarini qo'llash usullarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda tabiiy va ijtimoiy fanlarni o'qitishda mediata'lim va turli xil dasturiy-pedagogik vositalardan keng foydalanilmoqda. Sinflarga yangi avlod o'quv kitoblarining kelishi va ushbu kitoblarda mavzularning elektron shaklidagi video darslarni ko'rish uchun maxsus QR-kodning qo'yilishi bilan tabiiy fanlar ham o'zgarib boshladi. O'quv faoliyatining dizayni va tadqiqot shakli hamda usullari, o'qitishning yangicha usullari tobora ko'proq qo'llanilib, rivojlanib bormoqda. Tabiiy fanlar darsida mediatexnologiya vositalaridan foydalanish o'quvchilar kognitiv faoliyatining

samarali usuli bo'lib, o'qituvchilar uchun darsni takomillashtirishga keng imkoniyatlar ochadi.

Mediata'limga asoslangan o'quv mashg'ulotlarini media vositalari hamda kompyuter dasturlaridan foydalangan holda tashkil etish, o'rganilayotgan materiallarni yanada aniqroq va tushunarliroq taqdim etishi va o'quvchilarning tasavvur qilish imkoniyatini keng ko'lamda oshirishga yordam beradi. Ma'lumki,

3-sinf tabiiy fanlar darsligining “Bizning sayyora” va “Quyosh sistemasiva yer” bo'limlarini o'qitishda o'quvchilarda tasavvur hosil qilish bilan bog'liq, muammolar kuzatilishi mumkin.

Multimedia vositalari asosida o'quvchilarga ta'lim berish va kadrlarni qayta tayyorlashni yo'lga qo'yish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan. Multimedia tushunchasi XX asrning 90-yillari boshida hayotimizga kirib keldi. Uning o'zi nima degan savol tug'iladi? Ko'pgina mutaxassislar bu atamani turlicha tahlil qilishmoqda.

Bizning fikrimizcha, multimedia-bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya (obyektlarning fazodagi harakati) effektlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko'rinishi. Rivojlangan mamlakatlarda o'qitishning bu usuli hozirgi kunda ta'lim sohasi yo'nalishlari bo'yicha tatbiq qilinmoqda. Hatto har bir oila multimedia vositalarisiz hordiq chiqarmaydigan bo'lib qoldi. Multimedia vositalarining 1981-yildagi yalpi oboroti 4 mlrd. AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa, 1994-yili esa 16 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi.

Hozirgi kunda esa sotilayotgan har bir kompyuterni multimedia vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kompyuterlarning XX asrning 70-yillarida ta'lim sohasida keng qo'llash yo'lida urinishlar zo'ya ketganligi, avvalombor, ular unum-dorligining nihoyatda pastligi bilan bog'liq edi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish ikki barobar unumli va vaqtdan yutish mumkin. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo'lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o'quvchilar berilayotgan materiallarni ko'rish (video) asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlab qolinishi 25-30% oshadi. Bunga qo'shimcha sifatida o'quv materiallari audio, video va grafika ko'rinishida mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ortadi. Bunga biz multimedia vositalari asosida xorijiy tillarni o'rganish jarayonida yana bir bor ishonch hosil qildik.

Multimediali dasturiy-pedagogik vositalar quyidagi imkoniyatlarga ega: o'quv jarayonini individuallashtirish va farqlash; xatolar tashxisi va mulohazalar bilan nazoratni amalga oshirish; kompyuter tomonidan oddiy hisoblash va grafik ishlarini bajarish orqali o'qitish vaqtini tejash; o'quv mashg'ulotlarida ma'lumotlarni vizual tarzda taqdim qilish; o'rganilayotgan jarayonlar yoki hodisalarni modelashtirish; turli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish; ma'lum bir hodisa yuzasidan o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish; ta'lim olish uchun motivatsiyani kuchaytirish; kognitiv-faoliyat madaniyatini shakllantirish va boshqalar.

“O'quv kompyuter muhiti” atamasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qo'llanilgan. Ulardan A.L.Smetannikov “o'quv kompyuter muhiti”ni aqliy harakatlarning funksional ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan individual mavzular va fanlarning bo'limlarini o'rganish uchun ishlatiladi.

Demak, ko'rinadiki, o'quv jarayonida kompyuter orqali boshqariladigan dasturiy-pedagogik vositalardan yoki elektron o'quv qo'llanmalardan foydalanish fanni o'qitishda va

o'quvchilarning bu fan haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda boshlang'ich sinf tabiiy fanlar bo'yicha ishlab chiqilayotgan multimedial elektron o'quv qo'llanmalar quyidagi didaktik talablarga javob berish kerak:

- tabiiy fanlar ta'limining minimum mazmuniga, ya'ni milliy o'quv dasturiga muvofiqligi va shu bilan birga ushbu minimal darajadan yuqori bo'lishi;
- interfaol modellar mavjudligi;
- qarama-qarshi aloqalar mavjudligi;
- o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarini rivojlantirishga sharoit yaratilishi;
- o'quv va nazorat funktsiyalarining birlashtirilganligi;
- funktsiyalarning xilma-xilligi va vazifalarning bir-biridan farqlanishi;
- o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlariga muvofiqligi va ularni individual rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

Tabiiy fanlarni mediata'lim va u asosda ishlab chiqilgan dasturiy-pedagogik vositalar hamda elektron o'quv qo'llanmalar orqali o'qitishning ahamiyati shundaki, bunda o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha olgan bilimi, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalari mustahkamlanadi. Shu bilan birga

mediata'lim asosida tabiat haqidagi tushunchalarning mohiyatini to'liqroq yoritish imkoniyati paydo bo'ladi va o'quvchilarning har qanday mazmundagi mediaxabarlariga nisbatan tanqidiy fikrlash qobiliyatlari shakllanib, rivojlanib boradi.

Xulosa. "Tabiiy fanlar" o'z ichiga biologiya, geografiya, fizika, kimyo o'quv predmetlarini qamrab oladi hamda ularning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi. Jonli va jonsiz tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyati, sabablari va o'zaro bog'liqligi, tabiatning rivojlanish bosqichlari, jumladan, tirik organizmlarning rivojlanish evolyutsiyasi, zamonaviy texnika va texnologiyaning tabiiy-ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o'zaro aloqadorligi va ta'siri, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, sog'lom turmush tarzining mohiyati va ahamiyati haqida nazariy hamda amaliy bilimlar tizimini tarkib toptirishda "Tabiiy fanlar" fanining o'qitilishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchi paydo bo'lgan ichki motiv unda tabiiy fanlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishi orqali tabiiy va ijtimoiy muhit holatini tushunib borishi, atrof-muhit va insoniyat muammolarini anglashiga, ularning yechimini topishda qarorlarni qabul qila olishida muhim o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. Norbo'taev X.B. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2016. - № 6. – S. 34 – 39.
2. Narbayev A.B. Mediatexnologiya vositalaridan foydalanish astronomiya o'qitishda samaradorlikni oshirishning muhim omili. //O'zMU xabarlari. -Toshkent, 2018. -B. 268-272.
3. Norbo'taev X., Eshquvvatov Sh. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2015. - № 6. – B. 67 – 68.
4. Rayhon Beruniy. Tarayhalar (Javohirot kitobidan) -T.: Meros,1991.47
5. Bahromov A.D., Sharipov Sh., Nabieva M. Tabiatshunoslik. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3–sinfi uchun darslik. –T.; Cho'lpon, 2019 y.-126 b.
6. Бекетова О.А. Инновация в образовании: понятие и сущность // Теория и практика образования в современном мире: материалы Международ. науч. конф. Июль. 2014 г. – Санкт-Петербург, 2014. – СПб.: Сатис, 2014. – С. 1 – 2.

UDK:372.862

Shaxrizod G'ANIYEVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: shaxrizod.ganiyeva@mail.ru

TATU professori, texnika fanlari doktori S.Beknazarova taqrizi asosida

TEXNIKA FANLARINI O'QITISHDA VIRTUAL REALLIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB TA'LIM BERISH METODIKASI

Аннотация

Virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyasi yigirma yildan ortiq vaqt davomida turli shakllarda mavjud. Ushbu maqolada virtual haqiqat va to'ldirilgan reallik texnologiyalarini ta'limda qanday qo'llanilganligi ko'rib chiqiladi. Bu texnologiyalarni auditoriyada qo'llashning afzalliklari va kamchiliklari muhokama qilinadi hamda ushbu texnologiyalardan texnika fanlarini o'qitishda qanday foydalanish mumkinligi tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: Virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, to'ldirilgan reallik texnologiyalari, ta'limda VR va AR uchun ilovalar, desktop VR, uch o'lchamli virtual olam.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ТЕХНИЧЕСКИМ НАУКАМ

Аннотация

Технологии виртуальной реальности и дополненной реальности существуют уже более двух десятилетий в различных формах. В этой статье рассматривается, как технологии виртуальной реальности и дополненной реальности использовались в образовании. Обсуждаются преимущества и недостатки использования этих технологий в классе, и описывается, как эти технологии могут быть использованы в инженерном образовании.

Ключевые слова: Виртуальная реальность, дополненная реальность, технологии дополненной реальности, приложения для виртуальной и дополненной реальности в образовании, настольная виртуальная реальность, трехмерный виртуальный мир.

TRAINING METHODOLOGY USING VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES IN TEACHING TECHNICAL SCIENCES

Annotation

Virtual reality and augmented reality technologies have been around for more than two decades in various forms. This article looks at how virtual reality and augmented reality technologies have been used in education. The advantages and disadvantages of using these technologies in the classroom are discussed, and how these technologies can be used in engineering education is described.

Key words: Virtual reality, augmented reality, technology of augmented reality, application for virtual and augmented reality and education, desktop virtual reality, three-dimensional virtual world.

Kirish. 2014-yilda Google kompaniyasi Google Cardboard dasturini ishlab chiqqanidan beri virtual reallik dunyosini ostin-ustun qilib yubordi. Google Cardboard juda arzon narxdagi boshqa o'rnatiladigan virtual reallik tizimi hisoblanadi. Xarajatlarni pasaytirish uchun foydalanuvchining shaxsiy smartfoni virtual reallik ilovasini yuklaydi va ishga tushiradi. Google Cardboard esa smartfonni ushlab turadi va foydalanuvchini virtual dunyoga sho'ng'ishi uchun stereoskopik linzalardan foydalanadi. Garchi bu Oculus Rift yoki HTC Vive kabi yuqori darajadagi shaxsiy virtual reallik qurilmalariga qaraganda ancha kam qobiliyatli bo'lsa-da, u texnologiya ixlosmandlari uchun juda arzon narxda virtual haqiqat bozorini taklif qiladi. Birgina 2016-yilning o'zida Google 84,4 million dona Cardboard garnituralarini sotdi. Bu boshqa virtual reallik qurilmalari jamlanmasidan yigirma baravar ko'p sotilgan edi (Korolov, 2016).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1960-yillarda virtual haqiqatga asoslangan turli shakllardagi birinchi raqamli parvoz simulyatorlari dunyoning yirik aviakompaniyalari va havo kuchlari tomonidan ishlab chiqilgan (Pantelidis, 2010). Ushbu dastlabki simulyatorlar uchuvchining ko'rinishini namoyish qilish uchun kamera va proyektordan foydalangan. Ko'pincha

simulyatsiyaning realligi va muhitga sho'ng'ishni yaxshilash uchun harakatdan foydalanilgan. Texnologiyaning rivojlanishi bilan "virtual haqiqat" vizual realizm bilan immersiv, interaktiv muhitni yaratadigan qurilmalarni ifodalovchi iboraga aylandi (Rosenblum, 1997). Virtual haqiqatning eng kam immersiv turi Desktop VR (Merchant et al., 2014) hisoblanadi. Desktop VR 2000-yillarning boshlarida paydo bo'lgan. Chunki shaxsiy kompyuterlar 3D virtual olamlarni simulyatsiya qilish va ko'rsatish uchun yetarlicha kuchli etib ishlab chiqarila boshladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kengaytirilgan reallik – real va virtual olamni birlashtirgan vizualizatsiyaning gibridd shakli hisoblanadi. Kengaytirilgan haqiqat tasvirini qanday kattalashtirishni aniqlash uchun qo'llaniladigan usullar bo'yicha tasniflanadi. Markerga asoslangan kengaytirilgan haqiqat real dunyodagi nuqtani aniqlash va markerga asoslangan virtual kontentni ko'rsatish uchun tasvirni qayta ishlashdan foydalanadi. Marker, odatda, QR-kod ko'rinishida bo'ladi, lekin har qanday osongina identifikatsiya qilinadigan obyekt ham bo'lishi mumkin. Boshqa turdagi qurilmaning joylashuvi va yo'nalishini aniqlash uchun sensorlar kombinatsiyasidan foydalanadigan usul – markersiz kengaytirilgan haqiqat deb ataladi.

Tahlil va natijalar. Tibbiy ta'limda ko'plab jarrohlik trenerlari va simulyatorlari virtual haqiqatdan foydalanadilar. Jumladan, laparoskopiya, temporal suyak jarrohligi va stomatologik treninglar. Ushbu VR ilovalarining ba'zilari teginishga doir fikr-mulohazalarini beradi va ularning barchasi o'quvchilarga xavfsiz muhitda odamlar yoki hayvonlarning jasadlarida turli xarajatlarisiz mashq qilish imkonini beradi. Kengaytirilgan haqiqat, shuningdek, odam anatomiyasi, o'pka dinamikasi va laparoskopiyaning tasavvur qilishda yordam berish uchun qo'llanilgan (Kamphuis va boshq., 2014).

Fan. Ilm-fan ta'limida virtual haqiqatdan dastlabki foydalanish kimyoviy reaksiyalarni vizuallashtirishga (Bell va Fogler, 1998) yoki molekullarni virtual muhitda yig'ish orqali o'rganishga qaratilgan (Byrne, 1996) edi. So'nggi foydalanishlar orasida insonning nafas olish va saturatsiya jarayonini vizualizatsiya qilish uchun markerga asoslangan kengaytirilgan haqiqat (Ven, 2016) va quyosh tizimini o'rganish, o'quvchilarga uning miqyosini tushuntirish uchun boshqa o'rnatiladigan displey yordamida anatomik ilovasi kiradi (Husayn va Nätterdal, 2015).

Muhandislik. Elektroteknika kirish bo'yicha kurslar uchun turli xil kengaytirilgan haqiqat ilovalari ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan (Martín-Gutiérrez va boshq., 2014). ElectARManual dasturi o'quvchilarga mashinalardan xavfsiz foydalanishni o'rganishga yordam berish uchun laboratoriyada ishlatiladigan elektr mashinalari ustidagi animatsiyalar va ko'rsatmalarni namoyish etadi. Yana bir tadqiqotda Google Cardboard minigamituralari bilan mikrokontrollerlar va Arduino platalarini o'rgatish uchun virtual reallik ilovasi ishlab chiqildi (Ray va Deb, 2016).

Tarix va ijtimoiy fanlar. Tarix sohasida virtual haqiqatdan foydalanishning eng katta usullaridan biri bu – tarixiy joylarga virtual sayohat qilish yoki tarixiy voqealarga virtual guvoh bo'lishdir (Choi, 2006). Google Expeditions Pioneer dasturi aynan shunday vazifalarni bajarish uchun ishlab chiqilgan: talabalar virtual manzilga sayohat qilishi, Google Cardboard va shaxsiy smartfonlaridan foydalanib tarixiy voqealarni o'rganishlari mumkin. O'qituvchi virtual ekskursiya uchun tur bo'yicha qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Ularning ilovasi o'quvchilar e'tiborini qaratishga yordam berishi, ularning qarashlaridagi joylarni ajratib ko'rsatish qobiliyatiga egaligi va ba'zi diqqatga sazovor joylarni batafsilroq tushuntirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga olishi ahamiyatlidir (Rey va Deb, 2016).

Xorijiy tillar. Chet tilini o'qitishda virtual haqiqat o'quvchilarga Desktop VR yordamida 3D virtual olamlar orqali ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilish imkonini berishga qaratilgan. Ta'lim vositasi sifatida ishlatiladigan keng tarqalgan 3D virtual dunyosi Second Life, chunki u bepul kirish, boshqa foydalanuvchilar bilan ovozi va matnli o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beradi hamda har qanday foydalanuvchi kontent yaratishi mumkin bo'lgan ochiq dunyodir (Baker va boshqalar, 2009).

Masofaviy ta'lim. Internet masofaviy ta'limni har qachongidan ham ancha qulay va mazmunga boy qildi, lekin ko'p hollarda sinfdoshlar bilan muhokama qilish va muloqot qilish uchun yagona forum onlayn ijtimoiy tarmoqlarda yoki elektron pochta orqali bo'ladi. Virtual haqiqat masofaviy ta'lim muhitida sinflarni osonroq va tabiiyroq muhokama qilish imkonini berib, masofaviy ta'lim sifatini oshirishi mumkin.

Fan, muhandislik yoki texnologiya kabi laboratoriyalarda amaliy mashg'ulotlarni bajarishni talab qiladigan sinflar uchun masofaviy ta'limda katta qiyinchiliklar mavjud. Yechimlardan biri talabalar o'z faoliyatini amalga oshirishlari mumkin bo'lgan 3D virtual laboratoriya muhitini yaratishdir. Garchi virtual laboratoriyalar amaliy tajribaga bo'lgan ehtiyojni to'liq o'rni bosa olmasa ham, virtual

laboratoriyalar jismoniy laboratoriyada zarur bo'lgan chastota va vaqtni qisqartirishi mumkin bo'lgan asosiy ko'nikmalarni o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin (Potkonjak va boshq., 2016).

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali Axborot xavfsizligi kafedrasida barcha yo'nalishlar talabalariga "Kiberxavfsizlik asoslari" fanini o'qitish uchun virtual laboratoriya yaratilgan. Tajriba tariqasida yaratilgan dastur 3D formatda desktop versiyasida qo'llanilmoqda. Virtual haqiqat simulyatsiyalaridan har bir talaba oladigan texnika fanlari amaliy darslarini samarali qilish uchun ham foydalanish mumkin. Aksariyat talabalar hech qachon kiberxavfsizlik tashkilotlari xodimlarining bajaradigan vazifasini o'z ko'zi bilan ko'rmagan va ularning eng yaqin tushunchasi drama yoki yaxshi o'yin tajribasi uchun odatda realizmdan qochadigan kompyuter o'yinlari yoki filmlaridan kelib chiqadi.

Axborot xavfsizligi yo'nalishidagi ta'lim laboratoriyasida mavjud bo'lgan joriy ish stolidagi VR simulyatsiyalari talabalarga virtual jarayonning ajoyib tajribasini berish uchun boshqa o'rnatilgan displeylar bilan yaxshilanishi mumkin. Bundan tashqari, tarmoq yoki virus orqali hujumlar kabi qo'llab-quvvatlovchi vositalar xavfsizlik va moliyaviy cheklovlar tufayli haqiqiy dunyodagi mashg'ulotlarga qaraganda ancha real tarzda modellashirilishi mumkin.

Talabalar o'zlarining yuqori darajali loyihalari doirasida virtual haqiqat ilovalarini ishlab chiqishda ishtirok etishlari mumkin. Masalan, axborot xavfsizligi kafedrasida hozirda "Kiberxavfsizlik", "Tarmoq xavfsizligi" virtual laboratoriyalarini yaratish bo'yicha turli loyihalarda ishtirok etmoqda. Virtual haqiqat ilovalarini yaratish fanlararo sa'y-harakatlardir, chunki dasturlarni xohlaydigan odamlar ularni ishlab chiqarishga qodir odamlar bilan ishlashlari kerak. Garchi ushbu mahsulotlarning sifati professional tarzda ishlab chiqilgan virtual reallik ilovalaridan kam bo'lsa-da, bu talabalarga virtual haqiqat texnologiyasining imkoniyatlarini ochib beradi, shuningdek, turli ma'lumotga ega talabalar bilan bir jamoada ishlash orqali ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

Virtual haqiqat yoki to'ldirilgan reallik texnologiyasini o'quv dasturi bilan muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun bir tadqiqotda qaysi kurs maqsadlarida simulyatsiya yoki virtual haqiqatdan foydalanish mumkinligini ko'rib chiqish tavsiya etiladi. So'ng realizmning qaysi darajasi va o'zaro ta'sir qilish zarurligini aniqlash tavsiya etiladi (Pantelidis, 2010). Ushbu talabalar asosida tegishli apparat va yetkazib berish tizimini tanlash va virtual muhitni qurish mumkin. Nihoyat, buni tajriba guruhlariga va maqsadli aholi yordamida baholash va takomillashtirish mumkin.

Virtual haqiqat uchun muayyan o'quv maqsadlarini qo'llab-quvvatlash va o'qituvchilar hamda talabalarga virtual haqiqat texnologiyasidan foydalanish uchun zarur bo'lgan vaqt, trening berilishini ta'minlash juda muhimdir. O'qituvchilarga virtual haqiqat va uni sinfdan qanday qo'llash haqida ma'lumot olishlari uchun ularga shaxsiy foydalanish orqali virtual haqiqat imkoniyatlarini o'rganishga imkon beradigan kasbiy mahorat darslari, shuningdek, virtual haqiqat yoki virtual borliq qanday ekanligini ko'rib chiqish uchun vaqt berilishi kerak. Shuningdek, kengaytirilgan haqiqat texnologiyasi ularning kurslari va qiziqish sohaslarida qo'llanilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. So'nggi yigirma yil ichida ko'plab tadqiqotlar sinfdan virtual va kengaytirilgan haqiqatdan foydalanishning kuchli tomonlarini ko'rsatdi. Eng muhim kuchli tomonlardan biri shundaki, ular o'qituvchi rolini bilimlarni yetkazib beruvchidan talabalarga kashf qilish va o'rganishga yordam beradigan yordamchiga aylantiradi. Bu

konstruktiv ta'lim nazariyasini kuchli to'ldiradi, chunki o'quvchilar o'zlarini kuchli va faol his qilishadi, chunki ular o'quv jarayonini nazorat qilishadi. Talabalar tajriba asosida o'rganishlari va o'z tezligida davom etishlari mumkin.

Arzon, keng tarqalgan virtual haqiqat texnologiyasining paydo bo'lishi va kengaytirilgan haqiqatni qo'llab-quvvatlay oladigan smartfonlarning ko'payishi o'rganish uslubini yaxshilash uchun ajoyib imkoniyatlar eshigini ochdi. Talabalar endi o'zlari o'rganayotgan mavzularni amalda sinab ko'rishlari mumkin. Virtual haqiqat texnologiyasidan foydalanish talabalarning faolligi va diqqatini oshirishi ko'rsatilgan, shu bilan birga immersiv va interaktiv muhit talabalarni faol o'quvchilar bo'lishga undaydi. Vanihoyat, mavhum tushunchalarni tasavvur qilish yoki kamdan-kam

uchraydigan, xavfli vaziyatlarni taqlid qilish va boshdan kechirish qobiliyati talabalarning dars davomida o'rganishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarni sezilarli darajada boyitadi. Qulay virtual haqiqat texnologiyasining tarqalishi aholining katta qismiga ta'lim va ishdan tortib, o'yin-kulgi va dam olishgacha bo'lgan sohalarda ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarni ta'lim tizimida ushbu texnologiya bilan tanishtirish ularni maktabdan tashqari bo'sh vaqtida undan unumli foydalanishga tayyorlashga yordam beradi. Barcha yangi vositalar singari, ulardan to'g'ri foydalanish va foydalanishni o'rganish uchun vaqt va kuch talab etiladi. Ammo o'zlashtirgandan so'ng, talaba va o'qituvchiga raqamli asrda yangi imkoniyatlar eshiklarini ochishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ганиева Ш.Н. and Абдуллаева, Д.Т., 2018. Современные образовательные технологии. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych, 250.
2. Усмонова, Х.Ш. and Ганиева, Ш.Н., 2021. Перспективы подготовки высококвалифицированных филологов. Scientific progress, 2(4), pp.1029-1037.
3. Бекназарова С.С. and Ганиева, Ш.Н., 2022. Перспективы использования VR-технологий в образовании. Редакционная коллегия, p.145.
4. Sharapovna, U.K. and Nurmakhamadovna, G.S., 2021. TEACHER-ARCHITECT OF PERFECTION OF YOUNG HEART. Journal of Central Asian Social Studies, 2(03), pp.56-60.
5. Ganiyeva, S.N. and Bazarbayev, M.R., 2019. Intellectual property of education use. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(5), pp.433-436.
6. Blum, Tobias, et al. "miracle: An augmented reality magic mirror system for anatomy education." Virtual Reality Short Papers and Posters (VRW), 2012 IEEE. IEEE, 2012.
7. Botden Sanne Marius Bernardine Ignatia. "Augmented reality simulation for laparoscopic training realistic haptic feedback and meaningful assessment." (2009).
8. Antonietti, Alessandro, et al. "Virtual reality and hypermedia in learning to use a turning lathe." Journal of Computer Assisted Learning 17.2 (2001): 142-155.
9. Baker Suzanne C., Ryan K. Wentz, and Madison M. Woods. "Using virtual worlds in education: Second Life® as an educational tool." Teaching of Psychology 36.1 (2009): 59-64.
10. Bell John T., and H. Scott Fogler. "Virtual reality in chemical engineering education." Proceedings of the 1995 Illinois/Indiana ASEE Sectional Conference. 1998.
11. Blasing Molly Thomasy. "Second language in Second Life: Exploring interaction, identity and pedagogical practice in a virtual world." The Slavic and East European Journal (2010): 96-117.

UDK: 301:157.93

Malohat JABBOROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: jamshidshoh@gmail.com

QarshiDU dotsenti, PhD Z.Fayziyev taqrizi asosida

TALABALAR AKADEMIK O'ZLASHTIRISHIDA YUZAGA KELUVCHI MUAMMOLARNI IJTIMOY- PSIXOLOGIK YECHIMLARI

Аннотация

Globallashuv sharoitida insonni har tomonlama komil inson sifatida voyaga yetkazish, unda malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda ta'lim muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarini ham qisqa muddatda asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslari puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada talabalar akademik o'zlashtirishida yuzaga keluvchi muammolarni ijtimoiy-psixologik yechimlari bayon qilingan. Talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat darajasiga olib chiqish milliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifa ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, talaba, akademik o'zlashtirish, tafakkur, ijodkorlik, akademik muvaffaqiyat, ilm-fan, psixologik profilaktika.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ, ВОЗНИКАЮЩИХ В АКАДЕМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В условиях глобализации образование играет важную роль в развитии человека как совершенного во всех отношениях человека, в формировании качеств, свойственных квалифицированному специалисту. Сегодняшняя быстро развивающаяся эпоха требует от учащихся в короткие сроки вооружиться обоснованной информацией, создать необходимые условия для их основательного освоения различных основ науки. В данной статье описываются социально-психологические решения проблем, возникающих в академическом развитии студентов. Подчеркнуто, что доведение обучения студентов до качественного уровня является важной задачей, стоящей перед отечественной системой образования.

Ключевые слова: Образование, студент, академическое освоение, мышление, творчество, успеваемость, наука, психологическая профилактика.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL SOLUTIONS OF THE PROBLEMS ARISING IN STUDENTS' ACADEMIC DEVELOPMENT

Annotation

In the conditions of globalization, education plays an important role in the development of a person as a perfect person in all respects, in the formation of the qualities characteristic of a qualified specialist. Today's fast-paced era requires students to be armed with reasonable information in a short period of time, and to create the necessary conditions for their thorough mastering of various science foundations. In this article, socio-psychological solutions to problems arising in students' academic development are described. It was highlighted that bringing students' learning to a high quality level is an important task facing the national education system.

Key words: Education, student, academic mastering, thinking, creativity, academic success, science, psychological prevention.

Kirish. Globallashuv sharoitida insonni har tomonlama komil inson sifatida voyaga yetkazish, unda malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda ta'lim muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarini ham qisqa muddatda asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslari puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Mazkur yo'nalishda, ayniqsa, talabalarning o'zlashtirishini yangi sifat darajasiga ko'tarishning ustuvor usullari va shart-sharoitlarini ifodalovchi psixologik mexanizmlarni aniqlash hamda joriy etish muammosiga katta e'tibor qaratilmoqda va bu sohada dolzarb masala sifatida o'rganilishiga imkoniyatlar yaratilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida umumilmiy usullardan tizimlilik, tarixiylik va mantiqiylik, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, taqqoslashdan foydalanildi. Shuningdek, talabalar akademik o'zlashtirishiga ta'sir etuvchi omillar – jahon hamda yurtimiz olimlarining ilmiy-tadqiqot predmeti

sifatida tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi. Adabiyotlar ro'yxatida keltirilgan mualliflarning nazariy-falsafiy qarashlari ilgari surilgan ilmiy maqolalar metodologik manba bo'lib belgilandi.

Tahlil va natijalar. Agar talaba talim jarayonlarida faol qatnashib, o'ziga birlashtirilgan barcha vazifalarni osonlik bilan bajarsa, unda mantiqiy tafakkur, kuzatuvchanlik, mustahkam xotira, barcha narsalarga qiziquvchanlik, o'z fikrini tushuntira olish, matematik amallarni bajara olishi, dunyoqarashining kengligi - bularning barchasi unda bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanganligini bildiradi. Iqtidorli talaba quyidagi xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi: ijodiy, original fikrga ega; yumor, hazilni tushunadi; biror narsani bilishga nisbatan cheksiz intilish va qiziquvchanlik yuqori; boy tasavvurga ega (ijodiy faoliyatda namoyon bo'ladi); ko'p hollarda o'z tengdoshlaridan mustaqil va erkin fikrlashi bilan ajralib turadi, o'z tengdoshlari va katta yoshlik insonlar bilan mazmunli muloqotga intiladi. Ba'zida esa ota-

onalarni farzandlarining o'z tengdoshlariga o'xshamasligi, undagi o'ta qiziquvchanlik, bilishga katta ishtiyoq xavotirga soladi.

Ta'lim jarayonida o'zlashtira olmaslik (OTM da tahsil olayotgan har bir talaba ham yuqori bilim ko'rsatkichlariga ega emas) tushunchasi mavjud, bu ta'lim harakati va natijalari, ta'lim muassasasini tarbiyaviy va didaktik talablariga to'g'ri kelmaydi. O'zlashtirishdagi qoloqlik talabada o'qish qobiliyatini yaxshi rivojlanmaganligida, intellektual analiz bilimlarini ajratish sustligida, ko'nika olmaslik va boshqalarda namoyon bo'ladi. Tizimli o'zlashtirmaslik pedagogik qoloqlikka olib keladi, bunda shaxsni ta'lim muassasasi va jamiyat talablariga teskari salbiy sifatleri tushuniladi. Pedagogik qoloq o'spirin ko'pincha 4 yil davomida bitta maqsad yo'lida – diplomni tezroq qo'lga olish uchun harakat qiladi. Talabalaridagi pedagogik qoloqlik ularning individual xususiyatlari va rivojlanishi kechayotgan sharoitlarga bog'liq. Muammoni tadqiq qilish ijtimoiy savollarning katta doirasiga taalluqlidir, odam, individ, shaxs haqidagi barcha fanlarni o'rganishni talab qiladi.

Ta'limni tashkil etuvchi talablar faqatgina talabalarni psixik va jismoniy imkoniyatlaridan ortmaganda, ulardagi ta'lim va tarbiya jarayoni hamohangligi buzilmaganda amalga oshishi mumkin.

Talaba imkoniyatlarida ikkita bir-biriga bog'liq tomonni ajratish mumkin – jismoniy imkoniyatlar (organizm holati va uni rivojlanishi) va psixik imkoniyatlar (hayol, xotira, tasavvur, qabul qilish, e'tiborni rivojlanishi). Talabalarga talablarni ishlab chiqishda xar bir o'quv predmeti mutaxassisleri o'spirinlarga xos imkoniyatlarga asoslanadilar. Ularning psixojismoniy imkoniyatlari ijtimoiy sharoitlar, shuningdek o'quv-tarbiya jarayoni ta'sirida o'zgaradi. Ta'lim mazmuni va metodlari talaba imkoniyatlarini oshiradi (ba'zida susaytiradi).

Ijtimoiy sharoitlar o'zlashtirish faktori sifatida talaba imkoniyatlari bilan hamohangdir. Bu o'spirin yashaydigan, o'qiydigan, tarbiyalanadigan, kundalik sharoitlar, otionalarning va o'rab turgan muhitning madaniy darajasi, guruhlarining tarkibi, ta'lim maskani jihozlari, pedagoglar kvalifikatsiyasi, o'quv adabiyotlarining soni va sifati, va boshqa sharoitlar. Va bu faktor ta'lim mazmunini aniqlashda qo'llaniladi.

Bir xil ta'lim va tarbiya sharoiti turli sharoitda tarbiyalangan, organizmida turli farqlari mavjud, umuman turli rivojlanishdagi o'spirinlarga (talabalarga) turlicha ta'sir qiladi. Nafaqat ta'lim, balki butun hayoti o'spirin shaxsini shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi hamda shakllanish ichki va tashqi ta'sirlar asosida kechadi.

Ta'lim muassasalaridagi o'zlashtirish darajasining pastligi asosida bitta emas bir nechta sabab yotadi, ular ko'pincha birgalikda kompleks shaklda namoyon bo'ladi. Ularni orasidan quyidagilarni aniqlash mumkin: talaba shaxsining psixologik xususiyatlari, o'qitish metodlarining mukammal emasligi, pedagog bilan pozitiv munosabatlarning yo'qligi, boshqa talabalardan yaxshiroq bo'lib qolishdan qo'rqish, ma'lum bir jabhada eng yaxshi bo'lib qolishdan qo'rqish, fikrlash jarayonlarining shakllanmaganligi va boshqalar.

Biroq, sabablarni u yoki bu tarzda guruhiylashtirishga urinishlar ham bo'lgan. Masalan, rus mediapedagogi A.M. Gelmont o'zlashtirmaslik sabablarini uning kategoriyalari bilan birlashtirmoqchi bo'lgan. U o'zlashtirmaslikni uch kategoriyasini ajratgan: chuqur va umumiy ortda qolish (1 kategoriya), qisman, ammo barqaror qoloqlik (2 kategoriya), epizodik o'zlashtirmaslik (3 kategoriya).

I kategoriyaning sabablari sifatida quyidagilar belgilangan: talaba tayyorligini past darajasi; turli xildagi noqulay sharoitlar (jismoniy nuqsonlar, kasallik, yomon

kundalik sharoitlar, yashash joyining OTMdan uzoqligi, otana g'amxo'rligining yo'qligi); talabada tarbiyaning yetishmasligi (erinish, betartiblik), uning sust aqliy rivojlanishi.

II kategoriyaga quyidagilar ko'rsatilgan: avval o'tilgan fanlar bo'yicha o'zlashtirishning tugallanmaganligi; o'rganilayotgan fanga talabada yetarli qiziqishning yo'qligi, qiyinchiliklarni yengishga irodaning yetishmasligi.

III kategoriyaga quyidagilar ko'rsatilgan: ta'lim berishni yetishmasligi, bilimlarning mustahkam emasligi, kuchsiz nazorat; darslarga tartibsiz qatnashish, darslarda e'tiborsizlik, uyga vazifalarni bajarmaslik.

O'zlashtirmaslikni sababiga Y.K. Babanskiy o'z e'tiborini qaratgan. U talabalarni o'quv imkoniyatlarini, o'zlashtirishning ikki asosiy faktori tushunchasiga bog'liq holda o'rgandi. Y.K. Babanskiy mulohazalarida o'quv imkoniyatlari, o'quv faoliyatida shaxs potensialini tashkil etadi va shaxs xususiyatlari sintezi va uning tashqi ta'sirlarga munosabati potensialini tashkil etadi.

O'zlashtirmaslikni sabablarini guruhiylashtirishga bo'lgan xarakterlar ko'proq nazariy talablarga mosdir. P.P. Borisovning sxemasiga ko'ra o'zlashtirmaslikni uch guruhi farqlanadi: 1. Umumpedagogik sabablar; 2. Psixofiziologik sabablar; 3. Ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy sabablar.

Talabalarining muvaffaqiyatli o'qishiga hissa qo'shadigan omillarni o'rganishga bag'ishlangan ko'pchilik tadqiqotlar jahon ilm-fanida o'tkazilgan. Ta'lim faoliyatini belgilovchi omillar orasida mualliflar ijtimoiy-biografik xususiyatlarni (yoshi, oilaviy ahvoli, universitetgacha bo'lgan tayyorgarlik darajasi va boshqalar) va jismoniy salomatlikni alohida e'tirof etishgan. Masalan, qisqa uyqu davomiyligi va talabalarining akademik muvaffaqiyatsizliklari o'rtasida bog'liqlik aniqlandi. Ma'lum bo'lishicha, asosan erkaklar akademik muvaffaqiyatga erisha olmaydilar [8]. Aniqlik kiritilishi kerakki, akademik muvaffaqiyatsizlik deganda biz imtihonlar va nazorat ishlarni topshirish bo'yicha o'quv rejasini bajarmaslikni tushunamiz. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar (talabaning moliyaviy ahvoli, ta'lim shakli, to'lovlar, universitetning moliyaviy barqarorligi, o'qituvchilar malakasi darajasi, universitet nufuzi) muhim rol o'ynaydi. Ularning ish jarayonida bandligi, shuningdek, uyda yoki yotoqxonadagi noqulay yashash sharoitlari talabalarining muvaffaqiyatli o'qishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi [9]. Amerikalik talabalarining qariyb uchdan bir qismi yuqori o'quv yuki va ish joyidagi bandlik tufayli o'qishni to'xtatishga qaror qildi. Atigi 6% talaba ta'limning boshida akademik muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Talabalarining o'zlashtirishning pastligi kompaniyalar, mehnat bozori va ish beruvchilar uchun qo'shimcha xavflarni yuzaga chiqaradi [3]. Psixologik omillar (motivatsiya, kognitiv qobiliyat, o'z-o'zini baholash, moslashish salohiyati, hissiy intellekt, o'zini o'zi boshqarish, stressga chidamlilik va boshqalar demografik ko'rsatkichlar) ta'lim samaradorligiga o'z ta'sirini ko'rsatadi [6].

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, akademik muvaffaqiyatga erishgan talabalarda yuqori darajadagi o'zini o'zi boshqarish, hissiy holatlarni tartibga solish qobiliyati, stressga chidamlilik va maqsadlarga erishish qobiliyati ustunlik qiladi [1]. Sessiyada muvaffaqiyatsizlikka uchragan va qarzlari paydo bo'lganidan so'ng, o'zini ijobiy baholagan va o'z samaradorligiga yuqori ishonchga ega bo'lgan talabalar xatolar ustida ishladilar va keyinchalik akademik muvaffaqiyatga erishishgani aniqlangan. Ta'kidlanishicha, talabaning normal IQ darajasiga qaramay, akademik ko'rsatkichlar pasayishi mumkin. Uning pasayishining sabablaridan biri bu ta'lim motivatsiyasi. Akademik muvaffaqiyatga erishgan talabalarda kasbni o'zlashtirish va bilim olishda o'z-o'zini rag'batlantirish ustunlik qiladi. Akademik jihatdan orqada qolgan talabalar tashqi situatsion motivlarni ko'rsatadi: stipendiyani

yo'qotmaslik, jazodan qochish, yomon o'qish uchun qoralash va h.k [2].

O'quv motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi muhim omil - bu har xil turdagi ziddiyatlarning mavjudligi, o'quv guruhidagi psixologik muhit va ijtimoiy muhit. Talabalar guruhida yoshlar sub'ektiv yolg'izlik tuyg'usini boshdan kechirishi mumkin. O'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bu do'stona munosabatlar, jamoadagi ijobiy psixologik muhitdir. Ko'pincha talabalar ta'lim maqsadlarini belgilash, ularga erishish vositalari va ta'lim natijalarini baholash usullarini tanlashda o'qituvchilarga bog'liq bo'lishi mumkin. O.S.Ioninaning [4] so'zlariga ko'ra, agar talabaning o'quv faoliyati uslubi o'qituvchining o'qitish uslubiga to'g'ri kelsa, talaba bilim olishda muvaffaqiyat qozonadi.

Olimlar akademik samaradorlikni bashorat qilish zarurligiga e'tibor qaratadilar [7]. Ma'lumki, mutaxassislik fanlarini o'rganish 2-3-kursda amalga oshirilsa, talaba o'quv va kasbiy muhitga to'liq singib ketadi va uning kutganlari qanchalik haqiqatga to'g'ri kelishi yoki mos kelmasligini anglay boshlaydi. Ushbu davrda umidsizlik, illyuziyalarni yo'qotish, ta'lim kesimini tanlashdan afsuslanish hissi bo'lishi mumkin. Mutaxassislar bu hodisani "uchinchi yil inqirozi" deb atashadi.

Imtihonlarni eng muvaffaqiyatli topshirish uchun A.E.Nelson, S.Kotcherlakota [10] talabalar imtihon rejasini (TIR) ishlab chiqdilar. Talabalar maxsus o'rganish strategiyalaridan doimiy foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun modullar yaratildi. Mualliflar bunday texnik yordam haqida xulosa qilishdi ilmiy yutuqlarni oshiradi. Shunday qilib, manbalarni ko'rib chiqish o'quvchilarning o'quv faoliyatiga ta'sir qiluvchi ko'plab sabab va omillarni ko'rsatdi.

Shu bilan birga, akademik o'zlashtirishi past talabalarining o'quv faoliyatini belgilovchi psixologik omillarga oid ma'lumotlar yetishmasligiga guvoh bo'ldik. Bizning nuqtai nazarimizdan, nafaqat muvaffaqiyatli, "kuchli" talabalarni qo'llab-quvvatlash, balki akademik muvaffaqiyatsizlikka uchragan talabalarga ham yordam berish kerak. Talabaning turli sabablari va individual psixologik xususiyatlarini aniqlab, uni universitetda o'qitishni tashkil etish, o'zlashtirish dasturlari, strategiyasi va yondashuvlarini ishlab chiqish lozim.

Ba'zi talabalar bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish ustida qattiq va iroda bilan harakat qilishadi hamda paydo bo'ladigan qiyinchiliklar o'z maqsadlariga erishish uchun kuch va ishtiyoq qo'shadi, boshqalari esa hamma narsani xuddi bosim ostida qiladi va hatto kichik to'siqlarning paydo bo'lishi ularning faolligini keskin pasaytiradi.

Bunday farqlar ta'lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o'quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta'minlash, o'qituvchining malakasi va boshqalar) kuzatilishi mumkin. Ushbu hodisani tushuntirishda psixologlar va o'qituvchilar ko'pincha talabalarining aqliy darajasi (bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash va muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo'llash qobiliyati) kabi individual psixologik xususiyatlarga; ijodkorlikka (yangi bilimlarni o'zingiz ishlab chiqish qobiliyati); o'quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta'minlaydigan o'quv motivatsiyasiga; yuqori darajadagi da'volarning shakllanishiga olib keladigan yuqori o'zini-o'zi hurmat qilish va hokazolarga murojaat qilishadi. Lekin bu fazilatlarining birortasi alohida olingan yoki hatto ularning kombinatsiyasi talabaning kundalik, qat'iyatli va mashaqqatli mehnatga munosabatini shakllantirishni kafolatlash uchun yetarli emas.

Har bir o'qituvchi o'zining pedagogik amaliyotidan ko'plab misollar keltirishi mumkin: ba'zi talabalar juda qobiliyatli va ijodiy imkoniyatlari yuqori bo'lib u yoki bu turdagi o'quv faoliyatida (fanlarni o'zlashtirish jarayonida)

jiddiy qiyinchiliklarga duch kelib, bilimlarini rivojlantirishdan to'xtaydi, shu bilan birga uning iqtidorli bo'lmagan tengdoshi bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib chiqib, vaqt o'tishi bilan muvaffaqiyatga erishdi. Bunga sabab bo'ladigan qanday omillar mavjud? Bu savolga javob berish uchun hech bo'lmaganda odamlarning psixologik va psixofiziologik xususiyatlarining asosiy turlarini, shuningdek, ularning talabalarining o'quv faoliyatiga ta'siri to'g'risidagi mavjud ma'lumotlarni qisqacha ko'rib chiqish kerak. Psixologik omillarni aniqlashda turli yondashuvlar mavjud. Masalan, I.I.Ilyosov [5] omillarning ikkita kichik guruhini aniqlaydi: kognitiv va shaxsiy. Ta'lim muvaffaqiyatini belgilovchi kognitiv omillarning kichik guruhiga quyidagilar kiradi: idrok, fikrlash, tushunish, tasavvur, xotira, nutq, diqqat, bilishning intellektual uslublari. Shaxsiy omillarning kichik guruhiga motivatsion, irodaviy, hissiy omillar va o'z-o'zini anglash (o'zini o'zi qadrlash) kiradi.

S.D.Smironov o'z asarlarida oliy o'quv yurtlarida talabalarining muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlaydi [6]. 1. Konstutsiya. 2. Neyrodinamika. 3. Qobiliyat (umumiy intellekt, ijtimoiy intellekt, maxsus qobiliyat va ijodkorlik (ijodkorlik qobiliyati)). 4. O'quv motivatsiyasi. 5. Irodaviy sifatlar. 6. Belgilar urg'usi.

O'z asarlarida A.D.Ishkov talabaning ta'lim muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadigan shaxsiy profilning psixologik xususiyatlarining uchta darajasini keltiradi: konstitutsiyaviy, ijtimoiy-rol va shaxsiy [5].

Talabalarining ko'rib chiqilgan individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlari, shuningdek ularning mashg'ulot muvaffaqiyatiga ta'siri o'qituvchilarga talabani yaxshiroq tushunishga, ikkala tomon uchun muhim bo'lgan muammolarni hal qilishda u bilan umumiy til topishga yordam berishi mumkin. Bu esa ta'lim faoliyati samaradorligini va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'limda o'zlashtirmaslikni bartaraf etish yo'llari sifatida quyidagilarni taklif qiladi:

1. Pedagogik profilaktika – optimalashtirilgan pedagogik sistemalarni izlash, ta'limni faol metod va formalarini, yangi pedagogik texnologiyalarni, muammoviy va dasturlashtirilgan ta'limni qo'llash.

2. Psixologik profilaktika – talabalarining o'zlashtirishi, o'qishdagi qiyinchiliklarni, uning o'qishiga ta'sir qilayotgan psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarni o'rganishga yo'naltiriladi.

Psixologik profilaktik ishlar davomida olingan tashxis natijalari tarbiya jarayonini to'g'ri rejalashtirish, yo'lga qo'yilgan xatolarni tuzatish hamda bir qator pedagogik-psixologik profilaktika ishlarini olib borish lozim.

3. Pedagogik-psixologik diagnostika – ta'lim natijalarini sistematik nazorat va bahosi. Buning uchun o'qituvchining talabalar, ularning ota-onalari bilan suhbat, xulqi og'ir o'smirlarni o'qituvchi tomonidan kuzatalishi, testlarni o'tkazish, natijalarini analizi kiritiladi.

3. Pedagogik-psixologik terapiya – ta'limda ortda qolishni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amaliyotga qo'llash.

4. Tarbiyaviy ta'sir. O'qishdagi omadsizliklar yomon tarbiya bilan bog'liq, o'zlashtirmaydigan talabalar bilan individual tarbiyaviy ish olib borilishi lozim, u o'ziga talabani oilasi bilan olib boriladigan ishni ham kiritishi lozim.

Xulosa va takliflar. Talabalar akademik o'zlashtirishini yuksaltirish uchun avvalo, yuqorida sanab o'tilgan kamchiliklarni bartaraf etish yoki minimal darajaga yetkazish, ta'lim jarayonini talabalarining pedagogik-psixologik xususiyatlariga muvofiq uyushtirish, ilg'or texnologiyalardan keng foydalanish, ilm-fanning so'nggi yutuqlarini qo'llash, talabalarni o'qitish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish,

ularni eng zamonaviy didaktik vositalar bilan ta'minlash lozim bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Дериш Ф.В., Пузырёва Л.О. Вклад черт личности и академической мотивации в успешность обучения. Вестник ПГГПУ. Серия № 1. Психологические и педагогические науки. 2018; С. 39–53.
2. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. М.: Смысл: Academia; 2006. 336 с.
3. Зборовский Г.Е., Амбарова П.А. Образовательно неуспевающие студенты: позиция университетского управления. Педагогический журнал Башкортостана. 2020; С. 38–48. <https://doi.org/10.21510/1817-3992-2020-87-2-38-49>
4. Ионина О.С. Проявления индивидуального стиля учебно-профессиональной деятельности студента. Концепт. 2015;(S12):16–20. <http://e-koncept.ru/2015/75186.htm> (дата обращения: 27.06.2022).
5. Ишков А.Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности. М.: Изд-во АСВ, 2004. 224 с.
6. Смирнов С.Д. Психологические факторы успешной учебы студентов вуза. URL: <http://www.psy.msu.ru/science/public/smirnov/students.html>
7. Costa E.B., Fonseca B., Santana M.A., de Araújo F.F., Rego J. Evaluating the effectiveness of educational data mining techniques for early prediction of students' academic failure in introductory programming courses. Computers in Human Behavior. 2017. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.01.047>
8. Hanley A.W., Palejwala M.H., Hanley R.T., Canto A.I., Garland E.L. A failure in mind: Dispositional mindfulness and positive reappraisal as predictors of academic self-efficacy following failure. Personality and Individual Differences. 2015; <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.06.033>
9. Mthimunye K.D.T., Daniels F.M. Exploring the challenges and efforts implemented to improve the academic performance and success of nursing students at a university in the Western Cape. International Journal of Africa Nursing Sciences. 2020; <https://doi.org/10.1016/j.ijans.2020.100196>
10. Nelson A.E., Kotcherlakota S. Development of technology-based resource to promote students academic success. Teaching and Learning in Nursing. 2019; <https://doi.org/10.1016/j.teln.2019.05.004>

UDK:37.013

Sitora JANONOVA,
Toshkent davlat agrar universiteti Samarqand filiali, doktoranti
E-mail: jsb87@mail.ru

Sh.Rashidov nomidagi SamDU dotsenti, f.f.d. R.Toshquvvatova taqrizi asosida

NOLINGVISTIK MUHITDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI OSHIRISHDA RUS TILI FANINING O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada universitetlarning filologik bo'lmagan guruhlarida rus tilini o'qitish usullarining dolzarb muammolari muhokama qilinadi. Muammolar tahlil qilinadi, ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi. Til o'qitishning interaktivlikka asoslangan usullari ko'rsatilgan, o'rganishni individuallashtirish bilan bog'liq yondashuv yoritilgan.

Kalit so'zlar: Dars o'tish metodikasi, til shaxsiyati, rus tili, rus tili darsliklari, rus tili madaniyati, faol ikki tillilik.

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В НЕОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы методики преподавания русского языка в нефилологических группах вузов. Анализируются проблемы, рассматриваются способы их решения. Показаны методики обучения языку, основанные на интерактивности, особо выделен подход, связанный с индивидуализацией обучения

Ключевые слова: Модернизация вузовского образования, языковая личность, русский язык, учебники русского языка, культура русской речи, активный билингвизм.

THE ROLE OF RUSSIAN LANGUAGE SCIENCE IN INCREASING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE NOLINGUISTIC ENVIRONMENT

Abstract

This article discusses current problems of Russian language teaching methods in non-philological groups of universities. Problems are analyzed, ways to solve them are considered. The methods of language teaching based on interactivity are shown, the approach related to the individualization of learning is highlighted.

Key words: Modernization of university education, linguistic personality, Russian language, Russian language textbooks, culture of Russian speech, active bilingualism.

Kirish. Yer yuzida 7000 dan ortiq tillar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos madaniyat, tarixiy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Turli qit'alar va mamlakatlarning odamlari ko'pincha bir-biridan farq qiladigan tillarda gaplashadilar, buning natijasida ona tilidan tashqari, dunyo aholisining katta qismi gapiradigan tillarni o'rganish tendentsiyasi paydo bo'ladi. Bugungi kunda kognitiv va ijtimoiy-madaniy, strategik kompetensiyalar asosida til ko'nikmalarini, umumiy va maxsus nutq ko'nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar aynan nolingvistik muhitda ta'lim oluvchilarning rus tili, ingliz tili va boshqa tillarini o'rganishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitish sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorlari yurtimizda chet tillarni o'qitishning kompleks tizimini yaratish, uning sifatini oshirish eng muhim omillardan biri sifatida qaraladi va ushbu qarorlarni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

XX asrning boshida rus tili jahon tillari ro'yxatiga kiritildi. Grammatika qoidalari, talaffuz xususiyatlari - bu odamlar bu buyuk va kuchli til bilan tanishishni boshlaganlarida duch keladigan muammolarning kichik bir qismidir. Rus tilini o'rganish muammolari nafaqat ta'lim

oluvchi, balki ta'lim beruvchiga ham bog'liq. Ayrim rus tili mutaxassislari o'qitish amaliyotida professional bo'lishiga qaramay, ko'pincha o'rgatishda qiyinchiliklarga duch keladi. Albatta, har bir insonga individual yondashuv, o'ziga xos ta'lim usullari kerak afsuski, hozirda mavjud bo'lgan barcha usullarni samarali deb hisoblash mumkin emas. Ushbu maqolada men, o'zga tilli guruhlarda ta'lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirishda rus tili fanining o'rni, rus tilini o'rganishdagi eng muhim muammolar, shuningdek, ushbu tilni o'rgatishda yuzaga keladigan muammolarga to'xtalib, ularni minimallashtirish uchun o'z takliflarim bilan o'rtoqlashishga harakat qilmoqchiman.

Rus tili birinchi navbatda, kirill alifbosining o'ziga xos xususiyatlari tufayli haqli ravishda o'rganish eng qiyin bo'lgan tillardan biri sifatida tan olingan. Ko'plab tillar lotin alifbosiga asoslangan bo'lib, ularning tarkibi, talaffuzi va imlosi, kirill alifbosidan sezilarli darajada farq qiladi. Rus tilini o'rganishdagi yana bir muhim to'siqni rus tili grammatikasi qoidalari deb atash mumkin. Aynan tilshunoslikning ushbu bo'limi nafaqat chet ellik talabalar uchun, balki rus tilini ona tili sifatida o'rganayotganlar uchun ham qiyin. Shuningdek, frazeologik birliklar va so'zlarni majoziy ma'noda ishlatish rus tili talabalari uchun katta qiyinchiliklar tug'diradi.

Rus tilini o'rganish ehtiyojlari va imkoniyatlari chet elda ko'p jihatdan zamonaviy ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va mamlakat ichida ham, undan tashqarida ham madaniy vaziyat. Hozirgi vaqtda rus til dunyoning 120 dan ortiq mamlakatlarida

o'rganilmoqda. Rus tili fani nofilologik guruhlarda ham chet tili sifatida, faol rivojlanayotgan yo'nalishdir [3.37].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ma'lumki, rus tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasi mustaqil pedagogik fan bo'lib, tilni o'rgatish qonuniyatlari va qoidalarini va uni o'zlashtirish yo'llari, shuningdek, til vositasida ta'lim va tarbiyaning xususiyatlari haqidadir. Rus tilini chet tili sifatida o'qitish sifati ko'plab omillarga bog'liq:

- talabalar kontingenti, o'qituvchilar tarkibi
- o'quv jarayonini boshqarish
- o'quv qo'llanmalari,
- baholash va baholashning ob'ektivligi va ishonchliligi.

Rus tilini chet tili sifatida o'rgatish o'quv jarayonini boshqarishning optimal tizimi, ya'ni nofilologik guruh talabalar tomonidan rus tilini eng samarali o'zlashtirishga qaratilgan tizimdir.

Nolingvistik muhitda rus tilini chet tili sifatida o'qitishning zamonaviy metodologiyasi rus tilini o'qitish mazmuni, maqsadlari va shartlarining o'zgarishi munosabati bilan yangi muammolarga duch kelmoqda. Talaba yoshlarda kommunikativ kompetensiya sifatini oshirishda, talabalarning individual xususiyatlariga va rus tilini muvaffaqiyatli o'rganish uchun yangi g'oya, yangi o'qitish texnologiyalaridan foydalanish orqaligina erishish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Rus tilini o'qitishda qiyosiy tadqiqotlar, funksional tilshunoslik, lingvistik semantika, pragmatika, lingvomadaniyat va boshqa fanlarga tayangan holda olib boriladi, bu esa tilni kommunikativ komponentlarini boshqa tillarda so'zlashuvchilar tomonidan rus tilini o'rganishning keyingi jarayoniga yordam beradi va yo'lni takomillashtirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ta'lim tizimida rus tilini, chet tili sifatida o'qitish metodologiyasida yangi uslubiy tushunchalar shakllantirilmoqda, chet tilidagi xabarlarini idrok etish va tushunish modellarini yaratishga yangi yondashuvlar ishlab chiqilmoqda, kommunikantlarning nutq taktikasi, psixologiya va lingvistik o'ziga xosliklari aniqlanmoqda. Bu usullarning barchasi rus tilini o'zlashtirishda kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning yangi yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Mavjud uslubiy ishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim texnologiyalari ko'pincha pragmatik aspektida (imlo lug'atdan foydalanish, grammatika, nutqni rivojlantirish va boshqalar) ko'rib chiqiladi. Biroq, zamonaviy texnologiyalar ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini, tilni o'zlashtirishning turli strategiyalarini hisobga olish bilan bir qatorda, individual ishlash shakllarini taklif qilishi va talaba yoshlarni chet tilidagi nutqqa jalb qilish uchun keng rag'batlardan foydalanishi kerak. O'qitish amaliyotida qo'llaniladigan usullar "rus tili" fanining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan barcha majburiy talablarga javob berishi kerak.

Bunday vaziyatlarda o'yin usuli alohida e'tiborga loyiqdir. O'yin usuli rus tilini lingvistik bo'lmagan muhitda chet tili sifatida o'qitish uchun yaxshi istiqbolli natijalar beradi. Ushbu usul quyidagi xususiyatlarga ega:

1) chet tillarini o'qitishning interfaol usullaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning o'rganilayotgan til bilan va o'quv jarayonida bir-biri bilan o'yinli munosabatiga asoslanadi;

2) nutqiy faoliyatni boshqa faoliyat (qo'shiq aytish, teatrlashtirish, rasm chizish va boshqalar) bilan uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi;

3) o'rganilayotgan chet tili materiali bo'yicha o'qitish funksiyasida til o'yinining lingvistik hodisasidan foydalanib, u tilni rivojlantirishga va o'quv jarayonida undan foydalanish me'yorlarini bilishga yordam beradi (masalan, sinonimlar, antonimlar va boshqalar bilan o'yinlar tashkil etish);

4) talabalarning xotirasini, mantiqiy fikrlashni, til o'rganuvchilarning bilim qobiliyatlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi;

5) ixtiyoriy ishtirok etish va tanlash imkoniyatini o'z ichiga oladi;

6) o'quvchilar o'zlarini erkin his qiladigan, erkin harakat qiladigan va ma'lum bir "adrenalin dozasi" oladigan ijobiy hissiy muhitni yaratishga imkon beradi;

7) chet tilini bilish va undan foydalanish qobiliyati zarur bo'ladigan tabiiy kommunikativ kontekstni yaratadi.

Rus tilini o'qitish jarayonida o'yin texnologiyalari orasida vaziyatli (rolli) o'yinlar va simulyatsiya alohida o'rin tutadi. Vaziyatli o'yin, tilni o'rganish motivatsiyasini va o'rganish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bu erda kommunikativ kompetensiya og'zaki bahslashish qobiliyatiga asoslangan holda munozara davomida ma'ruzachilar o'z pozitsiyalarini bayon qiladilar, suhbatdoshining fikriga o'z munosabatlarini bildiradilar.

Yuqorida aytilganlar rus tili fanini chet tili sifatida o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish istiqbollari, ularning individual yondashuvini, madaniyatlararo o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'qitishning kommunikativ vazifalariga muvofiqligi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Xulosa va takliflar. Takidlash lozimki, maqolada muhokama qilingan muammolarni bartaraf etish maqsadida, ushbu sohada intensiv tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu maqolaning diqqat markazida madaniyatlararo aloqa sharoitida bo'lajak mutaxassisning kasbiy profilining kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismlari, ularning shakllanishiga hissa qo'shadigan zamonaviy axborot va ta'lim texnologiyalari mavjudligi va ularni yanada faollashtirish ko'zda tutiladi. Rus tilini nofilologik yo'nalish talabalariga chet tili sifatida o'qitish metodikasi to'xtab qolmaydi va jadal ravishda davom etadi.

Bugungi kunda axborotlashgan jamiyatda ta'lim-tarbiya integratsiyasi doirasida egallanishi talab etiladigan ilmiy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, shaxs dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy g'oyalar tizimining faollashuviga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- jamiyat ehtiyojlari;
- milliy meros, buyuk allomalar va yetuk olimlarning zamonaviy metodologik qarashlari;
- umuminsoniy qadriyatlar;
- ilmiy-texnik taraqqiyot bosqichlari;

Umuman olganda, talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish uchun bir qator kompetensiyalarni takomillashtirish va aqlning turli jihatlarini rivojlantirish kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin. Asosiysi, ta'lim beruvchi ham, ta'lim oluvchi ham intilgan maqsad sari birga harakat qilsagina, biror bir natijaga erisha oladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva N. (2022). Formation of professional competence among students-future translators using a teaching thesaurus. Eurasian Journal of Academic Research, 2(6), 1207-1210
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2003. –174-b
3. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – T.: «Fan», 2007.

4. E.V.Voyevoda, «Osnovniye napravleniya professionalno-oriyentirovannoy yazikovoy podgotovki spetsialista-mejdunarodnika», MGOU, 2009, s.15
5. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. M.: RUDN, 2008. 340s.
6. Verbiskaya L.A., Moskovkin, L.V., Aktualnyye problemy prepodavaniya russkogo yazyka v polikulturnom prostranstve // Sm. p.3.
7. Goulman D.P., «Sotsialnyy intellekt: novaya nauka o chelovecheskix
8. otnosheniyax». Amazon Books, 2006, s. 84
1. Klimova, G. Klimova, S. Dubinka, "Students's communicative Competency in the context of intercultural business communication".
9. Linguae X 12(1), 2019, pp. 207-218
10. Irina I. Klimova, Natalya Ye. Sharabarina, Yelena A. Tixova, Svetlana A. Dubinka. «Povisheniye kommunikativnoy kompetensii», XLinguae.
11. Vipusk 1XL, yanvar 2018 g., str. 67-74
12. Zakiryanov K.Z., Bilingvalnoye obrazovaniye v mnogoyazichnom regione (na primere Respubliki Bashkortostan) // Mejkulturnaya – intrakulturnaya kommunikatsiya: teoriya i praktika obucheniya i perevoda: mat-lы 7-y i 29-y vuzovskoy nauchnoprakt. konf. (Ufa, 6–7 dekabrya 2018 g.) / otv. red. N. P. Peshkova. Ufa: RIS BashGU, 2018. S. 108–114
13. Nodirovna N. N. Methodological and pedagogical features of teaching the Russian language as a foreign //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – T. 2. – №. 07. – С. 163-167.
14. Nodirovna, N. N., & Berdinazarovna, J. S. Specifications of teaching russian terminology.
15. Prakticheskiy kurs metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov: Ucheb. posobiye / [i dr.] .- 3-ye. izd., dop. i pererab.- Minsk: «Tetra Sistems», 2005. - 200 s. 82. Rogova G.V., Rabinovich F.M.,
16. Shukin A.N. Obucheniye inostrannym yazykam. Teoriya i praktika: ucheb. posobiye. - 2-ye izd., ispr. i dop. — M.: Filomatis, 2006. — 480 s. 119
17. Yazdanov, U. (2017). Jamoatchilik fikrini transformatsiya qilish imkoniyatlari. Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari.
18. Яздонов, У.Т. (2020). Взаимосвязь науки, искусства и религии с общественным мнением public opinion– multidisciplinary interaction with the phenomenon of science, art and religion. ВВК 91, 1033.
19. Yazdonov, U.T., & Tanikulov, J. A. (2021). Public opinion formation means (on the example of media information). 湖南大学学报 (自然科学版), 48(12).

UDK: 364.283

Xabiba JURABEKOVA,
Andijon mashinasozlik instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti
E-mail: tj2211@inbox.ru

Psix .f.d B.Jurayev taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS

Annotation

Communicative competence is a process directly related to communication and culture of speech. The formation of coherent speech, which is one of the main indicators of communicative competence, largely depends on a number of psychological factors. The development of appropriate speech and speech communication constitutes the functional or communicative side of speech formation. In psychology, the main psychological criteria for successful communication are freedom, ease of communication, immediacy, flexibility and communicative compatibility. According to the analysis of psychologists, the imperfection of human speech forms is explained by the complexity of the mechanism for mastering the corresponding speech. The inability to adapt to the situation is observed in a person not only in a foreign language, but also in communication in his native language.

Key words: Communicative competence, communication, coherent speech, psychological factor, ability, engineer.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

Коммуникативная компетентность – это процесс, непосредственно связанный с общением и культурой речи. Формирование связной речи, являющейся одним из основных показателей коммуникативной компетентности, во многом зависит от ряда психологических факторов. Развитие соответствующей речи и речевого общения составляет функциональную или коммуникативную сторону формирования речи. В психологии основными психологическими критериями успешного общения являются свобода, непринужденность общения, непосредственность, гибкость и коммуникативная совместимость. Согласно анализу психологов, несовершенство речевых форм человека объясняется сложностью механизма овладения соответствующей речью. Неспособность адаптироваться к ситуации наблюдается у человека не только в чужом языке, но и в общении на родном языке.

Ключевые слова: Коммуникативная компетентность, общение, связная речь, психологический фактор, способность, инженер.

BO'LG'USI MUHANDISLARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Kommunikativ kompetentlik muloqot qilish va nutq madaniyati bilan bevosita bog'liq jarayon hisoblanadi. Kommunikativ kompetentlikning asosiy ko'rsatkichlaridan bo'lgan muvofiq nutqni shakllanishi ko'p jihatdan bir qator psixologik omillarga bog'liq. Muvofiq nutq va nutq aloqasining rivojlanishi nutqni shakllantirishning funktsional yoki kommunikativ tomonini tashkil qiladi. Psixologiyada muvaffaqiyatli muloqotning asosiy psixologik mezonlari erkinlik, yengillik, aloqa, spontanlik, moslashuvchanlik va kommunikativ muvofiqlikdir.

Psixologlarning tahliliga ko'ra, inson nutqi shakllarining nomukamalligi muvofiq nutqni o'zlashtirish mexanizmining murakkabligi bilan izohlanadi. Vaziyatga moslasha olmaslik insonda nafaqat boshqa tilda, balki o'z ona tilida bo'ladigan o'zaro muloqotda ham kuzatiladi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ kompetentlik, muloqot, muvofiq nutq, psixologik omil, qobiliyat, muhandis.

Kirish. Mamlakatimizda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash, muloqot erkin kirisha oladigan, o'z fikrini to'la boshqalarga tushuntira oladigan yoshlarni voyaga etkazish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilb kelinmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2022 yilning dekabr oyida Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ta'kidlab o'tganidek: "o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur"[1].

Har bir inson kishilik jamiyatida yashar ekan, hayotining har sohasida boshqa insonlar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji bilan yashaydi.

Muloqot - bu odamlar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan aloqalarni rivojlantirishning ko'p qirrali jarayoni. Muloqot (munosabatlar) ishtirokchilar o'rtasidagi ma'lumot almashishni o'z ichiga oladi. Bunday muloqot inson faoliyatining barcha boshqa turlariga (mehnat, ijtimoiy, kognitiv) organik ravishda kiradi. Psixologiya va filologiya fanlari doktori A.A. Leontyevning ta'kidlashicha "To'la muloqotga kirishish uchun inson bir qator layoqatlarga ega bo'lishi kerak. U, avvalo, muloqot sharoitiga tez va to'g'ri moslasha olishi kerak. Ikkinchidan, u muloqot jarayonini mazmunini to'g'ri tanlashi va o'z nutqini to'g'ri rejalashtirishi zarur. Uchinchidan, inson o'z nutqi mavzusini to'la yetkazib berishi uchun til vositalaridan to'g'ri foydalanishi kerak.

To'rtinchidan esa, u qayta aloqani ham ta'minlay olishi zarur. Agarda bu bosqichlarning birortasi notogri tashkil etilsa, unda muloqot samarasiz bo'ladi"[2].

Psixologlar va pedagoglarning tahliliga ko'ra inson nutqi shakllarining nomukammalligi muvofiq nutqni o'zlashtirish mexanizmining murakkabligi bilan izohlanadi. Vaziyatga moslasha olmaslik insonda nafaqat boshqa tilda, balki o'z ona tilida bo'ladigan o'zaro muloqotda ham kuzatiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kommunikativ kompetenlikning asosiy ko'rsatkichlaridan bo'lgan muvofiq nutqni shakllanishi ko'p jihatdan bir qator psixologik omillarga bog'liq. Muvofiq nutq va nutq aloqasining rivojlanishi nutqni shakllantirishning funksional yoki kommunikativ tomonini tashkil qiladi. Shu bilan birga, muvofiq nutq nutqning boshqa ikkita jihati bilan ham chambarchas bog'liq: tizimli va kognitiv, chunki u talabadagi kommunikativ kompetenlikning rivojlanish darajasini, tahlil qilish, taqqoslash qobiliyatini aks ettiradi va undagi lug'at boyligini o'zlashtirilganlik darajasini, grammatik tuzilishini, nutqning tovush madaniyatini ko'rsatadi.

Zamonaviy psixologiyada nutq jarayoni modeli uchta quyi tizimga ega bo'lgan ko'p darajali ierarxik tizim sifatida taqdim etiladi:

- nutqda leksik elementlardan foydalanish bilan bog'liq nisbatan elementar nutq ichidagi operatsiyalar darajasi;
- mantiqiy-grammatik, sintaktik, kontseptual tuzilmalar, og'zaki klishe'lar bilan ishlash darajasi;
- odamlar o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydigan aloqa jarayonlari darajasi.

Muvofiqlashtirilgan nutqning psixologik tabiati, uning shakllanish va rivojlanish muammolari A.A. Leont'ev, L.S. Vygotskiy, N.I. Jinkin, I.A. Zimnyaya, A.M. Leushina, A.K. Markova va S.L. Rubinshteyn kabi olimlarning tadqiqotlarida keng va atroflicha yoritib berilgan [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Muvofiq nutq - bu insonning bir qator mantiqiy bog'langan gaplardan tashkil topgan, batafsil, to'liq, kompozitsion va grammatik jihatdan tuzilgan, semantik va emotsional bayonotdir.

S.L. Rubinshteynning ta'kidlashicha, gapiruvchi uchun fikrni bildiradigan har qanday nutq izchil nutqdur. "Nutqning muvofiqligi so'zlovchi yoki yozuvchi fikrlarining adekvatligi va uni tinglovchi yoki o'quvchi uchun tushunarligi nuqtai nazaridan shakllantirishning etarlichasi anglatadi"[8. C. 469].

S.L. Rubinshteyn "Muvofiq nutq - bu o'ziga xos mavzu asosida tushunarli bo'lgan nutq" deb ta'kidladi [8. C. 469]. Uni tushunish uchun u talaffuz qilinadigan muayyan vaziyatni alohida hisobga olishning hojati yo'q, undagi hamma narsa nutqning kontekstidan aniq bo'lib, bu kontekstli nutqdur.

Shunday qilib, muvofiq nutqning asosiy tavsifi - bu uning suhbatdoshga tushunarli bo'lishidir.

U ikki sababga ko'ra muvofiq bo'lmazligi mumkin: 1.bog'lanishlar so'zlovchining ongida amalga oshirilmaydi va ifodalanmaydi; 2.so'zlovchining fikrlarida ifodalansada, bu bog'lanishlar nutqda to'g'ri ochib berilmaydi.

Psixolog O.I.Muravyova ko'rsatib o'tganidek: "agar ilgari psixologiyaning tadqiqot birligi sifatida faoliyat qabul qilingan bo'lsa, hozirga kelib uni asta-sekinlik bilan kommunikatsiya siqib chiqarmoqda [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot usuli amaliy mashg'ulotlarda talabalar tomonidan til materialini o'zlashtirishlarini bevosita kuzatish, ko'rib chiqilganlarni umumlashtirish va tahlil qilishdan iborat bo'ldi.

Kommunikativ va tashkiliy moyilliklarning rivojlanish darajasi baholashlar bilan tavsiflanadi. Shaxsning kommunikativ potentsialini belgilaydigan kommunikativ ijtimoiy kompetentsiyani diagnostika qilish metodologiyasi shaxs haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lishga, uning kasbiy

faoliyati muvaffaqiyatining ehtimoliy prognozini berishga mo'ljallangan.

Metodika kommunikativ va ijtimoiy kompetentsiya darajasini 7 ta shkala (omil) bo'yicha baholashni nazarda tutadi: muloyimlik, mantiqiy fikrlash, hissiy barqarorlik, quvnoqlik, sezgirlik, mustaqillik, o'zini tuta bilish, assotsiativ xatti-harakatlar.

Tahlil va natijalar. Tilni o'zlashtirish nafaqat taqlid qilish va lingvistik vositalar va me'yorlarni o'zlashtirishning ongsizligiga asoslangan nutq namunalarini takrorlash, balki, birinchi navbatda, lingvistik umumlashmalarning rivojlanishi va til hodisalarini elementar anglash bilan tavsiflanadi. Bu rivojlanish maxsus ta'limdan tashqarida ham sodir bo'lsa, uni maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayonga mos ravishda olib borish shunchalik zarur.

Ulg'ayish jarayonida inson ma'lum bir nutq harakatlari va ko'nikmalarini o'zlashtirgandagina muloqot to'liq bo'ladi:

1) vaziyatni va muloqot mazmunini boshqarish, ya'ni a) ularning kommunikativ niyatidan xabardor bo'lish (faol muloqotga kirishish istagi);

b) ma'lum belgilar (nom, boshlanish, tashqi belgilar) bo'yicha nutq predmetini, nutq ishining umumiy xarakterini qabul qilish;

2) keyingi nutq harakatlarini rejalashtirish: idrok etish vazifasini aniqlashtirish (ma'lumotni to'liq "o'chirish" yoki uni qisman qabul qilish; e'tirozga yoki fikrning ijodiy rivojlanishiga tayyorgarlik ko'rish; suhbatdoshni qo'llab-quvvatlash yoki unga ta'sir qilish yo'lini o'ylash va hk);

3) gapning ma'nosiga kirib borish, ya'ni a) so'z, so'z shakllari, konstruksiyalar, intonatsiya, mimika, imo-ishoralarning ma'nosini tushunish;

b) matn va suhbatdoshning ushbu signallariga javob berish;

v) mikro-mavzular tarkibini tahlil qilish va bayonning umumiy mavzusini shakllantirish;

d) muallifning nutqi va uning matnda to'g'ridan-to'g'ri shakllantirilgan asosiy g'oyasining rivojlanish mantig'ini aniqlash, matnda (pastki matnda) to'g'ridan-to'g'ri shakllantirilmagan fikrni ochib berish.

Kommunikativ kompetentsiya zamonamizning yuqori malakali mutaxassisining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, o'qituvchidan ham, o'quvchidan ham puxta ishlashni talab qiladi. U oliy ta'limda o'qish davrida, o'quv jarayonida shakllanishi kerak[10].

Ta'limning dastlabki bosqichlarida bo'lajak muhandislar va asosan ongsiz ravishda taqlid qilish orqali o'zlarining fikriga amal qiladigan o'qituvchilarning xatti-harakatlaridan nusxa ko'chirishadi. Va faqat professional muloqot tajribasi o'rtirilgandan so'ng, yosh kelajak muhandis allaqachon ongli ravishda boshqa odamlar bilan muloqot qilishni osonlashtiradigan turli ko'nikmalardan foydalanishni boshlaydi.

"Inson - inson" sohasida kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning asosi mazmuni va tuzilishi jihatidan farq qiladigan professional muloqot sharoitida muvaffaqiyatli o'zaro munosabatlarni o'rnatishdir. Bu holatda urg'u mutaxassisning nafaqat to'liq muloqotni ta'minlashi va ijobiy o'zgarishlarga erishishi, balki o'z farovonligini saqlab qolishi kerakligi ahamiyatlidir.

Muvaffaqiyatli professional muloqotni o'rnatish uchun asoslar orasida muhandisning umumiy madaniy va intellektual darajasini ajratib ko'rsatish mumkin, bu esa aloqa o'rnatish, keskinlikni bartaraf etish va yaxshi kasbiy tayyorgarlikni o'tkazish uchun to'g'ri mavzularni topishga imkon beradi.

Rivojlangan o'z-o'zini anglash ham katta ahamiyatga ega bo'lib, u o'z kommunikativ xatti-harakatlarini samarali aks ettirish imkoniyatini beradi va kommunikativ xatti-harakatni

tuzatishning zarur individual usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bu erda biz aloqa o'rnatish texnikasi, faol tinglash, xabar matniga e'tiborni jalb qilish, aloqani davom ettirish yoki takrorlashga ijobiy munosabatni shakllantirish, madaniyatli psixologik ta'sir qilish, shuningdek, psixologik to'siqlarni yo'q qilish texnikasini ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Psixologiyada muvaffaqiyatli muloqotning asosiy psixologik mezonlari erkinlik, yengillik, aloqa, spontanlik, moslashuvchanlik va kommunikativ muvofiqlikdir.

Muvaffaqiyat kommunikativ xulq-atvorning ajralmas xususiyati sifatida yosh va muloqotning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarni to'plash, ijtimoiy ko'nikmalar doirasini egallash va kengaytirish, o'ziga va o'z qobiliyatiga ishonchning o'sishi bilan rivojlanadi.

Talabaning kommunikativ kompetentsiyasining psixologik determinantlari orasida kasbiy faoliyat sub'ektlarining kuzatilmaydigan va kuzatilishi mumkin bo'lgan qobiliyatlari mavjud bo'lib, bu bo'linish, bir tomondan, potentsial imkoniyatlar bilan, ikkinchi tomondan, malakali kommunikativ xatti-harakatlar bilan belgilanadi degan fikrga asoslanadi. Kuzatilgan qobiliyatlar ro'yxatiga quyidagilar kiradi: muloqot qilish, hamkorlik qilish, nizolarni boshqarish va jamoada ishlash.

Shunday qilib, talabaning kommunikativ kompetentsiyasini samarali muloqot qilish, birgalikda harakat rejalarni ishlab chiqish va o'z kasbiy faoliyatini boshqalar bilan muvofiqlashtirish qobiliyati sifatida ham aniqlash mumkin.

Yuqori darajadagi kommunikativ kompetentsiyaning muhim tarkibiy qismi hamkorlik qilish va muvofiqlashtirish qobiliyati bo'lib, u bir qator: faol harakat qilish va aloqalar va ishonchli munosabatlar o'rnatish qobiliyati; qo'shma maqsadlarni belgilash qobiliyati, birgalikdagi harakatlar oqibatlarini uchun javobgar bo'lishga tayyorlik kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning psixologik xususiyatlaridan biri kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan nizolarni boshqarish

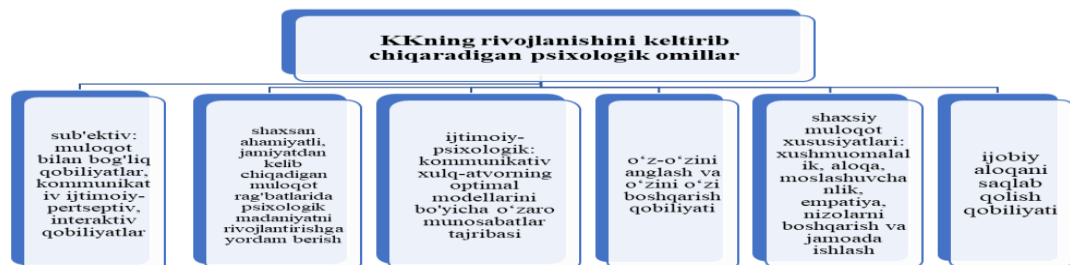
qobiliyatidir. Bu qobiliyat ziddiyatli vaziyatni o'z vaqtida aniqlash, uning mumkin bo'lgan sabablari va etimologiyasini tushunish, hal qilish usullarini izlash va sinab ko'rish, hal qilish mexanizmlarini qo'llashda tashabbus va faollikni o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning psixologik omillari orasida o'ziga xos qobiliyatlar ajralib turadi: kommunikativ, ijtimoiy pertseptiv, interfaol. Kommunikativ qobiliyatlar qatoriga quyidagilar kiradi: nutq qobiliyatlari, tashqi va ichki ko'rinishlarni uyg'unlashtirish qobiliyati, fikr-mulohazalarni qabul qilish qobiliyati, muloqot to'siqlarini engib o'tish qobiliyati.

Interfaol ko'nikmalar guruhiga quyidagilar kiradi: insonparvarlik, demokratik asosda muloqotni qurish, qulay hissiy va psixologik muhitni yaratish qobiliyati, o'zini o'zi boshqarish qobiliyati, hamkorlikni tashkil etish qobiliyati, rahbarlik qilish qobiliyati, axloq va odob-axloq tamoyillari va qoidalariga faol amal qilish qobiliyati. Ijtimoiy – idrok (pertseptiv) etish qobiliyatiga quyidagilar kiradi: aloqada sherikning xatti-harakatini adekvat idrok etish va baholash, uning holatini, istaklari va xatti-harakatlarining motivlarini og'zaki bo'lmagan signallar orqali tan olish, ijobiy taassurot qoldirish qobiliyati.

Kasbiy kommunikativ kompetentsiyaning zarur darajasini shakllantirishning muhim omillari bu kompetentsiya turini rivojlantirishni ta'minlaydigan tegishli shaxsiy xususiyatlardir. Bunda, birinchi navbatda, xushmuomalalik ajralib turadi. Muloqot insonning boshqa odamlarga va ular bilan aloqalarga bo'lgan ehtiyojini, bu aloqalarga bo'lgan xohishini, ularning intensivligi va qulayligini, shuningdek, odamning muloqot sharoitida do'stona munosabatda bo'lish va ishonchli munosabatlar o'rnatish qobiliyatini ifodalaydi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, psixologik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, kommunikativ kompetentsiya (KK)ning yuqori darajasini rivojlantirishni keltirib chiqaradigan bir qator psixologik omillarni keltirish mumkin (1-rasm).

1 –rasm

Psixologlarning fikriga ko'ra, bu erda tarbiyaviy va axloqiy fazilatlar muhim rol o'ynaydi: insoniylik, xayrixohlik, bag'rikenglik, do'stona munosabat, bu muloqotni optimallashtirishga imkon beradi. Ilmiy tadqiqotlarda talabaning kommunikativ kompetentsiyasi uning shaxsiy xususiyati sifatida ishlaydi va uni ta'lim tizimiga sub'ektiv kiritishning muhim vositasidir. Bu talabalarning o'qishdan qoniqish darajasi, talabalarning sinfdoshlari, o'qituvchilari va universitet xodimlari bilan o'zaro munosabatlarining muvaffaqiyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, hissiy holat va ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv javob berish qobiliyatining namoyon bo'lishi muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, bo'lg'usi muhandislarining kommunikativ kompetentsiyasi nafaqat ma'lum psixologik bilimlarning mavjudligini, balki ba'zi bir maxsus ko'nikmalarni shakllantirishni ham anglatadi: aloqa o'rnatish, tinglash, og'zaki bo'lmagan muloqot tilini "o'qish", suhbat qurish, savollarni

shakllantirish qobiliyati. O'z his-tuyg'ulariga egalik qilish, o'ziga bo'lgan ishonchni saqlab qolish, reaksiyalar va umuman xatti-harakatlarni boshqarish qobiliyati ham muhimdir.

Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishda ishtirok etadigan psixologik xususiyat ham rad etishga nisbatan sezgirlikdir. Rad etish uchun sezgirlik juda yuqori bo'lmisligi kerak. Aks holda, bu o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishiga hissa qo'shadi, uning affliativ ehtiyojini bloklaydi va umuman olganda uning moslashuvchan va kompensatsion qobiliyatini pasaytiradi.

Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish insonning boshqa odamlar bilan bo'lish, har qanday ijtimoiy guruhga mansub bo'lish, boshqalar bilan hissiy munosabatlar o'rnatish, shaxslararo munosabatlar tizimiga kirish istagi kabi psixologik xususiyatga asoslanadi.

Bu psixologik xususiyat, boshqa odamlarga bo'lgan ehtiyoj, ular bilan munosabatda bo'lishga intilish adabiyotda

"mansublik" atamasi bilan ifodalanadi - shaxsning boshqa odamlar bilan birga bo'lishga bo'lgan ehtiyoji, "qo'shilish" istagi. Ichki (psixologik) bog'liqlik mehr va sadoqat hissi sifatida, tashqi tomondan esa - muloqotda, boshqa odamlar

bilan hamkorlik qilish istagi, ular bilan doimo birga bo'lish, og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlarning xususiyatlarida ifodalanadi.

ADABIYOTLAR

1. Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. Жамият. 21.12.22. <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi>.
2. Леонтьев, А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации. Синтаксис текста. – М., 1979. – (<https://knigogid.ru/books/391207-vyskazyvanie-kak-predmet-lingvistiki-psiholingvistiki-i-teorii-kommunikacii> дата обращения 16.03.23)
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва «Смысл» 2005- http://yanko.lib.ru/books/psycho/vugotskiy-psc_razv_chel-6-lekcii_po_psihologii.pdf
4. Жинкин Н.И. К вопросу о развитии речи у детей.// Советская педагогика, 1954 - № 6- <https://studfile.net/preview/3217992/>
5. И.А. Зимняя. Психология обучения иностранным языкам в школе Речевая деятельность как объект обучения в преподавании иностранного языка.- <https://studfile.net/preview/7405117/>
6. А. М. Леушина. Теория и методика формирования элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста- <https://studfile.net/preview/9847383/>.
7. Маркова А.К. Психология труда учителя.https://www.studmed.ru/view/markova-ak-psihtologiya-truda-uchitelya_519d3fdca95.html.)
8. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С. Л. Рубинштейн; АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с. http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn%3Dosnovu_obzhey_psc.pdf
9. О.И. Муравьева. Психология коммуникативной компетентности: Учебник. -Томск. Пш-воТом. ун-та,2012 - 160с. - 150.
10. Khabiba J. Pedagogical essence of the development of technological competences of students //Open Access Repository. – 2023. – Т. 10. – №. 1. – С. 151-153. <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/1187>.

UDK: 323.2

Alisher JURAYEV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: juraev.alisher@mail.ru

NamDU professori, siyosiy fanlar doktori R. Jo'rayev taqrizi asosida

STATE – AS A TRANSPORTATION OF HISTORICAL-CULTURAL TRADITIONS

Annotation

This article concerns the analyses and researches about the main objectives of the state. It contains comprehensive, reliable sources and in-depth analytical approach to the issues that the state is the main guarantor of the preservation of the cultures, values, traditions of these peoples.

Key words: Political power, security, prosperity, J.J. Rousseau, globalization, liberalization, "marketing" of social relations, Y.Buryakov, M.Haidegger, cultures, values, nation, state, "Avesto".

ГОСУДАРСТВО - КАК ОРГАНИЗАТОР ИСТОРИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу и исследованиям основных задач государства. Он содержит исчерпывающие, надежные источники и глубокий аналитический подход к вопросам, которые государство является главным гарантом сохранения культур, ценностей, традиций этих народов.

Ключевые слова: Политическая власть, безопасность, процветание, J.J. Руссо, глобализация, либерализация, «маркетинг» общественных отношений, Ю. Буряков, М. Хайдеггер, культуры, ценности, нация, государство, «Авесто».

DAVLAT – TARIXIY-MADANIY AN'ANALAR TASHUVCHISI EKANLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlatning asosiy vazifalari doirasidagi tahlil va tadqiqotlar yoritilgan. Unda davlatning ushbu davlat xalqlarining madaniyatlari, qadriyatlarini, an'analari asosiy himoyachisi va avlodlarga yetib borishi, saqlanib qolishining asosiy kafolati ekanligi masalalari atroficha, ishonchli manbalar asosida hamda chuqur tahliliy yondashilgan holda yoritib berilgan

Kalit so'zlar: Siyosiy hokimiyat, xavfsizlik, farovonlik, J.J.Russo, globallashuv, liberallashuv, ijtimoiy munosabatlarning "bozorlashuvi", Yu.Buryakov, M.Xaydegger, madaniyatlar, qadriyatlar, millat, davlat, "Avesto".

Kirish. Hozirgi kungacha davlat ikki xil yondashuv asosida o'rganilib kelinadi: bir tomondan – unga siyosiy hokimiyat instituti, ikkinchi tomondan esa, tegishli ma'muriy-hududiy kenglikda istiqomat qiluvchi jamiyat a'zolarining xavfsizligi, farovonligi hamda tadrijiyligini ta'minlashga javobgar siyosiy tashkilot sifatida qaralib kelingan. Oqibatda davlat asosan yuridik, davlatshunoslik hamda keyinchalik siyosiy tadqiqotlar predmeti deb hisoblangan. Zikr etilayotgan ilm tarmoqlari vakillarining bu sohadagi sarmahsul faoliyatini qadrlagan holda, keyingi globallashuv, liberallashuv, ijtimoiy munosabatlarning "bozorlashuvi" sharoitida davlat muammosiga xususan falsafiy yondashuv nihoyatda zarurligi yaqqol ko'zga tashlangandek ko'rindi. Zero, davlat muammosi ustuvor darajada falsafiy kontekstda o'zining kundalik kuzatuvlar ortida yashirilib, ammo bugungi kunda anchayin dolzarblashgan ijtimoiy ma'naviy-axloqiy jihatlarining transsendent tendensiyalarini namoyish qilish imkoniyatiga ega. Bu jihatlarini, ma'lumki, eksperimentdan ko'rish, sarhisob qilish, joy-joyiga qo'yishning iloji yo'q. O'z kuchi va salohiyatiga ko'ra ham dastur, ham g'oya va ham faoliyat shakli sifatida davlat ma'naviy parametrlarsiz shunchaki oddi bir unsurga aylanib qolishi hech gap emas.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Davlat paydo bo'libdiki, turli-tuman anarxistik tazyiqlarga qaramasdan, faqat inson uchun xizmat qilib keldi va shu zayl ommada u o'zini oqladi. Zero, uning "taqdiriga" shunday bo'lishi "yozilgan" edi. Ammo inson tabiati murakkab va biror bir andozaga sig'maydi. Uning xatti-harakati qanday bo'ladi, oldindan bilish mushkul.

Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, davlat qanday faoliyat olib boradi, birinchi navbatda bu uning o'ziga emas, balki inson tabiati bilan bog'liqligi allaqachon ayon. Afsus uni, ya'ni davlatning xulq-atvori salbiy tomonga o'zgartirilganligining sababini inson o'zida deb bilmagan. Hali-hanuz aksariyat shunday deb ham o'ylaydi. Shu munosabat bilan J.J.Russoning davlatchilik tarixida eng murakkab davrlarda aytgan bir fikrini keltirish o'rinli, deb o'ylaymiz. "Agarki turli-tuman to'ntarishlarga to'la davlatning tadrijiylik holatini sinchkovlik bilan kuzatganimizda, qonun va huquqiy me'yorlarning ishlab chiqilishi, so'ngra ularga rioya qilishni nazorat qilib, tushuntirib turuvchi muassalarning joriy etilishi va nihoyat achinarlisi aynan shu huquq me'yorlari doirasida ish yuritib turgan hokimiyatning pirovardida o'zboshimchalikka asoslangan kuchga aylanganligini ko'ramiz"[3], – degan xulosaga keladi mutafakkir. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, bu ko'p marotaba isbotlangan, huquqiy me'yorlar, cheklovlar, nazorat organlarining ta'sis etilishi va oxir oqibatda ma'rifiy hokimiyatning zo'rlik ishlatishga majbur bo'lishiga insonning o'zi, uning nafs, xohishini jilovlay olmasligi sababchi bo'lgan ekan. Natijada davlatning kuch-qudrati jamiyat a'zolariniki bo'ladigan bo'lsa, unda ana shu kuch insonlardan ayrimlariga yoki jinoiy guruhga qarshi ishlatilganligi bilan bog'liq paradoks kelib chiqadi. Bu hamma mamlakatlarga xos tendensiya ekan va uning pasayish darajasi odamlarning o'ziga bog'liq. Yassaviy bobomiz o'z paytida "Fe'ling ozdi, xaloyiqdan shafqat ketdi..."[4], deb insonga xos qusur oxiri nimalarga olib kelishini bejiz aytmagan ekanlar.

Keltirilgan fikr-mulohazalardan ko'rinib turibdiki, davlat funksiyalari ko'lamining faqat bir yoki bir necha qarorlari bilan belgilanmasligi, balki ular qatorida odamlarning kundalik tashvishlaridan (tartibga solish, murosaga keltirish) yuqoriroq, oddiy ko'zdan ancha yiroq, shu sabab ko'pchilikka ma'lum bo'lmagan buyuk yaratuvchilik funksiyasi ham bor ekan va uni hamma ham his etavermasligi tabiiy. Ulardan biri, bizningcha, davlatga xos buyuk ruhiy kuch – konkret bir kenglikda davlatchilikning ahamiyatini dastavval anglab yetgan ajdodlar shuurida, faoliyatida ildiz otib, so'ngra sonsanoqsiz ajdodu avlodlar salohiyati jamlanib bugungacha yetib kelgan ma'naviy-ruhiy mulkning zamondoshlarga ezigulik sari intilishida benazir qudratga aylanishida davlatning o'rni va roli beqiyosdir. Bu ma'naviy resurs, kuch-qudrat ajdoddan avlodga mabodo davlat bo'lmaganda yetib kelishi uyoqda tursin, balki inson xotirasidan mutlaq o'chib ketgan bo'lar edi. Davlat hamda davlatchilik mahorati, har bir millatga (sotsiumga) xos madaniy-ruhiy kechmishni asrab-avaylash bo'lmaganda, bugun davlatning o'rnini shunchaiki majolsiz to'da yoki makonsiz olomon egallagan bo'lar edi. Tarixiy xotiraning ulkan qudratini his etar va qadrlar ekanmiz, bu yerda uni asrab kelayotgan eng asosiy omil – davlat ekanligini bir soniya ham unutmazlik lozim bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat bugungi avlod, zamondoshlar uchun zarur ruhiy ozuqa tarixiy-madaniy resursni asrab, dahshatli sinovlar, olovlardan omon saqlab keldi. Shu ma'noda davlat millat, xalq, kerak bo'lsa ona zamin uchun zarur ma'naviy quvvatning ham soqchisi va ham tashuvchisi vazifasini bajarmoqda. Shunga tayanib, o'zbek davlati va davlatchiligi xususida ham ayrim mulohazalar bayon qilsa bo'ladi. Atoqli arxeolog – tarixchi olimimiz Yu.Buryakov ushbu masalaga oydinlik kiritib, quyidagi fikrni bergan. “Zardushtiylarning qadimiy madhiyalari majmuasi “Avesto”da Chan (Toshkentning arxai nomi) Qang'ha tog'ining ortida istiqomat qiluvchi afsonaviy hukmdor Afrosiyob boshqarib turgan qudratli “tur”lar saltanati Turon tasarrufida bo'lganligi zikr etilgan va o'sha qadim kezlarda “shahar”, “madaniyat” iboralari muomalaga kiritilgan”[5], – degan fikrni keltiradi olim. Bundan chiqadigan xulosa shuki, qadimgi ajdodlarimiz (ular qaysi atamaga mansubligidan qat'i nazar) mamlakat, davlatning mohiyatini chuqur tushunishgan, uning inson umrguzaronligida tutgan o'rniga munosib baho berishgan. Masalan, “Avesto”ning dastlabki qismlaridan biri “Bundaxishn”da[6] Orol dengizi (Avesto bo'yicha – Fraxvkard) mintaqamizning janubida yastanib yotgan osmono'par tog'lar tizmasi (Avesto bo'yicha – Xunvand) va u yerda joylashgan mamlakat (Avesto bo'yicha – Ganavad) Kaspiy dengizidan[7] janubda joylashgan viloyat (Avesto bo'yicha – Mazondaron), aholi istiqomat qiladigan zaminimizdagi yetti mamlakat (Avesto bo'yicha – Keshvar) tilga olinib, u yerda elatlar bir butun va ahillikda umr kechirishi haqida noyob ma'lumotlar keltirilgan.

Demak, zaminimizda bir necha ming yillar avval davlatchilik shakllanganligi, odamlar kundalik yumushlariga doir hamjihatlikda yechimga kelishganlari, o'zaro insoniy munosabatlar shakllanganligiga ishonch hosil qilish mumkin. Qadimgi O'zbekistonda (geografik nuqtai nazardan) yashagan, biroq “o'zbeklar” degan atamaga keyinchalik ega bo'lgan ajdodlarimiz[7] orasidan yetishib zakovatli insonlardan meros qolgan bitiklarda, tosh yozuvlarda bu kenglikda odamlar fozil hukmdorlar tufayli bexavotir yashaganligi haqida ishonarli xabarlar mavjud. Bu yerdagi saltanatlar, muruvvatli hukmdorlar, aksincha tinch hayotimizga xavf keltirgan dushmanlarga qarshi mardonavor kurash, ajdodlarimizning o'z ona yurtini boshqalar qo'lga topshirmasligi yo'lida jon olib-jon berganligi, o'sha davrga xos yashash, ijtimoiy munosabatlar xususida xabarlar, jumladan xalq og'zaki ijodiyoti folklor va

dostonlarda og'izdan og'izga o'tib tarixiy xotira tarzida bugungacha yetib keldi va ma'naviy mulkka aylandi. E'tiborga loyiq tomoni shundaki, ulardan bugungi avlod ajdodlar yaratgan davlatchilik shakli, uning nisbatan primitiv bo'lsa-da, strukturalari, siyosiy iyerarxiyasi, ijtimoiy nufuziga oid ko'plab ma'lumotlarni bilib olishi mumkin.

To'g'ri, u bitiklardagi ma'lumotlar bugungi kun nuqtai nazaridan g'ayritabiiy ko'rinishga ega bo'lishi mumkin. Qandaydir zo'ravonlik asosida shakllantirilgan boshqaruv uslubi, xalqdan begonalashgan institut shaklida dostonlarda ko'rinish bergan bo'lishi ham mumkin. Ammo nimaiki qilingan, qanday yo'l tutilgan bo'lganda ham, qadimgi saltanatlar, hukmdorlar faoliyati bilan boshqaruv shakli umidbaxshlik, hamjihatlik prinsipi asosida shakllantirilganligi ma'lum. Misol uchun, “Qutadg'u bilig” dostonida “Elig zo'ravonlik qiluvchilarga yuz-xotir qilmasligimizning ramzidir. Xoh o'g'lim bo'lsin, xoh yiroq. Adolat borasida har ikkisi men uchun birdek”[8], degan fikrga duch kelamiz. Bundan chiqadigan xulosa shuki, saltanat garchi kimlargadir kuch ishlatgan bo'lsa-da, umumiy oshyon, qarorgoh sifatida avlodlar, qolaversainsaniyat oldida o'z burchini bajargan.

Tahlil va natijalar. Davlatning ijtimoiy-tarixiy o'rni xususida so'z yuritir ekanmiz, davrimizning mashhur faylasuflaridan biri M.Xaydeggerning fikr yo'nalishiga e'tibor bersak, ba'zi bir jihatlar yanada oydinlashadi. “Bizning bir-ligimiz qandaydir bizlarning o'zimizni mahkam tutib turgandek. Biz muttasil shu birbutunlik sari u yoki bu darajada yo ketayotgan bo'lamiz yoki aniqlik shu yo'lga tushgandaymiz”[9], – degan xulosaga keladi olim. Xaydegger nazdidagi borliq bu olamdagi barcha moziy, bugun va kelajak va ularning barisi o'zaro uyg'unlikda borliqni shakllantiradi. Bu ham bor gap.

Bizni qiziqtirgan jihat – davlatda borliqning sonsanoqsiz emanatsiyasi, ko'rinish berishi tarzida borliqqa xos barcha xossalari, xususan ijtimoiy jarayonlarni uning qamrab olish xususiyati mavjudligidir. Demak, ijtimoiy yoki umuman borliqning namoyon bo'lish uslubi va shakli sifatida davlatning butun tarixi mobaynida o'zi bilan bog'liq muhim jihatlarni qamrab olishi, uni o'z faoliyatida namoyish etishi o'ziga xos qonuniyat. Ammo tabiiy sharoiti, ijtimoiy munosabatlar tartiboti va shu asosda olamni tasavvur qilishda hamma sotsiumlarda bir biriga o'xshashlik bo'lishi mushkul. Unga binoan, ularning ma'naviy-madaniy asoslarida, boy tarixiy tajribasi va uni kelajak avlodlarga yetkazish uslubida ham ko'plab noyobliklar, xususiyliklar mavjud. Ammo ayni paytda davlatning tarixiy-madaniy an'analar, andozalar tashuvchisi ekanligi bu haqiqat. O'zbekistonga tatbiq qilib ko'radigan bo'lsak, kundalik hayoti, orzu-niyatlari ro'yobi, barqaror va farovonligimizni davlatning faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda tasavvur qilish o'zbeklarga xos ustuvorlik, desak xato qilmagan bo'lamiz. “Bizning milliy dalvatchiligimiz necha ming yillik qadim tarix va boy madaniyatga ega”[1], – deganda Prezident Sh.Mirziyoyev nafaqat uning jahon tarixida tutgan o'rni bilan o'zimizga xos noyob madaniy salohiyatimizni, uning ichki tuzilmalaridagi o'ziga xoslikni nazarda tutgan bo'lishi haqiqatga yaqin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ajdodlarimiz ongida davlat va davlatchilik alohida nufuz kasb qilganligi tarixdan ma'lum. U bizgacha yetib kelgan nodir qo'lyozmalar va bitiklarda o'z aksini topib madaniy merosimizga aylangan va shu tarzda ajdodlar ongu tafakkuri, faoliyati mentalitetini shakllantirgan. Xalqimizga xos ma'naviy-ruhiy resursga baho berar ekan, Birinchi Prezident: “Hozir O'zbekiston deb ataluvchi bu hudud, ya'ni bizning vatanimiz Sharq, balki, umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganligini butun jahon tan olmoqda... Diniy va dunyoviy bilimlarning asoslari mana shu zaminda

yaratilgan, sayqal topgan. Eramizgacha va undan keyin qurilgan murakab suv inshootlari, shu kungacha ko'ruq fayzini, mahobatini yo'qotmagan osori atiqalarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me'morchilik va shaharsozlik san'ati yuksak bo'lganidan dalolat beradi. Beshafqat davr sinovlaridan omon qolgan eng qadimgi toshyozuvlar, bitiklardan tortib bugun kutubxonalarimizda saqlanayotgan 20 mingdan ortiq qo'lyozma, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, fizika, kimyo, astronomiya, me'morchilik, dehqonchilikka oid o'n minlab

asarlar bizning beqiyos ma'naviy boyligimiz, iftixorimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo'lgan xalq dunyoda kam topiladi"[2], – degan edi. Ushbu fikrni bayon etar ekan, I. A. Karimov, bir tomondan – ularning bizgacha yetib kelishida bosh kafolat bir necha ming yillik tarixga ega o'zbek davlatining o'tmishni ardoqlash, bugungi avlodga tuhfa etish madaniyati esa uning bosh fazilatlaridan biri bo'lganligini va boshqa tomondan esa, zamonaviy O'zbek davlati ham ushbu an'anani qattiq turib davom ettirishi zarurligini alohida ta'kidlagan ko'rinadi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Ташки ишлар вазирлиги ва мамлакатимизнинг хорижий давлатлардаги элчилари фаолиятига бағишланган йиғилишдаги нутқ // Халқ сўзи. 2018, 14 январь.
2. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Мулоқот. – 1998. – №5. – Б. 1.
3. Руссо Ж.-Ж. О причинах неравенства // Онтология мировой философии. В 4-х тома.. – М.: “Наука”, 1971. – С. 366-367.
4. Яссавий Хожа Аҳмад. Девони ҳикмат. – Тошкент: “Мовароуннахр”, 2004. – Б. 41.
5. Бураков Ю.Ф. По древним караванным путям Ташкентского оазиса. – Ташкент, 1997. – С. 8.
6. Майданов А.С. Миф как средство сакрализации жизненного мира человека // Вопросы философии. – 2018. – №9. – С. 207-214.
7. Камолиддин Ш.С. Ўзининг “Географическая карта Средней Азии Василио Ватадзи”. – Т., 2005. – С. 4. XIII асрдан эътиборан “Ўзбек мамлакатини” мавжудлигини айтади.
8. Тўхлиев Б. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1991. – Б. 55.
9. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. – 1989. – №9. – С. 116.

U'O'K:378.02:372.8

Lola ZOIROVA,

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti dotsenti? fizika-matematika fanlari nomzodi

E-mail: zoirova@mail.ru

NavDPI professori, pedagogika fanlari doktori A.Axmedov taqrizi asosida

IONIZING RADIATION AND INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN MEDICINE

Annotation

This article provides detailed information about ionizing radiation, its types, its use in medicine today, its harmful effects on the human body, and the features of using interdisciplinary integration in its teaching.

Key words: Medicine, ionizing radiation, diagnosis, treatment, educational practice, field of application, radiation, radiation dose.

ИОНИЗИРУЮЩЕЕ ИЗЛУЧЕНИЕ И МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В МЕДИЦИНЕ

Аннотация

В данной статье представлена подробная информация об ионизирующем излучении, его видах, применении в современной медицине, вредном воздействии на организм человека, особенностях использования междисциплинарной интеграции в его преподавании.

Ключевые слова: Медицина, ионизирующее излучение, диагностика, лечение, учебная практика, область применения, облучение, доза облучения.

TIBBIYOTDA IONLASHTIRUVCHI NURLANISH VA FANLARARO INTEGRATSIYA

Annotatsiya

Ushbu maqolada ionlashtiruvchi nurlanish, uning turlari, bugungi kunda tibbiyotda qo'llanilishi, inson organizmiga zararli ta'sirlari haqida atroflicha ma'lumot berilgan hamda uni o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanish xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tibbiyot, ionlashtiruvchi nurlanish, diagnostika, davolash, ta'lim amaliyoti, qo'llanilish sohasi, radiatsiya, nurlanish dozasi.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy ta'lim oldida yoshlarni turli xil ijtimoiy-madaniy va ma'naviy sohalariga to'la hayotga tayyorlash vazifasi turibdi, biroq biror-bir o'quv dasturi bularning barchasini o'z ichiga olmaydi. Shu sababli, OTMning ta'lim jarayoniga faqat integratsiyalashgan yondashuv ushbu qarama-qarshilikni bartaraf etishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida fanlarning integratsiyasi, birinchi navbatda, o'qitishning maqsadlari va funksiyalarining bir xilligini bartaraf etish uchun turli fanlarning alohida bo'limlarini bir butunga birlashtirish bilan bog'liq, yangi pedagogik yechimlarni topish yo'nalishlaridan biridir; ikkinchidan, talabalarining kelajakdagi kasbining yaxlit ko'rinishini yaratish (integratsiya bu yerda o'qitishning maqsadi) va fan bilimlarini yaqinlashtirishning umumiy maydonini ta'minlash (integratsiya bu yerda ta'lim vositasini anglatadi) [1,2].

Talabalarining raqobatbardoshligini shakllantirishda fanlararo integratsiyaning keyingi jihatlari hisobga olgan holda, OTM talabalarining kasbiy tayyorgarligini fanlararo integratsiyasi nafaqat bo'lajak mutaxassislarining ilmiy, nazariy va amaliy tayyorgarligi sifatini oshirishga, balki zamonaviy talabalarni rivojlantirish va tarbiyalashga yordam beradi.

Tibbiyotning hozirgi rivojlanish bosqichida foydalanish ionlashtiruvchi nurlanish (IN) keng tarqaldi, diagnostika (tashxislash) sohasida ham, turli spektrlarni davolash sohasida ham patologiyalar va agar kerak bo'lsa, terapevtik muolajalar, o'nlab diagnostika ishlari ham IN yordamida olib borilmoqda [3,4].

Adabiyotlar tahlili. Yu.M. Kolyagin aytganidek, "Har qanday integratsiyalashgan darslar har birida turli fanlar

avtomatik ravishda aylanadigan dars birlashmasi emas. Dars berilgan yaxlitlik bo'lib, unga yetakchi g'oya kerak, u ajralmas aloqani amalga oshirishni ta'minlaydi" [5]. "Hamma narsada munosabatlar kerak, xuddi shu aloqa tarzida o'qitiladi", - deb ta'kidlaydi Ya.A. Komenskiy. Mashxur rus pedagogi K.D. Ushinskiy: "Alohida bilim - fikrlar va tushunchalar nekroziga olib keladi", - deydi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'kidlash kerakki, integratsiyalashgan dars - bu darsning maxsus turi, ta'limni birlashtirish bir vaqtning o'zida bir nechta birini o'rganishda fanlar tushunchalar, mavzular yoki hodisalardir [7].

Integratsiyalashgan darsning asosiy xususiyatlari:

qattiq tuzilish va aniqlik;

o'quv materiallari taqdimoti;

o'zaro bog'liqlikning mantiqiy tizimi va turli fanlar ta'limi o'rtasidagi munosabatlar;

ta'limning to'liqligi va moddiy axborot sig'imi;

tadqiqot faoliyati va tahlilning elementlari.

Shunday qilib, ionlashtiruvchi nurlanish - bu tor ma'noda, ultrabinafsha nurlari va ko'rindigan yorug'lik diapazonining nurlanishi ionlashtiruvchi nurlanishni o'z ichiga olmaydi, bu ba'zi hollarda ionlashtiruvchi bo'lishi mumkin. Mikroto'lqinli va radioto'lqinlar radiatsiyasi ionlashtirmaydi, chunki uning energiyasi atom va molekullarni asosiy holatda ionlash uchun yetarli emas [8].

Inson organizmi uchun maksimal ruxsat etilgan nurlanish dozasi-5 mSv/yil (500 mREM).

Tibbiyotda ionlashtiruvchi nurlanishlardan foydalanish: faollashtiruvchi tahlil yordamida kasallikning diagnostikasi, etiketli atomlar va radiografiya usuli, o'smalarni

davolash, farmatsevtika, kiyim-kechak, tibbiy asboblari va uskunalarni sterilizatsiya qilish.

Radiatsion diagnostika - diagnostika vositalarining butun majmuasidir, u kompyuter tomografiyasi, magnit-

rezonansli tomografiya (MRT), rentgen, ultratovush tekshiruvini o'z ichiga oladi [9].

Radiatsion davolash - ko'p hollarda onkologik kasalliklarni davolash maqsadida ionlashtiruvchi nurlanishdan foydalanishga aytiladi (1-rasm).

1-rasm. Nur terapiyasi yordamida onkologik kasalliklarni davolash jarayoni

Ionlashtiruvchi nurlanishning tabiati: ionlashtiruvchi nurlanishning quyidagi turlari eng muhimdir. 1. Qisqa to'liqlikli elektromagnit nurlanish (yuqori energiyali fotonlar oqimi): - rentgen nurlari; - gamma nurlanish. 2. Zarrachalar oqimi: - beta

zarralari (elektronlar va pozitron); - alfa zarralari (geliy atomining yadrolari); - neytronlar; - protonlar, boshqa ionlar, muonlar va boshqalar; - bo'linish qismlari (yadrolarning bo'linishi natijasida yuzaga keladigan og'ir ionlar).

2-rasm. Tibbiy nurlanish sub'yehtlari

10-50 rentgen nurlaridan yuqori intensiv tashqi nurlanish radiatsiya kasalligining o'tkir shakliga olib keladi, bu esa ishdagi baxtsiz hodisalar va harbiy sharoitlarda sodir bo'lishi mumkin [10].

Tahlil va natijalar. IN dan tibbiyotda foydalanish bir nechta toifadagi shaxslarni (2-rasm) qamrab oladi: xodimlar, bemorlar va butun aholini.

1-jadval.

Tibbiy nurlanishni shakllantirishda turli xil ko'rish usullarining hisssasi

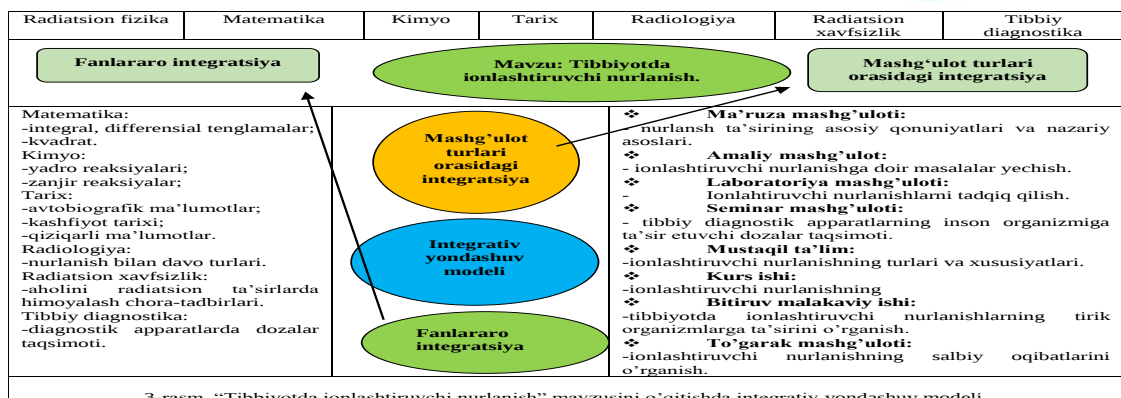
Ma'lumot manbai	Qo'llash sohasi			Usul hisssasi, %
	Profilaktik tadbirlar	Diagnostika (Tashxislash)	Davolash	
Ultratovush		UTT		20
Magnit maydon		MRT		≤ 0,1
Rentgen nurlanishi	Flyuorografiya mammografiya	Rentgen diagnostikasi	Rentgen terapiyasi	78,5
Radionuklidlar		Radionuklidli diagnostika, PET	Radionuklidli terapiya	1,1
α, β, n, p - nurlanishlar			α, β, n, p - terapiya	0,3

Tibbiyotda radiatsiyadan himoya qilishni talab qiladigan asosiy toifadagi shaxslar quyidagilardir:

* **Xodimlar** - professional nurlanishdan

* **Aholi** - yashash joyida mavjud atrof muhit IN manbalaridan

* **Bemorlar** - tibbiy nurlanishdan

3-rasm. "Tibbiyotda ionlashtiruvchi nurlanish" mavzusini o'qitishda integrativ yondashuv modeli.

Umuman olganda, "Tibbiyotda ionlashtiruvchi nurlanish" mavzusini o'qitishda mavzu integrativ yondashuv modeli asosida fanlararo integratsiya va mashg'ulot turlari orasidagi integratsiyani o'z ichiga olgan holda o'rganilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi. Fanlararo integratsiya mavzuning o'quv rejasidagi bloklar tarkibidagi radiatsion fizika, matematika, kimyo, tarix, radiologiya, radiatsion xavfsizlik, tibbiy diagnostika va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorligini ochib beradi. Mashg'ulot turlari orasidagi integratsiya esa ma'ruza, seminar, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari va mustaqil ta'lim hamda boshqa ta'lim turlari orasidagi bog'lanishni ta'minlashga xizmat qiladi (3-rasm).

3-rasmdagi sxemadan ko'rinib turibdiki, "Tibbiyotda ionlashtiruvchi nurlanish" mavzusini o'qitishda matematika, kimyo, shuningdek bevosita ixtisoslik fanlaridan radiologiya, radiatsion xavfsizlik va tibbiy diagnostika fanlari orasidagi umumiylik va uzviylik jihatlari, shuningdek, mavzuni yoritishda tarixiy-biografik yondashuv elementlari haqidagi ma'lumotlar chap yon tomondagi jadvalda keltirilgan (fanlararo integratsiya).

O'ng yon tomondagi jadvalda esa mavzuni o'qitishda mashg'ulot turlari orasidagi bog'lanish keltirilgan bo'lib, xar bir mavzuda olingan nazariy ma'lumotlar va bilimlar turli xildagi mashg'ulotlarda boyitib boriladi va shu orqali talabalarda mukammal ilmiy dunyoqarashning shakllanishiga imkon yaratiladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, "Tibbiyotda ionlashtiruvchi nurlanish" mavzusini o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanish talabalarning mavjud bilimlarini kengaytirish va to'ldirishni ta'minlaydi, shu bilan ularning bilim faolligini va o'quv jarayonining sub'yekti sifatida rivojlanishini rag'batlantiradi. Ushbu mavzu Toshkent davlat pediatriya tibbiyot instituti "Biofizika, tibbiy informatika" kafedrası 60910200 – "Davolash ishi" ta'lim yo'nalishining 1-bosqich 101 DI, 105 DI, 125 DI, 60910300 – "Pediatriya" ta'lim yo'nalishining 1-bosqich 109 1P, 117 1P, 121 1P, 107 2P, 110 2P guruhları talabalariga, 60910600 – "Tibbiy biologik ish" ta'lim yo'nalishining 2-bosqich 201 TB, 202 TB, 203 TB, 204 TB guruhları va 4-bosqich 401 TB, 402 TB, 403 TB, 404 TB talabalariga tajriba-sinov davrida turli innovatsion va interaktiv usullar yordamida o'tildi va ijobiy natijaga erishildi.

ADABIYOTLAR

1. Agranovich N.V., Xodjayan A.B. i soavt. Innovatsionniye texnologii i interaktivniye metodi obucheniya v prepodavanii klinicheskiz dissiplin v meditsinskom VUZe // Mejdunarodniy jurnal eksperimentalnogo obrazovaniya. №12-2. 2016. – S.255-256.
2. Stojarov A.N. Radiatsionnaya meditsinskaya fizika // Uchebnoye posobiye, Minsk: Vissh.shk., 2007. –S.369.
3. Zoirova L.X. Spetsificheskaya podgotovka medikov-fizikov – vajniy aspekt zdorovya budushego pokoleniya. Nauchniy vestnik NamGU, 2021g, №12. –S.601-605.
4. Zoirova L.Kh., Tukhtamishova M.Sh., Sultonova N.N. Technologies of teaching students of a medical university in the process of studying physical disciplines. Academicia (An international multidisciplinary research journal). ISSN: 2249-7137. India, Vol. 11, Issue 6, June 2021. Impact Factor: SJIF 2021=7.492. pp. 766-769.
5. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Xoliqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. / Metodik qo'llanma. –Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013. -136 b.
6. Muzaffarova L.N., Kamalova D.I., Turlibayeva G.M.. Texnologii interaktivnogo obucheniya. Ucheb.-met. posobiye. NavGPI, 2021. –S. 4-7.
7. Rublev V.S., Verevkin M.P., SHabarova M.N. Pedagogicheskiye texnologii: metodicheskiye rekomendatsii. Omsk, 2008. –S. 96.8. Ayupov R.X. Interfaol ta'lim asoslari. Toshkent, 2011. 5-8 b.
8. Gazizova G.M. Ispolzovaniye metodov interaktivnogo obucheniya kak factor uspešnogo ovladeniya studentami professionalnimi kompetensiyami // Trudi MELI. – 2008. - № 7. –S. 8.
9. Bozorov E.X., Zoirova L.X. i drugiye. Podgotovka spetsialistov visshego urovnya po radiatsionnoy meditsine i yeyo aktualnost. // XXX Mejd. nauch.-prakt. konf.: «Sovremennaya nauka: aktualniye voprosi, dostijeniya i innovatsii». Rossiya, g.Anapa. 24 oktyabrya 2020 g. -S. 6-9.

UDK: 37.018 .8

Risolat ISMAYILOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail:ismayilovarisolat@gmail.com

UrDU katta o'qituvchisi b.f.f.d. (PhD) I.Avazmetova taqrizi asosida

TECHNOLOGIES OF FORMING SOCIAL MOTIVES OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The importance of behavioral education in raising an all-round mature generation is extremely important. We know that behavior has a direct impact on how a person finds his place in society and communicates with people. Forming the behavior and social motives of a growing child is one of the important aspects of the preschool education system. This article analyzes today's current aspects of the issue of social motivation formation in preschool educational organizations.

Key words: Personality, behavior, motivation, motive, social education, social consciousness, social education, attitude culture, social relations.

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ МОТИВОВ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Значение поведенческого воспитания в воспитании всесторонне зрелого поколения чрезвычайно велико. Мы знаем, что поведение напрямую влияет на то, как человек находит свое место в обществе и общается с людьми. Формирование поведения и социальных мотивов растущего ребенка является одним из важных аспектов системы дошкольного образования. В данной статье анализируются актуальные на сегодняшний день аспекты вопроса формирования социальной мотивации в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: Личность, поведение, мотивация, мотив, социальное воспитание, общественное сознание, социальное воспитание, культура отношения, социальные отношения.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOYIY MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

Annotatsiya

Har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalashda xulq-atvor tarbiyasining ahamiyati benihoya muhim. Bilamizki, insonning jamiyatda o'z o'rnini topishi, insonlar bilan aloqaga kirishishida xulq-atvor bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'sib kelayotgan bolaning xulq-atvorini, ijtimoiy motivlarini shakllantirish maktabgacha ta'lim tizimiga oid muhim jihatlardan biridir. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ijtimoiy motivni shakllantirish masalasining bugungi kundagi dolzarb jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Shaxs, xulq-atvor, motivatsiya, motiv, ijtimoiy ta'lim, ijtimoiy ong, ijtimoiy tarbiya, munosabat madaniyati, ijtimoiy munosabatlar.

Kirish. Inson xulq-atvorining motivlarini, uning motivatsiyasini o'rganish ilmiy, amaliy va nazariy masalalarni hal qilishda katta ahamiyatga ega bo'lganligi sababli psixologik-pedagogika fanida munosib ravishda markaziy o'rinni egallaydi. Motivatsiya xulq-atvorining faollashuvi va maqsadga muvofiqligini ta'minlaydi, shu bilan shaxs psixologiyasining mohiyatini keltirib chiqaradigan tartibga solish funksiyasini to'liq hajmda bajaradi. Inson bolaligida ham ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi, turli faoliyatlar jarayonida boshqa odamlar bilan muloqot qilishni boshlaydi. Bularning barchasi munosabatlar tizimida ma'lum o'rin egallagan va ko'p jihatdan paydo bo'ladigan ichki va tashqi motivlar tizimi bilan belgilanadigan shaxsini bevosita shakllantiradi.

Bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart - sharoitlar yaratish maqsadida "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi[1] qarori qabul qilindi. Qabul qilingan me'yoriy hujjatda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish orqali maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining motivatsion

sohasini rivojlantirish va shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga alohida ahamiyat qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakati va faoliyati motivlarini shakllantirish va rivojlantirish muammosi ular hayotining shaxsiy va ijtimoiy jihatlari bilan bog'liq bir qator masalalarni belgilaydi.

Dastavval motiv va motivatsiya tushunchalarining mazmun mohiyatiga izoh beradigan bo'lsak:

Motivatsiya - bu shaxsni faoliyatga undaydigan, faoliyatning chegaralari va shakllarini belgilovchi va ushbu faoliyatga ma'lum maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan yo'nalishni beradigan ichki va tashqi harakatlantiruvchi kuchlar yig'indisidir[2].

Motiv, motivatsiyadan farqli o'laroq, xulq-atvor sub'ekting o'ziga tegishli bo'lgan narsa, uning barqaror shaxsiy mulki bo'lib, u ichki tomondan ma'lum harakatlarni keltirib chiqaradi.

Motiv - bu shaxsni ma'lum bir tarzda harakat qilishga majbur qiladigan narsa. Agar siz motivatsiya inson faoliyatiga qanday ta'sir qilishiga qarasangiz, bu faoliyatning quyidagi xususiyatlari ekanligi ayon bo'ladi: harakat, mehnatsevarlik, qat'iyatlilik, vijdonlilik, diqqat.

Ijtimoiy motiv esa, ongli shaxsning o'z mulki, ehtiyojlarini aks ettirishning eng yuqori shakli bilan yuzaga keladigan faoliyatdir[3].

Xulq-atvor motivlarini rivojlantirish va shakllantirish muammosi ko'plab tadqiqotchilarning ishlari o'z aksini topgan.

Masalan, Ya.L.Kolominskiy maktabgacha yoshdagi bolalarning motivatsiyasi sohasida ro'y berayotgan keng qamrovli o'zgarishlarga, yosh bolalarga nisbatan maktabgacha yoshdagi bolalarning ko'proq sotsializatsiyasi tufayli yangi motivlarning paydo bo'lishiga ishora qiladi[4].

Xuddi shu tadqiqot chizig'ini L.I.Bojovichda kuzatish mumkin, motivlarning ontogenezini tahlil qilib, turli yoshdagi bolalarning motivatsion sohalarida sifatli qayta qurish to'g'risida xulosaga keladi[5].

A.K.Markova tarbiyachilarning amaliy tajribasini o'rganish asosida turli yoshdagi bolalarda o'quv motivlarini shakllantirish vositalari va usullarini batafsil tahlil qiladi[6]. D.B.Elkonin va A.L.Venger[7] maktabga kirishga tayyorgarlik munosabati bilan katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlarining motivlarida sezilarli o'zgarishlarga ishora qiladi.

Shaxsning ijtimoiy xulq-atvori jamiyatdagi shaxsning xulq-atvorini ifodalaydi. I.R.Altuninaning fikricha, bu atrofda odamlarga va jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlarga, insonning insoniy munosabatlar tizimida ma'lum bir pozitsiyani egallashga, ma'lum bir psixologik ta'sir ko'rsatishga uchun mo'ljallangan harakati[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda o'yinning ahamiyati isbotlangan. Boy o'yin tajribasiga ega bo'lgan bolalar o'yin amaliyoti kam bo'lgan tengdoshlariga qaraganda ijodiy faoliyatga, moslashuvchan va shu bilan birga maqsadli xatti-harakatlarga ko'proq tayyor. O'yinlarning o'zi tarbiyaviy ishning bir qismi bo'lib, ular maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

Bolalarning xatti-harakatlarini to'g'rilash uchun o'yin texnologiyalari haqida gapirganda, biz tizimli ishlarni, shu jumladan diagnostika va ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan o'yinlar to'plamini nazarda tutamiz.

Turli yoshdagi bolalar tomonidan sodir etilgan bir xil harakat ko'pincha butunlay boshqacha sabablarga ega. Uch yashar bola tovuqlarning chopishini va peshinini tomosha qilish uchun ularga maydalangan parchalar tashlaydi, olti yoshli bolakay esa onasiga uy yumushlarida yordam beradi.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlariga eng katta ta'sir ko'rsatadigan motivlarning ba'zi turlari mavjud:

1. Bolalarning kattalar dunyosiga qiziqishi, ularning kattalar kabi harakat qilish istagi bilan bog'liq motivlar. Bunday istaklar bolaning kundalik xatti-harakatlarida u yoki bu talabni bajarishiga yordam beradigan vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

2. O'yin jarayonining o'ziga qiziqish bilan bog'liq o'yin motivlari. Ushbu motivlar o'yin faoliyatini o'zlashtirish jarayonida paydo bo'ladi va unda kattalar kabi harakat qilish istagi bilan bog'lanadi.

3. Kattalar va boshqa bolalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish va qo'llab-quvvatlash motivlari. Bolalarning ko'p harakatlari kattalarning mehrini, roziligini va maqtovini qozonish istagi bilan izohlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvor madaniyatini shakllantirish muammosiga qiziqish oilaning va rus milliy madaniyatining ta'lim sohasidagi tarbiyaviy ta'siri keskin kamayganligi bilan bog'liq. Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun eng muhim vazifalar qatoriga shaxsiyatning asosiy madaniyatini, erta bolalikdan yuqori axloqiy fazilatlarini shakllantirish kiradi. Bolalar bog'chasida buning uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Tengdoshlari bilan har kungi muloqot jarayonida bolalar jamoada yashashni o'rganadilar, amalda boshqalar bilan munosabatlarni tartibga solishga yordam beradigan xulq-atvor normalarini egallaydilar.

T.A.Kulikova o'zini tutish va munosabatlar madaniyatini rivojlantirishning quyidagi bosqichlarini belgilaydi[9].

Xulq-atvor madaniyatini rivojlantirishning birinchi bosqichi yoshligidan boshlanadi va ko'plab alohida faktlarni - jamiyat (va ota-onalar) tomonidan rag'batlantiriladigan xulq-atvor mashqlarini to'plashni maqsad qiladi.

Keyingi bosqichda, uni birinчисidan ajratish qiyin bo'lsa ham, bolalar boshqalarning maqtoviga sazovor bo'lish uchun o'zlarini qachon va qanday tutish kerakligini tushuntira boshlaydilar. Bu erda "kutish texnikasi" muhim ahamiyatga ega. Uning mohiyati shundaki, kattalar bolaning istalmagan xatti-harakatlarini o'z so'zlari bilan oldindan bilib, uning oldini olishga yordam beradi. Masalan: "Endi biz shifokorga boramiz, unga qanday salom aytasiz, nima deysiz? Va u sizga javoban albatta tabassum qiladi, unga odob-axloqli bolalar yoqadi", "Bolalar, albatta, siz bolalarni uyg'otmaslik uchun koridordan musiqa zaliga qanday o'tishni eslaysizmi? Jimgina o'tishingizga shubha qilmayman. "Kutish texnikasi munosib xulq-atvor uchun rag'batlantiruvchi rol o'ynaydi.

Uchinchi bosqichda madaniy xulq-atvor amaliyoti uchun sharoit yaratishda davom etar ekan, tarbiyachi odob-axloq qoidalari ahamiyatini bolalarning anglashiga ko'proq e'tibor beradi. Siz maktabgacha yoshdagi bolalarga odob-axloq qoidalarining paydo bo'lish tarixi, turli davrlarda va turli mamlakatlarda odamlar o'rtasida o'zini tutish madaniyati an'analari va, albatta, bolalar guruhidagi odob-axloq qoidalarining mazmuni haqida bir oz gapirib berishingiz mumkin.

Ushbu bosqichlarda keltirilgan ketma-ketlikda ta'lim-tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvor motivlarini shakllantirishga e'tibor qaratilsa, kelgusi avlodning ijtimoiy motivlarini rivojlantirishda yuqori natijadorlikka erishish mumkin.

Tahlil va natijalar. Ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, nazariy va pedagogik amaliyotda "ijtimoiy ong", "ijtimoiy tarbiya" va "ijtimoiy ta'lim kabi pedagogik tushunchalar qo'llaniladi. Bu tushunchalar bir-birlarini to'ldirib boradi.(1-rasm)

1-rasm. Ijtimoiy tushunchalar

Ijtimoiy ong tabiiy va ijtimoiy voqelikning in'ikosi, jamiyatning muayyan davriga yoki qismiga tegishli bo'lgan umumiy xis-tuyg'ular, kayfiyatlar, qarashlar, g'oyalar, nazariyalar majmuidir. Ijtimoiy ong tufayli jamiyatning o'z-o'zini anglashi sodir bo'ladi, kechayotgan jarayonlarga munosabati shakllanadi. Ijtimoiy o'zgarishlar bilan bir qatorda ijtimoiy ong ham o'zgarib rivojlanib boraveradi.

Ijtimoiy tarbiya – ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ahamiyatga molik fazilatlar va tajribalarni shakllantirish jarayoni.

Pedagogikada ijtimoiy tarbiya usullari quyidagilardan iborat:

ijtimoiy-iqtisodiy;
psixologik va pedagogik;
tashkiliy;
o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash;
art terapiya.

Ijtimoiy ta'lim – shaxsning ijtimoiylashuviga yordam beruvchi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni.

Ijtimoiy ta'lim usullarining umumiy qabul qilingan tasnifi mavjud:

Usullarning yo'nalishi bo'yicha:
qarashlar, tushunchalar, mulohazalar va boshqalarni shakllantirish.

intilishlar va hissiy tuyg'ularni shakllantirish;
o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirish;
xulq-atvor, odatlar, faoliyat, boshqalar bilan munosabatlarning umume'tirof etilgan modelini shakllantirish.

Bolalarning xatti-harakati kattalar, tarbiyachilar va ot-onalar ko'pincha duch keladigan muammodir. Ko'p savollar tug'iladi: bu xatti-harakatlarning kamchiliklarini maktabgacha yoshdagi bolalar uchun odatiy deb hisoblash mumkinmi?

Ularning sababi nimada? Mavjud muammolarni qanday samarali hal qilish mumkin?

O'zini boshqarish qobiliyati, o'z xatti-harakati maktabgacha yoshdagi bolalarga katta qiyinchilik bilan beriladi. Bolada o'z xatti-harakatlarini imkon qadar tezroq nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishni orzu qilgan holda, kattalar ko'pincha samarasiz vositalarga murojaat qilishadi: ular axloqiy narsalarni o'qiydilar va shu bilan pastlik tuyg'usini uyg'otadilar; ko'p ko'rsatmalar bering, shu bilan mustaqillikni o'ldiradi; eng kichik qoidabuzarlik uchun jazolanadi.

Xulq-atvordagi kamchiliklarning oldini olish va ularni tuzatish bo'yicha o'z vaqtida chora-tadbirlar ko'rilmasligi bolaning tartibsiz, intizomsiz xatti-harakatlar odatiga ega bo'lishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Maktabgacha yoshda bolada odamlar bilan munosabatlar bilan bog'liq shaxsiy fazilatlar ham rivojlanadi. Insonga, uning tashvishlari, muammolari, kechinmalari, muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklariga e'tibordir. Odamlarga hamdardlik va g'amxo'rlik ko'plab maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat o'yin sharoitida, balki haqiqiy hayotda ham namoyon bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy xususiyatlariga ta'sir qiluvchi shartlardan biri bu ijtimoiy xulq-atvor motivlari ekan va ularni rivojlantirish borasida bir qator sohalarida dunyo olimlari izlanishlar olib borishib, o'ziga xos jihatlarini yoritib berishgan.

Ijtimoiy tushunchalarning mazmuniga asoslangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirish jarayonini to'laqonli tashkil etish mumkin. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirish bugungi kun talabi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.12.2016 yildagi PQ-2707-sonli qarori
2. Венгер Л.А., Вегнер А.Л. Ваш ребенок готов к школе? Воросян Психология учебной деятельности младших школьников. / Д.Б. под редакцией. Эльконина, В.В. Давыдов. - М., 1992.
3. https://sociologicheskaya.academic.ru/689/МОТИВ_СОЦИАЛЬНЫЙ
4. Кравцова Е.Е. Психологические новообразования дошкольного возраста // Вопросы психологии. -1996. - №6. - С. 64 - 74.
5. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. — М., 1972. — С. 35—36.
6. Маслоу А.Г. Мотивация и личность [Текст] /; Пер.с англ.А.М.Татлыбаевой. - СПб. : Евразия, 1999. - 72 с
7. Подласки. И.Р. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов. Педагогические вузы. 2 в книге. М.: VLADOS, 1999.-КН.1: учебный процесс.
8. Алтунина, И. Р. Структура и развитие мотивов и мотивации социального поведения [Текст] : дис. ... д-ра психол. наук / И.Р. Алтунина. - М., 2006. - 453с.
9. Козлова С.А., Куликова Т.А.. Дошкольная педагогика. М.: Академия, 1998.S. 112 - 117.:

UDK: 94:327

Ulugbek IULDASHEV,
mustaqil izlanuvchi
E-mail: ulugbekiuldashev08@gmail.com

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori S.Ahatjonov taqrizi asosida

THE RELATIONS OF THE BALTIC STATES WITH RUSSIA IN THE FIRST HALF OF 1990S

Annotation

In this article, the main attention was paid to analyzing the relations between Russian Federation and The Baltic states after their independence. The periodical time of the research includes the years from 1991 to 1995, mainly, it was learned based on English and Russian sources and it was tried to conclude through matching the opinions of some authors. As a result, the conclusions about how the relationship between Russian Federation and Estonia, Latvia and Lithuania at that time was and why they chose the way to the Western integration were drawn. This article tries to show the results of that research.

Key words: The Baltic states, Estonia, Latvia, Lithuania, Russian Federation, ethnocratic state, Skrunda radar station, NATO, EU

ОТНОШЕНИЯ СТРАН БАЛТИИ С РОССИЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1990-Х ГГ

Аннотация

Данная статья посвящена всестороннему анализу отношений стран Балтии с Российской Федерацией после обретения независимости. Периодический рубеж исследования включал 1991-1995 годы и изучался в основном на основе источников на английском и русском языках, а сделана попытка сделать вывод путем сопоставления мнений нескольких авторов. В результате были сделаны важные выводы о том, как Эстония, Латвия и Литва относились к России в то время и почему они выбрали путь западной интеграции. В данной статье делается попытка осветить результаты этого исследования.

Ключевые слова: страны Балтии, Эстония, Латвия, Литва, Российская Федерация, этнократическое государство, Радарная Станция Скрунда, НАТО, ЕС

1990-YILLARNING BIRINCHI YARMIDA BOLTIQBO'YI DAVLATLARINING ROSSIYA BILAN MUNOSABATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Boltiqbo'yi davlatlarining mustaqillikka erishgandan keyin Rossiya Federatsiyasi bilan munosabatlarini har tomonlama tahlil qilishga asosiy e'tibor qaratilgan. Tadqiqotning davriy chegarasi 1991-1995-yillarni o'z ichiga olib, asosan, ingliz va rus tilidagi manbalar asosida o'rganildi hamda bir necha mualliflarning fikrlarini taqqoslab xulosa chiqarishga harakat qilindi. Natijada, Estoniya, Latviya va Litva davlatlarining o'sha davrda Rossiya bilan munosabatlari qanday kechganligi va nima uchun ularning G'arb integratsiyasi tomon yo'l tanlaganlari haqida muhim xulosalar olindi. Bu maqola ana shu tadqiqotning natijalarini yoritib berishga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: Boltiqbo'yi davlatlari, Estoniya, Latviya, Litva, Rossiya Federatsiyasi, etnokratik davlat, Skrunda radar stansiyasi, NATO, YI.

Kirish. Bizga ma'lumki, Sovet Ittifoqi parchalanib ketgach, mustaqillikka erishgan davlatlar turlicha taraqqiyot yo'lini tanlaganlar. Ba'zi davlatlarning rivojlanish yo'li va tashqi siyosati bir-biriga o'xshab ketsa, boshqalariniki farq qiladi. Mustaqil O'zbekiston davlati ham 1990-yillarning birinchi yarmida islohotlarni izchil amalga oshirish orqali muhim iqtisodiy va siyosiy yutuqlarni qo'lga kiritdi. Boltiqbo'yi davlatlari o'sha davrdan o'zgacha tashqi iqtisodiy va siyosiy yo'nalishi bilan boshqa sobiq Ittifoq davlatlaridan ajralib turgan. O'zbekiston ham iqtisodiy rivojlanishda va demokratik jamiyat yaratishda bu davlatlardan o'rnak oladigan jihatlari ko'pligini ham ta'kidlab o'tishimiz kerak. Lekin bu davlatlarning tashqi siyosati va xalqaro munosabatlarda ishtirokiga oid tadqiqotlar O'zbekistonda hozirga qadar kam amalga oshirilgan. Shuning uchun bu maqolada Estoniya, Latviya va Litva mustaqilligining dastlabki yillarida yuritgan siyosati tahliliga e'tibor qaratildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuni o'rganish jarayonida ko'plab xorijiy tildagi adabiyotlarga murojaat qilindi. Bu adabiyotlarning ba'zilari ilmiy jurnal yoki to'plamlarda e'lon qilingan maqolalar bo'lsa, ba'zilari

mualliflar tomonidan yozilgan kitoblar hisoblanadi. Ushbu maqolada mavzuni o'rganishda britaniyalik professor Adrian Hayd-Prays, amerikalik professor Rita Putin Peters, rus tadqiqotchisi Semyon Boykov, norvegiyalik professor Paul Kolstoe, litvalik tadqiqotchi Kestutis Paulauskas, ingliz tarixchilari Helen Mey Morris, Domitilla Sagramosso, Jon Hayden va Patrik Salmon, estoniyalik tadqiqotchi Andres Kasekamplarning ilmiy tadqiqotlariga murojaat qilindi.

Yuqoridagilardan bilishimiz mumkinki, bu mavzuga oid tadqiqotlar, asosan, chet elda amalga oshirilgan bo'lib, yurtimizda tarixchilar tomonidan Boltiqbo'yi davlatlarining xalqaro munosabatlari deyarli o'rganilmagan. Demak, O'zbekiston bilan bir vaqtlar bitta ittifoq tarkibida bo'lgan davlatlarning mustaqil taraqqiyot yo'li va ularning xalqaro munosabatlarda ishtirokini o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlarda bo'shliqlar mavjud. Bu mavzuda tadqiqotlarni davom ettirish kerak, chunki bu davlatlarning iqtisodiy taraqqiyotda erishgan yutuqlari va xalqaro maydonda o'z o'rinlarini topib borishining o'rganiladigan jihatlari ko'p.

Mavzuning dolzarbligidan kelib chiqqan holda bu maqolada muallifning ushbu yo'nalishdagi tadqiqotining bir

qismini natijalari aks ettirildi. Ushbu maqolada asosiy maqsad Estoniya, Latviya va Litva mustaqillikka erishganidan keyin Rossiya bilan munosabatlari qanday kechgani va dastlabki besh yilda xalqaro munosabatlarda qaysi pozitsiyani tanlaganini aniqlash va buning sabablarini tushunib yetishdan iborat. Ushbu davrdagi Rossiya bilan munosabatlar tarixini ochib berish orqali bundan keyingi tadqiqotlarga dastlabki qadamni qo'yish, keyingi davrlardagi bu davlatlarning tashqi siyosati qanday yo'nalishda ketishini ildizlarini topish ham ushbu tadqiqotning vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boltiq dengizi Shimoliy Yevropadagi dengiz bo'lib, uning atrofida bir nechta davlatlar joylashgan. Lekin tarixga oid adabiyotlarda, Boltiqbo'yi davlatlari deganda Estoniya, Latviya va Litva davlatlari tushuniladi.

NATOga a'zo bo'lishga davogar davlatlar haqida tadqiqot olib borgan britaniyalik professor Adrian Hayd-Prays Boltiq dengizi mintaqasida bir nechta turli guruh davlatlari mavjudligini qayd etgan. Unga ko'ra, birinchi guruh 5 ta Nordik(Shimoliy) davlatlar: Daniya, Norvegiya, Shvetsiya, Finlandiya va Islandiya. Ikkinchi guruh, 3 ta Boltiq davlatlari: Estoniya, Latviya va Litva. Uchinchi guruh, 2 ta markaziy Yevropa davlatlari: Germaniya va Polsha. So'nggisi, Sharqiy Yevropaning mintaqadagi qudratli davlati – Rossiya[1].

1991-yil 17-sentabr kuni Estoniya, Latviya va Litva BMT tomonidan tan olindi, bu vaqtda ular hali ham yana bir BMT a'zosi Sovet Ittifoqi tarkibida edi. Bosh qarorgohi Riga shahrida bo'lgan Boltiq Harbiy Okrugining taxminan 200 000 lik qo'shini ularning poytaxtlari (Tallin, Riga va Vilnyus)da joylashgan edi. Sovet Ittifoqi bu qo'shinlarning olib chiqib ketish sanasi yoki bu kuchlarning maqomini qayta belgilash masalasida mustaqilligi tiklangan Boltiqbo'yi davlatlari bilan kelishishni rad etdi[2]. Rossiya Estoniya va Latviya hududida yashovchi rus aholisining "huquqlari" kafolatlanmasa, o'z qo'shinini olib chiqib ketish yakuniy sanasi bo'yicha kelishishni inkor etdi. Rus hukumati bu ikki davlatda "inson huquqlarining buzilishi" tufayli qo'shinlarini olib chiqib ketishni keyinga qoldirishini e'lon qildi[3].

Tadqiqotchi Semyon Boykovning fikricha, Boltiqbo'yi davlatlari mustaqillikdan keyin etnokratik (etnokratik davlat – ma'lum bir xalq yoki millatning davlatning siyosiy hayotida hukmronligi o'rnatilgan holat) davlat qurishga harakat qildi. Ularning ichki siyosatida e'tibor asosiy millatning mamlakat umumiy siyosiy hayotida rolini oshirishga qaratildi. Estoniya va Latviyada rus millatiga mansub aholiga parlament saylovlarida qatnashish huquqidan mahrum qiladigan "kulrang passport"lar berildi. Litvada esa respublikaning barcha aholisiga "nol varianti" da, ya'ni hech qanday maxsus imtihonlarsiz pasport berildi. Rossiya qo'shinlarining olib chiqib ketilishi esa Boltiqbo'yi davlatlarida rusiyazon aholining huquqlari kafolatlanishi bilan bog'landi[4]. Estoniya va Latviyada qabul qilingan fuqarolik qonunlari natijasida rus millatiga mansub katta miqdordagi aholi fuqaroliksiz qolib ketdi. Boltiqbo'yi davlatlari mustaqillikka erishgan vaqtda Estoniyada umumiy aholining taxminan 30.3 foizi va Latviyada 34 foizi ruslar bo'lgan[5]. Vaholanki, Ikkinchi jahon urushidan oldin uchta Boltiqbo'yi davlati asosan bir millatli davlat bo'lgan. Ikkinchi jahon urushi va undan keyin Boltiqbo'yi davlatlari o'z aholisining chorak qismini yo'qotdi. Bu yo'qotishlar Sovet davrida sharqiy slavyanlar (ruslar, belaruslar va ukrainlar)ning ommaviy ko'chib kelishiga yo'l ochib berdi. Natijada, Estoniyaning etnik aholisi 1940-yillardagi 94 foizdan 1990-yillar boshlarida 60 foizga, Latviyada esa mos ravishda 77 foizdan 52 foizga tushib ketdi[6]. 1945-yildan keyin sodir bo'lgan demografik ruslashtirish siyosati estoniyaliklar va latviyaliklar orasida ularning mamlakati o'zgarayotgani hamda ularning madaniyati va millat sifatida omon qolishi xavf ostida

ekanligi tushunchasini vujudga kelishiga sabab bo'ldi[7]. Oqibatda, ular ruslashtirish siyosatini to'xtatish uchun davlat tili va fuqarolikka oid qonunlarida rus millatining huquqlarini cheklaydigan moddalar kiritdilar. Bu esa Rossiya tomonidan qo'shinlarning bu davlatlar hududidan olib chiqib ketilishini cho'zilishiga olib kelgan.

Tadqiqot natijalari. G'arb tomonidan Boltiqbo'yi davlatlarida Rossiya harbiy kuchlarining saqlab turilishiga nisbatan norozilik Rossiyaning Yevropa va AQSH bilan munosabatlarini yaxshilashga to'sqinlik qilishi mumkinligini hisobga olgan Rossiya uzoq bahsli muzokaralardan so'ng 1993-yil avgustda o'z qo'shinlarini Litvadan olib chiqib ketdi. Litva masalasida kelishish nafaqat u yerda rus aholisi nisbatan oz bo'lgani uchun, balki uning hududida Rossiya uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan harbiy bazalar yo'qligi tufayli boshqa ikki davlatga nisbatan oson bo'ldi. Bundan tashqari, Litvadan Rossiyaning Kaliningrad viloyati bilan bog'laydigan quruqlik yo'li o'tardi[8]. Lekin bu davrda Latviya va Estoniya bilan Rossiya qo'shinlarining olib chiqib ketilishi bo'yicha muzokaralar muzlatilgan holda qoldi.

1993-yilda Rossiya 22000-24000 kishilik rus qo'shinlarini o'z hududidan tark etishini talab qilishda davom etdi. Bu orada, Rus hukumati xalqaro hamjamiyat tomonidan rus ozchilik aholisining holatini o'rganish va ularga inson huquqlarining kafolatlanishi uchun qo'llab-quvvatlashga erishdi. Rossiya Federatsiyasining Birinchi Prezidenti Yelsin yanvar oyida Kanadaning Vankuver shahrida bo'lganida, qo'shinlarni olib chiqib ketish muammosi va Latviyadagi ruslarning maqomi o'zaro bog'liq masala ekanligini e'lon qildi. Bundan tashqari, rus rasmiylari uy-joy muammosi tufayli qo'shinlar uyga qayta olmasligini ham ta'kidladi[9]. Boltiq dengizi davlatlari Kengashi (Boltiq dengizi davlatlari Kengashi Germaniya, Polsha, Latviya, Litva, Estoniya, Rossiya, Finlandiya, Shvetsiya, Norvegiya va Daniyaning o'z ichiga oladi. Tashkilot Boltiq dengiziga chegaradosh davlatlarning mintaqaviy hamkorligini rag'batlantiradi) ning mart oyidagi yig'ilishida, Rossiya Boltiqbo'yi davlatlari hududida ozchilikni tashkil etuvchi aholi va inson huquqlarini tekshirish bo'yicha tashqi ishlar vazirlarining qo'llab-quvvatlashiga erishdi.

1994-yil 30-aprelda Latviya va Rossiya 4 ta kelishuvni imzoladi: birinchisi, Latviya Respublikasi hududidan Rossiya Federatsiya qurolli kuchlarini to'liq olib chiqib ketilishi hamda u bilan bog'liq sharoitlar va holatlar to'g'risida; ikkinchisi, qurolli kuchlarni olib chiqib ketish jarayonida ularning qonuniy maqomi to'g'risida; uchinchisi, Skrunda radar stansiyasi masalasida; to'rtinchisi, Latviyada qolgan rus harbiylari va ularning oilalarini olib chiqib ketilgunga qadar ijtimoiy himoya qilinishi masalasida[10]. Rossiya Skrunda yaqinidagi radar stansiyasining strategik ahamiyati tufayli voz kechib bo'lmazligi masalasida qat'iy turib oldi. 1994-yil apreldagi kelishuvga muvofiq Rossiya Latviyadagi stansiyada yana to'rt yil faoliyat ko'rsatishga ruxsat oldi, lekin bu stansiya faqat fuqaroviy nazorat va xalqaro kuzatuv ostida bo'lishi belgilandi. Estoniyada esa Moskva rasmiy hukumati Paldiski yadroviy suvosti kemalarini shug'ullantirish bazasini saqlab qolishga harakat qildi[11]. Latviya va uch oydan keyin Estoniya bilan erishilgan kelishuvlar Rossiya armiyasi veteranlari va demobilizatsiya qilingan askarlariga doimiy rezident maqomini olish huquqini kafolatladi. 1994-yil avgust oyining oxiriga qadar Rossiya qo'shinlarining asosiy qismi Estoniya va Latviyaning o'zida demobilizatsiya qilingan bo'lsa, qolgan qo'shinlari olib chiqib ketildi[12]. Boltiqbo'yi davlatlarining hamjihatlikda harakat qilishi va o'z tashqi siyosatlarini muvofiqlashtirishi natijasida Rossiya qurolli kuchlarini olib chiqib ketishga majbur bo'ldi. Uchta davlatning 60 ta parlament a'zolaridan tashkil topgan Boltiq Assambleyasi o'zining uchinchi yig'ilishini 1993-yil oktabrda Tallin shahrida o'tkazdi

va unda Rossiya qo'shinlarining Estoniya va Latviyada hamon mavjud bo'lishiga qat'iy qarshi chiqildi. Uchala davlat birlashgan tinchlikparvar kuchlarni yaratish masalasini muhokama qildi hamda bu kuchlar tomonidan birinchi tinchlikparvar manyovrlar 1994-yilda dengiz mashqlarida Germaniya, Polsha va Daniya kuchlarining ehtimoliy ishtiroki bilan amalga oshirilishiga umid qilishdi[13]. Demak, Rossiya qo'shinlarining mintaqadan to'liq olib chiqib ketilishi ko'p jihatdan bu uch davlatning tashqi siyosat va mudofaa masalasida hamjihatlikda harakat qilishi bilan bog'liq bo'lgan.

Rossiya va Boltiqbo'yi davlatlari o'rtasidagi yaxshi munosabatlar yo'lga qo'yilishiga yana bir to'siq chegaralarni ratifikatsiya qilishdagi muammolar edi. Uchala davlat bilan ham bu masalada 1990-yillardayoq kelishuvlarga erishilgan bo'lsa-da, Rossiya nizolarni hal qilinmagan holda qoldirish orqali shartnomalarni imzolashni keyingi surdi va bu bilan Boltiqbo'yi davlatlarining NATO va YIGa a'zo bo'lishiga to'sqinlik qilishga harakat qildi[14].

Boltiqbo'yi davlatlarining bundan keyingi tashqi siyosatida G'arb tomon intilish kuchli bo'ldi. Chunki bu vaqtda Rossiyaning demokratiya tomon intilishi Yelsin hukumatining islohotlar o'tkazishdagi qobiliyatsizligi yoki istamasligi tufayli to'xtab qoldi. Aynan shu davrda NATOning "tinchlik yo'lida hamkorlik" dasturi ancha rivojlangan hamda Yevropa Ittifoqi Markaziy va Sharqiy Yevropa davlatlariga nisbatan Yevropa Kelishuvlarini taklif etgan edi. G'arb davlatlarining munosabati

o'zgarishidan ruhlangan Boltiqbo'yi davlatlari rahbarlari neytralitet g'oyasidan voz kechib, Yevropa tomon intilish yo'lga o'tdilar. 1994-yilda Litva rasman NATOga a'zolikka ariza topshirdi. Latviya va Estoniya ham tez orada uning ortidan ergashdi. 1995-yilda Boltiqbo'yi davlatlari Yevropa Ittifoqi bilan Yevropa Kelishuvlarini imzoladi[15].

Xulosa va takliflar. Boltiqbo'yi davlatlarining Rossiya bilan munosabatlari mustaqillikning dastlabki yillaridan yaxshi bo'lmagan. Bu ko'p jihatdan ozchilikni tashkil etuvchi rusiyazon aholini manfaatlarini himoya qilish bahonasida Rossiya tomonidan o'z qo'shinlarini olib chiqishni paysalga solishi hamda yakuniga yetmagan chegara muammolari bilan bog'liq edi. Bir tomondan, Estoniya va Latviyada rus millatiga mansub aholiga fuqarolik berishning qiyinlashtirilishi va ularning siyosiy huquqlari cheklanishi demokratiyaga to'g'ri kelmaydigan harakat sifatida baholansa-da, ikkinchi tomondan, sovet davridagi ruslashtirish siyosati natijasida Estoniya va Latviyada mahalliy millat vakillari kamayib ketishi va milliy davlatchiliklariga tahdid tufayli ular shunday yo'l tutganlarini tushunish mumkin. Bu davrda rusiyazon aholiga fuqarolik huquqlarini berish davlat siyosatiga Rossiya ta'sirining kuchayishini anglatardi. Boltiqbo'yi davlatlarining mustaqilligining dastlabki yillaridagi bu siyosati ularning keyinchalik Yevropa bilan integratsiyalashuviga yo'l ochib berdi.

ADABIYOTLAR

1. Adrian Hyde-Price. NATO and the Baltic Sea region: Towards regional security governance? (NATO research fellowship scheme 1998-2000. Final report). – Birmingham., 2000. – P.1.
2. Rita Putins Peters. Russia, the Baltic states and the West // Demokratizatsiya: The Journal of post-soviet democratization, Issue 4. – Washington DC, 1994. – P.623.
3. Implementation of the Helsinki Accords: Human rights and democratization in Estonia / Commission on Security and Cooperation in Europe. – Washington, DC, 1993. – P.18.
4. Семен Бойков. Эволюция внешней политики России в отношении стран Балтии на современном этапе // Проблемы постсоветского пространства. №7. – М., 2020. – С.392.
5. Paul Kolstoe. Russians in the Former Soviet Republics. – London: Hurst & co/Indiana university press, 1995. – P.108.
6. Kestutis Paulauskas. The Baltics: from nation states to member states. – Paris, 2006. – P.8.
7. Domitilla Sagramoso. Russia's geopolitical orientation towards former Soviet States. Was Russia Able to Discard its Imperial Legacy? – London, 2000. – P.55.
8. Rita Putins Peters. Russia, the Baltic states and the West // Demokratizatsiya: The Journal of post-soviet democratization, Issue 4. – Washington DC, 1994. – P.624.
9. Helen May Morris. External actors and the evolution of Latvian national policy 1991-1999. Thesis submitted in partial fulfillment for the requirements for the degree of D.Phil. in International Relations in the Division of Social Sciences at the University of Oxford. – Oxford, 2001. – P.60.
10. Helen May Morris. External actors and the evolution of Latvian national policy 1991-1999. Thesis submitted in partial fulfillment for the requirements for the degree of D.Phil. in International Relations in the Division of Social Sciences at the University of Oxford. – Oxford, 2001. – P.61.
11. Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the twentieth century. – New York: Longman, 1994. – P.191.
12. Rita Putins Peters. Russia, the Baltic states and the West // Demokratizatsiya: The Journal of post-soviet democratization, Issue 4. – Washington DC, 1994. – P.624.
13. Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the twentieth century. – New York: Longman, 1994. – P.193.
14. Andres Kasekamp. A history of the Baltic states. – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010. – P.194.
15. Kestutis Paulauskas. The Baltics: from nation states to member states. – Paris, 2006. – P.9.

UDK:324

Turg'unoy KAZIYEVA,
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: turgunoy_kaziyeva@mail.ru

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

TALABALARNING TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA GERMENEVTIK TA'LIMOTNI AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning nutqi, tafakkurini rivojlantirishda germenevtik ta'limotni oid ma'lumotlar va islohotlar yoritilgan bo'lib, kelajakda mutaxassis faoliyati uchun kerakli yangicha dunyoqarash hamda yangicha usulda ularni tatbiq qilishda aynan germenevtikaning roli muhim bo'lgan ahamiyati to'la yoritilgan.

Kalit so'zlar: Germenevtika, falsafa, tarix, lug'atshunoslik, tafakkur, ong, adabiyot, tahlil, tavsir, sharq, uyg'onish davri, kreativlik, kompetentlik.

THE IMPORTANCE OF HERMENEUTIC TEACHING IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT THINKING

Annotation

This article highlights information and reforms regarding the hermeneutic doctrine in the development of students' speech, thinking, and fully highlights the importance of a new worldview necessary for the future work of a specialist, as well as the role of hermeneutics in their implementation in a new way.

Key words: Hermeneutics, philosophy, history, lexicology, contemplation, mind, literature, analysis, taversal, East, Renaissance, creativity, competence.

ЗНАЧЕНИЕ ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье освещаются данные и реформы герменевтического учения в развитии речи, мышления учащихся, подробно освещается роль именно герменевтики в формировании нового мировоззрения, необходимого для будущей деятельности специалиста, а также в их применении по-новому.

Ключевые слова: Герменевтика, философия, история, лексика, мышление, сознание, литература, анализ, описание, Восток, Ренессанс, креативность, компетентность.

Kirish. O'zbekistonda yangi uyg'onish – Uchinchi Renessans davri boshlandi. Barcha sohalarida kundan kunga yangi yutuqlar va yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishi hamda kundan kunga rivojlanishning jadallashuvi buning yaqqol isbotidir. Mamlakatda ta'lim sifatini, uni jamiyatda kechayotgan islohotlardagi o'rni va ishtirokini ta'minlamay turib, taraqqiyotga yuz tutish mushkul. Shu ma'noda yurtimizda halqaro talablarga javob beradigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda.

Respublikamiz ta'lim sohasidagi islohotlar ta'lim-tarbiyaning samarali omillaridan keng ko'lamda foydalanish, bu jarayon qatnashchilari orasida ongli hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish, milliy merosimidan unumli foydalanishni taqozo etadi. Shu ma'noda germenevtikaga daxldor barcha bilimlar bizga asqotadi. Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir.

Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek:

“Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi,

Bilim bor joyda buyuklik bo'ladi”.

Shuning uchun ushbu sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta'lim dargohlariga borib, o'quv-tarbiya ishlari sifatini oshirish bo'yicha ular qo'ygan masalalarni birgalikda hal etishimiz kerak. Prezidentimizning ushbu so'zlari ishimizning asosi bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalar o'quv faoliyatini tashkil etishning pedagogik-psixologik, metodik jihatlarini N.D.Sagindikova, Sh.Taylanova, A.A.Xoliqov,

C.Mamashokirov, I.A.Uzakov, H.X.Jo'raqulova, I.C.Ergashev va boshqa olimlarning, bo'lajak mutaxassislarida anlash masalalarini shakllanishining psixologik masalalari N.C.Safaev, O.V.Tenyaeva, E.G'.G'oziev kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq qilingan [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ishning metodologiyasi quyidagilardan iborat: Germenevtika bu qadimiyligi sababli asl ma'nosi tushunarsiz bo'lgan matnlarni tushunish va talqin qilishni o'rganuvchi san'at hisoblanadi. Yunonchadan olingan ushbu so'z “Tushunishish va tushuntirish o'qituvchisi” deb ham talqin qilinadi.

Germenevtika qadimgi yunonistonda paydo bo'lgan bo'lib, o'rta asrlarda germenevtikaning vazifasi faqatgina injilni sharxlash bo'lib qoldi. Uyg'onish davrida esa anglash san'ati rivojlanishi bilan o'sha paytdagi germenevtika ham milliy tillarga tarjima qilish asosi deya qaraldi. 19-asrda esa germenevtika tarixiy bilimlarning eng muhim uslubiga aylandi. M.Haydeggerning ta'kidlashicha germenevtika o'tmishdagi madaniyat asarlarini talqin qilishning metodologik masalalari bilan cheklanib qolmay, u insoniyat mavjudligining asosiy tuzilmalari, voqelikka munosabatini ham yoritadi.

Germenevtikaning asosiy shakllari mavjud:

dinshunoslik germenevtikasi - muqaddas manbalarni talqin qilish;

filologik (nazariy) germenevtika - matnlarni nazariy jihatdan asosli, uslubiy talqin qilish (bunday germenevtikaga misol - matnni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish);

huquqiy germenevtika – har qanday qonunning qonuniy ma'nosini muayyan ish bilan bog'liq holda talqin qilish;

universal (falsafiy) germevenitika - ruh haqidagi fan, falsafaning universal tomoni.

Germevenitikaning bu jihatlari bugungi zamonamizga biroz moslashmagan va bugungi kunning o'z germevenitikasi mavjud. Bugunning germevenitikasi aynan bugungi talablarga moslashadi. Bugungi yosh avlod har tomonlamma mukammallika intilar ekan, yangicha dunyoqarash bilan birgalikda tarixiy obidalaridan ham foydalanish va yangicha usulda ularni tatbiq qilish aynan germevenitikaning rivoji uchun xizmat qilmoqda.

Masalan, tibbiyot sohasini o'laylik bundan necha asrlar avval yozilgan buyuk ajdodimiz Abu Ali Ibn Sinoning mashhur "Tib Qonunlari" asari ham bugungi kunda yanada chuqurroq o'rganilib, yangidan yangi bilimlarni ochilishiga va tibbiyot sohasidagi ulkan yutuqlarga zamin yaratishiga yo'l ochmoqda.

Aksariyat manbalarda matnni tahlil qilish nazariyasi sifatida e'tirof etiladigan germevenitika, tom ma'noda juda keng doirada qo'llanuvchi sohalar aro ta'limotidir. Chunki, ma'noni talqin qilish, tushunish, tushuntirish, izohlash, sharxlash kabi hodisalar falsafa, tarix, psixologiya, filologiya, san'atshunoslik, Huquqshunoslik kabi fanlarning asosini tashkil qiladi. Germevenitika talabning tafakkurini rivojlantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. G'arb mutafakkiri Gadamerning fikriga ko'ra germevenitika haqiqiy tushunishning mahsuldor munosabatidir. Bu bilan tarixni bevosita tushunish jarayonini yengillashtiradi. Tarixshunos bir muallif asarini o'rganar, tarixiy hodisani talqin qilarg ekan, o'rganuvchining tasavvuri, mulohazalari doimo asar mazmunini, ruhiyatini aynan aks ettiradi va tafakkurini yanada rivojlantiradi.

Badiiy asarlarni ilmiy tahlilida ham germevenitikaning ahamiyati kattadir. Germevenitika tushunilishi og'ir bo'lgan biror badiiy asar matnini anglash kechimi, ruhoniyl butunlikning betakror qismlarda ifodalanish yo'sinini tushunishdan iborat.

Ilmiy manbalarda hermevenitikaning umumiy va maxsus singari ikki ko'rinishi borligi qayd qilinadi. Umumiy hermevenitika «Injil»ning butun matnini izohlash qoidalarini o'rganish bilan shug'ullanadi. U tarixiy-madaniy, sintaktik va ilohiy sharhlarni o'z ichiga oladi. Maxsus hermevenitika esa rivoyat, majoz, timsol singari konkret janrlarni sharhlashda qo'llaniladigan qoidalarini o'rganadi.

Germevenitika metodologiyasi hozirda barcha jamiyatlarning boshqaruv bo'g'inlarida ham qo'llaniladi. Bu istiloh avvalda muqaddas diniy kitoblarning matnini o'rganar va tushuntirar edi. Tafsir va ta'vil, buyuk mutafakkirlarimizning asarlariga sharhlar bizning eng katta ma'naviy boyligimizdir. Shunday ekan bugungi kunda yoshlarimizni tafakkurini rivojlantirishda germevenitikani yo'lga qo'yish orqali milliy me'rosimizni o'rganib, hayotga yorqin tatbiq qilish lozimdir.

Germevenitikani talqin qilish va tushunish usullariga murojaat qilish zarurati tarixchi-tadqiqotchining, birinchi navbatda, har xil turdagi matnlar bilan ishlashi bilan izohlanadi. Tushunish doirasining kengayishi germevenitik doiraning to'rtinchi ishtirokchisi - potentsial o'quvchi-talabalar o'rtasida amalga oshadi va talabalar orqali o'tadi, u kitob haqida ma'lumotni birinchi o'quvchining og'zaki yoki reklama tasviri orqali oladi. Birinchi o'quvchining ma'nolari ikkinchi o'quvchining tegishli ma'nolarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, biz germevenitik doirani yangi tushuncha orbitasiga olib boradigan ushbu to'rtinchi ishtirokchi orqali "ma'no birligini kengaytiruvchi konsentrik doiralari" haqida gapirishimiz mumkin bo'ladi. Bu esa fanda gadamer taktikasi deyiladi. Aynan gadamer taktikasini adabiyotga yo'naltirish orqali esa o'quvchilarda adabiyotga bo'lgan qiziqishni yanada o'rttirish va bugungi kundagi davlat siyosati darajasiga aylangan kitobxonlikni ommaviy targ'ibot qilishga eishish mumkin. O'zbekistonda talabalarining tinglab tushunish, anglash

qobiliyatlarini rivojlantirishda germevenitik ta'limotni amalga oshirish texnologiyalari tahlil qilindi va rivojlangan davlatlar bilan solishtirildi.

Tahlillar va natijalar. Adabiyot va jamiyat, adabiy asar va jamoatchilik o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish asarning maqsadini ham, ularni tushunishni ham oldindan belgilab beruvchi janrni kutish ufqini qayta yaratishga qodir bo'lgan darajada sotsiologik va psixologik soddalashtirishlardan qochish imkonini beradi. Kitobxonlar tomonidan taqdim etiladi va shu orqali ularni u yoki bu tarixiy vaziyatni avvalgi dolzarbligi bilan tushunishga undaydi.

Germevenitikada talaba tushunchani boshlang'ich sifatida emas, o'z ma'nosini faqat uzoq oxirida, to'la rivojlangan milliy adabiyotda oladi, balki o'ziga xos ma'noga ega bo'lgan boshlang'ich sifatida o'rta asrlar adabiyoti yana o'zgarmas paradigmaga aylanishi mumkin, chunki u xalq tillarida shakllanayotgan avtonom harakatning namoyon bo'lishi, uning arxaik janrlari ham ideal, ham yopiq hayot haqiqatidan dalolat beradi. [Tarixiy dunyo](#) bizga muloqotning ijtimoiy (ozodlashtiruvchi yoki himoya qiluvchi) va ijodiy roli, har qanday adabiy faoliyatning roli ma'lum bir yangi nuqtai nazardan o'zini namoyon qiladigan birlamchi tuzilmalarni ochadi.

Klassik germevenitikada ularni tahlil qilish va talqin qilish uchun ushbu matnlarning ma'nosini ochib berishning ko'plab umumiy va maxsus texnikasi va usullari ishlab chiqilgan bo'lib, shuning uchun ularni talqin qilish va tushunish bir qancha yangiliklarni fanga olib kirmoqda. Bu metod jamiyatning boshqaruv tizimida musulmon mamlakatlarida katta o'rin tutadi. Tafsir va ta'vil, buyuk mutafakkirlarimizning asarlariga sharhlar bizning eng katta ma'naviy boyligimizdir. Ayniqsa, Alisher Navoiy asarlari, Imom Buxoriy hadislarini taxlili orqali halgan maqsad esa aynan mamlakatimiz kelajagiga munosib hissa qo'lish bilan birgalikda, hali aniqlanmagan, hali sayqal berilmagan, hali tamomila o'rganilib ulgurmag an hodir qo'lyozma me'rosimizdan unumli foydalangan holda ta'lim-tarbiya sohasida bir qancha yutuqlarga erishishdir.

Talabalarni fikrlashga, tinimsiz o'z ustida izlanishga undovchi kuch bo'lgan o'quvchiga tanish bo'lmagan yangidan yangi bilimlarni ham aynan germevenitikaga asoslangan holda anglashimiz va yangicha tushuncha va bilimlarni keng jamoatchilikka yoyishga erishishimiz mumkin. Bundan ko'zlan Vaholanki, G'arbda Gadamerga davriga kelib germevenitika to'la ratsionallashti.

Gadamerga kelsak, haqiqiy tushunish mahsuldor munosabatidir. Bu bilan tarixni bevosita tushunish jarayonini yengillashtiradi. Tarixshunos bir muallif asarini o'rganar, tarixiy hodisani talqin qilarg ekan, o'rganuvchining tasavvuri, mulohazalari doimo asar mazmunini, ruhiyatini aynan aks ettira olmaydi, degan xulosaga keladi (Istina i metod. M. 1988. Str.304).

Falsafiy germevenitika Forobiyning aktsidentsiyalarning ko'chish qonunida ham bor. "Rasoil ul-xukamo" ta'kidlashicha, tushunishdan avval anglash keladi. Buni zamondoshlarimiz E. Betti, Gadamer germevenitika va uning sferalari to'g'risidagi ta'limotlarida endigina ta'kidlashdi. Gadamerning matnlarni qismlarga bo'lib o'rganish to'g'risidagi ta'limoti to'g'risida ham fikrimiz shunday. Bu metodning ham tajribadan o'tgan usuli aslida bizda mavjuddir.

Misol qilib aytadigan bo'lsak, Qur'oni-Karim suralarini oyatma-oyat o'rganish tavsirini tahlil qilish, hadislardagi asl ma'noni anglash va tahlil qilish ham bugungi kundagi germevenitikaning tub ildizlari hisoblanadi va o'quvchidan faqatgina tafakkur qilishni talab qiladi.

G'arbda ilm-fandagi nufuzingiz unvon va daraja bilan belgilanmaydi va bu to'g'ri deb o'ylayman. Kechagina

doktorlik dissertatsiyasini yoqlagan bo'lsangiz ham o'z ustingizda ishlashda davom etmasangiz –tadqiqotlarda qatnashmasangiz, maqolalar yozmasangiz, ilmiy jurnallarda chiqish qilmasangiz ilmiy salohiyatingiz ko'tarilmaydi. Germenevtikaning ham ilm-fan salohiyatini ko'tarishdagi ahamiyati ham juda kattadir. Ya'ni aynan germenevtikaga asoslanib, adabiyotlardan yangicha bilimlarni tafakkur qilish orqaligina yangi bilimlar, ixtirolarga yo'l ochiladi. Bu esa Germenevtikaning bugungi kundagi naqadar dolzarbligi va yangi innovatsiyalar asosi ekanligidan darak bermoqda.

Ta'lim, fan va izlanish chegara bilmaydi, balki eng yangi bilim va ko'nikmalarni ulashish orqali insoniyatni taraqqiyotga yetaklaydi, bir necha xalqlar taqdiriga daxldor bo'lgan muammolarga birgalikda yechim topish orqali mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik aloqalari ham mustahkamlanmoqda. Bunda ilm-fan rivoji uchun boshqa mamlakatlarning adabiyotlari va milliy meroslarini o'rganish va chet el adabiyotlarini o'zimizga qiyoslab tahlil qilish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Aynan germenevtika tafakkurni boyitish va ta'limni yuqori samaradorlikka olib chiqishda bizga dasturul amal bo'lib hizmat qiladi.

Tadqiqot usullari. Taqdim etilgan muammolarni hal qilish va ilgari surilgan gipotezani sinash uchun quyidagi tadqiqot usullari qo'llanildi: umumiy nazariy: o'rganilayotgan muammo bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan falsafiy, pedagogik, psixologik, uslubiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil

qilish; umuman olganda va gumanitar, xususan, umumiy ta'limni modernizatsiya qilish siyosati va amaliyotini belgilaydigan davlat hujjatlari to'plamini tahlil qilish; empirik: eksperimental- eksperimental ish, kuzatish, sinov va so'roq qilish; eksperimental ma'lumotlarni statistik qayta ishlash usullari.

Xulosa. Ushbu ma'noda talabalarning nutqi, tafakkurini rivojlantirishda germenevtik ta'limotni oid ma'lumotlar va islohotlar yoritilgan ilmiy muammo sifatida yechimini kutayotgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Mavjud vaziyatni tahlil qilish va ko'plab nashrlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni aniqlashga imkon berdi:

Narsa-hodisalar mohiyatini tushunish va tushuntirish fan oldida turgan eng asosiy vazifalardan biri ekan, germenevtik tadqiqotlar mohiyatini o'rganish ma'naviy – ma'rifiy tarbiya sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Germenevtik metodologiya asosida ijtimoiy-siyosiy hodisalar mazmunini talqin qilish, ular mohiyatini tushunish mustaqil bo'lganiga ko'p bo'lmagan O'zbekiston tarixi, milliy merosi, tafakkur uslubi va dunyoqarashidagi o'zgarishlarni chuqur tahlil etish va shu asosda ularga mustaqil munosabatni shakllantirish imkonini beradi. Global o'zgarishlar, axborot oqimi ko'lami oshayotgan bir paytda, milliy qadriyatlar mazmunini tushunish bilan birga, o'zga madaniyatlarni ham anglash davr talabidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 20.12.2022
2. Diltey. V. Germenevtika i teoriya literatury. Sobr. soch. v 6 t. — M.: Dom intellektualnoy knigi, 2001. - T. 4.
3. Jabborov Sh., Abdushukurov B. Sharq germenevtikasining o'ziga xos xususiyatlari. –Toshkent: Akademiy, 2013.
4. Nazarov Q Jahon falsafasi tarixidan lavhalar /. tahriri ostida. -Toshkent: Sharq, 2005.
5. Jumaniyozov R. Ta'lim, tarbiya, tafakkur, taraqqiyot. –Toshkent: Abu Matbuot-konsalt, 2015.
6. Jo'rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Jervolino D. Paul Ricoeur: une hermeneutique de la condition humaine / D. Jervolino. P., 2003.
8. Izer V. Problema perevodimosti: germenevtika i sovremennoye gumanitarnoye znaniye: Leksii, pročitanniye na filologicheskoy fakultete Moskovskogo universiteta. Per. s angl. -M.: 2009.
9. www.wikislovar.ru
10. <http://www.philosophypages.com/dy/>
11. <http://www.seop.leeds.ac.uk/entries/husserl/>

UDK:324

Bekzod KAROMOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Maqolada kommunikativ kompetentlik tushunchasining pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish masalasiga e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, kommunikativ kompetentlik tushunchasiga nisbatan olimlar tomonidan berilgan ta'riflar, yondashuvlar mazmun mohiyatlari keltirilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetentlikning yondashuvlari, mezonlari tahlil materiallari asosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, kommunikativ, kommunikativ kompetentlik, kommunikativ bilim, kommunikativ qobiliyat, kommunikativ ko'nikma, muloqot malakalari, ijtimoiy idrok, shaxslararo munosabatlar.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Статья посвящена анализу понятия коммуникативной компетентности с педагогической точки зрения. В частности, представлены определения и подходы, данные учеными применительно к понятию коммуникативной компетентности. Также на основе аналитических материалов описаны подходы и критерии коммуникативной компетентности.

Ключ слова: Компетентность, коммуникативность, коммуникативная компетентность, коммуникативные знания, коммуникативная способность, коммуникативные умения, коммуникативные способности, социальное восприятие, межличностные отношения.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Annotation

The article focuses on the analysis of the concept of communicative competence from a pedagogical point of view. In particular, the definitions and approaches given by scientists in relation to the concept of communicative competence are presented. Also, the approaches and criteria of communicative competence are described on the basis of analytical materials.

Key words: Competence, communicativeness, communicative competence, communicative knowledge, communicative ability, communicative skills, communicative abilities, social perception, interpersonal relations.

Kirish. Hozirgi vaqtda zamonaviy mutaxassislar tayyorlash uchun innovatsion ta'lim texnologiyalari muhim o'rinni egallashi, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq etish eng muhim strategik resurslardan biriga aylanmoqda. Shuni inobatga olgan holda, tadqiqot ishi mazmunidan kelib chiqib "kompetensiya", "kompetentlik" tushunchalarining mazmun-mohiyatini chuqurroq tahlil qilish tadqiqotning vazifalaridan biri bo'lib bu tushunchalarni keng qamrovli ilmiy tahlil etdik. "Kompetentlik" mutaxassisning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati va tajribasini o'z ichiga oluvchi keng qamrovli tushuncha hisoblanadi.

Boshqacha aytganda, mutaxassisning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati kompetensiya tushunchasi bilan ifodalanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoda ta'limiy amaliyot kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish jarayonini yuqori standartlarga olib chiqish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish va hamkorlik tadqiqotlarini olib borish zaruriyatga aylanganini ko'rsatmoqda. Xususan, so'nggi yillarda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashda kommunikativ kompetensiyalarini qaror toptirish mexanizmlarini yaratish, ta'limda fanlararo

Integratsiyani ta'minlash, chet tilini o'qitishda pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga tadbiiq etish borasidagi fundamental tadqiqotlar va amaliy loyihalarga bo'lgan zarurat ortmoqda.

Respublikamiz olimlaridan R.Djurayev, Sh.Abdullayeva, O.Musurmonova, Sh.Sharipov, D.Sharipova, M.Quronov, X.Mamatkulovlar tomonidan; J.Bo'ronov, J.Jalolov, L.Axmedova, K.Risqulova, F.Ikromxonova, F.Ibragimovlar chet tillarga o'rgatishning lingvometodik asoslarini takomillashtirish; M.Abdullayeva, U.Jumanazarov tadqiqotlarida xorijiy tillarni o'rganishning amaliy-texnologik jihatlari tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan A.R.Gayfutdinova, Ye.V.Yermolayeva, D.S.Belonog, S.N.Aliyev, G.U.Axmedova, S.V.Fedorova, V.V.Safonova, Ye.Shevarshinova, Ye.Burdina, O.Yu.Pestretsova, I.Zaysevalar; talabalar faolligini oshirishning badiiy aspektlari T.Gilmanova, P.Baklanov tadqiqotlari; chet tillarini o'qitishning psixologik

Jihatlarini L.S.Rubinshteyn, A.M.Oleynikova, V.V.Vigotskiy, N.A.Seleznova, N.J.Dagbayeva, I.A.Zimnyayalar ilmiy tadqiqotlarining natijalari va boshqalar

tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda o'z ifodasini topgan.

Xorijlik olimlardan D.Nunan, J.Richard, J.Rodgers, J.Xarmer tomonidan, xususan nutqiy muammolari va ularning oldini olishdagi yondashuvlar Yu.Kormos, J.Nijkovska, R.Berlin, E.Shneydir, M.Krombi, E.Turner, J.Pux, G.Reyd, P.Changlarning tadqiqot ishlarida ingliz tilida nutqni tezkor o'stirish metodikasini takomillashtirish usullari o'z ifodasini topgan

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, pedagogik va axborot texnologiyalarining zamonaviy modellari maqsadli hamda manzilli qo'llashga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaymoqda. Bu borada talabalarning ijtimoiy faolligiga erishish, ularda o'zini o'zi tahlil qilish, samarali muloqot, mustaqil o'zini o'zi kasbiy kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha ta'lim konsepsiyasida butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish vazifasi belgilangan. "Oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini rivojlantirish" vazifalari belgilab berilgan. Bu esa talabalarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning samarali omillari, tashkiliy-metodik, psixologik shart-sharoitlarini aniqlashtirishni hamda pedagogik tizimini takomillashtirishni taqozo qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlari, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari

M.Q.Raxmanova fikrimizcha, talabani o'ngida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar, uning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, kasbiy hamkorligida, ma'naviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo'nalishlari tizimini hosil qiladi. Olim talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning tarkibiy darajalari yuqorida keltirilgan ketma-ketlikda aniqlandi. Bu ketma-ketlik dogma emas va qat'iylik tavsifiga ega emas, albatta. Biroq ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish uchun muayyan pedagogik tizimga mo'ljall olishga to'g'ri keladi.

Biz tomondan tanlangan bu ketma-ketlik va ular uchun xos bo'lgan pedagogik ta'sirlar talabalarda ijtimoiy kompetentlikni intensiv ravishda hamda qisqa muddatlarda rivojlantirish imkonini berdi. Tadqiqotda quyidagi ketma-ketlikda ijtimoiy kompetentlikka erishish jarayoni modellashtirildi: 1) kasbiy o'z-o'zini anglash; 2) pedagogik muloqot; 3) pedagogik qadriyat; 4) pedagogik madaniyat.

Tahlil va natijalar. Kommunikativ kompetentsiya odatda boshqa odamlar bilan kerakli aloqalarni o'rnatish va saqlash qobiliyatini anglatadi. Kompetentsiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi kompetentsiya aloqa chuqurligini va doirasini o'zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentsiya - bu to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o'rtasidagi

rivojlanayotgan va asosan ongli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetentsiyani takomillashtirish jarayoni shaxs rivojlanishi bilan bog'liq. Kommunikativ harakatlarni tartibga solish vositalari insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o'zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko'paytirish bilan bir xil qonunlarga muvofiq sodir bo'ladi. Ko'p jihatdan kommunikativ tajribani egallash nafaqat to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir jarayonida sodir bo'ladi. Odam adabiyotdan, teatrdan, kinodan kommunikativ vaziyatlarning mohiyati, shaxslararo o'zaro munosabatlar muammolari va ularni qanday hal qilish to'g'risida ham ma'lumot oladi. Kommunikativ sohani o'zlashtirish jarayonida odam madaniy muhitdan kommunikativ vaziyatlarni og'zaki va vizual shakllarda tahlil qilish vositalarini oladi.

Kompetentsiya bilimlarning umumiyligi va ularning odamlarda mavjudligini anglatadi, kompetentlik bilimlarni ish jarayonida qo'llay olish darajasiga nisbatan ishlatiladi. Kompetentsiya darajasi mutaxassisdan bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab torish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Inglizcha "competence" tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish"ni yoritishga xizmat qiladi.

So'nggi paytlarda ta'lim natijalarini "ta'lim", "tarbiya", "umumiy madaniyat" kabi Tushunchalaridan "kompetentsiya" va "kompetentlik" tushunchalariga almashtirish, olimlar va mutaxassislarni oliy ta'lim muassasalarida kompetentlik yondashuvi asosida ta'lim jarayonini qayta tashkil etishga chaqirmoqda. Ta'kidlash joizki, bugungi kunda barcha fanlarni o'qitish jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv tadbiq etilmoqda. Zamonaviy ta'limda talabalarga fan bo'yicha bilim, ko'nikma, malaka berishning o'zi etarli emas. Qolaversa, hosil qilingan bilim, ko'nikma, malakalarni turli vaziyatlarda amaliy qo'llash malakasini shakllantirib berish kerakligi

bugungi kun talabini tashkil etadi. Qayd etish joizki, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim egallangan bilim, ko'nikma, malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, talabalarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni hosil qiladi. Bu tendensiya, adabiyotlarda qayd etilganidek, yangi konseptual asos sifatida qaralmoqda. Kompetensiyalarning mazmuni va mohiyatini o'rganishdan oldin, uning fan va turmushga kirib kelishning qisqacha tarixi bilan tanishaylik. "Kompetentsiya" so'zi ilk bor 1955-yilda N.A.Xomskiy tomonidan qo'llangan bo'lib, tilni ishlatish jarayonida "faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida" talqin etilgan, "kompetensiyaviy yondashuv" esa ta'limda natijaviylikni ko'rsatuvchi omil sifatida qayd etilgan⁷. "Kompetensiyaga asoslangan yondashuv (competence based approach)" tushunchasi asosida "kompetensiyaga asoslangan til o'qitish (competence based language teaching)" tushunchasi, keyinchalik esa "kompetensiyaga asoslangan ta'lim (competence based education)" tushunchasi yuzaga keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, muloqot qobiliyati shaxsiy ta'lim, integral sifat sifatida qaralishi kerak strukturaviy tarkibiy qismlari kognitiv, motivatsion, hissiy va xulq-atvor bo'lgan shaxslar uning amalga oshirilishi shaxsning kommunikativ faoliyatining samaradorligini, uning umumiy muloqot qobiliyatini belgilaydi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.T. Pedagogik Kompetentlik. - T.: Nizomiy nomidagi TDRU, 2016. - 84 b.
2. Ashurov A.A. Kommunikativ kompetensiya tushunchasi va uning mazmunmohiyati//O‘zbekistonda xorijiy tillar. – 2020.– No 1(30). 76–83b.
3. Raxmanova M.Q. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish. Monografiya // «Bookmany print» nashriyoti, 2022, - 106 b.
4. Raxmanova M.Q. Talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish. Ped. fan. dokd... diss. – T., 2023. – 220 b.
5. Muslimov N.A. Pedagogik faoliyatga tizimli yondashuv muammolari // Kasb-hunar ta’limi. – 2004, - № 3. – B.24.
6. Raxmanova M.Q. Kasbiy ta’lim jarayonida talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol ta’limning nazariy-amaliy jihatlari // Mug‘allim ham yzliksiz bilimlendirio‘. 2022. –№3/3, – B. 39-43.
7. Raxmanova M.Q. Kasbiy pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish funksiyalari / “Ta’lim tizimida fan innovatsiya va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. Jizzax. (2021-yil, 20-noyabr).- B.- 782-786.
8. Raxmanova M.Q. Kasbiy pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish mazmuni / “Ta’lim tizimida fan innovatsiya va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. Jizzax. (2021-yil, 20-noyabr).- B.- 782-786.

UO'K: 378.091.3:821.111

Feruza KATTAEVA,
TerDU tayanch doktranti
E-mail: firuzza89@gmail.com

TerDUning pedagogika fanlari falsafa doktrori, PhD N.U. Mustafayeva taqrizi asosida

TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE THROUGH FICTIONAL LITERATURE

Annotation

In the process of integration, which is one of the peculiarities of Modern Language Teaching, the training of competitive personnel in the world education market is becoming more important in education, which equally covers the social and economic processes of culture and society. In the process of modernization of education, as one of the important conceptual rules for updating the content of education, the establishment of a competency approach, so that the future generation does not lag behind the modern multinational world, in the process of teaching individual subjects adapted to language learning in education, it means that students learn not only the history of the countries. The aim of this research work is to improve the effective methodology for the development of socio-cultural competence of students using the reading of English fiction, as well as developing proposals and recommendations.

Key words: Socio-cultural competence, method, approach, element, technology.

BADIIY ADABIYOT ORQALI IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya

Zamonaviy tillarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lgan integratsiya jarayonida jahon ta'lim bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash madaniyat va jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarini teng ravishda qamrab oladigan ta'limda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'limni modernizatsiya qilish jarayonida, ta'lim mazmunini yangilashning muhim kontseptual qoidalaridan biri sifatida, kelajak avlod zamonaviy ko'p millatli dunyodan orqada qolmasligi uchun, ta'limda til o'rganishga moslashtirilgan alohida fanlarni o'qitish jarayonida kompetentlik yondashuvini o'rnatish, bu shuni anglatadiki, ta'limda til o'rganishga moslashtirilgan talabalar nafaqat mamlakatlar tarixini o'rganadilar. Ushbu tadqiqot ishining maqsadi ingliz badiiy adabiyotini o'qishdan foydalangan holda talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasini rivojlantirishning samarali metodologiyasini takomillashtirish, shuningdek taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-madaniy kompetentsiya, usul, yondashuv, element, texnologiya.

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЧЕРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННУЮ ЛИТЕРАТУРУ

Аннотация

В процессе интеграции, которая является одной из особенностей современного преподавания языков, подготовка конкурентоспособных кадров на мировом образовательном рынке приобретает все большее значение в образовании, которое в равной степени охватывает социальные и экономические процессы культуры и общества. В процессе модернизации образования, как одно из важных концептуальных правил обновления содержания образования, установление компетентного подхода, чтобы будущее поколение не отставало от современного многонационального мира, в процессе преподавания отдельных предметов, адаптированных к изучению языка в образовании, означает, что студенты изучают не только историю стран. Целью данной исследовательской работы является совершенствование эффективной методологии развития социокультурной компетентности студентов с использованием чтения английской художественной литературы, а также разработка предложений и рекомендаций.

Ключевые слова: Социокультурная компетентность, метод, подход, технология, элемент.

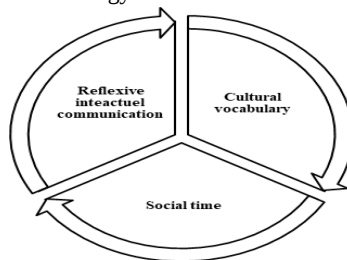
Introduction. "The idiosyncrasies and errands of academic innovations within the instructive handle are such that the common efficient strategy of mastering knowledge in it could be a set of mental and academic relations, in which, as a result of the interaction of innovation and human assets, the shapes and substance of instruction are optimized." In dialect instruction, through the perusing of English fiction, we must utilize an accurately chosen show of pedagogical technologies, covering mental, otherworldly, enthusiastic and physical perspectives, in arrange to make an adjusted and agreeable future cadre of understudies with socio-cultural competence, tall social and social benchmarks [1].

Since perusing within the educational handle may be a responsive movement in which understudies control information through the acknowledgment of aptitudes. In this open action, different researchers conducted them investigate, numerous of whom noted that semantic examination of the content makes a difference discourse movement to create aptitudes and express the substance of the content. In like manner, the driving put in acing perusing, perusing in an outside dialect is the arrangement of the capacity to maximally ace the conceivable factological, coherent, etymological, lexical, printed potential save bolsters within the prepare of content investigation. In the event that a understudy oversees to

accurately analyze and emphasize the meaning of open figures, their religion, culture, the idiosyncrasies of national heroes, socio-modern occasions, the names of their heroes, build up semantic, socio-cultural ties inside sections, writings, mountain examination of words and components of words obscure to him, at that point shows that understudies are creating socio-cultural competence in combination with the fundamental. At that point, choosing a sociocultural talk examination strategy through a digressive approach in printed investigation demonstrates to be an effective way to elective the responsive process by choosing one of the flexibility angles of such investigation. That's, within the handle of perusing the content within the lesson, the factological, coherent, phonetic, lexical, literary potential, save bolsters are analyzed, and within the handle of perusing at domestic, socio-cultural talk is more valuable and more compelling.

The strategy we cite is additionally called talk investigation, which has appeared its adequacy in educating English dialect and writing, it is considered the strategy of

utilizing expository strategies such as discussion examination, discourse basic examination, rambling brain research, multimodal discourse investigation, corpus-based discourse examination, graphic, story, informative and pugnacious discourse examination on a particular scale. The taxonomy of the specified styles serves to guarantee that understudies also develop socio-cultural competence within the same way as the growth of their essential capacities and aptitudes. Within the course of socio-cultural semiotic hone, the investigation of socio-cultural characters, components within the content requires the advancement of three-stage explanatory abilities that spur the understudy to feel the content, as a result of the interaction of writings and sentences, considering and at last turning them into reflexive communication. The method of socio-cultural talk investigation, which includes explanatory stages such as social lexical substance, social time, reflexive mental development and interaction, faces three fundamental issues within the perusing of writing [2].

1- image. Three-step view of semiotic analysis of text in the process of socio-cultural analysis

2-

As can be seen within the figure over, in terms of semiotic hone, 'dialogic speech' implies the advancement of the prospect of reflexive considering as a result of the discernment and interaction of any human activity and words amid communication. Hence, socio-cultural examination within the handle of perusing unique writings displayed in fiction is considered a social instrument of information, through which understudies can viably utilize their 'intermental' exercises to extend their mental information. This, in turn, makes the information gotten as a result of the analysis improper in our capacity to create the correct choices as a result of lopsidedly conveyed control, obtained socio-cultural information, organized as a individual with socio-cultural competence in complex circumstances that happen all through our lives. Such circumstances, on the other hand, uncover the significance of the informational given in our following step in analyzing the taking after issues that happen in talk [3].

Russian scientist, neurolinguist T.V. Chervigorskaya notes that perusing increments the action of approximately 17 zones of human awareness, which are considered the capacity of discourse, social wonders and the totality of thought, and gray matter in it causes the development of profound structures of the brain. The method of getting data changes the physical condition of our brain. The thickness and quality of neural systems increments, the action of neurons and glial cells progresses. Fiction makes a difference the brain "grow its data base". By perusing the book, necessities progress memory by building their claim complex neural arrange. Perusing indeed leads to an increment within the volume of nerve fibers-that is, the proficiency of gray and white substances increments. But at the same time, it is critical to understand what and how to examined. Therefore, within the prepare of perusing, it is the right procedure to apply the over strategies all through the lesson, both for visual discernment, for connecting sounds and letters and for analyzing the meaning of the content studied, and for understanding how to examined [4].

English scientist Heide Mowad, who has worked on the interaction of our dialect and considering, the brain, contends that through the enactment of development of the oocyte brain within the somatosensory cortex, its action in reacting to physical sensations increments. This capacity is named by the researcher by the term "hypothesis of intellect", which also states that it may be a set of aptitudes fundamental to set up and keep up social connections. In this manner, it is critical that perusing is imperative for the advancement of communicative competence through an increment within the lexicon of understudies, the advancement of the capacity to lock in in communication[5].

The basic alter within the strategy of cutting edge dialect learning was made by the English analyst H. Scarbor presents the consider of remote dialects through the perusing of fiction, by contending that it is fundamental to create reading literacy by combining a chain of all approaches within the course of the lesson. The term "Reading Rope", made by H. Scarbor, communicates the components of the content within the handle of perusing as diverse "strings" of the rope woven together, noticing that as it were when all capacities are combined will the understudies make competency within the perusing handle[6].

Based on these concepts, we basically distinguished the taking after errands when organizing the fabric of instructing English to understudies of the remote dialect and writing (English dialect) instructive course:

1. Teaching to distinguish the most factological saves within the content;
2. Teaching the definition of potential implications by implies of a coherent and prescient component;
3. Teaching understanding of the content utilizing basic knowledge, which involves etymological and lexical supports within the content;

4. Teaching to decide the most meaning of the cited socio-cultural words within the text through phonological information;

5. Teaching the creation of a single substance, meaning, by translating the socio-cultural vocabularies displayed within the content;

6. Teaching to compare other societies through their claim culture through consistent and basic obsession abilities;

Results and discussion. To what extent do Higher Education Institutions study "literature of the countries where the language is studied"? The level of socio-cultural analysis in combination with reading fiction when passing the subject "literature of the countries where the language is studied"? To what extent is foreign fiction taught? To urge clear answers for the investigate address over, the records of surveys were made prepared after examination of "Teaching English writing and history" syllabus, science program, state instructive guidelines, calendar modification plans in HEI were inspected and the discoveries are displayed within the table underneath on inquires about I have arranged pre-questions almost the information of sociocultural competence of HEI understudies.

To what extent did you read the listed literature below, mark on a scale from 1 to 5 numbers?

To what extent you were able to analyze English fiction during the lesson. (socio-cultural analysis)

Charlotte Bronte «Jane Eyre», Margaret Mitchell «Gone With the Wind», F. Scott Fitzgerald «The Great Gatsby», James Joyce «Ulysses», Mary Shelley «Frankenstein», George Orwell «Animal Farm», Ernest Hemingway «The Old Man and the Sea», Jane Austen «Pride and Prejudice», Jack London «Call of the wild», Flannery O'Connor. "The complete stories", Flannery O'Connor. "Revelation", Charles Dickens

"Oliver Twist", M.Tvenning "The Adventures of Huckleberry Finn" (Tom Sawyer's Comrade), J. Reed. "Ten Days That Shook the World", T. Dreiser. "An American tragedy", J. London. "Martin Eden", T. Morrison. "The bluest eye", P. John Dos. "U.S.A." trilogy, O.Henry "Short stories"

In this portion target gather were moment and third course understudies of HEI. 395 understudies seem reply to my questions and gave brief data with clear cases. But 180 of them were not get it the meaning of the word competence and the ways of individuals to induce them in their life. The rest of them may as it was replied with words of "maybe". In this case I caught on that they know around SCC. After difficult working, I got my post-questions.

Conclusions. The over gives for the viable and motivational application of the writing chosen through the educational, mental, methodological standards of the dialect, Common, private or extraordinary nature of the step works out proposed by us, and of course pedantic, mental, methodological standards, alluding to the first characteristics of the content, the advancement of discourse abilities on the premise of stages and Instructive Bearings.

Within the handle of exchanging the positive impact of the created three-stage work out Edge from mathematical-statistical involvement, understudies' inspiration for the perusing of fiction escalates, picking up a reflexive level of learning and resistance of the truly national characteristics of the discourse of a agent of another religion. Within the prepare of verbose examination of other cultures, they procured not as it were information, but too analyzed their upbringing. This is often what we have watched that socio-cultural competence is retained within the instructive prepare of the components cited in terms of NAS necessities.

REFERENCES

1. Бадарч Дендев, Информационные и коммуникационные технологии в образовании : монография / Под редакцией: Бадарча Дендева – М. : ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – 320 стр
2. Татьяна Черниговская: Чеширская улыбка кота Шрёдингера. Язык и сознание М.: Языки славянской культуры, 2013.- 448 с. ISBN 978-5-9551-0677-9
3. Martin Johnson, Neil Mercer, Using sociocultural discourse analysis to analyse professional discourse, Learning, Culture and Social Interaction, Volume 21, 2019, P 267-277, ISSN 2210-6561, <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2019.04.003>.
4. Todd A. Wegenhar Better Reading Through Science: Using Research-Based Models to Help Students Read Latin Better. Journal of Classics Teaching 16, 2015 pp 8-13 doi:10.1017/S2058631015000021
5. Ulashovna, Mustafayeva N. "Productive Skills And Language Learning Difficulties." JournalNX, vol. 6, no. 11, 2020, pp. 131-137.
6. Feruza Kattayeva. (2023). Developing students socio-cultural competence by using reader respond method. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 4(03), 98–108. <https://doi.org/10.37547/mesmj-V4-I3-13>.

UDK:004.9:378.147

*Shaxrizoda KOMILOVA,
NDPI talabasi*

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, p.f.d.(DSc)Muradova F.R taqrizi ostida

POSSIBILITIES OF CLOUD TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES (ICT) IN STUDENTS OF GENERAL SCHOOLS

Annotation

This article highlights the possibilities of cloud technologies in the development of information and communication technologies (ICT) competence of general secondary school students. Also, methods of using cloud technology services and tools are presented. Keywords: cloud technology, competence, ICT competence, Google Docs, Google Hangouts, Google Drive, Google Forms, Microsoft Forms.

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация

В данной статье освещаются возможности облачных технологий в развитии информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) компетенции учащихся общеобразовательной школы. Также представлены способы использования сервисов и инструментов облачных технологий.

Ключевые слова: Облачные технологии, компетентность, ИКТ-компетентность, Google Docs, Google Hangouts, Google Drive, Google Forms, Microsoft Forms.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARINI AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI (AKT) KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARNING IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) kompetensiyasini rivojlantirishda bulutli texnologiyalarning imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bulutli texnologiya xizmat va vositalardan foydalanish usul vositalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Bulutli texnologiya, kompetensiya, AKT kompetensiyasi, Google Docs, Google Hangouts, Google Drive, Google Forms, Microsoft Forms.

Kirish. Raqamli texnologiyalar va vositalarning rivojlanishi bulutli ta'lim texnologiyalarining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ta'lim jarayoniga elektron ta'lim elementlarining joriy etilishi yangi uslubiy ishlanmalardan foydalanish zaruratini keltirib chiqaradi. O'qituvchi uchun o'quv jarayonini elektron qo'llab-quvvatlashni tashkil qilish vositalari sodda va qulay bo'lishi, elektron o'quv platformasi bilan ishlashni o'rganish ko'p kuch va vaqt talab etmasligi va o'quvchilar topshiriqlarga universal kirish imkoniyatiga ega bo'lishi juda muhimdir. Hozirgi vaqtda o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining elektron qurilmalar (mobil telefonlar, planshetlar va boshqalar) orqali o'quv jarayonini boshqarish tizimiga kirish imkoniyatini hisobga olish kerak. Ta'lim muassasalarida bulutli texnologiyalardan foydalanishning afzalligi qo'shimcha dasturiy ta'minot talab etilmaydi.

Bulutli texnologiya – kompyuter resurslari yordamida raqamli ma'lumotlarni taqsimlangan qayta ishlash texnologiyasi, internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi [1].

AKT-kompetentligini shakllantirish uchun bulutli xizmatlardan foydalanish samaradorligi qo'llash usuliga va talabning fiziologik xususiyatlarini hisobga olishga bog'liq. Ushbu xizmatlar muammoli ta'limni tashkil etish, keys texnologiyasi, interaktiv o'zaro ta'sir, shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalarini o'qitishda foydalanish uchun tavsiya etiladi. Ta'lim jarayonini zamonaviy darajada tashkil etishda axborotkommunikatsiya

texnologiyalarining rivojlanish darajasini hisobga olish zarur. Bulutli texnologiyalar nafaqat talaba, balki zamonaviy o'qituvchi uchun ham AKT kompetensiyasini shakllantirish vositasidir [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanib o'qitish metodikasi, axborot kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasini bulutli texnologiyalar yordamida rivojlantirish masalalariga oid tadqiqotlar M.M.Usanov, A.U.Shukurov, Галиакберова А.А., Галямова Э.Х., Захарова И. М., Киселев Б.В., Матвеев С.Н., Филатова З.М., Чечина Е.С., Степанова Т. Ю., Есмурзаева Ж. Б., Васюкова М.В. kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanib o'qitish metodikasini takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti, talabalarning bulutli texnologiyalarga oid mantiqiy, kretiv fikrlashini rivojlantirish, kompetentligini shakllantirishga oid tadqiqotlar bo'lib, ammo umumiy o'rta ta'lim maktablarida AKT kompetentligini rivojlantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yetarli darajada e'tibor qaratilmagan. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining AKT kompetensiyasini rivojlantirishda muhim sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bulutli texnologiyalar - bu model iste'molchiga ATni servis sifatida internet orqali namoyon qiladi. Bulutli hisoblashlarning yuzaga kelishida

“virtualizatsiya” texnologiyalarining ahamiyati juda katta hisoblanadi. Birinchi bo‘lib 1960-yilda virtualizatsiya texnologiyalari IBM taklif qilingan ammo qimmat meynfreym kompyuter texnologiyalarini arzon x86 protsesorli kompyuter serverlariga o‘tgandan so‘ng virtualizatsiya termini ancha vaqtgacha esdan chiqarildi. 2000- yildan boshlanib holat o‘zgara boshladi, shu yillarga qadar VMware x86 razryadli virtualizatsiyada monopoliyani qo‘lga kiritdi [4]. 2005-yilda VMware kompaniyasi virtual mashinalarni DTdan foydalangan holda bepul tadbqiq qildi. 2006-yilda Microsoft kompaniyasi “Microsoft virtual PC” Windows versiyasini ishga tushirildi. 2006-yilda Amazon kompaniyasi o‘z qurilmalarida virtual serverlarni kengaytirish orqali “Amazon Elastic Compute Cloud” yuzaga keldi buning yana asosiy sabablaridan biri virtual serverlarni boshqa qurilmalarga (iste‘molchilarga) ijaraga berish orqali bulutli texnologiyalarni kelib chiqishiga turtki bo‘ldi. Bulut - AT- infratuzilma tashkilotlarining innovatsion modeli (konsepsiya) hisoblanib, u alohida ajratilgan va taqsimlangan konfiguratsiyalangan apparat va tarmoq resurslaridan, dasturiy ta‘minotdan tashkil topgan va ular masofadagi provayderlarni ma‘lumotlar markazida yotadi[5].

Aslida, farq faqat ma‘lumotlarni saqlash va qayta ishlash usuli yotadi. Barcha operatsiyalar (uning kuchi yordamida) kompyuterizatsiya sodir bo‘lsa, u - bo‘lmagan bir “bulut”, va jarayon tarmoq ustida serverda shakllangan bo‘lsa, bu tendentsiya “cloud computing” deb ataladi. Boshqa so‘zlar bilan aytganda, bulutli hisoblash - ularning maqsadlari, vazifalari va loyihalarni erishish uchun apparat, dasturiy ta‘minot, metodologiyasi va Internet xizmatlari kabi foydalanuvchiga mavjud vositalar turli hisoblanadi.

O. A. Nikiforov, V. R. Gluxix va G. G. Levkinlarning fikricha, bulutli texnologiyalarning mohiyati quyidagicha:

“kompyuterizatsiya hech qanday dastur bo‘lishi shart emas, faqat Internetga kirishingiz uchun imkoniyat bo‘lsa yetarli;

bulutli texnologiyalar dasturiy ta‘minot va apparat vositalarini xarid qilish, qo‘llab-quvvatlash, yangilashda tejash imkonini beradi;

bulutdagi ma‘lumotlarga masofadan kirish: internetga kirish imkoni bo‘lgan sayyoramizning istalgan nuqtasidan ishlashingiz mumkin” [7].

Umumiy o‘rta ta‘lim maktabi o‘quvchilarini axborot kommunikatsiya texnologiyalari kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi bulutli texnologiya xizmat va vositalardan foydalanish mumkin:

1. Hujjatlar bilan individual va jamoaviy ishlarni tashkil etish, taqdimotlar va jadvallar:

Google Docs (<https://docs.google.com>) va Microsoft Office (<https://www.office.com/>). Bundan maqsad, hujjatlar, jadvallar ustida individual va jamoaviy ish, taqdimotlar, shakllar (so‘rovlar) o‘tkazish mumkin.

2. Eshittirish va video aloqa vositalari orqali individual va guruhli ishlarni tashkil etish:

Skype (<https://www.skype.com/>). Maqsad: videokonferensaloqa va vebinarlar tizimi.

ZOOM (<https://zoom.us/>). Maqsad: video konferensiya, veb-konferensiya uchun bulutli platforma, vebinarlar.

Google Hangouts (<https://hangouts.google.com/>). Maqsad: bu video konferensiya tizimi YouTube da vebinar materiallarini yozib olish va nashr etish imkoniyatini beradi.

3. Materiallarni saqlash va tarqatish (har qanday turdagi fayllar):

Google Drive (<https://drive.google.com>) va Yandex Disk (disk.yandex.ru). Maqsad: har qanday turdagi fayllarni

bulutda saqlash, tarqatish va fayllarga masofadan kirish imkoniyati.

Microsoft OneDrive (<https://onedrive.live.com/>). Maqsad: fayllarni saqlash va almashish.

Dropbox (<https://www.dropbox.com/>). Maqsad: fayllarni saqlash, almashishni tashkil etish va loyihalar ustida ishlash.

4. So‘rov va testlarni tashkil etish:

Google Forms (<https://docs.google.com>). Maqsad: natijalarni avtomatik tekshirish va ko‘rsatish qobiliyatiga ega so‘rovlar va test topshiriqlarini yaratish uchun mo‘ljallangan Google Docs xizmatlaridan biri.

Microsoft Forms (<https://forms.office.com/>). Maqsad: so‘rovlar, bir nechta tanlov savollari, natijalar tahlili, elektron jadval testi.

MyQuizz (<https://myquiz.ru>). Maqsad: onlayn viktorinalar yaratish va o‘tkazish. Viktorinalar o‘qituvchi tomonidan shaxsiy darslarda ham, masofaviy ta‘lim uchun ham qo‘llanilishi mumkin.

Quizizz (<https://quizizz.com/>). Maqsad: matematik formulalarni kiritish, tasvirlar va audio fayllarni birlashtirish, allaqachon yaratilgan kutubxonadan foydalanishni qo‘llab-quvvatlaydigan test konstrukturi.

5. Birgalikda loyiha ishlarni tashkil etish:

GlobalLab (<https://globalab.org/>). Maqsad: biologiya, kimyo, sotsiologiya bo‘yicha kraudsorsing tadqiqot loyihalarini tashkil etish. O‘rnatilgan jamoat vositalari yig‘ish, tahlil qilish vasmaddiy vizualizatsiya uzoq saytlardan materiallarni to‘plash imkonini beradi.

GitHub (<https://github.com/>). Maqsad: loyihalar bo‘yicha hamkorlikda ishlash.

6. Bilimlar xaritalari va aloqa diagrammalarini hamkorlikda yaratish va tahrirlash:

VUE - Vizual tushunish muhiti (<http://vue.tufts.edu/index.cfm>). Maqsad: aloqa diagrammalarini tahrirlash, ontologiyalarni import qilish qobiliyati.

MindMeister (<https://www.mindmeister.com/>). Maqsad: aql xaritasi muharriri.

Coggle (<https://coggle.it/>). Maqsad: kognitiv xaritalarni birgalikda tahrirlash.

Microsoft Visio (<https://products.office.com/en/visio/flowchart-software>). Maqsad: diagrammalar va sxemalarni yaratish va tahrirlash.

7. Matematikani o‘rganish bo‘yicha xizmatlar va vositalar:

Desmos (<https://www.desmos.com/>). Maqsad: grafik kalkulyator yordamida grafiklarni yaratish.

GeoGebra (<https://www.geogebra.org/>). Maqsad: ta‘limning barcha darajalari uchun bepul, o‘zaro faoliyat platformali matematik dastur, jumladan, geometriya, algebra, jadvallar, grafiklar, statistika va arifmetika.

8. Geografiya (tarix, geografiya, astronomiya) fanlarini o‘rganish bo‘yicha xizmatlar va vositalar:

Google Xaritalar (<https://www.google.ru/maps/>). Maqsad: Geografiya, tarix, astronomiya bo‘yicha voqealar va sayohatlar haqidagi hikoyalar matnini kengaytiruvchi xaritalar (qatlamlar) yaratish.

Google Earth (earth.google.com). Maqsad: Yer sayyorasidagi uch o‘lchamli tasvirlarni o‘rganish, Mars va Oyni o‘rganish, Yerdan va kosmosdan yulduzli osmonni ko‘rish imkoniyati.

Wikimapia (<http://wikimapia.org/>). Maqsad: geografik onlayn ensiklopediya.

Shunday qilib, ta‘limda bulutli texnologiya platformalaridan foydalanish o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga faol jalb qilish imkonini beradi. Raqamli

texnologiyalar o'quv faoliyatini ma'lum bir o'quvchining malakasi darajasiga moslashtirishga, uning qiziqishlari, ehtiyojlarini hisobga olish va o'quvchilar uchun texnologiya mavjudligini ta'minlash imkon beradi;

Tahlil va natijalar. Bugungi kundagi zamonaviy raqamli texnologiyalardan biri bo'lgan bulutli texnologiyalar umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining axborot kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. O'quvchilar bu platformalar orqali informatika va axborot texnologiyalari fanidan tashqari matematika, kimyo, biologiya, geografiya, tarix, fizika va astronomiya fanlarini ham o'rganadilar.

Xulosa va takliflar. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida pedagogika fanining paradigmasi o'zgarimoqda,

ta'limning tuzilishi va mazmuni o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda ta'lim yangi bilim olishga emas, balki har bir shaxsning hayotida zarur bo'lgan vakolatlarni o'zlashtirishga qaratilgan. Axborot va kommunikatsiya kompetensiyasi har bir insonning shaxsiy va kasbiy o'sishining kalitidir. Axborot va kommunikatsion texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim va bu bilan ilmiy tadqiqotga o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish va IT-kompetensiyaga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini va ijodiy fikrlashlarini bulutli texnologiya yordamida shakllantirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Shukurov A.U. "Bulutli texnologiyalari asosida talabalarning virtual texnologiyalardan foydalanish kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Qarshi – 2023. 24-bet.
2. Usanov M.M. "Bulutli texnologiyalar asosida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent 2022. 24 bet
3. Степанова Т.Ю., Васюкова М.В. Формирование ИКТ-компетентности обучающихся с использованием облачных сервисов. Электронно научно списание «Парадигма» 2019, №1 www.paradigma.science.
4. Kruk B.I. Telekommunikatsion sistem seti. Sovremenne texnologii. M: Goryachaya liniya – Telekom 2003 yil.
5. Juha Korhonen. Introduction to 3G Mobile Communications. Second Edition 2003
6. Степанова Т. Ю., Есмурзаева Ж. Б. Роль облачных сервисов в образовательном процессе в формировании ИКТ-компетентности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2019. – № V5. – 0,4 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2019/196047.htm>.
7. Никифоров О.А., Глухих В.Р., Левкин Г.Г. (2015). «Тенденции применения «облачных» технологий в образовательном процессе», Научный журнал «Инновационная экономика и общество», Изд-во ФГБОУ ВПО ОмГУПС, Омск, № 1 (7), с. 80–86.5.
8. Галиакберова А.А., Галямова Э.Х., Захарова И. М., Киселев Б.В., Матвеев С.Н., Филатова З.М., Чечина Е.С. Развитие цифровых компетенций педагогов (в том числе в условиях сельской школы): учебно-методическое пособие / Набережные Челны: ФГБОУ ВО «НГПУ». – 2021. – 98 с.
9. Mamatova Z.X. Raqamli texnologiyalar asosida informatika o'qitish metodikasini takomillashtirish (pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida) pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Chirchiq – 2023. 24-bet.
10. E. Krelja Kurelović, S. Rako, J. Tomljanović. Cloud Computing in Education and Student's Needs. 36 th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics, May 20-24, 2013, Opatija, Croatia.

УДК:372.6

Бекжон КУРАЛОВ,

Старший преподаватель кафедры Высшей математики Ташкентского государственного технического университета, Узбекистан

E-mail: kuralovb@mail.ru

По рецензия кандидат педагогических наук Н.Алимовой

HACKATON AS A NEW INNOVATIVE PRACTICE

Annotation

This work is aimed at studying the phenomenon of hackathons. These are events where people gather to think and generate technological innovations. These events are increasingly taking place around the world with the support of organizations looking to innovate beyond their borders to improve their business. Hackathons can serve many purposes besides creating innovation, but little literature has been written about these events.

Key words: Hackathon, innovation, education, competition.

ХАКАТОН КАК НОВАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ПРАКТИКА

Аннотация

Данная работа направлена на изучение феномена хакатонов. Это мероприятия, на которых люди собираются, чтобы думать и генерировать технологические инновации. Эти мероприятия все чаще проводятся по всему миру при поддержке организаций, которые ищут инновации за пределами своих границ для улучшения своего бизнеса. Хакатоны могут служить множеству целей, кроме создания инноваций, но об этих мероприятиях написано мало литературы.

Ключевые слова: Хакатон, инновация, образование, соревнование.

XAKATON YANGI INNOVATSION AMALIYOT SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot xakaton fenomenini o'rganishga qaratilgan. Xakatonlar odamlar texnologik yangiliklarni o'ylash va yaratish uchun yig'iladigan tadbir va musobaqalardir. Ushbu tadbirlar butun dunyo bo'ylab o'z biznesini yaxshilash uchun o'z chegaralaridan tashqarida innovatsiyalar kiritmoqchi bo'lgan tashkilotlar ko'magida tobora ko'proq o'tkazilmoqda. Xakatonlar innovatsiya yaratishdan tashqari ko'p maqsadlarga xizmat qilishi mumkin, ammo bu musobaqa-tadbirlar haqida juda kam adabiyotlar yozilgan.

Kalit so'zlar: Xakaton, innovatsiya, ta'lim, musobaqa.

Введение. Сегодня хакатоны превратились в самые разные типологии. Руководствуясь стремлением определить границы хакатонов, разные авторы соглашаются с тем, что термин хакатон охватывает более одного типа мероприятий. «Мероприятия хакатона» могут иметь разные цели, а также разные субъекты, участвующие в событии. Далее приводится комплексная классификация различных мероприятий, которые неофициально называются хакатонами:

Civic Hackathons: технологи, дизайнеры и активные граждане подают заявки для своих сообществ;

Iconathon: дизайнеры и художники объединяются, чтобы создавать многоцветные значки (иконки) для всех;

Code Sprint: кодеры воссоединяются на короткий промежуток времени для написания новой версии программного обеспечения;

Data Day: аналитики данных пытаются «освободить» и использовать общедоступные данные;

Internal Hackathons: в основном похожи на Code Sprints, но открыты только для сотрудников компании;

Company Promoted Hackathons: технологи, программисты, дизайнеры и вообще все, кто связан с компьютерами и технологиями в целом, откликаются на призыв компании разработать инновацию в обмен на награду (Briscoe, Mulligan, 2014).

Некоторые мероприятия, не связанные с кодированием, были отнесены к категории хакатонов: в

2013 году British Airways запустила UnGrouded, инициативу, для которой компания пригласила 100 новаторов из Кремниевой долины в трансатлантический перелет на 11-часовые мероприятия для разработки новых концепций. Хотя British Airways не рекламировала это как хакатон, несколько журналов и блогов написали об этом событии как об одном.

Аспект, который разделяет авторов, — это биография участника. В то время как некоторые говорят, что бизнес-профили не должны быть частью хакатонов, другие утверждают, что профили, которые отличаются от технически подкованных, являются именно той причиной, по которой хакатоны считаются мощным инструментом для инноваций.

Эта работа направлена на то, чтобы дать всесторонний обзор хакатонов, рассматриваемых как мероприятия, открытые для людей, не входящих в компанию, которая их продвигает. Во всяком случае, чтобы иметь полное видение, необходимо также проанализировать те, которые принадлежат компании. Этот формат набирает обороты как альтернативный способ заставить сотрудников сосредоточиться на инновациях и творческом решении проблем компании. Пристли добавляет, что внутренние хакатоны, учитывая тот факт, что небольшой процент сотрудников обладает знаниями в области ИТ, действительно могут быть использованы для того, чтобы сосредоточиться на создании инновационной

бизнес-модели, стимулируя сотрудников к поиску новых способов расширения потоков доходов фирмы или снижения затрат. На самом деле Пристли утверждает, что внутренние хакатоны должны проводить все компании, а не только технологические.

Хакатоны могут служить множеству целей, кроме создания инноваций, но об этих мероприятиях написано мало литературы. Из написанной литературы большая часть носит неакадемический характер и состоит из онлайн-статей, написанных соответствующими журналами и блогами. Об этом явлении написано немного академических статей, и еще меньше тех, которые обращаются к хакатону, чтобы создать модель, которая помогает в их понимании. Большинство научных работ ограничивается описанием одного или нескольких хакатонов.

Важно рассмотреть эту тему с академической точки зрения, так как это не только обогатит теоретические основы, но и поможет организациям провести хакатон, наиболее подходящий их структуре и потребностям. Что касается обогащения теоретического фона, этот тезис обогащает литературу о хакатоне, а также тезис об основных теориях, к которым относятся хакатоны (открытые инновации и организация временных групп).

Литературный обзор. Термин «хакатон» происходит от сопоставления слов «хак» и «марафон»: «хак» означает исследование и исследование программного обеспечения и направлений его деятельности. кодекс, а не к преступной деятельности. Эти термины указывают на концентрированные и сфокусированные усилия — как в марафоне — по поиску технологического решения, включающего разработку программного или аппаратного обеспечения — взлом [1]. Хакатоны — это мероприятия, в которых команды соревнуются друг с другом, чтобы выработать лучшее решение задачи промоутера мероприятия.

Термин впервые появился в 1999 году, когда группа разработчиков OpenBSD использовала его для описания криптографического мероприятия, состоявшегося в Калгари 4 июня 1999 года ("OpenBSD, Hackathons", 1999) [2]. Во время этого мероприятия 10 разработчиков собрались вместе, чтобы избежать юридических проблем, вызванных американским законодательством о криптографическом программном обеспечении.

Интересно, что в том же году и в том же месяце команда из Sun Microsystems, компании, ныне приобретенной Oracle, использовала термин хакатон для обозначения конференции JavaOne, которая проходила с 15 по 19 июня 1999 года. участников попросили написать программу на Java для Palm V (Aviram, 1999) [3].

Начиная с 2000-х годов технические и нетехнологические компании, а также венчурные капиталисты все чаще рассматривают хакатоны как способ быстрой разработки новых программных технологий, а также прототипирования и тестирования цифровых решений за несколько дней или часов. Кроме того, венчурные капиталисты посещают хакатоны, чтобы изучить новые возможности финансирования (Leckart, 2012) [4]. По мере роста технологической сцены (Mumm, 2012) [5] растут и хакатоны: в 2016 году в США было проведено более 200 хакатонов, и такое же количество, по оценкам, проводится во всем мире (Priestley, 2016) [6].

Хакатоны сначала начинались как мероприятия, проводимые внутри компании. Известен случай Facebook, где с 2006 года компания провела более 50 внутренних хакатонов до 2016 года (Terdiman, 2016) [7]. Причина, по которой Facebook проводит так много хакатонов,

заключается в том, что «инновации — это результат быстрого движения и пробования многих вещей, — говорит Цукерберг, — в Facebook мы действительно построили нашу компанию и нашу культуру вокруг этого. Мы занимаемся такими вещами, как выпуск кода, каждый божий день, и у нас есть традиция хакатонов, которые представляют собой мероприятия, на которых все наши инженеры и, на самом деле, вся компания не спят всю ночь, создавая что-то. Чего бы они ни хотели, они перестают работать и думают о том, что не работает, и изобретают это».

Результаты и анализы. Хакатоны Facebook привели к различным инновациям для самого Facebook, таким как кнопка «Нравится» и временная шкала Facebook. «У нас в Facebook есть поговорка, что код побеждает в спорах», — сказал Цукерберг. «Идея не в том, что вы собираетесь создать что-то за один день, полностью сформированное, чтобы затем отправлять его в продажу. Я не думаю, что так устроен мир» (Terdiman, 2016) [7].

Причины растущего распространения хакатонов. По инициативе Facebook многие компании из разных сфер провели собственный внутренний хакатон, а также начали открывать его для участников извне, обычно предлагая вознаграждение за лучшие идеи. Причины, по которым фирмы решают проводить хакатоны, различны: компании не только ищут инновационные продукты, услуги и идеи, но и используют хакатоны как возможность установить связь с участниками и построить вокруг нее сеть. Это повышает осведомленность участников, а иногда также приводит к предложению работы некоторым участникам, которые показали себя блестяще (Briscoe, Mulligan, 2014) [8].

Некоторые крупные фирмы родились в результате хакатонов, таких как GroupMe («Inception: A Hackday Dream (The Story of GroupMe)», 2010 г.), платформа для группировки SMS-сообщений. У жены Джареда Хехта (одного из двух основателей GroupMe) были проблемы с организацией поездок с кольчугами, так как одна запаздывала, а другая не получала электронное письмо. У него была идея, и он предложил ее Стиву Марточчи (второму основателю). Вместе они решили принять участие в хакатоне TechCrunch в 2010 году, где представили идею, но остались без награды: «Возможно, мы получили почетное упоминание в десятке лучших». Двум основателям идея понравилась, и они решили протестировать ее на рынке. Оказалось, что рынок оценил их идею, и GroupMe привлекла 10,6 млн долларов США в первый год, а затем была приобретена Skype в 2011 году за 85 млн долларов США («GroupMe | Informazioni su GroupMe», 2012) [10] (Leckart, 2012) [4].

Заключение. В конце концов, хакатоны — это полигон для новых идей. На этих мероприятиях людей интеллектуально и творчески стимулирует окружающая среда и количество людей, которые их окружают. В отличие от рабочих мест, где риск довольно высок, в хакатонах цена ошибки относительно низка, если вообще отсутствует. Более того, хакатоны — это способ привлечь людей с разным опытом, которые обычно не работают вместе, чтобы решить одну и ту же проблему (Grijpink, Lau, Vara, 2015) [9]. Это основная причина, по которой формат хакатона также использовался в областях, отличных от технической (Olson, Walsh, Garg, Steel, Mehta, Data, 2016) [10]. Олсон и др. утверждают, что хакатоны — это хороший способ внедрения инноваций в области медицины, где обычно только врачи и ученые обладают знаниями и набором навыков для внедрения инноваций. Только в условиях, подобных хакатонам, врачи могут встретиться с

техническими экспертами, такими как разработчики программного обеспечения или аналитики данных. В этих условиях разные фоны дополняют друг друга, позволяя расширить инновационный потенциал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Komssi M., Pichlis, D., Raatikainen, M., Kindstrom, K., & Jarvinen, J. (2015). What are Hackathons for? IEEE Software, 32(5), 60-67. <http://dx.doi.org/10.1109/ms.2014.78>
2. About the Global Game Jam. GlobalGameJam. Retrieved 19 April 2016.
3. Aviram M. (1999). JavaOne's Palm-sized winner. JavaWorld. Retrieved 1 August 1999, from <https://www.javaworld.com/article/2076473/mobile-java/javaone-s-palm-sized-winner.html>
4. Leckart S. (2012). The Hackathon Is On: Pitching and Programming the Next Killer App. WIRED. Retrieved 17 February 2012, from https://www.wired.com/2012/02/ff_hackathons/
5. Mumm J. (2012). The rise of the hack. VentureBeat. Retrieved 15 March 2012, from <https://venturebeat.com/2012/03/15/the-rise-of-the-hack/>
6. Priestley T. (2016). Forbes Welcome. Forbes.com. Retrieved 2 January 2016, from <https://www.forbes.com/sites/theopriestley/2016/01/20/why-every-business-should-run-internal-hackathons/#316f48a147df>
7. Terdiman D. (2016). Exclusive: Inside Facebook's AI Hackathon. Fast Company. Retrieved 28 January 2016, from <https://www.fastcompany.com/3056018/exclusive-inside-facebooks-ai-hackathon>
8. Briscoe, G., Mulligan, C.: Digital Innovation: The Hackathon Phenomenon. Creativeworks London, London (2014)
9. Grijpink F., Lau, A., & Vara, J. (2015). Demystifying the hackathon. McKinsey & Company. Retrieved 20 October 2015, from <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/demystifying-the-hackathon>
10. GroupMe | Informazioni su GroupMe. (2012). GroupMe. Retrieved 27 September 2012, from <https://groupme.com/it-IT/about>

UDK:378.1:37.026

Shuhrat QURBONOV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali mustaqil izlanuvchisi

QarDU professori, p.f.d. Sh.O'Nurillayeva taqrizi asosida

OLIV TALIMDA MUSTAQIL TA'LIM OLISHNING TURLI USULLARI VA ULARNING TASNIFLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqil ta'lim olishning bir qancha zamonaviy usullari atroflicha keltirib o'tilgan va har bir usulning mohiyati ochib berilgan. Shuningdek oliy ta'limda mustaqil ta'limni STEAM yondashuvi orqali amalga oshirish muammolari keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, loyiha, muammo usuli, dizayn, interaktiv, konstruktorlik, STEAM yondashuv, modellashtirish, integratsiya.

РАЗЛИЧНЫЕ МЕТОДЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация

В данной статье подробно описаны несколько современных методов самостоятельного обучения и раскрыта сущность каждого метода. Также упоминаются проблемы реализации самостоятельного обучения в высшей школе посредством STEAM-подхода.

Ключевые слова: Самостоятельное обучение, проект, проблемный метод, проектирование, интерактив, конструктив, STEAM-подход, моделирование, интеграция.

VARIOUS METHODS OF SELF-STUDY IN HIGHER EDUCATION AND THEIR CLASSIFICATION

Annotation

In this article, several modern methods of independent education are described in detail and the essence of each method is revealed. Also, the problems of implementing independent education in higher education through the STEAM approach are mentioned.

Key words: Independent education, project, problem method, design, interactive, constructive, STEAM approach, modeling, integration.

Kirish. Mustaqil ta'lim olishni rivojlantirish uchun talaba o'z ustida muntazam ko'proq ishlashi talab qilinadi. Mustaqil o'rganish albatta oson ish emas bu yangi o'rganish usullarini o'zida sinab ko'rish va o'rganishni davom etish bilan amalga oshiriladi. Talaba mustaqil o'rganish jarayonida loyihalarni turli g'oyalar bilan shlashi talab qilinadi. Bunda talaba loyihani bajarish jarayonida o'qituvchining ko'magiga muhtoj bo'lishi tabiiy hol hisoblanadi. Bu muhtojlikni yo'qotish uchun turli ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ushbu dasturlarga mos loyihani bajarish bo'yicha yo'riqnomalar, video roliklar ishlab chiqish hamda yo'riqnomalarni kuzatish orqali erishish mumkin. Talabalarga kuzatish orqali loyihalarni bajarish qiziqish o'yg'otadi va motivatsiya paydo qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. STEAM fanlar orqali mustaqil ta'limni amalga oshirish muammosi o'tgan o'n yil ichida ko'pchilik tadqiqotchilarni e'tiborini o'ziga jalb qilgan xususan, rossiyalik olimlar S.A.Lovyagin va A.S.Obuxov STEAM fanlar integratsiyasi orqali amaliy topshiriqlarni bajarishga qaratilgan amaliyotlarni yaratishni boshladilar va MDPUda fizika va STEAM ta'limi bo'yicha magistrlik dasturini ishga tushirdilar. S.A.Lovyagin STEAM fanlar ta'limini fanlararo modellashtirish integratsiyasi orqali talabalarning fundamental va ijodiy yondashuvli dasturlarni ishlab chiqib, tabiiy fanlar ya'ni fizika fanini STEAM yondashuvi asosida o'qitish dasturlarini amaliyotga tatbiq etishgan.

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son [qarori](#) "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga

kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida"gi nizomni amaliyotga tatbiq qilinishi va bu meoriy xujjatda oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga Kredit to'plash va ko'chirishning Yevropa tizimi (European Credit Transfer and Accumulation System - ECTS) asosida ta'limning kredit-modul tizimini joriy etish tartibini belgilangan bo'lib, Unda o'quv yuklamasi bakalavriatda - 40-50% auditoriya soati, 50-60% mustaqil ish soatiga, magistraturada - 30%-40% auditoriya soati, 60-70% mustaqil ish soatiga ajratilishi auditgriya soatlarini kaytirib mustaqil ta'lim soatlarini oshirilganini ko'rishimiz mumkin [1]. Shunday ekan, bu o'qish usulini mamlakatimiz Oliy talim iizimining ta'lim tizimida kechiktirmasdan tatbiq qilish hozirda muhim masalalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqil ta'lim olishning bir qancha usullari bor bulib, ta'limda o'rganishning turli ko'rinishdagi usullari ma'lumotni qabul qilishga ko'ra ta'lim beruvchidan olingan bilimlar va turli manbalardan olingan bilimlar hisoblanadi. Bular o'z navbatida mustaqil ta'lim olishni barcha turlarida shartli ravishda guruhlariga bo'linishini ko'rishimiz mumkin bu guruhlar(1-rasm): tenglash; vizual va tasviriy-grafik; assotsiativ; amaliy va boshqalar;

Bu guruhlar to'g'risida birma bir to'htalib o'tsak:

-tenglash usullari-Bu o'rganilayotgan ma'lumotlarni o'zlashtirishda audio yozularni eshitish yoki o'zlashtirilayotgan materialni o'qish orqali o'zlashtirish usuli hisoblanadi. Bu usulni samaradorligi katta bo'lmasa ham mustaqil ta'limda eng ko'p tarqalgan usul hisoblanadi;

1-rasm. Mustaqil ta'lim olishning bir qancha usullari

-vizual va tasviriyy-grafik usullar - bu usul tenglash usulidan farq qiladi bunda mustaqil ta'lim kitob o'qish emas balki, tasvir - grafikli, turli animatsiyalar, turli dasturlardan foydalanib loyihalar yaratish konstruktorlik shilarini bajarish va boshqalarni o'z ichiga oluvchi va anchagina samarali hisoblanib unda mustaqil ta'lim oluvchi uchun qiziqarli jihatlar juda ko'pligi bilan ajralib turuvchi zamonaviy usuldur. Hozirda ko'plab ta'lim tizimi rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida ushbu usulga tayanadi. Bunda Media, Coursera, Udemy va boshqa kurslarini misol keltirish mumkin bu kurslar o'z ichiga Eksperimentlar namoyishi, mavzu bo'yicha yorqin taqdimotlar amaliy topshiriqlarni oladi bularni o'rganishda aql xaritasi, sketchbooking va Ishikava diagrammalari kabi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Umuman bu ko'rinishdagi olingan bilimlar talabalarining xotirasida uzoq vaqt saqlanib qolishi bilan ajralib turadi;

-assotsiativ usul bu usul katta hajimdagi o'rganilayotgan materialni xotirada saqlash uchun ishlatiladigan va kerakli ma'lumotlarni eslab qolishga imkon beradigan aloqalarni yaratadigan usul bo'lib bu usul uzida turlicha texnikalarni o'z ichiga oladi. Bularga qo'yidagilarni misol keltirishimiz mumkin;

-mnemonika bu usuldan bir-biri bilan bog'liq bo'lgan ko'p sonli atamalarni eslab qolishingiz kerak bo'lsa ishlatiladi. Buning uchun umumiy eslab qolish kerak bo'lgan o'quv materialni ikkita qismga ajratib olinadi. Bunda bir materialni kattaroq va ikkinchi materialni kichikroq ya'ni birinchi materialni qismchasi shaklida bo'lib olish va ikki materialni bir biri bilan qanday qonuniyat bilan o'z ichiga olganing eslab qolish kerak. Bu holatni bir necha bor takrorlash natijasida ikki materialning o'rtasidagi bog'liqlik zanjirini hosil qiladi;

-belgilar usuli ushbu assotsiativ usuldan foydalanishda talaba formulalar, raqamlar yoki harfli belgilarni ketma ketligi va joylashuv o'rinlarini qandaydir qonuniyat orqali bog'lanishini tushunishi orqali murakkab tushunchalarni eslab qolish imkonini beruvchi usuldur;

-amaliy usullar mustaqil ta'limda materiallarni o'rganishning loyiha yoki muammo usuli, dizayn, interaktiv va evristik usullarni o'z ichiga oladi;

-loyiha yoki muammo usuli bu mustaqil ta'limning eng samarali usullaridan biri bo'lib talabaga muammoli vaziyatlarni mustaqil izlangan holda kognitiv faoliyat yuritishga asoslanganligi hamda muammoning ichiga kerib borish, ma'lumotlarni tahlil qilish, tadqiqot o'tkazish, muammoni hal qilish yuzasidan olingan natijalarni analiz qilish imkoniyatini beradi;

-interaktiv usullar bu hozirgi vaqtda talabalarga dars mashg'ulotlari vaqtidagina qo'llanilib qolmasdan ularning jamoaviy mustaqil ta'limini amalga oshirishda eng zamonaviy usullardan biri bo'lib kelmoqda. Interfaol metodlar aqliy xujum sifatida auditoriya mashg'ulotlari vaqtida mustaqil talim materiallari bo'yicha bir qancha qiziqarli topshiriqlar beriladi va bu topshiriqlar guruh-guruh bo'lib guruhlarda muhokama qilingan holda bajariladi. Bunda topshiriqlarni to'liq bajargan jamoa g'olib deb topiladi va g'olib jamoa rag'batlantiriladi;

-evristik usullar bu talabalarining ijodiy qobiliyatlarini ochib beradigan va ularni nostandart fikrlash orqali muammoning yechimini topishga qaratilgan usuldur bu usulning asoschisi qadimgi Yunon faylasufi Suqrot hisoblanadi. U shogirdlarini mustaqil fikrlashga va topshiriqlarni mustaqil bajarishga undagan va shogirdlari mustaqil topshiriqlarni bajarishda o'z oldiga quyidagi 5 ta savolni qo'yishi kerakligini keltirib o'tadi.

Men nimani xohlayman?

Menda borligini qanday bilsam bo'ladi?

Meni nima to'xtata oladi yoki aksincha, oldinga siljitadi?

Nima uchun bu muhim?

Bunga qanday erishaman?

Tahlil va natijalar. Tadqiqotchilar STEAM fanlar ta'limi orqali muhandislarni tayyorlash jarayonida turli usullarni ko'rib chiqishgan. Ular:

-modellashirish metodlari;

-zamonaviy ta'limni takomillashtirish;

-amaliy masalalarni echish;

-laboratoriya ishi va malakaviy amaliyotni o'tkazish;

-tadqiqotchilik faoliyati kabi ta'limning noan'anaviy shakllarini qo'llash kabilardir.

Muhandislik keskin rivojlangan xorijiy davlatlardan Finlandiya, Amerika, Yaponiya, Germaniya, Rossiya, Xitoydagi ta'lim tizimining o'quv jarayonida STEAM yondashuvi ta'lim asosida o'qitilishini ko'rishimiz mumkin. Yangi zamonaviy texnika va texnologiyalarni yaratish hamda ularni ishlata olish metodologik va ruhiy motivatsion aspekt ekanligini hisobga olgan holda, ushbu aspektlarni biz o'z qarashlarimiz bilan to'ldirishga harakat qildik[3].

STEAM ta'limi mustaqil ta'limda qo'llashning mazmuniy aspekti deganda:

-muhandislarga mos keluvchi zaruriy STEAM fanlar dasturiga tuzatishlar kiritish;

-o'quv dasturlarining mazmunlarini amaliyot bilan bog'lash va ularning uzviyligini ta'minlash;

-ixtisosliklarga oid STEAM fanlar apparatni ifodalab beruvchi o'quv rejalar va dasturlarni ajratish;

-faktologik, nazariy va amaliy darajalar bayoniga kiritilgan kasbiy standartlar ko'zda tutiladi [2].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'mida shuni aytish mumkinki STEAM fanlarining metodologik aspekti deyilganda, nazariy bilimlarni shu vaqtning o'zida amaliyotga yo'naltirishga qaratilgan ta'limni turli metod, usul, vosita va shakllarini qo'llash tushuniladi.

STEAMning ruhiy motivatsion aspekti deyilganda, shaxsni olgan nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirib bevosita hayotga qo'llash orqali motivatsiyani kuchaytirish natijasi sifatida yondashish hamda STEAM fanlarini o'qitish jarayonida talabalar kelgusida egallashlari lozim bo'lgan kasbiy faoliyatini to'liq tushunib qiziqishlarini rivojlantirish tushuniladi.

ADABIYOTLAR

1. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdaqi “Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida” gi 824-son qarori.
2. Turdiyev Sh.R. Matematika va tabiiy fanlar negizida kasbiy kompetentlik hamda kreativlikni takomillashtirish //Monografiya - “Intellekt nashriyoti” 09.11.2021y
3. Turdiyev S. R. Didactic principles of guiding theoretical knowledge from steam science into practice //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 10. – С. 1597-1601.
4. Шадиев Р. Д., Шохрух Т. К вопросу об особенностях преподавания математики студентам технических вузов //Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2014. – №. 9-10. – С. 141-144.
5. Турдиев Ш. Р. STEAM фанлар таълими ва интеграциясини юзага келиши модели //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 571-575.
6. Shadiev, R., Khimmataliev, D., Fayzullaev, R., & Chorshanbiev, Z. (2020). Professional culture of the future teacher of vocational education: a communicative aspect. Journal of Critical Reviews, 7(4), 399-400.
7. Турдиев Шохрух. "СТАЕМ фанларини тадқиқ этишда, steam таълим методикаси." <http://science.nuu.uz/uzmu.php>.

UDK: 355.4(78.15).37.376

Rahmiddin MADALIYEV,
FarDU Harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi

TDPU professori, pedagogika fandari doktori B.X.Xodjayev taqrizi asosida

TALABA-YOSHLARDA HARBIY VATANPARVARLIKNI ARTPEDAGOGIKA VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada talaba -yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida artpedagogik vositalarning ahamiyati, badiiy adabiyot, teatr va kino sa'nati yordamida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkillash xamda o'tkazish shakl va uslublari to'grisida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiyoti va san'ati, harbiy-tarixiy voqealar, tasviriy san'at, teatr, kino filmlar va axloqiy-ijtimoiy manbalar.

TECHNOLOGY OF THE DEVELOPMENT OF MILITARY PATRIOTISM IN STUDENTS AND YOUTH THROUGH ART PEDAGOGY

Annotation

This article talks about the importance of art-pedagogical tools in the military-patriotic education of students, the forms and methods of organizing and conducting spiritual-educational events with the help of literature, theater and cinema.

Key words: Uzbek literature and art, military-historical events, visual arts, theater, movies and moral and social sources.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ВОЕННОГО ПАТРИОТИЗМА У СТУДЕНТОВ И МОЛОДЕЖИ ПОСРЕДСТВОМ АРТПЕДАГОГИКИ

Аннотация

В данной статье говорится о значении художественно-педагогических средств в военно-патриотическом воспитании учащихся, формах и методах организации и проведения духовно-воспитательных мероприятий с помощью литературы, театра и кино.

Ключевые слова: Узбекская литература и искусство, военно-исторические события, изобразительное искусство, театр, кино, нравственно-социальные источники.

Kirish. Yosh avlodni har taraflama sog'lom va barkamol kilib tarbiyalash g'oyat murakkab va uzoq vaqtni talab kiladigan jarayondir. YOshlar tarbiyasiga beparvolik, loqaydlik kelajakda tuzatib bo'lmas og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Agar bu vazifani biz bugundan boshlab yoshlarimiz qalbi va ongida ezgulik g'oyalarini, yuksak axloqni shakllantira olsak nafaqat o'zimiz balki jamiyatimizning rivojiga ulkan xissa qo'shgan bo'lamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "Xususan, milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash lozim. Buyuk alloma va arboblarning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak"ligi haqidagi fikrlari buning yorqin isbotidir[1].

Sharq, xususan o'zbek ta'lim tizimida yoshlar tarbiyasi, axloqi, vatanparvarligi, mexnatsevarligi, insonparvarligi kabi sifatlarga azaldan alohida e'tibor qaratilgan.

Bunda "Qobusnoma", Qutadg'u bilig" "Maxbub-ul qulub" kabi durdona asarlarga tayanilgan.

Zotan adabiyot insonlarni yaxshilikka chorlovchi, yomonlikdan kaytaruvchi ilmdir. Aynan u go'zal axloqni shakllantiradi. Insonni ma'naviy kamolatga etkazadi.

Alisher Navoiyning fikricha, ahli ma'ni, ya'ni ma'nili kishilar ma'naviyatli etuk shaxslardir: «Xayrat-ul-abror» dostonida etuk shaxsning ma'naviyatidagi yaxshilik, sahovat, soflik, hayo, muruvvat, andisha, adab, kamtarlik, sadoqat,

qanoat, rostgo'ylik, bag'ri kenglik singari fazilatlarini ta'riflab, ruhiy kamolot yo'llari tahlil etilgan[2].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Talabalarni serqirra, atroflacha ta'sir etuvchi nafasat qadriyatlarga yo'naltirish lozim. Birinchi navbatda milliy qadriyatlar, ona zamin tabiati, milliy xalq san'ati, SHarqning, O'zbekistonning badiiy madaniyati, tarixiga muhabbat tuyg'ularini rivojlantirish. Bu borada asosiy manba sifatida milliy an'analarga boy adabiyot, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, hunarmandchilik, musiqa va san'atning boshqa turlari bilan tanishtirish ya'ni yurtimizni diqqatga sazovor joylarga ekskursiyalar uyushtirish, o'zbek xalqining o'tmishdagi va zamonaviy turmush tarzi aks etgan milliy spektakllarga va muzeylarga olib borish. Bu bilan talabalarni o'z xalqiga va yurtiga muxabbatini ortirish lozim. Bunday muzeylarga misol qilib Farg'ona viloyati "O'lkashunoslik" muzeyi, Farg'ona davlat universiteti qoshida tashkil qilingan "Qatog'on qurbonlari" muzeyi xamda yurtimizni barcha viloyat va shaxarlarida bunyod etilgan muzeylarni misol qilishimiz mumkin. Yana bir quvonarlisi Prezidentimizning tashabbusi bilan Buyuk g'alabani 75 yilligiga bag'ishlanib qurilgan G'alaba bog'ida "Shon-sharaf" muzeyi, "Mangu jasorat", "Matonat madxiyasi" monumentlari bunyod etildi.

Bu obida xalqimizni qonli janglardagi mardligini front ortidagi mashaqqatli mexnati va fidoyiligini aks ettirishga bag'ishlangan keng ko'lamli tarixiy-badiiy ekspozitsiyadir.

Bu erda namoyish etilayotgan minglab tarixiy eksponatlar buyuk G'alabaga hissa qo'shgan xalqimizning mislsiz jasoratini tarannum etishga, yosh avlodimizni

vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdek olijanob maqsadga xizmat qiladi[3].

Yurtimizdagi muzeylarga qadam qo'ygan har qanday yigit-qiz ulug' ajdodlarimizga, qaxramon xalqimizning noyob ma'naviy fazilatlarini qadrlab ularga munosib voris bo'lishga, ana shunday insonlardan ibrat olishga harakat qiladilar.

Kino sa'nati xam talaba yoshlarimizni vatanparvar, milliy qadriyatlarga sadoqat ruxida tarbiyalashda xamda ma'naviyatini yuksaltirishda muxim o'rin tutadi. Kino-yoshlar o'rtasida eng ommaviy sa'nat turi bo'lib xisoblanadi. Sotsiologik ma'lumotlarga ko'ra mamlakatimiz yoshlarining 80% - kinotomoshabinlardir.

Xalqimizning o'tmishida O'zbekiston Respublikasi ozodligi, mustaqilligi uchun olib borgan kurashlarini badiy va ma'naviy jixatdan tushunib etish, halqimiz taqdiridagi suronli yillarning buyuk sinovlari aks ettirilgan, ozodlik kurashini olib borgan ajdodlarimizning fidoyiliklarini falsaviy mushoxada qilish-bu vatanparvarlik mavzusidagi filmlarning bosh maqsadidir.

Bunday kinofilmlar o'tkir syujetli, chuqur falsafiy ma'noga, shuningdek, sarguzasht voqealarga boy bo'lsa, yoshlar tarbiyasida eng samarali vositalar bo'lib qoladi.

Eng yaxshi kinofilmlarda jasurlik, qaxramonlik manbalarini badiy jixatdan tadqiqot qilish,

Vatanga bo'lgan muxabbat bilan ifodalanadi va bu ruhiy kalit xisoblanib, u shaxsning ichki dunyosidagi eng chuqur kechinmalarni anglashga imkon beradi. Vatanparvarlik mavzusidagi filmlar, yoshlarning ma'naviy ixtiyojlariga to'la javob beradi, chunki ularda yoshlarga xos bo'lgan sarguzashtlarga intilish, hayotda o'zining munosib o'rnini egallash va fidoyilik namunalari hikoya qilinadi[4].

Ana shunday kinofilmlardan biri "O'zbekkino" milliy agentligi tomonidan yaratilgan "Ilhaq" badiyfilmidir. Toshkent viloyati Zangiota tumanida yashab o'tgan Zulfiya Zokirovaning xar qanday insonni hayratga soladigan hayoti tasvirga olingan bo'lib, unda turmish o'rtog'i vafotidan keyin Zulfiya aya yolg'iz o'zi besh o'g'il, bir qizni tarbiyalab voyaga etkazgani, ikkinchi jahon urushida Isoqjon, Vaxobjon, Yusufjon, Axmadjon, Maxammadjon degan besh nafar bahodir o'g'illaridan judo bo'ladi. Lekin matonatli, metin irodali o'zbek onasi bu cheksiz kulfatlarga bardosh bera oladi.

Onaizor umrining oxiriga qadar suv kelsa-simirib tosh kelsa- kemirib, qaxramon o'g'illarining aziz xotirasi bilan kelinlari, nabiralarning hayoti, yurtning tashvish va quvonchlarini bilan yashaganligi juda xam ta'sirli ishlangani va bu filmidan talaba yoshlarmiz o'zlariga kerakli bo'lgan xulosani olish bilan birga bizning shunday tinch, osida kunlarimizga kelishimizda qanchadan-qancha ajdodlarimiz mashaqqatli kunlarni boshidan kechirganliklari haqida taasurotlar oladilar. Halqimiz hayotining eng og'ir, eng fojiali davriga bag'ishlangan bu asar tom ma'noda qahramonlik qasidasi bo'lib har qanday insonni qalbini larzaga soladi.

Yoki o'zbek va turk kinomotogriflari bilan xamkorlikda ishlangan "Mendirman Jalloliddin" badiyfilmi xam yoshlarda juda katta taasurot qoldirdi. Jalloliddin obrazi bilan o'z yurtini sodiq haqiqiy mard, kindik qoni to'kilgan tuproqni muqaddas bilib, o'z yurti himoyasi xar qanday bosqinchi yovlardan ximoya qilish uchun xech qanday qiyinchiliklardan qo'rqmaydigan jasur himoyachi sarkarda obrazi tasvirlanadi.

Bu ko'p qismli badiy film juda ko'p yoshlarimizda ijobiy taasurot uyg'otdi va bu obraz orqali yoshlarimiz o'z halqining qaxramonlari to'g'risida ularning qaxramonliklari to'g'risida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishdi. Bunday kinofilmlar yoshlarimizni qaxramonlikka chorlaydi shu bilan birga o'z yurtiga muxabbati ortadi.

Natijalar va muhokama. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash barchamiz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masaladir. Ushbu dolzarb masala uzluksiz jarayon bo'lib, u bir-biriga bog'liq siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy-mafkuraviy, madaniy-ma'rifiy tadbirlar majmuasidan iborat. Bugungi kunda yoshlarni harbiy –vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, Qurolli Kuchlarning umumharbiy nizomlari va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq olib borilmoqda. Xususan, "2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishga beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi"da "Vatanparvar" tashkiloti bazasida yoshlarni mehnat bozorida ehtiyoj yuqori bo'lgan kasblarga o'qitishda ko'mak berish mas'uliyati yuklatilgan. Shu bilan birgalikda ularning harbiy bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishda targ'ibot -tashviqot ishlari olib borilishi ham aytilgan. Barchamizga ayyonki, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi umumiy tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib, yoshlarda Vatanni fidokorona himoya qilishga tayyorlik va bunga qodirlikni shakllantirishga yo'naltirilgan. Uning ma'naviy -ma'rifiy va nazariy asosi Vatanni himoya qilish to'g'risidagi zamonaviy tegishli ilm-fan sohalarining xulosalari, xalqimizning Vatani va uni himoya qilish haqidagi tarixiy va zamonaviy amaliy tajribasi, ilmiy merosi hamda mazkur masala bilan bog'liq umuminsoniy qadriyatlar va zamonaviy talablar hisoblanadi. Biz qanchalik yoshlarimizni to'g'ri o'rgatsak, o'qitsak ularda o'zlariga bo'lgan ishonchlarini yana bir bor uyg'otgan bo'lamiz. Yoshlarimizni harbiy vatanparvar qilib tarbiyalashda avvalambor biz ularga miliy qadriyatlarimizni o'rgatamiz va o'qitamiz. Bu yoshlarimizni harbiy vatanparvar bo'lib tarbiyalanishiga katta samara beradi. Bundan kelib chiqqqan holda talaba yoshlarni tarbiyalashda vatanparvarlik tarbiyasini barcha shakl va usullaridan unumli foydalangan holda ARTpedagogika vositalari orqali rivojlantirilsa yaxshi natijalarga erishish mumkin. Bu tarbiy yonalishida quyidagi ARTpedagogika vositalari orqali yani o'lkamizning tarixiy obidalari xamda muzeylariga sayohatlar uyushtirish davomida talabalar ajdodlar jasorati, ularning shonli ishlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'ladilar. Bundan tashqari talabalar bilan vatanparvarlik mavzusida yozilgan badiy adabiyotlar, kitoblarni ommaviy o'qish va ushbu kitoblar asosida nazariy anjumanlar, kitoblar muhokamasi kabi tadbirlarni muntazam tashkillashtirib borish, bir tomondan yoshlarda kitob o'qishga bo'lgan ishtiyoqni tarbiyalasa, ikkinchi tomondan bu kitoblar orqali xalqimizning milliy e'tiqodi, ma'naviy qadriyatlari, burch, vatanga muhabbat, millat kelajagi, yurt manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish kabi xislatlarni tarbiyalash bilan bir qatorda badiiy savodxonlikni ham tarbiyalaydi.

Xulosa. Bugungi kunda barchamiz yangi O'zbekistonni qurmoqdami. Yangi hayot beqiyos o'zgarishlar hammamizdan fidoyilik va bunyodkorlikni, yanada katta safarbarlikni talab etmoqda. Bu yo'lda biz pedagoglar o'zimizning bilmimiz bilan mamlakatimizni tinchligi va osoyishtaligi yulida halqimizning farovonligi uchun xarakat qilmog'imiz yangi avlod kadrlarini etishtirish, yoshlarni tashabbuskor, bunyodkor, vatanparvarlik kabi g'oyalari bilan kasb-hunarga yo'naltirishimiz zarurdir. Ishonchimiz komilki qaxramon ajdodlarimizning jasoratiga sodiq bo'lgan yoshlarimiz farovon hayotni qadrlab, uni yanada mustahkamlash yo'lida bor kuch-g'ayratlarini safarbar etadilar.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. "YAngi O'zbekiston taraqqiyoti strategiyasi" Toshkent: O'zbekiston, 2022 y. 4-27 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk –G'alabaning 75 yilligi kuniga bag'ishlangan nutqi "Mangu jasorat" nomli adabiyot Toshkent 2020 yil. 1-13b.
3. Yuldasheva N. "Zamonaviy ta'lim" jurnali 2021 y.6 son. 5-9 b
4. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7- fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
5. Sabirov Z. "O'quvchilarni harbiy vatanparvarlik tarbiyasida badiy adabiyot va musiqa sa'atining muhim omillari" mavzusidagi Halqaro konferensiyadagi maqolasi son 257-258 b.
6. Madaliev R.I "Talaba – yoshlarning harbiy vatanparvarlik tarbiyasida artpedagogik vositalarining ahamiyati" FarDU ilmiy xabarlari 2023 y. №1son 51b.
7. Madaliev R.I "O'quvchi – yoshlarning harbiy vatanparvarlik tarbiyasida artpedagogik vositalarining ahamiyati" Finlandiy ilmiy jurnali 2023 y. №11(2)son 716-721b.
8. Ibragimov A.I. Sultonov X.X. "Vatan tuyg'usi" asari Toshkent 1996 y.

Malikzoda ABDULATIF,
Toshkent davlat Pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: navbaxor78@mail.ru

TDPU p.f.d. (DSc) prof.v.b. N.Sh. Umarova taqrizi asosida

BOKS SPORT TURI BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK GURUHIGA SELEKSIYA QILISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktab yoshidagi bolalarni sport turlarini tanlashi bo'yicha sport sohasidagi xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy va amaliy tajribalari, asosida tajriba o'tkazilgan. Sport maktablarining boshlang'ich tayyorlov guruhlariga seleksiya qilish uchun sport maktabi trenerlar, sport psixologlari va ommaviy sportni rivojlantirish va seleksiya ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari o'z faoliyatlarida foydalanishlari uchun sportdagi tezlik reaksiya haqidagi ma'lumotlar keltirilgan tadqiqotdan olingan umumiy natijalar qiyosiy tahlil qilinib xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Boks, maktab, bolalar, reaksiya, sport maktablari, boshlang'ich tayyorlov guruhlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ОТБОРА В НАЧАЛЬНУЮ ТРЕНИРОВОЧНУЮ ГРУППУ ПО БОКСУ

Аннотация

В данной статье проведен эксперимент на основе научно-практического опыта зарубежных и отечественных ученых в области спорта по выбору вида спорта для детей школьного возраста. Общие результаты, полученные в результате исследования, сравнительный анализ данных по скорости реакции в спорте для использования тренерами спортивных школ, спортивными психологами и заместителями директоров по развитию массового спорта и селекционной работе при отборе в группы начальной подготовки спортивных школ. был сделан.

Ключевые слова: Бокс, школа, дети, реакция, спортивные школы, группы начальной подготовки.

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF SELECTION FOR THE BEGINNING TRAINING GROUP OF BOXING

Annotation

In this article, an experiment was conducted based on the scientific and practical experiences of foreign and local scientists in the field of sports on the choice of sports for school-aged children. General results obtained from the research, comparative analysis of the data on the speed reaction in sports for the use of sports school trainers, sports psychologists and deputy directors of mass sports development and selection work for selection to the primary training groups of sports schools. conclusions were made.

Key words: Boxing, school, children, reaction, sports schools, primary training groups.

Kirish. Yurtimizda jismoniy tarbiya va sport taraqqiyotining barcha soxalari kabi davlat siyosatining ustivor yo'nalishlari doirasida rivoj topmoqda. Jamiyat, fan va madaniyatning rivojlanishi ta'lim va tarbiya ishlarining qay yo'sinda olib borilishiga bog'liqdir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta, yoshlarni chuqur bilimli va barkamol shaxs taqdiri bilan bog'liqligini unutmagan holda, ushbu muammoni mahoratli, bilimli pedagoglar va psixologlar faoliyatiga tayanib yechish mumkinligini unutmashimiz lozim. 2021-yil 29-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori qabul qilindi. Qarorda mamlakatimizda yoshlarning boksga bo'lgan ommaviy qiziqishini inobatga olib, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) tizimini yanada takomillashtirish, soha mutaxassislarini tayyorlash va ularning moddiy rag'batlantirilishini yaxshilash, shuningdek, o'zbek boksining dunyodagi yetakchiligini saqlab qolish va davom ettirish maqsadida quyidagilar belgilangan:

boksni aholi o'rtasida eng ommaviy sport turlaridan biriga aylantirish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish;

boks infratuzilmasini yanada rivojlantirish hamda xalqaro talablarga moslashtirish, boks maktablarini, shu

jumladan davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida ko'paytirish;

boks bo'yicha professional trenerlar va hakamlarni tayyorlash tizimini rivojlantirish, o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish, ilmiy-metodologik bazani yanada kuchaytirish;

qurolli kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlariga boksni bosqichma-bosqich kiritish;

ayollar boksini rivojlantirish yuzasidan uzoq yillarga mo'ljallangan istiqbolli rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

Boks maktablarida:

iqtidorli yosh sportchilarni tanlab olish va ularni asosan milliy terma jamoalarga tayyorlashga yo'naltirish;

Shungdek qarorda 2025 yilgacha sport ta'lim muassasalaridagi boks bilan muntazam shug'ullanadigan o'quvchilar sonini 27 mingga yetkazish; vazifalari belgilab qo'yilgan. Shu munosabat bilan yosh bokschilarni sport maktablariga, sport klublarida tashkil etilgan boks bo'limlari boshlang'ich tayyorgarlik guruhlariga seleksiya qilish ishlarini jadallik bilan amalga oshirish lozimligini anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O'zbek olimasi Y.M.Yunusova 11-13 yoshda tanish harakatchan o'yinlarda ampituda, ritim, suratini aniqlash, jangliy o'rlik mashqlarini

muozanat mashqlarini qo'llash qoidalarini murakkablashtirish kerak deb tavsiya bergan.

N.A.Berenshteyn tomonidan o'tkazilgan ilmiy izlanishlar natijasiga ko'ra 8-12 yoshda diapazonda yugurishning maksimal tezligini ancha oshirish, harakatlar tezkorligini tabiiy rivojlanishi bilan belgilanadi. 12-14 yoshda esa yugurish tezligini oshirish asosan tezkor- kuch sifatlari va mushak kuchining ortishi asosida sodir bo'ladi. 8-12 yosh harakat analizatorining yetilishi, yugurishning muxim lokomotor aktlarining shakillanishi sodir bo'lgan.

V.M.Volkov (1983) 11-13 yoshli bolalar o'rtasida o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, ushbu yoshdagi bolalar qisqa muddatli tezkor-kuch yuklamalarini yaxshi ko'taradilar deb xulosa bergan.

Kichik yoshdagi o'quvchilar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarga estafetalar soddalashtirilgan qoidalar bo'yicha sport o'yinlari, harakatchan o'yinlar, qisqa masofaga yugurish, har xil sakrashlar, gimnastik va akrobatik mashqlarni kiritish maqsadga muvofiq.

Reaksiya to'g'risida Z.G.Gapparov va M.A.Tursunova darsligida reaksiya haqida quyidagicha ma'lumotlar berilgan:

Reaksiyalar ongli ravishdagi irodaviy xatti xarakatlar sport faoliyatida katta o'rinni tutar ekan aksariyat xollarda ular reaksiyalar jarayoni shaklida nomoyon bo'ladi. Reaksiya deyilganda sportchi tomonidan biror bir kuzatuvchiga javob tarzida amalga oshiriladigan ongli xatti-xarakat tushuniladi. Bunda sportchi oldindan o'zi duch keladigan qo'zg'alish xaqida biladi va mazkur qo'zg'alishga o'ziga hos tarzda javob qaytarishga tayyorlanadi. Reaksiya jarayonlarining farqli jixatlari sifatida ularning qisqa vaqtli ekanligini aytish mumkin. Reaksiyalar belgilangan xatti-xarakatlar tizimi bilan chegaralangan bo'lib, ular nisbatan qisqa vaqt ichida o'tib boradi. Umumiy tarzda aytganda reaksiya jarayoni oldindan malum bo'lgan shartli qo'zg'alishni idrok etib, unga muvofiq javob xatti xarakatlarni bajarishdan iboratdir. Reaksiya jarayoni 3 ta davrni ajratib ko'rsatish mumkin. Bular: Dastlabki, markaziy va yakuniy.

Reaksiya tiplari: Reaksiyaning sensor, mator va neytral tiplari farqlanadi. Reaksiyaning bu uchala tipi dastlabki davrda rivojlanuvchi va reaksiyaning efektor davrini belgilab beruvchi psixik jarayonlarning xarakteriga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Reaksiyaning oddiy va murakkab turlari mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz maktab yoshidagi bolalarni sport maktablarining boks bo'limlari boshlang'ich tayyorlov guruhlari seleksiya qilishning psixologik usullaridan biri bo'lmish reaksiyadan foydalangan xolatda maktab yoshidagi sportning boks turiga qiziquvchi o'quvchilar orasida sport maktabiga seleksiya qilish uchun tadqiqot o'tkazdik. Tadqiqotimizda o'zbek va chet el olimlarining fikr va tajribalaridan foydalandik. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1.Kuzatish metodi;

2.Suhbat metodi;

3.Eksperiment metodi.

Eksperimentda maktab yoshidagi o'quvchilarni tezlik reaksiyasini aniqlashda P.A.Rudik tavsiya etgan usuldan yani: Oddiy reaksiyani o'lchash uchun oddiy va qulay usul 40 santimetr o'lchagich yordamida amalga oshiriladi. Sinaluvchi kursining suyangich tomoniga oldini qilib o'tirib, uning oldida tekis, oldingi qo'lini tortib, stulning orqa tomoniga qo'yadi. Sinov quyidagi usulda olib boriladi: o'lchagichni o'lchash vositasi bilan bosh barmog'i va ko'rsatkich barmog'i orasida "O sm" joylashtiriladi. Agar sportchi test sinovlaridan o'tishga tayyor bo'lsa, sinovchi o'lchagichni qo'yib yuboradi. Sinov vazifasi barmoqlarini yumshoq qilib qisqartirish jarayonida chizg'ich ushlab olinadi. Reaksiya stavkasini baholash santimetrdagi o'lchagichning uzunligi bo'yicha amalga oshiriladi.

Tahlil va natijalar. Eksperiment jarayonida xar bir sinaluvchiga 10 martadan imkoniyat berildi. Har safar qayd etgan natijasi yozib borildi. So'ngi natijalar matematik – statistika usullarda xisoblab chiqildi. Chunonchi olingan natijalar qatorining statistik ko'rsatkichlari (o'rtacha arifmetik qiymat kafitsenti va boshqalar) xisoblandi.

O'lchash natijalarini o'lchangan ko'rsatkichlarni shartli ravishda X deb belgilasak ularning o'rtacha natijalarini

arifmetik qiymati $\bar{X}$ quyidagi formula asosida aniqlandi:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}$$

(1) Bu

yerda

$$\sum_{i=1}^n X_i = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + \dots + X_n$$

$$\sum_{i=1}^n X_i$$

(2)

- yig'indi indeksi i ning qabul qilishi mumkin bo'lgan barcha

(1 dan n gacha) qiymatlarida aniqlangan X ko'rsatkichining qiymatlari yig'indisini ifodalaydi.

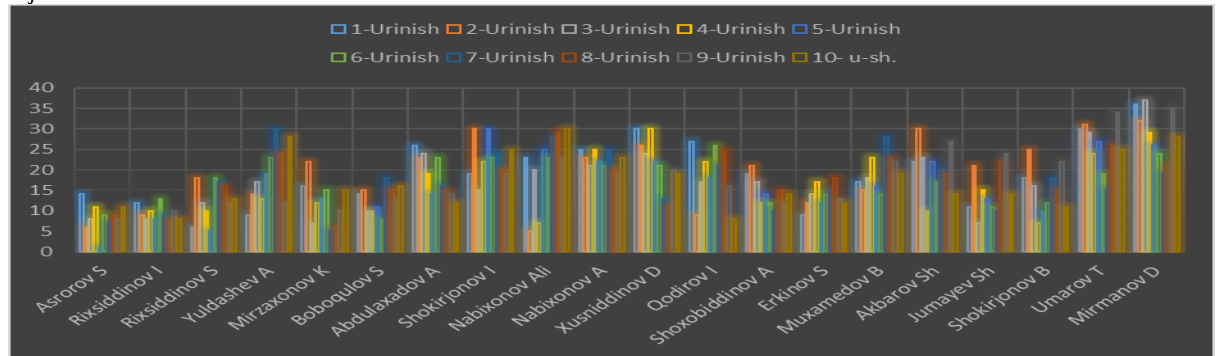
$\sum$ - yig'indi belgisi bo'lib, uning pastida yig'indining dastlabki belgisi yuqorisida esa yuqori chegarasi ko'rsatiladi. Masalan: o'lchash natijalari soni $n = 10$ ga teng bo'lsa u holda yig'indining quyi chegarasi $i = 1$ dan to n gacha, yani 10 gacha bo'lgan natijalarni yig'indisi olindi.

Bu tadqiqotimizda maktab o'quvchilarining boks sport turiga qiziquvchi 20 nafar o'quvchilardan foydalangan xolatda olib bordik. Sinaluvchilarning natijalari jadval ko'rinishida yozib borildi. Olingan natijalar 1 va 2 jadvallarda o'z aksini topgan.

1-jadval.

№	F.I.SH	Xar bir sinovdan keyin qayd etgan natijalar										Jami
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	Asrorov S	14	6	8	11	10	9	7	9	8	11	94
2	Rixsiddinov I	12	9	8	10	8	13	9	8	10	8	95
3	Rixsiddinov S	6	18	12	10	5	18	17	16	12	13	127
4	Yuldashev A	9	14	17	13	19	23	30	24	12	28	189
5	Mirzaxonov K	16	22	7	12	13	15	5	6	10	15	121
6	Boboqulov S	14	15	10	10	11	8	18	15	13	16	130
7	Abdulaxadov A	26	23	24	19	14	23	16	15	14	12	186
8	Shokirjonov I	19	30	15	22	30	23	24	20	19	25	227
9	Nabixonov Ali	23	5	20	7	25	23	28	29	23	30	213
10	Nabixonov Amir	25	23	21	25	22	21	25	20	19	23	224
11	Xusniddinov D	30	26	24	30	22	21	13	11	20	19	216
12	Qodirov I	27	9	17	22	18	26	21	25	16	8	189
13	Shoxobiddinov A	19	21	17	12	14	12	10	15	12	14	146
14	Erkinov S	9	12	14	17	12	14	15	18	13	12	136
15	Muxamedov B	17	15	18	23	16	14	28	23	22	19	195
16	Akbarov Sh	22	30	23	10	22	17	20	19	27	14	204
17	Jumayev Sh	11	21	7	15	13	11	10	22	24	14	148
18	Shokirjonov B	18	25	16	7	10	12	18	15	22	11	154
19	Umarov T	30	31	29	24	27	19	15	26	34	25	260
20	Mirmanov D	36	32	37	29	26	24	19	21	35	28	287

2-jadval

Xulosa. Bu maqoladan xulosa qilib aytganda maktab yoshidagi bolalarni sportning boks turiga seleksiya qilish uchun kerakli ma'lumotlar asosida pedagogik kuzatish, reaksiyani o'lchash haqidagi ma'lumotlar, matematik statistika uslublari va tatqiqotni tashkil etish usullari haqida ma'lumotlar va ko'rsatmalar berildi. Kuzatish: bunda biz maktab o'quvchilari orasidan sportning boks turiga qiziquvchi bo'ylari, qo'llari uzun bo'lgan o'quvchilar tanlab olindi. Barchamizga ma'limki sportning boks turida jismoniy ko'rsatgichlar aloxida o'rin egallaydi. Suxbat: bu metod yordamida ularning kelajakdagi orzu-niyatlari va sportning boks turiga nima uchun qiziqishlari aniqlab olindi. Eksperiment orqali esa ulardagi reaksiya darajalari aniqlandi. Tanlab olingan o'quvchilar ishtirokida ularni reaksiyasi navbatma-navbat o'lchandi. Olingan natijalarda eng yuqori natijani 94 natija bilan Asrorov Sardor

va 95 natija bilan Rixsiddinov Islomlar qayt etishdi. Biz bu ikki o'quvchini sport maktabining boks bo'limida faoliyat olib borayotgan trenerlarga bersak bo'ladi. Ular kelajakda yaxshi sportchilar bo'lib yetishish imkoniyati yuqori.

Boks sport turida boshqa sport turlari kabi sportchi uchun reaksiyani o'rni katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun yoshlarni boks sport turiga seleksiya qilishda yuqoridagi eksperimentdan foydalandik. Olingan natijalardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak reaksiyasi sust yengil vaznli bolalarni sportning boks turiga jalb etmaslik maqsadga muvofiq chunki yengil vaznli bokschilarning tezligi reaksiyasi juda pastligi hisobiga raqib zarbasiga chap bera olmay qattiq zarba o'tkazib yuborish hisobiga bir umirga zaif insonga aylanib qolishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Umarova N.Sh. Temperamental features of the manifestation of willpower in the process of psychological preparation of athletes // Fan-sportga.-No.3.2020.-P-42-44.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 29-aprel kungi PQ-5099-sonli qarori.
3. Gapparov Z. G. "sport psixologiyasi".T.2011.
4. П.А.Рудик. . психология спорта.. 1974-й. 421-426-б.
5. www.zynet.uz

Kamoliddin MAMADALIEV,
CHirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b.
E-mail: kmamadaliyev@umail.uz

O'zbekiston san'at va madaniyat instituti dotsenti, p.d.d.f. (PhD) A.T.Kurbanova taqrizi asosida

OLIIY TA'LIM MUASSASALARDAGI FANLARNI O'QITISHNING METODIK SISTEMASINI ISHLAB CHIQUISH VA TA'LIM JARAYONLARIGA TADBIQ ETISH METODIKASI

Аннотация

Hozirgi kunda o'quv adabiyotlarini yangi avlodini yaratish yaratishga qaratilgan talablar keskin ortib bormoqda. Darsliklarning yangi avlodini yaratish uchun ta'limning asosiy yo'nalishlari bo'yicha xorij adabiyotlarining tajribalaridan foydalanish, hamda mavjud darsliklarni tahlil etish talab etiladi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, o'quv yo'nalishlari uchun darsliklarning yangi avlodini yaratish, hamda mazkur darsliklarni o'quv jarayonlarga tadbiiq etish zaruriyatini mohiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy pedagogik texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, uzluksiz ta'lim, yangi avlodi o'quv adabiyotlari, pedagogika ta'lim sohasi, darslik, o'quv qo'llanma, o'quv-uslubiy majmu, davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi

МЕТОДИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В СИСТЕМЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ И ПРИМЕНЕНИЯ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССАМ

Аннотация

В настоящее время резко повышаются требования к созданию нового поколения учебной литературы. Для создания нового поколения учебников требуется использования опыта создания иностранной литературы и анализ существующих учебников по основным направлениям образования. Исходя из вышеуказанного в данной статье приведена необходимость создания нового поколения учебников для вновь образовавшиеся учебных направлений и методология применения данных учебников в учебные процессы.

Ключевые слова: Современные педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, непрерывное образование, учебная литература нового поколения, педагогическая область образования, учебники, учебные пособия, учебно-методический комплекс, государственный стандарт образования, учебная программа.

METHODOLOGICAL DEVELOPMENTS IN THE SYSTEM OF TEACHING SUBJECTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND APPLICATION TO EDUCATIONAL PROCESSES

Annotation

Currently sharply increased demands for a new generation of textbooks. To create a new generation of textbooks requires the use of the experience of creating the foreign literature and analysis of existing textbooks in the main areas of education. Proceeding from the above-mentioned in this article is the need to create a new generation of textbooks for the newly formed educational directions and methodology of application of these textbooks in the educational process

Key words: Modern educational technology, information and communication technologies, continual education, educational literature of the new generation, educational area of education, textbooks, manuals, training complex, the state standard of education, curriculum.

Ta'lim tizimida yuksak malakali, ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatiga ega, kelajakda kasbiy va hayotiy muammolarni mustaqil hal qila oladigan kadrlarni tayyorlashda ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan yangi avlod darslik va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasining maqsadi uzluksiz ta'lim tizimining barcha ta'lim turlari uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish tamoyillari va ularni tayyorlash mexanizmlarini belgilashdan iboratdir[1].

Shiddat bilan kechayotgan hozirgi davrda ta'lim-tarbiya va tahsil borasida ham kechagi qarashlar, burungi uslublar eskirib qolmoqda. Hayot esa bizdan har sohada zamon bilan hamnafas, hamqadam bo'lishni talab etmoqda. Bugun ta'lim muassasalarida o'tiladigan barcha jamiyki fanlar bo'yicha darslik va qo'llanmalarining yangi avlodini yaratish kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Pedagogika ta'lim sohasining yangi ochilgan fanlarni o'qitish metodikasi bo'yicha ta'lim yo'nalishlari davlat ta'lim standartlari asosida amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish, yangi ta'lim yo'nalishlariga kiritilgan fanlardan darslik, o'quv qo'llanma, o'quv-uslubiy majmuilar mazmunini modernizatsiyalash va elektron darsliklar yaratish hamda amaliyotga keng tadbiiq etish choralari ko'rildi.

Shunga asosan, Davlat ta'lim standarti, fan dasturi, o'qitish metodikasi, didaktik talablar, pedagogik texnologiya va majmu (sistemali) yondoshuvga muvofiq yaratilgan, iqtisodiy va ijtimoiy sohalaridagi yangiliklar joriy etilgan, ilm-fan, texnika va texnologiyalarning so'ngi yutuqlari to'liq yoritilgan, ta'lim oluvchilar tomonidan tegishli fan asoslarining mukammal o'zlashtira olish imkonini beruvchi hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida ham foydalanish imkoniyatlari hisobga olingan zamonaviy o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotining yangi avlodini yaratish kunning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Bu vazifaning asosiy echimlaridan biri zamonaviy o'quv va

o'quv-uslubiy adabiyotlarining yangi avlodini yaratish va ta'lim-tarbiya jaryoniga keng tadbqiq qilishdir.

Yangi avlod darslik va o'quv adabiyotlarini yaratishning pedagogik jihatlarini YU.K. Babanskiy, M.A. Danilov, B.P. Esipov, S.R. Rajabov, X.I. Ibragimov, YA.I. Lerner, R.A. Mavlonova, F.R. YUzlikaev, B.R. Adizov, N. SHodiev, SH. Mardonov, SH. Xalilova, N. Egamberdieva, J. Hasanboev va SH. Abdullaevlarning ishlarida o'z aksini topgan bo'lib, ular tomonidan shaxs muammosi, o'qituvchilarni innovatsion tayyorlash, oliy ta'limda pedagogik jarayonlarning umumiy qonuniyatlari va bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning samarali texnologiyalari hamda zamonaviy o'quv adabiyotlarining yaratish muammolari yoritilgan bo'lib, bizning tadqiqot ishimizda o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish tamoyillari va ularni tayyorlash mexanizmlari, dialektika qonunlari bilan sistemali yondashuv va pedagogik texnologiya tamoyillari hamda ular asosida yangi avlod fani o'quv mashg'ulotlarni loyihalash masalalarini yoritishda ularning ishlari asos qilib olinadi.

YAngi avlod darslik va o'quv adabiyotlarini yaratishning psixologik tomonlarini M.G. Davletshin, V.V. Davysdov, N.V. Kuz'mina, E. G'oziev, V.M. Karimova, R.I. Sunnatova, N.S. Safaevlarning ishlarini tahliliy o'rganish asosida psixologik jihatlarini, didaktikaning qonun qoida va prinsiplari bilan yosh psixologik, psixoanaliz qoidalarini va o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarining yangi avlodini yaratishga qo'yiladigan didaktik talablarni hamda fanni mustaqil o'rganishda, talabalarning ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalarini yoritishda manba sifatida e'tiborga olinadi.

YAngi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishga asos bo'ladigan pedagogik texnologiya mazmuni, mohiyati, maqsadi va vazifalarini ochib berish, ularni ta'lim jarayoniga tadbqiq etishda xorijlik pedagog olimlardan T. Sakomoto, Bloom B.S., Cobb C.W., Douglas P.H., Pimbley G. va b., MDX pedagog-olimlaridan B.P. Besspal'ko, V.M. Monaxov, A.A. Leontsev, S.A. Smirnova va boshqa pedagoglarning tadqiqot ishlari, pedagogik texnologiyani takomillashtirish va uni ta'lim jarayoniga tadbqiq qilish borasidagi muammolarni hal etishda yurtimiz pedagog olimlari N.N. Azizxo'jaeva, R.X. Jo'raev, J.G'. Yo'ldoshev, U.N. Nishonaliyev, O'.Q. Tolipov, M.A. Ochilov, N.S. Saydahmedov N.A. Muslimovlarning ilmiy ishlaridan hamda pedagogik texnologiyani ta'lim jarayoniga tadbqiq qilishning amaliy jihatlarini va fanlar o'quv mashg'ulotlari loyihasini yaratish sohasida B. Ziyomuxammadov, L.V. Golish, D.M. Fayzullaeva, H.Q. Qarshiboevning ilmiy-tadqiqot ishlari tahliliy o'rganib, ulardan o'quv adabiyotlarini yaratishning nazariy asoslarini, oliy ta'limning bakalavr bosqichidagi fanlar dasturi va adabiyotlarini yaratishning metodologik asoslarini, pedagogik texnologiya tamoyillari va ular asosida o'quv jarayonini loyihalash masalalarini yoritishda foydalaniladi.

Ta'lim muassasalarida matematika fanlarini o'qitishning metodik jihatlarini o'rganish bo'yicha J.I. Ikromov, N.R. G'aybullayev, G.V. Zlotskiy, S. Alixonov, YU.I. Kalyagin, E.U. Medeuov, R.S. CHerkasova, V.I. Mishin, P.M. Erdniev, CH. Mirzaev, A.G. Mordokovich, G.I. Saransev, T. To'laganov, M. Tojiev, D. YUnusova, B. Abdullaeva, M. Raemov, N. Eshpo'latov va boshqalar tomonidan e'tiborga sazovor tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishga dasturulamali sifatida foydalaniladi. Ayniqsa, "Matematika o'qitish metodikasi" ta'lim yo'nalishiga yangi kiritilgan matematika turkumiga kiruvchi "O'qitish texnologiyasi va loyihalashtirish" fanini o'qitishning metodik sistemasi yaratishda, fanning o'quv mashg'uloti loyihalarini tuzib chiqishda va uni o'qitish metodikasini yaratishda matematika o'qitish metodikasini rivojlantirishga hissasini

qo'shgan yuqorida ko'rsatib o'tilgan olimlarni tadqiqot ishlarning metodik tomonlari asos qilinib olinadi.

YAngi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalarning tarkibiy qismi bo'lgan, ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo'yicha tadqiqotlar A.A. Abduqodirov, M.Aripov, U.SH. Begimqulov, F.M. Zakirova, N.I. Taylaqov, SH.S. SHaripov, U. YUldashev, A.G'. Hayitovlarning ishlarida amalga oshirilgan bo'lib, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan multimedial o'qitish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish o'quv vositalari sifatida e'tiborga olini, pedagogika ta'lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llanilishining metodik aspektlarini ishlab chiqishda, "O'qitish texnologiyasi va loyihalashtirish" elektron darsligi, uni o'qitish metodikasini yaratishda va yangi ochilgan ta'lim yo'nalishlarida elektron darslik asosida talabalarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirishda manba sifatida foydalaniladi[2].

O'quv adabiyotlar – muayyan ta'lim tur (yunalishi yoki mutaxassisligi) o'quv rejasida kayd eilgan fanlar bo'yicha tegishli o'quv dasturlari asosida zarur bilimlar majmuasi keltirilgan, uzlashtirish uslublari va didaktikasi yoritilgan (shu jumladan, xorijiy tarjimalar) manba[4].

Elektron o'quv adabiyotlar – zamonaviy axborot tsxnologiyalari asosida ma'lumotlarni jamlash, tasvirlash, yangilash, saklash, bilimlarni interaktiv usulda taqdim etish va nazorat qilish imkoniyatlariga ega bulgan manba[3].

O'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratishga qo'yiladigan asosiy talab: Kadrlar tayyorlash millim modeliga muvofiq uzluksiz ta'lim tizimida o'quv adabiyotlari ta'lim turlari bo'yicha tasdiqlangan davlat ta'lim standartlari (yoki davlat talablari) asosida, muayyan fanning o'quv adabiyotlari mazkur ta'lim turida o'qitiladigan fanlar bilan o'zaro bog'liklikni va boshqa ta'lim turlarida ushbu fanning o'quv dasturlaridagi uzviylikni ta'minlagan holda tayyorlanadi[3].

Tahlillar natijasida pedagogika ta'lim sohasining yangi ochilgan ta'lim yo'nalishlarda o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish tamoyillari va ularni tayyorlash mexanizmlari ishlab chiqildi, oliy ta'limning bakalavr bosqichidagi "O'quv jarayonini loyihalash"[4] turkumidagi fanlar dasturi va adabiyotlarini yaratishning metodologik asoslari, pedagogik texnologiya tamoyillari asosida fanlarning o'quv mashg'uloti loyihalarini, "O'qitish texnologiyasi va loyihalashtirish" fanini o'qitishning metodik sistemasi yaratildi.

1. Pedagogika ta'lim sohasida yangi ta'lim yo'nalishlari ochilishining ijtimoiy zarurligi ilmiy tomondan asoslash.

2. YAngi ochilgan ta'lim yo'nalishlari o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish tamoyillari va ularni tayyorlash mexanizmlari ishlab chiqish.

3. Pedagogika ta'lim sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llanilishining metodik aspektlari ishlab chiqish.

4. YAngi ochilgan ta'lim yo'nalishlarida elektron darsliklarni yaratish va uni ta'lim jarayoniga qo'llanilishining dolzarbligi va ahamiyati ko'rsatib berish.

5. O'zbekistonda kabul kilingan "Ta'lim tug'risidagi" Konun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda Respublika Prezidentining yosh avlod fazilatlariga kutayotgan talablarini inobatga olib, buyuk mutafakirlarni inson ijtimoiy sifatlariga qo'ygan mezonlar tizimidan fanlar dasturi va adabiyotlarining yangi avlodini yaratishga keng foydalanish.

Xulosa. Bugungi kunda barcha oliy ta'lim muassasalarida xorij adabiyotlaridan foydalanib yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish hammamizning oldimizga qo'yilgan ustuvor vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Bizning tadqiqotlarimizda esa xorij tajribalaridan foylangan

holda yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratishning yangi o'zbek metodikasini ishlab chiqilmoqda. Ularning ayrimlariga esa yuqorida to'xtalib o'tdik.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 5 yanvardagi "Uzluksiz ta'lim tizimini darsliklar va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlashni takomillashtirish to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2011 yil 16 sentyabrdagi "YAngilangan klassifikatorga muvofiq ishlab chiqilgan oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining Davlat ta'lim standartlari va o'quv rejalarini tasdiqlash to'g'risida"gi 387-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan 5460100 – "Matematika" ta'lim yo'nalishi Davlat ta'lim standarti(DTS).
3. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim, Xalq ta'limi vazirliklari va Davlat matbuot qo'mitasining 2002 yil 7 martdagi 71/22/44-sonli qo'shma buyrug'i bilan tasdiqlangan "Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi"
4. Tojiev M., Mamadaliev K. O'qitish texnologiyasi va loyihalashtirish // O'quv va ilmiy-uslubiy qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2013. –160 b.

UDK: 811.111'36:378.091.3

Manzura MAMAJONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: manzurawebster94@gmail.com

Chirchiq Oliy Tank Qo'mondonlik Muhandislik bilim yurti o'qituvchisi PhD N.Saitkulova taqrizi asosida

THE ROLE OF TEACHING GRAMMAR USING NEW STRATEGIES TO IMPROVE PRAGMATIC AWARENESS IN SECOND LANGUAGE LEARNERS

Annotation

As standards became more complex, changes in education presented new difficulties for both teachers and pupils. In order to improve students' communicative ability, teachers must use the most up-to-date teaching techniques. At the same time, they must not ignore grammar because L2 learners cannot succeed in second language acquisition without a thorough understanding of its fundamentals. Using proper language can make it easier to improve pragmatic awareness which is essential in SLA process. In order to achieve concrete results interview, observation and analysis of data were conducted. In order to demonstrate the value of grammatical proficiency in enhancing not only speaking and writing but also pragmatic awareness, this paper compares profitable new interactive grammar teaching approaches with classic ones.

Key words: Second language (L2), second language acquisition (SLA), pragmatic awareness, competence, discourse.

РОЛЬ ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НОВЫХ СТРАТЕГИЙ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ ИЗУЧАЮЩИХ ВТОРОЙ ЯЗЫК

Аннотация

По мере того как стандарты усложнялись, изменения в образовании создавали новые трудности как для учителей, так и для учеников. Чтобы улучшить коммуникативные способности студентов, учителя должны использовать самые современные методы обучения. В то же время они не должны игнорировать грамматику, потому что учащиеся L2 не могут добиться успеха в освоении второго языка без глубокого понимания его основ. Использование правильного языка может облегчить повышение прагматической осведомленности, которая необходима в процессе SLA. Для достижения конкретных результатов были проведены интервью, наблюдение и анализ данных. Чтобы продемонстрировать ценность грамматического мастерства в улучшении не только устной и письменной речи, но и практического понимания, в этой статье сравниваются выгодные новые интерактивные подходы к обучению грамматике с классическими.

Ключевые слова: Второй язык (L2), овладение вторым языком (SLA), прагматическая осведомленность, компетенция, дискурс.

IKKINCHI TILNI O'RGANUVCHILARDA PRAGMATIK XABARDORLIKNI OSHIRISH UCHUN YANGI STRATEGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA GRAMMARIKANI O'QITISHNING ROLI

Annotatsiya

Standartlar murakkablashgani sari ta'lim sohasidagi o'zgarishlar ham o'qituvchilar, ham o'quvchilar uchun yangi qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Talabalarning kommunikativ qobiliyatini oshirish uchun o'qituvchilar eng zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanishlari kerak. Shu bilan birga, ular grammatikani e'tiborsiz qoldirmasliklari kerak, chunki L2 o'quvchilari uning asoslarini chuqur tushunmasdan ikkinchi tilni o'zlashtirishda muvaffaqiyat qozona olmaydi. Tildan to'g'ri foydalanish SLA jarayonida muhim bo'lgan pragmatik xabardorlikni yaxshilashni osonlashtirishi mumkin. Aniqlik natijalarga erishish uchun bu ilmiy jarayonda suhbat, kuzatish va ma'lumotlarni tahlil qilish metodlaridan o'tkazildi. Nafaqat so'zlashuv va yozishni, balki pragmatik ongni ham oshirishda grammatik bilimning ahamiyatini ko'rsatish uchun ushbu maqolada grammatikani o'rgatish bo'yicha foydali yangi interaktiv yondashuvlar klassik usullar bilan solishtiriladi.

Kalit so'zlar: Ikkinchi til (L2), ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA), pragmatik xabardorlik, kompetentsiya, diskurs.

Introduction. The process of learning L2 is challenging since each student has unique abilities and psychological characteristics. In order to address the demands of the younger generation, teachers must also consider their interests. Teachers are beginning to place more emphasis on communicative competence than grammar, especially in modern times, as grammar instruction is outdated and does not require special attention. As a result, the majority of teachers are striving to develop new strategies for enhancing speaking ability and attempting to make speaking ability dominant in SLA. However, English teachers continue to teach grammar using outdated techniques that underrate its importance in this process. Even our President Shavkat Mirziyoyev (2022)

highlighted that in order to develop Uzbekistan it is important to address to science, education and innovation. So, innovation is key to achieve expected results in all spheres nowadays.

Speaking is a more difficult procedure for learners since they cannot apply their theoretical knowledge in practice. The process of learning grammar and using it in everyday communication is challenging since so many variables are involved because of discourse context. The weakest aspect of learners is their pragmatic ability, which aids in sounding like a native speaker. In order to produce fluent and natural speech, finishing a grammar course and practicing it with pragmatic competence are crucial. Because of these conventional teaching techniques, which are still employed in second language

acquisition classrooms, the majority of students find grammar uninteresting, challenging, and unmotivating. Unfortunately, the majority of teachers favor language-based learning approaches that exclusively emphasize active grammar instruction. The didactic technique, according to Eisenstein (as cited in Chalipa 2013), is the ideal strategy to keep students under control and allow them to practice without feeling anxious. But it results in a lack of communication skills and a lack of motivation. Therefore, it's crucial to incorporate interactive activities into even grammar lectures using a communicative approach.

Literature review. Unfortunately, grammar instruction is becoming less significant in English classrooms today. Students continue to have clear difficulties with their grammar structures and word choices in speaking. While teaching and learning, subject verb agreement actually looks to be quite simple. However, due to the numerous exceptions in English with regard to this topic, even very skilled learners might make mistakes in subject and verb agreement when it comes to usage in written and oral discourse. These exclusions cause the agreement of the subject and predicate to be interpreted incorrectly. This is as a result of the emphasis on teaching product skill. Tests and isolated sentences, which are ineffective practice methods, are the main ways teachers have pupils practice. As a result, students deal with the "overgeneralization of L2" as one reason of divergence. As we know Uzbek grammar and English grammar differs from each other. This presents L2 learners real obstacles to form appropriate structures. For example, in English language predicate for three persons in singular and plural in present simple is almost the same except 3rd person singular. However in Uzbek for each person different form of predicates are used.

Due of this distinction, pupils find it difficult to construct suitable predicate forms. They make errors like "she works," "university students study," "everyone knows," and others of a similar nature. This is as a result of the emphasis on teaching product skill. Tests and isolated sentences, which are ineffective practice methods, are the main ways teachers have pupils practice. As a result, students deal with the "overgeneralization of L2" as one reason of divergence. Selinker (1972) asserts that learners frequently extrapolate specific grammatical rules into contexts in which they do not hold true. For instance, they substitute "he play" for "he plays". After that, it becomes fossilized, and fixing these errors can become quite difficult.

The level, interest, learning style, aptitude, and requirements of the student should all be considered while creating remedial instruction. First and foremost, the method of

instruction that is used will determine how well the lesson goes. Since concentrating on just one of them may not be beneficial, the researcher chose to examine both deductive and inductive methods of teaching. As stated by Harmer (as referenced in Chalipa 2013), combining two approaches helps close the knowledge gap between L1 and L2 through the use of various communicative activities (p.77).

The achievement of an effective lesson plan depends critically on the choice of the proper materials. Teachers have the most difficulties choosing text sources, claims Thornbury (1999). It is possible to find texts, coursebooks, authentic sources, teacher and student sources, among many others. Thornbury (1999) stated that textbooks are ugly and cannot effectively reflect language usage in real-life context, making authentic resources the most useful of all. However, because it can substantially demotivate pupils, the complexity of authentic sources for lower level learners cannot be disregarded (Thornbury, 1999, p. 72).

Video materials, according to Cundell (as cited in Yassaei 2012), are the best technique to give pupils a visual depiction of academic concepts. In this case, video information can be quite helpful when teaching subject and verb agreement. There are several ways to introduce video content as well. Numerous strategies for watching videos and movies are described by Harmer (2007). Practicing grammar through isolated sentences does not permit learners to recognize how it works in the sentences.(Cagri, 2013, p.126). Therefore reading materials also should be included to practice grammar.

Ishihara and Cohen (2010) assert that even advanced language learners cannot utilize the language in a native-like manner without pragmatic awareness. That is why using authentic sources is crucial for learning a second language. Pragmatic awareness aids language learners in understanding their actual language learning situation. In an environment where language learning is not practiced enough, it is challenging to learn a language. It is feasible to provide learners a true understanding of that language through authentic materials that have been carefully chosen. Celce-Murcia and Larsen-Freeman (1999) proved that the usage of the language is closely connected to pragmatic competence mentioning pragmatics is can be called also use of the language. In the chart of three dimensions of form, meaning and use by Larsen-Freeman, process of the way of producing appropriate and fluent speech is defined clearly. It is obvious that not only structure or meaning are important but also pragmatics play crucial role in this process. It shows how discourse context influences to the production of clear and natural speech.

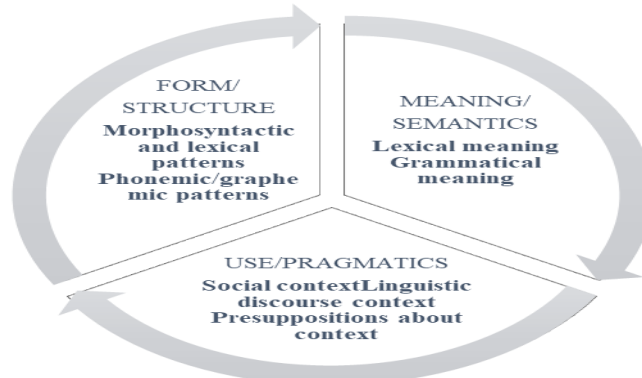

Figure 1. Form-Meaning-Use (Celce-Murcia & Larsen Freeman, 1999).

Research methodology. The student who was chosen for this research is female and she is second year student of Uzbekistan State World Languages University. Her name is

Oygul. She is Uzbek. She is 19 years old and her level is B1. She is keen on learning foreign languages. Nowadays, she is studying not only English but also French as a foreign language

at UzSWLU. She is also planning to attend Russian classes. She possesses quite good grammar competence as she emphasized on only grammar before applying to the university. However, she has some difficulties in speaking. Moreover, she finds grammar course boring and complicated. She gained 150.5 score in entrance exam. She is very active, curious and hardworking student. She likes cooking so much in her free times except learning foreign languages. Oygul makes every task on time and eager to learn any new information. In order to collect necessary data for this research interview, classroom observation and analysis of data were conducted.

Interview was taken so as to identify her language needs, interests, weaknesses, strengths and background knowledge. It helped also to be aware of her language experience and language background.

Observation was also conducted to be sure of her grammar competence and her answers during interview and questionnaire. The student was observed a week in her classroom during English lessons. During observation her essay was used to check her grammar and productive skill like writing. During observation one demo class was conducted by researcher to see the difference in the process of acquiring language and improving grammar as lesson was designed using new interactive ways of teaching including authentic materials which provide to raise pragmatic awareness. Designed lesson plan is provided to see the real results.

Analysis of data was used to analyze collected data. Analysis was made through comparing and contrasting the results of observation, answers during interview and questionnaire. Observation helped greatly to see real competence of participant and prove hypothesis.

Analysis and results. According to the interview it was clear that she has 4-year experience (2 years were self-study) in learning English language. She got individual classes from tutor before entering to the university and prepared for the test. She mentioned that these classes were not so effective and interesting. She could master only grammar forms learning by heart grammar rules and structures. She could not practice listening, speaking skills and enhance vocabulary. Nowadays she is focusing on improving communicative competence and attending IETS courses in the educational center "Everest". It was clear that she is mainly visual learner and likes working in group. Moreover, she mentioned that she learns better by listening and doing. It means that she is audio-visual learner as well as kinesthetic. Oygul said that she remember better information when she practice a lot and see the information.

She is planning to study at master degree in Webster University in Tashkent. She also has some challenges in writing skill as it is the most complicated skill among most L2 learners. Although she has good grammar competence she has still minor mistakes mostly in subject and verb agreement. She uses different link words, wide range of vocabulary in her speech but it is not natural speech. She speaks like a robot. It is noticeable that she is thinking about constructing correct words structures not about the message itself. She is not confident while speaking. Moreover, she has some mistakes in pronunciation. She made following mistakes in the interview:

I quite love learning various languages which is spoken worldwide. It always make me appealing.

In order to be sure her weakness in grammar her writing was also analyzed. Her opinion essay was checked and observed. The assumption was proved after checking the essay. She has several mistakes in subject and verb agreement in her writing also as subject and verb agreement in English completely differs from Uzbek one. Oygul has such kind of mistakes:

Classical classrooms in today's world is ; ...distance learning are; ...classical masters at the classroom is

However, she did not make any mistakes in complex structures, compound sentences. She has not even spelling mistake. Subject and verb agreement seems to be not so difficult theme but most students struggle in this part. Especially, Uzbek students face difficulties in this part as in Uzbek language subject and verb agreement completely differs from English language. Therefore, this topic was chosen as a remedial teaching in demo lesson.

Through observation English classes there were found that students in UzSWLU study grammar from the first study year. In the second year they start studying practical grammar which introduces learners more detailed grammar instructions. Students are mainly assessed in traditional ways such as multiple chose, sentence completion, matching and others. The teachers conduct the lesson in English language and students have not any troubles on understanding the lessons. Instructors explain some complicated theories in native language if there is a need.

Designed lesson plan was successful as there was noticeable progress. Materials were chosen according her interests and from authentic sources. She practiced with great enthusiasm. The whole lesson covered all skills. Reading passage was taken from magazine. Video material from American TV show which represents not only native speech but also lifestyle, behavior of speakers, their manner of speaking, usage of slang and the way thinking of American people. Grammar explanation also was taken from her mistakes which were identified during observation. She really liked lesson and was surprised as grammar lessons never conducted in this way in her classes.

Conclusion. The most effective method for teaching grammar is commonly contested among English language linguistics. Ratna (2016) mentioned that Krashen's natural method maintains that language should be learnt without any grammar instruction in order to develop communicative fluency. On the other hand, Azar (2008) at TESOL in her speech on a panel titled "Teaching grammar in today's classrooms" emphasized that it is improper to only focus on grammar-based education while also being incorrect to ignore grammar. In order for pupils to learn form and use it successfully in communication, it is ideal to combine communicative training with grammar-based instruction. Students will accomplish their learning goals more quickly as a result of this. When students have a solid grasp of proper language, they can readily pick up additional skills. Pragmatic competence can be improved simultaneously which is considered one of the most important competences in SLA. Thus, ignoring grammar cannot be effective in teaching language as Wittgenstein (1974) claimed "the harmony between thought and reality is to be found in the grammar of the language". (p.162).

REFERENCES

1. Batstone R. (1994). Grammar. Oxford University Press
2. Cagiri T.M. (2013). Teaching grammar in context: Why and How? Theory and Practice in Language Studies.
3. Celce-Murcia M. & Larsen-Freeman, D. (1999). The grammar book: An ESL/EFL teacher's course (2nd ed.). Boston: Heinle.
4. Chalipa S. (2013). The effect of Inductive Vs. Deductive Instructional Approach in Grammar learning of ESL learners. Deccan International Journal of Advanced Research Studies. (pp.76-90)

-
5. Harmer J. (2007). How to teach English. Great Britain: Pearson Education Limited.
 6. Yassaei Sh. (2012). Using original video and sound effects to teach English. English Teaching Forum. (pp. 12-16).
 7. Ishihara N., & Cohen, A.D. (2010). Teaching and Learning Pragmatics: Where language and culture meet. Great Britain: Pearson Education Limited.
 8. Ratna Sh. M. (2016). The Natural Approach. Journal of English Language and Literature (JOELL) Vol.3 ISSUE 1
 9. Selinker L. (1972). Interlanguage. Product Information International Review of Applied Linguistics in Language teaching.
 10. Shavkat M. M. (2022). Yangi O'zbekiston: Taraqqiyot Startegiyasi. O'zbekiston Publishing.
 11. Thornbury S. (1999). How to teach grammar through texts. Great Britain: Pearson Education Limited.
 12. Wittgenstein, L. (1974). Philosophical Grammar. Oxford, UK: Blackwell Publishing.

UDK: 371.113.082.32

Xilola MAMATOVA,
Guliston davlat pedagogika institute v.b. dotsenti
E-mail: hilol-777@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa (PhD) doktori D.Y.Samatova taqrizi asosida

ROLE OF EMOTIONS AND AFFECT IN THEORIES OF MANAGEMENT

Annotation

For almost two decades, scientists have studied emotions and influences in an organizational context, giving different insights into how the institution and the employees working in it behave. With such rich knowledge, the time has already come to propose new and interesting ideas for today's management researchers. The article on this topic included a variety of theories, examining how anger and fear provoke productivity, how employees respond to abusive control over time, how influential events shape leader-member exchanges, social functions of emotional complexity for leaders, collective entrepreneurial passions, important elements of the influence of institutional beliefs on emotional manifestations. Inspired by this article, further ideas and ideas about the importance of emotions and influences in institutions are put forward in order to make more inquiries into the important and still developing field.

Key words: Management, organization, emotion, affect, human, reaction, contingency, emphasize.

HISSİYOT VA TA'SIRLARNING BOSHQARUV NAZARIYALARIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Deyarli ikki o'n yillik davomida olimlar tashkiliy kontekstda his-tuyg'ularni va ta'sirlarni o'rganib, muassasa va ularda ishlaydigan xodimlarning o'zini qanday tutishi borasida turli tushunchalar berib kelishdi. Bunday boy bilimga ega bo'lgan holda, bugungi boshqaruv bo'yicha tadqiqotchilar uchun yangi va qiziqarli g'oyalarni taklif qilish vaqti allaqachon yetib keldi. Ushbu mavzuga bag'ishlangan maqola turli xil nazariyalarni o'z ichiga olgan bo'lib, g'azab va qo'rquv mahsuldorlikni qanday qo'zg'atishi, xodimlarning vaqt o'tishi bilan haqoratli nazoratga qanday javob berishi, ta'sirchan hodisalar rahbar-a'zo almashinuvini qanday shakllantirishi, rahbarlar uchun hissiy murakkablikning ijtimoiy funksiyalari, jamoa tadbirkorlik ehtirolari, institutsional e'tiqodlarning hissiy namoyishlarga ta'sirining muhim elementlarini ko'rib chiqiladi. Ushbu maqoladan ilhomlanib, muhim va hali ham rivojlanayotgan soha bo'yicha ko'proq so'rov o'tkazish uchun muassasalarda hissiyot va ta'sirlarning ahamiyati to'g'risida qo'shimcha fikr va g'oyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Boshqaruv, muassasa, hissiyot, ta'sir, inson, reaksiya, tasodif, ta'kid.

РОЛЬ ЭМОЦИЙ И ВЛИЯНИЙ В ТЕОРИЯХ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В течение почти двух десятилетий ученые изучали эмоции и влияния в организационном контексте, давая различные представления о том, как ведет себя учреждение и работающие в нем сотрудники. Обладая такими богатыми знаниями, уже настало время предложить новые интересные идеи современным исследователям в области менеджмента. Статья на эту тему включала множество теорий, исследующих, как гнев и страх провоцируют продуктивность, как сотрудники реагируют на злоупотребление контролем над временем, как влиятельные события формируют обмен мнениями между лидерами, социальные функции эмоциональной сложности для лидеров, коллективные предпринимательские страсти, важные элементы влияния институциональных убеждений на эмоциональные проявления. Вдохновленные этой статьей, мы выдвигаем дополнительные идеи о важности эмоций и влияний в институтах, чтобы провести больше исследований в этой важной и все еще развивающейся области.

Ключевые слова: Управление, организация, эмоция, аффект, человек, реакция, непредвиденность, акцент.

Введение. Учреждения по своей сути являются человеческими образованиями. Таким образом, процессы, которые управляют человеческим мышлением и поведением, также управляют учреждениями. Таким образом, понимание учреждений требует понимания процессов, которые управляют человеческим поведением и принятием решений. Эти процессы, в свою очередь, исходят из человеческого мозга, который является источником двух взаимосвязанных, но, тем не менее, различных явлений: познания и аффекта.

Эти утверждения являются аксиомой, однако до недавнего времени ученые склонялись к объяснению организационного поведения и принятия решений, которые предполагают, что человеческий мозг реагирует

предсказуемым и программируемым образом на непредвиденные обстоятельства и стимулы окружающей среды. Всего двадцать лет назад, например, Эшфорт и Хамфри (Ashforth and Humphrey) отметили, что ученые до этого времени, по-видимому, пренебрегали ролью «повседневных эмоций» в исследованиях организаций. Однако середина 1990-х годов, по-видимому, стала поворотным моментом. Weiss и Srozanano опубликовали «Теорию аффективных событий: теоретическое обсуждение структуры, причин и последствий аффективных переживаний на работе», в которой они предположили, что поведение в организациях по сути определяется эмоциональными реакциями членов на события в их окружении. Гоулман опубликовал свой

бестселлер «Эмоциональный интеллект: почему это может иметь значение больше, чем IQ», который способствовал популяризации идеи о том, что эмоции играют центральную роль в поведении человека в целом, а в 1998 году он опубликовал книгу «Работа с эмоциональным интеллектом», в которой применил свои идеи конкретно к организациям. В 1997 году был создан Listserv EMONET, который служит международным форумом для ученых, работающих в этой области, и вскоре за этим последовала первая международная конференция по эмоциям и трудовой жизни. В этот период также было опубликовано множество специальных выпусков журналов по этой теме.

Обзор литературы. Действительно, эмпирические исследования эмоций и аффекта на работе продолжают процветать. Например, поиск в Google Scholar показал, что около 260 000 статей использовали термины «эмоциональный труд» или «эмоциональный интеллект», причем более 50 000 из них были опубликованы с 2012 года. Эмоциональный труд широко изучался среди работников сферы обслуживания, и недавние исследования показывают, что руководители и подчиненные также используют эмоциональный труд в своих взаимодействиях друг с другом, в то время как эмоциональный интеллект изучался в самых разных организационных условиях и переменных. Очевидно, что только эти два направления исследований потенциально могут быть включены в наши основные теории менеджмента. Более того, недавние теории эмоций по-новому применяются к широкому спектру тем управления, в некоторых из которых ранее аффекту уделялось мало внимания. Например, эмоции в настоящее время изучаются применительно к таким темам, как стратегия (Эштон-Джеймс и Ашканаси, 2008; Ходжкинсон и Хили, 2011; Хай, 2011), предпринимательство (Кардон, Винцент, Сингх и Дрновсек, 2009; Шепард, Вилкунд и Хейни, 2009) и организационные изменения (Нуу, 1999, 2002; Сео и др., 2012).

Методология исследования. Индивидуальные эмоции могут стать коллективными и организационными благодаря реализации так называемого организационного эмоционального потенциала, который относится к способности организации распознавать, контролировать, различать и обращать внимание на эмоции сотрудников как на индивидуальном, так и на коллективном уровнях (Нуу, 1999, 2005). Эта способность встроена в распорядок дня организации, который отражает коллективные знания и навыки управления эмоциями ее членов — когда это необходимо для достижения организационных результатов.

В контексте стратегических изменений Хай (1999, 2005) описал различные процедуры управления эмоциями (также называемые эмоциональной динамикой), которые составляют эмоциональную способность организации, такие как эмоциональное переживание, примирение и поощрение, и которые выражают или вызывают определенные положительные эмоции во время стратегических изменений, такие как сопереживание, сочувствие и надежда способствуют различным процессам перемен. Несмотря на упоминания в статье, степень, в которой эта эмоциональная динамика имеет отношение к межфирменному управлению эмоциями и связанным с ними граничным условиям в других межфирменных контекстах, не получила достаточного эмпирического исследования и более детального теоретизирования.

Также упоминаются, но прямо не рассматриваются в статьях, различия в эмоциональных переживаниях между организационными группами, которые могут возникнуть

из-за влияния их различных позиций в организационной структуре. Если группы специализируются на разных задачах и сосредотачиваются на разных вопросах, они, вероятно, воспринимают вещи по-разному и считают одни вопросы более важными, чем другие. Различия в эмоциях между группами могут возникать из-за структурного распределения внимания (Ocasio, 1997). Чтобы проиллюстрировать это, стратегические изменения, которые создают угрозу статусу и власти некоторых менеджеров в структуре организации, могут вызвать сильные эмоции (Вуори и Хай, 2016). Организационная иерархия предоставляет неравный формальный статус различным членам организации и группам с помощью титулов и обязанностей. Этот статус частично определяет «власть» индивида (т.е. степень контроля индивида над ресурсами, которые ценят другие члены; см. Pfeffer, 1981). Члены организации, которые ценят статус и власть, вероятно, конкурируют друг с другом за получение или поддержание своего статуса и могут испытывать сильные эмоции, если они воспринимают связанные с этим угрозы. Сотрудники с низким статусом, вероятно, боятся людей с более высоким статусом (Menges & Kilduff, 2015).

Исследования Хая (2002, 2005) иллюстрируют полезность изучения парадоксов на уровне организации, связанных с аффектом (Smith & Lewis, 2011). Хай (2002), например, привлек внимание к важности управления эмоциями, связанными как с организационной преемственностью, так и с изменениями, вместо того, чтобы сосредотачиваться только на изменениях. Эмоциональное равновесие необходимо, потому что слишком большие и слишком быстрые изменения рискуют породить хаос, в то время как слишком малые и слишком медленные изменения рискуют создать инерцию. Эмоциональное уравнивание на организационном уровне предполагает, что некоторые организационные группы демонстрируют высокую эмоциональную приверженность реализации проектов изменений, в то время как другие группы прислушиваются к эмоциям получателей изменений, чтобы поддерживать непрерывность работы (как разновидность организационного парадокса). Исследователям в будущем было бы полезно изучить связанные с эмоциями процессы и механизмы, задействованные в организациях, преследующих различные цели, такие как эффективность в сравнении с инновациями, краткосрочные выгоды в сравнении с долгосрочными, экономическое благополучие в сравнении с социальным.

Хамфри, Эшфорт и Дифендорфф (2015) утверждают в этой связи, что сосредоточенное внимание на нежелательных аспектах эмоционального труда привело к тому, что исследователи упустили из виду многие его положительные аспекты. В своем обзоре существующих исследований эти исследователи пришли к выводу, что пагубные последствия эмоционального труда проявлялись главным образом тогда, когда люди использовали неправильную форму эмоционального труда — поверхностное действие — вместо более полезных форм — глубокого действия и естественных, спонтанных и неподдельных эмоций (Ashforth & Humphrey, 1993). Хамфри и др. (2015) далее утверждают, что использование поверхностных действий часто вызвано плохим соответствием человека работе и что эмоциональный труд полезен для тех, кто хорошо подходит для работы, особенно экстравертам и людям с высокой эмоциональной стабильностью, высоким эмоциональным интеллектом и высоким аффектом положительных черт характера. Таким образом, аналогично подходу, принятому Лебелем (2017),

мы утверждаем, что вместо поиска негативных последствий в компаниях, известных жестоким обращением со своими сотрудниками, в будущих исследованиях следует изучить образцовых работников в компаниях, известных выдающимся обслуживанием клиентов и высокой удовлетворенностью сотрудников работой.

Анализ и результаты. Несмотря на продолжающиеся споры (Antonakis, Ashkanasy, & Dasborough 2009), показатели эмоционального интеллекта показали широкий спектр полезности по всему спектру результатов, связанных с работой. В связи с этим результаты мета-анализа показывают, что эмоциональный интеллект положительно связан с физическим, ментальным и психосоматическим здоровьем (Мартинс, Рамальо и Морин, 2010; Шутте, Малуфф, Торстейнссон, Бхуллар и Рук, 2007). Уолтер, Коул и Хамфри (Walter, Cole, and Humphrey, 2011) проанализировали литературу и пришли к выводу, что существуют доказательства того, что эмоциональный интеллект положительно связан с появлением лидерских качеств и эффективностью. Эти результаты подкрепляются результатами недавних метааналитических исследований (Мяо, Хамфри и Цянь, 2016; О'Бойл, Хамфри, Поллак, Хаввер и Стори, 2011),

показывающих, что эмоциональный интеллект предсказывает эффективность работы, приверженность организации, намерения по текучести кадров и удовлетворенность работой.

Заключение и рекомендации. Изучение эмоций и аффекта в организационных условиях прошло долгий путь за последние два десятилетия, начиная с основополагающего призыва к действию Эшфорта и Хамфри (1995). Тем не менее, хотя нам, исследователям эмоций и аффекта в организациях, больше не нужно представлять наши статьи, сетуя на отсутствие исследований в этом отношении (например, см. Fisher & Ashkanasy, 2000), исследование, изложенное в данной статье, говорит о том, что остается огромный простор для дальнейшего понимания в этой области. Многоуровневые проблемы и новые методы также открывают новые возможности для исследований и теории. Более того, как мы отмечали ранее, все еще остается много дополнительных возможностей для развития в таких устоявшихся областях, как эмоциональный труд и эмоциональный интеллект. Мы надеемся, что данная статья будет стимулировать дальнейшее развитие в этой области, и мы с нетерпением будем ждать, что будет дальше.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонакис, Дж., Ашканаси, Н. М., & Дасборо, М. Т. 2009. Нужен ли руководству эмоциональный интеллект? *Лидерство ежеквартально*, 20: 247-261.
2. Ашканаси, Н. М. 2003. Эмоции в организациях: многоуровневая перспектива. *Research in Multi-Level Issues*, 2: 9-54.
3. Ашканаси, Н. М. 2004. Эмоции и производительность. *Human Performance*, 17: 137-144.
4. Ашканаси, Н. М., & Хамфри, Р. Х. 2011a. Современные исследования эмоций в организационном поведении. *Emotion Review*, 3: 214-224.
5. Ашканаси, Н. М., & Хамфри, Р. Х. 2011b. Многоуровневый взгляд на лидерство и эмоции: лидерство с эмоциональным трудом. В книге А. Браймана, Д. Коллинсона, К. Гринта, Б. Джексона и М. Уль-Бьена (ред.), *Sage handbook of leadership*: 363-377. London: Sage.
6. Вуори, Т. О., и Хай, К. Н. 2016. Распределенное внимание и общие эмоции в процессе инноваций: как Nokia проиграла битву за смартфоны. *Administrative Science Quarterly*, 61:9-51.
7. Гарднер, У. Л., Фишер, Д., и Хант, Дж. Г. 2009. Эмоциональный труд и лидерство: угроза аутентичности? *Leadership Quarterly*, 20: 466-482.
8. Гранди, А. А., Дифендорфф, Дж. М., & Рупп, Д. Э. (ред.). 2013. Эмоциональный труд в 21 веке: различные точки зрения на регулирование эмоций на работе. New York: Routledge.
9. Джарвис, Лос-Анджелес, 2017. Притворство против чувства: притворное поведение и динамика институциональной логики. *Academy of Management Review*, 42: 306-333.
10. Иззатт-Уайт, М. 2013. Лидерство как эмоциональный труд: итак, что нового? В книге М. Иззатт-Уайта (ред.), *Leadership as emotional labour*: 14-36. London: Routledge.
11. Каплан С., Кортин Дж., Руарк Г., Лапорт К. и Николаидес В. 2014. Роль руководителей организаций в управлении эмоциями сотрудников: теоретическая модель. *Leadership Quarterly*, 25: 563-580.
12. Кропанцано, Р., Дасборо, М. Т., & Вайс, Х. М. 2017. Эмоциональные события и развитие обмена мнениями между лидерами и членами. *Academy of Management Review*, 42: 233-258.
13. Лебел, Р. Д. 2017. Выход за рамки борьбы и бегства: условная модель того, как эмоциональная регуляция гнева и страха стимулирует проактивность. *Academy of Management Review*, 42: 190-206.
14. Мартинс, А., Рамальо, Н., и Морин, Э. 2010. Всесторонний метаанализ взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и здоровьем. *Personality and Individual Differences*, 49: 554-564.
15. Менгес, Дж., & Килдафф, М. 2015. Групповые эмоции: разрубание гордиевых узлов, касающихся терминов, уровней анализа и процессов. *Academy of Management Annals*, 9: 845-928.
16. Мяо, К., Хамфри, Р. Х., & Цянь, С. 2016. Эмоциональный интеллект руководителя и удовлетворенность работой подчиненных: метаанализ основных, посреднических и модераторских эффектов. *Personality and Individual Differences*, 102: 13-24.
17. О'Бойл, Э. Х., Хамфри, Р. Х., Поллак, Дж. М., Хаввер, Т. Х., и Стори, П. А. 2011. Связь между эмоциональным интеллектом и эффективностью работы: метаанализ. *Journal of Organizational Behavior*, 32: 788-818.
18. Острофф, К., Киницки, А. Дж., и Мухаммад, Р. С. 2013. Организационная культура и климат. В книге И. Б. Вайнера, Н. В. Шмитта и С. Хайхауса (ред.), *Handbook of psychology. Volume 12: Industrial and organizational psychology* (2nd ed.): 643-676. New York: Wiley.
19. Парк, М. Р., и Сео, М.-Г. 2017. Роль аффект-климата в эффективности организации. *Academy of Management Review*, 42: 334-360.
20. Ротман, Н. Б., & Мелвани, С. 2017. Чувство смешанности, амбивалентности и постоянного изменения: социальные функции эмоциональной сложности для лидеров. *Academy of Management Review*, 42: 259-282.

21. Сео, М., Тейлор, М. С., Хилл, Н. С., Чжан, Х., Теслук, П. Э., & Лоринкова, Н. М. 2012. Роль влияния и лидерства во время организационных изменений. *Personnel Psychology*, 65: 121-165.
22. Смит, У. К., и Льюис, М. У. 2011. На пути к теории парадокса: динамическая равновесная модель организации. *Academy of Management Review*, 36: 381-403.
23. Уолдман, Д. А., Бальтазар, П. А., & Петерсон, С. 2011. Социальная когнитивная неврология и лидерство. *Leadership Quarterly*, 22: 1092-1106.
24. Уолтер, Ф., Коул, М. С., и Хамфри, Р. Х. 2011. Эмоциональный интеллект: неперенное условие лидерства или фолдероля? *Academy of Management Perspectives*, 25(1): 45-59.
25. Фер, Р., Фалмер, А., Оутри, Э., и Миллер, Дж. А. 2017. Благодарное рабочее место: многоуровневая модель благодарности в организациях. *Academy of Management Review*, 42: 361-381.
26. Фиск, Г. М., & Фризен, Дж. П. 2012. Восприятие регуляции эмоций лидера и LMX как предикторов удовлетворенности работой последователей и гражданского поведения в организации. *Leadership Quarterly*, 23: 1-12.
27. Хай, К. Н., Корли, К., и Краатц, М. С. 2014. От поддержки к мятежу: изменение суждений о легитимности и эмоциональных реакций, влияющих на осуществление радикальных перемен. *Academy of Management Journal*, 57: 1650-1680.
28. Хамфри, Р. Х., Эшфорт, Б. Э., & Дифендорфф, Дж. 2015. Светлая сторона эмоционального труда. *Journal of Organizational Behavior*, 36: 749.

UDK:373.2:37.09

Munira MARUFOVA,
Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi
Email:m-munira@samdu.uz

TDPU (PhD) X.Muhammadiyeva taqrizi asosida

IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS USE PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS PRACTICAL SIGNIFICANCE

Annotation

The basics of using pedagogical diagnostic software in preschool education are explained. An interpretation of the concepts of practical aspects of the use of pedagogical diagnostics in preschool educational organizations is given.

The importance and necessity of using pedagogical diagnostics in the didactic processes of preschool educational organizations, in which pedagogical diagnostics examines the level of personal, intellectual, physical and aesthetic development of a child preparing for school, and the aspects of correction requirements are discussed.

Key words: Education, pedagogical diagnostics, research, information and communication technologies, development.

В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ИСПОЛЬЗУЙТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДИАГНОСТИКУ ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

Изложены основы использования педагогических диагностических программ в дошкольном образовании. Представлена интерпретация понятий о практических аспектах использования педагогической диагностики в дошкольных образовательных организациях.

Обсуждаются важность и необходимость использования в дидактических процессах дошкольных образовательных организаций педагогической диагностики, в которой педагогическая диагностика исследует уровень личностного, интеллектуального, физического и эстетического развития ребенка, готовящегося к школе, и аспекты коррекционных требований.

Ключевые слова: Образование, педагогическая диагностика, исследования, информационные и коммуникационные технологии, развитие.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKADAN FOYDALANISHNING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik diagnostikadan foydalanish asoslari ochib berilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik diagnostikadan foydalanishning amaliy jihatlarning tushunchalar talqini keltirilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi didaktik jarayonlarda pedagogik diagnostikadan foydalanish muhim va zaruriyligi, bunda pedagogik diagnostika maktabga tayyorgarlik ko'rayotgan bolaning shaxsiy, intellektual, jismoniy va estetik rivojlanishi darajasini o'rganadi va korreksiya talab jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, pedagogik diagnostika, tadqiqotlar, axborot-kommunikativ texnologiyalar, rivojlantirish.

Kirish. Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini bo'lishi bilan birga keyingi ta'lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda aynan maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas bo'lagiga, ta'bir joiz bo'lsa, uning debochasiga aylangan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kelgusida maktab bilimini yaxshi o'zlashtirishi, maktabga moslashuvining yengil o'tishi, bola shaxsida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olish, qiyinchiliklarni bartaraf etishni amalga oshirishda bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotiga jalb etilganligi, ta'limga qamralganligi alohida ahamiyatga egadir.

Muxtasar aytganda, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyogini uyg'otadi, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga maktabgacha yoshdagi bolalarni keng

jalb etish farzandlarimizning barkamol va yetuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik diagnostika funksional imkoniyatlariga ko'ra quyidagicha farqlanadi:

1) shart-sharoit bilan bog'liq diagnostika (ta'limiy muhitni o'zgartirishni ta'minlovchi; ijtimoiy-madaniy shart-sharoit va boshqalar)ni ta'lim jarayoniga tatbiq etishni aniqlash;

2) mahsulot ko'rinishidagi innovatsiyalar (pedagogik vositalar, loyihalar, texnologiyalar)ni joriy qilish darajasini va ularning natijalarini tashxislash.

3) boshqaruvga doir yangiliklarni kiritish darajasini o'rganish va ularni tashxislash.

Ta'lim jarayonida pedagogik diagnostika ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga ehtiyojni aniqlash; yangiliklarni baholash va tanlab olish;

bo'lajak ko'zda tutilgan ta'limiy tizimni loyihalashni o'rganish; yangiliklarni qo'llash darajasini aniqlash; natijalarni tahlil etish va baholashga qaratilishi lozim. Shu bilan birga

pedagogik diagnostika turli darajada - alohida pedagog yoki tarbiyalanuvchi faoliyatini tashxislaydi. Bunda:

a) faoliyatli: motivli maqsad, vazifalar, mazmun, shakl, metodlarni qo'llash natijasida qo'lga kiritiladigan samara tashxislanadi;

b) sub'ektivli: ta'lim muassasasining barcha sub'ektlari – pedagoglar, bolalar, ota-onalar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar, ta'limni boshqarish organlari xodimlari, attestatsiya komissiyasining faoliyati tashxislanadi;

v) darajali; xalqaro, respublika, viloyat, tuman, shahar, talim muassasasi darajasidagi pedagogik faoliyat sub'ektlarining o'zaro hamkorligi darajasi tashxislanadi;

g) mazmunli; ta'lim-tarbiya ishlari, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish darajasi, ta'lim muassasasini boshqarishga doir yangiliklarni ishlab chiqish va o'zlashtirish holati baholanadi;

d) boshqaruvga doir faoliyatning ta'lim muassasasidagi muammolarini aniqlash, ularning qamrovlik darajasi kvalimetrik o'lchanadi.

Ma'lumki, bolaning bilimi, malaka va ko'nikmalarini o'lchash va tashxislash pedagogik diagnostikaning vazifasidir. Mana shu maqsadni ro'yobga chiqarish yo'lyo'riqlari, metodik mexanizmlarini ishlab chiqish, joriy etish muhim masalalardan biridir. Diagnostika maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq, o'quv yilining o'rtasida va oxirida amalga oshiriladi. Tarbiyachi - pedagoglar dasturning barcha bo'lim va yo'nalishlarida olib borilgan ishlarni muvaffaqiyatli bajarilishini baholaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat ko'rsatayotgan musiqa xodimlari, jismoniy tarbiya yo'riqchisi, defektolog, psixolog va boshqa mutaxassislar o'z yo'nalishlari bo'yicha diagnostik tadqiqot olib boradilar. Pedagogika jarayonining mahsuldorligi pedagogning o'z tarbiyachilarini yaxshi bilishga, ta'lim va tarbiyaning xilma-xil metodlarini qo'llashga bog'liq harakat qiladilar. Bolalarning bunday holatlariga chegara holatlari sifatida, psixik taraqqiyot kamchiligi sifatida shaxs aksentuatsiyasining turli ko'rinishi sifatida tasniflanishi mumkin. Ularni aniqlash uchun bolalar psixologiyasi, klinik potopsixologiya va psixiatriya kabi sohalaridagi bilimlar talab qilinadi. Bundan tashqari tarbiyachiga qarovsizlik kabi muammolarni hal qilishga to'g'ri keladi. Zamonaviy pedagogik diagnostika bolalarning atrof-muhitga munosabatini baholash uchun bir qator metodikalaridan foydalanishni, shu jumladan, guruhdagi o'roqlariga nisbatan emotsional xayrixohlikni, bolalar jamoasining yetukligini va Davlat talablari asosidagi yosh davrlari bosqichlari

№	Bolaning maktabgacha ta'lim yosh davrlari	Bosqichlar
1	go'daklik	tug'ilgandan 1 yoshgacha
2	erta yoshdagi bolalik	1 yoshdan 3 yoshgacha
3	kichik maktabgacha yosh	3 yoshdan 4 yoshgacha
4	katta maktabgacha yosh	5 yoshdan 6 yoshgacha
5	maktabga tayyorlov yoshi	6 yoshdan 7 yoshgacha

Davlat talablari asosidagi yosh davrlari bosqichlarini inobatga olib, biz tadqiqotimizda 5-6, 6-7 yoshli katta maktabgacha yosh va maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishini ta'minlovchi shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarni takomillashtirishga

shular asosida mazkur guruhda tarbiya dasturlari tuzishni ko'zda tutadi. Shunday qilib, tarbiyachi tomonidan mavjud metodikalar asosida bolalarni o'rganish va metodik apparatning keyingi rivoji yagona maqsad emas, balki jamoa rivojlanishining omili hisoblanadi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlangan, jismonan sog'lom, aqlan etuk va ma'naviy jihatdan shakllangan etib voyaga etkazish ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Shulardan kelib chiqib, 2017 - yil mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida Davlat talablari yaratildi. Mazkur talablar O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 - yil 29 dekabrda PQ-2707-son «2017 - 2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2017 - yil 21- noyabrda 929-son «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida»gi qaroriga asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta'lim va tarbiya berish, maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha davlat talablari belgilandi.

Maktabgacha ta'lim tizimining qayta tashkil etilishi – bu maktabgacha ta'lim tashkilotiga ko'proq mos keluvchi tizimni yaratish bilan bog'liq holda qaraladi. Demak, maktabgacha ta'lim muassasasi bola ta'lim-tarbiyasida davlatning asosiy talablarini qondira oladigan tashkilot sifatida qabul qilinib, birinchidan, yangi turdagi Davlat talablarining vazifalari takomillashtirildi; ikkinchidan, soha va kichik sohalarida farqlandi; uchinchidan, Davlat talablari soha va kichik soha indikatorlariga o'zgartirishlar kiritildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy faoliyat «O'zbekiston Respublikasining ilk va maktab yoshidagi bolalarni rivojlantirishga oid davlat talablari» asosida amalga oshiriladi.

Davlat talablari tug'ilgandan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning beshta asosiy rivojlanish sohalariga bo'lingan. Har bir rivojlanish sohasi o'z o'rnida kichik sohalariga bo'lingan bo'lib, ular har bir yosh guruhiga mos bir nechta talablardan (kutilyotgan rivojlanish ko'rsatkichlaridan) iborat (1.3-jadval).

irishdik. Buning uchun biz tadqiqotimizda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining (5-6,6-7 yosh) intellektual, jismoniy, ruhiy, ma'naviy, estetik rivojlanishini baholash mezonlarini yosh davrlariga oid tabaqalashtirishga harakat qildik (1.4-jadval).

Yosh davrlari	Mezonlar	Rivojlanishni baholash indikatorlari
Katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Ijtimoiy-hissiy rivojlanish; Men» konsepsiyasi; Hissiyotlar va ularni boshqarish;	yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog'lom turmush tarzi va xavfsizlik
Katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Bilish jarayonining rivojlanishi; ijodiy rivojlanish	nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari; dunyoni badiiy tasavvur etish; - badiiy-ijodiy qobiliyatlar
katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Intellektual-anglash malakalari; elementar matematik malakalar; tadqiqot-bilish va samarali refleksiv faoliyat.	nutq va til; - o'qish malakalari; - qo'l barmoqlari mayda motorikasi; dunyoni badiiy tasavvur etish; - badiiy-ijodiy qobiliyatlar.
katta maktabgacha yosh (5-6 yosh) maktabga tayyorlov yoshi (6-7 yosh)	Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi	yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog'lom turmush tarzi va xavfsizlik

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari jadvalda aks ettirilganidek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining (5-6,6-7 yosh) intellektual, jismoniy, ruhiy, ma'naviy, estetik rivojlanishini ta'minlashga mo'ljallangan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini yosh davrlariga oid tabaqalashtirdik va bola rivojlanishining sohalariga oid mezonlarni ishlab chiqdik.

Bunda:

«Ijtimoiy-hissiy rivojlanish» sohasida «Men» konsepsiyasi; hissiyotlar va ularni boshqarish; ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotga e'tibor qaratilgan bo'lsa, «nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari» sohasida: nutq va til; o'qish malakalari; qo'l barmoqlari mayda motorikasiga e'tibor qaratiladi.

Bolaning «Bilish jarayonining rivojlanishi» sohasida: intellektual-anglash malakalari; elementar matematik malakalar; tadqiqiy-bilish va samarali refleksiv faoliyatiga e'tibor qaratilsa, «jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi»da yirik motorika; mayda motorika; sensomotorika; sog'lom turmush tarzi va xavfsizlik kabilar inobatga olinadi.

Bolaning «Ijodiy rivojlanish» sohasida dunyoni badiiy tasavvur etish; badiiy-ijodiy qobiliyatlariga e'tibor qaratiladi. Binobarin, Davlat talablarida ta'kidlanishicha, "asosiy sohalarning kichik sohasi rivojlanishning ma'lum bir tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi va ularning aniq bir yo'nalishini ko'rsatib beradi. Kutilayotgan natija esa, bolalarda o'zlashtiriladigan bilim, ko'nikma va malakalar ko'rsatkichi bilan belgilanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik diagnostika yordamida ta'lim-tarbiya jarayoni to'g'ri tahlil etiladi va uning samaradorligi to'g'ri baholanadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagogik diagnostika orqali ta'lim ob'ekti, ta'limiy tushunchalar qay darajada o'zlashtirilganligi taxlil etiladi, butun o'quv kursini, o'quv dasturlarini o'zlashtirish darajasi baxolanadi. O'zining ish faoliyatida integral pedagogik diagnostikadan foydalangan tarbiyachi zudlik bilan hal etilishni talab qilayotgan va ayni paytda bir necha muddatga ortga surilgan o'quv-tarbiyaviy vazifalarni uddalash imkoniga ega bo'ladi. O'zi ishlayotgan guruhni to'liq o'rganish tarbiyachi uchun muhim hisoblanadi.

Bolalar jamoasini o'rganayotgan tarbiyachi quyidagi vazifalarni hal etadi: -Jamoasining o'sib borishi haqida to'liq ma'lumot oladi. - jamoaning o'sish darajasi o'zgarib borishiga mos holda pedagog tomonidan o'z ishining mazmuni, shakli, metodi va uslubini pedagogik asoslangan holda tuzatib boradi. -Jamoaning rivojlanish darajasini baholash uchun integral diagnostika metodlarini egallashi zarur bo'ladi. Zamonaviy pedagogik diagnostika bolalarning atrof-muhitga munosabatini baholash uchun bir qator metodikalaridan foydalanishni, shu jumladan, guruhdagi o'rtoqlariga nisbatan emotsional xayrixohlikni, bolalar jamoasining yetukligini va shular asosida mazkur guruhda tarbiya dasturlari tuzishni ko'zda tutadi.

Shunday qilib, tarbiyachi tomonidan mavjud metodikalar asosida bolalarni o'rganish va metodik apparatning keyingi rivoji yagona maqsad emas, balki jamoa rivojlanishining omili hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" 2018 yil
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi, 2018 yil
3. Qodirova F. R va boshq. "Maktabgacha pedagogika" T.: 2019 yil
4. Abdullaeva Sh.A., Ro'zieva D.I. Pedagogik diagnostika va korreksiya. - Toshkent: Universitet, 2019. - 288 b.
5. Abdullina O. A. Общепедagogическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. - М.: Просвещение, 1989. – 139 с.

UDK: 37.018.26

Akramjon MATKARIMOV,
"Mahalla va oila" ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti
E-mail: akramjon14@list.ru

Andijon davlat pedagogika institutii professori, pedagogika fanlari doktori M.Artiqova taqrizi asosida

ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON SOCIAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF STUDENTS' SUCCESS IN EDUCATION

Annotation

In the countries participating in the international evaluation studies, the issue of researching the success of students in education is given wide attention. The success of students in education depends on such factors as the educational process, educational programs, methods, educational literature in secondary schools. Also, the proof that socio-pedagogical factors, such as the students' family conditions, the educational environment in their families, and their parents' attitude towards education are of decisive importance, is reflected in scientific research.

Key words: International assessment research, pedagogical research, family, parents, educational environment, school.

АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ УСПЕХА В ОБРАЗОВАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В странах-участниках международных оценочных исследований вопросу исследования успешности учащихся в обучении уделяется большое внимание. Успешность учащихся в обучении зависит от таких факторов, как учебный процесс, образовательные программы, методики, учебная литература в общеобразовательных школах. Также в научных исследованиях находит отражение доказательство того, что решающее значение имеют социально-педагогические факторы, такие как семейное положение обучающихся, образовательная среда в их семьях, отношение их родителей к образованию.

Ключевые слова: Международное оценочное исследование, педагогическое исследование, семья, родители, образовательная среда, школа.

O'QUVCHILARNING TA'LIMDAGI MUVAFFAQIYATLARINI IJTIMOYIY-PEDAGOGIK JIHATLARIGA DOIR ILMIY TADQIQOTLAR TAHLILI

Annotatsiya

Xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etayotgan davlatlarda o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini tadqiq qilish masalasiga keng e'tibor berilmoqda. O'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyati umumta'lim maktablaridagi o'quv jarayoni, o'quv dasturlari, metodlar, o'quv adabiyotlari kabi omillar bog'liq. Shuningdek, o'quvchilarning oilaviy sharoiti, oilasidagi ta'lim muhiti, ota-onasining ta'limga bo'lgan munosabati kabi ijtimoiy-pedagogik omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligining isboti ilmiy tadqiqotlarda o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro baholash tadqiqoti, pedagogik tadqiqotlar, oila, ota-ona, ta'lim muhiti, maktab.

Kirish. Bugungi kunda respublikamizda milliy ta'lim mazmunini takomillashtirish, maktab ta'limini isloh qilish, o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish kabi ijtimoiy-pedagogik vazifalarning dolzarbligi tobora ortib bormoqda. Buning uchun pedagogik nuqtai nazardan o'quv dasturlari, darsliklar, o'qitish metodikasi va ta'lim natijalarini baholash tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo'yicha islohotlar olib boriish zarurat bo'lib borayotgan bo'lsa, ijtimoiy jihatdan o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlashda oila institutini ahamiyatini oshirish, maktab va oila hamkorligini mustahkamlash kabi masalalar dolzarb bo'lib bormoqda.

Xalqaro baholash tadqiqotlari natijalari va ularning turli davlatlardagi ilmiy tahlili asosida o'quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi ularning ta'limdagi muvaffaqiyati bilan chambarchas bog'liqligini, milliy ta'lim tizimi samaradorligi uning ijtimoiy jihatlarini hisobga olinishi va doimiy ravishda ta'lim tizimiga doir muammolar bilan birgalikda ijtimoiy masalalarni ham o'rganib borishni taqozo etishini yaqqol

ko'rsatadi. Gap shundaki, ta'limdagi ijtimoiy tengsizlikning sabablari xilma-xil va murakkab tushunchadir. Milliy ta'lim tizimi sohasiga doir ta'lim siyosati bu kabi ijtimoiy masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega, ammo bu barcha ijtimoiy muammolarni hal qilinishida yagona yechim bo'la olmaydi. Ta'limga doir ijtimoiy muammolar umumta'lim maktablarining jamiyatning boshqa institutlari bilan hamkorligi, o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish, jamiyatdagi iqtisodiy resurslarni taqsimoti hamda ta'limni moliyalashtirish, ta'limning ahamiyatini qadriyatlar darajasiga kotarilganligi kabi masalalar bilan o'rganish barobarida ijtimoiy masalalar hal bo'lib boradi. Ta'lim sohasidagi vazirliklar, boshqarmalar ta'lim muammolarini barchasini hal qiluvchi yagona institut deb qaramaslik lozim bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ko'plab ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, oiladagi ijtimoiylashuv jarayoni farzandlarning yutuqlariga ta'sir ko'rsatadigan eng katta va hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Masalan, ta'lim bo'yicha tadqiqotchi Lyudger Vissmann TIMSS tadqiqotiga asosan quyidagi xulosaviy

fikrga kelgan: o'quvchilarning tadqiqotda berilgan topshiriqlarni bajarishdagi farqning 20-25 foizi o'quvchilar oilasining ijtimoiy kelib chiqish xususiyatlari bilan izohlanadi [12]. Oilaning ta'lim tizimi samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati umumta'lim maktablarining moddiy-texnik bazasi, o'qituvchilar malakasi yoki maktablarning boshqaruv mustaqilligi kabi masalalardan ko'ra ahamiyati ekanligini anglash mumkin bo'ladi. Boshqa bir ilmiy tadqiqotda esa o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarning uchdan ikki qismi oila bilan bog'liq, uchdan bir qismi esa maktab bilan bog'liq omillar ekanligi tadqiq etilgan[9]. Mazkur ikki ilmiy tadqiqot natijalari ko'plab bahsli fikrlarni yuzaga keltiradi. Jumladan, "sifatli" maktab tizimi qanday bo'lish kerak ekanligi, ota-onalarning ta'limga bo'lgan munosabatlarining mavjud holatining kelib chiqish sabablari va oqibatlari haqida savollarni muhokama qilish ijtimoiy-pedagogik zarurat ekanligini ko'rsatadi.

Jamiyatda o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyati umumta'lim maktablariga bog'liq degan fikr shakllangan bo'lsa-da, xalqaro baholash tadqiqotlari hamda ilmiy tadqiqotlar oilaning, ota-onaning roli ko'proq ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib o'tadi. Ilmiy tadqiqotlar oila va ota-onaning roli zamonlar alamashuvi ta'sirida ham o'zgarmaganligini ko'rsatadi. 1960-yilda Coleman va boshqalarning "Ta'lim olishdagi imkoniyatlar tengligi"[2] hamda Ploudenning 1967 yildagi "Bolalar va ularning boshlang'ich maktablari"[9] deb nomlangan tadqiqot ishlarida oiladagi ta'limga doir faoliyatning to'g'ri tashkil etish, oiladagi ijtimoiy, madaniy hamda akademik resurslarning muhim ekanligini ko'rsatib o'tadi. Mazkur tadqiqot ishlarida o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatining deyarli 50% oila ulushiga to'g'ri kelishi keltirib o'tilgan. Yana bir ilmiy tadqiqot ishida oilada farzandlarning ta'lim olishga bo'lgan sharoitlarning ta'siri maktab, o'qituvchilar, o'quv va uslubiy jarayonlar ta'siridan ko'ra ko'proq ekanligini ta'kidlab o'tadi. O'tkazilgan ilmiy tadqiqot o'quvchilarning oila tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, ularning genetik xususiyatlaridan ham ko'proq ta'sirga ega ekanligini ta'kidlab o'tadi[4]. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini genetik xususiyatlar bilan qat'iy bo'glamaslik kerak, degan xulosaga olib keladi.

Oila, maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabning bolaning rivojlanishi va ta'limdagi muvaffaqiyatini baholashga doir umumlashtirilgan ilmiy tadqiqot 2005 yilda Titze, Rossbach va Grener[11] tomonidan o'tkazilgan. Mazkur tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotining bolaning rivojlanishiga ta'siri oiladagi muhitning ta'siriga nisbatan kam ekanligi tadqiq etilgan. Bolaning maktabga kirishdan oldingi rivojlanish dispersiyasining 6,3% dan 21,9% gacha bo'lganligi oiladagi ta'limiy muhitning ta'siri bilan izohlanadi. 3,6% dan 8,4 %gacha esa maktabgacha ta'lim tashkiloti hissasiga to'g'ri

keladi. Bolaning rivojlanishidagi oila va maktab ulushi boshlang'ich ta'limda, ikkinchi sinfning so'ngida ham deyarli o'zgarishsiz qolgan.

O'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini baholash hamda unga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashda turli tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Shunday tadqiqot metodlaridan beri komparativistik metod hisoblanib, maktab va uyda ta'lim (homeschooling)ni qiyosiy tadqiq qilingan. Uyda ta'lim (homeschooling) sharoitida o'qigan o'quvchilar maktabda o'qiyotgan tengdoshlari bilan ta'limdagi muvaffaqiyati teng, ba'zi natijalar bo'yicha esa uyda ta'limning ustunlik jihatlari yaqqol sezilib turiladi. Ilmiy tadqiqot uyda ta'lim olish qarorini avvalambor ziyoli ota-onalar qabul qilganligi, ularning moliyaviy jihatdan mustaqil, "ota-onalik kompetensiyasi" yuqori darajada rivojlangan, farzandi uchun har tomonlama o'rnatilgan ota-onalar ekanligini ko'rsatadi[1].

An'anaviy maktab o'quvchilari va uyda ta'lim olgan o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalarida o'qishini davom ettirishi statistik jihatdan teng nisbatga ega[3]. Yana bir ilmiy tadqiqotda an'anaviy maktab o'quvchilari va uyda ta'lim olganlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlanganligi qiyosiy tahlil qilingan. Uyda ta'lim (homeschooling) olgan o'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarning rivojlanganligi qoniqarli darajada ekanligini ko'rsatgan. Garchi bu o'quvchilar o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lmasa ham, ularda turli yoshdagi insonlar muloqot qilishda muammoli vaziyatlar yuzaga kelmagan. Shuningdek, ular urli fikr va dunyoqarashga ega insonlar bilan hamkorlik qilish natijasida ularda muloqot va ijtimoiy tajribalar to'planib borgan[6]. Bir necha yildirki Amerika Qo'shma Shtatlarda ta'lim sohasida yangi an'analar rivojlanib kelmoqda. Ko'plab ota-onalar farzandlarini maktabga yubormasdan, uyda o'qish (homeschooling) ommalashib bormoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari Milliy tadqiqot instituti tomonidan maktab yoshidagi o'quvchilarning 5, 56 % (3,1 million) 2021-2022 o'quv yilida uyda ta'lim (homeschooling) bilan qamrab olingan[8]. Shuningdek, bu raqamning yildan yilga ortib borayotgani va buning 7 % dan 15 % gacha bo'lishi tahmin qilinadi.

Ta'lim va tarbiya oilalarda qadriyat darajasiga ko'tarilgandagina oiladagi farzandlarning har tomonlama kamol topishiga erishiladi. Ko'plab oilalarda tarbiya qadriyat darajasiga ko'tarilgan bo'lsada, ta'lim ba'zi holatlarda e'tibordan chetda qoladi. Bu esa farzandning til, aqliy rivojlanishi, o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini rivojlanishida muammolarni keltirib chiqaradi. Natijada ularda o'qishga (savodxonlikka) intilish hamda ta'lim orqali ijobiy natijalarga erishish motivatsiyasi kamayib boradi. Quyidagi jadvalda pedagog olim Textor[10] tomonidan taklif etilgan oilaning ta'limiy funksiyasini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat turlari keltirib o'tilgan.

	Oilaning ta'limiy funksiyasi	Mazmuni
1.	Til va muloqotni rivojlantirish	Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi muloqotning mazmuni va sifatining oshirilishi (muloqotda qo'llaniladigan so'zlar, atamalarini to'g'ri qo'llash va tushuntirish olishi, ilmiy, hayotiy-amaliy faoliyatdagi ahamiyatini tushuntirish olishi);
2.	Atrof-olamga doir dastlabki ilmiy tushunchalarni rivojlantirish	Farzandlarini dunyoni, atrof-olamni o'rganishda, anglab yetishda va jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishda qo'llab-quvvatlash
3.	Shaxsiy rivojlantirish	Oilada ta'lim va tarbiyaviy ahamiyatga ega o'yinlar o'yinlash, kitobxonlikka o'rgatish, farzandning ilk yoshidan boshlab ovoz chiqarib kitob o'qib berish, uy sharoitida kichik tajribalar o'tkazish, birgalikda filmlar tomosha qilish, kitoblar, telefilmlar, kitoblar, fan yoki siyosat haqida suhbatlashish
4.	"Butun hayot davomida o'qish" tamoyili asosida o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirish	Farzandlarining o'rganish va erishga yutuqlarini rag'batlantirish orqali ularni maktabgacha ta'lim muassasalarini tayyorgarligi hamda maktabda o'qishga ijobiy munosabatni rivojlantirish
5.	Ijtimoiy-ruhiy jihatdan hamda kasbga yo'naltirishda qo'llab-quvvatlash	Maktabda va sinfda sodir bo'layotgan voqealar haqida muntazam muloqot o'tkazish, uy vazifalarini tayyorlashda qo'llab-quvvatlash, muntazam ravishda kelgusi rejalar haqida suhbatlashish va rejalarini amalga oshirish uchun qo'llab-quvvatlash
6.	Uzluksiz rivojlanishini ta'minlash	Boshqa ota-onalar va o'qituvchilar bilan doimiy aloqada bo'lishi, farzandning ta'lim sohasida qo'shimcha ehtiyojlarini qondirish uchun maktabdan tashqari muassasalar bilan doimiy aloqada bo'lishi va qo'llab-quvvatlashi

jadval. Textor tomonidan taklif etilgan oilaning ta'limiy funksiyalari va ularning mazmuni[10].

Yuqoridagi faoliyat turlari oilada ta'lim muhitini rivojlantirish va ota-onalarning ta'limiy funksiyasini oshirish uchun maxsus kurslar ishlab chiqishni taqozo etadi. Bolaning rivojlanishining dastlabki olti yilida ota-onalar uchun bunday kurslarning ahamiyati katta. Bu davrda bola maktabga tayyorgarlik ko'radi va unda kognitiv, motorik, hissiy-emotsional jihatdan rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Yosh ota-onalarning "ota-onalik kompetentsiya"sini rivojlantirishi uchun bunday maxsus kurslarning o'ni katta. "Ota-onalik kompetentsiyasi" atamasi ham ko'plab ilmiy-pedagogik tadqiqotlar mazmunini aniqlashtirish maqsadida keng qo'llanilib kelinmoqda. Yosh ota-onalarda farzandini oilada ta'lim va tarbiya faoliyatini tashkil etish borasida nazariy bilim va ko'nikmalar qoniqarli darajada egallangan bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro baholash tadqiqotlari keng qamrovli bo'lib, ishtirokchi davlatlarga milliy ta'lim negizida ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazish uchun statistik ma'lumotlar taqdim etadi. Ilmiy tadqiqotlarning metodologiyasidan kuzatish mumkinki, asosan komparativistik metod keng qo'llaniladi. Shuningdek, matematik-statistik tahlil metodi ham keng tarqalgan. Adabiyotlar tahlili esa mavjud xisobotlar, me'yoriy hujjatlar hamda shu sohada ilmiy tadqiqotlar o'rganish natijasida ilmiy xulosalar shakllantirishga asos bo'ladi.

O'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyati yuqori ko'rsakichga ega emasligi, milliy ta'lim tizimi va oila hamkorligiga doir muammolarni yetarli darajada hal qilinmaganligi bilan izohlanadi. Bu masala milliy ta'lim tizimining siyosiy maqsadi sifatida shakllanishi zarur. Shuningdek, jamiyatda oilalarning rivojlanishi oila joylashgan hudud bilan ko'p jihatdan bog'liqligini hisobga olgan holda kommunal siyosatning aniq maqsadga yo'naltirilgan va hududda yashovchi aholi talab va istaklari asosida shakllantirilgan chora-tadbirlarning samarali tadbiriq etish bilan ham bog'liq. Umumiy holatda milliy ta'lim tizimi, mahalliy o'z-o'zini boshqarish tizimi hamda pedagog olimlar hamkorligida oilaning ta'limiy-tarbiyaviy funksiyasini rivojlantirish uchun umummilliy dasturlar ishlab chiqishi lozim bo'ladi. Oiladagi ta'lim va tarbiya jarayoniga ko'maklashish hududdagi oilalar bilan ishlash muassasalari, kattalar ta'limi markazlari, yoshlar matkazlari, bolalar bog'chalari, maktablar, diniy tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik kuzatishlar dunyodagi deyarli barcha davlatlarda maktabdan tashqari vaqtda oiladan ko'ra boshqa muassasalarda o'tkazish tendentsiyasini kuzatish mumkin.

Boshqa tomondan ota-onalarning ko'p vaqtini mehnat faoliyati bilan o'tkazishi, farzandlari uchun kam vaqt ajratishi ta'lim tizimi oldiga yangidan yangi vazifalarni yuklamogda. Bolalar va o'smirlarni bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etish va bu orqali ularning ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlash davlat siyosati darajasida hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalar qatoriga

kiradi. Jumladan, maktablarda asosiy dars mashg'ulotlardan so'ng uy vazifalarini tayyorlash va ma'lum bir dastur asosida qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish, shu maqsadda professional kadrlarni tayyorlash, hududdagi barcha oilalar vaziyatidan kelib chiqqan holda oilalarni qo'llab-quvvatlash dasturlar va loyihalar shakllanishi shular jumlasidandir.

Tahlil va natijalar. Oila muhitida ota-onalar farzandlarini ilk yoshidan boshlab ularning rivojlanishi bilan intensiv tarzda shug'ullanadilar. Maktabga qabul qilish vaqtida barcha bolalarda deyarli aqliy rivojlanish holati nisbatan teng bo'lsada, ularda ta'limga bo'lgan motivatsiya o'rtasidagi farq sezilarli katta bo'ladi. Oilada shakllangan ijobiy ta'lim muhitida katta bo'lgan bola maktabdagi ta'lim muhitiga oson moslashadi, o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Ta'limiy muhit qoniqarli darajada shakllanmagan oilada ulg'aygan bolada bohsqa tengdoshlariga nisbatan ta'limga motivatsiyasi yetarli bo'lmaganligi o'qituvchi uchun individual tartibda qo'llab-quvvatlashni taqozo etadi. Sinfidagi o'quvchilarning oilalaridagi ta'limga bo'lgan ijobiy munosabatlar o'rtasidagi farq yillar davomida ularning o'zlashtirishi hamda muvaffaqiyati o'rtasidagi farq bilan izohlanadi[6]. O'quvchilarning o'smirlik davrida ularning bilim va qobiliyatlaridagi farqlar kattalashib, qat'iylashib boradi. Oilalardagi "ta'lim muhitining zaifligi" oilaning moliyaviy, ijtimoiy-iqtisodiy kapitali bilan bog'liq omil sifatida baholanadi.

PISA xalqaro baholash tadqiqotida o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillari keng tadqiq qilinadi. Ota-onasi oliy ta'lim muassasini yakunlagan o'quvchilarning oliy ta'limda o'qishini davom ettirish holati ota-onasi oliy ma'lumotga ega bo'lmagan tengdoshlariga nisbatan to'rt barobar yuqori ekanligini ko'rsatgan. Yana bir muhim jihati maktabda eng yaxshi natijalarga erishgan, ota-onasi ota-onasi oliy ma'lumotli bo'lmagan o'quvchilar maktabni yakunlash bilan ham hayotda muvaffaqiyatli kar'yera qilishga qiynalishi, o'zini yuqori natijalar uchun munosaib ko'rmasligi kabi ijtimoiy-psixologik jihatlar ilmiy tadqiqotda tahlil qilingan. Shuningdek, ota-onalarning ta'lim tizimi va qonunchiligiga doir bilimlarining yetishmasligi farzandlarining ta'limdagi muvaffaqiyatsizligiga sabab bo'ladi[7].

Xulosa va takliflar. Globallashib borayotgan davrda har bir davlat yosh avlodning kognitiv resurslaridan to'laqonli foydalana olgandagina raqobatbardosh bo'lib qolishi mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning qobiliyati, iqtidorini maqsadli yo'naltirib jamiyatda faol fuqoroga aylantirish umummilliy vazifa sifatida o'z aksini topishi kerak bo'ladi. Shu nuqtai nazaridan qaraganda oilaning roli ikki jihat bilan tavsiflanadi: oilalar tizimli ravishda qo'llab-quvvatlanishi lozim; oilada farzandlarning ta'lim va tarbiya olishi professional jihatdan qo'llab-quvvatlovchi tizimni shakllantirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Burns J.: The Correlational Relationship between Homeschooling Demographics and High Test Scores. Manuscript 1999, <http://searcher.org/ericdc/ED439141.htm>
2. Coleman, James S. "Equality of educational opportunity." Integrated education 6.5, 1968. -p.19-28.
3. Eric Development Team: Homeschooling. ERIC Digest ED457539, 2001, <http://searcher.org/ericdc/ED457539.htm>
4. Fraser B.J. et al.: Syntheses of Educational Productivity Research. International Journal of Educational Research 11,1987. - p. 147-251
5. Krumm, V. Schulleistung – auch eine Leistung der Eltern. Die heimliche und die offene Zusammenarbeit von Eltern und Lehrern und wie sie verbessert werden kann. In: Specht, W./Thonhauser, J. (Hrsg.): Schulqualität. Innsbruck, 1995. -p. 256-290
6. Krumm V.: Über die Vernachlässigung der Eltern durch Lehrer und Erziehungswissenschaft – Plädoyer für eine veränderte Rolle der Lehrer bei der Erziehung der Kinder. Zeitschrift für Pädagogik Sonderheft 34, 1996. -p. 119-140
7. Maaz, K. Bildung in Deutschland 2022. Ein indikatorengestützter Bericht mit einer Analyse zum Bildungspersonal. Media GmbH & Co. KG, Bielefeld 2022

8. National Center for Educational Statistics: 1.1 Million Homeschooled Students in the United States in 2003. Issue Brief NCES 2004-115, 2004
9. Plowden, B. (Hrsg.): Children and Their Primary Schools. London, 1967
10. Textor, M.R. Die Bildungsfunktion der Familie stärken: Neue Aufgabe der Familienbildung, Kindergärten und Schulen? Nachrichtendienst des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge 85 (5), 2005, - p. 155-159
11. Tietze, W., Roßbach, H.-G., Grenner, K. Kinder von 4 bis 8 Jahren. Zur Qualität der Erziehung und Bildung in Kindergarten, Grundschule und Familie. Weinheim ,2005.
12. Zimmermann, P., Spangler, G. Jenseits des Klassenzimmers. Der Einfluss der Familie auf Intelligenz, Motivation, Emotion und Leistung im Kontext der Schule Zeitschrift für Pädagogik 47, 2001. - p. 461-479

УДК: 93/94

Надира МАХКАМОВА,
профессор Ташкентского университета информационных технологий, д.и.н.
E-mail: mnadira2000@mail.ru

на основании рецензии д.и.н., проф. Н.А. Мустафеевой

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС, КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В 20-30-Е ГГ. XX В. (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР)

Аннотация

В данной статье осуществлен историографический анализ работ советского периода, раскрывающих суть национальной политики советского государства в 20-30-е гг. XX в. Особый акцент сделан на литературе периода, так как авторы созданных тогда работ были свидетелями или непосредственными участниками событий, а также закладывались основы национальной политики, как одного из аспектов новой советской государственности.

Ключевые слова: Историография, советская литература, национальный вопрос, государственность, национальная политика, историки-марксисты, классовый подход, перестроечные процессы.

XX ASRNING 20-30-YILLARIDA MILLIY MASALA O'ZBEKISTON DAVLATCHILIGINING JIHATLARIDAN BIRI SIFATIDA. (TARIXSHUNOSLIK OBZORI)

Annotatsiya

Mazkur maqolada XX asrning 20-30 yillarida sovet davlati milliy siyosati mohiyatini ochib beradigan sovet davrida yaratilgan ishlarining tarixshunoslik tahlili amalga oshirilgan. Bunda asosiy diqqat-e'tibor davr adabiyotlariga qaratilgan, chunki o'sha davrda yaratilgan ishlarining mualliflari voqea-hodisalarning guvohi yoki bevosita ishtirokchisi hisoblanadilar, shuningdek, bu davrda yangi sovet davlatchiligining bir jihati sifatida milliy siyosat asoslari shakllangan.

Kalit so'zlar: Tarixshunoslik, sovet davri adabiyotlari, milliy masala, davlatchilik, milliy siyosat, markschi tarixchilar, sinfiy yondashuv, qayta qurish jarayonlari.

THE NATIONAL QUESTION AS ONE OF THE ASPECTS OF THE STATEHOOD OF UZBEKISTAN IN THE 20-30 XX CENTURY (HISTORIOGRAPHICAL REVIEW)

Annotation

This article provides a historiographical analysis of works of the Soviet period that reveal the essence of the national policy of the Soviet state in the 20-30s. 20th century Particular emphasis is placed on the literature of the period, since the authors of the works created then were witnesses or direct participants in the events, and the foundations of national policy were laid as one of the aspects of the new Soviet statehood.

Key words: Historiography, Soviet literature, national question, statehood, national policy, Marxist historians, class approach, restructuring processes.

Вступление. Одной из важных составляющих политики советского государства в первые десятилетия своего существования был национальный вопрос. Сразу же после установления советской власти, большевики выступили с амбициозным лозунгом «О праве наций на самоопределение», что нашло свое отражение в первых правовых документах советского государства. Основными принципами национальной политики советской власти законодательно были закреплены: «1. Равенство и суверенность народов России; 2. Право народов России на свободное самоопределение и образование самостоятельного государства; 3. Отмена всех и всяких национальных и национально-религиозных привилегий и ограничений; 4. Свободное развитие национальных меньшинств и этнографических групп, населяющих территорию России»[1]. Однако, как показал последующий ход событий, национальная политика советского государства на деле осуществлялась совершенно без учета местной специфики, мышления и образа жизни коренных народов и не имела ничего общего с подлинной демократией. К сожалению, в рамках одной статьи не представляется возможность охватить всю литературу по

данной проблеме, поэтому нами предпринята попытка проанализировать те работы, которые были опубликованы в советский период и определить основные тенденции развития исторической мысли по данному вопросу, разделяя при этом литературу 20-30-х гг. и исследования последующих периодов.

Анализ литературы по теме. Данная статья носит историографический характер и в ней осуществлен подробный анализ литературы, отражающей в той или иной степени национальную политику советского государства в 20-30-е гг. XX в. Первые публикации по данной проблеме появились уже в 20 гг. XX в. Эти работы отличались своим объективным подходом в оценке событий. Работы, опубликованные в последующие периоды, были написаны уже в соответствии с марксистско-ленинской теорией и представляют интерес для исследователей наличием богатого фактического материала. Объективная оценка данной проблемы стала возможной благодаря обретению Узбекистаном государственной независимости.

Методология исследования. Теоретико-методологической основой данной статьи выступала

ориентация на концепцию нового исторического мышления с ее приоритетом общечеловеческих гуманитарных ценностей. Для решения поставленных задач в работе использовались принципы историзма, объективности, всесторонности, детерминизма, системности, а также проблемно-хронологический подход. При этом в исследовании применялся прагматический метод познания, который предполагает рассмотрение социального опыта прошлого и настоящего с точки зрения их практической значимости.

Анализ и результаты. Национальный вопрос, как одна из сложных проблем, решаемых советской властью в первые годы её существования, нашел свое отражение уже в трудах, опубликованных непосредственными участниками и современниками событий 20-30-х гг. Одним из принципиальных вопросов, очень злободневных в тот период, был вопрос о степени участия народных масс Туркестана в революционных событиях 1917 г. и строительстве основ новой советской государственности. Вопреки декларативным заявлениям партийного руководства Туркестана о том, что местное население принимало активное участие в революционных событиях 1917 г., а все последующие революционные мероприятия советской власти находили у него горячую поддержку, в 20-е годы был опубликован ряд работ крупных партийных работников Г.И. Сафарова[2], С. Муравейского[3], Т. Рыскулова[4], Ф. Ходжаева[5], Л. Резцова[6], в которых высказывалась другая точка зрения. Так, Г.И.Сафаров, являясь членом Турккомиссии и Туркбюро ЦК РКП(б), в 1921 г. писал, что в Туркестане "мало-мальски широкого революционного движения не было", а февральская революция вообще "пришла сюда по телеграфу" и приобрела сразу же «роковой колонизаторский уклон»[7], и с первых же дней она «утвердилась как власть тонкого слоя русских рабочих»[8].

Во второй половине 20-х годов появляются интересные и смелые работы по истории революционного и национально-освободительного движения в Средней Азии и степени участия народных масс в построении основ советской государственности: Т. Рыскулова «Революция и коренное население Туркестана» (1925 г.), Е. Федорова «Очерки национально-освободительного движения в средней Азии» (1925 г.), «Очерки революционного движения в средней Азии» (1926 г.). Последняя работа представляет собой сборник, в который вошли статьи, посвященные джадидизму (Ф. Ходжаева), движению местного населения в 1905 г. (Е. Федорова), восстанию 1916 г. (Т. Рыскулова), басмачеству в Фергане (Гинзбурга). Эта книга сразу же привлекла внимание научной общественности. И хотя марксистами в ней было найдено много «ошибок», но даже самый ярый марксист 20-х гг. П. Галузо в своей рецензии на нее, опубликованной в первом номере журнала «Коммунистическая мысль» под псевдонимом Г. Туркестанский, вынужден был признать, что она представляла собой ценный вклад в литературу по истории революционного и национально-освободительного движения в крае.

Происходящие в общественно-политической жизни республики события со всей очевидностью свидетельствовали, что во второй половине 20-х годов усилился марксистско-ленинский подход к изучению проблем 20-х гг., определились узловые моменты в их исследовании. В свете этого интересно выделить статью Е. Зелькиной «Как не нужно писать историю коммунистической партии Туркестана»[9], в которой подвергалась резкой критике статья Е. Федорова

«К истории КПТ»[10]. Обе эти статьи были опубликованы на страницах журнала «Коммунистическая мысль».

Работа же Е. Зелькиной по сути явилась тем краеугольным камнем в развитии исторической мысли, который практически ставил жирную точку в долгих спорах, дискуссиях, высказываниях многочисленных точек зрения, иначе говоря в плюрализме мнений в пользу окончательного выбора идеологии и направления, по которому должна развиваться историческая, а точнее историко-партийная наука в Узбекистане.

Поскольку Туркестанская АССР была по сути первым опытом построения национальной государственности народов, населяющих среднеазиатский регион, то нам хотелось бы отметить работы, освещающие национальную политику советского государства в Туркестане до национально-государственного размежевания. К ним можно отнести работу К.М.Кулиева, посвященную политике компартии в решении национального вопроса в Туркестане, Бухаре и Хорезме до национально-территориального размежевания. Работа скорее носит обзорный характер. В ней нашли свое освещение такие вопросы, как деятельность Мусбюро, младобухарцев и младохивинцев.[11] Национальной политике компартии и советского государства в 1917-1925 гг. посвящена также работа В.М.Устинова. В ней раскрыта роль таких органов, как Турккомиссия, как полномочный орган ЦК РКП (б), ВЦИК и СНК, Туркбюро и Средазбюро ЦК РКП (б) в осуществлении национальной политики в среднеазиатском регионе [12].

Вопросы государственности Узбекистана в целом и решение национального вопроса в частности, национальная политика компартии были рассмотрены в работах историков и правоведов Р.Х. Абдушукурова, М. Г. Вахабова, В.Я. Непомнина, А. Агзамходжаева, А.И. Ишанова, С.А. Раджабова, Ш.З. Уразаева, З.Х. Арифхановой и В.Г. Чеботаревой, М.Х. Хакимова.[13] На работе последнего автора хотелось бы остановиться подробнее, поскольку она представляет из себя фундаментальный труд, в котором сделана попытка рассмотреть и проанализировать все аспекты советской государственности в 20-30-е гг. XX в., в том числе и национальную политику. М.Х. Хакимов, в частности, осветил деятельность Наркомнаца ТАССР, Турккомиссии ЦК РКП (б), ВЦИК и СНК РСФСР в решении национального вопроса, показал взаимоотношения республики с Центром и разграничение сферы компетенции между ТАССР и РСФСР, раскрыл процесс административно-территориального деления УзССР, политику государства по коренизации государственного аппарата и т.д. Автор совершенно справедливо подчеркивает, что «...в этих конкретно-исторических условиях непосредственными задачами национально-государственного строительства являлись углубление начал пролетарской автономии среди коренных народов национальных окраин и приобщение последних к самостоятельной государственной жизни путем конструирования органов государства и общественных организаций во всех национальных районах преимущественно из лиц местных национальностей, знающих быт, нравы и язык коренных народов. Но темпы осуществления этих задач, а также средства и методы решения конкретных вопросов социалистического строительства были различны в каждом из национальных районов страны».[14] Интересной представляется оценка исследователя по деятельности таких органов, как Наркомнац и Краймусбюро: «...Если Наркомнац, будучи органом государственного управления, в известной

степени выполнял... и некоторые функции, свойственные органам партийным, то Краймусбюро, будучи официальным партийным органом, одновременно решало задачи, по своему характеру отнесенные к компетенции советских государственных учреждений».[15] На наш взгляд, мягко говоря неубедительно звучит характеристика, данная исследователем Краймусбюро, как органа, который все больше скатывался на позиции «местного буржуазного национализма», и то, что «...во главе Краймусбюро и его местных органов преимущественно стояли лица, связанные с байством, торговцами, духовенством. Многие руководящие работники Мусбюро не понимали глубокого различия между ленинским принципом самоопределения ранее угнетенных народов в условиях диктатуры пролетариата и принципом буржуазного национализма с его требованием создания национально обособленного государства».[16] Хотя, это по сути означало начало политики игнорирования интересов коренного населения.

Еще одним фундаментальным трудом по интересующей нас проблеме является монография Х.Ш. Иноятова «Ленинская национальная политика в действии» [17]. В работе подробно рассмотрены вопросы формирования и развития национальной государственности, в том числе в рассматриваемый период. Несмотря на то, что книга написана в духе коммунистической идеологии, она, безусловно, представляет интерес для исследователей, поскольку в ней задействован большой пласт литературы. Особого внимания заслуживают те разделы, где автор разоблачает так называемых «буржуазных фальсификаторов» истории государственности Узбекистана. Х.Ш. Иноятовым была подробно изучена зарубежная литература по интересующей нас проблеме.

В том же ключе написана и монография исследователя Г.А.Хидоятова «Строительство социализма в Средней Азии и современный антикоммунизм».[19] Автором работы дается анализ национальной политики советского государства. Он, в частности, отмечал: «В числе важнейших преобразований, сыгравших огромную роль в консолидации социалистических наций в СССР, было государственное устройство на принципах федерализма, предоставлявшем широкую автономию национальным республикам». Далее: «после Февральской революции 1917 г. Временное правительство обещало этим национальностям многое, но в действительности же ничего не сделало. Ленин, напротив, с первых же дней существования большевистской партии... настойчиво требовал предоставления каждой национальности безоговорочного права на самоопределение вплоть до полного отделения и независимости. Это требование было частью программы большевиков, и после прихода к власти они сразу же подтвердили свою верность принципу самоопределения» [20]. Так ли это было на самом деле? Помыслы и намерения новой власти в начале своего существования, возможно, и были благими. Однако, последующий ход исторических событий показал во многом несостоятельность национальной политики советского государства. В данном случае, следует учитывать тот факт, что советские историки не могли давать иную оценку событиям. Однако, безусловной заслугой таких авторов, как Г.А.Хидоятов и Х.Ш.Иноятов

является то, что они нашли возможность, несмотря ни на какие идеологические препоны, найти доступ к исследованиям зарубежных авторов, изучить их на языке первоисточника и ознакомить с ними широкую общественность, пусть даже давая при этом негативную оценку.

Решению национального вопроса в Узбекистане посвящена также монография З.Х.Арифхановой и В.Г.Чиботаревой. [21] В работе задействован большой фактический материал, на основе которого авторы осветили этапы истории национальной политики в Узбекистане в советский период. В ней сделана попытка показать роль и место узбекской нации в процессе создания новых форм государственности, освещены проблемы интеграции промышленности и сельского хозяйства республики в общесоюзное производство, показан процесс интернационализации промышленности, науки и др. отраслей.

Выводы и рекомендации. По-новому взглянуть на события 20-30-х годов XX в. стало возможным уже во второй половине 80-начале 90-х гг. Среди работ по интересующей нас проблеме, написанных уже в русле перестроечных процессов, следует отметить труды таких исследователей, как Г.А.Хидоятов и З.Х.Арифханова [22]. З.Х.Арифханова в частности совершенно справедливо отмечает, что политика Советской власти игнорировала традиционные формы хозяйственного развития узбекского народа, специфику трудовой деятельности и что «насаждение новых отраслей, опыт работы в которых отсутствовал у местного населения, сворачивание традиционного ремесленно-кустарного производства, недостаточное развитие традиционных отраслей легкой промышленности привели к тому, что и сейчас многие ... проблемы 20-х годов остались нерешенными».[23] К такому выводу пришел и исследователь Г.А. Хидоятов, который писал, что именно непродуманная национальная политика советского государства, особенно в тот момент, когда закладывались его основы, привела впоследствии к необратимым последствиям и разрушению сверхдержавы под названием СССР. Г.А.Хидоятов говоря о «великодержавной самоуверенности» руководства страны, отмечал, как оно низко оценивало возможности национальных республик, как мало было уважения к их народам. При этом с автором нельзя не согласиться, что «...были и свои достижения, некоторые из них поражали воображение современников – была ликвидирована вековая отсталость России, ранее отсталые народы получили государственность и добились огромного прогресса в экономическом и культурном строительстве.... Но в то же время социальные преобразования оказались отброшенными на второй план и человек.... превратился в маленький винтик всего этого гигантского молоха, растоптавшего судьбы миллионов людей, десятки народов».[24] Именно так, объективно и беспристрастно, следует оценивать один из сложнейших периодов нашей истории – 20-30-е гг. XX в., когда были заложены основы новой советской государственности, одним из аспектов которой был национальный вопрос. Историографический аспект данной проблемы, на наш взгляд, требует еще своего тщательного изучения, руководствуясь новыми методологическими подходами, основанными на принципах объективности и историзма.

ЛИТЕРАТУРА

1. История Советской Конституции. Сборник документов 1917-1957 гг. – Москва: Изд-во АН ССР. – 1957. – С.7.
2. Сафаров Г. Колониальная революция. (Опыт Туркестана). – М.: Госиздат. 1921.-147 с.

3. Муравейский С. (Лопухов). Сентябрьские события в Ташкенте в 1917 г. (по архивным материалам и опросам участников). // Пролетарская революция. 1924. № 10, с.139-161
4. Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана.(Сборник главнейших статей, докладов, речей и тезисов). С предисловием автора. Ч.1. 1917-1919.-Ташкент. 1925.-218 с.
5. Ходжаев Ф. Десять лет борьбы и строительства (К десятой годовщине Октября).-Самарканд-Ташкент: Госиздат УзССР. 1927.-42 с. //Избр. труды. Т.П.-Ташкент: Фан. 1972.-С.110-157.
6. Резцов Л. Октябрь в Туркестане.-Ташкент: Средазкнига. 1927.-119 с.
7. Сафаров Г. Указ соч.- С.83, 85
8. «Правда», 1920, 20 июня
9. Зелькина Е. Как не нужно писать историю коммунистической партии Туркестана. // Коммунистическая мысль. Кн. 3. – Ташкент, 1927, сс. 162-167
10. Федоров Е. К истории КПТ. // Коммунистическая мысль.. Кн. 2. – Ташкент, 1926, сс.48-91
11. Кулиев.К.М. Борьба Коммунистической партии за упрочение Советской власти и осуществление национальной политики в Средней Азии (1917-1925 гг.). – Ашхабад. – 1956.
12. Устинов В.М. Ленинская политика партии на Востоке (О руководстве ЦК РКП (б) Компартией Туркестана в 1919-1924 гг.). – Фрунзе. – 1963.
13. Абдушукуров Р.Х. Октябрьская революция, расцвет узбекской социалистической нации и сближение ее с нациями СССР. – Ташкент. – 1962; Вахабов М. Формирование узбекской социалистической нации. – Ташкент. – 1961; Непомнин В.Я.. Исторический опыт строительства социализма в Узбекистане (1917-1937 гг.). – Ташкент. – 1960; А.А.Агзамходжаев, Ш.З. Уразаев. Развитие советской государственности в Узбекистане. – Москва. – 1960; Ишанов А.И. Укрепление Советского государства в Узбекистане в начальный период восстановления народного хозяйства. Ученые записки юрфака САГУ. Вып. III. – Ташкент. – 1957; М.Х. Хакимов. Развитие национальной советской государственности в Узбекистане в период перехода к социализму. – Ташкент. – 1965; Арифханова З.Х., Чеботарева В.Г. Решение национального вопроса в Узбекистане. – Ташкент: Фан. – 1979 и др.
14. Хакимов М.Х. Указ. соч. – С.96.
15. Там же. С. 122.
16. Хакимов М.Х. Указ. соч.- С.123.
17. Иноятлов Х.Ш. Ленинская национальная политика в действии. – Ташкент: «Узбекистан». – 1973.
18. Хидоятлов Г.А. Строительство социализма в Средней Азии и современный антикоммунизм. – Ташкент: «Узбекистан». – 1978.
19. Там же. С. 27.
20. Арифханова З.Х., Чеботарева В.Г. Решение национального вопроса в Узбекистане. – Ташкент: Фан. – 1979.
21. Арифханова З.Х. Актуальные проблемы межнациональных отношений на современном этапе. // Социально-экономические проблемы Узбекистана на современном этапе. Сб. – Ташкент: Фан. – 1990; Хидоятлов Г.А. Национальный вопрос в СССР. – Ташкент: «Узбекистан». - 1991
22. Арифханова З.Х. Указ.соч. – С.50.
23. Хидоятлов Г.А. Национальный вопрос в СССР... - С.5.

UDK: 050|070:654.19.37:517.(575.1)

Xushnoza MAHMUDOVA,
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar Universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
E-mail: xushnozamahmudova8@gmail.com

GulDU professori, f.f.n R.Mahmudov taqrizi asosida

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL EDUCATION PROGRAMS

Аннотация

This article is devoted to the analysis of financial literacy programs implemented by government agencies, non-governmental organizations and private sector organizations in different countries. It explores important factors in the formation of financial literacy of the population through educational programs on financial literacy, as well as examples of international experience in improving financial literacy and the practice of financial literacy in the United States, Brazil, China and Australia.

Key words: Financial literacy, economic policy, financial education, financial culture, financial services, financial education programs, financial literacy programs, international experience, personal finance, financial literacy training projects, financial knowledge.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ И ФИНАНСОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу программ финансовой грамотности, осуществляемых государственными учреждениями, неправительственными организациями и организациями частного сектора в разных странах. В нем исследуются важные факторы формирования финансовой грамотности населения с помощью образовательных программ по финансовой грамотности, а также образцы международного опыта в повышении финансовой грамотности и практика формирования финансовой грамотности в Соединенных Штатах, Бразилии, Китае и Австралии.

Ключевые слова: Финансовая грамотность, экономическая политика, финансовое образование, финансовая культура, финансовые услуги, программы финансового образования, программы финансовой грамотности, международный опыт, личные финансы, проекты по обучению финансовой грамотности, финансовые знания.

MOLIYAVIY SAVODXONLIK VA MOLIYAVIY TA'LIM DASTURLARINI AMALGA OSHIRISHNING XALQARO TAJRIBASI

Аннотасија

Ushbu maqola turli mamlakatlarda davlat muassasalari, nodavlat va xususiy sektor tashkilotlari tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy savodxonlik dasturlarining tahliliga bag'ishlangan. Unda moliyaviy savodxonlik ta'lim dasturlari orqali aholining moliyaviy savodxonligini shakllantirishning muhim omillari hamda moliyaviy savodxonlikni oshirishdagi xalqaro tajriba andozalari, AQSh, Braziliya, Xitoy va Avstraliyadagi moliyaviy savodxonlikni shakllantirish amaliyoti o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy siyosat, moliyaviy ta'lim, moliyaviy madaniyat, moliyaviy xizmatlar, moliyaviy ta'lim dasturlari, moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlari, xalqaro tajriba, shaxsiy moliya, moliyaviy savodxonlik bo'yicha ta'lim loyihalari, moliyaviy bilim.

Kirish. So'nggi 20 yil mobaynida va ayniqsa 2008-yilda boshlangan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hamda 2020 yilda yuz bergan Covid-19 pandemiyasidan keyin aholining moliyaviy savodxonligini oshirish masalasi ko'plab hukumatlar uchun dolzarb masalaga aylandi.

Zamonaviy moliyaviy xizmatlar aholi va iste'molchilarga turmush sifatini oshirish imkoniyatini yaratadi. Masalan, hayotni sug'urtalash, kasal bo'lib sog'liqning yomonlashuvi sababli yo'qotilgan daromadni tiklab beradi, nodavlat pensiya fondlari esa nafaqaga chiqqanda qo'shimcha daromad olishni ta'minlaydi. Ammo ko'p hollarda iste'molchilar etarli darajadagi bilimlarga ega bo'lmaganliklari tufayli moliyaviy dastak va mahsulotlardan samarali foydalana olishmaydi. Misol uchun jamg'ariladigan pensiya tizimiga o'tgan rivojlangan davlatlar tajribasiga ko'ra, odamlar odatda kam pul jamg'arishadi va bu jamg'arma ularning pensiyasini oz miqdorda bo'lishiga, kreditlar to'lovlarini to'lay olmasligiga ta'sir ko'rsatadi. Malakasiz investorlar loyihalarni to'g'ri tahlil

qila olmaganidek, mas'uliyasiz qarzidor ham to'lovlarni o'z vaqtida to'lashga harakat qilmaydi, savodsiz mijoz esa moliya bozoridagi ma'lumot va informatsiyalarni tushunmaydi. Natija esa yuqoridagilarning barcha holatlarida moliya bozorida chayqovchilik va vositachilikning avj olishiga olib keladi. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish masalasi AQSh, Buyuk Britaniya va Avstraliyaning davlat iqtisodiy siyosatini ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bugungi kunda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish dasturlari AQSh, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, Avstraliya, Hindiston, Indoneziya, Malayziya, Rossiya, Chexiya va boshqa davlatlarda amal qilmoqda. Ushbu mamlakatlarda aholining moliyaviy savodxonligi talab va taklif bilan bog'liq bo'lgan holda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Moliyaviy savodxonlik dasturlarini qabul qiladigan va amalga oshiradigan mamlakatlar soni yil sayin ortib bormoqda. Xususan, 2007 yildayoq Evropada aholining moliyaviy savodxonligini oshirish uchun 180 dan ortiq dasturlar mavjud

edi [1]. Tajribada muvaffaqiyatli deya e'tirof etilgan milliy dasturlar AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Avstriyada, bozor iqtisodiyoti rivojlanayotgan mamlakatlar orasida esa – Bolgariya, Sloveniya va Polshada ishlab chiqilgan va amaliyotda qo'llanilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Moliyaviy savodxonlik ta'lim yo'nalishi sifatida turli xil iqtisodiy jarayonlar va munosabatlarni tushunishga asoslangan ko'p komponentli xususiyatga ega. Birinchi marta siyosiy iqtisodchi A. Smit bunday ta'limni inson kapitaliga qo'shgan hissasini e'tirof etgan, aniqrog'i, muallif moliyaviy ta'limning shakllanishi va iqtisodiyotning rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni isbotladi [2]. Shunga qaramay, faqat 1960-yillarda T. Shults va E. Denison ta'lim aholining malakasi va qobiliyatini oshirish orqali milliy daromadning o'sishiga hissa qo'shishini ko'rsatdi [3]. Alohida yo'nalish sifatida moliyaviy savodxonlik keyinchalik, faqat o'tgan asrning oxirida shakllana boshladi. Bunda davlat va notijorat tashkilotlari muhim rol o'ynadi. Moliyaviy ta'limni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish avvalo rivojlangan mamlakatlarda, xususan, dastlab AQSh tomonidan izchillik bilan yo'lga qo'yildi [4]. R. Kiosaki, B. Shefer, N. Hill, J. S. Slayson, Dj. Ron, V. Vattles, O. Nelli, Atkinson, Xyuston kabi amerikalik olimlar moliyaviy savodxonlik yo'nalishidagi dasturlarning keng yo'lga qo'yilishida va ommaviylik kasb etishida muhim rol o'ynadi. Tadqiqot ishlarida asosan, shaxsiy moliyani boshqarish, maqsadga erishish yo'llari va farovonlikni oshirish mavzulari butun dunyo bo'ylab keng tarqaldi.

Moliyaviy savodxonlik yo'nalishidagi ta'lim dasturlarining ahamiyati, xalqaro tajribasi tahlili va xalqaro amaliyot andozalarining milliy dasturlarga implementatsiya qilish borasida rus olimlari O. Vixrova, A. V. Zelentsova, E. A. Bliskavka, D. Demidovning ilmiy tadqiqot ishlarini qayd etish lozim.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlarining amaliyotga joriy qilinishi qashshoqlikni oldini olish va unga qarshi kurashishning muhim mezonini ekanligi haqida mahalliy olimlar N. Jumayev, O. Do'stmuxammedov, A. Vaxobov, M. Obilov, D. Tajiboyeva kabi tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi moliyaviy savodxonlik va moliyaviy ta'limni yaxshilash dasturlarini amalga oshirishning xalqaro tajribasini tahlil qilishdir. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tanlab tadqiq qilish usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida davlat va nodavlat shakldagi moliyaviy ta'lim dasturlari mavjud. Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (IHTT) ga a'zo mamlakatlarning taxminan yarmi moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha milliy siyosatni amalga oshiradi. Aytish joizki, ularning qariyb yarmi bu shakldagi ta'lim dasturlarini davlat-hususi sherikchilik asosida taklif qilishadi.

Yevropa Ittifoqining 27 mamlakatida aholining moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan tizimlar va dasturlarni o'rganish natijalari quyidagilarni ko'rsatdi [5]:

Dasturlar nomi	Dasturlarning o'ziga xosligi	Mamlakat
"Kelajak uchun javobgarlik", "Hayot uchun darslar"	o'qituvchilar uchun darslarni rejalashtirish; ota-onalar uchun uslubiy qo'llanma; bolalar uchun keyslar va rollar asosida o'yinlar tashkil etish.	AQSh
"Moliya va pedagogika", "Hamma uchun moliya"	- viktorina, glossariylar, o'yinlar, krossvordlar asosida; - bolalar va ota-onalar uchun kitoblari; - ota-onalar va o'qituvchilar uchun forum.	Frantsiya
"Moliyaviy guvohnomasi", "Iqtisodiy va moliyaviy savodxonlik"	- "Pul muzeyi" bo'ylab sayohatlar uyushtirish; - Evroavtobusda harakatlanish.	Avstriya
"Pulni tushunish", "Understanding Money"	- Play Real (8-10 yosh uchun); - Make It Real (10-12 yosh uchun); - Get Real (16-18 yosh uchun); - shaxsni rivojlantirish dasturlari.	Avstraliya
"Kelajagingizni rejalashtirish"	- Polsha Markaziy banki loyihalari doirasida; - Televideniye bilan hamkorlikdagi dasturlar.	Polsha
"Mening pul haftaligim" "My money week"	- "Moliyaviy daho" dasturi; - "Investor" ko'ngilochar shou dasturi.	Kanada

1- rasm.

- yuqorida nomlari qayd etilgan mamlakatlardagi aholining moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan dasturlar soni va boshqa jihatlariga ko'ra bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Moliyaviy savodxonlik borasidagi takomillashtirilgan dasturlarining eng ko'p variantlari Buyuk Britaniya, Germaniya, Avstriya, Niderlandiya va Frantsiyada kuzatish mumkin. Markaziy Yevropada Polsha Yevropa Ittifoqi mamlakatlari orasida eng faoli hisoblanadi. Yevropa Ittifoqining xalqaro dasturlari eng ko'p Bolgariya, Latviya, Lyuksemburg, Sloveniya va Ruminiyada amalga oshiriladi;

- moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan dasturlarda hozirgi kunda asosiy maqsadli guruhlar sifatida bolalar va yoshlarga urg'u berilganligi;

- har ikkinchi dastur uchun Internet tarmog'i muhim bo'lib, ular orasida instrumentlar va kanallardan keng ko'lamda foydalaniladi;

- har oltinchi dastur hususiy moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi provayder tomonidan amalga oshirilib, dastur moliyaviy xizmatlar iste'molchilari ham, ulardan foydalanmaydiganlar auditoriyasini ham birdek qamrab olishga qaratilgan.

Moliyaviy ta'lim dasturlarini tahlil qilish jarayonida ulardagi umumiy va har birining o'ziga xos jihatlariga qaramasdan moliyaviy ta'lim dasturlarining barchasini ham birdek samarali deyish qiyin.

Bir qator empirik tadqiqotlar moliyaviy ta'lim va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik mavjudligini aniqladi [6]. Shu bilan birga esa, boshqa tomondan, ba'zi tadqiqotlar noaniq natijalar moliyaviy ta'lim va moliyaviy savodxonlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yetishmasligini ham ko'rsatdi [7].

Moliyaviy savodxonlikka oid bo'lgan zarur bilimlarni shakllantirish jarayonida malakali kadrlar tayyorlashning samarali tizimi va ushbu tizimga jalb qilishning motivasion mexanizmlarini hayotga tadbiiq etishda nafaqat o'quvchilar balki, o'qituvchilarning ishtiroki ham muhim sanaladi. Bu boradagi dasturlar, tadbirlar va axborot – ta'lim mahsulotlarini shakllantirishda barcha uch yo'nalishda bir vaqtning o'zida ishlashni ta'minlaydigan "bolalar – ota-onalar-o'qituvchilar" sxemasi bo'yicha moliyaviy ta'limga kompleks yondashuv amaliyoti mutaxassislarda katta qiziqish uyg'otadi. Ushbu sxema Buyuk Britaniya, Kanada, AQSh, Avstraliya, Singapur va Braziliyada amalga oshirilgan.

Ta'lim yo'nalishida moliyaviy savodxonlik dasturini tashkil qilish usullarini tanlashda turli mamlakatlarda ushbu muammoni hal qilish yondashuvlarini taqqoslash o'rinlidir. Xalqaro amaliyotni o'rganish jarayonida milliy miqyosdagi dasturlar kengroq auditoriyani qamrab olishi uchun moliyaviy savodxonlik bilimlarini kengroq yoyishda barcha kommunikatsiya kanallari, shu jumladan bosma ommaviy axborot vositalari, televideniye, radio, Internet nashrlari imkoniyatlaridan ko'proq foydalanilishini ko'rish mumkin. Moliyaviy savodxonlik dasturlarining muvaffaqiyatli namunalari sifatida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan loyihalarni ajratib ko'rsatish mumkin. (1-rasm, muallif)

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish dasturlari, strategiyalari, tashabbuslari aksariyat hollarda qo'llab quvvatlanadigan mamlakatlar bu - Avstraliya, Avstriya, Belgiya, Kanada, Chexiya, Estoniya, Finlyandiya, Germaniya, Vengriya, Islandiya, Indoneziya, Italiya, Yaponiya, Koreya Respublikasi, Malayziya, yangi Zelandiya, Polsha, Ruminiya, Slovakiya, Ispaniya, Janubiy Afrika, Buyuk Britaniya, AQSh va boshqalardir. Ushbu davlatlar orasida o'tgan asrning 80-yillari oxiridayoq moliyaviy savodxonlikni oshirishga davlat darajasida e'tibor qaratila boshlagan AQSh ning tajribasi ayniqsa e'tiborga molik. Ahamiyatli jihati shundaki, bu mamlakatda turli xil Federal va mahalliy dasturlar, shuningdek jamoat tashkilotlari, uyushmalar va sherikchilik dasturlari, shu bilan birga esa Federal G'aznachilik va Federal xazira tizimi darajasidagi loyihalar ham amalga oshiriladi. Ayniqsa ular orasida "AQSh da moliyaviy savodxonlik" federal dasturi ancha ommabop bo'lib, uning maqsadi aholiga malakali moliyaviy qarorlarni qabul qilishga yordam beradigan amaliy bilim va ko'nikmalarni o'rgatishdan iboratdir [8].

Polshada moliyaviy savodxonlikni oshirishning asosiy tashabbuskori va investori mamlakat milliy banki bo'lib, u moliyaviy kompaniyalar va banklarning reklama va marketing dasturlarida o'quv va tushuntirish materiallari mavjudligini nazorat qiluvchi maxsus iqtisodiy ta'lim bo'limini yaratgan. Masalan, 6 yoshdan 17 yosh oralig'idagi maktab o'quvchilari uchun, 18-30 orasidagi yoshlar uchun, 31-55 orasidagi katta yoshli aholi va 56 yoshdan yuqori bo'lgan nafaqa yoshidagilar uchun mo'ljallangan moliyaviy savodxonlik dasturlarini ommalashtirishda ommaviy axborot vositalari (gazeta, televidenie, radio, Internet) asosiy rol o'ynaydi. Ularni quyidagi yo'nalishlarga ajratib ko'rsatish mumkin:

- Polsha Milliy banki va televideniesi hamkorligidagi "moliyaviy savodxonlik musobaqasi" telehouse;
- qisqa metrajli moliyaviy savodxonlik masalalariga oid televizion seriallar;
- aholining maishiy moliyaviy muammolari bilan bog'liq masalalarni yoritishga mo'ljallangan internetda yuritiladigan bloglar;
- moliyaviy savodxonlikka o'rgatuvchi video roliklar namoyish etiladigan faol ijtimoiy tarmoqlar.

Buyuk Britaniya - moliyaviy savodxonlik sohasidagi eng ilg'or mamlakatlardan biridir. Mamlakatda 500 ga yaqin milliy va mahalliy miqyosdagi dasturlar mavjud. Buyuk Britaniyada uy xo'jaliklarini moliyaviy boshqarish bo'yicha fakultativ darslar yo'lga qo'yilgan edi. Hozirgi vaqtda davlat maktablarida "shaxsiy moliya" fanini majburiy qilish rejalashtirilgan. Bu fanlar orqali maktablardagi 7 yoshdan 11

yoshgacha bo'lgan o'quvchilar shaxsiy moliyaviy hisob-kitoblarni o'zlashtiradilar. 11-14 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar uchun mo'ljallangan o'quv dasturiga kredit va debet kartalari, kreditlar, kreditlar va uy xo'jaligini boshqarish asoslari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zlashtirish kiritilgan. Britaniyada moliyaviy savodxonlik dasturlarining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishidan tashqari, ko'plab banklar o'z dasturlarini yo'lga qo'yishgan. Bank muassasalari ushbu moliyaviy savodxonlik bo'yicha ta'lim loyihalarini ishlab chiqishga sarmoya kiritishga harakat qilishadi, boisi ular buni marketing faoliyatining elementi deb hisoblashadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Buyuk Britaniyada moliyaviy savodxonlik dasturlarining tuzilishi OESD tavsiyalariga juda yaqin. Bunga FinCAP (Financial Capability Assessment Profile - moliyaviy qobiliyatni baholash profili) kabi qiziqarli ta'lim vositasi sifatida qarash mumkin. Ushbu vosita "Department for Children Schools and Families" tashabbusi bilan ishlab chiqilgan bo'lib, "Mu Money" dasturining bir qismi hisoblanadi. "My money" esa bu shaxsiy moliyaviy bilimlarni oshirishga qaratilgan shaxsiy moliyaviy ta'lim guruhining (PFEG) hamkorlikdagi loyihasidir [9].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, xorijiy davlatlar tomonidan moliyaviy savodxonlik va moliyaviy ta'lim sohasidagi strategiya va dasturlarni amalga oshirishning mavjud amaliyotini o'rganish bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Aksariyat mamlakatlarda moliyaviy ta'lim dasturlari, ayniqsa milliy strategiyani ishlab chiqishni o'z ichiga olgan dasturlar davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan moliyalashtiriladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, har bir mamlakatda turli yosh guruhlari, ta'lim darajalari uchun ishlab chiqilgan va mamlakatlar iqtisodiyotining milliy xususiyatlarini, ularning ta'lim tizimlarini, shuningdek moliyaviy ta'lim strategiyalarini aks ettiruvchi turli xil dasturlar, tashabbuslar va yondashuvlar mavjud. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, moliyaviy savodxonlikni oshirishning eng samarali usuli bu moliyaviy ta'limni mavjud maktab va talabalar o'quv dasturlariga tadbiiq etish bo'lib, bu ularning ijtimoiy va moliyaviy ahvolidan qat'i nazar, aholining deyarli barcha qatlamlari va maqsadli guruhlarini qamrab olishga imkon beradi. Ko'rib chiqilayotgan barcha mamlakatlarda norasmiy moliyaviy ta'lim va moliyaviy ta'lim resurslari juda keng qo'llaniladi. Yuqoridagilarni umumlashtirib shuni aytish kerakki, bolalar va yoshlarning moliyaviy savodxonligi va moliyaviy ta'limi bo'yicha xalqaro amaliyot yetarli tajribaga ega bo'lib, ushbu dasturlar mahalliy ta'lim makonida o'rganilishi va qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. OECD/INFE. The High-level Principles on National Strategies for Financial Education. - Paris, August 2012.
2. Кармазин Ю. А. "Образование как инвестиции в человеческий капитал", "Молодой ученый". 2014. № 7. С. - 349–351.
3. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты : моногр. / под ред. А. Н. Тихонова. – М. : Вита-Пресс, 1998. – 256 с.
4. Taking Ownership of The Future. The National Strategy for Financial Literacy. – U.S. Department of Treasury, 2006. – URL : <https://www.treasury.gov/about/organizational-structure/offices/Domestic-Finance/Documents/quick-ref-guide-en.pdf> (мурожаат килинган сана: 16.02.2023).
5. Habschick, Seidl, and Evers, 2007: Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27 (Обследование программ повышения финансовой грамотности в 27 странах ЕС), VT Market Final Report, Evers Jung (отчет подготовлен для Комиссии ЕС).
6. FDIC, 2007: A Longitudinal Evaluation of the Intermediate-term Impact of the «Money Smart» Financial Education Curriculum upon Consumers' Behavior and Confidence; Mandell, Lewis, 2008: JumpStart Financial Literacy Surveys of High School Seniors, 1997–2008, <http://www.jumpstart.org>; Varcoe, K., A. Martin, Z. Devitto, and C. Go, 2005: Using a Financial Education Curriculum for Teens, Financial Counseling and Planning 16 (1); National Council of Economic Education, 2007: Financial Fitness for Life; Lopez-Fernandini, A., and K. Murrell, 2008: New America Foundation New America Foundation & Citi Foundation, <http://www.newamerica.net/publications/policy/>
7. Willis, Lauren E., 2008: Against Financial-Literacy Education, Iowa Law Review, Issue 94(1), <http://papers.ssrn.com/abstract=1105384>; Cole, Shawn and Gauri Kartini Shastri, 2007: If You Are So Smart, Why Aren't You Rich? The Effects of

Education, Financial Literacy, and Cognitive Ability on Financial Market Participation; Mundy, Shaun, 2008: Financial Education in Schools: Analysis of Selected Current Programmes and Literature – Draft Recommendations for Good Practices, published in proceedings of OECD-US Treasury International Conference on Financial Education, Washington DC; Lopez-Fernandini, A., Karen Murrell, 2008: New America Foundation New America Foundation & Citi Foundation.

8. <http://www.changes.biz/neskolko-rekomendatsiy-dlya-teh-kto-hochet-vesti-uchet-lichnyih-finansov.html>
9. <http://www.pfeg.org/welcome-fincap-%E2%80%93-my-money-financial-capability-assessment-profile-tool>

O'DK: 98(615.1)

Lobar MIRZAYEVA,
Toshkent shahar Yangiayot tumani
332-maktab geografiya fani o'qituvchisi
E-mail: lobarmirzayeva566@gmail.com
Tel: 98 888 10 24

Nizomiy nomidagi TDP, "Geografiya va uni o'qitish metodikasi" kafedrasida dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) D.N.Abdullayeva taqrizi ostida

USE OF ELECTRONIC INFORMATION EDUCATION TOOLS IN GEOGRAPHY EDUCATION AND THEIR LEGAL-THEORETICAL BASICS

Annotation

In the 21st century, education on a global scale is recognized as the main factor that ensures sustainable development, and in the new concept of education defined by most countries until 2030, the process of "creating the opportunity to receive quality education throughout life" is defined as an urgent task. For this purpose, in our republic, special attention is being paid to further improvement of the teaching methodology, gradual application of the principles of individualization to educational processes, introduction of modern information, communication and innovative technologies into the educational system.

This article presents the legal-normative basis of modernization of geography education in general education schools, as well as opinions on the creation and practical use of electronic information educational resources (EIER) in educational processes. Also, today's problems of informatization of geography education, pedagogical and psychological requirements for creation of (EIER) in science are covered.

Keywords: Educational system, modern education, geography education, electronic information educational resources, innovative technologies, development and social relations, electronic textbooks, information tools, Internet network.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ОБРАЗОВАНИЯ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ И ИХ ПРАВОВО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация

В XXI веке образование в глобальном масштабе признается главным фактором, обеспечивающим устойчивое развитие, и в новой концепции образования, определенной большинством стран до 2030 года, процесс «создания возможности получать качественное образование на протяжении всей жизни» определяется как неотложная задача. С этой целью в нашей республике особое внимание уделяется дальнейшему совершенствованию методики обучения, поэтапному внедрению принципов индивидуализации в образовательные процессы, внедрению в систему образования современных информационных, коммуникационных и инновационных технологий.

В данной статье представлены нормативно-правовые основы модернизации географического образования в общеобразовательных школах, а также мнения по созданию и практическому использованию электронных информационных образовательных ресурсов (ЭИОР) в образовательных процессах. Также освещаются современные проблемы информатизации географического образования, педагогические и психологические требования к созданию ЭИОР в науке.

Ключевые слова: Система образования, современное образование, географическое образование, электронные информационные образовательные ресурсы, инновационные технологии, развитие и социальные отношения, электронные учебники, информационные средства, сеть Интернет.

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA ELEKTRON AXBOROT TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH VA ULARNING HUQUQIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

(Abstract). XXI asrda jahon miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, aksariyat mamlakatlar tomonidan 2030 yilgacha belgilangan yangi ta'lim konsepsiyasida "Butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" jarayoni dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Shu maqsadda respublikamizda o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, ta'lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsion va innovatsion texnologiyalarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada umumta'lim maktablari geografiya ta'limini modernizatsiya qilishning huquqiy-me'yoriy asoslari hamda ta'lim jarayonlarida elektron axborot ta'lim resurslarini (EATR) yaratish va amaliyotda foydalanish bo'yicha fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, bugungi kunda geografiya ta'limini axborotlashtirish bo'yicha mavjud muammolar, fan bo'yicha EATRni yaratishga qo'yiladigan pedagogik, psixologik talablar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, zamonaviy ta'lim, geografiya ta'limi, elektron axborot ta'lim resurslari, innovatsion texnologiyalar, tayuat va jamiyat munosabatlari, elektron darsliklar, axborotlashtirish vositalari, internet tarmog'i.

Kirish. Jahonda tabiiy fanlar ta'limi jarayonlariga kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning tabiiy-ilmiiy savodxonligini zamonaviy pedagogik va elektron axborot ta'lim resurslari imkoniyatlaridan foydalanib, ta'lim sifat va samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tabiiy fanlarni, jumladan geografiya fanini o'qitishda kompyuterning pedagogik dasturiy vositalari, axborot ta'lim muhitlaridan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning kreativ, ijodiy qobiliyatini rivojlantirish hamda ta'limning nazariy-metodologik, uslubiy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bugungi kunda xalqaro miqyosda geografiya ta'limining sifat va samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar, didaktik materiallar va axborot texnologiyalarni tatbiq etish mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida yanada takomillashtirishga qaratilgan bir qancha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Xususan, mamlakatimizda ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni zamon talablariga moslashtirish va yuqori samaradorlikka erishish maqsadida bir qancha islohatlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni [1] ning Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish deb nomlangan yo'nalishida "Yoshlarni san'at dunyosiga oshno etish, kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta'minlangan 100 mingdan ortiq bepul to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish" vazifasi alohida belgilab berilgan.

Shuningdek, Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida «Xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish; o'qitish usullarini takomillashtirish, o'qituvchilar hamda maktab ma'muriyatini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va vositalari bilan ta'minlash; ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, muqobil yondashuvlarni o'rganishga va ilmiy asoslashga yo'naltirilgan amaliy xarakterdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish» [2] kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 fevraldagi 161-sonli Qarorida [3] "elektron o'qitish bazasini yaratish, ta'lim muassasalarining axborot infratuzilmasini shakllantirish; umumta'lim maktablarining barcha o'quvchilarini kompyuter va axborot texnologiyalari bilan ishlashga keng ko'lamda o'qitishni ta'minlash" kabi ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan. Mazkur qarorda belgilab qo'yilgan vazifalarni bajarish uchun zamonaviy texnika vositalariga asoslangan holda kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish davr talabiga aylangan.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, mamlakatimizda ta'lim tizimining yuqori ko'rsatkichlarga erishishi hamda xalqaro maydonga chiqishi uchun har bir ta'lim tizimi hodimi o'z kasbini astoyidil bajarishi lozim. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida barcha fanlar qatori geografiya fanini ham zamonaviy elektron vositalar asosida tashkil etish o'quvchilarning tabiiy-ilmiiy savodxonligini oshirishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonlarida elektron axborot ta'lim resurslaridan foydalanish borasida mamlakatimizda ko'pchilik pedagog olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, pedagog-olim M.H.Lutfillayevning ta'kidlashicha elektron axborot ta'lim resurslari (EATR) keng ma'noda ob'ekt, jarayon, hodisalar to'g'risida ma'lumotlarni olish, to'plash, qayta ishlash, uzatish vositalari va usullarining kombinatsiyasidan foydalanadigan jarayonni anglatadi. Bunda

ta'lim oluvchiga vizual axborotli ma'lumotlarni qiziqarli ravishda taqdim etishga keng imkoniyatlar yaratadi [4].

H.T.Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A.Madyarova, E.U.Eshchonovlarning fikriga ko'ra, axborot texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lib, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatning o'ziga xos xususiyati, shundaki, axborot texnologiyalari barcha mavjud texnologiyalar, xususan, yangi texnologiyalar orasida etakchi o'rin egallaganligi sababli, ularni ta'lim tizimiga yanada kengroq joriy etish usullarini qayta ko'rib chiqish zaruriyati mavjud [5].

Bevosita, geografiya darslarida elektron ta'lim vositalarining qo'llanilishi bo'yicha ham ko'pchilik geograf olimlar o'z fikr-mulohazalarini bildirishgan. Masalan, M.G.Naderina o'z ilmiy ishlarida geografiya fanini o'qitish metodikasiga to'xtalib, shunday yozadi: "geografiya ta'limiga oid ma'lumotlarning jozibadorligiga qaramay, o'rganilayotgan o'quv-ma'lumotlarning abstraksiyasini katta qismi, maxsus atamalarining ko'pligi, moslashtirilgan devor xaritalarining etishmasligi, o'quvchilarning dunyo haqidagi bilimlarining egallash imkoniyati cheklanganligi va shu kabi muammolar borligi tufayli ayni paytda ta'lim oluvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar keltirib chiqarmoqda. Mazkur muammolarni multimedia vositalaridan foydalangan holda o'qitish jarayonini sezilarli darajada optimallashtirish mumkin" [6].

N.N.Baranskiyning fikriga ko'ra, boshqa fanlarning hech birida geografiya kabi vizualizatsiya va o'yin-kulgiga ehtiyoj sezmaydi. Shu bilan birga, biron bir fanni vizual va ko'ngilochar dars berish usullarini qo'llash uchun qulayroq maydonga aylanmaydi. Geografiya tabiat va jamiyatni o'zaro ta'sirida o'rganadigan yagona maktab fanidir. Shu bois, ushbu fanni o'qitish samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalari vositalari va o'qitish texnologiyalarini integratsiyalash asosida takomillashtirilgan dars o'tish mexanizmini ishlab chiqishni taqozo etadi [7].

V.P.Golovning ta'kidlashicha, geografiya fanining asosiy vazifasi tabiatda bo'ladigan hodisa va jarayonlarni, hayvonat dunyosini hamda Yer yuzining tuzilishini o'rgatishdan iborat. Ammo, ularni o'quvchilar ongiga to'laqonli ravishda etkazishda darslikdagi ma'lumotlar etarli emasligi tufayli ko'plab muammolar kelib chiqayotganligini bildirgan. Bularning echimi interfaol o'quv vositalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish orqali bartaraf etish mumkin [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, Bugungi kunda geografiya fanini o'qitish uchun o'quvchilarga tayyor o'quv materiallarini taqdim etishga yo'naltirilgan yondashishdan ma'lum darajada voz kechib, o'quvchining kundalik hayotida geografik bilimlarni qo'llay olishiga erishish, hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim.

Umumta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarning ushbu fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarini tizimini shakllantirish, tez taraqqiy etayotgan jamiyatda ijobiy faoliyat yurita oladigan, tanqidiy va mantiqiy fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Geografiya fanini o'qitishning asosiy vazifasi esa o'quvchilar ushbu fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi uchun sharoit yaratish, jamiyat taraqqiyotida geografiyaning ahamiyatini tushunish, kundalik hayotda geografik bilimlarni muvaffaqiyatli qo'llashga o'rgatish, individual xususiyatlarini rivojlantirishdan iborat. Aynan, tabiiy fanlarni o'qitishda kompyuterning amaliy dasturlari va ular asosida yaratilgan pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish boshqa fanlarga nisbatan samarali hisoblanadi. Chunki, tabiiy fanlarda, jumladan geografiya fanida tabiiy – geografik hodisalarni elektron holda namoyish qilish orqali o'quvchilarga yuqori darajada sifatli ma'lumotlarni taqdim etish mumkin va

bu ma'lumotlar ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qolishiga yordam beradi.

Mavzuga oid ilmiy-metodik adabiyotlarning hamda maktablardagi mavjud holatlarni tahliliga ko'ra, umumta'lim maktablarida geografiya fanini o'qitishda elektron axborot ta'lim vositalaridan foydalanishda quyidagi bir nechta muammolar mavjud:

- geografiya fanidan xalqaro talablarga javob beradigan (TIMSS, PISA) onlayn va offlayn test va nostandart test bankining etarli emasligi;

- geografiya o'qituvchilarining zamonaviy elektron axborot ta'lim vositalaridan foydalanish ko'nikmalari va madaniyatining etarli darajada shakllanmaganligi;

- Internet tarmog'ida geografiya fanini o'qitishga mo'ljallangan axborot ta'lim muhitining hamda fan bo'yicha elektron darsliklar, mobil ilovalar, multimedia resurslari va boshqa shu kabi elektron resurslarning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

- geografiya fanini o'qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyalarini va o'qitishning zamonaviy metodlarining integratsiyasining takomillashtirilganligi.

Manbalar va metodlar. Geografiya ta'limida o'quvchilarning kompetentlik darajasini elektron axborot ta'lim vositalari asosida rivojlantirish uchun fan yuzasidan zamonaviy elektron ta'lim resurslarini yaratish zarur bo'ladi. Buning uchun esa yaratishning quyidagi pedagogik va psixologik talablariga amal qilish lozim [9]:

1. Elektron ta'lim resurslarini taqdim etish nafaqat og'zaki-mantiqiy, balki hissiy-idrok va kognitiv jarayonning vakillik darajalariga ham mos kelishi talab etiladi. O'qitishni axborotlashtirish vositalari quyidagi kognitiv aqliy jarayonlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilishi kerak:

- idrok etishga (eshitish, sezish) asoslangan;
- diqqat (uning barqarorligi, o'zgaruvchanligi, e'tiborning taqsimlanishi va hajmi);
- nazariy va amaliy fikrlash;
- xotira (lahzali, qisqa muddatli, tezkor, uzoq muddatli ma'lumotlarni taqdim etish);
- xayol.

2. Elektron ta'lim resurslarining mazmuni ma'lum yoshdagi kontingentning tezkor va lingvistik tarkibiga, o'quvchilarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlariga yo'naltirilishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, ta'limni axborotlashtirish vositalari o'quvchilarning bilim tizimi va uning til uslublarini hisobga olgan holda yaratilishi lozim. O'quv materialining taqdimoti tinglovchilarning ma'lum yoshiga qarab aniq bo'lishi, ammo bu juda oddiy bo'lmisligi lozim. Chunki, e'tiborning pasayishiga olib kelishi mumkin.

3. Elektron ta'lim resurslari o'quvchilarning tasviri va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi.

Shuningdek, ma'lumot darajasiga qarab, axborotlashtirish vositalariga bo'lgan aniq talablar oliy kasb-hunar ta'limi, yoshlar va kattalar uchun qo'shimcha ta'lim hamda imkoniyati cheklangan o'quvchi-yoshlarni o'qitishning axborotlashtirish xususiyatlariga asoslanib, belgilanadi.

Shuningdek, ma'lumot darajasiga qarab, axborotlashtirish vositalariga bo'lgan aniq talablar oliy, kasb-hunar ta'limi, yoshlar va kattalar uchun qo'shimcha ta'lim hamda imkoniyati cheklangan o'quvchi-yoshlarni o'qitishning axborotlashtirish xususiyatlariga asoslanib, belgilanadi. Xususan, umumta'lim maktablarining geografiya ta'limini axborotlashtirish uchun yaratilgan elektron axborot ta'lim resurslari quyidagi bir nechta talablarga javob berishi kerak:

1. Tegishli axborotlashtirish vositalarining mazmuni va ishlash usullari umumta'lim maktablarining ta'lim standartlari talablariga mos bo'lishi.

2. Elektron ta'lim resurslarning muammoli va tadqiqot vazifalari, intellektual o'quv quyi tizimlaridan foydalanish imkoniyati.

3. Elektron ta'lim resurslarni tegishli ma'lumotlarni qidirish, to'plash, saqlash, tahlil qilish, qayta ishlash va uzatish kabi ta'lim faoliyatining avtomatlashtirilishini o'z ichiga olishi.

4. Nazorat vazifalarini bajarishda ma'lumotlarni qayta ishlashni avtomatlashtirish.

5. Murakkab ob'ektlarning ishlashini taqlid qilish va modelashtirish vositalari, turli hodisalar va jarayonlarning real, tezlashtirilgan yoki sekinlashgan vaqt shkalalarida bo'lishi.

6. Elektron ta'lim resurslarining o'quv qurollari o'quvchini kelajakdagi virtual muhitda keyingi o'quv faoliyatiga tayyorlashi.

7. O'rganilayotgan ob'ektlar yoki jarayonlarning o'zgaruvchan qiymatlarini, ularning xususiyatlari bilan o'zaro bog'liqligini namoyish etish.

Shu bilan birga, o'quvchilarning geografik savodxonligini oshirish, ularda ijodiy va izlanuvchanlik faoliyati o'sishi uchun zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash metodikasini ishlab chiqish zarur. O'quvchilarning geografik savodxonligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalari vositalarini ta'lim texnologiyalariga integratsiyalash asosida tashkil etilsa, ushbu fanda o'quvchilarning kompetentligini oshirish uchun muhim o'qitish metodikasiga erishish mumkin [10].

Tahlil va natijalar. Demak, o'quvchilarda geografiya faniga oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirishda elektron axborot ta'lim resurslaridan foydalanish orqali jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, ularning o'zaro bog'liqligi, geografik ob'ektlar, jarayon va hodisalar, Yer yuzining tabiiy manzarasi, tabiat resurslaridan to'g'ri va oqilona foydalanish, Yer yuzidagi global ekologik muammolar haqida fikr-mulohaza yuritishga o'rgatish, tabiatni qadrlash va muhofaza qilish, olgan nazariy bilimlarini amalda qo'llash mahorati shakllantiriladi. Shuningdek, o'quvchilarning hayotiy tasavvurlari bilan amaliy faoliyatlarini umumlashtirib borib, geografik bilimlarni hayotga tadbiiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishda Internet tarmog'ida geografiya fanidan elektron ta'lim resurslarni ishlab chiqib va amaliyotga joriy etish geografiya ta'limining yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi. Bunda, o'quvchilarning darsdan tashqari o'quv faoliyatini sifatli tashkil etish, o'quvchilarning o'z faoliyatini tahlil qilish, umumlashtirish, ma'lumotlarni to'plash, ma'lum tartibga keltirish va o'quv ma'lumotni xotirada saqlashda yordam beradi.

Geografiya faniga oid yaratilgan elektron ta'lim resurslari o'quvchilarning bilimlarni egallash, ularni tizimlashtirishga, o'quvchilar mustaqil shug'ullanishi uchun o'quv-uslubiy yordamlashishga va o'zini-o'zi nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirishga, fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quvchilarning geografiya faniga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda axborotlarning hajmi oshishi hamda globallashtirish jarayonlari kuchaygan bir davrda o'quvchilarning geografiya fanidan bilim darajasini oshirishda elektron axborot ta'lim vositalaridan foydalanishi zamon talabi hisoblanadi. Bunda, geografiya fanidan beriladigan axborotlarni tizimlashtirish, masalaga majmualar yondashgan holda inson va tabiat o'rtasidagi aloqalarni ochib berish amalga oshiriladi. Zero, ta'lim muassasasi o'qituvchisining malakasi maxsus va pedagogik fanlar bilan yoritiladigan ikki qirraga ega bo'lishi lozim va u doimo: "Nima uchun o'qitish kerak?", "Qanday o'qitish kerak?" degan savollarga javob topishi, shuningdek, ta'lim-tarbiya xususiyatlari e'tiborga olingan bilimlarga asoslangan bo'lishi lozim [11].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.
3. Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 fevraldagi 161-sonli Qarori. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09/19/161/2600-son 25.02.2019 y.
4. Lutfillayev M.H. Oliy ta'lim o'quv jarayonini takomillashtirishda axborot texnologiyalarini integratsiyalash nazariyasi va amaliyoti (Informatika va tabiiy fanlar misolida) // Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2007. – 246 b.
5. Omonov H.T., Xo'jaev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat // Darslik. – Toshkent, 2012. – 199 b.
6. Naderina M.G. Psixologo-pedagogicheskie osnovy ispolzovaniya informatsionno-kommunikativnykh texnologiy kak sredstva povysheniya effektivnosti protsessa obucheniya na urokax geografii v shkolax Islamskoy Respubliki Iran // Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. – Dushanbe, 2012. – 18 s.
7. Baranskiy N.N. Metodika prepodavaniya ekonomicheskoy geografii /N.N. Baranskiy. – Moskva: Prosveshchenie, 1998. – 303 s.
8. Golov V.P. Sredstva obucheniya geografii i usloviya ix effektivnogo ispolzovaniya: Ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov po spes. . – Moskva: Prosveshchenie, 1987. – 222 s.
9. Musataeva I. S. Metodika razrabotki i ispolzovaniya sredstv informatsionno-kommunikatsionnykh texnologiy dlya formirovaniya geometricheskoy kompetentnosti uchashixsya osnovnoy shkolы // Dissertatsiya. – Alma-Atы, 2008. –227 s.
10. Janzakov A.B. O'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishda hayotiy va kubga doir misollar haqida // Fizika va zamonaviy astronomiya: innovatsion o'qitishning yangi modellarini yaratish. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari Toshkent-2019.-B.296-297.
11. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar(ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).- T.: Iste'dod – 2008. 87 b.

UDK: 378.091.3:811.111

Shohida MOYDINOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti katta o'qituvchisi
E-mail: shoxidamoydinova@gmail.com

O'zMU f.f.f.d., Ph.D. N.E.Yuldasheva taqrizi asosida

COMPLEX OF EXERCISES FORMING READING SKILLS OF STUDENTS IN PROFESSIONALLY FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation

In connection with the ever-increasing requirements for the level of training of modern personnel, teachers of higher educational institutions pay great attention to solving problems aimed at improving the efficiency of education using new innovative methods. Despite the growing interest of people in oral forms of communication in a foreign language, reading remains the most important source of information. This article analyzes exercises aimed at developing reading skills in English among students of a non-philological university.

Key words: Reading competence, reading tasks, language materials, skimming, scanning, intensive reading, pre-reading stage, while-reading stage, post-reading stage.

КОМПЛЕКС УПРАЖНЕНИЙ ФОРМИРУЮЩИХ НАВЫК ЧТЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В связи с постоянно повышающимися требованиями к уровню подготовки современных кадров преподаватели высших учебных заведений уделяют большое внимание решению задач, направленных на повышение эффективности образования с помощью новых инновационных методов. Несмотря на возрастающий интерес людей к устным формам общения на иностранном языке, чтение остается важнейшим источником информации. В данной статье анализируются упражнения, направленные на формирование навыков чтения на английском языке у студентов нефилологического вуза.

Ключевые слова: Читательская компетенция, читательские задания, языковые материалы, ознакомительное чтение, просмотровое чтение, изучающее чтение, дотекстовый этап, этап чтения текста, этап послетекстового чтения.

KASBGA YO'NALTIRILGAN CHET TIL O'QITISHDA TALABALARNING O'QISH KO'NIKMA VA MALAKALARINI SHAKLLANTIRUVCHI MASHQLAR KOMPLEKSI

Аннотация

Zamonaviy kadrlarni tayyorlash darajasiga talablarning tobora ortib borishi tufayli oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari yangi innovatsion metodlar yordamida ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan muammolarni hal qilishga ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Insonlarning chet tilda muloqotning og'zaki shakllariga qiziqishi ortib borayotganiga qaramay, o'qish eng muhim ma'lumot manbai bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada nofilologik oliygoh talabalarining ingliz tilida o'qish malakalarini shakllantirishga qaratilgan mashqlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'qish kompetentsiyasi, o'qishning vazifalari, til materiallari, tanishuv o'qish turi, ko'z yugurtirib o'qish, sinchiklab o'qish, matn oldi bosqichi, matn o'qish bosqichi, matn o'qib bo'lgandan keyingi bosqich.

Kirish. Hozirgi kundagi zamonaviy ta'limning oldida turgan muammolardan biri yangi, ijodiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalash, kamolotga yetkazish va o'z kasbini chuqur egallagan zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Ta'lim-tarbiyani amalga oshiruvchi muassasalar oldida turgan hozirgi vazifa avvalo, har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash, uni o'z istak-hoxishi, qobiliyati, iqtidoridan kelib chiqib ma'lum bir kasbga yo'naltirish va kelgusida unga shu tanlagan kasbining moxir ustasi bo'lib yetishiga yordam berishdir.

Bo'lajak kasb egalari o'z sohalariga oid xorijiy ilg'or texnologiyalardan va xorijiy tajribadan xabardor bo'lishlari uchun xalqaro nutqiy muloqot vositasi bo'lmish chet tillarni o'rganishi bugungi kunning asosiy talablaridan biriga aylanib bormoqda. Har bir sohaning mutaxassisi chet til yordamida o'zlarining xorijlik hamkasblari bilan kasbiy mavzularda nutqiy muloqotga kirisha olishlari va o'z fikrlarini chet tilda ifodalay olishlari talab etiladi. Buning uchun esa ularga chet tildagi kasbiy mavzular asosida og'zaki va yozma nutq ko'nikma va malakalarini shakllantirish taqozo etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbga yo'naltirilgan matnlarni o'qish nofilologik oliygoh talabalarining o'z kasblari doirasida chet tilda muloqot qilishlari uchun zaruriy kommunikativ kompetentsiyaning ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, chet tilda o'qishga o'rgatish uchun mashqlar to'plamini yaratish muammosiga bag'ishlangan juda ko'p ishlar mavjud. Bu borada J.Jalolov, G.Bakiyeva, L.Ahmedova, T.Sattarov, F.Rashidova, rus olimlaridan N.V.Barishnikov, B.A.Lapidus, G.V.Rogova, N.M.Loikina, T.S.Serova, S.K.Folomkina va boshqalar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada nofilologik oliygoh talabalarining ingliz tilida o'qish ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirish uchun qo'llaniladigan mashqlar muhokama qilinadi. Unda chet tilda o'qishga o'rgatishning turli bosqichlarida qo'llanishi ko'zda tutilgan mashqlar asosida o'qish ko'nikmalarini hosil qilish borasida so'z yuritiladi.

Tahlil va natijalar. Chet tillarni kommunikativ yondashuv asosida o'qitish (Communicative language teaching) o'quvchi, talabalarda o'rganilayotgan chet til materiallarini barcha nutq faoliyati turlarida qo'llashga, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish va o'sha tilning madaniyati, urf-odatlariga haqidagi bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi.

O'qish murakkab retseptiv aqliy faoliyat hisoblanib, u ma'lumot olish manbaidir. O'qish doimo tayyor holdagi nutq axborotini idrok qilishga, ma'lumot olishga yo'nalgan bo'ladi.[1]

Bo'lajak mutaxassislar jamiyatning murakkab va dinamik sharoitlariga moslashishlari uchun ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy muammolarni hal qilishda xorijiy manbalardan olingan ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Shuning uchun talabalarining chet tilda o'qish kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada juda ko'plab metodist olimlar o'zlarining ilmiy ishlarini shu masalaga bag'ishlaganlar.

N.M. Lojkinaning tadqiqotlari shuni tasdiqlaydiki, chet tilidagi axborotni rus tiliga tarjima qilishda "o'qish kompetentsiyasi" atamasi o'rniga "o'qish savodxonligi" (грамотность чтения) (G.S.Kovaleva, N.V.Nurminskaya), va "analitik ko'nikmalar" (аналитические навыки) (I.V.Blauberg) kabi atamalar ishlatiladi. Muallif buni, avvalo, ingliz tilidagi "competence" va "competency" atamalarining aksariyat xolatlarida sinonim sifatida ta'riflanishini va ikki ma'noda: "kompetentlik" va "kompetentsiya" ma'nosida tarjima qilinishi bilan bog'laydi.[2]

Pedagogik adabiyotlarda bu atama hali mazmun jihatidan aniq ifodasini topmagan. O'z navbatida, chet ellik olimlar 1970-yillarning oxiridan boshlab "o'qish kompetentsiyasi" atamasini qo'llamoqdalar. Dastlab, o'qish kompetentsiyasining mohiyati N.Xomskiyning psixolingvistik kontseptsiyasi doirasidagi izlanishlari ona tilini mukammal bilish boshqa tildagi matn mazmunini to'g'ri anglash imkonini berishini tasdiqlaydi.[8]

G.Westhoff o'qish kompetentsiyasini shaxsning turli xil va maqsadli va turli rasmiy tuzilmalarga ega bo'lgan matnlarni tushunish, ularni kengroq kontekst bilan bog'lash va ulardan o'z maqsadlariga erishishda, jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun bilim va imkoniyatlarni rivojlantirishda foydalanishni aytib o'tadi.[3]

Ma'lumki, chet til o'qitishning boshlang'ich bosqichida o'quvchilar tanish til materiallari asosidagi matnni o'qib tushuna oladilar, notanish so'zlarni kontekstdan anglay oladilar va matnga nisbatan o'z munosabatlarini bildiradilar. O'rta bosqichda tanishuv, ko'z yugurtirib o'qish turi va sinchiklab o'qish turining ba'zi elementlari bilan tanishgan bo'ladilar. Yuqori bosqichda esa matnni to'liq tushunish, qiyinchiliksiz matnni so'zlab berish, matn yuzasidan berilgan vazifalarni mustaqil bajara olish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Nofilologik oliyog'oh talabalarida biz ko'proq o'qishning kasbiy vazifasiga e'tibor berishimiz kerak bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan o'qishdan ko'zlangan vazifalarni tahlil qilar ekanmiz, har bir vazifa bir birini to'ldirishini ko'rishimiz mumkin. O'qituvchi o'qishni yuqorida keltirilgan vazifalarini chuqur anglagan holda chet til darslarini to'g'ri tashkil qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shaxsning insonparvarlik madaniyatining bir qismi sifatida, o'qish kompetentsiyasi nafaqat "grafik qo'zg'almas matnni semantik idrok etish" ni, balki ijtimoiy-madaniy makonda qadriyat yo'nalishini, madaniyat bilan uyg'un munosabatni ham nazarda tutadi.

T.A. Razuvaeva o'qish kompetentsiyasini shakllantirishning bir necha ketma-ket bosqichlarini taklif etadi:[4]

- talabalarining o'qish kompetentsiyasini shakllanganlik darajasini aniqlashga oid dastlabki diagnostika amalga oshiriladi. (bunda ularning o'qish faoliyati bilan bog'liq tajribasi hisobga olinadi);

- ta'lim jarayoni shaxsiga yo'naltirilgan yondashuv asosida amalga oshiriladi, buning uchun ko'p bosqichli vazifalar tizimi ishlab chiqiladi. Bu tizim talabalarining shaxsiy-individual xususiyatlari (qiziqishi, xarakteri, bilish darajasi va xokazo) va o'qish kompetentsiyasining u yoki bu komponentini shakllanganlik darajasidan kelib chiqib tuzilgan individual topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

- O'qituvchi talabalaridagi o'qilayotgan matnni chuqur va to'liq o'zlashtirish hamda ularning umumiy dunyoqarashini kengaytirish uchun zarur bo'lgan bilimlarini faollashtirishga qaratilgan matn oldi ishlarini tashkil qiladi.

- matn materiallari turli janrdagi matnlar: badiiy, ilmiy-texnikaviy, rasmiy-biznes, kundalik va har-xil turdagi yo'riqnomalar, e'lonlar, menyular, jadvallar, reklamalarni o'z ichiga oladi.

- Talabalarining o'qish faoliyatiga oid reflektiv munosabatini shakllantirish ularga berilayotgan topshiriqlar tizimi va talabalarga o'zlarining o'qish kompetentsiyasini o'stirish yo'llarini ishlab chiqishga imkon yaratuvchi o'qish kundaligi (ya'ni kitobxonlik kundaligi) orqali amalga oshiriladi.

Talabalarining kasbga oid matnlarni o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun hozirgi zamonaviy adabiyotlarda keltirilgan uch bosqichli faoliyatni dars jarayonida qo'llash samarali natijalar berishini ta'kidlab o'tmoqchimiz. Unga ko'ra talabalar chet tildagi kasbga oid matnlarni quyidagi bosqichlarda mashqlar asosida tez va oson o'qib tushunishlari mumkin:

- 1.Matn oldi bosqichi - (pre-reading)
- 2.Matnni o'qish bosqichi - (while-reading)
- 3.Matnni o'qib bo'lgandan keyingi bosqich. - (post-reading)

Matnni o'qishdan oldingi bosqich (pre-reading) - bu o'qish jarayoniga tayyorgarlik ishi: matn mavzusi, turli tushunchalar bilan tanishish, til va nutq qiyinchiliklarini bartaraf etishni ko'zda tutadi. Ushbu bosqichdagi muhim vazifa o'qituvchi tomonidan auditoriyada ijobiy motivatsiyani yaratish, talabalarni matn ustida ishlashning keyingi bosqichlarda mustaqil o'qib tushunishga yo'naltirishdir. Matnni o'qishdan oldingi mashqlar o'quvchilarga yangi so'zlarning ma'nosini tushunishga va grammatik qoidalarni eslab, ulardan foydalanishga yordam beradi. Bunday mashqlar talabalarni faollashtirishga qaratilgani uchun ham samarali hisoblanadi.[7]

Shu bilan birga, matndan oldingi bosqichda beriladigan topshiriq va mashqlarda matnning leksik, grammatik, semantik, lingvo-stilistik va lingvomadaniy xususiyatlari hisobga olinadi.

Biz matndan oldingi bosqichda quyidagi mashqlardan foydalanishni taklif qilamiz: - matn sarlavhasi bilan tanishgandan so'ng paydo bo'ladigan assotsiatsiyalarni nomlang, matndagi tasvirlar ushbu matn materialining qaysi turiga tegishli ekanligi (masalan, ilmiy-texnikaviy maqola, ish xati, rezyume va boshqalar) aniqlang, paragraflarning birinchi jumllarini o'qing va matnda ko'rib chiqiladigan savollar tuzing, matndan oldingi savollarga javob bering, matn uchun sarlavhalarni tanlang, matnni ko'z yugurtirib o'qing, gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling; gaplardagi kesimning zamonini aniqlang, zamonlarning ishlatilishini tushuntiring, bo'shliqlarni to'g'ri so'zlar bilan to'ldiring, matnni o'qing va so'zlarning

ma'nosini toping, so'zlarning mos tarjimasini tanlang, quyidagi so'zlarni o'qing va talaffuziga e'tibor bering va xokazo.

Shuni ta'kidlash joizki, matn ustida ishlashning ushbu bosqichi auditoriyada amalga oshiriladi, chunki grammatika bo'yicha o'quv mashqlari, talaffuz ustida ishlash, tovushlarni ishlab chiqish, urg'u, intonatsiya va boshqalar o'qituvchining ishtirokini talab qiladi. Bundan tashqari, o'qituvchi vazifani tushunish jarayonini tashkil qilishi va ushbu matn ustida ishlashning muhim nuqtalarini ko'rsatishga harakat qilishi kerak.

Matnni o'qish bosqichining (while-reading) maqsadlari talabalar oldiga qo'yilgan o'qish va va nutq faoliyati vazifalari bilan bog'liq bo'lgan turli matnlarni tushunishlarini nazorat qilishdir. Bu bosqichda asosiy narsa talabalar nimani o'qiyotganini tushunishdir. Bunday mashqlar talabalarga kasbga oid matn mazmunini tushunishga va matnning ritorik tuzilishini idrok etishga yordam beradi [5].

Ushbu bosqichda quyidagi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq: bo'shliqlarni mos so'zlar bilan to'ldirish, matndan o'rganilayotgan mavzuga tegishli so'zlarni tanlang, abzats jumllarini ma'lumotlarning ahamiyatiga ko'ra tartibga soling, bir-biridan farq qiluvchi gaplarni mazmuniga ko'ra tartibga soling, har bir paragraf uchun tegishli rasm, diagramma va hokazolarni tanlang va savolga to'g'ri javobni tanlang, gaplar noto'g'ri yoki to'g'ri ekanligini aniqlang, har bir abzatsning birinchi va oxirgi jumllarini o'qing va matn nima haqida ekanligini taxmin qiling.

Matnni o'qib bo'lgandan keyingi (post-reading) bosqichining maqsadi - o'rganilgan matn materialidan og'zaki va yozma nutqda monologik nutq ko'nikma va malakalarini rivojlantirish uchun foydalanish. Bunday mashqlar ko'proq matn mazmunini umumlashtirishga va yozuvchining fikrini o'rganishga qaratilgan. Ushbu mashqlar matnlarni muhokama va tahlil qilishni va talabalardan o'z fikr-muloxazalarini bildirishga ham o'rgatadi. Ushbu bosqichda quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin: - matndagi eng muhim ma'lumotni aniqlang, savollarga batafsil javoblar bering yoki aksincha - matn asosida tezis tuzing va yozing, insho yozing, har bir abzatsdagi eng muhim jumlani toping, xar bir gapga mos keladigan paragrafni toping, har bir abzatsda matnning asosiy mazmunini ifodalovchi jumllarni toping, matnni so'zlab bering, matnni o'qib tarjima qiling va xulosa qiling, matnni o'qing va qanday yangi ma'lumotlarni o'rganganingizni aytig.

Shunday qilib, matn ustida ishlash jarayonida ko'proq mashqlarni qo'llash chet tilida so'z boyligini kengaytirishga, notanish so'zlarning ma'nolarini tushunishga, grammatik bilimlarni mustahkamlashga va kengaytirishga, nutq faoliyati turlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu bosqichlarning oxirida, amaliy darsda talabalar ushbu mavzu bo'yicha notanish matnni o'qish uchun oladilar. Ular matnni ma'lum bir vaqtda o'qib chiqishlari va matnga berilgan savollarga javob berishlari yoki uni qisqacha aytib berishlari kerak.

Xulosa va takliflar. Yuqorida aytilganlarga asosanib, har xil o'qish turlari bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirish matn ustida ishlashning uch bosqichli tashkil etilishini nazorat qilish bilan bevosita bog'liq:

1) matndan oldingi bosqich - matn mazmuniga ko'ra oldindan aytib berish (antisipatsiya) ko'nikmalarini shakllantirishni nazorat qilish, shuningdek, talabalarni taklif qilingan ma'lumotlarni bilishga undash;

2) matn bosqichi - matn mazmuniga ko'ra ko'nikma va malakalarning shakllanishini nazorat qilish;

3) matndan keyingi bosqich - matnning semantik mazmunini tushunish va uning asosida yangi matn yaratishni nazorat qilish, bu talabalarining semantik ma'lumotlarni qayta ishlash va aytilganlarga o'z munosabatini bildirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Matn ustida ishlash jarayonida turli mashqlardan keng foydalanish chet tildagi matnlarni o'qish orqali leksik zahirani kengaytiradi, notanish so'zlarni ma'nolarini kontekstdan tushunish ko'nikmalarini o'stiradi, turli grammatik strukturalarni mustahkamlaydi hamda nutq faoliyatini rivojlantiradi. Bundan tashqari o'qishning tarbiyaviy xususiyatini inkor etib bo'lmaydi: o'qish insonning madaniyatini oshiradi, uni hayotimizning turli muammolari, qirralari haqida o'ylashga majbur qiladi.

Axborotga boy jamiyatda ta'limning yangi paradigmasi zamonaviy xilma-xil va mobil axborot maydoniga moslashishga yordam beradigan o'qish kompetentsiyasining ijtimoiy zarur darajasini shakllantirishga qaratilgan. Bu o'qish, o'qilgan matnni tushunish, olingan ma'lumotlardan samarali foydalanish, turli tillarda taqdim etilgan madaniyatning asosiy sohalariga oid yozma hujjatlar bilan ishlash malakalarini o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR

1. Hoshimov O'., Yaqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi, Toshkent, 2003
2. Lojkina, N.M. Formirovanie inoyazichnoy chitatelskoy kompetentsii studentov ekonomicheskix spetsialnostey (na primere angloyazichnix tekstov): Dis. kand. ped. nauk: 13.00.02. – Nijniy Novgorod, 2014. – 208 b.
3. Westhoff, G. Didaktik des Leseverstehens. Strategien des voraussagenden Lesens mit Übungsprogrammen.-Muenchen: Hueber, 1987.
4. Razuvaeva, T.A. Formirovanie chitatelskoy kompetentsii studentov fakulteta inostrannix yazikov: Dis. kand. ped. nauk: 13.00.08. – Tula, 2006.
5. Celce-Murcia, M. Teaching English as a second or foreign language. New York: Newbury House, 1991
6. Rogova G. V. Metodika obucheniya inostrannim yazikam v sredney shkole. M.: Prosveshenie, 1991.
7. Ivanova O. Yu. Professionalno-orientirovannoe obuchenie inostrannomu yaziku na neyazikovix fakultetax vuzov: dis. ... kand. ped. nauk. Orel, 2005.
8. www.teachingenglish.org.uk.

UDK:324

Xadicha MUXAMMADIYEVA,
TDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi (PhD)
E-mail: xadicha20182020@gmail.com

Qashqadaryo viloyati PYMO'MM pedagogika fanlari doktori M.J.Shodieva taqrizi asosida

CAUSES OF CONFLICTS AMONG BEGINNING SING STUDENTS

Annotation

Annotation: For this, we believe that it is necessary to develop multilateral cooperation in social support of the student generation, protection of its rights and interests. The formation and development of a student as a person is a complex process, which does not happen by itself, but in interaction with others, under the influence of various factors. This is because conflict situations in early childhood are experienced more acutely than similar situations in adult relationships.

Key words: Student, generation, person, cooperation, motive, conflict, situation, relationship, era.

ПРИЧИНЫ КОНФЛИКТОВ СРЕДИ НАЧИНАЮЩИХ ПЕТЬ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье мы считаем, что для этого необходимо развивать многостороннее сотрудничество в сфере социальной поддержки студенческого поколения, защиты его прав и интересов. Становление и развитие учащегося как личности представляет собой сложный процесс, который происходит не сам по себе, а во взаимодействии с другими, под влиянием различных факторов.

Это связано с тем, что конфликтные ситуации в раннем детстве переживаются острее, чем аналогичные ситуации во взрослых отношениях.

Ключевые слова: Студент, поколение, человек, сотрудничество, мотив, конфликт, ситуация, отношения, эпоха.

BOSHLANG'ICH SING O'QUVCHILARI O'RTASIDA ZIDDIYATLARNI YUZAGA KELISH SABABLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'quvchining shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, u o'z-o'zidan emas, balki boshqalar bilan o'zaro munosabatda, turli omillar ta'sirida boradi. Buning sababi, erta o'quvchilik davridagi ziddiyatli vaziyatlar kattalar o'rtasidagi munosabatlardagi o'xshash holatlarga qaraganda ancha keskinroq boshdan kechiriladi.

Buning uchun o'quvchi avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz.

Kalit so'zlar: O'quvchi avlod shaxs hamkorlik motiv ziddiyat vaziyat munosabat davr.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 19 sentyabrda 72-sessiyasida so'zlagan nutqida: "Bizning asosiy vazifamiz – o'quvchilarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir."

Shu munosabat bilan O'zbekiston globallashuv va axborotkommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda o'quvchilarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning O'quvchilar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi.

O'quvchining shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, u o'z-o'zidan emas, balki boshqalar bilan o'zaro munosabatda, turli omillar ta'sirida boradi. O'quvchining har tomonlama va barkamol rivojlanishi faqat ta'lim va tarbiya jarayonlari bo'lgan maxsus tashkil etilgan pedagogik ta'sir sharoitida mumkin. Shaxsning shakllanishiga ta'sir qiluvchi eng kuchli omil bu muloqotdir, ayniqsa o'quv jarayonida. M.I. Lisina muloqotning quyidagi ta'rifini beradi: "Muloqot - bu munosabatlarni o'rnatish va umumiy natijaga erishish uchun ularning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirish va birlashtirishga qaratilgan ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro ta'siri jarayoni".

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zaro munosabatlari tajribasini shakllantirish juda muhimdir, chunki bu yoshda shaxsiy munosabatning ancha barqaror xususiyatlari shakllana boshlaydi, motivlar va qadriyatlar ierarxiyasi quriladi, ba'zi xarakteristik xususiyatlar o'quvchilarning istiqbolli o'quv va kognitiv faoliyati va shaxslararo munosabatlari uchun jiddiy muammolar manbai bo'lishi mumkin bo'lgan aniqlangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va ruhiy xususiyatlari. ziddiyatlari - bu kelishmovchiliklar va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradigan muammoni topish va hal qilish uchun barcha qarama-qarshi tomonlarning sa'y-harakatlarini yo'naltirish uchun kelishmovchiliklarni yoki qarama-qarshiliklarni aniqlashni anglatadi. Ijodiy nizolarni boshqarish texnikasi ijodkorlikni safarbar qiladigan, odamni mavjud shaxsiy cheklovlardan xalos qiladigan va eng yaxshi xulq-atvorni tanlashni osonlashtiradigan juda foydali vositadir.

Ziddiyat paytidagi hissiy holat ichki talablarning mos kelmaydigan natijasi bo'lgan qat'iyatsizlik va keskinlik bilan tavsiflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'quvchilar ziddiyatlari nafaqat o'quvchilar hayotidagi salbiy hodisalar, balki ular muloqotning alohida, muhim holatlaridir. Va o'quvchilarning to'liq rivojlanishi ko'p jihatdan o'qituvchilarning ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda to'g'ri yo'l-yo'riq berishga tayyorligiga bog'liq bo'ladi

Ziddiyat mavzusi bitmas-tuganmas. Bu abadiy deb atash mumkin bo'lgan muammolardan biridir. Odamlar bor ekan, jamiyat rivojlanar ekan, ziddiyatli vaziyatlarga olib keladigan nizolar mavjud.

Ziddiyat - qarama-qarshi maqsadlar, manfaatlar, pozitsiyalar, fikr va qarashlarning to'qnashuvi. Mojaro paydo bo'lishi uchun hodisa kerak - bir tomon ikkinchisini buzsa. Har xil turdagi nizolar mavjud:

Intrapersonal ziddiyat - bunday ziddiyat hayotdan, do'stlardan, maktabdan, tengdoshlar bilan munosabatlardan, o'ziga ishonchning pastligi va yaqin odamlar bilan, shuningdek, stress bilan bog'liq holda paydo bo'lishi mumkin.

Shaxslararo qarama-qarshilik - har xil qarashlar, xarakter xususiyatlariga ega bo'lgan odamlar bir-biri bilan umuman kelisha olmasa, ularning qarashlari va maqsadlari tubdan farq qiladi.

Shaxs va guruh o'rtasidagi ziddiyat, agar bu shaxs guruh pozitsiyasidan farq qiladigan pozitsiyani egallagan bo'lsa, masalan, butun sinf darsni buzsa va bir o'smir o'zining barqaror axloqiy pozitsiyasiga qaramay, sinfda qolsa, paydo bo'lishi mumkin. sinf bilan munosabatlar ziddiyatli bo'ladi, chunki u guruh fikriga zid keladi.

Guruhlararo ziddiyat - ikki xil guruhning qarama-qarshiligi va mafkuraviy munosabatlaridan kelib chiqadi.

Har qanday ziddiyatning paydo bo'lishi uchun, ya'ni ziddiyatli vaziyatning ziddiyatga o'tishi uchun hodisa kerak. Masalan, o'qituvchining talabiga javoban o'quvchining tajovuzkor xatti-harakati yoki sinfdoshining qo'pol shaklda, tahdid bilan, ultimatum shaklida namoyon bo'lgan xatti-harakatlari va hokazo. Har ikki tomon ochiq muloqotga kirishganda voqea sodir bo'ladi. qarama-qarshilik. Ushbu bosqichda mojaro hali ham to'xtatilishi mumkin. Ko'pincha nizolar o'smirlik davrida paydo bo'ladi.

"O'smirlik inqirozi" haqida hozir hamma biladi.

O'z-o'zidan nizolar, o'z-o'zini bilish, o'zini o'zi tasdiqlash va o'zini o'zi anglash o'z ichida nizolarga olib keladi.

Bu to'qnashuv eng qiyin va o'tkir inqirozlardan biri bo'lgan boshqa yosh inqirozini boshdan kechirayotgan o'smirlarga xosdir. O'smir shaxs ichidagi ziddiyatdan tashqari, uni ziddiyatga olib keladigan turli vaziyatlar va muammolarga duch keladi.

Avvalo, o'smirlik davrining boshlanishi fiziologik o'zgarishlar bilan bog'liq. Ammo fiziologiya muammolari o'quvchining rivojlanishining oldingi bosqichlaridagi inqirozlar bilan kuchayadi. Ota-onadan ajralib turish, ularning homiyligi kabi fazilatlarining namoyon bo'lishi - o'z hayoti ustidan o'z hokimiyatiga ega bo'lish zarurati. Bu mojaro 7 yillik rivojlanish inqiroziga asoslanadi (kommunikativ kompetensiya yoki muvaffaqiyatsizlik). Agar boshlang'ich maktab davrida o'quvchida kommunikativ kompetensiya kabi sifat shakllangan bo'lsa, unga o'z hayotida hokimiyatni qo'lga kiritish bilan bog'liq yangi sharoitlarga moslashish osonroq bo'ladi, chunki u barqaror qiziqish va intilishlarga ega.

Agar bu yoshdan boshlab o'quvchi "qobiliyatsizlik" ga chidagan bo'lsa, o'smirning yangi holatiga moslashish bilan bog'liq ziddiyat paydo bo'ladi.

Hamma o'quvchilar ota-onalariga o'z muammolari haqida aytib berishni xohlamaydilar va aytishni xohlamaydilar va o'quvchi qanchalik katta bo'lsa, ota-onasiga nima bo'layotganidan shikoyat qilish ehtimoli shunchalik kam bo'ladi. Farzandingizning ishlariga qiziqish ko'rsatishga arziydi, lekin buni beparvo qiling. Agar u o'zi hech narsa demasa, uni kuzatib turishingiz kerak.

Quyidagi "alamatlar" o'quvchining sinfda yaxshi emasligini, u rad etilganligini yoki nizo ishtirokchisi ekanligini ko'rsatishi mumkin O'quvchi bir vaqtning o'zida:

maktabga istaksiz boradi va u erga bormaslik uchun har qanday imkoniyatdan juda xursand;

maktabdan tushkunlikka tushib qaytish;

ko'pincha hech qanday sababsiz yig'lash;

sinfdozlari haqida hech qachon gapirmaydi;

maktab hayoti haqida juda kam gapiradi;

darsga kimni chaqirishni bilmaydi yoki umuman hech

kimga qo'ng'iroq qilishni rad etadi;

to'satdan (ko'rinishidan) maktabga borishdan bosh tortadi;

yolg'iz: hech kim uni ziyorat qilishga, tug'ilgan kunlarga taklif qilmaydi va u hech kimni o'z joyiga taklif qilishni xohlamaydi.

Oiladagi nomutanosib munosabatlar o'quvchida doimiy hissiy noqulaylikni keltirib chiqarishi, uning kognitiv faoliyatiga, tengdoshlari bilan munosabatlariga ta'sir qilishi va uning butun shaxsiyatining shakllanishida katta iz qoldirishi mumkinligi isbotlangan.

Va aksincha, masalan, o'quvchining intellektual rivojlanishining pasayishi bilan bog'liq qiyinchiliklar ota-ona va o'quvchi munosabatlarini murakkablashtirishi, o'yin jarayonida va tengdoshlari bilan muloqotda namoyon bo'lishi, o'zaro tushunishga to'sqinlik qilishi va asos yaratishi mumkin. o'zaro norozilik va nizolar uchun. Kattalar o'rtasida hissiy va ruhiy stressning kuchayishi o'quvchilarda ham tegishli reaksiyalarining tarqalishiga olib keladi.

O'quvchining shaxsiy rivojlanishi uchun jamiyat bilan o'zaro munosabatda bo'lgan hissiy tajribalarining muhimligini ta'kidlab, u yaqin kattalar va tengdoshlar bilan affektiv munosabatlarning erta buzilishi shaxsiyatning keyingi shakllanishini buzish xavfini yaratishiga e'tibor qaratadi

Pedagogik jarayonda ziddiyatdan mohirona foydalanish uchun nazariy asosga ega bo'lish: dinamikani va uning barcha tarkibiy qismlarini yaxshi bilish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy va ruhiy xususiyatlari. ziddiyatlari jamiyat hayotida juda keng tarqalgan hodisadir. Ma'lumki, nizolar nafaqat odamlardir. To'qnashuvlar biologik jamoalarning alohida vakillari va turlar o'rtasida, ijtimoiy hayotda - odamlar, ijtimoiy guruhlar, sinflar, davlatlar o'rtasida sodir bo'ladi.

"Ziddiyat" tushunchasi keng talqinda qo'llaniladi - u kelishmovchiliklar, qarama-qarshi niyatlar, noto'g'ri kutishlar (kutishlar), raqobat, raqobat, dushmanlik va boshqa shunga o'xshash ziddiyatli munosabatlar va harakatlar kabi hodisalarni o'z ichiga oladi. o'quvchi o'qituvchisi mojarosi

Ziddiyatlar o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita shaklda yuzaga kelishi mumkin - ziddiyatli psixologik holatlar va tomonlarning ochiq ziddiyatli harakatlari (individual va guruh darajasida). Shaxslararo (va rollararo) munosabatlarining tabiati ta'lim sohasining ichki (ijtimoiy-psixologik) mexanizmi, holati va rivojlanish yo'nalishini yoritib beradi.

Ziddiyat- bu ikki yoki undan ortiq sub'ektlar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sir shakli (sub'ektlar shaxs / guruh / o'zlari tomonidan ifodalanishi mumkin - ichki ziddiyat holatida), istaklar, manfaatlar, qadriyatlar yoki in'ikoslarning nomuvofiqligidan kelib chiqadi.

Ziddiyatlarning tipologik bo'linishi "haqiqiy" - manfaatlar to'qnashuvi ob'ektiv mavjud bo'lganda, ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladi va hech qanday oson o'zgaruvchan omilga bog'liq bo'lmasa;

"tasodifiy yoki shartli" - nizo munosabatlari ularning ishtirokchilari tomonidan tan olinmagan tasodifiy, oson o'zgaruvchan holatlar tufayli yuzaga kelganda. Haqiqiy muqobilalar amalga oshirilsa, bunday munosabatlar tugatilishi mumkin;

"ko'chirilgan" - ziddiyatning sezilgan sabablari faqat bilvosita uning asosidagi ob'ektiv sabablar bilan bog'liq bo'lganda. Bunday ziddiyat ziddiyatli haqiqiy munosabatlarning ifodasi bo'lishi mumkin, ammo ba'zi ramziy shaklda;

"noto'g'ri berilgan" - ziddiyat munosabatlari haqiqiy ziddiyat yuzaga kelgan noto'g'ri tomonlarga bog'langanda. Bu dushman guruhida to'qnashuvni qo'zg'atish, shu bilan uning haqiqiy ishtirokchilari o'rtasidagi ziddiyatni "to'sib qo'yish" maqsadida yoki qasddan, mavjud to'qnashuv haqida haqiqatan ham haqiqiy ma'lumot yo'qligi sababli amalga oshiriladi;

"yashirin" - ob'ektiv sabablarga ko'ra ziddiyatli munosabatlar yuzaga kelganda, lekin yangilanmagan;

"yolg'on" - ob'ektiv asosga ega bo'lmagan va noto'g'ri g'oyalari yoki tushunmovchiliklar natijasida paydo bo'ladigan ziddiyat.

"Ziddiyat" va "mojaroli vaziyat" tushunchalarini farqlash zarur, ular orasidagi farq juda katta.

Ziddiyatli vaziyat - bu ijtimoiy sub'ektlar o'rtasidagi haqiqiy qarama-qarshilik uchun asos yaratadigan inson manfaatlarining shunday kombinatsiyasi.

Asosiy xususiyat - ziddiyat sub'ektlarining paydo bo'lishi, ammo hozirgacha ochiq faol kurashning yo'qligi. Ya'ni, to'qnashuvning rivojlanish jarayonida ziddiyatli vaziyat doimo ziddiyatdan oldin bo'ladi, uning asosi hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda, biror narsa va nimadir o'rtasida ziddiyat, nomuvofiqlik mavjud bo'lgan hollarda yuzaga keladigan muammo bor yoki yo'qligini aniqlash kerak. Keyinchalik, ziddiyatli vaziyatning rivojlanish yo'nalishi belgilanadi. Keyin ziddiyat ishtirokchilarining tarkibi aniqlanadi, bu erda ularning motivlari, qadriyat yo'nalishlari, o'ziga xos xususiyatlari va xatti-harakatlariga alohida e'tibor beriladi. Nihoyat, voqea mazmuni tahlil qilinadi. Mojaroning paydo bo'lishini ko'rsatadigan signallarni kuzatish pedagogik jihatdan muhimdir.

Bugungi kunda ziddiyat pedagogikada juda muhim hodisa sifatida qaraladi, uni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi va unga alohida e'tibor berilishi kerak. Jamoa ham, shaxs ham ziddiyatsiz rivojlana olmaydi, nizolarning mavjudligi normal rivojlanish ko'rsatkichidir.

Ziddiyatni shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning samarali vositasi sifatida ko'rib, olimlar ziddiyatli vaziyatlarni faqat maxsus psixologik-pedagogik bilimlar va tegishli ko'nikmalar asosida bartaraf etish mumkinligini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, ko'plab o'qituvchilar har qanday nizolarni o'zlarining ta'lim ishlaridagi muvaffaqiyatsizliklarni ko'rsatadigan hodisa sifatida salbiy baholaydilar. Aksariyat o'qituvchilar hali ham "mojaro" so'zining o'ziga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi, ularning ongida bu tushuncha munosabatlarning yomonlashishi, intizomning buzilishi, ta'lim jarayoniga zarar etkazuvchi hodisa bilan bog'liq.

Ular har qanday yo'l bilan nizolardan qochishga intilishadi va ularning mavjudligida ular ikkinchisining tashqi ko'rinishini o'chirishga harakat qilishadi.

Aksariyat olimlarning fikriga ko'ra, ziddiyat shaxsiy munosabatlarning umume'tirof etilgan normalari bilan to'qnashuvi natijasida yuzaga keladigan o'tkir vaziyatdir. Boshqalar nizoni odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar holati deb ta'riflaydilar, ular bir vaqtning o'zida bir-birini istisno qiladigan yoki ikkala qarama-qarshi tomonlar tomonidan erishib bo'lmaydigan maqsadlarga intilishadi yoki o'zaro munosabatlarda mos kelmaydigan qadriyatlar va me'yorlarni amalga oshirishga intilishadi.

Odamlar o'rtasidagi bunday qarama-qarshilik har qanday maktab o'quvchilari jamoasida juda murakkab psixologik muhitni yaratadigan hodisa sifatida qarama-qarshilik bilan tavsiflanadi.

O'tkir hissiy kechinmalar bilan bog'liq hal qilish bo'lmaydigan ziddiyat sifatida, tanqidiy vaziyat sifatida, ya'ni sub'ekt o'z hayotining ichki ehtiyojlarini (motivlar, intilishlar, qadriyatlar va boshqalar) amalga oshira olmaydigan vaziyat sifatida; tashqi, ob'ektiv berilgan qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradigan ichki kurash sifatida, motivlarning butun tizimidan norozilikni keltirib chiqaradigan holat sifatida, ehtiyojlar va ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat sifatida.

Aniqlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar har doim ham nizolarga olib kelavermaydi. Qarama-qarshilik ziddiyatga aylanib ketishi yoki munozara va bahslarda o'z yechimini topishi mohir va sezgir pedagogik rahbarlikka bog'liq.

Ziddiyatni muvaffaqiyatli hal qilish ba'zan o'qituvchining unga nisbatan tutgan pozitsiyasiga bog'liq (avtoritar, neytral, nizolardan qochish, mojaroga maqsadga muvofiq aralashish). Mojaroni boshqarish, uning rivojlanishini bashorat qilish va hal qila olish - pedagogik faoliyatning o'ziga xos "xavfsizligi"

Mojarolarni hal qilishga tayyorgarlik ko'rishning ikkita yondashuvi mavjud

mavjud ilg'or pedagogik tajribani o'rganish;

ziddiyatlarning rivojlanish qonuniyatlari va ularni oldini olish va bartaraf etish usullari haqidagi bilimlarni egallash.

V.M. Afonkovaning ta'kidlashicha, o'quvchilar ziddiyatlarida pedagogik aralashuvning muvaffaqiyati o'qituvchining pozitsiyasiga bog'liq. Bunday pozitsiyalar kamida to'rtta bo'lishi mumkin ziddiyatga avtoritar aralashuv pozitsiyasi - o'qituvchi, ziddiyat har doim yomon ekanligiga va unga qarshi kurashish kerakligiga ishonch hosil qilmasdan, uni bostirishga harakat qiladi;

betaraflik pozitsiyasi - o'qituvchi o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan to'qnashuvlarni sezmaslikka va ularga aralashmaslikka harakat qiladi;

nizolardan qochish pozitsiyasi - o'qituvchi nizo uning bolalar bilan tarbiyaviy ishdagi muvaffaqiyatsizliklarining ko'rsatkichi ekanligiga ishonch hosil qiladi va vaziyatdan qanday chiqish kerakligini bilmaslikdan kelib chiqadi;

mojaroga maqsadga muvofiq aralashuv pozitsiyasi - o'qituvchi o'quvchilar jamoasining yaxshi bilimiga, tegishli bilim va ko'nikmalarga tayangan holda, nizo sabablarini tahlil qiladi, uni bostirish yoki uning ma'lum bir chegaragacha rivojlanishiga imkon berishga qaror qiladi.

To'rtinchi o'rindagi o'qituvchining harakatlari sizga ziddiyatni nazorat qilish va boshqarish imkonini beradi. Biroq, o'qituvchi ko'pincha o'quvchilar bilan muloqot qilish madaniyati va texnikasiga ega emas, bu esa o'zaro begonlashuvga olib keladi.

Yuqori aloqa texnikasiga ega bo'lgan odam nafaqat nizoni to'g'ri hal qilish, balki uning sabablarini tushunish istagi bilan ajralib turadi. Yosh o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni hal qilish uchun ishonitirish usuli tomonlarni yarashtirish usuli sifatida juda mos keladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda ziddiyatli mavzusi bitmas-tuganmas. Bu abadiy deb atash mumkin bo'lgan muammolardan biridir. Odamlar bor ekan, jamiyat rivojlanar ekan, ziddiyatli vaziyatlarga olib keladigan nizolar mavjud.

Ular bir kun oldin maktabdan tashqarida (yo'lda, yurish paytida va hokazo) paydo bo'lgan muammolarni hal qilishadi. Ba'zida bunday nizolar janjalga aylanadi. Qizlar o'rtasidagi nizolar kam uchraydi.

Ko'pincha o'qish tufayli. Har bir inson eng yaxshi bo'lishni xohlaydi, e'tiborga olinadi, o'qituvchi va sinfdoshlar tomonidan qadrlanadi. Qizlar tashqi ko'rinishi va kiyimini baholashga juda sezgir.

Boshlang'ich sinflarda ziddiyatlining sabablari to'qnashuvlarning o'zi kabi xilma-xildir. Ob'ektiv sabablar va ularning shaxslar tomonidan idrok etilishi mavjud. Boshlang'ich maktabda siz ko'pincha sub'ektiv sabablarga duch kelishingiz kerak. Ko'pincha bolalar oddiy izohlar yoki talablarga, har qanday nostandart vaziyatlarga va boshqa bolalarning ba'zi harakatlariga zo'ravonlik bilan munosabatda bo'lishadi. Kattalar va sinfdoshlar tomonidan tushunmovchilik,

jamiyatdagi mavqeidan norozilik yorqin salbiy his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bunday his-tuyg'ular barcha xatti-harakatlarning chuqur va uzoq muddatli buzilishining sabablariga aylanishi mumkin. Bola hayajon holatida bo'lib, izchil o'ylay olmaydi, izchil va tizimli harakat qila olmaydi va uning xatti-harakatlarini nazorat qila olmaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 5111700 – Boshlang'ich ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari. Toshkent. 2018.08.25. 40 b. (3 b.)
3. Abramenkova V.V. Bolalikning ijtimoiy psixologiyasi: bolalar submadaniyatida bolalar munosabatlarining rivojlanishi. - M.: Moskva psixologik va ijtimoiy instituti; Voronej: "MODEK" NPO nashriyoti, 2000. - 416 p.
4. Avdeev V.V. Muammoli vaziyatlarni hal qilish uchun psixotexnologiya / VV Avdeev. - M.: Sankt-Peterburg, 2004 yil.
5. Ageev V.S. "Guruhlararo o'zaro ta'sir. Ijtimoiy-psixologik muammolar". Moskva davlat universiteti, Moskva, 2000 yil.
6. Шодиев И.Н. Бўлажак ўқитувчилар конфликтологик компетентлигининг структуравий хусусиятлари // Заонавий таълим. Илмий-амалий оммабоп журнал. – 2019. – 7(80). – Б 31-36.
7. Muxammadeva X. K O'quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni rivojlantirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 1284-1288.

UDK:372.8

Shaxnoza NAZAROVA,
Namangan muhandislik-qurilish instituti stajyor o'qituvchisi

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Raximov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF TEACHING COMPUTER GRAPHICS RELATED SUBJECTS IN MIDDLE SCHOOL

Annotation

Computer graphics is a very important undergraduate subject in many fields today. Studying in this field allows students to tackle virtual imaging, graphic design, animation, video editing, and many other technical challenges. In this abstract, you can find a summary of the importance of teaching computer graphics topics. It is important to introduce students to the basic principles of graphic design. These principles can be used to address image placement, color management, background and font usage, and other design issues. Animation is an important part of computer graphics. The lessons are essential for students to learn the basics of animation, keyframe animation, interpolation, rigging, kinematics, and advanced animation techniques.

Key words: 2D and 3D graphics, principles of graphic design, animation, editing and rendering, virtual reality (VR) and augmented reality (AR), practical exercises and examples, technical manuals and programs, development of creative thoughts, practical projects, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Autodesk Maya, Blender, image editing, video editing.

ВАЖНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ, СВЯЗАННЫХ С КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКОЙ, В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация

Компьютерная графика сегодня является очень важным предметом для бакалавриата во многих областях. Обучение в этой области позволяет студентам решать виртуальные изображения, графический дизайн, анимацию, редактирование видео и многие другие технические задачи. В этой аннотации вы можете найти краткое изложение важности преподавания тем компьютерной графики. Важно познакомить учащихся с основными принципами графического дизайна. Эти принципы можно использовать для решения вопросов размещения изображений, управления цветом, использования фона и шрифтов и других проблем дизайна. Анимация является важной частью компьютерной графики. Уроки важны для студентов, чтобы изучить основы анимации, анимации по ключевым кадрам, интерполяции, оснастки, кинематики и дополнительных методов анимации.

Ключевые слова: 2D и 3D графика, принципы графического дизайна, анимация, монтаж и рендеринг, виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR), практические упражнения и примеры, технические руководства и программы, развитие творческих мыслей, практические проекты, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Autodesk Maya, Blender, редактирование изображений, редактирование видео.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA KOMPYUTER GRAFIKASIGA OID MAVZULARNING O'QITISHNING MUHIMLIGI

Annotasiya

Kompyuter grafikasi, bugungi kundan ham ko'p sohalarini bosqichma-bosqich ta'lim uchun juda muhim bir mavzu bo'lib chiqadi. Bu sohada o'qitish, o'quvchilarga virtual tasvir yaratish, grafik dizayn, animatsiya, videolarni tahrirlash va boshqa ko'plab texnik muammolarni yechish imkoniyatini beradi. Bu annotatsiyada kompyuter grafikasiga oid mavzularning o'qitishning muhimligi haqida qisqacha ma'lumotlarni topishingiz mumkin. O'quvchilarni grafik dizaynning asosiy prinsiplari bilan tanishtirish muhimdir. Bu prinsiplar orqali tasvirlarni joylashtirish, ranglarni tartibga solish, fonlarni va shriftlarni qo'llash va boshqa dizayn muammolarni yechish mumkin. Animatsiya, kompyuter grafikasida muhim bir qism hisoblanadi. O'quvchilarga animatsiya asoslarini, keyfram animatsiya, interpolatsiya, rigging, kinematika va qo'shimcha animatsiya texnikalarini o'rganish uchun darslar juda muhimdir.

Kalit so'zlar: 2D va 3D grafika, Grafik dizayn prinsiplari, Animatsiya, Tahrirlash va render qilish, Virtual Reality (VR) va Augmented Reality (AR), Amaliy mashqlar va misollar, Texnik qo'llanmalar va dasturlar, Kreativ fikrlarni rivojlantirish, Amaliy loyihalar, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Autodesk Maya, Blender, Tasvirlarni tahrirlash, Video tahrirlash.

Kirish. Hozirgi raqamlashgan jamiyatda kompyuter grafikasi hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Video o'yinlar va filmlardagi grafikadan tortib veb-saytlar va reklamalarda dizayn elementlarigacha, kompyuter grafikasi hammamizni o'rab oladi. Bu sohaning ahamiyati tobora ortib borayotganini e'tirof etgan holda, umumta'lim maktablari uchun kompyuter grafikasi fanlarini o'quv dasturiga kiritish juda muhim. Shunday qilib, talabalar muhim ko'nikmalarni rivojlantirishlari va tobora kengayib borayotgan raqamli dunyoda yangi martaba imkoniyatlarini o'rganishlari mumkin.

Eng avvalo, umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasini o'rgatish o'quvchilarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Kompyuter grafikasi g'oyalarni samarali etkazish uchun vizual elementlarni loyihalash va manipulyatsiya qilishni o'z ichiga oladi[1]. Turli dizayn dasturlari va vositalari bilan shug'ullanish orqali talabalar qutidan tashqarida fikrlashni, turli nuqtai nazarlarni o'rganishni va dizayn muammolariga noyob echimlarni ishlab chiqishni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar boshqa fanlarga o'tkazilishi mumkin va o'quvchilarning keng doiradagi fanlar bo'yicha muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishi mumkin.

Bundan tashqari, kompyuter grafikasi fanlari talabalarda raqamli savodxonlikni rivojlantiradi. Texnologiya jadal rivojlanayotgan bugungi jamiyatda talabalar uchun raqamli vositalar va dasturiy ta'minot bo'yicha malaka oshirish juda muhimdir. Kompyuter grafikasini o'rgatish orqali talabalar Adobe Photoshop, Illustrator yoki Blender kabi sanoat standartidagi dasturiy ta'minot bilan amaliy tajribaga ega bo'lib, ularni turli xil professional sharoitlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qimmatli raqamli ko'nikmalar bilan jihozlashadi. Ushbu ko'nikmalar talabalarni nafaqat grafik dizayn, animatsiya yoki reklama kabi sohalarida potentsial martaba uchun tayyorlaydi, balki ularga raqamli dunyoda samarali harakat qilish va hissa qo'shish imkonini beradi[2].

Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasini o'rgatish ham fanlararo ta'limni rag'batlantiradi. Kompyuter grafikasi san'at, matematika va texnologiya elementlarini o'z ichiga oladi, bu uni ko'p tarmoqli fanga aylantiradi. Kompyuter grafikasini o'rganish orqali talabalar rang nazariyasi, kompozitsiya va vizual aloqa kabi dizaynning asosiy tamoyillarini tushunishlari mumkin. Shu bilan birga, ular raqamli tasvirlarni yaratish va manipulyatsiya qilishda muhim bo'lgan geometriya, transformatsiyalar va algoritmlar kabi matematik tushunchalarni tushunishni rivojlantiradilar[3]. Ushbu fanlararo yondashuv o'quvchilarga turli fanlar o'rtasida aloqa o'rnatishga yordam beradi, bilimlarni yaxlit tushunishga yordam beradi.

Nihoyat, kompyuter grafikasi fanlarini o'rgatish o'zini namoyon qilish va shaxsiy o'sishni rag'batlantiradi. Kompyuter grafikasi talabalarga o'z g'oyalari, his-tuyg'ulari va istiqbollari ifodalash uchun ijodiy imkoniyat yaratadi. Dizayn jarayoni orqali talabalar o'zlarining qiziqishlarini o'rganishlari, turli vizual elementlar bilan tajriba o'tkazishlari va o'ziga xos badiiy uslublarni rivojlantirishlari mumkin. Bu o'ziga ishonchni kuchaytiradi, individuallikni rag'batlantiradi va muvaffaqiyat tuyg'usini tarbiyalaydi. Bundan tashqari, kompyuter grafikasi o'quvchilarga o'z fikrlarini vizual tarzda etkazish imkonini beradi, ularning muloqot qobiliyatlarini oshiradi va ularga murakkab g'oyalarni samarali etkazish imkonini beradi.

Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini joriy etish bugungi raqamli dunyoda muhim ahamiyat kasb etadi[5]. Kompyuter grafikasini o'rgatish orqali maktablar o'quvchilarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik, fanlararo ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va o'zlarini ifoda etishni rivojlantirishi mumkin. Ushbu ko'nikmalar va malakalar nafaqat dizayn sohasida, balki boshqa turli kasblarda ham muhim ahamiyatga ega. Texnologiya hayotimizni shakllantirishda davom etar ekan, talabalarni kompyuter grafikasi bo'yicha bilim va ko'nikmalar bilan jihozlash ularni tobora raqamli kelajakka muvaffaqiyatga tayyorlaydi.

Video o'yinlar va animatsion filmlardan tortib grafik dizayn va virtual haqiqatgacha kompyuter grafikasi texnologiyasi turli sohalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uning keng qo'llanilishi va ta'sirini hisobga olgan holda, o'rta maktablar uchun kompyuter grafikasi fanlarini o'quv rejasiga kiritish juda muhimdir. Shunday qilib, talabalar kelajakdagi martaba va shaxsiy hayotlarida foydali bo'lgan muhim ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishlari mumkin.

Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini o'qitishning asosiy sabablaridan biri bu soha mutaxassislariga bo'lgan talabning ortib borishidir[6]. Texnologiya taraqqiyoti davom etar ekan, vizual jihatdan jozibali va interaktiv raqamli tarkibni yaratadigan malakali shaxslarga ehtiyoj ortib bormoqda. Dastlabki bosqichda kompyuter grafikasini joriy qilish orqali maktablar o'quvchilarga qiziqishlari va potentsial martaba yo'llarini o'rganishga yordam beradi. Ular mehnat bozorida talab qilinadigan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon

beruvchi sanoat standartidagi dasturiy ta'minot va vositalar bilan amaliy tajribaga ega bo'lishlari mumkin.

Bundan tashqari, kompyuter grafikasi fanlari talabalarda ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Vizual aloqa tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan dunyoda ma'lumotni jozibali va vizual tarzda jozibali tarzda loyihalash va taqdim etish qobiliyati qimmatli mahoratdir. Kompyuter grafikasi kurslari talabalarga o'zlarining ijodkorliklarini ochish, turli dizayn tushunchalari bilan tajriba qilish va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun platforma beradi. Topshiriqlar va loyihalar orqali talabalar xabarni samarali etkazish yoki hikoya qilish uchun rang, kompozitsiya va vizual elementlardan foydalanish haqida tanqidiy fikrlashni o'rganadilar[7].

Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasini o'qitishning yana bir muhim afzalligi uning fanlararo bog'liqligidir[6]. Kompyuter grafikasi boshqa fanlar qatorida san'at, matematika, fizika va informatika elementlarini birlashtiradi. Kompyuter grafikasini o'rganish orqali talabalar ushbu fanlarning o'zaro ta'siri va texnologiya rivojlanishiga hissa qo'shishi haqida kengroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Bu ularga boshqa fanlarda o'rgangan tushunchalarining real hayotda qo'llanilishini ko'rish imkonini beradi, bu esa ularning ta'limini yanada yaxlit va mazmunli qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bundan tashqari, kompyuter grafikasi fanlari muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va qat'iatlilikni rivojlantiradi. Kompyuter grafikasi loyihalarini loyihalash va yaratish ko'pincha texnik muammolarni bartaraf etish va muammolarni bartaraf etishni o'z ichiga oladi. Talabalar muammolarni tahlil qilishni, ularni boshqariladigan qismlarga ajratishni va echimlarni ishlab chiqishni o'rganadilar. Shuningdek, ular takrorlash va takomillashtirishning ahamiyatini bilib oladilar, chunki ular fikr-mulohaza va baholash asosida o'z ishlari doimiy ravishda takomillashtirib boradilar[8]. Bu ko'nikmalar nafaqat kompyuter grafikasi sohasida qimmatli, balki hayotning boshqa sohalarida va kelajakdagi martaba uchun ham o'tkazilishi mumkin.

Kompyuter grafikasi fanlarini o'rgatish ham o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshirishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar asosidagi dunyoda odamlar raqamli kontent qanday yaratilganini, qanday boshqarilishini va talqin qilinishini tushunishlari juda muhimdir. Kompyuter grafikasini o'rganish orqali talabalar tasvirni tahrirlash, 3D modelashtirish, animatsiya va boshqa raqamli media usullarini o'rganadilar. Ular vizual tilni va uning tomoshabinlarga ta'sirini chuqurroq tushunishadi. Ushbu bilim ularni onlayn mavjud bo'lgan vizual ma'lumotlarning katta miqdorini navigatsiya qilish va tanqidiy baholash uchun jihozlaydi, bu ularni yanada xabardor va mas'uliyatli raqamli fuqarolarga aylantiradi.

Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini o'rgatish o'quvchilarni raqamli davrga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu fanlarni o'quv rejasiga kiritish orqali maktablar o'quvchilarga qimmatli ko'nikmalar beradi, ularning ijodkorligini rivojlantiradi, fanlararo ta'limni rivojlantiradi va raqamli savodxonligini oshiradi[9]. Kompyuter grafikasi bo'yicha ta'lim orqali olingan bilim va ko'nikmalar nafaqat talabalarga kelajakdagi martabalarida foyda keltiradi, balki ularga vizual va texnologik jihatdan rivojlangan jamiyatda harakat qilish va rivojlanish imkonini beradi.

Vizual aloqa turli sohalarida muhim o'rin tutadigan bugungi raqamli asrda umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini o'qitishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Kompyuter grafikasi raqamli vositalar va texnologiyalardan foydalangan holda vizual tarkibni yaratish,

manipulyatsiya qilish va taqdim etish bilan shug'ullanadigan sohadir. Bu fanni umumta'lim maktablarida joriy etish orqali pedagoglar o'quvchilarni o'quv va kasbiy faoliyatlarida foydali bo'ladigan muhim ko'nikma va bilimlar bilan qurollantirishlari mumkin. Bu erda biz kompyuter grafikasi fanlarini o'qitishning ahamiyatini va o'rta maktab o'quvchilariga taqdim etayotgan afzalliklarini o'rganamiz.

Ijodkorlik va vizual ifodani oshirish:

Kompyuter grafikasi fanlari o'quvchilarga o'z ijodini kashf qilish va o'z g'oyalarini vizual tarzda ifodalash uchun platforma yaratadi. Turli grafik dizayn tamoyillari, tasvirni tahrirlash texnikasi va 3D modellash tushunchalarini o'rganish orqali talabalar badiiy mahoratini rivojlantiradilar va vizual mulohaza qilishni o'rganadilar[10]. Ushbu ko'nikmalar ularga qiziqarli taqdimotlar yaratish, jozibali afishalarni loyihalash va turli xil vositalarda vizual jozibali kontent yaratish imkonini beradi. Ijodkorlik va vizual ifodani rivojlantirish orqali kompyuter grafikasi fanlari o'quvchilarni o'ylashga va muammolarga innovatsion echimlarni topishga undaydi.

Texnik ko'nikmalarni amaliy qo'llash:

Kompyuter grafikasi fanlari nafaqat ijodiy qobiliyatlarini oshiradi, balki talabalarga qimmatli texnik ko'nikmalarni ham beradi. Ular reklama, marketing, kino ishlab chiqarish va o'yinlarni ishlab chiqish kabi sohalarida keng qo'llaniladigan Adobe Photoshop, Illustrator va Blender kabi dasturiy vositalardan foydalanishni o'rganadilar. Bu vositalar va usullarni yoshligida anglash o'quvchilarga ular bo'yicha malakasini oshirish imkonini beradi, bu esa ularni kelajakdagi ilmiy va kasbiy izlanishlariga yaxshiroq tayyorlash imkonini beradi. Bundan tashqari, bu ko'nikmalar o'tkazilishi mumkin va boshqa fanlar va sohalarida qo'llanilishi mumkin, bu esa talabalarga turli fanlar bo'yicha vizual qiziqarli loyihalar yaratish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Bugungi mehnat bozorida kompyuter grafikasi bo'yicha malakali mutaxassislar talab tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Pedagoglar umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini joriy etish orqali o'quvchilarga bu sohada mustahkam poydevor yaratadi, turli kasbiy imkoniyatlar eishigini ochadi. Grafik dizayn, animatsiya yoki vizual effektlar bo'yicha diplom olish yoki veb-dizayn, reklama yoki arxitektura vizualizatsiyasi bo'yicha martaba tanlash bo'ladimi, kompyuter grafikasini yaxshi tushunadigan talabalar raqobatbardosh ustunlikka ega[9]. O'rta maktab

darajasida kompyuter grafikasini o'rgatish o'quvchilarga o'z qiziqishlarini erta o'rganishga va o'zlarining martaba yo'llari haqida ongli qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

Raqamli savodxonlik va texnologik kompetentsiya:

O'rta maktab o'quv dasturiga kompyuter grafikasi fanlarini kiritish o'quvchilarning raqamli savodxonligi va texnologik kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Raqamlashtirilgan dunyoda talabalar raqamli vositalar va texnologiyalarni yaxshi bilishlari juda muhimdir[10]. Kompyuter grafikasi fanlari talabalarni ruxsat, fayl formatlari, ranglar nazariyasi va dizayn tamoyillari kabi asosiy tushunchalar bilan tanishtiradi. Bundan tashqari, ular murakkab dasturiy interfeyslarni boshqarish va texnik muammolarni bartaraf etish orqali muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'rganadilar. Bu kompetensiyalar raqamli davrda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, talabalarga yangi texnologiyalarga moslashish va samarali raqamli fuqarolar bo'lish imkonini beradi.

Hamkorlik va loyihaga asoslangan ta'lim:

Kompyuter grafikasi fanlari ko'pincha talabalardan jamoalarda birgalikda ishlashni talab qiladigan hamkorlik loyihalarini o'z ichiga oladi. Guruh loyihalarida ishtirok etish orqali talabalar mulohaza, jamoaviy ish va muzokaralar kabi muhim shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantiradilar[11]. Ular vazifalarni topshirishni, konstruktiv fikr bildirishni va umumiy maqsad sari harakat qilishni o'rganadilar. Hamkorlikdagi loyihalar, shuningdek, talabalarni haqiqiy muammolarni hal qilish uchun texnik va ijodiy qobiliyatlarini qo'llashga undaydi, muvaffaqiyat tuyg'usini uyg'otadi va o'ziga ishonchini oshiradi.

Xulosa. Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasi fanlarini o'rgatish bugungi raqamli landshaftda muhim ahamiyatga ega. Talabalarga ijodiy qobiliyatlarini, texnik ko'nikmalarini va raqamli savodxonligini rivojlantirish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar ularga akademik va professional muvaffaqiyatlarga erishish uchun kuch beradi. Bundan tashqari, hamkorlik va loyihaga asoslangan ta'limni rivojlantirish orqali kompyuter grafikasi fanlari talabalarni zamonaviy ishchi kuchi talablariga tayyorlaydi. O'rta maktab o'quv dasturiga kompyuter grafikasini kiritish orqali ta'lim muassasalari kelajak avlodni vizual yo'naltirilgan dunyoda rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlashlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Turgunov S. T., and M. A. Umaraliev. "Development of professional skills and competencies of teachers." Tashkent" Sano-standart". Tashkent.-2012 (2012).
2. Тургунов С. Т., and Л. А. Максудова. "Управление педагогическими процессами и технологиями." Тошкент: Sano-standart 48 (2012).
3. Turgunov S. T., Daniyarov, B. X., Umaraliyeva, M. A., Shodmonova Sh, S., Turgunova Sh, M., & Tojiboyeva, H. M. (2012). O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. Toshkent: Sano-standart.
4. Тургунов С. Т., Дониёров, Б. Х., & Ахмаджонова, Н. (2011). Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда таълим муассасаси раҳбарларининг функционал вазифалари. Халқ таълими.-Тошкент, 5, 71-76.
5. Ismoilov T. I. "The importance of forming youth life strategy in an informed society." EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) 6.8: 536-538.
6. Ismoilov, T. I. "Teacher Department of «Social Disciplines» Namangan Engineering Construction Institute Uzbekistan, Namangan city Human factor in the spiritual development process." Teacher academician lyceum at Tashkent Pediatric Medical Institute Uzbekistan, Tashkent city Artistic performance of the creativity of russian 42 (2018).
7. Ismoilov T. I. "Unique features of working with unorganized youth." Экономика и социум 2 (45) (2018): 28-30.
8. Islamovich Ismailov Temurbek. "Democracy and youth: formation of democratic values." European science review 5-6 (2019): 112-114.
9. Турдалиев В. М., С. Р. Комилов, and Ш. Ш. Назарова. "Ўқлараро масофаси ўзгарувчан занжирли узатманинг ўқлараро масофасини ҳисоблаш." механика ва технология илмий журнали 3 (2021): 29.
10. Ниязова, Н. А., and Ш. Ш. Назарова. "Техника олий таълим муассасаси битирувчисининг рақобатбардошлигини ривожлантириш." Research Focus 1.1 (2022): 86-91.
11. Nazarova Sh, MB Madraximova, and IA Nazarov. "Kasb-hunar ta'limi maktablari o'qituvchilarida kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari." Экономика: 181-184.

UO'K: 159.9

Mexri NARBASHEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPI psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), O.E.Eshmuradov taqrizi asosida

SHAXSNING O'Z-O'ZINI NAMOYON ETISHI PSIXOLOGIK SALOMATLIK MEZONI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola shaxsning o'z-o'zini namoyon etishi psixologik salomatlik mezonlari sifatida haqida yozilgan. Psixologik salomatlik insonning bir butun biosotsial mavjudot sifatidagi nisbatanturg'un xarakteristikasi bo'lib, o'zida o'z oldiga prinsipial hayotiy maqsadlarni qo'ya bilish, uni hal etishga intilish, o'z xulq-atvorini real hayot (jamiyat talablari, tabiat qonunlari) bilan moslashtirishi, o'z-o'zini barcha jabhalarda (psixofiziologik darajadan qadriyatlariga) o'z o'zini namoyon etishi va dunyoqarashgacha) boshqara bilish qobiliyatlarida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Oila, psixolog, izlanish, hayot, turmush, madaniyat.

ЛИЧНОСТНОЕ САМОВОСПРИЯТИЕ КАК КРИТЕРИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ

Аннотация

В данной статье написано о самовыражении человека как критерии психологического здоровья. Психологическое здоровье - относительно устойчивая характеристика человека как целостного биосоциального существа, включающая в себя способность ставить основные жизненные цели, стремиться к их решению, приспосабливать свое поведение к реальной жизни (требованиям общества, законам природы), проявляется в умение управлять собой во всех аспектах (от психофизиологического уровня до ценностно-мировоззренческой ориентации).

Ключевые слова: Семья, психолог, исследование, быт, быт, культура.

PERSONAL SELF-PERCEPTION AS A CRITERIA OF PSYCHOLOGICAL HEALTH

Annotation

This article is written about self-expression of a person as a criterion of psychological health. Psychological health is a relatively stable characteristic of a person as a whole biosocial being, which includes the ability to set basic life goals, strive to solve them, adjust one's behavior to real life (requirements of society, laws of nature), manifests itself in the ability to manage oneself in all aspects (from the psychophysiological level to the orientation of values and worldview).

Key words: Family, psychologist, research, life, life, culture.

Kirish. Psixologiksalomatlik qotib qolgan holat emas, u hayot davomida o'zgarib borishi mumkin. Turli xilhayotiy sharoitlar ta'sirida inson salomatligi yaxshilanishi yoki yomonlashuvi mumkin. Shuningdek, olimlar inson hayoti davomida uning psixologik salomatlikning mezonlari masalasiga to'xtalishdi.

O.S.Vasilevaning fikricha, psixologik salomatlikning asosiy mezonlari - emotsionalsog'lik, qayg'urish - insonning ichki holati hamda o'ziga, hayotga va boshqalarga bo'lgan munosabati, asl insoniy qadriyatni his etishidan iboratdir. Bunda xulq-atvor darajasida qabulqilingan va qilinmagan qaror, harakatlar, holatlar, boshqa insonlar bilan bo'ladigan munosabatlar, ya'ni real hamkorlik haqida fikr yuritish mumkin [3]. Ikkinchi muhim mezon sifatida insonning hayotga bo'lgan ijodiy yondashuvi, o'z tutgan o'rnini bilishi, uning ijobiy, quvonchli holatini olish mumkin [3]. Ma'naviy salomatlik mezoniga esa insonning kelajakka bo'lgan optimistik qarash, vaqtinchalik istiqbolning mavjudligi, o'zi va atrof-muhit bilan garmonik munosabatda bo'lish, bironvi ayblamaslik, xafa bo'lmaslik, xafaqilmaslik, qo'rqmaslik va yuksak axloqiylik kabilar kiradi [1].

Tahlil va natijalar. Salomatlik mezoniga o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, o'z hayotiga, sog'ligiga nisbatan mas'uliyatlilik kabilar kiritilishim mumkin (K.Rodgers). A.Ellis fikricha, psixologik salomatlik tushunchasi o'ziga, o'z-o'ziga qiziqish, ijtimoiy qiziqish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z

emotsional qilmishlari uchun mas'uliyatni qamrab oladi [6]. Hozirgi zamon G'arb psixologlari o'z-o'zini hurmat qilish va ehtiyotkorlikning namoyonbo'lish darajasini psixologik salomatlikning eng axborot tashuvchi ko'rsatkichlaridan biri deb hisoblashadi.

Gumanistik psixologiya doirasida psixologik salomatlikning quyidagi mezonlari mavjud: «Men»ga bo'lgan munosabat, shaxsning o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, shaxsiyatning mukammalligi, reallikni idrok etish (K. Rodgers). Psixologik salomatlikning psixoterapiyada tez-tez qo'llaniladigan mezonlaridan birreal «Men» obrazini ideal «Men» obrazi bilan taqqoslash, ya'ni insonning qanday kishibo'lishni xohlashi bilan taqqoslashdir. Real «Men» obrazining ideal «Men» obrazi bilan yuksak darajada mos kelishini psixologik salomatlikning yuqori ko'rsatkichi deb hisoblash qabul qilingan [4].

Inson psixologik salomatligi to'g'risidagi yangicha «pozitiv» yo'nalishlar salomatlik mezonlari sifatida insonning rivojlanishi, o'sishi, o'z-o'zini namoyon etishi, o'z qilmish va faoliyatini ongli boshqarish, o'zi va boshqalar oldida mas'uliyatni his etishi, o'zi va atrof-dagilarni adekvat idrok eta bilish qobiliyatini hisobga oladi. Xuddi shunday, S.L. Bratchenko

shaxs salomatligi muammosini tadqiq etar ekan, uning mezonlari tarkibi sifatida shaxs o'sishining shaxslararo mezonlari sifatida o'z-o'zini qabul qilish, ichki iztiroblar tajribasidagi

ochiqlik, o'z-o'zini tushunish, mas'uliyatli erkinlik, jamul jamlik, dinamiklik va interpersonal mezonlar – boshqalarni qabul qilish, to'g'ri tushunish, ijtimoiylashuv, ijodiy barqarorlik kabilarni kiritadi[2].

Bizning nazarimizda, psixologik salomatlik ikki xil belgi asosida aniqlanadi. Birinchi belgi – hayotiy faoliyatning asosiy shakllarida optimistik prinsipga amal qilish, ya'ni o'rtachalik oltin qoidasiga rioya qilish. Bunday belgi yuqorida qayd etilgan shaxs salomatligi mezonlariga doir faylasuf, yozuvchi, insonshunoslar tomonidan qadim zamonlardan

Hozirgi kunimizgacha bo'lgan davrda bayon etilgan qarashlarda o'z aksini topgan.

Ikkinchi belgi – effektiv ijtimoiy, sotsial psixologik, intrapsixik moslashuv (adaptatsiya) dir.

Mazkur belgilarni konkret, alohida tahlil etish shaxs psixologik salomatligi darajasini sifat va miqdor jihatdan baholash mezonlari sifatida xizmat qilishi mumkin. Ular bir-biri bilan uzviy aloqadorlikda bo'lib, shaxsiy fazilatlar sifatida ham qaralishi mumkin (masalan, tanqidiy qarash yorqinligi, o'z-o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lish, o'z-o'zini

Nazorat qilish qobiliyati, kommunikativ jadallik, ezuvchi bog'liqliklardan forig'lik va h. k.).

Yuqorida qayd etilgan belgilarni konkretlashtirish uchun L. Maslou tomonidan taklif etilgan psixologik salomatlikning bosh mezoni xizmat qilishi mumkin, bu – shaxsning o'z-o'zini namoyon etishidir. Muallif ta'kidlaydiki, har bir kishi ongli ravishda hayotda qanday o'rinni egallash, kim bo'lishni ongli ravishda tanlashi, o'z-o'zini rivojlantirishning o'ziga-

gina xos yo'lini tanlashi lozim[5, 97 b.]. Maslou o'zlikni insonning ichki tabiati, o'zagi, individumning o'zigagina xos bo'lgan didi, qadriyat va maqsadlari asosida aniqlaydi. O'z ichki tabiatini anglay bilish, unga amal qilgan holda harakat qilish o'zlikning namoyon bo'lishiga xosdir.

Maslou kishilar o'zligining namoyon bo'lishi quyidagi xususiyatlarga ega degan xulosaga keladi:

- borliqni idrok etishning oliy darajada ekanligi;
- o'z-o'zi, boshqalar, atrof-muhitni amalda qanday bo'lsa, o'shanday qabul qila bilish;
- yuksak hozirjavoblik;
- muammoni hal etishga bo'lgan qobiliyatning ancha rivojlanganligi;
- o'zini chetga tortish, tanholikka moyillikning yaqqol namoyon bo'lishi;
- avtonomlik va qandaydir bitta madaniyatga moyillikka qarshilikning yorqinligi;
- idrokning va emotsional reaksiylarning sof va boy ekanligi;
- qayg'urganda jo'shqinlikning yuksak cho'qqida ekanligi;
- o'zini barcha insoniyat bilan birgalikda ekanligini kuchli tasavvur etish;
- shaxsiy munosabatlardagi o'zgarishlar;
- xarakterning farq qiluvchan demokratik tuzilmasi;
- ijodiy qobiliyatning yuksakligi;
- qadriyatlar tizimida muayyan o'zgarishlar;
- ijodkorlik (kreativlik).

Real borliqni idrok etishning yuqori darajasi ongning tiniqligi, borliqni anglashusullarining bir-biriga mosligini anglatadi. Bunday xususiyatlarni bundanda aniqroq tavsiflash mumkin bo'lmasa kerak.

O'z-o'zini, boshqalar, atrof-muhitni amalda qanday bo'lsa, o'shanday qabul qila bilish qobiliyatning kuchliligi amalda atrofni sog'lom, hushyor, adekvat idrok etishdan iboratdir.

Hozirjavoblikning kuchliligi o'z shaxsini namoyon qilish, uni erkin ifodalash, nuqsonli xislatlardan xolilik, kulgi bo'lishdan, nazokatsizlikdan qo'rquv, va hokazolarda ifodalandi. Boshqacha qilib aytganda, bu soddalik, hayotga bo'lgan ishonchdir.

Diqqatni muammoni hal etishga yuksak darajada jalb qilish qobiliyati qaysarlik, sobitqadamlik, muammoni boshqalar bilan birga va yakka holda hal eta bilish sa'i harakatidir.

O'zini chetga tortish, tanholikka moyillikning yaqqolroq namoyon bo'lishi o'z-o'zi ustida ishlash, o'z ruhini tarbiyalashni talab etadi. Agar inson dindor bo'lsa, u Xudo bilan muloqotga kirisha olishi lozim.

Avtonomlik va qandaydir bitta madaniyatga moyillikka bo'lgan qarshilikning yorqinligi insondan barcha madaniyat buloqlaridan bahramand bo'lish, biror bir madaniyatga bo'ysunmaslikda ifodalandi.

Sog'lom shaxs xulq-atvorini uning atrofida qilayotgan uning sog'ligi to'g'risidagi fikrlari, qarashlari, qo'llab-quvvatlashlari va qoidalari emas, balki insonning o'zida mavjud bo'lgan oliy manba bilan bo'ladigan muloqot, dialog natijasida hosil bo'ladigan axloq qoidasi belgilaydi va boshqaradi. Qisqasi, sog'lom shaxs psixikasini yuzsizlarcha uyat madaniyati emas, balki gunohni his eta bilish madaniyati asoslaydi.

Idrokning sofliigi va emotsional reaksiylarning boyligi insonning ana shular orasidan eng yaxshilarini tanlash imkonini beradi.

Tez-tez sodir bo'ladigan portlashlar, iztiroblar cho'qqisini Maslou anglash, tushunib yetish, ochilish onlari sifatida tavsiflaydi. Bunday holat kishining biror o'z kuchidan ortiq qobiliyatga nisbatan oliy darajada diqqatini to'plash, haqiqatga yaqinlashuvidir. Bunday onlarda kishi yanada yuksakroq darajaga ko'tariladi, to'satdan yaqqolroq tushuna boshlaydi,

Turmushning asrorlari, mohiyati ochila boshlaydi. Bunday iztirobni ilmiy ijodkorlik, ijodkorning badiiy ilhomi bilan tenglashtirish shart emas. Uni sevgi onlari, tabiat, musiqadan zavqlanish, ilhomlanish keltirib chiqarishi ham mumkin. Eng muhimi, inson bunday paytda o'zini yolg'iz his qilmasdan, balki oliy kuchlar bilan birga his qiladi.

Psixik sog'lom shaxs mustaqil, hech narsaga muhtojlik sezmaydi, u boshqa shaxslarga nisbatan kamroq qaramdir. Bu esa, unda hech qanday qo'rqinch, ko'rolmaslik, maqtovlarga muhtojlik yo'qligidan darak beradi. U yolg'on gapirish, xushomadgo'ylik qilishga ehtiyoj sezmaydi.

Atrofida qilayotgan ijtimoiy ko'rsatmalariga u befarq. U, umuman, har qanday rag'batlantirish, jazolashga, orden va shuhratga loqayd qaraydi, u mukofotni o'z-o'zligidan topadi.

Xulosa. Shunday qilib, kishi o'zligi (individuumning ichki tabiati hamda o'zagi) inson psixologik salomatligining bosh ko'rsatkichi bo'lib, uning bosh mazmunini xalos bo'lish (erkin), o'zini, o'z hayot yo'lini kashf etish, o'zligini namoyon etish tashkil etadi. Haqli ravishda qayd etish mumkinki, shaxs kamolotining umumiy qonuniyatiga ko'ra, inson o'zligining namoyon bo'lishi uchun yetarli shart-sharoit mavjud bo'lsa, uning rivojlanish jarayoni tabiiy ravishda namoyon bo'ladi, uning natijasi esa shaxsiy kamoloti yo'nalishtida o'zgarishlar yuz berishi bilan izohlanadi. Insondagi bunday o'zgarishlar uning o'ziga va tashqi olamiga bo'lgan munosabatlarda ham o'z aksini topadi.

Shuni qayd etamizki, insonning o'z ichki dunyosiga bo'lgan munosabati uning tashqi olam bilan bo'ladigan munosabati kabi muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Братус Б.С. Аномалии личности. – М.: Медицина, 1988.
2. Братченко С.Л. Диагностика личностно-развивающего потенциала: Методическое пособие для школьных психологов. – Псков, 1997.
3. Василева О.С. Валеология – актуальное направление современной психологии // Психологический вестник РГУ. – Ростов-на-Дону, 1997.
4. Мартынова Н.М. Критический анализ методологии изучения и оценки здоровья человека // Философские науки. – 1992.
5. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности: Тексты. – М., 1982.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Мысль, 1994.

UDK: 1(091)

Toji NOROV,
TDIU "Ijtimoiy-gumanitar Fanlar" kafedrasida dosenti, falsafa fanlari doktori(DSc)
E-mail: tajonorov@gmail.com.
T: 93)5494269

F.f.d. professor B.Aliyev taqrizi asosida

NAVOIY MEROSIDA IQTISODIY MASALALARNING GUMANISTIK TALQINI

Аннотация

Ushbu maqola buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning falsafiy qarashlar tizimidagi iqtisodga oid qarashlariga bag'ishlangan. Uning iqtisodiy munosabatlari soliq, bojxona, bozor, etakchilik, savdo, sotiqlik, xayriya faoliyati misolida tahlil qilingan. Maqola uning "Mahbubul-qulub", "Munshaot", "Vaqfiya", "Hayratul-abror", "Saddi Iskandariy" kabi hikmatlari, amaliy ishlari va yozishmalariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Adliya, iqtisod, soliq, bojxona, bozor, poyabzalchi, savdo, savdogar, xayriya, vaqf, muhtasib (soliq inspektori), tibbiyot, zakot, dehqonchilik.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ В НАСЛЕДИИ НАВОИ

Аннотация

Данная статья посвящена взглядам великого мыслителя Алишера Навои на экономику в системе философских взглядов. Его экономические отношения были проанализированы на примере налоговой, таможенной, рыночной, сапожной, торговли, коммерции, благотворительной деятельности. Статья основана на его мудрости, практической работе и переписке в таких произведениях, как «Махбубул-кулуб», «Муншаот», «Вакфия», «Хайратул-аброр», «Садди Искандарий».

Ключевые слова: Правосудие, хозяйство, налог, таможня, рынок, сапожник, торговля, купец, благотворительность, пожертвование, мухтасиб (налоговый инспектор), медицина, закят, земледелие.

HUMANISTIC INTERPRETATION OF ECONOMIC ISSUES IN THE NAVOI HERITAGE

Annotation

This article is devoted to the views of the great thinker Alisher Navoi on economics in the system of philosophical views. His economic relations were analyzed on the example of tax, customs, market, cobblers, trade, commerce, charitable activities. The article is based on his wisdom, practical work and correspondence in such works as "Mahbubul-qulub", "Munshaot", "Waqfiya", "Hayratul-abror", "Saddi Iskandariy".

Key words: Justice, economy, tax, customs, market, cobbler, trade, merchant, charity, endowment, muhtasib (a tax inspector), medicine, zakat, farming.

Kirish. Alisher Navoiy ijodi ko'pqirrali va keng qamrovli bo'lib, u qalam yuritmagan mavzu deyarli yo'q. Mutafakkir ijodining umumiy yaxlitligini ta'minlagan asosiy mavzu – insonparvarlik mavzusi bo'lib, inson, uning tabiati, shakllanishi, tarbiyasi va kamoloti, erki, huquqi va manfaatlar ustuvor masala qilib qo'yilgan. Uning falsafiy merosi deyarli, insonning ma'naviy kamoloti va moddiy farovonligi muammolariga qaratilgan. Shu sababli asarlarida ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiyot bilan bog'liq masalalar tahlil qilingan. E'tiborli jihati shundaki, uning asarlarida bu kabi masalalar yuksak badiiy-falsafiy tarzda aks etgan bo'lsa, o'zi yirik davlat arbobi sifatidagi faoliyatida iqtisodiy masalalarda bevosita rahbarlik qilgan yoki temuriy hukmdorlarga ma'naviy rahnamo va maslahatchi sifatida amaliy faoliyat olib borgan. Navoiy merosi aksar hollarda uning badiiy mahorati, adabiyot tarixi, poetik talqin, manbashunoslik, matnshunoslik, adabiyotshunoslik, tilshunoslik kabi ixtisosliklar doirasida tadqiq qilib kelingan. Afsuski, ulug' mutafakkir merosidagi iqtisodiyotga oid qarashlar tadqiqotlar doirasidan chetga qolib kelmoqda. Ushbu maqolamizda Navoiyning ijodi va amaliy faoliyatidagi iqtisodiyot bilan bog'liq mavzularni qisman tadqiq qilishga harakat qildik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Navoiy shaxsiga temuriy shahzodalar orasida juda katta hurmat va e'tibor bilan muomala qilinganligi tarixiy manbalar va Xusayn Boyqaroning unga munosabatlari unga bitilgan maktublar u haqidagi hujjatlarda aks etgan bo'lib, ularda mutafakkirning saltanatdagi maqomi aks etgan.

Mirxondning "Ravzat us-safo"sida, Husayn Boyqaro Alisher Navoiy bilan yozishmalarda unga yo'llagan maktublarda ul janobning laqablarini bunday deb yozar edilar: Hidoyat egasi, sharaf va hurmatning qaytish joyi, dinu davlat arboblarning sarasi, mulku millat egalarning yetakchisi, xayru ehsonlarni ta'sis etuvchi, xayru ehson muassalariga ravnaq beruvchi, saltanat ustuni, podshohlarni qo'lidan yetaklovchi, xoqon davlatining umidi, sulton hazratlarining yaqin do'sti, haqiqat va din nizomi amir Alisher"[1] degan ma'lumotlar bor.

Bobur o'zining "Boburnoma"sida Husayn Boyqaro hukmdorligi davrida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar ta'rifi to'xtalar ekan, hukmdorning amalga oshirgan ishlarida uning yonida turgan sodiq kishilaridan eng mashhuri bu serg'ayrat, obro'li va shuhratli Alisher Navoiy bo'lganligini qayd etadi. Uning ta'kidlashicha, Husayn Boyqaro davlatchiligini rivojlantirishda undagi tartib va tinchlikning saqlanishi, hayotning farovonlashuvida

“Alisherbekcha tarbiya beruvchi va madadkor kishi hyech bo'lgan emas. Hirot kishilaridan biror kishi biror narsa ixtiro qilsa, uni Alisher nomiga qo'yar edi, chunki, Navoiyning o'zi juda ko'p yangiliklar yaratardi”[2],- deydi.

Masalan, Navoiyning mashhur shaxslar va temuriy shahzodalar, xususan, Sulton Husayn Boyqaro bilan olib borgan yozishmalaridan tashkil topgan “Munshaot” asarida quyidagi mazmundagi ko'rsatmalarani ko'ramiz: “Muhtasib haftada ikki qatla bozor ahlining narxlaridan vuquf topsalar”[3]. Ya'ni, muhtasib, haftada bozorlardagi ahvol, xususan, narx-navolardan voqif bo'lishlari lozim deyiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Alisher Navoiy ijodi turli davrlarda turli mualliflar, tadqiqotchilar tomonidan turli uslub va shakllarda bayon, talqin va tadqiq qilib kelingan. Biz ushbu maqolamizda mutafakkir merosiga oid iqtisodiy mavzu va muammolarni, mutafakkir asarlariga xoslikni saqlagan holda undan ilmiy xulosalar chiqarish, asosiysi, zamonaviy hammaga tushunarli tilda ifodaladik. Albatta, tarixiylik, tahlil-sintez, sabab-oqibat, umumiy-xususiy kabi falsafiy kategoriyalar, uslublarga tayandik.

Tahlil va natijalar. Navoiy huquqiy munosabatlarni tartibga solish, xalq va davlatning iqtisodiy hayotini farovonlik sari olib borish masalalarida hukm va mas'ullarga yo'riqnomalar berganligi manbalardan ma'lum. Xususan, “Munshaot” da: “Zakotni shar” va hukm yo'suni bila zakotchilar alardin mustaxlas qilsalar. Zakotchilar ishidan tavochi moh-bamoh, balki hafta-bahafta vuquf topib, arzg'a yetkursalar. Juzviy jarima qilg'anini kuliy siyosat qililsa, bok yo'qdur, to bu ovoza olam mamolikiga yoyilsa, tujjorning ruju'i ko'prak bo'lsa”[3].

Maktubning mazmuni quyidagicha: Navoiy chetdan kelgan savdogarlardan soliq olmaslik tarafdori. Ular ko'proq bu yerga kelib savdo qilishga intilsin. Agar zakotchi kichik bir xatoga yo'l qo'ysa ham, unga katta jazo berilsin, toki buning ovozasini butun olamga yoyilsin-da, xorijiy savdogarlarning bu mamlakatlarga intilishi ko'payaversin. Bu nasihatlar Navoiyning buyuk siyosatshunos, iqtisodchi ekanligini bildiradi. Davlat va iqtisodiyot rivojida esa nazoratning, qonunchilikning ahamiyatini ham to'g'ri ko'rsatadi.

Navoiyning “Mahbubul-qulub” asari, mutafakkirning umri davomida to'plagan bilim va tajribalarining xulosasi sifatida yaratilgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy masalalarga bag'ishlangan ilmiy-falsafiy asardir. Uning birinchi qismida 40 dan ziyod ijtimoiy guruhlariga ta'rif va tavsif beriladi. Jumladan, jamiyatni moddiy farovonligi xususida qimmatli fikrlar bayon qilingan. Bu masalalar xususida gapirar ekan Navoiy iqtisodiy hayot bilan bog'liq holatlarni achchiq tanqid ostiga oladi. Jamiyatdagi jirkanch illatlarni juda achchiq til bilan ochiq, xolis tanqid qiladi.

“Mahbubul-qulub”ning “Tijorat ahli zikrida” faslida: “Tijoratchilar sayyoh bo'ladilar, u butun iqlimlar va o'lkalar, shaharlardagi ahvoldan xabardor, u o'lkalar haqida ajoyib va g'aroyib xabarlar aytuvchi nodir kishilardir. Ular foyda topish uchun, tog'larlarni toshlariyu sahro qumlarida tuya yetaklab, daryo va dengizlar mavjlari tug'yonida foyda-ziyon ko'radi. Halol rizq topish uchun uzoq masofalarni kezadi, jamiyatni botin va zohir jihatlari ularga ayon.

Biri yuz bo'lgunicha boshida ming xil savdo, bo'zi katon bo'lgunicha ko'nglida necha xil orzu-havas. Ularni asl maqsadi faqat foyda topish bo'lib, shu yo'lda qattig' ranj chekadilar, savdo uchun dengizga kema suradilar, dur olish uchun nahangni og'ziga qadam uradilar, pul va molni ko'paytirish xayolida, o'z tanalari salomatligi uchun chopon kiymaydilar, laziz taomlarni hidlab, quruq (qotgan)non yeydilar, foydalari orqasidan ko'ngillari farog'at, taskin topmaydi, safardan maqsadi azizlar suhbatiga yetish emas, shar'iy zakot bo'ynida qoladi, molini aziz qilib o'zini xor qilsa,

molini boj to'lashdan qochib yashirsa, unga zalolat yetadi, topganini faqat meros uchun yig'sa, faqat foydani ketidan quvsa, aslida bunday kishi xoja(boy) emas, balki bir xizmatkorga, mardikorga o'xshagan kishidir”, deydi[4].

Asarning “Shaharda olib sotquvchilar zikrida” bobida, - “Shahar savdogari o'ziga foyda orttirish uchun musulmonlarni qaqshatadi. Elni ziyoni uning foydasi, u molni o'zi hohlagan darajada arzon olib qimmat sotmoq uning maqsadi (molni yengil deb olib, og'ir deb sotish illati, ya'ni tarozidan urish ham nazarda tutiladi). Oladigan moli katon (qimmatbaho mato) bo'lsa bo'z bahosida olib, bo'zni ming xil maqtovlar bilan katondan qimmat bahoda sotadi. Sholni to'rqa (qimmatbaho mato) o'rmda o'tkazadi, bo'yroni zarbaft o'rmda sotadi. Uning do'konida insofdan boshqa hamma matoh bor. Mol olarda faqat molni nuqsonini aytib yerga uradi. Musofir tijoratchilar uni nayrangini jabrini tortadi. Uning ikki yonida yolg'onchi, kazzob dallol xuddi xuddi zaifani qo'riqlovchi askarga o'xshab turadi”[4], deydi.

Shu asarning “Bozor kosiblari zikrida” bobida: “Bozorning kosibu- savdogari Tangriga xoin va'daboz kazzobdir. Birga arzimaydigan narsani yuzga sotmoq ularga ming faxrdir, mingga tegarni yuzga olmoqqa ularda uyat yo'q. Rostlik bilan savdo qilish ular nazdida ziyonkorlik, va'daga vafo qilish esa ularga gunoh o'rmda. Foyda topish uchun o'g'li otasiga firibgarlik qiladi...”[4]

Asarning o'ttizinchi bobi “dehqonchilik zikrida” - “Dehqonki, dona sochar, yerni yormoq bila rizq yo'lin ochar. ...Olam ma'murlig'i alardin, olam ahli masrurlig'i alardin. Har qayon qilsalar harakat, elga ham qut yetkurur, ham barakat.

Navoiy dehqonni zaxmatli mehnatidan nafaqat insonlar balki, hayvonot, qushlar, qurt-qumursqalar, umuman butun jonzo'tlar manfaatdor deb, dehqonni Odam Atoga o'xshatadi: Shoh molin berurdin ibo qilmasa va zabun sherikka jafu qilmasa, to donosi durri saodat bar bergay va tuxm sochib, anjumi uluvvi rif'at tergay. Mundoq dehqon Odamning farzandi, xalafidur, balki marzuqlar anga farzand va ul Odami safiyudur”[4].

Unda dehqonni hosilini orqasidan juda ko'p kasb kor egalari manfaatdor ekanligi, mehnat taqsimotining zamonaviy nazariyalaridan mukammalroq iqtisodiyot nazariyasining badiiy uslubda yaratgan.

Navoiy bu haqda “Munshaot” asarida shunday yozadi: “Yana ulkim, shahr dorug'asidin beklar bila Xoja Falon andoq sohib vuquf bo'lsalarkim, juzviy ishdin kuliy imdod tilamasalar”[3]. Shahar dorug'asi ishidan doim voqif bo'lish kerak, u arzimagan bahonalar bilan oz bir ishdan ko'p tamagirlik qilmasin.

Dorug'a - tuman, shahar yoki viloyat soqchilar boshlig'i. Ular raiyatni (aholini) ro'yxatga olish, askar to'plash, soliqlarni yig'ish va podshoh saroyiga yetkazish, mahalliy hukmdorlarni nazorat qilishi va boshqalar bilan shug'ullangan[5].

Shariat asosida ijtimoiy tarkibni nazorat qilish va ma'naviy buzquchiliklarni oldini olishga mo'ljallangan tarkib muhtasiblar deb atalgan. Ular bozorlardagi toshu tarozilardan urish va boshqa huquqbuzarliklarning oldini olganlar, tartib saqlaganlar va o'z vazifalaridan kelib chiqib jazolash ishlarini olib borganlar. Bu haqda “Mushaot” asarida quyidagi qaydlarni o'qiymiz: “Muhtasib haftada ikki qatla bozor ahlining narxlaridan vuquf topsalar”[3].

Tarozi haqidan urish va ma'naviy buzquchiliklarni jazolash uchun jazoni ijro etish mas'ul kishilar ihtisob ahli deb yuritilgan, ularga muhtasib boshchilik qilgan. Muhtasib beradigan jazo quyidagicha bo'lgan: muhtasibning pahlavon bir navkari mujrim (aybdor)ni opichgan, ikkinchisi uning etagini ko'tarib ishtonini tushirgan, uchinchisi dumbasiga rais aytgan miqdorda darra urgan. Shundan keyin mujrim o'zini yig'ishtirib

olib, muhtasibga ta'zim bilan tavba qilib, ko'zini ochib qo'rganligi uchun unga minnatdorchilik bildirgan. Tavba va minnatdorchilik muhim shartlardan bo'lib, ado qilinmagan taqdirda jazoni davom ettirish ehtimoli bo'lgan.

Navoiyda Bahromning o'z xatolarini anglashi bilan bog'liq holat boshqacharoq tarzda tasvirlangan. "Hayrat ul-abror"da ham ajoyib tarzda tasvirlangan. "Hayrat ul-abror"ning 59-bobi "Bahromning may ta'siridan baxtining ko'zi uyquga ketib, mamlakatning binosi bu seldan yiqilgani va mazlumlari faryodidan uyg'onib, buning chorasini ko'rgani"[6] bayon qilinadi. Bu yerda gap, aynan soliqchilar elga o'tkazgan sitamlardan, mamlakat fuqarolari boshqa mamlakatlarga ko'chib ketganligi aytiladi.

Ulug' mutafakkir insonparvarlikning oliy ko'rinishini o'zining hayotiy faoliyatida, xayriya faoliyati orqali amaliy namuna ko'rsatadi. O'zi faqirona, so'fiyona hayot kechirgan holda asosiy mol-mulkini vaqf sifatida xalq foydalanishiga bag'ishlaydi. Oddiy xalq foydalanishi uchun ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab imoratlar qurdiradi. Boshqacha aytganda, u o'z umri va butun faoliyatini insonparvarlikning yorqin ko'rinishi bo'lgan xayriya ishlariga bag'ishladi.

Shu o'rinda "Vaqq" so'ziga ham qisqacha izoh berib o'tish lozim deb o'ylaymiz: "Vaqq" arabcha so'z bo'lib, din yo'lida ajratilgan mol-mulkdir. Islom dini an'anasida davlat va ayrim kishilar tomonidan diniy muassasalar, masjid madrasa va boshqalarga ajratilgan mol-mulk[8].

Xondamirning qayd qilishicha, XV asrning 80-yillari davomida Alisher Navoiy o'z mablag'lari hisobidan Hirotda va mamlakatning boshqa shaharlarida bir necha madrasa, 40 ta rabot, 17 ta masjid, 10 xonaqoh, 9 ta hammom, 9 ko'priq, 20 ga yaqin hovuz qurdirgan yoki ta'mirlagan. Ular orasida Hirotdagi "Ixlosiya", "Nizomiya" madrasalari, "Xolosiya" xonaqosi, "Shifoia" shifoxonasi, Qur'on tilovot qiluvchilar uchun "Dorul-huffoz" binosi, Marvda "Xusraviya" madrasasi va Mashhadda "Dorul-huffoz" xayriya binosi va bir qator noyob ijtimoiy binolar qurdirgan bo'lib, ular hozirgacha betakror memorchilik inshooti sifatida ham tarixiy qimmatga ega[12].

"Vaqqiya"da tayin etilgan vazifalar va ularga tayinlangan maosh hamda don-dun miqdori aniq ko'rsatilgan. Masalan, ikki mudarris, ularning har biriga o'n bittadan tolibi ilm bo'lishi kerak bo'lgan. Mudarrislarga yiliga 1200 oltin (tanga) naqd pul, 24 yuk (ayrim manbalarda xarvor ham deyilib, bir eshakka yuk bo'ladigan darajadagi og'irlikdagi yuk, taxminan 80-120 kg atrofida) oshlig' (arpa, bug'doy) berilishi belgilangan. Navoiy talabalarni o'zlashtirish darajasi bo'yicha 3 toifaga bo'lgan:

- a'loga o'qiydigan talabalarga oyiga 24 oltin naqd 5 yuk oshlig';
- o'rta o'zlashtiradigan talabalarga oyiga 16 oltin naqd, 4 yuk bug'doy;
- past o'zlashtiruvchi talabalarga 12 oltin pul va 3 yuk oshlig' berilgan[12].

"Yana shart ulkim, har o'ttuz yilda mutavalli "Vaqqiya"ni muqarrar yangi bitgan va asl bilan muqobila qilg'ondin so'ngra quzot sijillot bila muqobala qilg'ay to

ayyom mururi bila churumagay. Yana shart ulkim, hyech zamonda sadr gumashtalari va mutavallilar bu sarkorda madxal qilmag'aylar. Modomiki, sharti voqif bila muvofiq amal qilg'aylar - bu sarkor amalasidin jam' va xarj nusxasi tilamagaylar va hyech nav' nima alardin olmag'aylarkim, alarg'a halol va muboh emas"[12].

Islom dini va ajdodlarimizning insonparvarlik tamoyillariga asoslangan vaqf tizimini yo'lga qo'yish va amaliyotga keng qo'llanishini O'zbekiston Prezidentining Farmoni misolida ko'rishimiz mumkin.

"Vaqq" xayriya jamoat fondi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 apreldagi «Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5416-son Farmoniga muvofiq tashkil etilgan bo'lib u o'z oldiga masjidlar va diniy ta'lim muassasalarining binolarini qurish, ta'mirlash, rekonstruksiya qilish, diniy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, tadqiqotchilari, mutaxassislari va o'quvchi-talabalarini moddiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari, shu jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash kabi bir qator ishlarni maqsad qilib qo'ygan[13].

"Saddi Iskandariy"ning XIX bobida: "Soliq yozuvchi amaldor, xalqqa sitam qilsa, soliq yozuvchi qo'lini qalamdek qalam qilsin (tilsin, kesilsin)"[15]. Agar soliqchi o'zining qiyshiq qalami, ya'ni, buzuk nafi bilan soliqni oshirib yozgan, shu orqali elga sitam qilgan bo'lsa, uni qo'li ham qalamdek kesilsin.

"Saddi Iskandariy"ning XXXI bobida: "Agar Doro ikkidan birini berib, uning ham yarmini xalqdan undirib kelgan bo'lsa, biz buni (maoshni) ikki baravar oshiramiz. Xazinadan ikki hissadan maosh bering, dedi. Shunday qilib, el ranjdan qutuldi. Hamma xazinadan maoshini oldi, shoh o'ziga tobelarni shunday rozi qildi"[15], degan fikrlarni o'qiymiz. Zero, Iskandar, Navoiyning orzusidagi hukmdor obrazi edi.

Xulosa va takliflar. Navoiy o'z asarlarida ko'tarilgan teran falsafiy qarashlar tizimida, amaliy faoliyatida esa, temuriy shohlarni, shahzodalarni adolatga, qonunchilikka rioya yetishga Qur'oni karim, hadislar, fiqh ilmi, "Temur tuzuklari" va "Zafarnoma" kabi manba'larni o'qib, ular saboqlaridan o'z faoliyatlarida holis adolatli foydalanishga chaqiradi.

- shohning o'zi shariat talablariga amal qilishi va boshqalardan ham shuni qat'iy talab etishi lozim;

- raiyatning ahvolidan doimo xabardor bo'lib turish, adolat istab kelganlarning arzini muntazam ravishda eshitib, zolimlarni jazolash, shoh va fuqaro orasida o'zaro ishonch va muhabbatni qaror toptirish;

- devonda ish yuritishni qat'iy intizom asosida yo'lga qo'yish, ta'magirlilik, poraxo'rlik, sustkashlikka yo'l qo'ymaslik.

Bu holni mustaqil O'zbekistondagi qonun ustuvorligi, qonunlarga hammani birdek amal qiliishi, uning asosi bo'lgan Konstitutsiya va qonunlarni mukammallashtirish, sud-huquq sohasini izchil isloh qilish ustuvor siyosat darajasiga qo'yildi. Hozirgi bosqichdagi islohotlar jarayonida aynan shu adolat tamoyilini amaliyotda ta'minlash nazarda tutilgan.

ADABIYOTLAR

1. Sirojiddinov.Sh. Alisher Navoiy: manbalarining qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. Toshkent:Akademnashr, 2011. -326 b.
2. Zaxiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. -Toshkent: Yulduzcha, 1989.
3. Alisher Navoiy. Munshaot. MAT. 20 jildlik. -Toshkent: FAN, 1998.
4. 14 jild. -188 b.
5. Alisher Navoiy. A. Mahbub ul-qulub. MAT: 20 tomlik. 14 t. T.: "Fan", 1998. 34 b.
6. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. -Toshkent: FAN, 1983. T.I. -505 b.
7. 1983. T.I. -505 b.
8. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. MAT. (20 jildlik) . -Toshkent: "fan", 7 jild -B. 316-1-317.
9. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror" (nasriy bayoni) . -Toshkent, 1975. -B. 132-133.

10. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent, O'zbekiston Milliy Ensiklopediya DIN. “Vaqf” maqolasi. - 79 b.
11. Islom (spravochnik) M.A.Usmonov tahriri ostida. –Toshkent., 1989. -79 b. “Vaqf” maqolasi.
12. Izzat Sulton. Navoiyning qalb daftari. T.: G'. G'ulom, 1973. 233-239 b. Yana: Internet ma'lumotlari.
13. O'zbek adabiyoti tarixi (IV tomlik) II tom -Toshkent, 1977. -402-403 b.
14. Alisher Navoiy. Vaqfiya. MAT. (20 tomlik) -Toshkent, 1998 14 tom -B. 255-256.
15. “Vaqf” xayriya jamoat fondi tashkil qilindi. <http://www.vaqf.uz/uz>
16. <http://muslim.uz/index.php/yangiliklar-2016/uzbekistan/item/7487-va-f-khajriya-zhamoat-fondi-tashkil-ilindi>
17. Alisher Navoiy. MAT: 20 tomlik. 11 t. Saddi Iskandariy . T.: “Fan”, 1993. 106 b.

UDK:53.06/07

Novruz NUROLLIYEV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali katta o'qituvchisi
E-mail: nurolliyevn@gmail.com

F.f.d b.Omonov taqrizi asosida

STUDYING THE ACTIVITY OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN STUDENTS AS AN INDEPENDENT ACTIVITY IN THE PROCESS OF TEACHING PHYSICS

Annotation

This article presents the process of studying the activity of scientific knowledge in students as an independent activity, learning criteria, types and conclusions in the process of teaching physics. Due to the exponential growth of scientific information in physics, the knowledge that needs to be "learned" has increased, it is necessary to increase the activity of scientific knowledge in teaching physics, and this is relevant today. The article shows that increasing the activity of scientific knowledge is closely related to the progress of mankind over the years. The main features of scientific research and pedagogical activity are compared. During the training, the model of mutual cooperation between the teacher and the student was developed and explained.

Key words: Activity of scientific knowledge, phenomenological theory, encyclopedist, methodology, learning researcher, pedagogical activity, taxonomy, creativity, cost of study time.

ТЕКСТ НАУЧНОЙ РАБОТЫ НА ТЕМУ ИЗУЧЕНИЕ АКТИВНОСТИ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ У СТУДЕНТОВ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

Аннотация

В данной статье представлен процесс изучения деятельности научного познания у студентов как самостоятельной деятельности, критерии обучения, виды и выводы в процессе обучения физике. В связи с экспоненциальным ростом научной информации в физике увеличился объем знаний, которые необходимо «усвоить», необходимо повысить активность научного знания в обучении физике, и это актуально на сегодняшний день. В статье показано, что повышение активности научного познания тесно связано с прогрессом человечества на протяжении многих лет. Сопоставляются основные черты научно-исследовательской и педагогической деятельности. В ходе тренинга была разработана и объяснена модель взаимного сотрудничества преподавателя и студента.

Ключевые слова: Деятельность научного познания, феноменологическая теория, энциклопедист, методология, обучение исследователя, педагогическая деятельность, таксономия, творчество, стоимость учебного времени.

FIZIKANI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA ILMIY BILISH FAOLLIGINI MUSTAQIL FAOLIYAT TURI SIFATIDA O'RGANISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida talabalarda ilmiy bilish faolligini mustaqil faoliyat turi sifatida o'rganish jarayoni, o'rganish mezonlar, turlari va xulosalar keltirilgan. Fizika fanida ilmiy axborotning eksponensial o'sishi hisobiga "o'rganilishi kerak" bo'lgan bilimlar ortgani uchun, fizikani o'qitishda ilmiy bilish faoligini oshirish zarur va bu hozirgi kunda dolzarbdir. Maqolada ilmiy bilish faoligini oshirish, yillar kesimida insoniyatning taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatilib berilgan. Ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatning asosiy xususiyatlarini taqqoslab berilgan. Mashg'ulot jarayonida o'qituvchi va talabaning o'zaro hamkorligi modeli ishlab chiqilgan va tushuntirib berilgan.

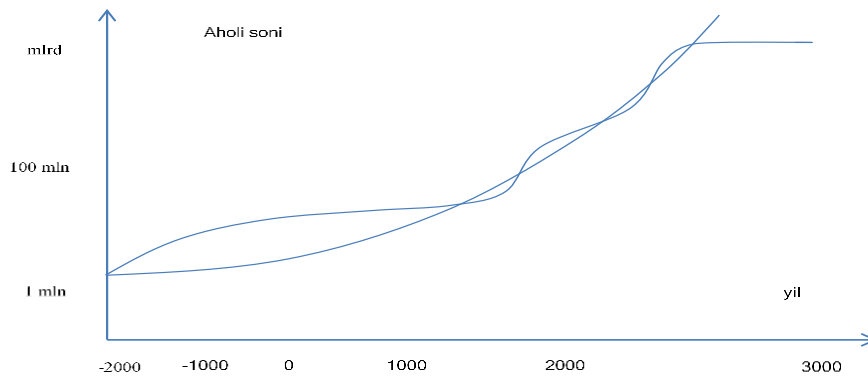
Kalit so'zlari: Ilmiy bilish faoligini, fenomenologik nazariya, ensiklopedist, metodologiya, o'rganuvchi tadqiqotchi, pedagogik faoliyat, taksonomiya, ijodkorlik, o'qish vaqtining xarajatlar.

Kirish. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ilmiy axborotning eksponensial o'sishi bilan tavsiflanadi [1]. Bu ishlab chiqarilgan va iste'mol qilinadigan empirik va nazariy materiallar sonining ulkan o'sishi, shuningdek, bilim ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilari sonining o'sishi bilan bog'liq [2]. Qaysi bilimlardagi tuzilmalar sonining doimiy o'sishi mavjudligi tahlil qilinadi va ilmiy jamoatchilikka taqdim etiladi: ilmiy jurnallar, konferensiyalar, kitoblar va internet portallari.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. S.I.Kaplaning "Fenomenologik nazariya" maqolasida bilimlar hajmining sayyoramizda yashovchi odamlar soniga nisbati grafikda ko'rsatilgan (1-rasmga qarang) [3].

Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, biz Yer aholisining jon boshiga to'g'ri keladigan ilmiy ma'lumotlarning miqdori ortgan, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ayrimlar ta'kidlaganidek: tadqiqotchilar, hozir ham ma'lum ma'noda zamonaviy tabiatshunoslik ta'limi oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining bilim darajasini o'tgan asr ensiklopedistlari bilim darajasidan yuqoriga ko'tarmoqda. Binobarin, bilimlar hajmining oshishi ushbu bilimlarni o'zlashtirish usullarining o'zgarishiga olib keladi.

N - odamlar soni; 1 - miloddan avvalgi 2000 yildan boshlab dunyo aholisi; 2 - ilmiy bilimlar hajmining o'sishi; 3 - demografik o'tish; 4 - aholining barqarorlashuvi; 5 - qadimgi dunyo; 6 - o'rta asrlar; 7 - yangi tarix; 8 - yaqin tarix

1-rasm. Bilimlar hajmi va sayyoradagi odamlar sonining nisbati

Shu bilan birga, ta'lim mazmunining metodologik komponentini mustahkamlash zamonaviy ta'limni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, shuning uchun bizning fikrimizcha, boshlang'ich metodik bilimlar tizimini ta'lim mazmuniga kiritish zaruriyati mavjud. Chunki aynan metodologiya fan xulosalarining xolisligi, inson bilimlarining mezonlari, ilmiy fikrlarni isbotlash va asoslash usullari kabi masalalarni ko'rib chiqadi.

Bizning fikrimizcha, fizikadan ta'lim jarayonida talabalarni bilimning haqiqiy ko'rinishi zaminida qanday ahamiyatga ega ekanligini o'rgatish, talabalar ongida dunyoning yagona fizik manzarasini shakllantirish, falsafiy tushunchaga qiziqish uyg'otish lozim.

Demak, ta'lim jarayonida ilmiy bilish jarayonini tashkil etishni talabalarining bilish faoliyatining o'ziga xos turi sifatida ko'rib chiqish zarur.

V.G.Razumovskiy ta'kidlaganidek, noma'lumni o'rganuvchi tadqiqotchining bilish jarayoni va talabaning allaqachon qilingan kashfiyot haqidagi darslik matnini o'qiyotganligi, garchi har xil bo'lsa-da, birinchi va ikkinchi holatda bilish jarayonining chuqur o'xshashligi bor. 1-jadvalda ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatning qiyosiy tavsiflari majmuaviy tarzda keltirilgan.

Oxirgi vaqtlarda uslubiy adabiyotlarda gnoseologik bilim elementlarini tabiatshunoslik fanlari mazmuniga kiritish zarurligi haqidagi fundamental tushuncha aks ettirilgan.

(1-jadval)

Ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatning asosiy xususiyatlarini taqqoslash [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jarayonida fizika fani ushbu tendensiyaning qonun chiqaruvchisi hisoblanadi. Agar ilgari fizika bo'yicha o'quv-uslubiy adabiyotlarda faqat ilmiy bilish usullaridan foydalanishga qaratilgan alohida materiallar keltirilgan bo'lsa, hozirda fizikaning yangi tizimli kurslari ishlab chiqilmoqda [5]. Biroq, bu yondashuvlar o'quv jarayonida ilmiy ijodning butun tizimiga ta'sir qilmasdan, individual epistemologik elementlarni shakllantirishga

2-jadval

O'quv materialini o'zlashtirish darajalarining asosiy taksonomiyalari

Darajali	B.Blum	V.P.Simonov	V.P.Bespalko	M.N.Skatkin	V.I. Teslenko
1	Bilim	Farqlash	O'quv	Tushunchani ishlatish	Axborotli
2	Tushunish	Eslash	Algoritmik	Tushunchani bilish	Reproduktiv
3	Qo'llash	Tushunish	Evristichik	Tushunchani qo'llash	Asosiy
4	Tahlil	Ko'nikma	ijodiy	Tushunchalar tizimini	Oshiruvchi
5	Sintez	O'tkazish	-	Tushunchalar tizimini	Ijodiy
6	Baholash	-	-	-	-

Ko'rib chiqilgan tasniflarni birlashtirish to'rtta asosiy darajani ajratib ko'rsatishga imkon beradi: bilish, ko'paytirish, qo'llash va ijodkorlik va o'qish vaqtining xarajatlari taxminan teng taqsimlanadi.

(3-jadval)

O'rganish darajalari

Bosqichlar	Darajalar
IV	Kreativ
III	Qo'llash
I	Bajarish
I	Bilish

Mashg'ulotlar davomida talaba tobora yuqori darajadagi faoliyatga xos bo'lgan o'quv faoliyatini - reproduktiv va undan kreativgacha asta-sekin o'zlashtirishi mumkin. Talabani mustaqil kognitiv faoliyatining kreativdarajasi uchun bir qator mezonlar mavjud:

1. Uning kognitiv motivlari va kognitiv qiziqishi barqaror.

2. Yuqori darajadagi mustaqillik bilan bajaradigan ijodiy mustaqil ishlarni bajarish.

3. Talaba faol, mustaqil ravishda muammoni hal qilish yo'llarini izlaydi, hodisalarning sabablarini tushuntiradi, munosabatlarni o'rnatadi.

4. Talaba o'zi taklif qilgan yoki aniqlagan muammoni mustaqil tadqiq qilish orqali bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

5. Talabani aqliy harakatlari, tarbiyaviy ishlari, amaliy malakalarini shakllantirish darajasi eng yuqori [9].

Mustaqil faoliyatning ijodiy darajasining ushbu mezonlarining har biri ilmiy bilimlar faoliyatining ma'lum bir komponenti bilan bog'liq bo'lishi mumkin (2-rasmga qarang). Demak, fizika o'qitishda ilmiy bilimlar faolligini shakllantirishning zarur sharti talabalarning mustaqil bilish faoliyatini kreativ darajada tashkil etishdir. Ilmiy bilish jarayonini o'zlashtirish uchun tadqiqot predmeti emas, balki

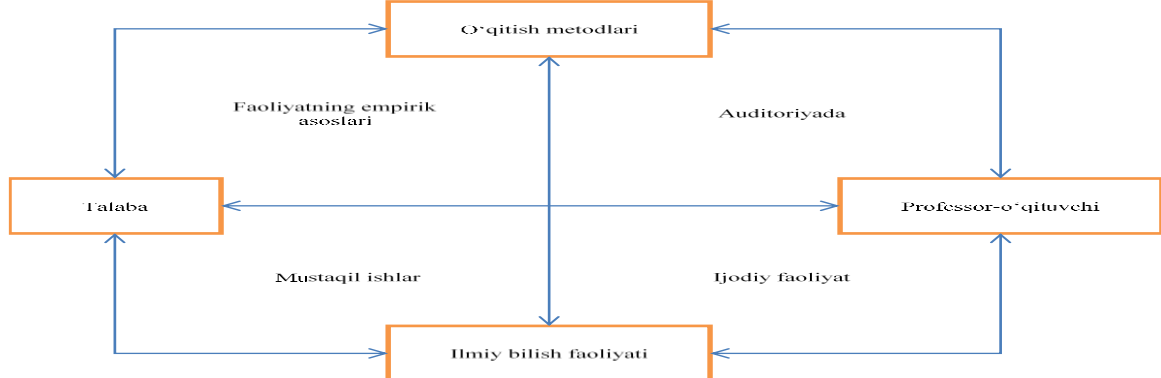
shu fan bo'yicha bilim beradigan metod muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli hodisalarni talabalar tomonidan kuzatish, tajribalar jarayonida o'rganish samaralidir. Bunday faoliyatni muntazam tashkil etib turuvchi o'qituvchilar uning yuqori samaradorligiga ishonch hosil qiladi.

Bizning fikrimizcha, fizikani o'qitishda ilmiy bilish faoliyatini shakllantirishning metodik modeli quyidagi shartlarni o'z ichiga olishi kerak:

1. Bilish metodlaridan foydalanish: empirik (kuzatish va tajriba) va nazariy (modellash, analogiya, induksiya va deduksiya).

2. Mustaqil bilish faoliyati uchun topshiriqlarni bajarishda fan metodlaridan biri qisman yoki to'liq qo'llaniladi, u ilgari olingan nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar zahirasiga asoslanishi, aniq belgilangan tuzilishga ega bo'lishi, yangi bilimlarni o'z ichiga olishi kerak deb hisoblanadi. Mashg'ulot jarayonida o'qituvchi va talabani o'zaro hamkorligi modeli 2-rasmga ko'rsatilgan. Shu bilan birga, o'quv jarayonini tashkil etishda talabani mustaqil bilish faoliyatini kreativ darajada, o'ziga xos (ilmiy bilimlarni shakllantirishga qaratilgan) nazarda tutadi.

An'anaviy ta'lim bo'yicha turli xil o'quv kurslarida talabalarning mustaqil bilish faoliyatini tahlil qilamiz va uning mohiyatini aniqlaymiz.

2-rasm. O'zaro ta'sir modeli

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ko'plab tadqiqotchilar mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish muammolariga murojaat qilishgan. A. N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, N.F.Talizina, L.M.Fridman mustaqillikning inson shaxsining shakllanishidagi o'rni va rolini ochib beradi. Talabalik davrida mustaqillikni shakllantirish zaruriyati va ahamiyati V.V.Davidov, D.B.Elkonin [10] va boshqalarning asarlarida ko'rib chiqilgan. Asarlarda (V.N.Vasileva, A.A.Verbitskiy, M.I.Ereskiy, S.I.Marchenko, N.A.Polovnikova, T.I.Shamova va boshqalar) [10] ta'lim jarayonida mustaqil ishlardan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirishning fundamental imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Mustaqil ta'lim faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirish muammosiga katta e'tibor berilgan asarlar bizning tadqiqotimiz uchun qiziqish uyg'otadi (I.A.Zimnyaya, I.Ya.Lerner [88, 89], B.F.Lomov [11] va boshqalar).

Ma'lumki, o'quv jarayonida o'qituvchi tomonidan talabalarga bilimlarni bevosita o'tkazish funksiyasi izchil kamayib borishi va shunga mos ravishda talabalarning bilimlarni o'zlashtirishdagi mustaqilligining salmog'i ortib borishi kerak. Jahon amaliyotida auditoriya va mustaqil ishlarga ajratilgan vaqtning tavsifiya etilgan nisbati 1:1 [11]. Bu nisbat ushbu turdagi o'quv faoliyatining ulkan salohiyatiga asoslanadi (kredit-modul tizimi uchun).

Ilmiy bilimlar faolligini shakllantirish uchun bu yetarli emas, deb hisoblaymiz va talabalarning mustaqil bilish faoliyatini, jumladan, kreativ darajada ham qo'shimcha rejalashtirish va tashkil etish zarur, deb hisoblaymiz.

Ilmiy bilish faoliyatini shakllantirishning dolzarbli zamonaviy oliy ta'limni yangilash zarurati bilan bog'liq. Ta'limning barcha bosqichlarida fundamental bilimlar va amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlovchi yangi ta'lim standartlarini joriy etish rejalashtirilgan. Yangi avlod

ta'lim standartlarining metodologik asosi oliy ta'lim sifatini yanada samarali boshqarish va mehnat bozori talablariga javob berishini ta'minlash shartlarini belgilaydi. Ushbu yondashuv zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyatida talab qilinadigan kompetensiyalar orqali o'qitish maqsadlarini (va natijasini) shakllantirishni nazarda tutadi. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, fizika darslarida o'quv jarayoni davomida tashkil etilgan ilmiy bili faoliyati (tarkibiy jihatdan biz aniqlagan besh komponentli tizim sifatida taqdim etilgan) talabalarining umumiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Keyinga boblarda har bir komponentni shakllantirish mezonlari, ularni shakllantirish metodologiyasi, diagnostika tizimi va interfaol qo'llab-quvvatlash tizimlari bilan o'quv mashg'ulotlari texnologiyasi ko'rib chiqiladi, bu esa biz taklif qilgan metodologik asos, didaktik tamoyillar va ta'limiy funksiyalar o'rta talabalarining ilmiy bilish faoliyatini shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

1. Fizika fanini o'qitishda ilmiy bilish jarayonini tashkil etishning oliy ta'lim muassasalari talabalariga dolzarbligi aniqlanadi. Kasbiy tayyorgarlikda gnoseologik elementlar o'quv va ilmiy faoliyatni bog'lashi kerak. Bunday holda,

zamonaviy yuqori darajadagi mutaxassisning ilmiy va kasbiy fazilatlarini o'rtasidagi bog'liqlik ijodiy va innovasion hamkorlik qobiliyatini nazarda tutuvchi tadqiqot fazilatlarini bevosita kasbiy faoliyatda qo'llash imkonini beradi.

2. Ilmiy-tadqiqot va o'quv faoliyatini taqqoslash asosida aniqlandiki, bu faoliyat turlari o'xshash tuzilishga ega bo'lsa-da, ilmiy faoliyat natijalari obyektiv ravishda dunyo haqidagi yangi bilimlar, o'quv faoliyatida esa subyektiv yangi bilimlardir. Talabalar o'rtasida ilmiy faoliyat tizimining asosini eng yuqori darajadagi ko'rsatkich sifatida shakllantirish, ularning o'z-o'zini rivojlantirish zarurligi ko'rsatilgan. Ushbu muammoni faqat ta'lim predmetini muayyan ijodiy muhitga kiritish orqali hal qilish mumkin.

3. Mustaqil o'quv-bilish faoliyatining ijodiy darajasi mezonlarining har biri talabalarining ilmiy bilish faoliyati komponentiga mos ravishda qo'yilishi mumkinligi belgilandi. Binobarin, fizika o'qitishda ilmiy bilimlar faolligini shakllantirishning zarur sharti talabalarining mustaqil o'quv va bilish ishlarini ijodiy darajada tashkil etishdir. Umumiy va kasbiy kompetensiyalar shaklida ifodalangan o'quv natijalariga qo'yiladigan talabalarining biz aniqlagan ilmiy bilish faoliyatining komponentlariga muvofiqligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Jurakulov J.K., Xidirova Sh.Sh., Axborotning shaxs, davlat va umuman jamiyat hayotida tutgan o'rni, Oriental Renaissance March 2022, Volume 2
2. Radjabov A., Ilmiy tadqiqot asoslari, «Tafakkur-bo'stoni» Toshkent — 2012, 75-78 betlar.
3. S.I.Kapisa, Fenomenologik nazariya, Warbletoncouncil-2021, 89-91 betlar
4. B.Xodjayev, S.Choriyev, Z.Saliyeva, Pedagogik tadqiqotlar Metodologiy, Toshkent "Iqtisodiyot dunyosi" 2018, 99-101 betlar
5. M.Djo'rayev, Fizika o'qitish metodikasi, Toshkent «abu matbuot-konsalt» 2015, 36-38 betlar
6. Sh.Shoyimova, M.Xoshimova, Sh.Mirzayeva, M.Qo'ziboyeva, Ta'lim texnologiya-lari. Toshkent-2020, 51-52 betlar
7. Almagul Assainova, A review of educational technology in robotics implementation, 2017, BULLETIN. Series "Physics and mathematics" № 3 (59)
8. Н. Новруз - Innovations in Technology and Science Education, 2023 Физика фани асосида талабаларни лойиҳавий конструкторлик фаолиятига тайёрлаш.
9. М. Ochilov, N. Ochilova, Oliy maktab pedagogikasi, Toshkent-2008, 130-131 betlar.
10. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova, Umumiy psixologiya, Toshkent-2009, 196-197 betlar
11. <https://spicesasia.ru>

UDK:796.88(043.3)

Kamoladdin OZODOV,
Urganch davlat universiteti magistranti
E-mail: kamolozodov95@gmail.com

UZBEKISTAN WEIGHTLIFTING CHAMPIONSHIP: RESULTS AND ANALYSIS (BY THE EXAMPLE OF BOSM AND IBOSM ATHLETES)

Annotation

This article provides a theoretical analysis of the results of the regional team in the championship of Uzbekistan, which took place on May 24-29, 2022 in Nukus, Republic of Karakalpakstan, among athletes of the Children and Youth Sports School of Weightlifting and Specialized Children and Youth Sports School. It calculates the successful and unsuccessful approaches of athletes (in snatch & clean and jerk).

Key words: Children and youth sports school, specialized children and youth sports school, Uzbekistan Weightlifting Championship, snatch, clean and jerk, the result of two fights, weight categories.

ЧЕМПИОНАТ УЗБЕКИСТАНА ПО ТЯЖЕЛОЙ АТЛЕТИКЕ: ИТОГИ И АНАЛИЗ (НА ПРИМЕРЕ СПОРТСМЕНОВ BOSM И IBOSM)

Аннотация

В данной статье проводится теоретический анализ результатов сборной области в первенстве Узбекистана, которое состоялось 24-29 мая 2022 года в г.Нукус Республики Каракалпакстан, среди спортсменов по тяжелой атлетике ДЮСШ и СДЮСШ. Подсчитывает удачные и неудачные подходы спортсменов (в рывках и толчках).

Ключевые слова: ДЮСШ и СДЮСШ Чемпионат Узбекистана по тяжелой атлетике, рывок, толчок, результат двух схваток, весовые категории.

OG'IR ATLETIKA BO'YICHA O'ZBEKISTON CHEMPIONATI: NATIJA VA TAHLILLAR (BO'SM VA IBO'SM SPORTCHILARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada 2022 yil 24-29 may kunlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shaxrida Og'ir atletika bo'yicha bolalar o'smirlar sport maktabi va ixtisoslashtirilgan bolalar o'smirlar sport maktabi (BO'SM va IBO'SM) sportchilari o'rtasida bo'lib o'tgan O'zbekiston chempionati musobaqasida viloyatlar terma jamoa a'zolari natijalari nazariy taxlil etilgan. Bunda sportchilarning muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz yondashuvlari (dast va siltab ko'tarishda) hisoblab chiqilgan.

Kalit so'zlar: BO'SM IBO'SM, og'ir atletika bo'yicha O'zbekiston chempionati, dast ko'tarish, siltab ko'tarish, ikki kurash natijasi, vazn toifalari.

Olimpiya sport turlari respublikamizda ustuvor, istiqbolli va rivojlanayotgan turlarga ajratilib, ushbu sport turlarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar ko'rilmoqda. Keyingi davrlarda og'ir atletika bo'yicha O'zbekiston milliy terma jamoasi yirik xalqaro sport musobaqalarida muvaffaqiyatli ishtirok etib kelmoqda. Jumladan og'ir atletika sport turini viloyatlardagi, shaxar va tumanlarda joylashgan BO'SM va IBO'SM larda yosh sportchilarni tayyorlash va shu yosh sportchilar orasidan o'smirlar terma jamoasiga sportchilarni tanlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Sportni rivojlantirish vazirligining sport va ommaviy jismoniy tarbiya tadbirlarining 2022-yil uchun respublika kalendar rejasiga muvofiq 2022-yil 24-29 may kunlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shaxrida Og'ir atletika bo'yicha bolalar o'smirlar sport maktabi va ixtisoslashtirilgan bolalar o'smirlar sport maktabi (BO'SM va IBO'SM) sportchilari o'rtasida O'zbekiston chempionati musobaqasi bo'lib o'tdi. Ushbu musobaqada barcha viloyat jamoalaridan BO'SM sportchilari qizlar o'rtasida 10 ta vazn toifasi (33, 36, 40, 45, 49, 55, 59, 64, 71, 71+) bo'yicha 42 nafar sportchi baxs olib borishdi. O'smirlar o'rtasida esa 10 ta vazn toifasi (36, 40, 44, 49, 55, 61, 67, 73, 81, 81+) bo'yicha 59 nafar sportchi ishtirok etishdi. IBO'SM sportchilari qizlari o'rtasida 10 ta vazn toifasi

bo'yicha 40 nafar sportchi qizlar baxs olib borishdi. O'smirlar o'rtasida 10 ta vazn toifasi bo'yicha 64 nafar sportchilar ishtirok etishdi.

Yosh og'ir atletikachilarning musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtiroki ko'pgina omillarga, jumladan, ularning texnik-taktik tayyorgarligiga bog'liq. Og'ir atletikachilar taktik tayyorgarligining o'ziga xos omili musobaqada boshlang'ich ko'tariladigan og'irlikka bexato buyurtma berish va har bir mashqda shtangaga uchta yondashuv imkoniyatidan muvaffaqiyatli foydalanishni, so'ngi yondashuvda esa shu tayyorgarlik darajasi uchun mumkin bo'lgan eng yuqori natijani namoyish etishni ko'zda tutib mo'ljal olishlari kerak. Dast va siltab ko'tarish mashqida uchala yondashuvni bexato amalga oshirish ko'p jihatdan sportchining texnik-taktik tayyorgarligini, xususan, uning musobaqa mashqlarni bajarishdagi barqarorligining ishonchiligi bilan belgilanadi. Og'ir atletikachilarning musobaqaga chiqishi barqaror va ishonchli bo'lishida musobaqa mashqini tashkil etuvchi tarkibiy qismlar zanjirida bo'sh xalqalarning yo'qligi juda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari murabbiylarning harakati ham muhim omillardan biri xisoblanadi. Murabbiy sportchining tayyorgarligidan kelib chiqqan xolda musobaqa jarayonida buyurtmalarni to'g'ri amalga oshiri kerak. Aks xolda yosh sportchilarda jaroxat olish xolatlari yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqot maqsadi. Yosh og'ir atletikachilarni 2022-yil BO'SM va IBO'SM sportchilari o'rtasida bo'lib o'tgan O'zbekiston chempionati musobaqasidagi natijalarini ilmiy-nazariy taxlil qilish va viloyatlar kesimida natijalarni solishtirish.

BO'SM sportchilarining o'smirlar o'rtasidagi 36, 40, 44, 49, 55, 61, 67, 73, 81, 81+ vazn toifalari bo'yicha musobaqada g'olib va sovrindor bo'lgan sportchilarning dast va 1-jadval

siltab ko'tarish mashqidagi xamda ikki kurash natijalari quyidagi jadvalda aks etgan.(1-jadval).

2022 yil 24-29 may kunlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shaxrida Og'ir atletika bo'yicha bolalar o'smirlar sport maktabi (BO'SM) o'smir sportchilari o'rtasida bo'lib o'tgan O'zbekiston chempionati musobaqasida g'olib va sovrindor bo'lgan sportchilarning natijalari

BO'SM o'smirlar 36 kg														
№	FIO	Tug'ilgan yili	Viloyati	Dars ko'tarish			N	Siltab ko'tarish			N	Ikki kuras h	O'ri n	Murabbiy
				1	2	3		1	2	3				1- Murabbiy
1	Zoxidjonov Maxmudjon	2009	Andijon	46	48	50	50	56	58	60x	58	108	1	Xamidov B
2	SHuxratjonov Bexruz	2010	Namangan	42	44x	44	44	52	55	59x	55	99	2	Ergashev A
3	Nabijonov Samandar	2009	Toshkent sh.	38	41x	42x	38	48	50	53	53	91	3	Muzaffarov M
BO'SM o'smirlar 40kg														
1	G'ofirjonov Nurislom	2009	Namangan	50	53	56	56	64	70	-	70	126	1	Maxmudjonov S
2	Sobirov Bunyod	2010	Namangan	18	51	53	53	58	62x	62	62	115	2	Ergashev A
3	Sa'dullaev Bunyodbek	2009	Xorazm	48	50	51	51	60	62	63	63	114	3	Ruzmetov N
BO'SM o'smirlar 44kg														
1	YO'ubjonov Mansurbek	2008	Namangan	55	58	60x	58	67	70	72x	70	128	1	Turg'unov M
2	Toxirov Javoxir	2008	Toshkent vil.	53	57	58x	57	65x	67	69x	67	124	2	Abduraxmonov SH
3	Bozorov Bejruxbek	2009	Qashqadaryo	55	58x	58x	55	66	69	71x	69	124	3	Parmanov T
BO'SM o'smirlar 49kg														
1	Tursunpo'latov Xurshid	2008	Namangan	63	66	68x	66	73	76	80	80	146	1	Xatamov SH
2	Qadamboev Jasur	2007	Xorazm	58	61	63x	61	74	76	77	77	138	2	Salaev D
3	Urazbaev Ro'zimbay	2007	QQR	61	64	66x	64	70x	70	74x	70	134	3	Matyayubov O
BO'SM o'smirlar 55kg														
1	Soibnazarov Azizbek	2007	Xorazm	70	74	77	77	92x	92	99	99	176	1	Masharipov I
2	Tuyaliyev Baxtiyor	2007	Namangan	75	79	82	82	93	97x	100x	93	175	2	Asqarjonov SH
3	Raximov Og'abek	2009	Qashqadaryo	68	72x	72x	68	90x	90	-	90	158	3	Parmanov I
BO'SM o'smirlar 61 kg														
№	FIO	Tug'ilgan yili	Viloyati	Dars ko'tarish			N	Siltab ko'tarish			N	Ikki kuras h	O'r in	Murabbiy
				1	2	3		1	2	3				1- Murabbiy
1	Berdiev Bekzodbek	2008	Xorazm	80	84	86	86	96	103	106	106	192	1	Matkarimov F
2	Ro'ziboev Izzat	2007	Xorazm	80	84	86x	84	95	103	106x	103	187	2	Salaev D
3	Gambarov Allannur	2006	QQR	72	75	78x	75	87	91	95	95	170	3	Opaev R
BO'SM o'smirlar 67kg														
1	Rejpturdiyev Merdan	2006	QQR	85	88	92	92	103	106	110	110	202	1	CHashemov B
2	Turdialiev Muxammadshokir	2009	Namangan	82	85	87	87	100	105	113x	105	192	2	Maxmudjanov S
3	Baxtiyarov Mirzobek	2007	Xorazm	83	86x	86x	83	100x	102	110x	102	185	3	Matkarimov F
BO'SM o'smirlar 73kg														
1	Ganjaev Samandar	2006	Xorazm	95	98	102	102	113	117	123x	117	219	1	Matkarimov F
2	Qadamboev Murod	2007	Xorazm	87	91	95x	91	112	120x	-	112	203	2	Ibragimov A

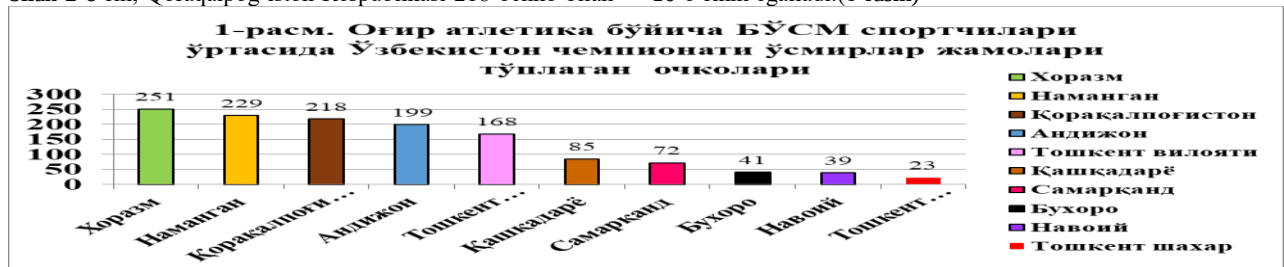
3	Erkinboev Diyorbek	2006	Andijon	7 7	8 4	8 7	8 7	1 0 1	106	111 x	1 0 6	193	3	Xamidov B
BO'SM o'smirlar 81kg														
1	Rustamov Aynazar	2006	QQR	9 3	9 6	1 0 0	1 0 0	1 1 5	125	131 x	1 2 5	225	1	Aytmurotov A
2	Kamilov Kamron	2007	Xorazm	8 5	8 4 x	9 5	9 5	1 1 0	121 x	121 x	1 1 0	205	2	Ibragimov A
3	Abdulxaev Samandar	2007	Toshkent vil.	7 5	8 0 x	8 2 x	7 5	9 5	100	104 x	1 0 0	175	3	Tojiboev A
BO'SM o'smirlar 81+kg														
1	Bektursinov Nurlan	2006	QQR	1 0 5	1 1 0	1 1 5	1 1 5	1 2 2	130	135 x	1 3 0	245	1	Belasarov M
2	Mo'minov Mardon	2007	Namangan	9 0	9 5	1 0 0 x	9 5	1 0 3	110	-	1 1 0	205	2	Tojimirzaev A
3	Mirzaliev Mirjalol	2008	Toshkent vil.	6 5	7 0	7 4	7 4	8 0	90x	95	9 5	169	3	Tojiboev A

№	Viloyat	36		40		44		49		55		61		67		73		81		81+		ochk o	sportchilar
		s	o	s	o	s	o	s	o	s	o	s	o	s	o	s	o	s	o	s	o		
1	Xorazm			2	44			1	25	1	28	2	53	1	23	2	53	1	25			251	10
2	Namangan	2	45	2	53	1	28	1	28	1	25			1	25				1	25		229	9
3	Qoraqalpog'iston	1	22	1	22	1	22	1	23	1	22	1	23	1	28			1	28	1	28	218	9
4	Andijon	1	28	1	20	1	21	1	22	1	19	1	22	1	22	2	45					199	9
5	Toshkent vil.	1	19			1	25	2	37	1	20			1	21			1	23	1	23	168	8
6	Qashqadaryo	2	39			1	23			1	23											85	4
7	Samarqand			1	19	1	20	2	23													72	4
8	Buxoro							1	20	1	21											41	2
9	Navoiy	1	0					1	21	1	18											39	3
10	Toshkent shaxar	1	23																			23	1
Jami:		9		7		6		10		8		4		5		4		3		3			59

Og'ir atletika bo'yicha BO'SM sportchilari o'rtasida O'zbekiston chempionati o'smirlar jamolari ochkolari
2-jadval

Og'ir atletika bo'yicha BO'SM sportchilari o'rtasidagi O'zbekiston chempionati o'smirlar jamolarining viloyatlar kesimida jamoaviy ochkolari xisoblanib, ketma-ketlikda yozib chiqilgan. O'smirlar o'rtasidagi baxslarda Xorazm viloyati jamoasi 251 ochko bilan 1-o'rin, Namangan viloyati 229 ochko bilan 2-o'rin, Qoraqalpog'iston Respublikasi 218 ochko bilan

kuchli uchlikdan joy oldi. Andijon viloyati 199 ochko 4-o'rin, Toshkent viloyati 168 ochko 5-o'rin, Qashqadaryo viloyati 85 ochko 6-o'rin, Samarqand viloyati 72 ochko 7-o'rin, Buxoro viloyati 41 ochko 8-o'rin, Navoiy viloyati 39 ochko 9-o'rin, Toshkent shaxar jamoasi 23 ochko bilan musobaqa jadvalida 10-o'rinni egalladi.(1-rasm)

Og'ir atletika bo'yicha BO'SM sportchilari o'rtasidagi O'zbekiston chempionati o'smirlar jamolarining viloyatlar kesimida jamoaviy ochkolari xisoblanib, ketma-ketlikda yozib chiqilgan. O'smirlar o'rtasidagi baxslarda Toshkent viloyati jamoasi 257 ochko bilan 1-o'rin, Xorazm viloyati 230 ochko bilan 2-o'rin, Qoraqalpog'iston Respublikasi 213 ochko bilan

kuchli uchlikdan joy oldi. Namangan viloyati 198 ochko 4-o'rin, Andijon viloyati 147 ochko 5-o'rin, Surxondaryo viloyati 145 ochko 6-o'rin, Buxoro viloyati 132 ochko 7-o'rin, Samarqand viloyati 66 ochko 8-o'rin, Farg'ona viloyati 45 ochko 9-o'rin, Navoiy viloyati jamoasi 15 ochko bilan musobaqa jadvalida 10-o'rinni egalladi. (2-rasm)

Pedagogik tahlilning natijalari: 2022 yil 24-29 may kunlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shaxrida Og'ir atletika bo'yicha bolalar o'smirlar sport maktabi (BO'SM) o'smir sportchilari o'rtasida bo'lib o'tgan O'zbekiston chempionati musobaqasi natijalariga ko'ra o'smirlar jamoalari orasida Xorazm viloyati, Namangan viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi jamolari kuchli uchlikda musobaqani yakunlashdi (1-rasm). Ixtisoslashtirilgan bolalar va o'smirlar sport maktabi (IBO'SM) o'smir sportchilari o'rtasidagi baxslarda Toshkent

viloyati, Xorazm viloyati va mezbon jamoa vakillari Qoraqalpog'iston Respublikasi jamolari kuchli uchlikda musobaqani yakunlashdi (2-rasm). Ushbu musobaqada 61 kg vazn toifasida ishtirok etgan Toshkent viloyati vakili 2006-yilda tug'ilgan Rustamov Said dast ko'tarish mashqida 100 kg, siltab ko'tarish mashqida 125 kg og'irlikni o'ziga bo'ysundirib ikki kurash natijasi 225 kg bilan sport ustasi normativini bajardi.

ADABIYOTLAR

1. Matkarimov R.M. Og'ir atletika nazariyasi va uslubiylari Toshkent "O'zbekiston"-2015 157-163 s.
2. Orazimbetov T.A. Og'ir atletika bo'yicha 2021 yilgi jaxon chempionati: natija va taxlillar // "FAN-SPORTGA" ilmiy-nazariy jurnali 2021. - №8. s.12-14.
3. Toshturdiyev SH.X. Yosh og'ir atletikachilarning dast ko'tarishga yordam beruvchi maxsus mashqlarini ilmiy-nazariy tavsiflari // "FAN-SPORTGA" ilmiy-nazariy jurnali 2022. - №1. s.37-39.
4. Ozodov K.K. Improvement exercise of back squat (in Olympic weightlifting) // "FAN-SPORTGA" ilmiy-nazariy jurnali 2021. - №7. s.69-70.
5. www.uzbekistan_weightlifting
6. www.minsport.uz

UDK: 323/329.12:654.19(575.1)

Aziz RAMAZANOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti (PhD)
E-mail: aziz.ramazanov.85@bk.ru

F.f.d N.SHermuxammedova taqrizi asosida

ILMIY OQILONALIKNING FALSAFIY, METODOLOGIK JIHATLARI VA UNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ratsionalizm - bu hayotga munosabat, dunyoni aql prizmasi orqali bilish usuli. Ratsionalizmnining mohiyati nimada? Nima uchun bilishga eng oqilona yondashuv nomukammal bo'lib chiqdi? Falsafada Ratsionalizm nima? Ratsionalizm so'zi lotincha "ratio" - aql degan ma'noni anglatadi. Ratsionalizm - haqiqatni aql-idrok orqali bilish usuli. Ushbu maqolada voqea-hodisalar mohiyatini tushunish, real faktlarni o'rganish, mantiqiy dalillar va tushuntirishlar berish, sodir bo'layotgan voqeaga xolis baho berish uchun dalillarni izlash muhim ahamiyatga egaligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Ratsionalizm, irratsionalizm, oqilonalik, falsafa, qadimgi dunyo falsafasi.

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАУЧНОЙ ОБОСНОВАННОСТИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

Рационализм – это отношение к жизни, способ познания мира через призму разума. В чем сущность рационализма? Почему самый рациональный подход к познанию оказался несовершенным? Что такое рационализм в философии? Слово рационализм происходит от латинского – ratio, что означает разум. Рационализм – это способ познания истины посредством разума. В данной статье подчеркивается, что важно понимать суть событий, изучать реальные факты, приводить логические доводы и объяснения, искать доказательства, чтобы дать объективную оценку происходящему событию.

Ключевые слова: Рационализм, иррационализм, рациональность, философия, античная мировая философия.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF SCIENTIFIC REASONABILITY AND ITS SIGNIFICANCE

Annotation

Rationalism is an attitude to life, a way of knowing the world through the prism of reason. What is the essence of rationalism? Why did the most rational approach to knowledge turn out to be imperfect? What is Rationalism in Philosophy? The word rationalism comes from the Latin ratio, which means reason. Rationalism is a way of knowing the truth through reason, reason. In this article, it is emphasized that it is important to understand the essence of the events, to study the real facts, to give logical arguments and explanations, and to look for evidence in order to make an impartial assessment of the happening event.

Key words: Rationalism, irrationalism, rationality, philosophy, ancient world philosophy.

Kirish. Ratsionalizm (lotincha ratio - aql) - falsafiy va dunyoqarash muhiti bo'lib, unga ko'ra aql tamoyillari odamlarning borligi, bilishi va xulq-atvorining haqiqiy asoslari hisoblanadi.

"Aql" atamasi falsafaga ilohiyotdan o'tib kelgan. Falsafiy ratsionalizm antik davrga borib taqaladi: Sokratning go'zallik va ezgulik maqsadga muvofiqligi, haqiqiy bilim esa axloqiy xulq-atvorning yetarli sharti ekanligi haqidagi ta'limotiga; Haqiqiy substansial voqelik sifatidagi g'oyalar haqidagi Aflotun ta'limoti; Arastuning kosmik ongni borliq va tafakkurning universal sharti sifatidagi ta'limoti va boshqalar shular jumlasidandir.

Bu borada Aflotunning ta'siri ham juda katta bo'lgan. Masalan, uning davridan 1700-yildan ortiq vaqt o'tgach, buyuk Dekart ham o'ziga xos ratsionalizmini, tushuncha yoki aqlning irodadan ustunligini qo'llab-quvvatlagan. Aslida, bunday fikrlash, aqlning ahamiyatiga urg'u berish, ilmiy inqilobdan XVII-XVIII asr ma'rifatiga qadar davom etadi. Bu yerda nemis faylasuflari Gegel va Marksni alohida ta'kidlash joiz. Ular ham o'zlariga xos tarzda ratsionalistik qarashlarni qo'llab-quvvatladilar. Eng muhimi, albatta, ikkalasi ham tarixiy jarayonning oqilona namunasini ko'rdilar, boshqacha aytganda,

ikkalasi ham tarixning o'zagini rivojlanish, tushunarli voqealar sifatida ko'rdilar.

To'g'ri, hamma faylasuflar ham ratsionalistik qarashlarga ega bo'lmagan. Masalan, Tomas Xobbs va Devid Xyum ikkita ilk muxolifatchilardir. Ya'ni, ikkalasi ham o'ziga xos tarzda, aql yoki aql oxir-oqibat iroda yoki xohishga bo'ysunadi deb ishonishgan, aksincha emas. Xobbs insonning barcha xatti-harakatlari og'riq va zavq yoki istak va nafratga asoslangan deb fikrlagan. Xyum esa, aql faqat ehtirolarning quli ekanligini ta'kidlagan.

Ammo shuni aytishimiz mumkinki, Shopengauyer, keyin Nitsshe va Zigmund Freyd ratsionalizm va tarixiy taraqqiyot haqidagi ma'rifatparvarlik tushunchalarini tanqid qilgan. Shopengauyer uchun bu, albatta, bo'ysunuvchi rolga tushirilgan. Aniqroq aytganda, aql Shopengauyer iroda deb atagan katta hayotiy kuchning xizmatkoridir. Ya'ni, bizning aqlimiz hayotni abadiylashtirishga bo'lgan ongsiz va mantiqsiz xohishimizga to'liq bog'liqdir.

Demak, bu nuqtai nazarining qiziq tomoni shundaki, biz aql va fikrlash qobiliyatimiz bilan ajralib turadigan alohida tur emasmiz. Shopengauyer uchun biz hayvonlar bilan uzluksiz yashaymiz, ular kabi instinktlar va istaklar orqali chuqur ildiz otganmiz. Immanuel Kant bu o'ziga xos va yuksak qadr-qimmat

haqida gapirgan. Uzoq an'analarga qaramay, biz hech qanday poydevorni egallamaganmiz. Biz xuddi yerni baham ko'radigan hayvonlar kabi tabiiymiz va ular bilan bir xilmiz va haqiqiy motivatsiyalarimiz haqida gap ketganda, xuddi ular kabi e'tiborsizmiz.

Qanday bo'lsin, bu ma'noda - va, albatta, bu ham qisman Freyding kashfiyotidir - aslida nima sodir bo'layotgani shundaki, hayot aql orqasida ishlaydi. Oxir oqibat, bizni qiladigan ishlarni qilishga majbur qiladigan narsa aqlning imkoni ostida yotadi! Hayot - bu yer osti okeani bo'lib, unda biz, odamlar suzamy, uning kuchlari tomonidan itariladi va tortiladi.

Endi Shopengauyer va Nitshe uchun bu shuni anglatadiki, bizning ongimiz dunyoni tushinishda mutlaqo sof yoki xolis tarzda shug'ullanadigan imtiyozli qobiliyat emas. Biz dunyoni shaffof ko'rmaymiz. Bizning ongimiz bu katta hayotiy kuchlarning quroli bo'lganligi sababli, u har doim biz bilmagan motivlar va manfaatlar bilan teng yuradi. Agar biz Korinfliklardan iqtibos keltiradigan bo'lsak, oynadan qorong'uroq ko'ramiz. Chunki iroda bizning birinchi va eng chuqur motivatsiya manbaimiz va dunyo bilan aloqa qilishning eng asosiy vositasidir, garchi biz buni ongli ravishda bilmasak ham. Oxir oqibat, agar haqiqat bizga oshkor bo'lgan narsa bo'lsa, bu bizning aqlimiz emas, balki tanamiz, ehtirolarimiz va ongsizligimiz orqalidir. Nitshe aytganidek, tanangizda sizning chuqur falsafangizdagidan ko'ra ko'proq donolik bor!

Tarix ratsional yoki rivojlanish emas va shaxslar mukammal bo'lib qolmaydi. Boshqacha qilib aytganda, tarixda progressiv rivojlanish jarayoni bo'lgan taraqqiyotning chiziqli konsepsiyasi yo'q. Hech qanday hayot shunchaki kuchlarning cheksiz kurashi emas, u qandaydir yaxshi yoki utopik natijaga olib kelmasdan davom etadi. Koinot oqilona joy emas va shuning uchun u ko'plab faylasuflar tomonidan aytilgan insoniyatning ideallari yoki orzulariga mos kelmaydi.

Ratsionallik fikrlash yoki ong emas. Ratsionallikni donolik bilan solishtirish mumkin. Ratsionallik tayyor narsa emas. Shuning uchun ko'pchilik faylasuflar ratsionalizmni mantiq bilan aralashtirib yuborishadi va ko'plab matematiklar faqat mantiqiy bo'lsa ham, ularning oqilona ekanligiga ishonch hosil qilishadi. "Tizim" va "usul" shaklida tayyor bo'lgan hech narsa mantiqiy emas, garchi bu yaxshi urinishlar bo'lishi mumkin - mantiq emas, balki mantiqni ixtiro qilish uchun o'z harakatlari oqilona harakatdir. Ratsionallikning samaradorlikka deyarli aloqasi yo'q - bu boshqa holat, chunki odamlar amalda oqlangan narsani oqilona deb o'ylashadi.

Yaxshilik bilan taqqoslash yordam berishi mumkin. Agar biz faqat yaxshilik nima ekanligini o'ylab ko'rsak, muqarrar ravishda qadriyatlar haqida o'ylashimiz kerak. Ular mavjud, bu qadriyatlar - ular qandaydir tarzda mavjud va faqat bu holatda yaxshi bo'lishi mumkin. Xuddi shu tarzda, ratsionallik model sifatida aqlning mavjudligini taxmin qiladi. Aql - bu odam ega bo'lgan tayyor narsa emas, ratsionallikni kafolatlaydigan tabiiy xususiyat emas - bu ratsionallik uchun ideal shart, u mavjud, uni amalga oshirish mumkin, demak, aql bor.

Qadimgi Ratsionalizm o'rta asr teologiyasi tomonidan qayta ko'rib chiqilgan bo'lib, u ilohiy ong g'oyasini dunyo mavjudligining ma'nosi va asosiy sababi sifatidagi g'oyani aqlidan tashqari ta'limot bilan birlashtirgan.

Ko'pgina falsafiy yo'nalishlar, jumladan, Ratsionalizm ham qadimgi yunon mutafakkiri Suqrot falsafasidan kelib chiqqan bo'lib, u inson dunyoni bilishdan oldin o'zini o'zi bilishi kerak, deb hisoblagan. Buning yagona yo'lini u ratsional fikrlashda ko'rdi. Yunonlar insonni tana va ruhdan iborat deb hisoblashgan, ruh esa, o'z navbatida, irratsional qismga (hissiyotlar va istaklar) va faqat haqiqiy inson shaxsiyatini tashkil etuvchi oqilona qismga bo'lingan. Kundalik voqeikda

irratsional ruh jismoniy tanaga kirib, unda istaklarni yuzaga keltiradi va shu bilan u bilan aralashib, dunyoni hislar orqali idrok etishni cheklaydi. Aqlli ruh ongdan tashqarida qoladi, lekin ba'zida u bilan tasvirlar, orzular va boshqa yo'llar bilan aloqa qiladi.

Faylasufning vazifasi aql bovar qilmaydigan ruhni bog'lab turgan zanjirlardan tozalash va ruhiy kelishmovchilikni yengish va mavjudlikning jismoniy holatlaridan ustun turish uchun uni aql bilan birlashtirishdir. Bu axloqiy rivojlanish zaruratidir. Binobarin, Ratsionalizm nafaqat aqliy usul, balki dunyo haqidagi tasavvurni ham, inson tabiatini ham o'zgartiradi. Aqlli inson dunyoga ma'naviy taraqqiyot prizmasi orqali qaraydi va narsalarning nafaqat tashqi ko'rinishini, balki mohiyatini ham ko'radi. Dunyoni shu tarzda bilish uchun avvalo o'z ruhingizni bilishingiz kerak.

Foma Akvinskiy falsafasida aql haqiqatlari e'tiqod va vahiy haqiqatlariga nisbatan bo'ysunuvchi, "xizmatkor" deb e'lon qilingan, ammo uning vakolati doirasida (tabiat, matematika, pozitiv huquq, axloq va siyosat) aql-idrok ko'rib chiqilgan. insonning ratsional mavjudot sifatidagi asosiy yo'riqchisi.

Nikolay Kuzalik insonning cheksiz ongi ilohiyga cheksiz yaqinlasha oladi, hech qachon o'zining to'liqligiga erisha olmaydi, lekin unga yaqinlashishni hech qachon to'xtatmaydi, degan g'oyani ilgari surdi.

Uyg'onish davri gumanizmga xos bo'lgan inson ongini yuksaltirish tendensiyasi (Erazm Rotterdamskiy va boshqalar) falsafiy ratsionalizmni falsafiy ratsionalizm sifatida ko'rgan reformatsiya mafkurachilarining (Lyuter, Svingli va boshqalar) qattiq qarshiliklariga duch keldi. Biroq, ularning aqlga bo'lgan munosabati ikki xil edi: Ratsionalizmning falsafiy da'volarini asossiz va hatto gunoh deb rad etish, protestantizm bir vaqtning o'zida empirik fanning Xudoni bilishda ishtirok etishiga imkon berdi, chunki dunyo ilohiy yaratilish sifatida tabiatshunoslik fanining predmeti bo'lishi kerak edi. Bu ma'lum darajada ilm-fanni ilohiyotning dogmatik nazoratidan ozod qildi va ilmiy Ratsionalizmning rivojlanishiga yordam berdi.

Protestantizm o'zining axloqiy sanksiyasi bilan tadbirkorlik va unumli mehnat, demokratiyaning rivojlanishiga obyektiv yordam beradigan huquqiy institutlar bilan ratsionalistik xulq-atvorni yanada ko'proq rag'batlantirdi.

Ratsionalizmning klassik va noklassik versiyalarining taqdiri Yevropa (va u orqali - jahon, universal) madaniyatining tarixiy evolyutsiyasi bilan uzviy bog'liqdir.

Madaniyatning zamonaviy inqirozi, ehtimol, o'z tarixida burilish nuqtasiga yetib kelgan, tanqid ko'pincha aksil-madaniy xususiyatga ega bo'lgan ratsionalizm asoslariga jiddiy ta'sir qiladi. Shu sababli, zamonaviy ratsionalizm zamon talabiga javob berib, ko'proq moslashish tomon rivojlanadi, madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning dialogik shakllarini o'zlashtiradi, o'z chegaralarining haddan tashqari qat'iyligi va ustuvorligini rad etadi va shu bilan birga ratsional tamoyillarning asosiy rolini talab qiladi.

Ratsionalizm odatda irratsionalizmga ham, sensitivizmga ham qarshi turadi.

Irratsionalizm - bu falsafadagi idealistik oqimlarning belgilanishi, ular ratsionalizmdan farqli o'laroq, bilish jarayonida aqlning imkoniyatlarini cheklaydi yoki inkor etadi va dunyoqarashning asosini aqlga yetib bo'lmaydigan yoki unga begona narsaga aylantiradi va borliqning irratsional tabiati, mantiqsizligini tasdiqlaydi.

Irratsionalizm namoyondalari quyidagilarni ta'kidlaydilar:

- Iroda (ixtiyoriylik);
- Bevosita tafakkur, his qilish, sezgi (sezgi);
- Mistik "yoritish";
- Tasavvur;

Instinkt;

“Ongsizlik” va boshqalar.

Iratsionalizm mantiqiy va ratsional tafakkur hukmronligiga qarshi kurashuvchi shunday falsafiy oqimlarga xosdir. Ular voqelikning ayrim sohalari (Xudo, boqiylik, diniy muammolar va boshqalar) ilmiy bilish uchun (aql, mantiq, aql) erishib bo'lmaydigan deb ta'kidlashadi. Iratsionalizm tarafdorlarining fikricha, voqelikning bu sohalari obyektiv sabablardan kelib chiqmaydi, ya'ni ular qonun va qonuniyatlarga bo'ysunmaydi. Bir tomondan, aql bu kabi savollarni biladi va ko'taradi, lekin boshqa tomondan, ilmiylik mezonlari bu sohalarga mos kelmaydi. Iratsionalizm tarafdorlari inson bilishining noratsional shakllari tomonidan boshqariladi.

Falsafadagi iratsionalizmning peshqadamlaridan biri Fridrix Shelling edi. Iratsionalizm Soren Kiyerkegaard, Artur Shopengauer va Fridrix Nitsshe falsafalarida asosiy elementga aylanadi.

Iratsionalizm tarafdorlari Ratsionalizm va iratsionalizm Nils Borning bir-birini to'ldirish tamoyili ruhida voqelikning bir-birini to'ldiruvchi tomonlari, deb hisoblaydilar. Ratsionalizm va iratsionalizm o'rtasidagi bir-birini to'ldirish munosabati voqelikning barcha hodisalariga taalluqlidir, masalan: aql - hislar, mantiq - sezgi, fan - san'at, tana - ruh va boshqalar.

Biroq, XVIII asrning oxirida I.Kant ilm-fan tayanadigan inson ongi tuzatib bo'lmaydigan kamchiliklarga ega ekanligini, ilmiy, oqilona bilim esa qandaydir engib bo'lmaydigan chegaralanganligini isbotlashga harakat qildi. Kant o'z-o'zidan narsani bilish mutlaqo mumkin emasligiga ishongan. Inson ongi abadiy faqat hodisalar olamini o'rganishga mahkumdur. Shu sababli, Kantdan keyin inson bilimining asosiy manbai aql va fan emas, balki dastlab imkoniyatlari cheklangan deb hisoblangan falsafiy tushunchalar paydo bo'lib, balki inson faoliyatining har qanday boshqa shakllarid deya ta'kidlagan. Ratsionalizmga qarama-qarshi bo'lgan falsafiy tushuncha, iratsionalizm shunday shakllanadi.

Iratsionalizm (lotincha irrationalis — aql bovar qilmaydigan, ongsiz) — falsafada bilish jarayonida aqlning rolini cheklovchi yoki inkor qiluvchi idealistik oqimdir. Iratsionalizm aqlga yetib bo'lmaydigan yoki unga nisbatan begona narsani (“irratsional”) dunyoqarashning asosi deb hisoblab, haqiqiy mavjudotning mantiqsiz xususiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, din hamisha mantiqsizdir, chunki u ilohni inson tushunchasidan tashqari deb hisoblaydi. Tabiiy fanlar va materialistik falsafa, aksincha, dunyoni inson ongi uchun ochiq deb hisoblaydi va iratsionalizm g'oyalari bilan bahslashadi. Idealist faylasuf ham ratsionalistik fikrlashi mumkin. Gegelning fikricha “Olamning yashirin mohiyati o'z-o'zidan bilimning jasoratiga qarshi tura oladigan kuchga ega emas” va shuning uchun atrofdagi dunyo ilmiy tadqiqotlar uchun mavjud.

Ko'rinib turibdiki, iratsionalizm dunyoni bilish qobiliyatini inkor etuvchi eski falsafiy yo'nalish - agnostitsizmga o'xshaydi. Ularning farqi shundaki, agnostiklar (masalan, I. Kant) dunyoni prinsipial jihatdan tanib bo'lmaydigan deb hisoblar ekan, irratsionalistlar esa Kant ta'riflagan insonning bilish imkoniyatlari chegaralarini yengish uchun ilmiy bilimlardan tashqari boshqa yo'llarni topishga harakat qilishadi. Irratsionalistlar nuqtai nazaridan, dunyoning mohiyati aql uchun haqiqatan ham tushunarsizdir, lekin uni mantiqsiz tarzda - his-tuyg'ular, e'tiqod, mistik idrok, intuitiv tushunish orqali tushunishga harakat qilish mumkin. Dunyoning ana shunday irratsional asosi sifatida ular dunyo irodasini (A. Shopengauer), “hokimiyat irodasi” (F. Nitsshe),

to'g'ridan-to'g'ri tafakkur va his qilish (nemis romantiklari), sezgi (intuitivizm), mistik “yorug'lik”: deb atashgan.

Zamonaviy dunyoda irratsional fikrlash juda keng tarqalgan. Masalan, dinda u XXI asr voqeliklari bilan aniq ziddiyatli qoidalar va madaniyatli odamlarning sog'lom aqli bilan qoidalarda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, Afg'onistondagi “Tolibon” harakati yetakchilari nazorat ostidagi hududlar aholisiga ochiqdan-ochiq mantiqsiz talablar qo'ydi: kino va televideniye kirish va ko'rish taqiqlandi, erkaklarga soqolni olish taqiqlandi, ayollarga ishga chiqish, ko'chada hijobsiz va erkak qarindoshlarisiz chiqish kabilar. Bu kabi talablar islom dinining shakllangan davrida ma'lum ma'noga ega bo'lgan. Biroq, postindustrial jamiyat davrida ular g'alati anaxronizm kabi ko'rinadi. Ularni qo'llab-quvvatlayotgan siyosiy doiralar o'z mamlakatlari taraqqiyotiga ochiqdan-ochiq to'sqinlik qilmoqda. Xulq-atvorning nafaqat diniy meyorlari, balki zamonaviy jamiyatda mavjud bo'lgan ko'plab urf-odatlar, kayfiyatlar ham mantiqsizdir.

Ratsionalizm va iratsionalizm o'rtasidagi farq inson xatti-harakatlaridagi irratsional komponentni tan olish yoki tan olmaslikda (hech kim uning mavjudligini inkor etmaydi), balki irratsionalning shaxs hayotidagi rolini boshqacha baholashda namoyon bo'ladi.

Agar ratsionallik, aql-idrok, sog'lom fikr, fan ijtimoiy hayotni yaxshiroq tartibga solishga qodir bo'lsa (Suqrot, Dekart, fransuz materialistlari, Gegel va marksistlar o'ylanlaridek), uni aynan ular asosida qurish kerak. Bizning zamonamizda rivojlangan mamlakatlarda shunday bo'ladi: iqtisod va siyosat sog'lom aql va ilmiy hisob-kitoblarga asoslanadi, odam bolaligidanoq ilmiy bilimlarni, fikrlash va mantiqiy harakat qilish qobiliyatini egallaydi. Biroq, aqlning imkoniyatlari cheklangan taqdirda (skeptiklar, Yum, Kant va irratsionalistlar fikricha) ratsional xulq-atvorni inson faoliyatining ustuvor, eng mukammal shakli deb hisoblash mumkin emas.

Shunda, ehtimol, zamonaviy Yevropa madaniyatining dastlabki sharoitlarini qayta ko'rib chiqish va inson faoliyatini oqilona hisob-kitoblarga emas, balki din meyorlari, hissiy impuls va mantiqsiz intilishlar asosida qurish maqsadga muvofiqdir? Yoki bu ikki dunyoqarashning qandaydir kombinatsiyasi bordir? Tabiat va jamiyatning irratsional yoki oqilona tuzilishi haqidagi savolga turli xil yechimlar odamlarni o'zlarining amaliy faoliyati uchun turli strategiyalarga va turli xil xulq-atvor uslublarga, hayot va madaniyat qadriyatlariga haqidagi turli g'oyalarga yo'naltirishini ko'ramiz.

Zamonaviy falsafaning birinchi jahon urushidan 1946-yilgacha ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan davri ikkita yangi maktabning gullab-yashnashi bilan ajralib turadi. Ulardan biri neopozitivizm pozitivistik an'ananing asl davomi hisoblanadi; ikkinchisi esa “mavjudlik falsafasi” deb atalgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u hayot falsafasiga ergashib, fenomenologik va metafizik elementlarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, butunlay yangi narsa sifatida namoyon bo'ladi. Mavjudligini davom ettirayotgan barcha boshqa maktablar o'zlarining asosiy muammolarini yorqinlik bilan ishlab chiqadigan taniqli vakillariga ega. Bu, ayniqsa, Aleksandr, Uaytxed, Xartmann kabi nomlar bilan maqtana oladigan metafizikaga va Tomistlar sonining ortib borayotganiga taalluqlidir.

Hozirgi davrning eng muhim falsafiy tizimlarini ikki xil - mazmuniga ko'ra va uslubiga ko'ra ajratish mumkin. Tarkibiga ko'ra ularni oltita guruhga bo'lish mumkin. Avvalo, bizda XVIII asr ruhidan kelib chiqqan holda ikkita yo'nalish mavjud: empirizm yoki pozitivizmning davomi sifatidagi materiya falsafasi va uning ikki ko'rinishidagi idealizm - Gegel va Kant. Keyin bu asr bilan tanaffus qiladigan ikkita yo'nalish bor: hayot falsafasi va mohiyat falsafasi yoki fenomenologiya. Va nihoyat, bizning zamonamizning o'ziga xosligini

ko'rsatadigan ikkita guruh paydo bo'ladi: mavjudlik falsafasi va mavjudlikning eng yangi metafizikasi.

Agar biz zamonaviy falsafaga kim eng katta ta'sir ko'rsatgan degan savolni qo'yadigan bo'lsak, hech ikkilanmasdan bu davrga tegishli ikkita faylasufni nomlashimiz kerak. Bular, yuqorida aytib o'tilgan Bergson va Gusserl. Albatta, ular yagona emas. Ammo hamma joyda va hamma joyda hayot falsafasi va fenomenologiya hal qiluvchi rol o'ynaydi, garchi ularda kuchli maktablar bo'lmasa ham.

Xulosa. Albatta, zamonaviy falsafaning barcha oqimlariga birdek mos keladigan bunday umumiy tavsifni taklif qilish mumkin emas. Va nihoyat, bu ularning ba'zilar 19-asr yoki undan kengroq - Yangi asr (1600-1900) an'alarini davom ettirayotganligi, boshqalari esa unga nisbatan tubdan

yangi narsalarni berishga intilishi bilan bog'liq. Shunga qaramay, faylasuflarning umumiyliigi uchun bo'lmasa, hech bo'lmaganda ularning aksariyati uchun xarakterli bo'lgan umumiy xususiyatlar mavjud. Ko'rinishidan, Uaytxed "bifurkatsiya" zamonaviy davrga xos bo'lgan, ya'ni, dunyo mashinasi va tafakkur subyektiga bo'linish yengib o'tildi: ko'rganimizdek, subyektivizm ham, mexanizm ham mag'lubiyatga uchradi. Umuman olganda, voqelikni yanada organik va tabaqalashtirilgan tushunish tendensiyasi mavjud bo'lib, uning bosqichli tuzilishi va borliqning turli qatlamlarini aniq tan olish bilan bog'liq. Bir qator xususiyatlar ham ko'zga tashlanadi, ular hamma joyda ham uchramasa ham, zamonaviy tafakkur qiyofasini yaqqol namoyon etadi.

ADABIYOTLAR

1. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении. – Он же. Соч. в 4 т., т. 2. М., 1983.
2. Декарт Р. Рассуждение о методе. – Он же. Соч. в 2 т., т. 1. М., 1989.
3. Спиноза Б. Избр. произв., т. 1–2. М., 1957.
4. Башляр Г. Новый рационализм. М., 1987.
5. В поисках теории развития науки. М., 1982.
6. Шестов Л. На весах Иова. – В кн.: Он же. Соч. в 2 т., т. 2. М., 1993.
7. Гайденко П.П. Эволюция понятия науки (XVII–XVIII вв.). М., 1987.
8. Шашкевич П.Д. Эмпиризм и рационализм в философии Нового времени. М., 1976.
9. Lecky J. History of Rationalism. L., 1865.

UDK: 323>327:347(575.1)

Hakim RASULOV,
Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti, siyosiy fanlar nomzodi
E-mail: rhm1973@mail.ru

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti professori, tarix fanlari doktori E.O.Qobulov taqrizi asosida

SIYOSIY MADANIYATGA ASOSLANGAN SIYOSIY FAOLLIK

Annotatsiya

Maqolada siyosiy jarayonlarda siyosiy madaniyat namoyon bo'lishining ijtimoiy-siyosiy omillari, yangi O'zbekiston siyosiy tizimida siyosiy madaniyatni shakllantirish bilan bog'liq jarayonlar, jamiyat a'zolarining siyosiy madaniyati, siyosiy onglik va tarbiyalanganlik darajasi tizimli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Davlat, jamiyat, demokratlashuv, demokratik yadriyatlari, siyosiy, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, siyosiy faollik, siyosiy ishtirok, inson huquq va erkinliklari.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ОСНОВЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье системно анализируются социально-политические факторы проявления политической культуры в политических процессах, процессы, связанные с формированием политической культуры в новой политической системе Узбекистана, политическая культура членов общества, уровень политической сознательности и воспитанности.

Ключевые слова: Государство, общество, демократизация, демократические принципы, политические, общественно-политические процессы, политическая деятельность, политическое участие, права и свободы человека.

POLITICAL ACTIVITY BASED ON POLITICAL CULTURE

Annotation

The article systematically analyzes the socio-political factors of the manifestation of political culture in political processes, the processes associated with the formation of political culture in the new political system of Uzbekistan, the political culture of society members, the level of political consciousness and education.

Key words: State, society, democratization, democratic principles, political, social and political processes, political activity, political participation, human rights and freedoms.

Kirish. Siyosiy jarayonlarga siyosiy madaniyat prizmasi orqali qarash davlat va jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlarning mohiyatini har tomonlama chuqur idrok etish imkonini beradi. Chunki siyosiy madaniyat jamiyat ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni qamrab oluvchi uzviy xususiyatga ega bo'lib, siyosiy tafakkurni, shaxslar yoki ijtimoiy guruhlarining xulq-atvorini, siyosiy tafakkurini o'z ichiga oladi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining bu boradagi asosiy maqsadi ham "mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida ro'y berayotgan yangilanish va o'zgarishlarning muqarrar tarzda odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faolligi yuksalib borishi, fuqarolik institutlari nufuzi va mavqeyining oshishi, ularga ko'proq huquqlar berilishi jarayoni bilan uzviy bog'liq ekanini anglatadi"[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Siyosiy jarayonlarda siyosiy madaniyatning siyosiy faollikka ta'siri bilan bog'liq xorijiy tadqiqotchilardan I.A.Vasilenko, V. Franki, M.L.W.Hazeltonlar [5] va mamlakatimizda siyosiy madaniyat nazariyasi tadqiqotchilaridan N.Jo'rayev [3] asarlarida, E.Kadirov, N.Shodiyev [6], L.Tursunov [8], I.Qo'ng'irovlarning [2] ilmiy tadqiqotlarida har tomonlama o'rganilgan. Shuningdek, Prezident farmon va qarorlarida ham muammoning ustuvor jihatlarini belgilab berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning asar va ma'ruzalarida fuqarolarning siyosiy faollikni shakllantirish bilan bog'liq omillar e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada o'rganilayotgan muammo ilmiy tadqiqotning siyosiy va qiyosiy tahlil, mantiqiylik, ilmiylik va xolislik metodlari asosida yoritilishiga e'tibor qaratildi.

Tahlil va natijalar. Jamiyatni demokratlashtirishning eng muhim omili aholining siyosiy madaniyatiga asoslangan siyosiy faolligi bilan uzviy bog'liq. Fuqarolarning siyosiy madaniyati siyosiy xatti-xarakatlarda namoyon bo'ladi. Aksariyat hollarda aholining siyosiy passivligi, ijtimoiy boqimandaligi siyosiy madaniyatning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aytish mumkinki, haqiqiy demokratiya – xalqqa haqiqiy erkinlikni beradi. Erkin xalqda esa siyosiy madaniyat shakllanadi. O'z navbatida siyosiy madaniyat fuqarolarning jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida faollik ishtirok etishining asosi bo'la oladi.

Umuman olganda, siyosiy madaniyat insonning siyosiy xodisalar haqidagi tasavvurlari va uning amaliyotda namoyon bo'ladigan faoliyatidir. Shu ma'noda, siyosiy madaniyat insonning siyosiy xatti-xarakati namunalari kay darajada egallaganligini namoyish qiladi. Shuningdek, u insonning siyosiy jihatdan to'g'ri, tafakkur kilish qobiliyatidir. Siyosiy madaniyat, siyosiy ong bilan chambarchas bog'lik. Demokratik jamiyatlarga xos bo'lgan siyosiy madaniyat va siyosiy faollikni shakllantirish oson kechmaydi. Tadqiqotchi I.Qo'ng'irovga ko'ra: "Siyosiy madaniyat bir qator omillar (institutsional va noinstitutsional) ta'siri ostida o'zgaradi, ular bevosita yoki bilvosita ijtimoiy davlat va ijtimoiy sub'ektlarning

transformatsion faolligi bilan belginadi. Jamiyat siyosiy madaniyati davlat siyosati ta'sirida olib borilayotgan islohotlar natijasida o'zgarishi mumkin"[2]. Siyosatshunos olim N.Jo'rayev xulosalariga ko'ra esa "siyosiy sohada bu fuqarodan siyosiy faollik, o'z xohish-irodasini, maqsad va intilishlarini umumjamiyat va umumxalq manfaatlar bilan mushtarak holda hamda ana shu uyg'unlik mas'uliyatini chuqur anglagan tarzda siyosiy yo'llar bilan amalga oshirishni, yuksak siyosiy saviyani talab qiladi. Bu esa, o'z navbatida, yangilanishlar mohiyatini chuqur anglashni taqozo etadi. Shaxsning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi hissasi uning jamiyat hayotida faolligi bilan belgilanadi"[3, B. 348].

Jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi bo'lib, O'zbekistonda bu borada muayyan muammolar mavjud. Mutaxassislar fikricha, ijtimoiy qiyinchiliklar odamlarning siyosiy faol bo'lishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omil hisoblanadi. Boshqa tomondan, ba'zida siyosiy sahnada zararli harakatlar birinchi o'ringa chiqadi va bu odamlarni ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan uzoqlashtiradi. Bunday vaziyatni aksariyat hollarda aholining siyosiy madaniyati pastligi bilan izohlashga urinishadi.

Bunday muammolar nafaqat O'zbekistonda, balki barcha mamlakatlarda mavjud. Demokratik qadriyatlar bayrog'ini ko'targan davlatlarda ham inson huquqlari oyoq osti qilinayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Shu nuqtai nazardan qaraganda, inson huquqlari sohasidagi muammolar aslida global muammo sifatida qaralib, doimiy ravishda xalqaro tashkilotlar va yirik davlatlarning kun tartibida turadi. Bunday holatda, O'zbekistonda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, fuqarolar huquqlarini himoya qilish, siyosiy madaniyat darajasini oshirish kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Zero, siyosiy faollik inson ongli faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, murakkab siyosiy hodisadir. Shaxsning jamiyat hayotidagi ishtiroki uning siyosiy jihatdan qanchalik darajada faolligi bilan bog'liq. Shu jihatdan ham, siyosiy faollik o'zida insonning siyosiy ongi va siyosiy madaniyati darajasini, qobiliyati va intilishlarini namoyon qiladi. Jamiyatdagi o'zgarishlarga nisbatan munosabatini amaliy ifoda etadi. Ya'ni siyosiy faollik siyosiy ong va siyosiy madaniyatning jamiyat hayotida amalda namoyon bo'lishini aks ettiradi [4].

Fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishda, albatta, ularni siyosiy jarayonlarga jalb etish va undagi rolini oshirish muhim ahamiyatga ega. Yana bir narsani ta'kidlab o'tish lozimki, siyosiy faol deganda, odatda, davlat va jamiyat hayotidagi islohotlarga muxolif yondashadigan toifadagilarning nuqtai nazarlarini tushunish mutlaqo noto'g'ri. Boshqacha aytganda, siyosiy faollik darajasi hukumatga qarshilik darajasi bilan o'lchanmasligi lozim. Muxolifatmi, hukumatmi, insonning faoliyati siyosiy jarayonlarga ijobiy ta'sir qiladigan bo'lsa, jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatsagina shaxsni siyosiy faolligi yuqori deb baholash mumkin. Siyosiy faollik natajasidagi xatti-harakat jamiyatda keskinlikni keltirib chiqarmasligi kerak. Afsuski, zamonamizda bunday misolga tez-tez duch kelamiz.

Fuqarolar boshqaruv tizimida ishtiroki jarayonida qabul qilinayotgan har qanday qarori yoki davlat organlari tomonidan ishlab chiqilgan qonun, farmon va qarorlar o'ziga daxldorligini e'tibordan qochirmasligi lozim. Bu borada N.Makiavellining qarashlari diqqatga sazavor. U davlat boshqaruvida fuqarolarning ishtirokiga urg'u beradi va ularni samarali deb baholaydi. "Fuqarolar mansabdorlarni saylash va tayinlashdan tortib sud qilish ishlarigacha hukmdorlardan ko'ra adolatliroq ish olib boradi, fuqarolar bu borada hukmdorlardan ham ustunlik qilishi mumkin" [5].

Shu ma'noda siyosiy faollikning amaliy ahamiyatini quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin: 1) siyosiy faollik jamiyat a'zolarining tub maqsad va manfaatlarining amalda namoyon bo'lishini ifoda etadi; 2) siyosiy faollik jamiyatda mavjud bo'lgan muammolarni bartaraf etish maqsadida ommani birlashtirish xarakteriga ega bo'lib, umumdavlat vazifalarini hal qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi; 3) siyosiy faollik jamiyat siyosiy hayotida siyosiy ong va siyosiy madaniyatga nisbatan belgilovchi mavqeni egallaydi. Chunki siyosiy madaniyat va siyosiy ong siyosiy faollikning asosidir; 4) siyosiy faollik ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning hamda siyosiy tizimlarning o'zgarishi, almashinuvi bilan bog'liq holda turli darajada namoyon bo'ladi.

Darhaqiqat, faollik o'zining ob'ektiv zaruriyat ekanligi bilan muhim ahamiyatga egadir. Jamiyat a'zolari siyosiy jihatdan qanchalik faol bo'lsalar, ular ijtimoiy hayotning xilma-xil muammolariga yechim topishda imkoniyatlari kengayib boradi. Siyosatshunos olim N.Jo'rayev ta'kidlaganidek, "siyosiy madaniyat, siyosiy ong darajasi jamiyat hayotida inson ishtirokining qandayligini belgilaydi. Zotan, siyosiy madaniyat va siyosiy ong yuksak bo'lgan joyda odamlar hokimiyat ishida faolroq ishtirok etishadi. Qarorlar qanday qabul qilinishi, uning ijrosi qanday nazorat qilinayotganligini kuzatib borishadi, munosabat bildirishadi. O'z hayotlariga daxldor bo'lgan ma'muriy tadbirlarga befarq qarashmaydi. Aksincha, ularni tayyorlashda ishtirok etishadi, natijada qarorlar ijrosi uchun o'zlari manfaatdor sifatida mas'uliyatni his qilishadi" [3, B. 318].

Hozirgi vaqtda aholi siyosiy faolligini oshirish borasida qator vazifalar turibdi. Ularning asosiylarini quyidagilar tashkil etadi.

Birinchidan, jamiyat a'zolarining siyosiy madaniyati, siyosiy onglik va tarbiyalanganlik darajasini oshirib borish. **Ikkinchi**dan, siyosiy axborotning samaradorligini oshirish jamiyat a'zolarini mamlakatda va dunyoda yuz berayotgan siyosiy o'zgarishlardan o'z vaqtida xabardor qilish va mazkur jarayonlarga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish. **Uchinchi**dan, mehnat jamoalarida siyosiy mavzularga doir amaliy tadbirlar o'tkazib turish va ularda jamoa a'zolarining faol ishtirok etishlari uchun zarur sharoit va imkoniyatlarni yaratish. **To'rtinchi**dan, mamlakatning milliy mustaqilligi va suverenitetiga qarshi bo'lgan siyosatni targ'ib qilishga va uni jamiyat a'zolari ongiga singdirishga qaratilgan siyosiy faoliyatga yo'l qo'ymaslik.

Amalga oshirilayotgan islohotlarning natijadorligi esa bevosita xalqimizning siyosiy ongi va madaniyatining rivoji bilan chambarchas bog'liqdir. Qayd etib o'tilgan islohotlar esa shaxs siyosiy madaniyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu mamlakat siyosiy hayoti, siyosiy jarayonlar, siyosiy hokimiyatni idora etish, undan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan insonlar (shaxslar), turli-xil ijtimoiy guruhlar, siyosiy institutlar va tashkilotlar, harakatlarning o'zaro munosabatida namoyon bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, islohotlar davrida aholi siyosiy faolligini oshirish masalasi birinchi galda davlat hokimiyati organlariga katta mas'uliyat yuklamog'ga. Shu bois ham davlat o'z ixtiyorida bo'lgan ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, bosma nashrlardan, shuningdek, jamoat va nodavlat tashkilotlarining imkoniyatlaridan foydalanib jamiyat a'zolarining siyosiy faolligini oshirishga harakat qiladi.

Jamiyat siyosiy sohasi aholining siyosiy ongi va siyosiy madaniyati asosida takomillashib boradi. Bu jarayon o'z navbatida jamiyatning demokratlashuviga hamda inson siyosiy madaniyatining shakllanishida asos bo'lib xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, inson siyosiy madaniyati, davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtiroki uning siyosiy ongi va siyosiy faolligining darajasi bilan belgilanadi. "Fuqarolarning siyosiy

ongi va madaniyati yuksalmasdan boshqaruvdagi ommaviy ishtiroki siyosiy inqirozlarga sabab bo'lishi mumkin"[6] Shu bois O'zbekistonda jamiyat siyosiy sohasini erkinlashtirish va demokratlashtirish jarayoni inson omili bilan bog'liq holda izohlanmoqda. Zero, yangilanish va islohotlarning maqsadi inson manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayon insonning faol ishtirokisiz amalga oshmaydi [7].

Siyosiy va huquqiy madaniyatning o'zaro aloqadorlik xususiyatlarini o'rgangan tadqiqotchi L.Tursunovga ko'ra: "Siyosiy madaniyat, siyosiy tajribani shakllantirish, saqlash va yetkazish tizimi bo'lib, jamiyatning rivojlanishi, saqlanishi va yuksalishini ta'minlaydigan qadriyatlar va normalar to'plami vazifasini bajaradi. Har qanday madaniyat ongi va xatti-harakatlarida amalga oshirilganligi sababli, siyosiy madaniyat tegishli siyosiy ong va ijtimoiy guruhlar, shaxslarning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi"[8].

Siyosiy madaniyat jamiyat siyosiy faoliyatining ma'lum bir tizimini rivojlantirish jarayonida qadriyat yo'nalishlari, xulq-atvor namunalari va siyosiy bilimlarning o'zgarishi natijasidir. Bizningcha, siyosiy madaniyatni amalga oshirish shaxslar, ijtimoiy guruhlar faoliyatida, ularning siyosiy hokimiyat haqidagi g'oyalari darajasida, shuningdek, jamiyat hayotida sodir bo'layotgan hodisalarga baho bera olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Shu jihatdan, siyosiy madaniyat namoyon bo'lishining quyidagi shakllarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: siyosiy madaniyat namoyon bo'lishining birinchi ko'rinishi hokimiyatga munosabatdir. Hokimiyat – bu umumiy ma'noda harakat qiluvchi ma'lum bir ta'sirning qobiliyati va imkoniyatlari, odamlarning ifodasi, hokimiyat, qonun, kuch va boshqalar. orqali xulq-atvordir. U hukmronlik va bo'syunish munosabatlarini aks yettiradi [9].

Siyosiy jarayonlarda siyosiy madaniyatning ko'rinishlaridan yana biri siyosiy faoliyat uslubidir. Aksariyat G'arb davlatlarida jumladan, AQSh, Fransiya, Angliya, Germaniya kabi mamlakatlarda ijtimoiy-siyosiy hayot nisbatan ochiqroq, fuqarolarning siyosiy faoliyat va jarayonlarda imkoniyatlar kengroqdir. Shu bilan birgalikda siyosiy hayotda ishtirok etish imkoniyati cheklangan jamiyatlar ham mavjudki, bunday mamlakatlarda aholining barcha qatlamiga ham amalda siyosiy munosabat va jarayonlarda to'laqonlik ishtirok etish imkoniyat berilmaydi. Boshqacha aytganda, jamiyat siyosiy faoliyat uchun yopiq, faqat davlat boshqaruv tizimi uchun ishlaydigan toifalar uchun siyosiy faoliyatda ishtirok etish imkoni beriladi.

Siyosiy madaniyat namoyon bo'lishining uchinchi shakli fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi ta'siri va ishtiroki darajasidir.

Siyosiy madaniyat namoyon bo'lishining to'rtinchi shakli jamiyatning siyosiy kayfiyatidir. Aniqrog'i, siyosiy jarayonlarda kim hukmron rol o'ynaydi: inqilobiy, islohotchi,

imperialistik, millatchi va boshqalar kuchlar. Demak, jamiyat siyosiy kayfiyati shunga monand shakllanadi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, qaysiki mamlakatda aholining siyosiy faolligi darajasi yuqori bo'lsa, ushbu mamlakat ijtimoiy hayotida demokratik tamoyillar ustuvorlik kasb etadi. O'zbekistonda hali aholining siyosiy faolligi bugungi zamon talablari darajasida shakllanmagan. Shu bois, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichdagi asosiy vazifalaridan biri demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurish jarayonida fuqarolarning mamlakatda amalga oshayotgan yangilanish va islohotlardagi faolligini ta'minlash uchun shart-sharoit yaratishdan iboratdir.

Xulosa va takliflar. Tahlillar O'zbekistonda siyosiy jarayonlarda fuqarolar faolligi quyidagi o'ziga xos omillar asosida yuz bermoqda deb xulosa qilish imkonini beradi.

Birinchiidan, siyosiy jarayonlarda fuqarolar faolligi aholining tarkibiga ham bog'liq. O'zbekistonda turli millatga va e'tiqotga mansub xalqlar yashaydi. Aholining yosh jihatdan tarkibi ham ko'pchilik mamlakatlardan ancha farqlanadi. Mamlakat aholisining 60 foizdan ortig'ini bolalar va o'smirlar ya'ni, 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi. 130 dan ortiq millat va elat vakillari yashaydi.

Ikkinchiidan, O'zbekistonda barcha sohalarida islohot va yangilanishlar jarayoni amalga oshmoqda. Hozircha aholi ongida mustaqil fikrlash tuyg'usi, davlat va jamiyat boshqaruvini jamoatchilik tomonidan to'la nazorat qilish madaniyati shakllanmagan.

Uchinchiidan, siyosiy jarayonlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan siyosiy partiya va harakatlar, jamoat tashkilotlari rasman shakllangan bo'lsa-da, siyosiy jarayonlarda to'la namoyon bo'lishga erishgani yo'q. Siyosiy hokimiyatning bu institutlari siyosiy faollikni belgilovchi mustaqil siyosiy sub'ekt darajasiga yetishishi kerak bo'ladi.

To'rtinchiidan, dunyo tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi davlat hokimiyatning markazlashuvidan ko'ra mahalliy hokimiyat va o'z-o'zini boshqaruv organlarining vakolatlarini kengaytirish orqali amalga oshadigan bo'lsa, bu jarayon yanada tezlashadi. O'zbekistonda davlat hokimiyatining vakolatlarini bosqichma-bosqich mahalliy hokimiyat va o'z-o'zini boshqaruv organlariga berish jarayoniga endi kirishila boshlandi. Bu boradagi islohotlarni, jumladan, mahalliy hokimiyat vakolatlari va mustaqilligini, uning shakllanishida saylov institutining qo'llanilishini ta'minlashga erishi maqsadi to'la amalga oshirilishiga erishish lozim.

Xulosa qilib aytganda, har bir insonning jamiyat hayotida, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda mustaqil sub'ekt sifatida ishtirok etishi, qonun ustuvorligi, demokratiya, erkinlik kabi hayotiy qadriyatlarning bosh tamoyilga aylanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. «Ўзбекистон» НМИУ. 2021. –Б.81
2. Кўнғиров И. «Сиёсий маданият трансформацияси» тушунчаси ва унинг илмий асосланиши. // Жамият ва бошқарув №2, (96) 2022, –Б. 81.
3. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Тошкент «Маънавият», 2008.
4. Расулов, Х. М. (2021). выборный явление и проблема совершенствования электрокультуры населения. *Восточно-европейский научный журнал*, (11-6 (75)), 28-32.
5. Франки В. Человек и поисках смысла –М: прогресс. 1990. Стр. 58.
6. Шодиев Н.О. Сиёсий модернизация жараёнида фуқаровий фаоллиқни ошириш механизмларини такомиллаштириш.// сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент- 2020. –Б.17.
7. Mamanovich, Rasulov Hakim. "The mass media as a subject of political and legal propaganda." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 2.10 (2022): 122-128.
8. Турсунов Л. Ёшларда ҳуқуқий-сиёсий маданиятни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари. // Фуқаролик жамияти. 1(65) 2021. –Б.13. (11-15)
9. Расулов Х. Ҳуқуқий маданият: муаммонинг ижтимоий-сиёсий омиллари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 10/5. – С. 335-342.

UDK:159.937-053.(043.3)

Nodira RAXIMOVA,
Andijom davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: noditaraximova@list.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), B.Parmonov taqrizi asosida

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ НА УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Аннотация

В статье исследуются психологические методы и средства, специфика процесса самостоятельного мышления у будущих педагогов на учебных занятиях. Отмечено, что широкое использование проблемных ситуаций на учебных занятиях имеет большое значение для формирования у будущих педагогов навыков самостоятельного и творческого мышления.

Ключевые слова: Социальная ситуация, учебная деятельность, учащиеся, проблемная ситуация, проблемный вопрос, общение, эмоциональная близость, научное мышление, интеллектуальное развитие

RAKHIMOVA N. BSOCIO - PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPROVING THE PROCESS OF INDEPENDENT THINKING AMONG FUTURE TEACHERS IN THE CLASSROOM

Annotation

The article examines psychological methods and means, the specifics of the process of independent thinking in future teachers in the classroom. It is noted that the widespread use of problematic situations in the classroom is of great importance for the formation of future teachers' skills of independent and creative thinking.

Key words: Social situation, educational activity, students, problem situation, problem question, communication, emotional intimacy, scientific thinking, intellectual development.

O'QUV MASHG'ULOTLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada o'quv mashg'ulotlarida bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil fikrlash jarayonining psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. O'quv mashg'ulotlarida muammoli vaziyatlardan keng foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllanishida katta ahamiyat kasb etishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy vaziyat, o'quv faoliyati, talabalar, muammoli vaziyat, muammoli masala, muloqot, emotsional yaqinlik, ilmiy tafakkur, intellektual rivojlanish

Kirish. Har bir davlatning ijtimoiy iqtisodiy ma'naviy rivojlanishi ijtimoiy hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadigan ulkan o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda jamiyatning mustaqil ijodiy, kreativ fikrlay oladigan shaxslarga bo'lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Shu munosabat bilan bo'lajak o'qituvchilarning kelajakdagi pedagogik kasbiy faoliyatga tayyorlash masalalarida ulardagi mustaqil tafakkurni taraqqiy etish masalasi alohida ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masalalardan biridir [1].

Chuqur va keng bilimlarga ega bo'lgan, jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi, jamiyat va millat taqdiri uchun o'z mas'uliyatini xis eta oladigan iktidorli bo'lajak o'qituvchilar shaxslarini kamol toptirish va tarbiyalash dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan vazifalar sarasiga kiradi. Chunki uzgalar fikriga karam bo'lish, mantiqiy mustaqil ijodiy tafakkur xususiyatlarini yetarlicha shakllanmaganligi, mas'uliyatsizlik jamiyat taraqqiyotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi bo'lajak o'qituvchilar ilmiy tafakkuridagi o'ziga xosliklarni o'rganishning psixologik va ijtimoiy ahamiyati, shuningdek ushbu muammoni yetarli darajada o'rganilmaganligi bilan belgilanadi.

Mustaqil fikrlash bir karashda shaxsning individual xususiyati bulsa-da, bu xususiyat jamiyatda, ijtimoiylashuv jarayonida, faoliyat jarayonida, insonlar urtasidagi o'zaro ya'ni emotsional munosabatlar shakllangan vaziyatlarda rivojlanadi.

Mustakil fikrlash-shaxsning shunday kobiliyatiki, u tufayli odam narsa va xodisalar xususida o'z qarashi va nostandart yechimlariga ega buladi [10].

Fikrlashning mustaqilligi bo'lajak o'qituvchi mutaxassislar kasbiy kompetentligini shakllantirishda uchun juda katta ahamiyatga ega. Shuning uchun auditoriya va audoriyadan tashqari o'tkaziladigan mashg'ulotlarda turli usul va metodlar, muammoli vaziyatlarni qo'llash orqali ushbu tafakkur xususiyatni takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Albatta u yoki bu muammoli masalani yechimini mustaqil, tanqidiy yondashish orqali taxlil qilish jarayonida talaba shaxsini, fikrini xurmat qilish, yechimni topishdagi pozitsiyasini qo'llab quvvatlash zarur.

Adabiyotlar tahlili. Psixolog V. A. Krutetskiy tafakkurining mustakilligini aktivlashtirish maqsadida yangi uquv materialini evristik xarakterda uzlashtirish foydayli ekanligini ta'kidlab utadi. V. A. Slavyonin har qanday inson o'z faoliyatini erkin mustaqil, fikr ostida amalga oshirishi kerakligini ta'kidlagan. V. I. Zagvyazinskiy, Y. L. Kolominskiy, L. V. Kuzmina, A. A. Rean, L. M. Fridman va boshqalar asarlarida; o'qituvchining mustaqil fikrlash tarzining ijodiy faoliyatga tayyorlash tizimi, S. A. Arxangel'skiy, L. F. Spirinlar jamoada o'qituvchining mustaqil va ijodiy xulq-atvori psixologiyasi va ijodiy pedagogik modeli V. A. Kan-Kalik, N. D. Kabi masalalarni o'z tadqiqotlarida o'rganlar.

E.G. G'oziyev mustaqil fikrlashni oqilona yullari bilan o'stirish uchun favqulodda xolatlarida talabani mazkur xususiyatini qoralamasdan, balki uni rarbatalantirish usulidan foydalanish to'g'riroq bo'ladi, deb ta'kidlagan [3].

R.I. Sunnatova, V. M Karimovalar tafakkur va mustaqil fikrlashning ijtimoiy psixologik moyiyati borasida fikrlarini bildirib o'tganlar. Chunki bu xislat rivojlanishi natijasida narsa va xodisalarni asoslash, dalillash, isbotlash, ishontirish kabi aqliy kamolatga yordam beruvchi, bilimlarni puxta uzlashtirishga eltuvchi aqliy faoliyat komponentlari takomillashadi. [8]

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv mashg'ulotlarida talabalarni mustaqil fikrlash xususiyatni takomillashtirishda interaktiv ko'rinishlarda olib borilishi shuningdek :

1) Talabalarni mavzu dorirasida asosiy tayanch atamalarga tug'ri ta'rif berishga, analiz qilishga, taqqoslash, abstraksiyalash va umumlashtirishga o'rgatish;

2) o'z fikrini tugri, ravon va aniq izxor etish yulini tushuntirishi;

3) mustaqil ravishda xukm vl xulosa chikarish, muloxaza yuritish kabi fikr yuritish formalari ularda aqliy ko'nikma va malakalarni ustirish amalga oshiriladi. [6] .

Talabalarining mustaqil fikrlash tajribasini shakllantirish vazifasi ta'limning barcha tashkiliy shakllarida olib borilishi mumkin

Ma'ruzalar, amaliy va seminar mashg'ulotlari, mustaqil darsdan tashqari mustaqil ta'lim sharoitida talabalarining mustaqil ishlari turli tabiatdagi muamoli vaziyatlar va masalalar yechimlari asoslanishi kerak.

Muammoli ma'ruza talabalarda o'rganilayotgan masalalarga qiziqishni uyg'otadi, qo'shimcha ma'lumot qidirishda faollik va mustaqillikni rag'batlantiradi, kasbiy faoliyatning qarama-qarshiliklarini modellashtiradi; talabalar tomonidan bilim, go'yo muammoni hal qilish jarayonida mustaqil ravishda olinadi. Muammoli vaziyatlar bilan ishlash jarayonida quyidagilarga aloxida e'tibor qaratilishi zarur [7,8]

- barcha talabalarining e'tiborini faollashtiradigan va fikrlashning daliliy rivojlanishiga hissa qo'shadigan ijodiy insholarni himoya qilish shaklida;

- muammolarni shakllantirish va hal qilish, nazariy bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradigan aniq kasbiy vaziyat muammolarini (ilmiy muammolarni) hal qilish sifatida;

- Muloqot treninglari shaklida. Muloqot treninglar bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini shakllantirishning o'ziga xos faol usuli hisoblanadi, chunki bu tayyorgarlik ma'lum bir shaklda tadqiqot, o'qitish va o'qitishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, talabalar shaxsiining ijtimoiy ehtiyoj va motivatsion sohasiga ta'sir ko'rsatiladi, aks yettirish qobiliyatlari rivojlanadi, yaxlit kasbiy ong shakllanadi va o'ziga bo'lgan ishonch darajasi oshadi.

Mustaqil fikrlash tajribasini shakllantirish jarayoni darslarni tashkil etishning zarur mexanizmlari, shakllari va usullaridan foydalangan holda o'qituvchi va talabalarining yetarli darajada maxsus tashkil etilgan sharoitlarda maqsadli, interfaol va o'zaro yaqin emotsional munosabatlarga asoslangan xolda olib borilishi bu borada samaralari natijalarga erishish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Darslarni tashkil etish shakllari va usullari kompleks tarzda qo'llanilishi va o'tkazilayotgan mashg'ulot shaklining ma'lum bir bosqichining vazifalariga bog'liq bo'lib, kasbiy va ijodiy fikrlash tajribasini shakllantirishga qaratilgan quyidagi usullar guruhlarini ajratish mumkin: o'quv faoliyatini tashkil etish usuli bo'yicha: [9]

a) tarkibiy va mantiqiy (vazifa) usullari. Ular didaktik muammolarni shakllantirishni bosqichma — bosqich tashkil

yetish, ularni hal qilish usullarini tanlash, natijalarni tashxislash va baholash (oddiydan murakkabgacha, nazariyadan amaliyotga)

b) o'qitish usullari bilan tavsiflanadi. Ular o'quv va kognitiv harakatlarning ma'lum algoritmlarini ishlab chiqish bo'yicha faoliyat tizimi va o'quv jarayonida odatdagi muammolarni hal qilish usullari (meyoriy bosqichda ijodkorlik yelementlari qo'shilishi kerak bo'lgan testlar va amaliy vazifalar).

C) o'yin usullari. Ushbu usullar guruhi o'quv jarayoni subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'yin shakli bilan tavsiflanadi; ta'lim vazifalari o'yin mazmuniga kiritilgan (biznes o'yinlari, professional janglar, munozaralar). Fikrlash nutq vositachiligidagi yeng faol va murakkab bilim jarayoni bo'lganligi sababli, o'quvchilarning rivojlanishiga alohida e'tibor berilishi kerak.

O'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish, talabalarni mustaqil fikrlash jarayonini rivojlantirishning eng qulay va tasdiqlangan usullaridan biri- bu mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etishdir.

Talabalarining mustaqil ishlarning shakllari va mazmunini hisobga olgan holda, o'qituvchi ushbu faoliyat turining maqsadlarini birinchi o'ringa qo'yishi kerak. Talabalarining mustaqil ishlarni tashkil etish turli maqsadlarni o'z ichiga oladi, ular orasida: [4,6].

- olingan bilim va ko'nikmalarni tizimlashtirish va mustahkamlash; - nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish;

- mustaqil fikrlashni shakllantirish, o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini takomillashtirish, o'zini o'zi anglash qobiliyati;

- talabalarining bilim qobiliyatlari va faolligini rivojlantirish: ijodiy tashabbus, mustaqillik va tashkilotchilik;

- normativ, huquqiy, ma'lumotnoma hujjatlari, maxsus adabiyotlardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

- tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish;

- mutaxassislikni rivojlantirish bo'yicha muntazam maqsadli ishlarni rag'batlantirish;

- umumiy kompetensiyalarni shakllantirish;

- kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar asosida ijodiy fikrlashni rag'batlantiradigan va rivojlanishiga hissa qo'shadigan bir qator shartlarni aniqlangan: [2,6,7].

- qat'iy belgilangan va qat'iy nazorat qilinadigan holatlardan farqli, tarzda tugallanmagan yoki ochiq vaziyat;

- keyingi faoliyat uchun texnika va strategiyalarni, obyektlar va vositalarni yaratish, ishlab chiqish;

- mas'uliyat va mustaqillikni rag'batlantirish;

- mustaqil ishlarni, kuzatishlar, his-tuyg'ular, umumlashmalarga ye'tibor.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy barqarorligini shakllantirishni tarkib toptirish zaruriyati shundan iboratki, u talabalarga pedagogik faoliyatni to'g'ri rejalashtirish, innovatsion yondoshuv orqali amalga oshirish, pedagogik faoliyatda ko'plb uchrab turadigan kutilmagan va nostandart sharoitlarda to'g'ri yechimni mustaqil ravishda topish, o'zini-o'zi nazorat qilish kabi imkoniyatlarni yaratadi.

Zamonaviy o'qituvchi, agar u ijodiy va mustaqil firlay oladigan shaxs sifatida shakllanmagan bo'lsa, jamiyatiga unga belgalangan vazifalarini bajara olmaydi. jarayon.

Mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik, maqsadga intiluvchanlik —mustaqil fikrini shakllantirish uchun hozir va kelajakda hayotiy muhim muammolar bo'yicha mustaqil yechimlar, qarorlar qabul qilishni takomillashtirish, rivojlantirish uchun zarur hisoblangan bo'lajak o'qituvchilar shaxsining muhim sifatleri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности.- М., Наука, 1980.- 333 с. 4 Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: "Академия", 2002. – 287
2. Алимов А.Т. Развитие самостоятельного творческого мышления у учащихся в процессе обучения Молодой учёный 2014 г №1
3. Goziyev E g tafakkur psixologiyasi Toshkent ukituvchi 1990 yil
4. Ergasheva G O ' quvchilardada mustaqil fikrlashnash haqullari Academic RESEARCH in EDUCATIONAL SCIENCES Volume 1 / ISSUE 4 / 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804 Academic Research, Uzbekistan
5. Farfiyeva K. A. Ospirinlardada ilmiy tafakkurning psixolog hususiyatlari talim psixologiyasi / ta'lim psixologiyasi
6. Иванова И.П. Развитие творческого мышления студентов в условиях проблемно-дательного обучения Старополь 2002г
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. talimda innovatsiya texnologiyalari (talim muassasalari pedagog- ukituvchilari uchun amaliyy tavsiyalary) Toshkent iste ' dod, 2008 y.-
8. Karimova V.M . Sunatova R. I.Tojiboyeva Mustaqil fikrlash Toshkent 2000 yil,
9. Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: "Академия", 2002. - 287 с
10. Psixologiya " electron darslik 2004 yil yanvar.

UDK: 101.9

Bahodir RAXMANOV,
Samarqand davlat universiteti falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: bagadir777@mail.ru

TATU Samarqand filiali dotsenti, falsafa doktori (PhD) I.Rizayev taqrizi asosida

SYNERGETIC THINKING AND ITS SIGNIFICANCE IN RESEARCH OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF CENTRAL ASIA

Annotation

This article analyzes the evolution of thinking and its various approaches, exploring historical trends and modern requirements. The author draws attention to the rejected ways of thinking that did not meet the needs of the new era, and emphasizes the importance of a synergistic approach that takes into account the complexity of processes, self-organization and non-linear states in the study of the world. The article calls for the understanding and application of the principles of synergetic thinking for a deeper understanding of complex phenomena and processes in scientific and philosophical research.

Key words: Synergetics, methodology, thinking style, non-linearity, self-organization, evolution, principle.

СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ИССЛЕДОВАНИИ ФИЛОСОФСКОГО НАСЛЕДИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье анализируется эволюция мышления и его различные подходы, исследуя исторические тенденции и современные требования. Автор обращает внимание на отвергнутые способы мышления, которые не отвечали нуждам новой эпохи, и подчеркивает важность синергетического подхода, который учитывает сложность процессов, самоорганизацию и нелинейные состояния в изучении мира. Статья призывает к пониманию и применению принципов синергетического мышления для более глубокого понимания сложных явлений и процессов в научных и философских исследованиях.

Ключевые слова: Синергетика, методология, стиль мышления, нелинейность, самоорганизация, эволюция, принцип.

SINERGETIK TAFAKKUR VA UNING MARKAZIY OSIYO FALSAFIY MEROSINI TADQIQ ETISHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tafakkur evolyutsiyasi va uning turli yondashuvlari tahlil qilinib, tarixiy tendensiyalar va zamonaviy talablar o'rganilgan. Muallif yangi davr ehtiyojlariga javob bermaydigan, rad etilgan fikrlash usullariga e'tibor qaratadi va dunyoni o'rganishda jarayonlarning murakkabligi, o'z-o'zini tashkillashtirish va noxiziq holatlarni hisobga oladigan sinergik yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek ilmiy va falsafiy tadqiqotlarda murakkab hodisa va jarayonlarni chuqurroq anglash uchun sinergetik fikrlash tamoyillarini tushunish va qo'llash lozimligiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sinergetika, metodologiya, fikrlash tarzi, noxiziqlik, o'z-o'zini tashkillashtirish, evolyutsiya, tamoyil.

Kirish. Biz yashayotgan davr shiddat bilan o'zgarib borayotir. Dunyoning turli mintaqalarida manfaatlar to'qnashuvi, raqobat, keskinlik tobora avj olayotgan xalqaro maydondagi murakkab vaziyatlarni hisobga olgan holda, oldimizga qo'ygan maqsadlarimizga erishishimiz, Vatanimiz obodligi va xalqimiz farovonligi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladigan vazifalarimizni bajarishimiz lozim. Bu jarayonda har birimizdan, vatanparvarlik, fidoyilik, professionalizm barobarida yuksak aql idrok va tafakkur talab etiladi. To fikrlash qobiliyatini bugungi zamonga hamohang tarzda noxiziqli tarzda shakllantirmas ekanimiz, ijobiy samaraga erishishimiz mushkil. Aslida mamlakatimizda o'tkazilayotgan barcha sohadagi o'zgarish va islohotlarning qon tomiri yangicha fikrlashdan boshlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev jamiyatni yangilash va taraqqiy toptirish uchun islohotlar zarurati haqida ta'kidlab, shunday fikr bildiradi: "Islohot – bu yangilanish, o'zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o'zgarishi kerak. Inson o'zgarsa, jamiyat o'zgaradi" [1]. Darhaqiqat inson o'zgarsagina jamiyat o'zgaradi. masalaning muhim tomoni shundaki, inson

o'zgarishi uchun avvalo uning fikri va tasavvuri o'zgarishi lozim. Fikr va tasavvur esa tafakkurning muhim elementidir. Demak, biz tafakkur tarzimizni o'zratiribgina, islohotlar samarasi va maqsadlarimiz ijobatiga erishamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda "tafakkur", "tafakur tarzi", "tafakkur uslubi" tushuncha va atamalar zamonaviy ilmiy bilimlarda tez-tez tilga olinmoqda. Sababi bu tushunchalar, nafaqat jamiyat, balki, inson, tabiat va umuman borliqqa nisbatan munosabatlarini o'zida mujassam etadi. Biz falsafiy tafakkur va uning zamonaviy shaklining tadqiqotimiz samaradorligi va amaliy natijadorligi borasida to'xtalib o'tamiz.

Falsafiy tafakkur uslubi ilmiy tafakkur uslubi kabi turli xil shakllarda namoyon bo'lish bilan xarakterlanadi. Bunday falsafiy tafakkur shakllarining ko'p qirraligi nimaga bog'liq, degan savol kelib chiqadi. Bu savolga javob berishda shu narsani hisobga olish kerakki, u yoki bu tafakkur uslubining mazmuni falsafaning asosiy masalasini, tafakkurning borliqqa, ruhning tabiatga bo'lgan munosabatini hal qilish bilan belgilanadigan dunyoqarashlik va metodologik xususiyati bilan belgilanadi. Agar dunyoqarashlik va metodologik jihatlar

mazmunni belgilasa, ularning konkret namoyon bo'lishi esa falsafiy tafakkur uslubining shaklini tashkil etadi.

Tafakkur ijtimoiy munosabatlar, ularning tuzilishi va tarkibiy qismlari va boshqa ijtimoiy-ma'naviy omillar bilan bog'liqdir. Ya'ni bu tushuncha ijtimoiy munosabatlar umumlashmasi bilan karakterlanadi.

Har bir davrning ijtimoiy-tarixiy jarayonlari o'ziga xos tafakkur shakllari bo'ladi. Demakki biz yashayotgan davrning ham o'ziga xos tafakkur uslubi mavjud bo'lib, u xilma-xil tarzda namoyon bo'ladigan tarixiy hodisa hisoblanadi. Ya'ni har qanday boshqa usullar singari, tafakkur usuli ham ijtimoiy-tarixiy voqelikning in'ikosi bo'la oladi.

Falsafa va fan tarixida turli xil tafakkur uslublari mavjud bo'lgan. Har bir uslub haqiqatni topish va bilish uchun tafakkurning universal uslubi sifatida qo'llanilgan [2]. Biroq, tarixiy taraqqiyot jarayonida bunday tafakkur uslublari yangi davr ehtiyoj va talablariga javob bera olmaganligi uchun muayyan darajada inkor etilgan. Bunga misol qilib, sofistik, eklektik, mexanistik, metafizik va boshqa tafakkur usullarini keltirish mumkin. Garchand ular bugungi kunda ham stixiyali tarzda, ba'zan qo'llanilsa ham, ammo zamonaviy tafakkurning ustuvor uslubi bo'la olmaydi. Xuddi shunday dialektik uslublarning xam inson tafakkurining mutlaq, yakkayu-yagona uslubi bo'lib qolishi dargumon ekanligini bugungi voqea-hodisalar va ijtimoiy-tarixiy jarayonlar ko'rsatmoqda. Insoniyat bu usullarning har birini kerakli sohada va zarur bo'lganida ishlatishni o'rganib olgan hamda amaliyotda bu tajribaga tayanib, faoliyat olib boradi. Dialektik tafakkur klassik fanda chiziqli tarzda xotik tafakkurni, undan tasodifiy komponentlarni tozalab, rad etishga urindi. "Tafakkur borasida tasodif haqida gapirishni bas qilsak, biz oldinga qarab katta qadam qo'ygan bo'lamiz" [3], - degan edi Hegel. Sinergetik tafakkur salbiy holatlarga duch kelmasdan turib, ijobiy holatlar bo'lmaydi, tarzida ish ko'radi. Yaxshilik va yomonlik, salbiy va ijobiy, tug'ilish va o'lish bir birlarini to'ldirishadi va o'zaro bog'liqlikda bo'lishadi. Bugungi kunda ko'pchilik ilm-fan ahlining e'tiborini tortayotgan sinergetik tafakkur tarzi esa nisbatan optimal va muhim ilmiy-falsafiy uslub bo'lib qolmoqda. Vaqt o'tib sinergetik tafakkur ham eskiradi, deyshga esa hozircha ilmiy asoslar va bashoratlar mavjud emas.

Sinergetik tafakkur bizni qurshab turgan olam va insonni murakkab ochiq dinamik sistema sifatida ko'ruvchi nochiziqli tafakkur tarzi hisoblanadi. Xolizmning yangicha tushunish sinergetik tafakkurning o'ziga xosliklaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sinergetikani dialektika asosida shakllangan va uni to'ldiradigan ilmiy qarashlar majmui, deb hisoblaydiganlar va aksincha, dialektikaga endi zarurat yo'q, uni sinergetika bilan almashtirish lozim, degar aqidadagi olimlar ham yo'q emas. Bir haqiqatni e'tirof etish kerakki, dialektik tafakkur tarzini to'liq inkor etish to'g'ri emas [4]. Sinergetikada esa o'z-o'zini tashkillashtirish, o'z-o'zini boshqarish, nomuvozanatlik, nochiziqli holat va jarayonlarni o'rganish, xaos va tartibot tasnifi muhimdir. Mazkur uslub olamni yangicha izohlashga qaratilgan bo'lib, undagi murakkablikni o'rganishga, tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning tabiatini, xossasi va strukturasi bilishga yo'naltirilgan ilmiy yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda.

Agar dialektika dunyoqarash sifatida ko'proq chiziqli tafakkuriga asoslangan bo'lsa, sinergetika nochiziqli tamoyilini ilgari suradi. Ushbu tamoyilga ko'ra, taraqqiyot oldidan belgilab qo'yilgan yo'ldan ketmay, har bir narsaning ichki bir xususiyati va tashqi aloqadorligi negizida har safar yangi va betakror yo'ldan borishini ko'rsatadi.

Ye.N.Knyazeva va S.P.Kurdyumovlar haqli ravishda ta'kidlashicha, sinergetika bizning dunyo haqidagi

tasavvurlarimizni tubdan o'zgartirib, ilgari tafakkur inersiyasini (murakkablik qarshisidagi cho'chishlar, beqarorlik, nostabililik va xaosga bo'lgan salbiy munosabatlar, Yer sharida ilmiy axborotlar va aholining eksponensial (birdaniga, keskin) tarzda o'sishi va boshqalarni) taqiq va cheklashlarni buzib yubormoqda [5]. Bu fan tabiiy-ilmiy bilimlar chegarasidan chiqib, ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy va sotsial sohadagi bilimlar sohasiga ham kirib bordi. Chunki, koevolyutsion (biologik turlarning birgalikdagi evolyutsiyasi) jarayonlar, bifurkatsion sakrashlar, nochiziqli rivojlanish jarayoni butun borliqqa xosdir.

M.V. Sapronov fanlarning gnoseologik asoslarini yangi darajaga ko'tarish masalasida klassik paradigmalardan voz kechib, sinergetik konsepsiyaga ega bo'lish kerakligini aytadi. U sinergetikada atrofdagi voqelikka yangicha qarashni, ilmiy mezonlarning yangi idealni, muammolarni qo'yish va hal etishda yangicha yondashuvni, insonning bilim imkoniyatlaridan foydalanishning yangi prinsiplari ko'radi [6].

Sinergetik tafakkurning o'ziga xos prinsiplarini bilish ilmiy falsafiy tadqiqotlar jarayonlari va metodologik ahamiyatlari tasniflashda muhim hisoblanadi. A.A.Drujkin ta'kidlashicha sinergetik tafakkur prinsiplarini quyidagilardan iborat:

- olamda tasodif, nomuvozanatlik va beqarorlik muhim rol o'ynaydi;
- nochiziqli jarayonlar harakati oldindan aytib bo'lmaz va ko'pvariantlidir;
- xaosdan tartiblilik spontan tarzida vujudga kelishi mumkin;
- nochiziqli tafakkur determinizmni rad etadi. Bundan tashqari sinergetik tafakkur olamni yangicha ko'rishni shakllantiradi [7].

Yuqoridagi prinsiplarga asosan sinergetik metodologiyaning muhim vazifalarini ham belgilab olish mumkin. Biz tadqiqot davomida Markaziy Osiyo mutafakkirlarining falsafiy merosini tadqiq etish barobarida, tarixiy va ijtimoiy jarayonlarni, o'sha davrdagi umumiy dunyoqarashni ham inobatga olishimiz lozim. Shu bilan birga falsafiy qarashlardagi bugungi davr uchun muhim bo'lgan g'oya va ta'limotlarini ham nechog'liq dolzarb ekanligini tadqiq etish zarur. Zero aynan sinergetik metodologiya asosida falsafiy bilimlarni tadqiq etish, o'sha davrdagi g'oya va qarashlarni "yangilash" barobarida, integratsion bilimlarni ham hosil qilish imkoniga ega bo'lamiz. Zero Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilmiy-ijodiy asarlarida sinergetika kabi yangi ilmiy atamalar qo'llanilmagan bo'lsa-da, ularning ijodiy faoliyatlarida sinergetik qonuniyatlar amal qilgan. Boshqacha qilib aytganda, sinergetika atamasi ilm-fan ga kirib kelganiga qadar uning g'oyalari va qonuniyatlari mavjud bo'lgan va bugun bu haqiqatni asoslash uchun bizda muhim metodologik qo'llanma bor.

Markaziy Osiyo falsafiy merosini tadqiq etib, muhim bir ilmiy xulosaga kelamiz: Falsafiy qarashlarni tadqiq etayotgan allomalarimizning dunyoqarashlari va falsafiy tafakkurlarini zamonaviy fan tilida aytganda "nochiziqli" tafakkur tarzi bilan qiyoslasak, ular ham o'z davrlarida ma'lum maxnoba stixiyali tarzda sinergetik tafakkur asosida ijod etishgan. V.G. Ivanchixinning fikricha, sinergetik tafakkur insonning ijodiy faoliyatini faollashtiradi. Barqaror boshqariladigan rivojlanishdan tez evolyutsiyaga olib keladigan yangi tartibdagi rivojlanish tuzilmasiga olib keladi. Shuning uchun sinergetik tafakkur nochiziqli, tadrijiy va yaxlitlik hisoblanadi [8].

Hayot beqarar va serqarra, uning muammolarini esa turli uslub va yo'llar orqali hal etish mumkin. Xuddi shunday ijodiy va ilmiy faoliyatda ham mavjud muammolarni hal etish uchun turli metod va yondashuvlardan foydalanish talab etiladi.

Shuning uchun bu borada ilmiy tadqiqot vakillari eng zamonaviy metodologiya va ilmiy yutuqlar bilan masalaga obyektiv yondashishlari zarur. Buning uchun esa sinergetik tafakkur yo'li orqali holatga nochiziqli evrikadan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish talab etiladi. Bu borada sinergetik metodologiya evolyutsiyasini o'rganish va falsafiy tafakkurni rivojlantirish muhim dasturulamal bo'ladi. Biz aynan sinergetik tafakkur asosida Markaziy Osiyo mutafakkirlarining falsafiy meyerosini o'rganish jarayonida ko'proq ayna nochiziqli tafakkur asosida ijodiy jarayonlarning xaotik va yaxlitligini tadqiq etmoqdamiz. Shuning hisobidan nochiziqli tafakkur asosida ajdodlarimizning falsafiy merosini o'rganib, ulardagi sinergetik g'oyalarni kashf etish barobarida, ularni izohlash, tahlil etish, analiz va sintez qilish orqali yangi gnoseologik nazariyalarga ega bo'lish imkonini yaratadi.

Taniqli sinergetikshunos olim D.Bozarov va G.Karimova ta'kidlaganidek, nochiziqli tafakkur tarixning yangilanayotgan uslubiyo'tiga xos alohida jihati bo'lib, bu yerda "barqarorlik va beqarorlik", "bifurkatsiya", "attraktor" kabi kategoriyalar samaralidir [9]. Ular tarixning faqat bayon qiluvchi fandan ssenariyli yondashuvni o'zlashtirgan nazariy fanga aylanishiga xizmat qiladi. Bu – tarixiy qahramonlar va omma harakatlarini: birinchidan, ularning o'z madaniy-ruhiy koordinatalarida; ikkinchidan, muqobil ssenariylar mazmunida baholashni taqozo etadi. Xususan, "sinergetik" fikrlaydigan tarixchi, siyosatchi, iqtisodchi u yoki bu qarorni avvalgi va keyingi holatlarni to'g'ri chiziq bo'ylab taqqoslash yordamida baholay olmaydi: u keyingi voqea-hodisalarning borishini boshqa muqobil yo'llar bilan solishtirishi shart. Tabiiyki, bunday fikrlash juda katta intellektual g'ayratni va juda ko'p miqdordagi axborotni talab qiladi, bu esa ilmiy fikr yuritishni bir onlik kayfiyat, o'tkinchi siyosiy simpatiya va antipatiyalar ta'siriga bog'liq odatiy fikrlashdan umuman farqlantiradi. Turli hal qiluvchi voqea-hodisotlarda voqealar rivojining gipatetik variantlarini "oldindan hisoblash" uchun mo'ljallangan kompyuter dasturlari yaqin istiqbolda nochiziqli tarixiy tafakkurning kuchli quroliga aylanishi ehtimoldan xoli emas" [10].

Masalaning yana bir muhim tomoni shundaki, yuqorida aytganimizdek, har bir inson bugungi globallashuv va murakkab zamonda yangicha fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Yangicha fikrlash esa bugungi davr talabi nuqtai nazaridan sinergetik fikrlad demakdir. Sinergetik fikrlashni o'rganish – deyishadi Ye.N. Knyazeva i S.P. Kurdyumov, - bu nochiziqli fikrlashni o'rganish deganidir [11]. Ya'ni nochiziqli fikrlash muqobil variantlarni topish va o'ylash, murakkab sistemalarning rivojlanish suratini anglash va o'zgartirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Sinergetik fikrlashni keng va samarali joriy etish uchun uni nafaqat ilm dargohlarida, balki o'rta ta'lim va ijtimoiy tarbiya jarayonida ham qo'llash kerak. Ya'ni har bir tarbiya beruvchi ta'lim beruvchi qaysi soha va mutaxassisligidan qat'iy nazar sinergetik fikrlash va tafakkur qilish qobiliyatiga ega bo'lib, yoshlarni ham shu uslub asosida bilim bermog'i lozim.

Metodik fanda sinergetik fikrlash bu tarkibiy qismlari ehtiyoj, motiv va faoliyat maqsadini o'ziga jamlagan strategiyalar, variantlar va konsepsiyalarning o'z-o'zini tashkillashtiruvchi sistemasi sifatida belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, sinergetik fikrlash uslubini shakllantirish evristik

fikrlash doirasini kengaytiradi va oliy o'quv yurtlari hamda ilmiy tadqiqot institutlarida falsafa fanini o'qitish nazariyasi va metodologiyasini takomillashtirish imkonini beradi. Sinergetika nazariyasiga muvofiq o'quv jarayonini uch bosqichga ajratish mumkin bo'lib, uni oliy o'quv yurtida talabalarga ta'lim berish va ilmiy tadqiqotchilar faoliyatiga qo'llash ham samaralidir:

1-bosqich. Xaosni o'z-zini yangilash usuli sifatida ishlatish. Xaos sistemaning muvozanatsizlik holati, shuningdek evolyuqiya attraktori va murakkab strukturalar ichidagi tuzilmalar rivojlanish sur'atlarini sinxronlashtirish orqali strukturalarga jamlovchi kuch hisoblanadi.

2-bosqich. Bifurkatsiya nuqtasini tashkillashtirish. Dissipativ sistema chalkashib ketganda, u beqaror va egiluvchan bo'ladi. Sistemaga bu holatda kuchli ta'sir talab qilinadi. Bu jarayonda insonning yuqori intellektual, hissiy va ma'naviy zo'riqishi uning ichki (aqliy, hissiy, ma'naviy) olami safarbarligini oshiradi. Bunday hozirlik fikrlash moslashuvchangiligini shakllantiradi, hissiy barqarorlik beradi va o'zaro aloqa qobiliyatini rivojlantiradi.

3-bosqich. Boshqa tartib darajasiga o'tish. Dastlabki ikki bosqichdan qiynalgan sistema boshqacha harakatlanishga qodir bo'ladi. Hatto ozgina ta'sir uni ko'proq tushunish va yuqori darajada harakatlanishga yetaklaydi.

Bundan tashqari, ilmdan uzoq bo'lgan har bir odamga ma'lum bir shakllangan sinergetik tafakkur orqali sinergetik fikrlash ko'nikmasini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish bugungi davr talabidir. Zero sinergetik fikrlash doirasida inson o'z-o'zini tashkillashtiruvchi yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi va ayni vaqtda borliqni ham shu nazar ila ko'rish imkoniga ega bo'ladi. Tarixiy taraqqiyot ham zamonaviy tafakkur tarzi shakllanishi uchun yangi mafkura zaruriyatini namoyon etmoqda. Bu zarurat hozircha sinergetik tafakkurdir. Biroq uni haddan ziyod ideallashtirish ham maqsadga muvofiq emas.

Xulosa va takliflar. Masalaning muhim tomoni shundaki, insoniyat o'zi yuzaga keltirgan muammolarni hal etish qobiliyatiga ega, buning uchun faqat yangi uslubi orqali yangicha yondashuv zarur edi va bu uslublardan biri bu sinergetik tafakkur uslubidir.

Birinchidan, fan va falsafada sinergetik tafakkurni shakllantirish metodi yangi bilimlar va ilmiy g'oyalarni yaratishga muhim hisoblanadi

Ikkinchidan, sinergetik tafakkur tarzini o'rta maktablarda, oliy o'quv yurtlarida ham o'rgatish va o'qitish zarur;

Uchinchidan, har qanday ilmiy yo noilmiy faoliyatda sinergetik tafakkur uslubidan foydalanish faoliyat samardorligini oshiradi.

To'rtinchidan, nochiziqli tafakkur tarzi asosida har bir inson olamga yangicha qarash imkoniga ega bo'lish barobarida, insoniyatni tang holatga keltirayotgan muammolarni yechishga muhim dasturulamal bo'la oladi.

Beshinchidan, barcha falsafa va fanga oid o'quv qo'llanma va darsliklarni sinergetik tafakkur tarzi asosida qayta ko'rish va tahlil etish lozim.

Oltinchidan, yangi O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati va kelajakdagi amaliy samardorligi uchun sinergetik tafakkur ko'nikmasi shakllangan bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU. 2019. -400 b. B.39.
2. Usmonov F. N. The role rationalization in the acceleration of life sequence //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 3. – C. 227-229.
3. Hegel G. W. F. Hegel: The phenomenology of spirit. – Oxford University Press, 2018.

4. Ergasheva M. The synergistic nature of the struggle between good and evil in Zoroastrianism //Theoretical & Applied Science. – 2015. – №. 9. – C. 28-32.
5. Knyazeva H., Kurdyumov S. P. Nonlinear synthesis and co-evolution of complex systems //World futures. – 2001. – T. 57. – №. 3. – C. 239-261..
6. Sapronov M.V. Konsepsii samoorganizatsii v obshestvoznanii: moda ili neobxodimost? (Razmishleniya o budushem istoricheskoy nauki) // Obshestvennie nauki i sovremennost. 2001. № 1. C. 155-156.
7. Drujkin A.A. Sinergeticheskaya paradigma kak noviy stil nauchnogo mishleniya / A.A. Drujkin // Pravovaya politika i pravovaya jizn. – 2007. - №3. – B.201-202.
8. Ivanchixin V.G. Sinergeticheskoye videniye kreativnogo mishleniya / V.G. Ivanchixin // Molodoy ucheniy. - №4. – 2009. – B.256-259.
9. Bozarov D. M., Karimova G. Y. Role Of The Self-Organization Model In Complex Social Systems //Oriental Journal of Social Sciences. – 2021. – C. 1-9.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/murakkab-izhtimoiy-tizimlarda-z-zini-tashkillashtirish-modelining-rni/viewer>.
11. Knyazeva Ye.N. Trandissiplinarnost sinergetiki: sledstviya dlya obrazovaniya / Ye.N. Knyazeva, S.P. Kurdyumov // Sinergeticheskaya paradigma: Chelovek i obshestvo v usloviyax nestabilnosti. – M.: Progress – Traditsiya, 2003. – S.356.
12. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-formirovaniya-sinergeticheskogo-myshleniya-na-urokah-fiziki-v-malokomplektnoy-shkole/viewer>
13. Rizaev I. Synergetics in Social Systems and its Possibilities //Global Scientific Review. – 2022. – T. 10. – C. 62-69.
14. Turayev B. O. Sinergetika: mohiyati, qonuniyatlari va amaliyotda namoyon bo'lishi //T.: Navro'z nashriyoti. – 2017. – S. 12-13.
15. Alikulov S. A., Rizaev I. I. Methodological problems of research of social systems //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 2. – C. 717-720.

UDK: 009.168.522

Gulzoda RAXMONOVA,
QarshiDU tayanch doktoranti
E-mail: gulzodaraxmonova01@gmail.com

QarDU Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari kafedrasida dotsenti v.b. PhD S.O'.Ashurova taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF THE DEVELOPMENT OF A PART ON THE DEVELOPMENT OF THE WHOLE: ON THE EXAMPLE OF SPIRITUALITY AND COMPONENTS

Annotation

This article examines in detail the influence of emotional-psychological and ideological factors on the development of spirituality as an integral system. The content of spirituality is explained unambiguously. Spiritual consciousness objectification in spiritual culture and manifestation in human behavior are based on examples

Key words: Spirituality, spiritual consciousness, spiritual culture, will, spiritual environment, feelings, spiritual concepts, spiritual ideas, spiritual theories.

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЧАСТИ НА РАЗВИТИЕ ЦЕЛОГО: НА ПРИМЕРЕ ДУХОВНОСТИ И СОСТАВЛЯЮЩИХ

Аннотация

В данной статье подробно рассматривается влияние эмоционально-психологических и идейно-идеологических факторов на развитие духовности как целостной системы. Содержание духовности объясняется однозначно. Духовное сознание предметизация в духовной культуре и проявление в поведении человека основаны на примерах

Ключевые слова: Духовность, духовное сознание, духовная культура, воля, духовная среда, чувства, духовные понятия, духовные идеи, духовные теории.

QISM RIVOJLANISHINING BUTUNLIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI: MA'NAVIYAT VA TARKIBIY QISMLARI MISOLIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada ma'naviyatning yaxlit tizim sifatida rivojlanishiga hissiy-psixologik va g'oyaviy-mafkuraviy omillarning ta'siri atroflicha o'rganilgan. Ma'naviyat tarkibi birma-bir izohlab berilgan. Ma'naviy ong ma'naviy madaniyatda predmetlashishi va inson xatti-harakatida namoyon bo'lishi misollar bilan asoslangan

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy ong, ma'naviy madaniyat, iroda, ma'naviy muhit, his-tuyg'ular, ma'naviy tushunchalar, ma'naviy g'oyalar, ma'naviy nazariyalar.

Kirish. Ma'naviyat bus-butunlik o'laroq murakkab tarkibdan tashkil topgan ijtimoiy hodisadir. U quyidagi strukturaga ega:

Ma'naviy ong;

Ma'naviy madaniyat ;

Iroda;

Ma'naviy muhit.

Insonning ong faoliyati insoniy his - tuyg'ulardan boshlanadi. Inson ma'naviy ongi quyidagicha tuzilmaga ega :

Birinchi daraja - insoniy his - tuyg'ular (uyat, ibo, hayo, tortinchoqlik, xursandchilik, minnatdorchilik, xasislik, jahl chiqishi va hokozo...)

Insoniy his - tuyg'ular o'z navbatida insoniy zavq - shavq, vijdon azobi va shu kabi kechinmalarni yuzaga keltiradi. Ular ma'naviyatning hissiy-psixologik asosini tashkil qiladi. Binobarin, inson his-tuyg'ularining rivojlanishi, insonparvarlashuvi, noziklashuvi va shu kabi ijobiy o'zgarishlari ma'naviy ong va butun ma'naviyat tizimi rivojlanishiga, takomillashuviga xizmat qiladi.

Ikkinchi daraja - ma'naviy tushunchalar (ezigulik va yovuzlik , yaxshilik va yomonlik, sadoqat, mardlik va halollik, vijdon, baxt, vatanparvarlik, insonparvarlik va h.zo...) dan boshlanadi.

Ma'naviy tushunchalar takomillashib borib, ma'naviy g'oyalar, ma'naviy baholar, ma'naviy me'yorlarga, qoida va qonunlarga, ma'naviy qarashlarga, ma'naviy qarashlar esa

ma'naviy nazariyalar, ta'limotlar va ma'naviy ideallarga aylanib boradi. Ular ma'naviyatning g'oyaviy-mafkuraviy asosini tashkil qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'naviyat masalasiga A.Erkayevning "Ma'naviyatshunoslik" nomli 2 tomli kitobining birinchi qismida shunday deyiladi: "Ma'naviyat qotib qolgan hodisa emas. U jamiyat va inson bilan, ijtimoiy amaliyot bilan birga takomillashadi, rivojlanadi, o'zgaradi. Unga davlat siyosati, ijtimoiy tabaqalar, sinflar millatlar, xalqlar, mamlakatlar, madaniyatlar o'rnatidagi munosabatlar, aloqalar muayyan tarzda ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviy qadriyatlar turli ijtimoiy tabaqalar, qatlamlar, guruhlar tomonidan bir xil o'zlashtirilmaydi, bir xil baholanib, bir xil tushunilmaydi". Umuman olganda, "Ma'naviyat rivojlanishining asosiy maqsadi ma'naviy shaxsni tarbiyalashdir. Ma'naviy shaxs erkin tafakkurga, uning asosida erkin tanlay olish imkoniga ega insondir",- deydi kitob muallifi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'naviy ong tuzilmasida insoniy his - tuyg'ular va kechinmalar insonning hissiy dunyosiga taalluqli, ya'ni ma'naviy his - tuyg'uga bog'liqdir. Ma'naviy tushunchalar esa insonning aql dunyosiga ya'ni ma'naviy tafakkuriga taalluqli hisoblanadi.

Inson ongi dastlab hissiy darajada tizimlashadi. Inson ongini hissiy faoliyatini biz uyat, zavq - shavq, xursandchilik, baxtlik, xafagarchilik, qo'rquv, johillik kabi his - tuyg'ularda

ko'rishimiz mumkin. O'z navbatida ongning hissiy faoliyati inson aql va tafakkuri yordamida boshqariladi va bir - biridan farqlanadi. Insonning ma'naviy ongi inson hayotiy faoliyatida turli ijtimoiy ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bular quyidagicha:

Falsafiy ong;

Axloqiy ong;

Diniy ong;

Huquqiy ong;

Estetik ong;

Ilmiy ong;

Siyosiy ong;

Ogning boshqa shakllari (iqtisodiy, ekologik va h. k.)

Ma'naviyatning sanab o'tilgan tarkibiy qismlari rivojlanishi butun ma'naviyatga yaxlit tizim sifatida ta'sir ko'rsatadi. Va, aksincha, ma'naviyat yaxlit tizim o'laroq o'zining har bir tarkibiy qismining rivojlanishini belgilaydi.

Tahlil va natijalar. Ma'naviyat rivojlanishi bevosita uning tarkibiy qismlari rivojlanishiga bog'liq. Ma'naviy ong qancha rang-baranglik kasb etsa, ma'naviy madaniyat uning predmetlashuvi sifatida shuncha mazmunan va shaklan boyiydi. O'z navbatida bu inson va millatning imon-e'tiqodi, irodasi mustahkam bo'lishiga, ma'naviy muhit yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Ma'naviyat tizimida ma'naviy ong va ma'naviy madaniyat yetakchilik qiladi. Urug'-jamo'a shakllanishi jarayonida dastlab inson ongida axloqiy tartib - qoidalar, axloqiy me'yorlar vujudga kela boshladi. Masalan, odamlarda ayrim istak-xohishlarni cheklash, bolalarga, kuchsizlarga nisbatan zo'ravonlikni qo'llamaslik, aksincha himoya qilish, uyat hissi, o'zaro qavm - qarindoshlar o'rtasida nikohning tartibga solinishi, o'zaro mehribonchilik, sahiylik va h.zo. shakllangan. Shu sababdan, axloq ma'naviyatning birlamchi asosi sifatida yuzaga kela boshladi.

Kishilarning xulq - atvori, xatti - harakati, umuman amaliy faoliyati uning ma'naviy, g'oyaviy va axloqiy e'tiqodiga muvofiq keladimi? Agar muvofiq kelmasa, ular o'rtasida farq mavjud bo'lsa, hali tarbiyaviy jarayon tugallanmagan bo'ladi. Insonning ma'naviy takomillashuvi uzluksiz jarayondir. Uning ongi, aql - idrokida yuz beradigan o'zgarishlar, uning xatti - harakati va amaliy faoliyatida to'g'ri aks etmog'i lozim. Olijanob axloq - odob qoidalari, ma'naviy talablar kishilar tomonidan anglab yetilgandagina ular ijtimoiy kuchga aylanadi. Axloq va butun ma'naviyat jamiyatning taraqqiyot darajasiga, unda hukm suradigan mulkchilik munosabatlarga, ularning qay darajada adolatli, teng huquqli rivojlanishiga bog'liq. Mulkiy notenglik, ya'ni ijtimoiy-mulkiy tabaqalashuv kuchli, jamiyat a'zolari katta qismining mulkdan mahrumligi, begonalashgani hamda mayda mulklarning yirik mulk bilan yuridik jihatdan notengligi sharoitida jamiyatda zulm va ekspluatatsiya qaror topadi.

Zulm va istibdodga asoslangan jamiyatlarning hammasida hukmron kuchlarning "odob saqlash" ko'nikmalari kishilar o'rtasidagi adovatni, xudbinlik va toshbag'irlikni niqoblab ko'rsatadi. Bunday jamiyatlarda kishilar o'rtasidagi munosabatlarga "yo sen birovni talaysan, yoki seni birov talaydi, yoki sen birovga ishlaysan, yo birov senga ishlaydi" degan tamoyilga asoslanadi.

Inson hayotida kundalik ma'naviy-axloqiy tushunchalar tamoyillarga nisbatan ancha sodda, umumlashmagan, tor qamrovli. Ularni kundalik hayotimizda ma'lum axloqiy tamoyillarning amalga oshish murvatlari ham deyish mumkin, ular ma'naviy-axloqiy talablarning eng oddiy shakli sifatida ro'yobga chiqadi. Halollik va rostgo'ylik, ayniqsa diqqatga sazovor ma'naviy me'yorlardandir.

Avvalo, shuni aytish kerakki, halollikni uni dastlabki tor diniy mazmunida - qaysi taom haromu qaysini halol,

degan ma'noda tushunmaslik lozim. U allaqachon umuminsoniy - dunyoviy ma'no kasb etgan me'yorga aylangan va butun ma'naviyat tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi omilga aylangan. Halollik, rostgo'ylik - vijdon tushunchasi bilan bog'liq, insonning o'zgaga munosabati o'ziga munosabatidek sof bo'lishini talab etuvchi me'yordir. O'nlab me'yorlar orasida bu ikkisiga birinchi bo'lib tuxtalishimizning sababi shundaki, mustamlakachilik davrida, ayniqsa, sho'rolar hukmronlik qilgan chorakkam bir asr vaqt mobaynida yolg'on, aldov, nopoklik, haromxo'rlik, munofiqlik singari illatlar xalqimizga shu qadar ustalik bilan singdirildiki, hozirgi paytda ko'pchilik odamlar halollik va rostgo'ylik ustidan hatto kuladigan bo'lib qolganlar. So'z bilan ish birligi yo'qolgan. Qog'ozdagi chiroqli gaplar hayotga to'g'ri kelmaydi. Lekin bularning hammasi, afsuski, odatiy holdek qabul qilinadi. Ko'rinib turibdiki, axloqiy me'yorlar rivojlanishi yoki zavol tutishi nafaqat axloqning o'ziga, shuningdek butun ma'naviyat tizimiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq bu illatlarga qarshi kurashish boshlandi. Hozirgi kunda davlatimiz milliy - ma'naviy qadriyatlarni tiklashni, odamlarni halol, insofli, adolatli bo'lishga chaqirishni ta'lim-tarbiya va madaniy siyosatining muhim qismi deb bilgan holda ish tutmoqda.

Barcha axloq qoidalari, fe'l - atvor, yurish - turish, xatti - harakat boylik orttirishga qaratilgan jamiyatdagi insonning butun ruhiyatida boyish mayli shakllana boshlaydi. Odoblilik, xushmuomalalilik uning ma'naviy qiyofasini berkituvchi hayotga munofiqchilikni intilishning haqiqiy mohiyatini yashiruvchi niqob sifatida ishga solinadi. Yolg'onchilik, firib ishlatish zo'r xislat deb, vijdon esa ochiqdan - ochiq shafqatsizlik uchun niqob, razillik esa epchillik, muttahamlik esa ustamonlik deb ataladi. Bunday shaxslar odob saqlash va o'zini tuta bilishni, kishilar bilan muomala qila bilishni xuddi shakar yoki choy bilan savdo qilishdek, deb tushunadilar. Chunki ularning iymon - e'tiqodi ham pul. Shu o'rinda Abdulla Avloniyni quyidagi fikrlari o'rindir: "Xulq - inson ikki narsadan tarkibdur. Biri jasad va ikkinchisi nafsdur. Jasad ko'z ila bor narsalarni ko'rur, ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirur. Jasadning ham, nafsning ham biror surati bordurki, yo yaxshi va yo yomon bo'latur. Jasadning surati hammaga ma'lum bir narsadurki, har vaqt ko'zga ko'rinib turadur. Ammo nafsning surati ko'zga korinmaydurgan, aql ila o'lchanadurgan bir narsadirki, buni xulq deb atalur. Agar bir kishi yoshligida nafi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib o'sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmak yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabitur" [5].

Ma'naviy ong va diniy ong ham o'zaro bir birini to'ldirib boruvchi tushunchalar hisoblanadi. Din inson hayotining ajralmas qismidir. Chunki din insonlar hayotiga maqsad - ma'ni bag'ishlovchi, ularga kumak beruvchi, ularni yupatuvchi kuchdir. Diniy ong, diniy me'yorlar, qoidalar ma'naviyatning yaxlit tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Din mo'tadil va nisbatan ilg'or tamoyillarga tayansa, ma'naviyatni gullab - yashnatadi. Din mutaassiblikka yuz tutsa, ma'naviyat deformatsiyalashadi. Din-tarbiya institutidir. Shu bois diniy - sha'riy tamoyillar va me'yorlar, hadisi sharifdagi o'gitlar axloq-odob qoidalari bilan chambarchas bog'liq. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda din asosiy institutlardan biridir. Axloq ma'lum harakatga undab, ruxsat beradigan, yoki ta'qiqalaydigan narsalarni din savob, uvol (gunoh), halol va harom tushunchalari yordamida mustahkamlagan. Bu bilan axloq va butun ma'naviyat ma'lum masalalarda barqarorlashishiga hissa qo'shgan.

Ma'naviy ongning o'zining yana bir tarkibiy qismi - fan bilan o'zaro aloqadorligi masalasi ham muhim. Ayniqsa, ma'naviyatning ijtimoiy fanlar bilan aloqasi juda yaqindir.

Ijtimoiy fanlar ezigulik, insonparvarlik, erkinlik, mas'uliyat, vijdon, go'zallik, insonlarning teng huquqliligi, demokratik qadriyatlarning, vatanparvarlik g'oyalarining ustuvorligi, shaxs va jamiyat manfaatlarini uyg'unlashtirish lozimligi tamoyillari ijtimoiy fanlarning tadqiqot obyektlari tashkil qilish qatorida jamiyat hayotining ma'naviy negizlari hisoblanadi. Chunonchi, ko'pgina ilmiy qarashlar, nazariyalar insonni bevosita yoki bilvosita yuksak ma'naviyat egasi, aqlli va halol inson bo'lishga chaqiradi. Tabiiy fanlar insonning pozitiv, ya'ni ijobiy va foydali bilimlarini rivojlantiradi, tabiatga qaramligini kamaytiradi, iqtisodiy, ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ma'naviyatga, bus-butunlikka ta'siriga kelsak, tabiiy fanlar odamlarning ongini xurofotdan xalos qilishga, dunyoqarashi o'sishiga xizmat qiladi. Tabiiy fanlar yutuqlari ma'naviyatning ilmiy - ratsional asosini tashkil etadi.

Lekin fanda ayrim xato nazariyalar ham borki, ular insonni chalg'itadi, undagi tabiiy mayllarni, ongsizlikni, ongosti hodisalarini, yoki vulgar moddiyunchilikni yoqlaydi. Masalan, Sotsial – darvinizm hayvonot dunyosiga xos bo'lgan yashash uchun kurash, turlararo va turlar ichidagi kurash qonunlarini jamiyatga nisbatan ham u yoki bu darajada qo'llaydi. Inson ma'naviyati, inson hayvon emasligi, jamiyat tabiatdan farq qilishi unutiladi. Freydizm, psixanaliz, texnokratizm, ayrim boshqa nazariyalar ham ma'naviyatga xiyla salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin. Tabiiy fanlar doirasida ham ba'zi bir ilmiy izlanishlar

insoniyat ma'naviy hayotining pastlashiga olib kelmoqda. Klonlashtirish, GMO larning qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatiga tatbiq etilishi ma'naviyatga ziddiyatli ta'sir qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Inson faoliyatining hamma sohalarida ma'naviy ong katta ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Shu sababdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021 –yil 19 yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat", deydi Shavkat Mirziyoyev yig'ilishda.

Xullas, ma'naviyat va ma'naviy ong shakllari ularni tashkil etuvchi g'oyalar, tushunchalar, me'yorlar, qoidalar, nazariyalar, ta'limotlar hamda odamlarning ularni o'zlashtirib, o'z faoliyatida qo'llashlari, amaliyotga aylantirishlari ma'naviyatni yaxlit tizim sifatida rivojlantiradi. Bu o'z navbatida jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qiladi. Va albatta, har qaysi davlat yoki jamiyat yuksak ma'naviyati bilan qudratlidir.

ADABIYOTLAR

1. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori №5040. 26.03.2021 yil.
2. Erkayev A. "Ma'naviyatshunoslik". Toshkent. 2018-yil.
3. Erkayev A. "Manaviyat va taraqqiyot". Toshkent. 2009-yil.
4. Erkayev A. "Ma'naviyat – millat nishoni". Toshkent. 1997-yil
5. Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yohud Axloq" Toshkent. 1995 yil 15 bet

Husan RUSTAMOV,
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: rustamov.husan@inbox.ru

PhD F. Jurakulov taqrizi asosida

MAHALLA IS A UNIQUE SYSTEM IN CIVIL SOCIETY

Annotation

In this article the author reflects originality of the mahalla institution, its western aspects and characteristics, as well as the role of the mahalla institution in the management of the state and society.

Key words: Mahalla, citizens self-government body, decentralization, territorial bodies, separation of powers.

MAHALLA - FUQAROLIK JAMIYATINING NOYOB TIZIMI

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif mahalla institutining kelib chiqishi, uning g'arbona jihatlari va xususiyatlarini, shu bilan birga mahalla institutini davlat va jamiyatni boshqaruvidagi roli haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Mahalla, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organi, markazdan chetlashish, hududiy organlar, hokimiyat bo'linishi.

МАХАЛЛЯ – СИСТЕМА СОЗДАЮЩИЙ УНИКАЛЬНЫХ ГРАЖДАНОВ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье автор размышляет о происхождении института махалли, его в западном аспекте и характеристики, а также о роли института махалли в управлении государством и обществом.

Ключевые слова: Махалля, орган самоуправления граждан, децентрализация, территориальные органы, разделение власти.

Kirish. Mahalla – O'zbekistonda ma'muriy hududiy birlik; o'zini o'zi boshqarishning xalqimiz an'analar va qadriyatlariga xos bo'lgan usuli. Mahalla tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. "Mahalla" atamasi arabcha so'zdan olingan bo'lib, "o'rin-joy" degan ma'noni anglatgan. U turli mintaqalarda mahallot (joy), guzar, jamoa, elat, elod nomlarda atalib kelingan. Adabiyotlarda Mahallalarning ko'p ming yillik tarixga ega ekanligi haqida ma'lumotlar uchraydi.

Mahalla kichik ma'muriy hudud bo'lishi bilan birga, turmush tarzi, qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar umumiyliги bilan bog'langan kishilar jamoasi birligidir. Tarixning turli bosqichlarida davrlar, tuzumlar o'zgarishiga qarab mahallaning vazifalari ham o'zgarib turgan.

Dunyoning bir qator mamlakatlarida, ayniqsa Yevropa Ittifoqi davlatlarida boshqaruvni ko'p darajali, jumladan, mahalliy, submilliy, milliy va milliylikdan ustun darajada tashkil qilish amaliyoti mavjud. Bunda mahalliy bo'g'in turli ijtimoiy muammolar aniqlanadigan asosiy bosqichga aylanadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ijtimoiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari mahalliy darajada ijobiy muhit yaratish sharti sifatida ko'rib chiqilmoqda. Tadqiqotlarga ko'ra, bunday muhit, ya'ni bevosita o'zi yashaydigan muhitni tashkil etishda ishtirok etish imkoniyati ham G'arb va ham Sharq mamlakatlarida, hozirgi sharoitda inson uchun muhim ahamiyat kasb etib bormoqda.

O'tgan asrning 60-yillaridan buyon aksariyat rivojlangan mamlakatlarda siyosiy boshqaruv sohasida davlat ma'muriyati apparatini o'ziga xos xizmatlar sohasiga aylantirish tajribasi qabul qilingan. "Administration as service, public as client"- bu so'nggi o'n yillikda davlat boshqaruv apparatini joriy o'zgartirish formulasidir. Ushbu talqin boshqaruv tizimini ommaviy tijoratlashtirish, uni nazorat qilish va muvofiqlashtirish vazifalaridan mahrum qilishni anglatmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish alohida xususiyatga ega. "Fuqarolik jamiyati – bu o'zini o'zi boshqarishdir. Uning birinchi va asosiy tamoyili shu". Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi - fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyatidir. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy printsiplari qonuniylik, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi, demokratizm, oshkoralik, ijtimoiy adolat, mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal etishda mustaqillik, jamoatchilik asosidagi o'zaro yordam, ijtimoiy sheriklik, mahalliy urf-odatlar va an'analarni hisobga olishdan iboratdir [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni olib borishda tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiylik, kuzatish, induksiya va deduktsiya kabi usullar qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi ta'limotlarning nazariy asoslari XIX asrning birinchi yarmida Frantsiya davlat arbobi va tarixchisi Aleksis Tokvil (1805-1859), Germaniyalik olim va huquqshunoslari Rudolf Gneyst (1816-1895), Lorents Shteyn (1815-1890), Paul Laband (1838-1918) va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.

Yuqorida nomlari tilga olingan va ulardan keyingi tadqiqotchilar uchun o'zini o'zi boshqarish muammosi – davr sinovidan o'tgan va tanlangan, turli ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tizimlarda hokimiyat bo'linishi yoxud bunday hokimiyat rivojlanishini ta'minlaydigan u yoki bu hamjamiyatni boshqarishning u yoxud bu variantda takrorlanadigan samarali modelini ifoda etadigan siyosiy-huquqiy qadriyatdir. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish o'zining alohida boshqaruv ob'yektiga, ya'ni mahalliy ahamiyatga

molik, muayyan munitsipal tuzulma aholisining hayoti va faoliyatini bevosita ta'minlash masalalariga egadir. Davlat an'anaviy jamoaviy tashkilotlardan davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga ko'maklashadigan boshqaruv umumiy tizimining elementi sifatida foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Umuman olganda, bugun fuqaro – faqat davlat siyosatining ob'ekti emas, balki uning sub'ekti, sirasini aytganda, saylovchi, davlat xizmatlaridan foydalanuvchi va ularni birgalikda ishlab chiquvchidir. Mazkur jarayonni mustahkamlashga yordam beradigan tadbirlar turlicha bo'lishi mumkin:

- foydalanuvchilar kengashini tuzish, masalan, ta'lim yoki sog'liqni saqlash sohasida (Finlandiya, Daniya);

- ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish sohasini markazdan chetlashtirish (Finlandiya);

- fuqaro o'z masalasini kompleks ravishda hal etish uchun aniq bir amaldorga murojaat qiladigan taqdirda “fuqarolar byuro”sini tashkil etish (one-stopshop), (Shvetsiya, Irlandiya, Germaniya, Gretsiya);

- joylarda fuqarolarning huquqlari bo'yicha vakillarni tayinlash (Niderlandiya, Skandinaviya mamlakatlari);

- eng muhim hayotiy vaziyatlar – bolaning tug'ilishi, ko'chish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ish izlash va boshqa masalalar bo'yicha fuqarolar bilan o'zaro munosabatlar uchun axborot-maslahat komplekslarini tuzish (Shvetsiya, Daniya, Buyuk Britaniya).

Markazdan soqit qilish jarayoni ayniqsa Fransiya uchun o'ziga xos hodisa bo'lib, 1982 yil 2 mart kuni jamoalar, departamentlar va mintaqalar huquq va erkinliklari to'g'risida qonun qabul qilingan. O'shanda kommunalar kengashlari mahalliy o'zini o'zi boshqarishning asosiy organi deb tan olingan [5]. Bu mamlakatda markaziy hokimiyat organlari vazifalarining qayta taqsimlanishi munosabati bilan joylarga juda ko'p muhim vakolatlar berilgan. Qayd etilgan islohotlar fuqarolarga o'zining ijtimoiy tashabbuslarini amalga oshirish, ishtirok etish demokratiyasini kengaytirish, rasmiyatchilik va boshqaruv xarajatlarini kamaytirish imkonini berishga yo'naltirilgan edi. Holbuki, ushbu mamlakatda ham, Yevropaning boshqa davlatlaridagi singari, boshqaruvni markazdan chetlashtirish ijtimoiy muammolar kuchaygan bir sharoitda amalga oshirilgan edi. Ishsizlik, qashshoqlik, ekologiya, ijtimoiy xavfsizlik Frantsiyaning mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari duch kelgan hamda davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida sheriklik munosabatlarini rivojlantirmasdan hal qilib bo'lmaydigan asosiy muammolar bo'ldi.

Shu masalalar haqda so'z yuritar ekanmiz, quyidagi fikrga qo'shilmaslikning iloji yo'q: “Markazlashuv - markazdan chetlashish”ning o'zaro munosabati ko'p jihatdan mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishiga qarab emas, balki uni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish darajasi bilan aniqlanadi. Bu borada asosiy g'oya quyidagicha bo'lishi kerak: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, markazlashtirilgan boshqaruv tizimi makrojarayonlarni boshqarishga ko'proq e'tibor qaratishi darkor” [4]. Markazdan chetlashtirish va markazlashtirish – bir-biriga qarama-qarshi holatda turadigan qutblardir.

Markazdan chetlashtirish muammosi ilmiy va o'quv adabiyotlarida bir qancha jihatlarida:

- boshqaruv printsiplari;

- boshqaruv ta'sirini o'tkazish usuli;

- boshqaruv tartibi;

- ommaviy hokimiyatni tashkil etish shakli;

- vakolatlarni taqsimlash va amalga oshirish jarayoni;

- ommaviy boshqaruvning tashkiliy tuzilmasi elementi sifatida ko'rib chiqilmoqda [3].

Markazdan chetlashtirish – bu mavjud tashkiliy shakllar doirasida hamda ularni o'zgartirish orqali (sabab – oliy darajadagi boshqaruv axborotining to'lgan kanallarini yengillashtirish zarurati, jamiyatning barcha vazifalarini hal etishda quyi organlar ijodiy imkoniyatlariga ishonish) qarorlar qabul qilish uchun javobgarlikni pasaytirishga intilishdir. Markazlashtirish – bu davlat vazifalarining katta qismini ijro hokimiyati federal organlari tasarrufiga o'tkazish demakdir.

“Markazdan butunlay chetlashtirish va erkin raqobatga, mutlaq markazlashtirish va totalitar rejalashtirishga intilish kerak emas”, - deb yozadi Fridrix Xayek. Markazdan chetlashtirish muvofiqlashtirish muammosini, ya'ni mustaqil tuzilmalarga o'z faoliyatini faqat ulargagina ma'lum sharoitlarga muvofiq tashkil etish va shu bilan birga, o'z rejasini boshqalar bilan kelishish huquqini beradigan muammoni keltirib chiqaradi. Markazdan chetlashtirish turli shaxslar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga bog'liq bo'lgan ko'pgina omillarni hisobga olish imkoni yo'qligi sababli yuzaga kelgan bo'lsa, muvofiqlashtirish zaruratga qarab, “ongli nazorat qilish” emas, balki u shaxsning xatti-harakatlarini boshqalarning harakatlari bilan moslashtirish uchun kerak bo'ladigan axborot bilan ta'minlashdan iborat.

Quyi daraja imkon qadar samarali o'rin egallaydigan barqaror va moslashuvchan, nozik boshqaruv tizimini yaratish qayd etilgan darajaga muayyan vakolat va mas'uliyat berilishini ko'zda tutishi kerak. Jarayon aynan shunday tashkil qilingandagina paternalizm falsafasi va mafkurasiga – davlatning o'z hududlari va fuqarolari haqida keng miqyosda vasiylik qilishi ko'rinishida – siyosat sub'yektlarining ko'pligi va xilma-xilligi to'g'risidagi tasavvurlarga o'z o'rnini bo'shatib beradi [6].

Haqiqatan ham, paternalizm - Sharq mamlakatlari siyosiy madaniyatining eng muhim qirralaridan biri, siyosiy tizimni rivojlantirishning tarixiy omilidir. Paternalizm – “inson munosabatlari” doktrinasi doirasidagi va jamiyatlardagi ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy ziddiyatlarni bartaraf etish maqsadida siyosiy munosabatlar amaliyoti va nazariyasidir. Tarixda individualizm mavjud bo'lmaganidek, kollektivizm, vatanparvarlik, xolislik va adolat, Sharq paternalizmining bebaho xususiyatlari hisoblangan.

Qator Yevropa mamlakatlari vakolatlarni quyi darajaga berish bo'yicha ijobiy tajriba bo'lishiga qaramasdan, Yevropa Ittifoqi Vazirlar qo'mitasining 1998 yil 18 sentyabrda R(98)12-tavsiyalariga rioya etadi. Ushbu tavsiyalarda davlatlarga qonuniy vakolatlar sonini kamaytirish ko'rsatilgan. Negaki, vakolatlarni berishda ularning o'z vaqtida samarali ijro etilishini nazorat qilish imkoniyati bo'lmaydi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi Vazirlar qo'mitasining unga a'zo davlatlarga mahalliy va mintaqaviy hokimiyatlarning mablag'lari to'g'risidagi tavsiyasini ham qayd etish joiz. Bu tavsiyada amalga oshirilishi uchun to'liq javobgarlik hokimiyat yuqori organi zimmasiga yuklanadigan vazifalar qonuniy vazifalar hisoblanishi va ularni bajarish mahalliy hokimiyat organiga topshirilgani qayd etilgan [2].

Turli mamlakatlarda mahalliy davlat boshqaruvi rahbarlari institutlari samaradorligi xilma-xilligining sababi ham aynan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining turlicha faoliyat yuritishi va davlat boshqaruvi bilan o'zaro hamkorligining turlicha ekanidir.

O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 15-oktyabrda “Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) saylovi to'g'risida”gi Qonuni (yangi tahrirda) fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlariga saylov tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan, bu tizim katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan hamda aholining hurmati va ishonchini qozongan munosib fuqarolar raislar va ularning maslahatchilari etib saylanishi, shuningdek, fuqarolar yig'ini raisi saylovi tizimini yanada

demokratlashtirishning ochiqqligini ta'minladi. Qonun bilan fuqarolar yig'ini raisi lavozimiga nomzodlarga qo'yiladigan qo'shimcha talablar belgilandi, joriy etilgan tartibga ko'ra fuqarolar yig'ini raisi lavozimiga nomzodlar o'z chiqishlarida kelgusidagi faoliyatlari dasturini e'lon qilishlari kerak.

Davlat boshqaruvi hududiy organlarining hokimiyat bo'linishini ham vertikal ham gorizontal jihatdan mustahkamlashdagi roli to'g'risida gap ketganda, albatta Afg'onistonning zamonaviy tajribasi to'g'risida gapirmay bo'lmaydi. Afg'oniston tajribasining ijobiy yo'nalishlari orasida quyidagilarni sanab o'tish mumkin: joylardagi gubernatorlar faoliyat harakatiga nisbatan erkinlikning taqdim etilishi, gubernatorlarning ayrim masalalarni hal etishda hududlardagi oqsoqollar hamda ulamolar, siyosiy partiyalarning hududiy bo'linmalari, inson huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari (hamkorlikda xaftalik press-konferentsiyalarni o'tkazish), xotin-qizlarni rahbarlik ishlariga keng jalb etishga ko'maklashuvchi nodavlat-notijorat tashkilotlari bilan effektiv muloqot o'rnatilgani.

Salbiy yo'nalishlari qatoriga esa – etnokonfessional balansning tez-tez buzilib turishi, hukumat ishlarida oshnagog'aynigarchilik va qarindosh-urug'chilikning keng avj olgani, hukumat ishlarini tashkil etishda aniq dastur va ko'rsatmalarning ishlab chiqilmagani, quyi ma'muriy

birliklarning barqaror byudjet tizimiga ega emasligi, gubernatorlarning o'z o'rinbosarlari bilan o'zaro kelishmovchiliklarning mavjudligi, tolibonlarning ta'siri va korruptsiyaning rivojlanganligi va boshqalarni ko'rsatib o'tish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda aytganda, sovetlar hukmronligidan so'ng ko'p asrlik mahalla institutini (fuqarolar yig'inlari) qayta tiklagan O'zbekistonning tajribasi o'ziga xos va e'tiborga molikdir. Mustaqillik yillarida mahalla faoliyatining huquqiy asoslari mustahkamlandi hamda rivojlantirildi, mazkur institut jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotining ajralmas qismi, kuchli bunyodkorlik salohiyatiga ega bo'lgan mahalliy o'zini o'zi boshqarishning muhim birlamchi bo'g'ini sifatida kuchaytirildi, uni rivojlantirish uchun zaruriy moddiy-moliyaviy sharoitlar yaratildi.

Yurtimizda boshlangan yangilanish siyosati va mamlakatimizda mahalla institutini rivojlantirish va uning jamiyat hayotini tartibga solish va boshqarish sohasidagi vakolatlarini oshirish bosqichiga o'tish bilan butun dunyoda ijobiy fikrlar o'yg'otishi va jahon hamjamiyatida Yangi O'zbekiston, yurtimizning yangi qiyofasi yaratilayotganiga ishonch tuyg'usini mustahkamlashi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida (yangi tahriri)" // O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari Milliy bazasining veb-sayti – www.lex.uz.
2. Matvienko S.V. Legal support form the economic basis of local self-government // Concise compilation of articles from Representative power - 21 st century: legislation, commentary, problems. - 2014. - №1-4(128-131). – С.6;
3. Махина С.Н. Сущность и системные характеристики политико-правовой категории «децентрализация» в современном демократическом государстве // Государство и право. - 2006. - № 7. – С. 23.
4. Удалов О.Ф. О взаимосвязи централизации и децентрализации в системе управления // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Экономика и финансы. – 2002. - №1. – С. 258.
5. Алёшина Н.М. Территориальное образование в концепции самоуправления: зарубежный опыт // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. - 2013. - № 8-2 (34). - С. 13-17.
6. Путченко Л.Б. Социально-философские аспекты государственного патернализма в формировании ценностей // Журнал Вестник Поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2010. - №1. – С. 33-35.

Nooria SAMADI,
Independent researcher, Termez state university
E-mail: Samadi_researcher@gmail.com

On the basis of the review of PhD Mustafayeva N.U, senior lecturer of the Department of "Methodology of teaching English" at Termez State University.

INTERACTIVE METHODS AND THEIR EFFECT ON TEACHING AND LEARNING PROCESS IN ENGLISH LANGUAGE

Annotation

This article illustrates the effectiveness of the use of interactive teaching methods in teaching and learning of English language. It also gives examples of new methods in language development and explains its effectiveness on students in teaching and learning process.

Key words: Interactive method, English, teaching, learning, student, teacher, strategy, lesson.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРЕПОДАВАНИЕ И УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Данная статья иллюстрирует эффективность использования интерактивных методов обучения при преподавании и изучении английского языка. В нем также приводятся примеры новых методов в развитии языка и объясняется их эффективность для студентов в процессе преподавания.

Ключевые слова: Интерактивный метод, английский язык, преподавание, обучение, студент, учитель, стратегия, урок

INTERFAOL USULLAR VA ULARNING INGLIZ TILINI O'QITISH VA O'QITISH JARAYONIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilini o'qitish va o'rganish jarayonida interfaol o'qitish usullaridan foydalanish samaradorligi borasida yozilgan bo'lib unda, tilni o'qitishda til ko'nikmalarini rivojlantirishning yangi usullariga misollar keltiradi va ularning talabalar uchun o'quv jarayonidagi samaradorligi misollar yordamida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Interfaol usul, ingliz tili, o'qitish, o'rganish, talaba, o'qituvchi, strategiya, dars.

Introduction. Interactive teaching is a means of instructing whereby the teachers actively involve the students in their learning process by way of regular teacher-student interaction, student-student interaction, use of audio-visuals, and hands-on demonstrations. The students are constantly encouraged to be active participants. [1, p58] Interactive learning methods are often used simultaneously with various forms of training technologies. The use of these methods increases the activity of training participants and improves the effectiveness of education[2].

Interactive teaching allows such kind of teaching in which students show active involvement in the learning process to absorb the maximum amount of information and knowledge from their teachers. Teachers use different ways to involve students in interactive teaching methods and mostly it's from.

Interaction between teacher-student

Interaction between student-student

The use of audio, visuals, and video

Showing hands-on demonstrations and exercises

Teachers carry the responsibility to encourage the students to actively participate in the activity of the classroom, apply their brains, and motivate themselves to think to have long-term memory retention. In these ways, students' knowledge will be improved, along with their sense of interest, strength, team spirit and freedom of expression will aid raise.

Great teachers are those who motivate their students to take up tasks positively, perform them in a better way and give positive and desired outcomes. The quality of a good teacher involves being observant, responsive, nimble and encouraging.

They should always work with an open mind so that they will be able to encourage their students in a better and more productive way. Teachers should try out different interactive learning styles in the interactive session in the classroom[3].

Materials and methods of research. The most popular methods are role plays, brainstorming, case-study method, presentations and discussions. They develop communicative skills, logical thinking and different types of intellectual activity such as analysis, synthesis, comparison, and generalization [5] These student-centered methods are highly appropriate, particularly for involving students more actively in acquiring knowledge, skills and strategies [6].

Role Playing:

Role play exercises give students the opportunity to assume the role of a person or act out a given situation. These roles can be performed by individual students, in pairs, or in groups which can play out a more complex scenario. Role plays engage students in real-life situations or scenarios that can be "stressful, unfamiliar, complex, or controversial" which requires them to examine personal feelings toward others and their circumstances. Unlike simulations and games which often are planned, structured activities and can last over a long period of time, role play exercises "are usually short, spontaneous presentations" but also can be prearranged research assignments.

Benefits of Role Playing:

playing can be effectively used in the classroom Role

to:

Motivate and engage students

Enhance current teaching strategies
 Provide real-world scenarios to help students learn
 Learn skills used in real-world situations (negotiation, debate, teamwork, cooperation, persuasion)
 Provide opportunities for critical observation of peers
 Brainstorming:

Brainstorming is a strategy used to generate a number of ideas to help solve a particular problem. The technique has been around for over 70 years and is still used today to engage students in solving a range of problems. Techniques vary but there is a general structure to follow when developing brainstorming sessions. After the problem or issue is presented, students are organized into groups to brainstorm all possible ideas which could solve the problem. Discussion of these ideas takes place after the brainstorming session ends, usually after a defined period of time. Each idea will be discussed and considered, some ideas will be eliminated, and a final list will be ranked for possible use as a solution toward solving the problem.

It is important to plan the brainstorming session before implementing it in the classroom. As outlined below, you will need to consider the strengths, challenges and barriers when designing the session.

Strengths of Brainstorming:

Provides a quick and easy class activity. Brainstorming sessions can be effectively used in the classroom. However, they do require meaningful planning time for ultimate success. Contributes to classroom collective power. Brainstorming sessions allow individual students' voices to become one with the group's voice. The final ideas are generally identified through consensus.

Creates a student-centered activity. Students direct the group in which they generate their own ideas, develop rating criteria, and are responsible for group dynamics.

Supports learning in a relaxed environment. Students are able to collaborate in a relaxed, informal learning environment.

Strengthens problem-based learning. Brainstorming is a problem-solving activity where students build on or develop higher order thinking skills.

Encourages creative thought. Brainstorming encourages students to think creatively (out of the box), encouraging all students to share their ideas, no matter how far "out there" they may seem.

Challenges of Brainstorming:

Keeping the session from being just a chat session. The moderator should direct the session to keep students on task.

Ensuring students collaborate rather than compete with one another when generating ideas. Walk around the room and listen for inappropriate group behavior.

Encouraging students to build on each other's ideas to help them build their critical thinking skills.

Getting "buy-in" or acceptance from those who have participated in brainstorming who have never seen their ideas brought forth and acted upon. Work forward from this point with any student who may be in this category and remark on their contribution both to them personally, their group and to the whole class. Getting "buy-in" or acceptance from those who have participated in brainstorming who have never seen their ideas brought forth and acted upon. Work forward from this point with any student who may be in this category and remark on their contribution both to them personally, their group and to the whole class.

Getting quiet or independent students to actively participate. Explain that as part of this course all students are expected to bend a little which may have them participating in activities which might make them uncomfortable. Never force someone who is adamant about a particular situation. Instead, coax those who are hesitant at first by creating a trusting and caring classroom environment from the beginning of the semester. This approach can help students be more accepting of change and those who tend to feel uncomfortable working with others.

Helping groups to move forward if they are "stuck" and not able to generate ideas. Reconvene the group to review the problem or issue or provide an example of a possible solution.

Reaching consensus. Getting students to reach consensus becomes less of a problem if all students are given equal time to provide input, feel comfortable as a valued member of the group and are respected for their points-of-view[8].

Conclusion. Using interactive methods in teaching and learning process motivates students to work cooperatively to achieve a common goal. Interactive teaching is a method that goes beyond helping students to acquire scientific content and language skills. In this method, in addition to paying attention to the acquisition of information and skills, much emphasis has been placed on the thinking process and social goals of education. The method of interactive teaching is a regular and well-considered activity about specific topic or problem, in which student interact with each other in the form of multi-person group to study thoughts, discuss and comment on the topic or problem.

Interactive learning in school, which is also called active learning, is actually a method of education that directly engages the student with the lesson process; this method not only challenges people's creativity and problem-solving power, but also help learners to remember lesson concepts much better and easier because they themselves have been involved in the lesson process and learned a concept.

REFERENCES

1. Interactive Teaching Techniques Have Been Found To Be Significantly More Beneficial To The Learning Process Of The Human Mind- INTERACTIVE TUTORs
2. Iterfaol ta'lim metodlari – SHURATBEK.UZ
3. Interactive teaching methods – Digital Class Blogs
4. روش تدریس فعال چیست؟ [Electronic resource]. Access mode: <http://socialgorup.blogfa.com/post/15>.
5. Пометун О.І., Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.- метод. посібник / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – Київ : 2006. –192 с.
6. Westwood P. What teachers need to know about teaching methods. – Camberwell: ACER Press, 2008. – 105 p.
7. Role Playing | Center for Innovative Teaching and Learning | Northern Illinois University
8. Brainstorming | Center for Innovative Teaching and Learning | Northern Illinois University [Electronic resource].
9. Case Study – Teaching Strategies- A Critique.
10. Interactive Methods | Academy for Teaching and Learning | Baylor University
11. OLCreat: General Teaching Methods: Presentation.
12. The Importance of Presentation Skills in Institutions of Higher Learning Sunway University press.

UDK 1:18:7.01

Aktamkul SAMADOV,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti professori, f.f.d
E-mail: aktam78@mail.ru

SamDCHTI professori, f.f.d. O.G'aybullayev taqrizi asosida

ESTETIK IDEAL VA UNING FALSAFIY QADRIYATLAR TIZIMIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ideal, estetik idealning falsafiy qarashlar va qadriyatlar tizimidaigi o'rni tahlil etilgan. Idealning xususiyatlari va estetik idealni xususiy, yakka tabiatini o'rganish avvalo, shaxs, tabiat va jamiyat bilan bog'liq minglab mavzularni, o'z-o'zini rivojlantiradigan inson shaxsini ma'naviy qadriyatlarini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Ideal, estetik ideal, ideallik, shaxs, inson, falsafiy qadriyatlar, ontologiya, gnoseologiya, falsafa tarixi, kategoriyalar, klassik fikrlar.

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ИДЕАЛ И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье анализируется роль идеального, эстетического идеала в системе философских взглядов и ценностей. Изучение особенностей идеального и частного, индивидуального характера эстетического идеала, прежде всего, обосновывает тысячи тем, связанных с личностью, природой и обществом, духовными ценностями саморазвивающейся человеческой личности.

Ключевые слова: Идеал, эстетический идеал, идеальность, человек, человек, философские ценности, онтология, эпистемология, история философии, категории, классические мысли.

AESTHETIC IDEAL AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF PHILOSOPHICAL VALUES

Annotation

This article analyzes the role of the ideal, aesthetic ideal in the system of philosophical views and values. The study of the features of the ideal and private, individual nature of the aesthetic ideal, first of all, substantiates thousands of topics related to personality, nature and society, the spiritual values of a self-developing human personality.

Key words: Ideal, aesthetic ideal, ideality, man, man, philosophical values, ontology, epistemology, history of philosophy, categories, classical thoughts.

Kirish. Falsafa tarixining ko'p asrlik tajribasi ilmiy nazariya rivojlangan ilmiy bilimlarning elementar hujayrasi bo'lgani kabi, falsafiy tizim ham rivojlangan falsafiy bilimlarning o'xshash hujayrasi ekanligiga aniq dalillar keltiradi. Boshlang'ich falsafiy qadriyatlarga, tamoyillarga bog'laydigan va ulardan kelib chiqqan holda rivojlangan ilmiy dunyoqarash turli oqibatlariga olib keladigan dastlabki falsafiy tushunchalarni aniq shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Har qanday rivojlangan falsafiy tizimlar bir-biri bilan bog'liq uch qadriyatli qatlamdan iborat bo'lib, birinchidan, bu ontologiya - ob'ektiv universal mavjudlik haqidagi doktrinadir. Ontologiya falsafiy kategoriya sifatida bilishning yuqori bosqichi abstrakt tafakkurgagina xos bo'lib, dunyodagi barcha narsalar, voqea hodisalar, jarayonlar o'rtasidagi eng umumiy jihatlarining realligi haqida fikr yuritiladi. Ontologiya dunyoning ob'ektiv mavjudligi, uning cheksizligi, abadiyligi va bir butunligi haqida ilmiy va falsafiy tasavvurdir. Ikkinchidan, gnoseologiya bu haqiqatni anglashning universal qonuniyatlari to'g'risidagi ta'limotdir, ya'ni ob'ektiv haqiqatga erishishning tabiati va usullari haqidagi ta'limotdir. Gnoseologiya insonni bilishi haqida falsafiy fanlar bo'limi bo'lib, "unda 1) insonning dunyoni bilish imkoniyati; 2) insonning o'zlikni anglash jarayoni; 3) bilishning bilmaslik sari yuksalishi; 4) bilimlar tabiati va ularning mazkur bilimlarda aks etuvchi narsalar bilan o'zaro nisbat o'rganiladi"[1,6]. Uchinchidan, aksiologiya bu qiymat, qadriyatlar tabiati va uning shakllanishining umumiy qonunlari to'g'risidagi ta'limotdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Falsafa tarixida idealning kelib chiqishini tushuntirishga to'rtta asosiy yondashuv mavjud: 1) g'ayritabiiy omillarga murojaat qilish orqali idealni irratsional kelib chiqish bilan bog'lash; 2) tug'ma fe'l-atvor idealiga bog'liqlik[2,122]. Ideal tushunchasi falsafaga I.Kant tomonidan kiritilgan bo'lib, faylasuf idealni aqlning zaruriy, yuksak namunaga to'g'ri keladigan me'yori sifatida tavsiflaydi (apriori nazariyasi). E.V. Ilenkov idealning paydo bo'lishini boshqa ideallar bilan izohlash (ratsionalistik idealizm), A.I. Yatsenko idealning paydo bo'lishini ob'ektiv ijtimoiy voqelikning aksi sifatida tushuntirish[3,195] (tarixiy materializm). Shubhasiz, birinchi va ikkinchi yondashuvga ko'ra muammoni oqilona hal qilishdan bosh tortish, uning o'rnini unga bo'lgan hissiy munosabat namoyishi bilan almashtirish; uchinchi yondashuv tautologik bo'lib, yerdagi hayotning paydo bo'lishini panspermiya gipotezasi bilan boshqa samoviy jismlardan o'tishini tushuntirish usuliga o'xshaydi. To'rtinchi yondashuv idealni paydo bo'lishini, shakllanishini sinfiy kurash mahsuli deb qaraydi va yangilash fikrlarga kelib qoladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bizning nazarimizda, ideal tushunchasi barcha falsafiy kategoriyalar (moddiylik va ma'naviylik, abadiylik va o'tkinchilik, mohiyat va hodisa, sabab va oqibat, mutloqlik va nisbiylik, umumiylik va alohidalik, tasodif va zaruriyat, yaratuvchanlik va yaratilganlik, mukammallik va nomukammallik, va hokazo) ni qamrab oladi va ular o'rtasidagi aloqadorlik yoki ziddiyatlarni o'ziga xos

tarzda ifodalaydi. Xususan, Platon barcha voqelik, yagonalik va alohidalik, hatto umumiylik tushunchalarini ideal g'oya, mutlaq abadiyat nuqtai nazaridan tushuntirishga harakat qilgan. Uning nazarida inson ongida paydo bo'ladigan tasavvur, tushuncha ideal obraz sifatida abadiylik, yagonalik, mutlaqlik, zaruriy voqelik xususiyatiga ega. Shunga ko'ra ideal obraz ma'lum narsa va hodisalarning voqelikdagi nusxasi tarzida g'oyalar dunyosidan iboratdir[4].

Umumnazariy, falsafiy-ontologik yondashuvga ko'ra idealni bir qancha xususiyatlariga ko'ra turkumlashtirish mumkin, ya'ni: 1) tuzilishiga ko'ra – bilim-e'tiqod, g'oya, nazariya-maqсад, modellar va qadriyatlar tizimidan tashkil topadi; 2) tarkibiga ko'ra – mavhum, xayoliy, konstruktiv-bunyodkor va g'oyaviy-mafkuraviy; 3) emotsional-ruhiy darajasiga ko'ra – motivatsion, optimistik, niglistik va skeptik; 4) tipiga ko'ra – diniy, ilmiy, axloqiy, estetik, ekologik, ijtimoiy-siyosiy; 5) inson hayotidagi o'rniga ko'ra – o'tmishni ideallashtirish, shaxs idealini shakllantirish uslublarini aniqlovchi, ilmiy-badiiy ijodda, san'at va sportda maqsad va mo'ljal beruvchi, idealni qadriyatli xususiyatini va uni shaxs hayotida zaruriyatini asoslanishi, inson shaxsining doimiy optimistik, motivatsion, biriktiruvchi-konstruktiv, ishonchi-epistemologik faoliyat bilan bog'langan bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagilardan, xulosa shuki, ideal falsafiy qadriyat sifatida ilm-fan sohlari uchun ahamiyatli tushunchadir. Bu tushuncha ayniqsa falsafa ilmi sohasini o'rganish ob'ekti va tadqiqot predmeti tarzida uchraydi. Uning ontologik, gnoseologik, gumanistik, aksiologik, praktsiologik tomonlari o'rganilib, bilim sohalarda etalonlar aniqlashda, ijtimoiy-siyosiy bilimlarni tizimlashtirishda keng foydalanilgan. Masalan, ilmiylik nuqtai-nazaridan olganda fan ideallari, ilmiylik ideallari, gumanistik ideallar tarzida, insonning axloq-xulq atvori va nafosat olami nuqtai-nazaridan olgan axloqiy ideal, estetik ideal, ma'naviy ideal tarzida, jamiyatning kelib siqishi, undagi ijtimoiy-siyosiy g'oyalarga nisbatan ijtimoiy ideal, siyosiy ideal, milliy ideal tushunchalar qo'llanilib kelmoqda.

Avvalo ideal inson ongidagi tarqoq g'oyalar, yuksak maqsadlarni tizimlashtiradi, gamogenlashtiradi va qo'l yetmaydigan darajada mavhum mukammallikni yaratadi. Inson tabiatiga ko'ra doim o'zidan kuchli mavjudotni, o'zidan pok ruhni va eng go'zallikka intiladi. Bu o'z navbatida insonni ma'naviy yaratuvchan, ijodkorligiga rag'bat sifatida maydonga chiqavergan. U ayniqsa falsafiy qadriyatlar tizimida sayqallashib, optimal kuchga aylanib, transtsendental xususiyat kasb etib borgan. Inson olamni dastlab ma'naviy o'zlashtirishdan boshlab hozirgacha eng umumiy fikr, g'oya, nazariyalarga intilib yashaydi yoki yaratuvchi, iloh, xudo singari transtsendental tushunchalarni ma'naviy olamining ideali tarzida saqlab keladi. Inson xudo obrazini faqat hissiyoti uchun yaratmagan, balki u baxtli yashashga, jannati bo'lishga, boqiy lazzatni his qilish uchun yaratgan va bunga o'zi ishonadi, e'tiqod qiladi. Inson tafakkuri yaratgan ideal tushunchasi shuning uchun falsafiy bilimlar tizimida doim markaziy o'rinni egallab kelgan.

Ko'p tomonlama tahlillardan kelib chiqib, ideal tushunchasining konstruktiv, yo'naltiruvchi va ko'pfunksiyali xussiyatidan kelib chiqib, biz idealga quyidagicha ta'rif berdik. Ideal – bu inson ongidagi narsa-hodisa, voqea yoki g'oyalarning mukammalligini, namuna, o'rnak, mezon darajasidagi obraz, faoliyat darajasida maqsad, harkatning dominant belgisi, milliy, umuminsoniy, diniy, ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarda konstruktiv-motivatsion xususiyat, shaxsning qobiliyat, ehtiyoj, faoliyat turi, yoshiga, jinsiga nisbatan shakllanadigan mukammallik namunasi, mutlaq haqiqat darajasi, go'zallik, olijanoblik va pokdomonlik timsolidir.

Umuman voqelikni aks ettirish va baholashning maxsus shakli sifatida idealning barcha bu xususiyatlari estetik idealga tegishli. Ammo shu bilan birga estetik ideal umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda, uni ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va diniy ideallardan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Estetik idealning o'ziga xos xususiyati, uning boshqa ideallardan farqi aks ettirish mavzusiga va haqiqiy rivojlanayotgan ob'ektiv haqiqatni aks ettirishga yotadi. Ammo estetik bilimlarning ushbu eng yuqori turini aks ettirish mavzusida ma'lum bir o'ziga xoslikni ajratish mumkin.

Umumiy idealning xususiyatlari va estetik idealni xususiy, yakka tabiatini o'rganish avvalo, shaxs, tabiat va jamiyat bilan bog'liq minglab mavzularni, doimiy rivojlanayotgan ijtimoiy, jismoniy va mehnat faoliyati jarayonida dunyoni va o'z-o'zini rivojlantiradigan inson shaxsini tahlil qilish bilan boshlanishi kerak. Estetik aks ettirish ob'ekti, avvalambor, hodisaning o'zi yaxlitligi va aniq-hissiy jozibadorligidadir. Shuning uchun estetik idealni aks ettirish ob'ekti - bu ma'lum bir davrdagi shaxs, ma'lum ijtimoiy munosabatlar, uning yaxlitligi, barcha aniq-hissiy ko'rinishlarida hisobga olinishi. Faqat bu yaxlitlik yuzaki emas, balki ma'lum bir chuqur ijtimoiy mohiyatning ochilishi bilan boyitilgan bo'ladi.

Estetik ideal tushunchasi insonning estetik ongi va estetik faoliyatini o'z ichiga olgan «insonning voqelikka estetik munosabati» tushunchasi bilan bog'liqdir. u «go'zallik qonunlari»ga binoan shaxsning tashqi dunyo haqidagi bilimlarini boshqaradi. Idealning mavjudligi, faoliyatga asos bo'lishi, odatda insonning maqsadni belgilash uslubiga xos bo'lgan inson faoliyatining muhim xususiyati bilan bog'liq. Tabiiy narsalarning idealga muvofiq shakllanishi, bu inson hayotining o'ziga xos shakli bo'lib, u tasvirni yaratishni, uni amalga oshirishdan oldin faoliyatning maqsadini o'z ichiga oladi. Bu yerda ideal ongning o'ziga xos tasviri sifatida paydo bo'ladi.

Estetik ideal odatda san'atda tasvirlanib keladi. San'at sohasida estetik idealni ifodalashning bir necha turlari mavjud. Estetik idealni ifodalashning to'g'ridan-to'g'ri shakli bu idealning ma'lum xususiyatlarini olib yuruvchi ijobiy qahramonlar obrazlarini yaratishdir. Ushbu shaklni yetakchi deb hisoblash mumkin. Ammo u yagona emas. Ma'lumki, estetik ideal estetik baholash mezonidir. Shuning uchun, ularning mazmunida «namunal» bo'lmagan tasvirlarda, rassom o'z tasavvurining yaratilishini baholagan nuqtai nazar, bu idealning aksidir.

Falsafiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, estetik ideal tushunchasini ma'no-mazmuni, dominant belgisi va ijodiy tasvirli yondashuv orqali ko'rib chiqilganda uning to'rt nazariy pozitsiyada o'rganilganligi aniqlangan:

Ya'ni estetik ideal bu: 1) go'zalning hissiy va intellektual namoyishi;

2) mukammallik (namunalilik) haqida hissiy rang-baranglikka boyitilgan g'oyasining namoyishi; 3) barkamollik g'oyasi inson faoliyatining eng yuqori maqsadi sifatida; 4) eng mukammal estetik qadriyatning intellektual va hissiy ifodasi[5,32].

Yuqoridagi analiz falsafiy tadqiqotlarning o'tmishdan to hozirgacha estetik idealni turli rakurslarda o'rganilganini aks ettirib, go'zallik namunasini intellektual ko'rinishi, mukammallikni axloqiy-estetik talablarini birligi, barkamollik va komillik g'oyasi va qadriyatlar tizimini bir-butunligini ta'minlovchi arhitektonika sifatida tavsiflanib kelmoqda.

Hozirgi kunga qadar estetik ongning eng yuqori shaklini aks ettirish mavzusiga ko'proq e'tibor qaratilgan. Estetik ideal ham shunday epistemologik o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, uni estetik aks ettirishning boshqa

shakllari bilan taqqoslashda va voqelikni baholashda - aniq estetik idrok, badiiy talqin, badiiy va estetik did bilan taqqoslashda aniq namoyon bo'ladi. Estetik idealning epistemologik o'ziga xosligi, umuman, idealni xususiyatlarini inson tafakkurining maxsus shakli va estetik bilish shaklining o'ziga xos xususiyatlari sifatida murakkab o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi. Estetik ideal estetik ongning eng murakkab darajasi bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati inson ongining estetik shaklini barcha xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Biroq, estetik ideal o'ziga xos bo'lgan va voqelikni estetik aks ettirishning boshqa shakllarida uchramaydigan bir qator xususiyatlar bilan ajralib turadi. Estetik ideal butun estetik idrokka xos bo'lgan barcha xususiyatlar bilan ajralib turadi, ammo ularning o'ziga xos, o'ziga mos refraksiyasi bilan ajralib turadi.

Estetik ideal insonning haqiqatga nisbatan estetik munosabati doirasida ko'rib chiqilishi kerak. Estetikklik go'zallik va xunuklik, ulug'vorlik va tubanlik, fojiaiviylik va kulgililik (hajviylik) va boshqalar kabi kategoriyalar orqali aniqlanadi. Ushbu estetik hodisalardan bir tomoni salbiy ya'ni xunuklik, fojiaiviylik, tubanlik va ikkinchi tomoni ijobiy estetik hodisalar, ya'ni ulug'vorlik, go'zallik asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun o'rganilayotgan ob'ektga birinchi qadamda estetik ideal go'zallik ideali sifatida tasvir (badiiy, estetik) beradi. Bu borada estetik ideal go'zallik o'lchovi, go'zallikning tashqi ko'rinishidir. Shuning uchun ham estetik ideal shaxsning estetik intilishlarining eng yuqori maqsadi, uning faoliyatining eng yuqori tartibga soluvchisi, boshqa barcha estetik hodisalarni baholash uchun eng yuqori mezonidir.

Yuqoridagi tahlillar natijasida estetik idealning bir butun ta'rifi yuzaga kelishi muqarardir. Buni quyidagicha belgilash mumkin. Estetik ideal – shaxsning voqelikni badiiy-estetik o'zlashtirishidagi ichki barqaror tizimi bo'lib, u o'zida shaxs va jamiyatning estetik taraqqiyotidagi simmetrik va asimmetrik holatini ifodalab, uning chegarasini o'zida aks ettiruvchi, individual tarzda hissiy-emotsional, ijtimoiy tarzda katarsis-forig'lanish holatini aks ettiruvchi kategoriyadir.

Xulosa va takliflar. Ideal va estetik ideal tushunchalarining nazariy-metodologik masalalari tahlilida, uning ijtimoiy-tarixiy asoslarini, shaxs va jamiyat uchun zaruriyatini, ichki mantiqiy xususiyatlarini aniqlash ilmiy tadqiqotimizning mazkur qismida asosiy masalalari tarzida belgilanib, ularning yechimini topishga bo'lgan harakatlar quyidagi xulosalarga olib keldi. Ya'ni:

birinchidan, ideal muammosi qadimdan to hozirgacha shaxs ma'naviy borlig'ining baxt, orzu va go'zallik bo'yicha izlanishlarining markazida bo'lib kelgan. Insoniyat idealni inson axloqi va hissiyoti tizimidagi o'rni va uning rivojlanishi ob'ektiv zaruriyati deb bilgan. Insoniyatning ijtimoiy taraqqiyotidagi murakkablik ideal tushunchasini ichki xususiyatlariga ko'ra ajralib chiqishiga va dialektik birlikda

rivojlanishiga olib kelgan. Natijada diniy, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, axloqiy va estetik ideallar haqidagi tasavvur, tushuncha va qarashlar shakllangan;

ikkinchidan, insoniyat tarixi ideallarning ikki yo'nalishda, ikki xil vaziyat va jarayonda shakllanib, rivojlanib kelayotganidan darak beradi: agar diniy ideallar o'z mazmuni va yo'nalishi jihatidan mushtarak xarakterga ega bo'lsa, axloqiy va estetik ideallarda milliy, shaxsiy, individual jihatlar, xalq va millat yashayotgan tabiiy muhit va ijtimoiy-tarixiy an'analarda o'z aksini topib, tadrijiy taraqqiyot yo'lini bosib kelmoqda. Ilmiylik ideallari taraqqiy etishi ilmiy jamoani bir butun nazariya va g'oyalarga yakdillikka erishishi va olimlik etikasining tamoyillaridan kelib chiqadi. Ijtimoiy-siyosiy ideallar esa muayyan g'oya sifatida qaror topishi yoki amalga oshishi uchun siyosiy bo'hronlar, tarixiy alg'ov-dalg'ovlar, kurashlar yuzaga kelgan;

uchinchidan, ideal odamzodning hayotda tutgan o'rniga, ongiga yetishmayotgan, qoniqtirmayotgan ma'naviy qadriyat timsollariga, namunaviy obrazlarga intilishini rag'batlantiruvchi, harakatlanishda yo'lchi yulduz singari porlab turuvchi ufq, tushuncha-tasavvur sifatida shakllangan. Ideal – oddiy maqsad, orzu-niyat, bugungi vaziyat, narsa va ma'naviy qadriyatdan qoniqmaslik va tasavvurdagi xayoliy namuna, timsolga intilishidan tashqari inson hayoti, tafakkur tarzi, faoliyati va xayolotining birligidan tashkil topadigan, inson xatti-harakatiga kuch va ilhom bag'ishlovchi murakkab ma'naviy mezon. Shuning uchun ideal odamzodga o'zida bor narsani ko'paytirish va kuchaytirish, o'zida yo'q narsaga intilib yashash imkoniyatini berib, hayotiy jo'shqinlikni ta'minlab kelgan;

to'rtinchidan, ideal nazariy jihatdan ijtimoiy-tarixiy g'oya, obrazni, timsolni taqdim qiladi va reallikka nisbatan shu idealni ma'lum qismini milliy ijtimoiy-iqtisodiy modellarga, ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy dasturlarga ishlatib, ma'lum ma'noda ideallashtirilgan ob'ektlardan nazariya, rivojlantirish modellari yaratadi (masalan, komil inson tarbiyasi, barkamol avlodni voyaga yetkazish dasturini). Ushbu milliy modellar sinovdan o'tmasligi yoki sinovdan o'tishi ayni paytda real vaziyatga bog'liq bo'ladi;

beshinchidan, estetik ideal, har jihatdan, aniq-hissiy ifodalash yoki tasvirlashga doir tushuncha bo'lib, tabiiy-moddiy shaklda mujassamlashgan obrazlarni sun'iy muhitga olib o'tib, badiiy tasvir, falsafiy obraz bilan boyitadi. Estetik ideal chuqur mazmunli va keng ko'lamli tushunchadir. Estetik ideal voqelik hodisalarini estetik nuqtai nazardan baholash, hodisalarni sub'ektiv ravishda chiroyli yoki mukammal deb tanlash qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan shaxsning estetik faoliyatining eng yuqori mezon sifatida tan olinadi, shuning uchun estetik ideal estetik baho va mulohazalarning mezon ko'rsatkichi sifatida qabul qilingan.

ADABIYOTLAR

1. Shermuxammedova N. Gnoseologiya – bilish nazariyasi. T.: Noshir, 2011, 6-bet.
2. Kant.I. Kritika chistogo razum., Falsafa. Entsiklopedik lug'at. –Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2010. –B.122.
3. Ilenkov E. V. Filosofiya i kultura.– M.: Izdatel'stvo Politicheskoy literaturi, 1991-S.195.
4. Platon. Gosudarstvo. Zakoni. Politika.- M.: Мысль, 1998. – 98 s
5. Kulaeva G. M. Esteticheskiy ideal v sisteme formirovaniya sennostnogo otnosheniya uchashtsya k russkomu yaziku. Diss.avtoref. dok.ped.nauk. M.: 2008, S-32.

UDK:94(575.1) KBK:63.3(5Uzb)313A 15

Xusan SUVONQULOV,
GulDU "Milliy g'oya, huquq va ma'naviyat asoslari kafedrası o'qituvchisi
E-mail: h-suvonqulov2023@gmail.com

GulPI dotsenti, s.f.f.d(PhD) N.Saidqulov taqrizi asosida

THE ROLE OF THE FAMILY IN YOUTH EDUCATION

Annotation

The article describes the role, importance and important aspects of the family in raising the adult generation. Raising a child in a family has been proven to be the first pedagogical process for an adult generation.

Key words: Perfect generation, education, family, society, pedagogical process, perfect person, national value.

РОЛЬ СЕМЬИ В ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье описывается роль, значение и важные аспекты семьи в воспитании зрелого поколения. Показано, что воспитание ребенка в семье является первым педагогическим процессом для зрелого поколения.

Ключевые слова: Совершенное поколение, воспитание, семья, общество, педагогический процесс, совершенный человек, национальная ценность.

YOSHLARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA OILANING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada yetuk avlodni tarbiyalashda oilaning o'rni, ahamiyati va muhim jihatlari bayon etilgan. Farzandni oilada tarbiyalash yetuk avlod uchun birinchi pedagogik jarayon ekanligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: Komil avlod, ta'lim, oila, jamiyat, pedagogik jarayon, komil inson, milliy qadriyat.

Kirish. Bugungi kunda shiddat bilan tezlashayotgan globalashuv jarayonlarida insoniyatning ma'naviy mezonlarini va komillik sifatlarini saqlab qolish asosiy muammolardan biridir. Shuningdek, yoshlarga ta'lim-tarbiya berish, ularni ma'rifat va madaniyat sari etaklash ham dolzarb bo'lib turibdi.

Bu masalalarning echimini, eng avvalo, jamiyatning eng kichik va asosiy tarbiya makoni - oiladan izlash kerak. Barkamol avlod tarbiyasi avvalo oiladan boshlanadi. Bu esa, dalil va isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Oila haqida gap ketar ekan, bu mukaddas makonni yaratuvchi ota-ona haqida gapirib o'tmaslikning iloji yo'q. Chunki oilada ota-ona farzand uchun ham murabbiy, ham komil inson tarbiyachisidir. Jamiyatdagi har bir inson uchun insoniylik fazilatlarini halollik, poklik, imon-e'tikod, olijanoblik kabi hislatlar oilada shakllanadi. Shu bois oilaning jamiyatdagi o'rni, tarbiyaviy, axlokiy ahamiyati va qadr-qimmatini anglamasdan turib, komil inson tarbiyasi haqida gapirish o'rinsiz. Oilada farzand tarbiyasiga ota-bobolarimizning milliy an'ana va urf-odatlarini nuktai nazaridan yondashmasak, biz oldimizga qo'ygan maksadga erishishimiz mushkul.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda farzand bilan ota-ona o'rtasidagi munosabatlar dolzarb muammolardan biridir, chunki ota-ona farzand tarbiyasida turli muammoli vaziyatlarga duch keladi. Bunday vaziyatlarda bolani sabr-toqat bilan tushunishga harakat qilinsa, ta'lim-tarbiya jarayoni samarali bo'ladi. Ko'pchilik ota-onalar ongida ular qo'ygan talablarni farzandlari so'zsiz bajarishi lozim degan tushuncha shakllangan. Ayrim hollarda bolaga kuch ishlatib, qo'rkutish yo'li bilan tarbiya berish holatlarini ham uchratamiz. Bu jarayon bolani turli ruhiy inqirozlarga, jizzakilikka olib kelishi mumkin. Inson bolalik paytida olgan ruhiy zarbani butun umri davomida unutmasligini esda tutishimiz kerak.

Asosiysi, maktab yoshidagi bolaning tarbiyasiga bee'tibor bo'lmaslik lozim, o'ziga yuklatilgan vazifani to'liq bajarishiga ishonch bildirish kerak. Shunda farzand sizning ishonchingizni oqlashga harakat qiladi. Faqat maqtash kerak ekan, deb o'rinsiz maqtash ham yaxshi emas.

Bolalarning xarakteri tez o'zgarib, ularni tarbiyalashda kiyinchiliklarga duch kelinayotganliklari haqida ota-onalar quyidagicha fikrlarni aytib o'tadilar. Bolalarda agressiya paydo bo'lib, yuz bergan jarayonga ko'z yoshi yoki jahl bilan javob qaytarish. Atrof-muhit bilan munosabati o'zgarishi. Agressiv javob qaytarish bolaning ichki emotsiyalarining tashqariga chiqishiga sababchi bo'ladi. Bunday agressiya bolada 6-7 yoshdan boshlanib 8-9 yoshgacha davom etishi mumkin. Bola ulg'aygan sari agressiya hajmi kamayib boradi.

Ba'zida bola fakat agressiya bilan cheklanmaydi. Ota-ona bolasini jazolaganda uni xonasidan chiqishiga yoki turli harakatlarni bajarishiga qarshi bo'ladi. Bunday jazoga ko'nikmagan bola ongsiz holda ota-onasiga qarshi chiqib, qimmatbaxo narsalarni yoki boshqa jihozlarni sindirishi. Bu jarayonda bolaning psixik rivojlanishida kamchiliklar ko'rina boshlaydi. 6-7 yoshdagi inqiroz paytida bola yaqinlari va do'stlaridan uzoqlashadi. Jamoaviy o'yinlarga umuman qo'shilmaydi, o'zini uzok tutadi. Agar bolaning ushbu harakatlariga vaqtida e'tibor berilmasa, bolada somatik kasalliklar vujudga kelishi mumkin. Bu sharoitda bolani so'zsiz shifokor ko'rigiga olib borish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Farzand tarbiyasida bolalar psixik va ijtimoiy rivojlanishi ham aloxida o'ringa ega. Birinchidan, uning ijtimoiy maqomi o'zgaradi. U maktabga qadam qo'ygan kundan boshlab, unga yangi vazifalar yuklatiladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy bajaradigan harakati o'yin bo'lsa, keyingi bosqichda o'yin harakati murakkab tus olib, o'qish muloqot harakatiga almashadi.

Ikkinchidan, bolaning psixikasida juda katta o'zgarishlar seziladi. Bolaning o'ylash jarayoni murakkablashib, mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi. 7-12 yosh oralig'ida bolalarning esda saqlash qobiliyati o'ziga xos xususiyatlardan biri bo'lib, ular bir belgini biror narsa bilan taqqoslash, esda saqlash orkali mantiqiy fikrlashni amalga oshiradilar.

Mantikiy fikrlash orkali bola kattalarning o'ylash kobiliyati bilan tenglashadi. Shu asnoda bola o'z xatti-harakati va o'z-o'ziga baho bera oladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyovning "Biz yoshlarga oid davlat siyosatini hech og'ishmay izchillik bilan davom ettiramiz" - degan fikrlari har jihatdan ma'naviyatning jamiyat hayotida nechog'li muhim omil ekanligini yana bir karra isbotlab turibdi.

Yosh avlodni esli, ongli, har tomonlama etuk inson qilib tarbiyalash oila, qolaversa, jamiyatdagi ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasidir. Sababi, farzandning komil inson bo'lishi oiladan boshlanib, ta'lim-tarbiya maskanlarida davom etadi.

"Bola hayoti - misoli ok kog'oz. Unga nima yozish ota-onaning o'z ixtiyorida" degan tushunchaga e'tibor bersak, kelajakda bolaning qanday shaxs bo'lib shakllanishi ota-onasi va oila a'zolariga bog'lik. Chunki farzand oilada dunyoga keladi. Uning barkamol inson bo'lib shakllanishiga avval ota-onasi, oila a'zolari ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlab qolmasdan, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Xususan, farzandlarning bevosita ta'siri tufayli ularning qiziqish hamda faoliyatlari doirasi kengayadi, o'zaro aloqalari kuchayadi, real hayot mazmunini chuqurroq anglash, ya'ni farzandlar kamoloti, kelajagi timsolida o'z umri davomiylikni ko'rish holati yuz beradi [1], [2].

Tahlil va natijalar. Jamiyatimizda oilaga so'nggi yillarda bu qadar katta ahamiyat berilayotgani bejiz emas. Oila - o'zbek xalqining milliy qadriyati bo'lib, o'zligimizga qaytish, milliy urf-odatlarimizni e'zozlash, kattalarga hurmat va kichiklarga g'amxo'rlik, odamiylik, oliyanoblik, mehr - oqibat singari asl insoniy fazilatlarini mujassamlashtirgan makondir. Oila jamiyatni jipslashtirib, unga-fayz baraka kiritib, xonadonlarimizni mehr-muxabbat, nafosat ezgulik nuri bilan munavvar etadi [2], [3].

Olimlarning kuzatuvlariga ko'ra, bugungi kunda ota-ona bolasining tarbiyasiga 10-15 daqiqa vaqt ajratar ekan. Bu sanoqli daqiqalarning aksar qismi kundalikni tekshirish, kamchiliklarni ko'rsatish va tanqid ostiga olishga ajratilishi aniklangan. Oilada tarbiyada yo'l qo'yiladigan kamchiliklardan quyidagilarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

- ichkilikka ruju qo'ygan ota-onalar farzandlaridan hech narsa talab qila olmaydi, negaki ular farzandlariga "Gipotarbiyachi" [3], [4]. bo'lib yaxshi xulq bera olmaganlar;

- ba'zi bir ota-onalar haddan tashqari qattiqqo'l bo'lsak, farzandimizning tarbiyasi yaxshi bo'ladi, deb hisoblaydi. Aksincha, bunaqa vaziyatlarda bolalar tortinchoq, o'ziga nisbatan ishonchsiz, yolg'on gapiradigan bo'ladi.

Bola tarbiyasida quyidagi qoidalarga amal qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

- agar siz ogohlantirish bermoqchi bo'lsangiz, avvalambor farzandingizning yaxshi tomonlarini sanab o'ting;

- farzandingizning kamchiligini birdaniga yuziga solmasdan, yotig'i bilan tushuntiring;

- o'ziga buyruq berilishini hech kim yoqtirmaydi. Shuning uchun bevosita buyruq berishdan ko'ra, savol berib, pand-nasihat yo'li bilan berilgan topshirikni bajartirganingiz ma'qul;

- farzandingizga o'z obro'sini saqlab qolishiga imkoniyat bering;

- insonlar haqida yaxshi fikrda bo'ling, shunda farzandingiz ularga o'xshashga harakat qiladi.

Insonga har tomonlama tarbiya berish oila va ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasidir. Shaxsning shakllanishi uzluksiz va murakkab jarayon bo'lib, bunda bolaga tabiatdan berilgan tug'ma qobiliyatlar, jamiyatdagi siyosiy-ijtimoiy vaziyat, oiladagi munosabatlar kabi asosiy kuchlarning o'zaro bog'likligi ongli shaxsning shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Xulosa va takliflar. Jamiyatda oilaning asosiy vazifasi jismoniy va psixologik jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, mehnatga tayyor shaxsni shakllantirib berishdir. Shuningdek, bolalarda ijtimoiy-dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan intilish, ijtimoiy faollikning o'rnatilishida ota-onalarning samarali ishtirok etishi hal kiluvchi omil bolaning komil inson bo'lib shakllanishida alohida o'rin tutadi.

Ota-onaning bergan bugungi tarbiyasi farzandining ertangi kelajagi uchun poydevor vazifasini o'taydi. Shuning uchun oiladagi farzand tarbiyasi ota-ona tomonidan to'g'ri yo'naltirilgan bo'lsa, unda uning katta hayotga dadil qadam quyishiga, mustaqil fikr yuritishiga zamin yaratilgan bo'ladi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev tomonidan olib borilayotgan islohotlar har bir oila va farzandlar kamoli asosiy masalalardan biri hisoblanmoqda. Bu jihat yangilanayotgan Konstitutsiyamizda ham o'zining aksini topmoqda. Xususan, endi oila nimaligi yozib qo'yilmoqda. Davlat oilani har tomonlama mustahkam bo'lishi uchun majburiyat olmoqda. Oila deganda kasallikka o'xshagan munosabat emas, balki erkak bilan ayolning ixtiyoriy roziligi asosidagi turmushini tushunishini yozib qo'ymoqda [4].

Yangi Konstitutsiyamizda "bolalarning salomatligi, xavfsizligi, jismoniy, aqliy rivojlanishiga zarar keltiradigan, ta'lim olishiga halaqit beradigan majburiy mehnat mutlaqo taqiqlanadi - deya belgilanmoqda.

Ushbu moddalar oila va ularda kamolga etayotgan farzandlarning iqboli va kelajagi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T. 2023 y. 44-modda.
2. Xasanboyev J., Hasanboyeva O. va boshqalar. Pedagogika. - T.: "Fan", 2006. 123-b.
3. Saifnazarov I., Saifnazarova F. Yoshlar va oila - jamiyat tayanchi. - T.: "Ta'lim nashriyoti", 2018 y, 6-bet.
4. Gipo (yun. hypo - ostida, tagida) - baynalmilal o'zlashma so'zlar tarkibida kelib, muayyan narsa, holatning me'yoriy kamligi, pasayganligi yoki quyida ekanligini ko'rsatadigan old qo'shimcha.//O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild. A.Madvaliyev tahriri ostida. - T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006, 504-b.
5. Obid N., Ulugbek, M., Sharof, M., & Rustam, N. (2022). Some considerations of the country lifestyle during the period of public collectivization. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(1), 86-94.
6. Nazarov O. R., & Nematov, R. A. O. (2020). From the history of Uzbekistan's cooperation with UNESCO. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(4), 45-49.
7. Obid N., Samandar, K., & Rustam, N. (2023). The emergence of a state system in the lower Syrdarya region. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 3(3), 68-75.
8. Нейматов Р. А. У. (2020). Интеллектуальное и культурное наследие узбекского народа. *Наука, образование и культура*, (4 (48)), 85-87.

UDK:327.8

Baxtiyor SULTANOV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

P.f.d.dosent. Zamilova R taqrizi asosida

FITNES TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ULARNI UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA JISMONIY TARBIIYA DARSLARIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada fitnes texnologiyalarini rivojlantirishning hozirgi tendentsiyalari va ularni o'rta maktabda jismoniy tarbiya darslarida qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi va muhokama qilinadi; adaptiv jismoniy madaniyatda zamonaviy texnologiyalar; sportchilarni tayyorlashning zamonaviy texnologiyalari; zamonaviy jismoniy madaniyat va sog'liqni saqlash texnologiyalari. Fitnes texnologiyalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar metodologiyasi va uning jismoniy tayyorgarlikka ta'siri va o'rta maktab o'quvchilari o'rtasida jismoniy tarbiya darslariga motivatsiya tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy tendentsiyalar, texnologiyalar, fitnes texnologiyalari, fitnes texnologiyalari, motivatsiya, faollik monitorlari, puls oksimetrlari, aqlli soatlar, aqlli trenerlar, fitnes o'yinlari.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИЙ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

В данной статье анализируются и рассматриваются современные тенденции развития фитнес-технологий и возможности их применения на занятиях физической культуры в старших классах; современные технологии в адаптивной физической культуре; современные технологии подготовки спортсменов; современные физкультурно-оздоровительные технологии. Анализируется методика занятий с использованием фитнес-технологий и ее влияние на физическую подготовленность, и мотивацию к урокам физической культуры у школьников в старших классах.

Ключевые слова: Современные тенденции, технологии, фитнес-технологии, физкультурно-оздоровительные технологии, мотивация, мониторы активности, пульсоксиметры, умные часы, smart-тренажеры, фитнес-игры

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FITNESS TECHNOLOGIES AND THE POSSIBILITY OF THEIR APPLICATION IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES IN SECONDARY SCHOOLS

Annotation

This article analyzes and discusses current trends in the development of fitness technologies and the possibility of their application in physical education classes in high school; modern technologies in adaptive physical culture; modern technologies for training athletes; modern physical culture and health technologies. The methodology of classes using fitness technologies and its influence on physical fitness and motivation for physical education lessons among schoolchildren in high school are analyzed.

Key words: Modern trends, technologies, fitness technologies, fitness technologies, motivation, activity monitors, pulse oximeters, smart watches, smart trainers, fitness games.

Введение. Одно из важных направлений социальной политики в Республике Узбекистан – развитие физической культуры и спорта, так как это способствует здоровому образу жизни общества, воспитывает молодое поколение сильным, всесторонне развитым и гармонично совершенным. Спорт играет особую роль в формировании высокой культуры и патриотических чувств у подрастающего поколения. Достижения в этой области не только превозносят страну на мировой арене, но и наполняют чувством гордости, национального самосознания и патриотизма всех наших соотечественников.

Шавкат Мирзиёев поручил увеличить число регулярно занимающихся физкультурой и спортом юношей. В течение года спортивными мероприятиями должны быть охвачены 6 млн. ребят Указом и постановлением президента Узбекистана от 18 февраля 2022 года было организовано Министерство по развитию спорта. Одной из важнейших его задач является популяризация спорта среди детей и молодежи[1].

Методы. На современном этапе развития в системе физической культуры в средних образовательных школах разрабатывается большое количество инновационных технологий, методик и оздоровительных программ. Это предопределило появление в теории и практике физической культуры новых терминов: «инновационные технологии», «фитнес-технологии», «здоровьесберегающие технологии» и др.

Применение определенных методик занятий с фитнес-технологиями на уроках физической культуры со старшими классами позволит повысить уровень физической подготовленности учащихся, а также мотивацию к физической культуре.

Для развития гармонично развитого подрастающего поколения, имеются широкие возможности для занятия фитнесом с использованием эффективных традиционных подходов к организации и содержанию занятий физической культурой учащихся в старших классах. Научное обоснование фитнеса, разработка его программно-методического обеспечения,

определение роли в модернизации физкультурного образования детей школьного возраста, подготовка кадров является актуальным для теории и практики физической культуры.

Таким образом, в Узбекистане число занимавшихся в 2019 году физической культурой на уроках физкультуры достигло 6631,1 тыс. человек, из них 6114,5 – в общеобразовательных учреждениях, 72,9 тыс. – в академических лицеях, 239,5 тыс. – в профессиональных колледжах и 204,2 тыс. – в высших образовательных учреждениях. Следует отметить, что наибольшая часть занимавшихся физической культурой на уроках физкультуры среди образовательных учреждений в том же году приходится на долю общеобразовательных учреждений (92,2 %) [2].

Физическая культура в школе является самым важным и доступным фактором укрепления и сохранения здоровья школьников. Главнейшей задачей системы образования является сохранение и укрепление здоровья учащихся, формирование у них навыков здорового образа жизни, применения образовательных технологий, соответствующих возрасту, устраняющих перегрузки и сохраняющих здоровье школьников [3].

Современные тенденции развития фитнес-технологий предлагают широкий спектр возможностей для использования на занятиях физической культурой в средних общеобразовательных школах. Некоторые из современных тенденций, которые могут быть использованы на занятиях, включают следующие:

1. Мониторы активности и пульсоксиметры. С помощью этих устройств учащиеся могут отслеживать свою активность, пульс, кол-во шагов, потраченные калории на занятиях физической культуры и другие индикаторы здоровья. Учителя могут использовать эти данные для мониторинга здоровья учеников и адаптации упражнений в зависимости от потребностей каждого ученика [4].

Мониторы активности и пульсоксиметры являются устройствами, которые могут помочь ученикам отслеживать свою физическую активность на занятиях физической культуры. Мониторы активности отслеживают количество шагов, пройденное расстояние, количество сожженных калорий и другие показатели здоровья. Пульсоксиметры могут измерять концентрацию кислорода в крови и частоту сердечных сокращений.

Эти устройства могут быть полезны для учеников, которые хотят отслеживать свою физическую активность и здоровье. Они могут использовать эту информацию, чтобы лучше понимать свое состояние и собрать данные для улучшения своих физических показателей. Учителя также могут использовать эти данные для оценки здоровья учеников и настройки упражнений в зависимости от индивидуальных потребностей каждого ученика.

Некоторые мониторы активности и пульсоксиметры могут синхронизироваться с приложениями для мобильных устройств, что позволяет дополнительно упростить процесс мониторинга. Сохранение данных из этих устройств также может помочь учителям, чтобы они могли анализировать информацию на основе большего количества учащихся и делать точные выводы о здоровье группы в целом.

2. Умные часы и приложения. Ученики могут использовать умные часы и приложения для контроля своих физических показателей, общения и соревнований с другими учениками, а также для получения уведомлений о запланированных занятиях физической культуры [5].

Умные часы и приложения для мобильных устройств позволяют ученикам контролировать свою физическую активность и здоровье, общаться и соревноваться с другими учениками, а также получать уведомления о запланированных занятиях физической культуры.

С помощью умных часов ученики могут отслеживать свою физическую активность, как и в случае с мониторами активности и пульсоксиметрами, но также могут получать уведомления о прогрессе и настроении своего тела. Они также могут использовать функцию беспроводной связи для коммуникации с другими учениками, чтобы заниматься вместе и развивать навыки социализации.

Результаты. Приложения для мобильных устройств также могут помочь ученикам отслеживать свою физическую активность, обучаться новым видам спорта и получать информацию о здоровом образе жизни, а также о том, как правильно заботиться о своем теле и душе. Они могут также помочь ученикам найти помощь и поддержку со стороны специализированных организаций, если у них возникнут проблемы со здоровьем.

В целом, умные часы и приложения для мобильных устройств становятся все более популярными и могут быть полезными для учеников, которые хотят контролировать свое здоровье и физическую активность. Они могут помочь ученикам улучшить свои результаты и достичь целей, а также дать им дополнительную мотивацию и поддержку в этом процессе.

3. Образовательные фитнес-игры. Эти игры могут быть использованы как учебный материал и для мотивации учеников на занятиях физической культуры, такие игры включают интерактивные соревнования и совместные упражнения, которые способствуют развитию физических навыков и командных навыков учащихся [6].

Образовательные фитнес-игры – это игры, которые заточены на развитие физических навыков и могут использоваться как учебный материал на занятиях физической культуры. Однако, они могут быть использованы и в качестве мотивации для учеников.

Такие игры могут быть интерактивными соревнованиями между учениками или совместными упражнениями, которые помогают развивать командные навыки и физическую выносливость. Многие из этих игр определяются на основе определенных упражнений, и ученики могут учиться выполнять упражнения, находясь в ходе игры.

Образовательные фитнес-игры могут быть сделаны крайне интересными и затягивающими, особенно если ученики могут участвовать в них, используя свои смартфоны или планшеты. Такие технологии позволяют ученикам взаимодействовать со своими одноклассниками и выполнять физические упражнения, превращая тренировочные занятия в творческий и интерактивный процесс.

Одной из преимуществ использования образовательных фитнес-игр является то, что они помогают ученикам научиться социальным навыкам, таким как работа в команде, лидерство и уважение к другим. Это важно в социальном и спортивном контексте, помогая им успешно управлять собой и другими в будущем.

В целом, образовательные фитнес-игры представляют собой важный инструмент для учителей и тренеров, чтобы помочь ученикам получить доступ к увлекательным и креативным способам занятий физической культурой. Они могут помочь в повышении

мотивации и интереса к тренировкам и обучению, а также способствовать социальной адаптации и развитию лидерских качеств учеников.

4. Smart-тренажеры. Они предоставляют подробную информацию о форме и технике выполнения упражнений, что упрощает работу инструктора и улучшает качество занятий [7].

Заключение. Smart-тренажеры – это тренажеры, которые оснащены современными технологиями и могут быть подключены к мобильным приложениям и интернету. Они предоставляют подробную информацию о форме и технике выполнения упражнений, что позволяет пользователям добиваться лучших результатов и улучшать свою физическую форму. Эти устройства также упрощают работу инструктора, помогая ему сосредоточиться на отдельных учениках и повышении эффективности занятий.

Smart-тренажеры могут быть полезными как для профессиональных спортсменов, так и для неопытных любителей фитнеса. Они могут обеспечить пользователей информацией о том, направлена ли тренировка на нужные группы мышц, о правильной технике выполнения упражнений и об уровне физической формы.

Основным преимуществом smart-тренажеров является то, что они позволяют пользователям следить за своими достижениями, сохранять свои результаты и отслеживать свой прогресс во времени. Это также помогает

инструкторам оценить эффективность занятий и изменить тренировочные программы, если это необходимо.

При использовании smart-тренажеров ученики могут чувствовать себя увереннее в своих способностях, так как получают мгновенную обратную связь об уровне своей физической подготовки во время тренировок. Это также позволяет им легче преодолевать свои лимиты, потому что они знают, что получают наиболее эффективную тренировку, подходящую именно для них.

В целом, smart-тренажеры представляют собой инновационный подход к занятиям фитнесом, который сочетает в себе передовые технологии и упражнения для улучшения качества фитнес-программ. Они предоставляют пользователям множество инструментов для повышения своей физической формы и оказывают поддержку в процессе достижения своих целей в тренировках.

Процесс физического воспитания школьников в старших классах должен быть направлен на овладение двигательными умениями и навыками, развитие физических качеств и данные технологии могут помочь учащимся лучше понимать и контролировать свое физическое состояние, достигать лучших результатов, мотивироваться и получать удовольствие от занятий физической культурой. Они также могут помочь учителю эффективнее управлять занятиями и помогать каждому ученику достигать своих целей.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoev-poruchil-uvulichit-chislo-regulyarno-zanimayushih-sya-fizkulturoy-i-sport>
2. <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/novosti-goskomstata-2020/3912-9375-fizicheskaya-kul-tura-i-sport-v-respublike-uzbekistan>
3. Андреева, С. Н. Применение фитнес-технологий как способ повышения мотивации у школьников к урокам физической культуры / С. Н. Андреева // Материалы XIII Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум» – 2021. – URL: <https://scienceforum.ru/2021/article/2018025983> (дата обращения: 05.01.2022)
4. Костевич О. В., Слабуха Е. В., Черкашина Л. В. Использование фитнес-технологий в занятиях физическими упражнениями старшеклассников // Молодежь и современный мир, 2019.
5. Фитнес-технологии на уроках физической культуры в школе: методические рекомендации для учителей физической культуры / С. Г. Козлов, Н. С. Ракова, Н. В. Фурса, Е. В. Егорова. - Москва : Спорткнига, 2016.
6. Захарова Л. А., Ратчина Т. Ю. Фитнес-технологии как средство формирования здоровьесберегающего поведения учащихся старших классов // Теория и практика общественного развития, 2019.
7. Мастерова О. В., Чернова И. А., Евсеева О. Ю. Применение фитнес-технологий в преподавании физической культуры в старших классах // Физическая культура и здоровье, 2017.

UO'K: 37.026

Sherzodbek SUYUNOV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING MILLIY-MA'NAVYI SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYA IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy-ma'naviy, axloqiy tarbiya haqida fikr borgan bo'lib, unda bola tug'ilganda to umrining oxirigacha tarbiyalanishi, voyaga yetishi haqida fikr borgan yana shuni ham ta'kidlash kerakki maqolada tarbiya haqida buyuk allomalarimiz tarbiya haqida qarashlaridan namunalar hamda yuqori sinf o'quvchilarning kasb tanlashi, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi o'rni haqida atroflicha keltirilgan.

Kalit so'zlar: Oila, tarbiya, farzand, ota, ona, inson, kasb tanlash.

USE OF FAMILY EDUCATION OPPORTUNITIES IN DEVELOPING THE NATIONAL-SPIRITUAL COMPETENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Annotation

In this article, there is an idea about national-spiritual and moral education, in which there is an idea that a child should be educated from birth to the end of his life, and it should also be noted that the article contains examples of the views of our great scholars on education and high standards. The choice of profession of the students of the class, the role of parents in the education of children is described in detail.

Key words: Family, education, child, father, mother, person, career choice.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНО- ДУХОВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Аннотация

В данной статье есть представление о народно-духовном и нравственном воспитании, в котором присутствует мысль о том, что ребенка необходимо воспитывать от рождения до конца жизни, а также следует отметить, что в статье приведены примеры взгляды наших великих ученых на образование и высокие стандарты, подробно о выборе профессии учащимися класса, роли родителей в воспитании детей.

Ключевые слова: Семья, воспитание, ребенок, отец, мать, личность, выбор профессии.

Kirish. Mamlakatimizda jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish ma'suliyati, eng birinchi o'rinda oila zimmasida turadi. Ma'naviy-ruhiy sog'lom bolaning dunyoga kelishi masalasiga sog'lom va ahil oila mehnatining samarasi sifatida qarab, oilada o'zaro hurmat va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma'naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish bugungi kunda har birimizning vazifamiz hisoblanadi. Hozirgi zamon taraqqiyoti har bir shaxsdan voqelikni to'g'ri tushunishni, xulosa chiqarishni, axloqiy poklikni va hissiy-asabiy chidamlilikni, jamiyatimiz hayotining barcha jabhalarida mustahkam va faol bo'lishni talab etmoqda. Ma'lumki, shaxsning bunday ijtimoiy, emotsional, xulqiy va boshqa sifatlariga oila asos soladi, shakllantiradi va kamol toptiradi.

Tahlil va natijalar. Bola o'zini anglash sari qadam qo'yganda tevarak-atrofni, yaqinlarini, unga g'amxo'rlik qilayotgan ota-onalarini tanishni va ularning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o'zlashtirishni boshlaydi. O'zbek oilalariga xos bo'lgan mehnatsevarlik, sadoqat, samimiyat, ishonch, vatanni sevmoklik, adolat, poklik, to'g'rilik singari fazilatlar shaxsiy namuna sifatida ota-onadan farandga bevosita singdiriladi. Urf-

odat va an'analarimiz, madaniyatimizdan bahramand bo'lgan o'g'il-qizlarimizning hayot tarziga yoshliklaridan ota-onalariga ko'mak berish, so'ngra esa o'z oilalari uchun qayg'urish hissi singib boradi.

Oilada farzand tarbiyasida nafaqat ota-onalarga, balki bobo va buvilarning ham o'rni haqida ham unutmaslik kerak. O'zbek oilalarida istiqomat qilayotgan keksa avlod vakillariga ko'rsatilayotgan ehtirom zamirida pir-u badavlat onaxonlar-u otaxonlarimizni e'zozlash, ularning og'itlari, pand-nasihatlariga amal qilish, keksaygan chog'larida tayanch bo'la olish singari qadriyatlar mavjud. Dasturxon atrofida yig'inlarda keksa avlod vakillari tomonidan xalqimizning nodir ijod namunalarini maqol, matallar, rivoyatlar-u hikmatlar orqali turli xil maishiy masalalar va muammolarga yechimlar ko'rsatiladi. Keksaygan ota-onalarga kiyim yoki turli pul emas, balki oila a'zolarining shirin so'zi va tasalli, ruhiy daldasidan, e'tibordan ortiqroq narsaning o'zi yo'q. Keksalarga ko'rsatilayotgan mehr-oqibat va muruvvat oiladagi uchinchi avlod vakillariga o'z ota-onalarining qarilik gashtini osoyishtalik va baxtiyorlikda o'tkazishni ta'minlaydi. Zero, har birimiz kamolga yetkazgan va mislsiz muhabbat, beminnat non-tuzi bilan siylagan volida-yu padarimiz oldida bir umr qarzdormiz.

Sharqda azaldan oila ijtimoiy mohiyati bilan o'ziga xos qadriyat hisoblanadi. U avlodlar davomiyligining shajaralar

uzviyligining o'ziga xos ko'rinishidir. Ayni paytda erkak va ayolning birgalikdagi hayotiy taqdiri, saodatli turmushi, hayot farog'ati va orzu-umidlarning mo'tabar maskani hamdir. Ana shu maskan qanchalik mehrlı, muhabbatli, ezguliklarga yondosh, yaxshiliklar, muruvvat va saxovatlarga asoslansa, u sog'lom va mustahkam o'zaro munosabatlaridagi holatdan kelib chiqib, oilani muqaddas maskanga – avlodlar va sulolalar qo'rg'oniga aylanadi.

Albatta, ikki yoshning qovushishidan iborat holat bu hali to'laqonli oila emas. Muhabbatli hayotning, birgalikdagi turmushning dastlabki ko'rinishi, xolos. Farzand tug'ilgach tom ma'nodagi oila vujudga keladi. Farzand – oilaning mustahkam tayanchi. Uning butun og'irligi-yu zavqli tomonlarini uyg'unlashtirib

turadigan, ota-onani kelajakka qat'iy ishonch bilan qarashga da'vat etadigan qudratli kuchdir.

Bola kichikligida torgina makonning zavqi, ota-onaning kelajagi, saodatli hayotining mahsuligina, xolos. U yura boshlab, ostonaga hatlab ko'chaga chiqqanidan keyin ijtimoiylasha boshlaydi. Bolalarga qo'shilib, ulkan jamiyatning kichik a'zosi bo'lib qoladi. Ana shunda oilaning tarbiyaviy roli, ma'naviy-axloqiy roli oshadi.

Sharq turmush tarzi, asosan, axloqqa tayanganligi va yuksak ma'naviy ehtiyojlarni qadriyat darajasida ko'targanligi bilan alohida ajralib turadi. Oila mas'uliyati, uning ijtimoiy mohiyati xuddi ana shu bilan belgilanadi. Oila katta bo'ladimi, kichik bo'ladimi, baribir, u sonidan qat'i nazar mustaqil ijtimoiy makon

sifatida o'z muhitiga, iqlimiga, ma'naviy, axloqiy ob-havosiga ega. Har bir oilaning o'z aqidalari, turmush tarzi, hayotiy ehtiyojlari mavjud. Ana shu ehtiyojlar va aqidalar turmush tarzidagi an'analari, urf-odatlar va qadriyatlarni qay darajada qabul qilgani va uning asosida o'z hayotini qurganligini ko'rsatadi.

Farzand – oila tayanchi. Demak, farzand sog'lom, durkun, jismoniy biologik jihatdan benuqson tug'ilishi zarur. Ota-ona bunga intilishi shart. Zotan, oilaning fayzi, tarovati, zavqli va mehr-muhabbatli jihatları ayni ana shu bilan o'lanadi.

Atoqli adib Chingiz Aytmatovning xulosalariga ko'ra, ikki haftalik embrion tashqi muhitni his qilgan ekan. Hali odam shakliga kirmagan hujayra oila muhiti, hayot murakkabliklari, ziddiyatga to'la olam, ayniqsa, inson degan nodir, shu bilan birga, ayanchli jonot taqdiri, hayoti haqida fikr yuritgan ekan. Ayrim holatlarda o'n besh kunlik murtak odam bo'lib tug'ilmasmikan yoki tug'ilmasmikan, degan fikrga borar ekan. Bu – dramatism. Bu – inson degan muham olamning fojiaiy qismati. Oila esa ana shu dardli qismatni ezgulikka yo'naltiruvchi mo'jizaviy makon.

Darhaqiqat, inson hayoti hech qachon tugal bo'lmagan, bo'lmaydi ham. Shuning uchun donishmandlar bu dunyoni biri kam deb atashgan. Lekin ana shu biri kam, hech qachon tugal bo'lmaydigan, muammolarga, kelishmovchiliklarga, iztiroblarga to'la bu dunyoda hayotini mazmunli o'tkazishga, o'tayotgan kunidan rozi bo'lib, hayot zavqi, shavqi va mehr-muhabbatli jihatlarini chuqur his qilgan oila baxtli oila hisoblanadi. Ana shu holatning butun mohiyati, ko'lami va mazmunini anglashning o'zi kishini saodatga eltuvchi buyuk qudrat, ma'rifiy kuch, ma'naviy rag'batdir.

Azaldan Sharqda oila, ota-ona tushunchalari muhim qadriyatga aylangan. Ota – padari buzrukvor. Ona – volidayi muhtarama. Bunday sifatlar faqat ulargagina munosib. Ularning oiladagi, butun jamiyatdagi mavqeyini belgilaydi. Ota-onaning o'zaro munosabatlari oila muhitini shakllantiradi. Darhaqiqat, har bir oila alohida ma'naviy, ruhiy makon. Bu makondagi ob-havo, kayfiyat ota-onaning munosabatidan kelib chiqadi. Farzand dunyoga kelib, ayni ana shu muhitda

rivojlanadi, kamol topadi. Shakllangan tarbiya muhitidan oziqlanadi, havosidan nafas oladi.

Insonning dunyoga kelib, odam bo'lib shakllanishida ota-onaning roli oila muhiti bilan bog'lanib ketgan murakkab psixologik va tarbiyaviy jarayon. Afsuski, biz ba'zan bunga e'tibor bermaymiz. Ota, asosan, moddiy bilan shug'ullanadi. Topganini uyiga tashiydi, bolalarining rizqi butun bo'lsin, deb eladi-

yuguradi, xolos. Ona esa bolasini yuvib-tarab oziqlantiradi. Afsuski, bu kamlik qiladi. Bunday holatda ota ham, ona ham faqat yuzaki, yashash uchun zarur bo'lgan vazifani bajargan bo'ladi. Mehr, qalb qo'ri, yurak harorati, fikrlash imkoniyatlariga kamroq e'tibor beriladi. Aslida esa tarbiya ana shundan boshlanadi. Qalb uyg'onmog'i lozim, ruhiyat uyg'oq bo'lmog'i shart.

Rivoyatlarga ko'ra, bir odam farzandi uch yoshlik bo'lganda Afloturning oldiga boradi: "Taqdir, farzandim uch yoshga to'ldi, endi uni qanday tarbiyalasam ekan, maslahat bersangiz", – deydi. Afloturni esa "Afsus, farzandingiz tarbiyasiga uch yil kechikibsiz", – deb javob beradi. Demak, donishmandlarning xulosalariga ko'ra, farzand dunyoga kelgan kundan boshlab tarbiyaga ehtiyoj sezadi. Boshqacha qilib aytganda, farzand tarbiyasi u dunyoga kelgan kundan boshlanadi. Ota-ona buni juda chuqur tushunishi, anglab olmog'i lozim. Balki, tug'ilmasidan oldin, ona qoridanoq tarbiya bilan shug'ullanmoq kerakdir. Shuning uchundir, ayrim mutaxassislar homilador onaga ko'proq mayin, sokin musiqa tinglashni, shovqin- suronlardan, baqir-chaqirlardan uzoqroq bo'lishni tavsiya etadilar.

Pedagoglarning xulosalariga ko'ra, bolaga to'rt-sakkiz yoshlarida ko'pdan ko'p ijobiy ma'lumotlar berish kerak. Aytaylik, oila, ota-ona, qarindosh-urug', Vatan, tarixiy qahramonlar, ulug' donishmandlar, shoirlar, sarkardalar haqidagi latifalarni, voqealar va hodisalarni tushuntirib borish kerak. Toki bolaning murg'ak qalbida ezgulikka, yaxshilikka moyillik hislari kuchayib, uning fe'l-atvorini, xarakter xususiyatlarini shakllantirsin. Bolaning to'rt-sakkiz yoshlarida to'plagan ma'lumotlar bazasi qandayligidan kelib chiqib uning bir umrlik hayot yo'lini, inson sifatidagi fazilat-u nuqsonlarini belgilab berar ekan. Demak, ota-ona farzand tarbiyasi uchun mas'ul, to'la javobgar shaxs.

Shuni ta'kidlash kerakki, kasb tanlash va kasbga yo'naltirish muammosi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan. Ko'p asrlar davomida, an'anaviy ravishda (kamdan kam holatlar bundan mustasno) kam ta'minlangan oilalarda bolalar o'z ota-onalarining kasblarini o'zlashtirdilar va davom ettirdilar. O'zgarishlar faqat mavjud holatlar, no'an'anaviy vaziyatlar yoki ijtimoiy to'ntarishlar yuz berganda, jamiyat tuzilishining jiddiy o'zgarishi natijasida ba'zi kasblar eskirgan va keraksiz holga kelganida sodir bo'lgan.

Hozirgi vaqtda ham shuni kuzatishimiz mumkinki, yoshlarning kasb tanlashi kasbga bo'lgan layoqati yoki ongli qarori asosida, ma'qul kasbning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib, o'zlari uchun "sinab ko'rishda" emas, balki moda-tendensiyalari, qisqa muddatli qiziqish asosida, ota-onalarning bosimi yoki do'st va tanishlarning fikrlari asosida tanlanmoqda.

Biroq ko'p narsa kasb tanlashning mas'uliyatligi va jiddiyligiga bog'liq – maktabda va universitetdagi motivatsiya va qiziqish, ish joyida muvaffaqiyatli moslashish, ta'lim va keyingi kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati, martabaning o'sish jarayoni, kasbiy faoliyatidan qoniqishi va natijalarga erishishi. Shu o'rinda o'z qobiliyatini to'g'ri baholash va kasb tanlashda bir qaror qabul qilish juda muhim ahamiyatga ega. Bu kelajak hayotda, mutaxassislikda o'z o'rnini topish imkoniyatini oshiradi.

Kasb tanlashda o'quvchi o'z qobiliyatini to'g'ri baholashi va qaror qabul qilishi juda muhimdir. Bu kelajak hayotda, o'z ixtisosligi bo'yicha o'z o'rni topish imkoniyatini oshiradi: bu ularga xato qilish, professional moslashish huquqini beradi. Bu tanlov eng muhim hisoblanib, shaxsning professional taqdirini belgilash jarayonining bosqichidir.

Insonni kelajakka tayyorlashga, kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilashga va rivojlantirishga yo'naltirish ta'limning ishlab chiqarish faoliyati va uning tez o'zgarishi bilan bog'liq rivojlangan funksiyasini ta'minlashning ajralmas sharti bo'lib xizmat qiladi. Ushbu fikrga asoslangan holda ishonch bilan aytish mumkinki, ta'lim va tarbiya, xususan, "kasbga yo'naltirish" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq, chunki o'qitish natijasida inson o'z imkoniyatlariga keng ko'lamda qo'llashga ega bo'ladi. Kasbiy faoliyatning tanlangan sohasidagi qiziqishlarini, qobiliyatlarini, moyilliklarini ro'yobga chiqarishga ega bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, farzand tarbiyasida mahalla va oilalarda barqaror ijtimoiy, ma'naviy muhitni qaror toptirish uchun quyidagilarni inobatga olsak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bular:

– birinchidan, ayrim oilalarda bolalarning tarbiyasi faqat onalar zimmasida, ota esa bu ishdan o'zini chetga oladi. Go'yo farzandini bog'cha, maktab tarbiyalab berishi shart. Tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, qadimdan o'g'il

bolalar tarbiyasi bilan otalar, qiz bola tarbiyasi bilan onalar shug'ullanganlar, ammo ular, asosan, erkaklar nazoratida bo'lgan;

– ikkinchidan, ota-onalar bolalarga birdek munosabatda, bir xil mehribon va g'amxo'r, talabchan va qattiqqo'l bo'lsalar bolalar hayoti butun va mukammal bo'ladi. Bir talab qilganda ikkinchisi yonini olsa, tarbiya buziladi. Bolalariga haddan tashqari mehribonchilik qilayotgan ota-onalar ularni hurmat qilishdan oldin o'zlarini ham hurmat qilishni o'rgatishlari zarur;

– uchinchidan, oilaning barqaror hayotini to'g'ri tashkil qilish, oilada sog'lom ijtimoiy-ma'naviy, axloqiy muhitni yaratish lozim. Har bir narsa bolaga ta'sir qiladi. Ana shu ta'sir natijasida salbiy yoki ijobiy odatlar, turlicha xulq-atvorlar paydo bo'ladi. Ota-onalarning har bir xatti-harakatini bolalar kuzatib turadi. Shuning uchun bolaga u yoki bu ishni qil yoki qilma deb nasihat qabilidagi o'rgatish yo'li bilan tarbiyalayman, deb o'ylamaslik kerak;

– to'rtinchidan, har bir ota-ona bolasining barkamol inson bo'lishini istaydi. Farzandining ana shunday inson bo'lishidan nafaqat ularning o'zi, balki jamiyat ham manfaatdordir. Ota-onaning fuqarolik burchi ham shuni taqozo etadi. Shunga ko'ra har bir ota-ona, eng avvalo, mamlakat uchun bo'lajak fuqaroni tarbiyalayotganini unutmasligi lozim va hokazolar.

ADABIYOTLAR

1. Zunnunov A. Markaziy Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. – Toshkent: "O'qituvchi", 1996.
2. Musurmanova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 1996.
3. Najmiddinova K. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni. – Toshkent: "Adolat", 2016.
4. Komilov T., Abidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. O'zR FA. "Fan", 2000. – B. 20.
5. Qaxxorova M. va boshqalar. Mahallada ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish bo'yicha uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyot matbaa-uyi, 2021. – B. 60.
6. Абдурауф Фитрат. Нажот йўли / Ш.Воҳидов таржимаси. – Тошкент: Шарк, 2001. – Б.157.

UO'K: 37.026

Elmurod TANGIRQULOV,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning p.f.b.f.d., PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

MECHANISMS OF ECOLOGICAL EDUCATION THROUGH ENVIRONMENT PROTECTION IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

This article is written about the importance of learning as a pedagogical problem to improve the mechanisms of environmental education by protecting the environment among elementary school students. Despite the fact that the direction and forms of interaction between nature, society and the material needs of man have changed over time, the essence remains unchanged: that is, the material needs of man are formed by the demands of society, and these demands are living and inanimate in nature, satisfied at the cost of disturbing the stable balance between the universe.

Key words: Student, environment, ecological education, pedagogue, problem, nature, society.

МЕХАНИЗМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЧЕРЕЗ ОХРАНУ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ У ШКОЛЬНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье написано о важности обучения как педагогической проблемы совершенствования механизмов экологического воспитания путем защиты окружающей среды у учащихся начальных классов. Несмотря на то, что направление и формы взаимодействия между природой, обществом и материальными потребностями человека с течением времени менялись, сущность остается неизменной: то есть материальные потребности человека формируются требованиями общества, а эти потребности живое и неживое в природе удовлетворяется ценой нарушения устойчивого баланса между мирозданием.

Ключевые слова: Школьник, окружающая среда, экологическое образование, педагог, проблема, природа, общество.

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA ATROF – MUHITNI ASRASH ORQALI EKOLOGIK TARBIYA BERISH MEKANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida atrof-muhitni asrash orqali ekologik tarbiya berish mexanizmlarini takomillashtirish pedagogik muammo sifatida o'rganishning ahamiyati haqida yozilgan. Tabiat, jamiyat va insonning moddiy ehtiyojlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikning yo'nalishi va shakllari vaqt davomida o'zgarib kelganiga qaramasdan, mohiyat o'zgarмай qolmoqda: ya'ni insonning moddiy ehtiyojlari jamiyatning talablarini shakllantiriladi, bu talablar esa tabiatdagi jonli va jonsiz olam o'rtasidagi barqaror muvozanatning buzilishi evaziga qondiriladi.

Kalit so‘zlar: O‘quvchi, atrof-muhit, ekologik tarbiya, pedagog, muammo, tabiat, jamiyat.

Kirish. Taraqqiyot, tabiat va jamiyat o'rtasida uzviy, barqaror bog'liqlik mavjudligi falsafiy-ilmiy jihatdan o'rganilib kelinayotgan hodisadir. Ya'ni iqtisodning taraqqiy etishi jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi natijasida shakllanadigan ehtiyojlar hosilasi sifatida qaror topadigan talablarga asoslanadi. Taraqqiyot esa tabiat resurslaridan foydalanish, biologik, geografik areallarning maqsadli qisqartirilishi evaziga sodir bo'ladi.

Bu o'ziga xos mumtazamlik va davriylik o'tgan asrlar davomida insonning tabiat qonunlarini o'ziga moslashtirishga intilishlarida namoyon bo'lmoqda va bu intilish tabiatga ta'sir o'tkazish, hatto tabiiy jarayonlarga ongli ravishda aralashish kabi voqealiklarni keltirib chiqarmoqda.

Zamonlar silsilasida inson ongining takomillashishi, buning natijasida esa mehnat qurollarining zamonaviylashib borishi tabiatga bo'lgan aralashuvlarni shunga mutanosib ravishda miqdor va qamrov jihatdan kengaytirib keldi. Bu hol ijtimoiy hayotda yana bir qonuniyatning, ya'ni inson ongining rivojlanishi – mehnat qurollarining takomillashuviga, mehnat qurollarining takomillashuvi – tabiatdan foydalanish zaruratining oshishiga, tabiatdan foydalanish zaruratining

oshishi – alohida inson (umumiy tarzda esa jamiyat) ehtiyojlarining kengayishiga, jamiyat ehtiyojlarining kengayishi – tabiatga ta'sir o'tkazishning sur'at va qamrov jihatdan ortishiga to'g'ri mutanosib ekanligini ko'rsatdi. Yuqoridagi bog'liqliklar natijasida kelib chiqadigan mutanosibliklarni esa yagona formula bilan ifodalash mumkin. Ya'ni tabiatning ichki rivojlanishiga insonning aralashish (tabiatga ta'sir o'tkazish) darajasi jamiyat taraqqiyot darajasiga to'g'ri mutanosibdir.

Tahlil va natijalar. IX asrning oxirlari, XX asr davomida va yangi asrda sodir bo'lgan ilmiy-texnik yangilanishlar insoniyatning mavjud moddiy-madaniy ehtiyojlarini ma'lum darajada qondirishga, jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy asosini barqarorlashtirishga xizmat qildi. Xususan, yangi texnologiyalarning joriy etilishi, qo'l mehnati ulushining avval sezilarli, keyin esa keskin kamayishi, moddiy ishlab chiqarish sohaslarining miqdor jihatdan rivojlanishi kabi iqtisodiy-ijtimoiy voqealiklar ilmiy-texnik yangilanishlar hosilasi o'laroq, jamiyat moddiy bazasini mustahkamladi. Biroq, yuqorida keltirib o'tganimiz ijtimoiy qonuniyatlarga amal qilgan holda, bu voqealik yangi ehtiyojlarni

keltirib chiqardi va tabiat resurslaridan foydalanishning ko'lamini arifmetik progressiya asosida oshib borishiga olib keldi: natijada esa inson qo'li bilan ongli ravishda tabiatdagi barqaror muvozanat buzila boshlandi.

Bu hol progressiv insoniyatni befarq qoldirmadi va "tabiat bilan insoniyat o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqish", tashqi olamning alohida organizmga ta'sirini chuqur o'rganish, buning natijasida esa tabiiy muvozanat, ekotizimlar holati, muhimi, alohida inson (umuman olganda esa jamiyat) salomatligini imkoni boricha muhofaza qilish, tabiatni asrash, atrof-muhitni ongli ravishda muhofaza qilish masalasini global miqyosda targ'ib qilish, binobarin, uni alohida fan sifatida o'rganish va o'sib kelatayotgan avlodga o'rgatish zaruratini keltirib chiqardi.

Shu o'rinda, "ekologiya", "ekologik o'quv", "ekologiya huquqi", "ekologik tarbiya", "ekologik ta'lim", "ekologik ta'lim mexanizmi" kabi tushunchalarning tub mohiyatiga nazar tashlab, tadqiqot ishimiz mavzusi doirasida mazkur tushunchalarning maqsadga muvofiq talqinlarini tanlash vazifasini bajarishimiz lozim bo'ladi.

Tabiatda hodisalarini o'rganish, sodir bo'ladigan tabiiy o'zgarishlarning inson hayotiga ma'lum darajadagi ta'siri, umuman, ijtimoiy turmushdagi tabiat faktorini o'rganish sohasida yurtimiz mutafakkir va olimlari Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdurazzoq Samarqandiy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Sulton Balxiy, Maxsud ibn Vali va boshqa buyuk bobolarimizning salmoqli ishlar olib borganliklari tarixdan ma'lum.

O'rta Osiyo va Qozog'iston Musulmonlar idorasining birinchi rahbari, shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf hazratlarining «Iymon» kitobida quyidagi jummalarni o'qishimiz mumkin: "Islom dini nuqtai nazarida tabiatni muhofaza qilish tarbiyasi jamiyatdagi katta yoshdagi kishilarning vazifasidir. Ular yosh avlodni tabiatni muhofaza qilishda etuk ongli, hayvonot va nabotot olamiga rahmdil qilib tarbiyalashlari lozim. Katta yoshdagilar atrof-muhitni muhofaza qilish va qo'riqlashda dinimizda joriy qilingan qoidalarni buzmaganda holda doimo yoshlarga ibrat ko'rsatishlari shart".

Ko'rib o'tganimiz misollar tabiatga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish, atrof-muhit sofligini asrash, alohida organizm bilan tabiatning muvofiqlikda yashashi mumkin bo'lgan sharoitni barqaror saqlashga intilish xalqimiz mentalitetining ajralmas qismi, diniy qadriyatlarining asosi ekanligini, binobarin, hozirgi davrda ekologik madaniyat deb yuritiladigan xatti-harakatlarning tarixi minglab yillarga teng ekanligini ko'rsatadi.

Garchi "ekologiya" atamasi alohida kategoriya sifatida o'n to'qqizinchi asrning ikkinchi yarmidan boshlab mutaxassislarning lug'atidan o'rin ola boshlagan bo'lsa-da, uning muayyan maqsadga qaratilgan tushuncha sifatidagi tarixi antik davrga borib taqaladi. Bu haqdagi ma'lumotlarni Britaniya ensiklopediyalarida ko'rish mumkin. Olimlarning fikricha, ekologiya fan sifatidagi dastlabki elementlari ilk bor qadimgi yunon tabiatshunos mutafakkirlarining ishlarida, xususan, tirik organizmlar bilan atrof-muhit o'rtasidagi mavjud munosabatlar masalasini o'rgangan Teofrastning mulohazalarida uchraydi. "Ekologiya" aynan inson va borliq o'rtasidagi munosabatlarni belgilovchi mezon hamda faktor sifatida o'simliklar va hayvonlar fiziologiyasini tadqiq etgan qadimgi dunyo mualliflarining ishlarida rivojlana bordi.

Ekologiya fan sifatida shakllanishi uchun muhim tarixiy ahamiyat kasb etgan "Ekologik piramida" konsepsiyasi ilk o'rta asrlarda arab mutafakkiri Al-Johiz tomonidan intuitiv ravishda ishlab chiqilgan va mazkur konsepsiya faqat 1881 yilga kelibgina Yevropa tadqiqotchilari ishlarida, to'g'rirog'i,

K.Zamperning "Tabiiy sharoitlarning jonvorlar hayot tarziga ta'siri" asarida rivojlantirilgan. Aytish joizki, mazkur ish olimlar tomonidan tabiatda energiya taqsimlanish qonuniylari hamda jonli va jonsiz mavjudotlar o'rtasidagi muqim muvozanatlar haqida ilmiy xususiyat va ekologik maqsadga ega bo'lgan dastlabki tadqiqot sifatida e'tirof etiladi.

Shunday bo'lsa-da, "ekologiya" so'zining ilk bor termin sifatida istifoda etilishi nemis biolog E.G.Gekkel nomi bilan bog'liqdir. U 1866 yilda o'zining "Organizmlarning umumiy morfologiyasi" asarida ekologiyani tirik va jonsiz tabiat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi fan sifatida talqin etadi. Mazkur asarning hosilasi o'laroq, 1896 yilda "O'simliklarning ekologik geografiyasi: o'simliklar hamjamiyati haqidagi bilimlar" nomli o'quv darsligi chop etildi.

Ekologiya fan sifatidagi keyingi ravnaqida amerikalik zoolog S.A.Forbsning ishlari muhim o'rin tutadi. U 1895 yilda ekologiya hayvonot va o'simliklar dunyosi bilan boshqa tirik mavjudotlar hamda atrof-borliq o'rtasidagi munosabatlar haqidagi fan o'laroq, o'rganilish aspektlari va muammolar ufqlarini ochib berdi.

Aytish lozimki, tabiatning tashkil etuvchi elementlari hisoblangan tirik mavjudot bilan atrof-borliq o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda ekologiya yagona soha emas. Jumladan, I.Joffrua talqinida oila va jamiyat ichida organizmlarning o'zaro munosabatlarini o'rganuvchi "etologiya" va 1894 yilda Sent-Jorj Mivart asos solgan va tirik organizmlarning o'zaro va atrof-borliq bilan ta'sirlashuvini o'rganuvchi "geksikologiya" kabi fanlar ham jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi muvozanatni barqarorlashtirishdek muhim masalalarga bag'ishlanadi va ma'lum ma'noda "ekologiya" fani bilan bitta umumiy maqsadni nazarda tutadi.

Antik dunyoda shakllangan, o'rta asrlar davomida eng muhim hayotiy masala sifatida qaralgan va XIX asrda alohida fan sifatida rivojlanish yo'liga kirgan ekologiya faqat XX birinchi choragidan boshlab tom ma'noda e'tiborga sazovor bo'ldi. Bu voqelik insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichga ko'tarilishi, sanoat markazlarining paydo bo'lishi, tirik organizmlar areallarining qisqara borishining tez sur'atlarda sodir bo'lishi bilan bog'liq deb hisoblanadi. Xususan, ekologiya fanining o'rganilishi va ekologik bilimlarning keng targ'ib etilishi 1913 yilda – Britaniya ekologiya jamiyati, 1915 yilda esa Amerika ekologiya jamiyati ta'sis etilishidan keyin tizimli tus oldi.

Rossiyada ekologiya fan sifatida o'rganishi tarixi Karl Rule va Nikoloy Seversovning tirik organizmlar va tashqi muhit o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga kirishishlaridan boshlanadi. Aytish lozimki, rus olimlari ko'p vaqtlar davomida "ekologiya" atamasini qo'llashga zarurat sezishmagan. Bunga sabab, "ekologiya" so'zi o'rniga "bionomiya" so'zidan foydalangan va organizmlar bilan tashqi muhit o'rtasidagi munosabatlarni tor doiradagi biologiya sohasi o'rganishini ta'kidlab kelgan K.A.Timiryazovning rus tabiatshunoslari o'rtasida favqulodda e'tiborga ega ekanligida edi.

Ilm-fan va texnika keyingi ikki asr davomida tez sur'atlar bilan rivojlanishi insonning tabiat haqdagi bilimlarining kengayishi, tabiatni o'zlashtirish bo'yicha sarhadlarning kashf etilishi, natijada esa "tabiat-inson" munosabatlarining keskinlashuviga olib keldi. Bu esa biologiya fanining muhim bir qismi sifatida tadqiq etib kelinayotgan ekologiya fanining alohida fan sifatida chuqurroq o'rganilishi zaruratini yuzaga keltirdi. Bugungi kunda, aytish mumkinki, ekologiya ijtimoiy-gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy fanlarning mazmun mundarijasini to'ldirgani barobarida, ekologik muammolar yuqorida sanab o'tilgan barcha fanlarning o'rganish ob'ektiga aylandi. Tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlarning barcha ko'rinish, shakl hamda

sohalarini qamrab olgan ekologik muammolar tushunchasi global ahamiyatga ega bo'lgan ekologiya fanining shakllanishi uchun zamin yaratdi.

Bugungi avlodni huquqiy jihatdan rivojlantirishda, ekologiya fanining alohida shaxs zimmasiga yuklaydigan majburiyatini, shaxsning tabiat oldidagi burchini anglatishda ekologiya fanining muhim tarkibiy qismlaridan biri "Ekologik tarbiya va ta'lim" ahamiyat kasb etadi. "Ekologik ta'lim va tarbiya" alohida shaxsning tabiat ne'matlaridan foydalanish ehtiyojlarini me'yorlashtirish, atrof-muhit muhofazasini ongli ravishda istiqbolni belgilovchi faktor sifatida amalga oshirish, tabiat va alohida inson o'rtasig munosabatlarning tabiat muvozanatini asrashda muhim omil ekanligini har bir shaxsning his etishiga erishish kabi vazifalarni hal etadi va ekologik tarbiyaning tub asosini tashkil qiladi. Umumiy tarzda, ekologik muammolarning echimi yoki ma'lum darajada bartaraf etilishi ekologik tarbiya va ta'limning sifati hamda samaradorlik darajasiga bog'liq ekanligini bugungi voqealar ko'rsatmoqda.

Xulosa. Biz ekologik ta'lim va ekologik tarbiya tizimlari oldida turgan muammolarning tahlili hamda ularni bartaraf etish usullari haqida mulohaza yuritishdan oldin "ekologik o'quv", "ekologik ta'lim va tarbiya" tushunchalariga tadqiqot ishimiz maqsadlari doirasida to'xtalib o'tamiz.

O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuning 4-moddasida "barcha turdagi

ta'lim muassasalarida ekologiya o'quvining majburiyligi" shart sifatida belgilanadi [O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni, 4-modd]. Biroq bu hali ekologik ta'lim degani emas. Biz, eng avvalo, "ekologiya o'quvi" tushunchasi bilan "ekologik ta'lim" tushunchalari o'rtasidagi farqni oydinlashtirib olishimiz lozim.

"Pedagogik atamalar lug'ati"da "ekologik o'quv" tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: Ekologik o'quv – o'quvchi va talabalarda ekologik dunyoqarash, ong va tafakkurni shakllantiradigan, umuman, tabiiy tizimlarda insonlarning tutgan o'rni va faoliyatining ahamiyati, ekologik tizimlar, kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va inson farovonligi omili ekanligini tushuntirishga qaratilgan ekologik ta'lim, tarbiya, ma'lumot va targ'ibot majmui. Biz ekologik bilimlarni uzatishni nazarda tutuvchi bir qator tushunchalar va atamalar o'rtasidagi farqni oydinlashtirish uchun ham "ekologik o'quv"ning ayrim o'ziga xos tomonlariga to'xtalib o'tamiz. "Ekologik o'quv" (yoki ekologiya o'quvi) deganda, biz tabiatni muhofaza qilish amaliyoti va bu jarayonga oid tizimlashtirilgan nazariy bilimlarni tushunamiz. Ekologik o'quv inson umrining istalgan davrida – maktabgacha, boshlang'ich sinflarda, umumiy o'rta ta'lim maktablarida, mahalla institutlarining tashabbusi bilan tashkil etilgan kurslarda amalga oshirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, Тошкент, «Хилол-Нашр» нашриёт-матбааси, 1991.
2. Одум Ю. Экология. В 2 т. — М.: Мир, 1986.
3. Пианка Эрик. Эволюционная экология. — М.: Мир, 1981. — 399 с.
4. Карпенков С. Х. Экология: учебник для вузов. В 2-х кн. Кн. 2. — М., Берлин: Директ-Медиа, 2017. — С.6.
5. Ахатов А. Г. Экология и международное право = Экологй & Интернационал Лав. — М.: АСТ-ПРЕСС, 1996. — 512 с.

UDK:159.9(575.1)

Latif TASHAYEV,

Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti Arxitektura fakulteti tyutori

E-mail: latif8893@mail.ru

O'zMU Jizzax filiali Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar kafedrasi dotsenti, sotsiologiya fanlari nomzodi O.Xakimov taqrizi asosida

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF MORAL IDENTITY IN YOUTH UNDER GLOBALIZATION

Annotation

The article describes the processes of identity development in young people in the conditions of globalization, and the theoretical aspects of preserving their moral belonging. Ways to prevent various elements of immorality under the guise of mass culture, and the processes of educating young people in the spirit of national pride, have been shown. Also, the mechanisms of developing moral identity in the minds of young people and the ways to educate them in the spirit of love for the motherland, in the spirit of respect for our pure national customs and traditions have been extensively covered.

Key words: Identity, moral affiliation, affiliation, globalization, globalization processes, youth, value, youth consciousness, globalization processes

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье описаны процессы развития идентичности у молодежи в условиях глобализации, а также теоретические аспекты сохранения своей нравственной принадлежности. Показаны пути предотвращения различных элементов безнравственности под видом массовой культуры, процессы воспитания молодежи в духе национальной гордости. Также широко освещены механизмы формирования нравственного самосознания в сознании молодежи и способы воспитания ее в духе любви к Родине, в духе уважения к нашим чисто национальным обычаям и традициям.

Ключевые слова: Идентичность, нравственная принадлежность, принадлежность, глобализация, процессы глобализации, молодежь, ценность, молодежное сознание, процессы глобализации.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLARDA AXLOQIY IDENTIKLIKNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada globallashuv sharoitida yoshlarda identiklikni rivojlantirish jarayonlari, ulardagi axloqiy mansublikni saqlab qolishning nazariy jixatlari yoritib berilgan. Yoshlarda bugungi kundagi uchrayotgan ommaviy madaniyat niqobi ostidagi har xil axloqsizlik elementlarining oldini olish yo'llari hamda yoshlarni milliy g'urur ruhida tarbiyalash jarayonlari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, yoshlar ongida axloqiy identiklikni rivojlantirishning mexanizmlari va ularni ona vatanga muxabbat ruhida tarbiyalash, sof milliy urf-odatlarimiz, an-analarimizga hurmat ruhida tarbiyalash yo'llari keng yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlari: Identiklik, axloqiy mansublik, mansublik, globallashuv, globallashuv jarayonlari, yoshlar, qadriyat, yoshlar ongi, globallashuv jarayonlari.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqilikka erishganidan so'ng xorijdan keladigan axborot oqimlariga keng yo'l ochildi. Bu jarayonda yoshlarimiz tomonidan axborotni qabul qilish, saralash, tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, hozirgi davrda yoshlar dunyoqarashiga ijobiy ta'sir qilib ularning bilim va ko'nikmalarini mustaxkamlaydigan axborotlar bilan bir vaqtda ularning fikrini butunlay teskari tomonga o'zgartirish sari yo'naltirilgan materiallar ham uchrab turadi. "Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi – yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. SHu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf – xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda" [1] Bugungi kunda internet saytlarida yoshlar ma'naviy dunyoqarashini butunlay izdan chiqarib, uni g'ayriinsoniy, noaxloqiy va begona g'oyalar bilan to'ldirishga yo'naltirilgan axborotlar tizimi ko'payib bormoqda.

O'sib kelayotgan yoshlarni ajdodlarimizdan qolgan axloqiy ma'naviy va diniy falsafiy, milliy meroslardan

foydalangan holda tarbiyalash, unutilayotgan udumlar va qadriyatlarni yangi metodlar orqali dars jarayonlariga kiritish natijasida yoshlar o'rtasida axloqiy identiklikni saqlab qolish, hamda rivojlantirish, axloqan va ma'nan etuk yoshlarni tarbiyalash uchun har tomonlama chuqur tahlil bilan echim topishdir. Odam bolasining inson bo'lib shakllanishida, uning yuragida yuksak ishonch va e'tiqod, insonparvarlik, xalqsevarlik, xaqiqat, shafqat va muhabbat, boshqa insonlar dardi bilan hamohang umirguzoralik qilish kabi ezgu fikr va tuyg'ular barq urushida – axloqiy mansublik tarbiyasining o'rni va ahamiyati beqiyos, almashtirib bo'lmasdir. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ta'kidlab o'tganlaridek, "Farzandlarimizni ota - bobolarimizning shonli an'analar ruhida, bugungi dunyoning shaxs kamolotiga xizmat qiladigan yutuqlar asosida tarbiyalashda kitobning rolini boshqa narsa bilan almashtirib bo'lmaydi"[2] Aynan yoshlarda axloqiy mansublikni shakllantirishda kitobning ham o'rni beqiyosdir. Zamonaviy jamiyatda kitob o'qish bir muncha kamayib internetdan foydalanish ancha kengaygan. Internet tarmog'idan

foydalanuvchilarning aksariyati yoshlar bo'lgani uchun ularni "nomaqbul" axborot xurujlaridan himoyalashimiz zarur. Chunki, internetdagi yot g'oyalar, nosog'lom axborotlar yoshlar ta'lim-tarbiyasiga, ma'naviyatiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Ta'lim muassasalarda yoshlarni turli hil yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishning oldini olishda mobil telefonlardan, internetdan to'g'ri foydalanish, ijtimoiy tarmoqlar orqali kimlar bilan muloqot qilayotganligi, o'z joniga qasd qiluvchi, zo'ravonlik va shavqatsizlikni targ'ib qiluvchi o'yinlar, farzandlarimiz telefonlaridagi behayolikni targ'ib qiluvchi rasmlar, videlavhalarni nazorat qilib borish dolzarb vazifalardan sanaladi. Afsuski, voyaga etmaganlar orasida internetga, kompyuter o'yinlariga tobelik, yoshlar ta'lim-tarbiyasida "ommaviy madaniyat" ning salbiy ta'siri sezilmoqda. Yoshlarning kiyinishidagi g'arb madaniyatiga taqlid, hayotga engil qarash, maqsadiga tez va oson yo'l bilan erishish, ruhiyatidagi o'zgarishlar, agressivlik, muomila madaniyatidagi qo'pollik kabi salbiy illatlar ildiz otmoqda. SHuning uchun XXI asr globallashuv jarayoni shiddat bilan davom etayotgan dunyoda insonlar identikligi (mansubligi) qaysi xalq qaysi hududdan ekanligi muxim ahamiyat kasb etmoqda. Ayni bu masalada ayniqsa yoshlar axloqiy identiligin saqlab qolish ularning ma'naviy ongida milliy g'urur milliy qadriyatlarga mansublik hislatlarini shakllantirish muxim masala bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Identiklik fenomenining metodologik ishlanmalari birinchi bo'lib psixologiya sohasida vujudga keldi. Uning tarixi G'arb olimlari Z.Freyd, E.Erikson, va E.Fromm nomlari bilan bog'liq. Z.Freydning "Ommaviy psixologiya va inson menligi tahlili" asarida insonning boshqa inson bilan emotsional ruhiy birlashib ketishi oqibatidagi aynanlik hodisasi haqida fikrlar bor [3]. Frommning ijtimoiy identiklik hodisasini kashf etishi yo'li inson hayotidagi asosiy omillarni belgilashdan boshlanadi, "iqtisodiy tizim xususiyatlari bilan shartlangan hayot tarzi inson harakterini shakllantiruvchi asosiy omilga aylandi, chunki o'z-o'zini saqlashga bo'lgan hukmron extiyoj o'zi mavjud bo'lgan muhit shartlarini qabul qilishga majbur qiladi [4] Shuning uchun ham Fromm identiklik tushunchasini tahlil qilar ekan, u eng to'g'ri identiklik inson "men"ini legitim tarzda tushinishdir, chunki men so'zi ostida inson o'zini boshqarayotgan va potentsional imkoniyatda bo'lgan faoliyatini tushunadi [5]. Identiklik – ko'p tarmoqli, bir vaqtning o'zida konglomerat xarakter kasb etib, murakkab tashkiliy tuzilmaga ega bo'lib, ijtimoiy –madaniy hamda individual psixologik funksiyani bajaradi: "Identiklik o'zida mifologik dunyoqarashdan tortib zamonaviy ongni namoyon etgan, individual kollektiv, sotsiogenetik asoslarni ifodalagan murakkab fenomen, murakkab psixologik reallikdir [6]

Tadqiqot metodologiyasi. Identiklik (identifikatsiya) atamasi ingliz tilidan (identity) olingan bo'lib – «aynanlik», «mansublik» ma'nolarida qo'llaniladi [7]. Identiklik ijtimoiy rivojlanish jarayonida paydo bo'lib, muayyan yaxlik strukturaga daxldorlik hissi bilan bog'liq holda, inson tomonidan o'zining ana shu strukturani bir qismi ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq o'ringa ega ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik kishiga o'z ehtiyojlarini qondirish va jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi [8] Ma'lumki, milliy o'zlikni anglash yoshlarning o'z xalqi, millatiga oid tipologik milliy-madaniy belgilarni bilishida, ya'ni xalq hayoti, mentalitetining o'zagi, yadrosiga aylangan til, din, psixologiya, "xalq qalbi", "xalq ruhi", axloqiy qadriyatlar kabilarda aks etadi. Hech bir yosh, inson ushbu tipologik belgilarisiz o'zini u

yoki bu millat, xalq vakili hisoblay olmaydi. Bugun insonlar yoshlar o'zining osoyishta va farovon yashashini ma'lum bir xalq, millat bilan bog'lamoqdalar, bu omil ularni o'z etnosi atrofida yanada kuchliroq jipslashishga undamoqda. SHuning uchun o'zini xalqi, millati bilan aynanlashtirish, identifikatsiyalash milliy xususiyatlardan hisoblanadi. Biz E.S.SHilshteyn o'zining "O'z-o'zini tizimning darajadagi tashkil etilishi" maqolasida shaxsiyatni o'rganishni "Men kimman?" degan savol bilan cheklashini aytadi hamda mazmunan o'ziga xoslikning keng qatlamini yo'qotish demakdir [9] deb ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan yoshlar orasida bugunda har hil yot odatlarga berilish, ularni zamonaviy bir madaniyat sifatida qabul qilish holatlari ko'p uchramoqda. Darhaqiqat, inson tug'ilishi va ulg'ayib borishi davomida unda ijtimoiy, diniy hamda milliy dunyoqarash rivojlanib, uning madaniy identikligi shakllanadi. Inson qaysi madaniy identiklikni qabul qilishi ko'proq individual tanlov bo'lsa-da, uning bor imkoniyatlarining namoyon bo'lishi shu tanlangan jamiyat, millat darajasida amalga oshiriladi. L.M.Drobijeva esa etnik identiklikning qo'yidagi komponentlarini keltirib o'tadi:

- o'z xalqiga mansubligini anglash;
- o'z etnosi manfaatlarining nufuzi;
- o'z madaniyati;
- tili va hududi haqidagi bilimlar [10].

Mana shu komponentlar orqali jamiyatda yoshlar ongida identiklik rivojlanadi. Masalan har qanday yosh ham o'z xalqiga mansubligini anglamasa u milliylikdan begonalashadi yoki, o'z etnosi manfaatlari va nufuzini oyoq osti qilsa demak u o'zining kelib chiqish tarixini bilmaydi. Shu bilan birga o'z madaniyatini anglamasa va u haqida tassavurga ega bo'lmasa jamiyatda insonlardan uzoqlashadi va til bu har qanday insonning axloqiy milliy mansubligini belgilab beruvchi eng asosiy kriteriya hisoblanadi. Yashab turgan hududiy birlik haqida bilmaslik bu juda ham bilimsizlikning belgisi ekanligini anglatadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot va taxlillar natijalari shuni ko'rsatadiki:

Yoshlarda axloqiy identiklikni rivojlantirish yo'llari ishlab chiqish;

Yoshlarda identiklikni yanada rivojlantirishda milliy xalq o'yinlari, udumlari, qadriyatlarga oid turli tadbirlar mexanizmlari shakllantirish;

Yoshlarda axloqiy mansublikni yanada shakllantirish uchun ular orasida milliy urf – odatlar, qadimgi oilaviy an'analarni aks ettiruvchi turli hil vositalarda tadbirlar, viktorinalar, uchrashuvlar, tanlovlar va musobaqalar tashkil etish;

Yoshlar ongida axloqiy mansublikni rivojlantirish samaradorligiga erishishda hamkor tashkilotlar bilan birgalikda turli hil aniq yo'naltirilgan ishlarni tashkil qilish, milliy xususiyatlar aks etgan yoshlar festivali hamda ko'ngilochar uchrashuvlarni doimiy o'tkazib borish;

«inson qadrini ulug'lash» tamoyili asosida yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirishda «mahallabay» yondashuvi asosida ularning ehtiyojlarini aniqlash va ijtimoiy vaziyatini o'rganish, ijtimoiy jarayonlarga qamrab olish ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish orqali jamiyatga integratsiya qilish imkoniyatlari kengayishiga asoslangan.

Globalashuv sharoitida yoshlar ongida axloqiy identiklikning rivojlanishiga salbiy ta'sir qilayotgan omillarni bartaraf etish uchun tadqiqotimiz davomida quydagicha maxsus jadval tuzdik.

Jadval.

№	Yoshlar ongida uchrayotgan salbiy hodisalar	Ushbu salbiy holatlarni bartaraf etish bo'yicha echim.
---	---	--

1	"G'oyaviy va ma'naviy bo'shliq"	Milliy g'oya va milliy qadriyatlarimiz bilan ular ongini to'ldirish
2	"Shaxs chegarasiz erkinligi"	Oila va jamiyat oldidagi yuksak ma'suliyatni his qildirish
3	"Individualizm"	Jamoaviylik, mahalladoshlikni anglatish
4	"Egotsentrizm"	Ota-ona, qarindosh-urug'larni hurmat qilish, mehr-oqibatni kuchaytirish
5	"Olomon madaniyatiga qarshi"	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash orqali jamiyatimiz barqarorligiga tahdid soluvchi illatlarga qarshi ong-tafakkurda mafkuraviy to'siq qo'yish
6	"Virtual olamning domiga tushishi"	Haqiqatga intilish orqali ular ongini rial olamga qaytarish hamda kitob o'qish madaniyatini shakllantirish
7	"Jamiyat hayotiga bepisandlik"	Vatanga daxldorlik tuyg'usini anglatish
8	"Axloqsizlik, bexayolik"	Axloqiy mansublikni shakllantirish, milliy qadriyatlarga hurmatni yanada oshirish

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, yoshlarda axloqiy identiklikni rivojlantirish yo'llari hamda O'zbekiston yoshlar ishlari agentligi bilan hamkorlikda milliy mansublik bo'yicha tadbirlar tashkil qilish imkonini beradi. Dunyoda yuz berayotgan g'oyaviy kurash jarayonida yoshlar ongida milliy g'urur milliy mansublik jixatlarini men kimman? Qaysi xalq farzandlariman Mening axloqan mansubligim qaysi kriteriyalar bilan o'lchanadi? kabi jixatlar rivojlanishida xizmat qiladi. Shuningdek, yoshlar bilan ishlash tashkilotlari yoshlarni vatanparvar milliy qadriyatlarimizga hurmat ruxida tarbiyalash asoslarini mustahkamlash jihatlarini chuqur tadqiq etishga e'tiborni qaratish yaxshi natija beradi.

Bugungi erkin va mustaqil hayotning mazmunini va zarurligini yoshlarning ongi va qalbiga singdirishda avvalombor ota-onalar, ustoz-murabbiylar mas'uliyatni chuqur his qilishi lozim. Zero, Bugun yoshlarimiz qanday qadriyat va madaniyatlar tomon intilmoqda, qanday fikr va o'y-hayollar bilan yashamoqda, biz bunga e'tiborsiz va loqayd qaramasligimiz kerak. Aks holda eng asosiy resurs bo'lgan yoshlarimiz bilan ko'zlagan maqsadlarimizga erisholmasligimiz mumkin. Bu esa odamni o'yga toldiradi. Bu jarayonda hali ko'plab tadqiqotlar va qilinadigan ishlar borligini eslatadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi." "O'zbekiston", 2017, b-25.
2. Mirziyoyev Sh. Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bo'lib, qat'iyat bilan harakat qilaylik – Xalq so'zi, 2017 yil, 16 iyun
3. Sh.Madayeva Identiklik antropologiyasi –o'quv qo'llanma Toshkent Noshir nashriyoti, 2015. -31-bet
4. Fromm E.Begstvo ot svobodi. – M:Ast.2009.-S.22
5. Fromm E.Revoliyutsiya nadejdi. SPb: Yuventa: 1999. –S.132
6. Shneyder L.B. Professional'naya identichnost:-M.:MOSU, 2001.-S.14
7. Sh.Madayeva Identiklik antropologiyasi –o'quv qo'llanma Toshkent Noshir nashriyoti, 2015. -175 bet
8. Kadirova X. "Milliy identiklik va milliy o'zlikni anglash muammolarini sotsiologik tadqiq etish metodologiyasi" Milliy tadqiqotlar jurnali T-2022 yil 144-bet
9. Shilshteyn E.S. Urovnevaya organizatsiya sistema YA. //Vestnik MGU. S. 14. Psixologiya. 1999. №2. S.34-45.
10. Stefanenko T.G. Etnopsixologiya.- M.: Institut psixologii RAN,1999.- 320 s

UDK: 53.084.89:535.3

Fazliddin TEMIROV,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti assistenti
E-mail: fazli0122@gmail.ru

SamDTU f-m.f.n. dotsent, M.X.Jalilov taqrizi asosida

NATURAL SOURCES OF RADIATION. EARTH RADIATION. TEACHING A PRACTICAL LESSON ON THE TOPIC OF RADIOBIOLOGICAL PROCESSES USING THE "CLUSTER" METHOD

Annotation

Dannomu method obuchali studentov Samarkandskogo gosudarstvennogo meditsinskogo universiteta po spetsialnosti "Prirodnye istochniki radiatsii". Izluchenie Zemli. "Teaching the subject of radiobiological processes and cluster method" provides a means for the formation of knowledge and art of free thinking, non-prediction, thinking and free expression of human thoughts, radioactive tests and nuclear explosions. Na prokhozdenie dannogo prakticheskogo zanyatiya studentam 2 kursa mediko-biologicheskogo fakulteta SamDTU otvedeno 2 chasa.

Key words: Radiation, radiobiological, cluster, didactic, x-ray, radioactivity, ionizing beam.

ЕСТЕСТВЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ РАДИАЦИИ. ИЗЛУЧЕНИЕ ЗЕМЛИ. ПРОВЕДЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКОГО ЗАНЯТИЯ НА ТЕМУ РАДИОБИОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МЕТОДОМ «КЛАСТЕР»

Аннотация

Данному методу обучали студентов Самаркандского государственного медицинского университета по специальности «Природные источники радиации». Излучение Земли. «Преподавание предмета радиобиологические процессы по кластерному методу» способствует созданию среды для формирования знаний и умений свободного мышления, непредвзятости, мышления и свободного выражения личных мыслей о радиоактивных излучениях и ядерных взрывах. На прохождение данного практического занятия студентам 2 курса медико-биологического факультета СамДТУ отведено 2 часа.

Ключевые слова: Радиационное, радиобиологическое, кластерное, дидактика, рентген, радиоактивность, ионизирующие лучи.

RADIATSIYANI TABIIY MANBALARI. YER RADIATSIYASI. RADIOBIOLOGIK JARAYONLAR MAVZUSIDAGI AMALIY DARSNI «KLAUSTER» USULIDA O'QITISH

Annatsiya

Ushbu usul Samarqand davlat tibbiyot universiteti talabalariga "Radiatsiyani tabiiy manbalari. Yer radiatsiyasi. Radiobiologik jarayonlar mavzusini klaster usulida o'qitish" mavzusi yuzasida erkin fikrlash, ochiq tafakkur qilish, uylash va radioaktiv nurlanishlar va yadroviy portlashlar haqidagi shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun bilim va ko'nikmalar hosil bo'lishiga sharo'i yaratilishiga yordam beradi. Ushbu amaliy darsni o'tish uchun SamDTU tibbiy biologiya fakulteti 2 kurs talabalari chun 2 soat ajratilgan.

Kalit so'zlar: Radiatsiyon, radiobiologik, klaster, didaktika, rentgen nurlar, radioktivlik, ionlashtiruvchi nurlar.

Kirish. "Klaster" usuli turli g'oyalar o'rtasida aloqalar o'rnatish to'g'risida fikrlash va tafakkur qilish imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni va yaratishni talab etadi. Bu usul aniq ob'ektga yo'naltirilmagan fikrlash va tafakkur qilish shakli hisoblanadi. Undan foydalanish inson miyasi faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. [2,3]

"Klaster" usuli "Radiatsiyani tabiiy manbalari. Yer radiatsiyasi. Radiobiologik jarayonlar mavzusini klaster usulida o'qitish" talabalar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirib, bilim va ko'nikmalar hosil bo'lganiga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. "Klaster" usulidan guruh talabalari bilan yakka tartibda yoki kichik guruhlar asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Guruh asosida tashkil

Klaster shakli

etilayotgan mashg'ulotlarda ushbu usul guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan fikr va g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi [4]. Bu esa guruhning har bir a'zosi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. Kichik guruhlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda, guruhlardagi har bir talabaning fikri shakillantiriladi, har bir ilgari so'rilayotgan g'oya uyg'unlashtiriladi. Mazkur usuldan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi:

a) nimani uylagan bo'lsangiz, shuni qo'g'ozga yozing. Fikringizni aniq muommolar to'g'risida o'ylab o'tirmay, ularni shunchaki yoza bering;

b) belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang. Bu harkatni yangi g'oya tug'ulgunga qadar davom ettiring.

Mavzuga tayyorlanish uchun didaktiv materiallar

Radiobiologiya ionlantiruvchi nurlarning organizm va uning populyatsiyasiga ko'rsatadigan ta'sirini tekshiruvchi ilm sohasi bo'lib, uning maqsadi, organizmda ionlovchi radiatsiya ta'siridan sodir bo'ladigan o'zgarishlar va o'sha o'zgarishlar asosida yotgan mexanizmlar hamda qonuniyatlarni ochib, organizmni ionlovchi radiatsiyaning zararli, hatto halokatli ta'sirini oldini olish hamda himoya qilish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat. Radiobiologiya eksperimental fan bo'lib, u tadqiqot natijalarining miqdoriy ifodalanishini talab qiladi. Radiobiologiyaning o'ziga xosligi hujayradagi har qanday molekula va strukturalar bilan sof statistik prinsip asosida ta'sirlashuvchi radiatsion omilning o'zigagina xos mahsusligidan kelib chiqib, tadqiqotlarning biologik tashkillanganlikning molekulyar darajasidan tortib, populyatsiyagacha bo'lgan barcha tabaqalarda o'tkazilishini zaruriyat qilib qo'vadi. [5,6]

«Radiatsion fojealar» tarixi [7,8]. Radiobiologiya va radiobiofizikaning rivojlanish tarixida radiatsion nurlanishning fizik xossalari va biologik ta'sir mexanizmini o'rganish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilishi va radiatsion nurlanish manbalaridan foydalanish, saqlash, tashish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqarishga tasodifiy yuz bergan va ongli ravishda yuzaga keltirilgan – «radiatsion fojealar» sezilarli darajada turtki bergan. Radiatsion nurlanish kashf qilinishining dastlabki davrlarida ushbu nurlanish to'ring odam organizmiga o'limga olib keluvchi darajada salbiy ta'sirga egaligi haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo'lmalik oqibatida ko'plab achinarli yo'qotishlarga yo'l qo'yilgan. «Nyu-Jersi» fojeasi. 1902 yilda ^{226}Ra radioaktiv izotopidan nur tarqatuvchi bo'yoqlar ishlab chiqarish texnologiyasi ishlab chiqilgan. 1905 yildan boshlab, ushbu radioaktiv bo'yoqlar hatto, yangi yul arчасini bezatishda ishlatiluvchi o'yinchoqlar ishlab chiqarilishida ham foydalanila boshlangan. 1920yilda Amerikada «US Radium» kompaniyasi tomonidan konveyer usulida ^{266}Ra radioaktiv izotopi asosida radiatsion bo'yoq ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan va o'z-o'zidan nur tarqatuvchi bu bo'yoq – «Undark» (qorong'i emas) deb nomlangan. Dastlab, harbiy qurollarning nishonga olish qismi bo'yalgan ushbu bo'yoq bilan keyinchalik uylarda xonadonlarning tartib raqami, bolalar o'yinchoqlari, soatlar va boshqa ko'plab maishiy turmushda ishlatiluvchi buyumlar bo'yalishi amalga oshirilgan.

Halokat natijasida atrof-muhtiga ~20 000 Kyuri radiatsiya tarqalgan. «SL-1» fojeasi.«SL-1» yadro reaktori AQSHning Aydaxo shtati hududida, Aydaxo-Follz shahridan 65 km uzoqlik masofasida cho'l hududida joylashgan bo'lib, 03.01.1961yilda yadro reaktorida havfsizlik texnikasi qoidalari

buzilishi sababli, portlash yuz bergan va natijada 3 kishi vafot etgan, atrof-muhitga katta miqdorda radiatsion nurlanish manbasi tarqalgan. «SL-1» fojeasi dunyo miqyosida atom reaktorlaridan foydalanishda uning funksiyasini boshqarishning nisbatan takomillashgan tizimini ishlab chiqilishiga sabab bo'lgan.

«Kramatorsk» fojeasi. 1980 yilda Ukraina hududida joylashgan Karansk qurilish materiallari qazib olish hududida tarkibida sezilarli miqdorda radioaktiv izotop mavjud bo'lgan kapsula yo'qolgan. 1989 yilda bu kapsula Kramatorsk shahrida 1980 yilda qurilgan uylardan birining beton qorishmasidan tayyorlangan devorlari orasidan topilgan. Qayd qilinishicha, ushbu xonadonda istiqomat qilgan oila a'zolari (4 ta bolaqay va 2 ta voyaga etgan kishi) radiatsion nurlanish kasalligi oqibatida vafot etgan va 17 kishi kuchli radiatsiya ta'sirida bir umrga nog'ironga aylangan. «Goyaniya» fojeasi. 1987 yilda Braziliyada (Goyaniya sh.) joylashgan radioterapiya qurilmasidan $^{137}_{55}\text{Cs}$ izotopi mavjud tarkibiy qism o'g'irlangan va keyin, ahlatxona qutisiga tashlangan, ushbu hududda istiqomat qiluvchi kishilardan biri bu joydan ko'kimtir nurlanish tarqatuvchi kukunni qiziqib, yig'ib uyiga olib ketgan va uni qarindoshlariga tarqatgan, oqibatda hududda 5-darajadagi radiatsion nurlanish tarqalishi qayd qilingan. 2 haftadan keyin radioaktiv izotop qoldiqlari yig'ib olinib, shahar tashqarisiga ko'mib tashlangan.

Goyaniya fojeasi oqibatida 245 kishi radiatsion nurlanish olgan va ulardan 4 kishi kuchli nurlanish kasalligidan olamdan o'tgan. Goyaniya shahrida ro'y bergan ushbu hodisa ta'sirida MAGATE tomonidan tibbiy va boshqa amaliy maqsadlarda foydalaniluvchi radioaktiv manbalardan foydalanish bo'yicha qat'iy talab va qoidalar ishlab chiqilgan.

08.11.1895-yilda Germaniyalik fizik, Vursburg universiteti professori Vilgelm Konrad Rentgen kechqurun uyga qaytishdan oldin, tajriba laboratoriyasida elektr chirog'ini o'chiradi va qorong'ulikda o'chirishni unutilib qoldirgan katon trubkasidan chiqayotgan noma'lum nurlanishga (X-nurlanish) ko'zi tushadi va tasodifiy holatda rentgen nurlanishini kashf qiladi. V.Rentgen nurlanish yo'lini byokituvchi qo'lining suyaklari tasviri fotoplatinkaga tushib qolganligini qayd qiladi va X-nurlanish haqidagi tadqiqotlari natijasini ilmiy maqola shaklida 28.12.1895yilda taqdim etadi. Inson faoliyatining salbiy tomonlaridan biri atrof muhitning radioekologiya holatining buzilishi sanaladi. Ekotizimlarning radioaktiv moddalar bilan zararlanishini yashash muhitining alohida organizmlar kabi, populyatsiyalar va ularning hamjamiyatlariga ham ta'sir qila oladigan yangi abiotik omil sifatida baholash mumkin. Ionlovchi nurlar mo'tagen va evolyutsion omil sanaladi, shu sababli ularning hayotning barcha ko'rinishlariga ta'siri masalasi hozirgi zamon tabiatshunosligi muammolari o'rtasida muhim o'rin tutadi.

Ionlovchi nurlanishlar o'tgan asrning 30-yillaridayoq muhim ekologik omil sifatida e'tirof etilgan. Biroq radiobiologik tadqiqotlarning rivojlanishi 50-yillarga to'g'ri

keladi. Bu davrda antropogen faoliyat (birinchi navbatda, yadro sinovlari) tabiiy radiatsiya fonining o'zgarishiga olib keldi. Radioaktiv stronsiy va seziy odam organizmiga asosan sut va sut mahsulotlari, ba'zida o'simlik ozuqalar va atigi 10% i suv bilan birga tushadi. Kalsiyga boy ozuqa stronsiyning tushishini kamaytiradi, kalsiy kamayishi esa stronsiy akkumulyatsiyasiga (to'planishiga) olib keladi.

Stronsiy va seziy radionuklidlari vegetativ organlarda, ba'zan urug'larda Yaxshi to'planadi, boshqa nuklidlarni (Zr, Ru

Chuchuk suvda yashovchi organizmlar uchun ayrim radionuklidlar konsentratsiya koeffitsientlari

Element	C	P	Cs	Sr	Zn	Fe
O'simliklar	10	1400	500	530	7240	680
Hayvonlar	10	2500	250	760	830	550

Yerda yashovchi organizmlarda ularning o'lchami ortgani sari konsentratsiya koeffitsenti kamayish qonuniyati kuzatiladi. Quruqlikdagi o'simliklar radionuklidlarni ozuqa eritmasiga nisbatan 10-10 konsentratsiya koeffitsenti bilan to'playdi. Suv o'tlarida bu koeffitsent 7x10-10 ga teng; suv hayvonlari-filtrlar radionuklidlarni yanada ko'p to'playdi.

Radiatsiyaning tabiiy manbalari odamga ichki va tashqi yo'llar bilan ta'sir eta oladi. Tashqi manbalar orasida koinot radiatsiyasi va tuproq hamda qurilish materiallaridagi radiatsiya alohida o'rin tutadi. Ichki manbalardan havo, suv, oziq-

ovqat mahsulotlari e'tiborga molik. Koinot radiatsiyasi ikki xil: galaktika va quyosh radiatsiyasidan iborat. Yerga yetib keladigan koinot nurlari yadro zarralar oqimi bo'lib, birlamchi kosmik nurlanish sanaladi. U α -protonlar, boshqa atomlar yadrolarini o'z ichiga oladi. Yuqori quvvatli (10 ning 21 darajasigacha eV) galaktik nurlar quyosh sistemasidan tashqaridan, o'rtacha quvvatli (≤ 10 ning 10 darajasi) quyosh faolligi bilan bog'liq kosmik nurlar farqlanadi. Kosmik zarralarning atmosfera atomlari bilan o'zaro ta'siridan radionuklidlar hosil qiladigan ikkilamchi kosmik nurlanish yuzaga keladi.

Quyosh radiatsiyasi – quyoshning elektromagnit va korpuskulyar nurlari. Portlash vaqtida Quyosh ko'rinadigan, infraqizil, ultrabinafsha va rentgen spektridagi nurlar taratadi. Har bir portlash odamga ta'sir etadi. Ayniqsa magnit maydoni silkinishlari bemor odamlarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. A.L.Chijevskiy Quyosh faoligining tirik organizmlarga ta'sirini o'rganib, Quyosh faolligi o'zgarishi bilan quruqlikdagi organizmlar reaksiyasi xarakteri o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlagan. Kosmik nurlanishga reaktiv samolyot uchuvchi va yo'lovchilari duch keladi. Masalan, AQSH dan Yevropaga transatlantik parvoz -0,05 mZv dozali kosmik nurlanishning organizmga qo'shimcha ta'siri bilan kechadi. Yer radiatsiyasi manbalaridam tabiiy radiatsiya hisobiga duch keladigan nurlanishning katta qisminitashkil qiladi. Aholi oladigan yillik o'rtacha nurlanishning 5/6 qismi ular zimmasiga to'g'ri keladi. Tarkibida radioaktiv elementlar bo'lgan, sayyoramiz shakllanish va rivojlanish davrida yuzaga kelgan tog' jinslari atrof muhitga tabiiy radioaktiv moddalarning asosiy manbasi sanaladi. O'simliklarning radioaktiv moddalarni to'plashiga qator omillar ta'sir etadi. Mayda dispersiyali tuproqda ularni o'zlashtirish yirik dispersiyali tuproqdagidan kamroq intensivlik bilan kechadi. Tuproqqa ozuqa moddalari kiritilganda, o'simliklarga radionuklidlar kirishi kamayadi, qolaversa, nam tuproqda to'planish koeffitsenti quruq tuproqdagidan kamroq bo'ladi.

Yaratadigan aktivlik kattaligiga ko'ra radioizotoplar orasida kaliy izotopi asosiy o'rin tutadi. U organizmning hayoti faoliyati uchun zurrur bo'lgan kaliy noradioaktiv izotoplari bilan birga o'zlashtiriladi. Oshqozon-ichak trakti orqali tushganda radioaktiv kaliy odamning nurlanishiga katta hissa qo'shadi. Katta yoshli 70 kg vaznli odam organizmida kaliy miqdori 130

va b.) o'simliklar nisbatan kam yo'tadi va Yer osti qismlariga juda kam miqdorda qabul qiladi. qiyin eruvchan birikmalar ko'rinishida radionuklidlar o'simliklar tomonidan yomon to'planadi, aksincha, yaxshieriydigan birikmalar moddalar biologik aylanmasiga kiradi. Organizmlarning radionuklidlarni to'plash qobiliyati konsentratsiyalash koeffitsentida ifodalanadi.

gr (0,19%) ni tashkil qiladi. ayniqsa skelet muskulatura, nerv to'qimalari, yurak, jigar va o't qopi kaliyga boy sanaladi.

Radiy asosan suyak to'qimalarida to'planadi. Qo'rg'oshinning asosiy qismi skeletda jamlangan. Odam o'pkasiga sutkasiga havo bilan 0,0007 Bk Rb, kuniga bir pachka sigaret chekadigan odam o'pkasiga 0,07 Bk Pd kelib tushadi.

Radon izotoplari orasida eng havfli ^{222}Rn nurlagichi sanaladi. Radon tuproqdan poydevor va pol orqali o'tib, yoki qurilish materiallaridan ajralib, yopiq, shamollatilmaydigan xonalarda to'planadi. Pollarda tirqishlar va ventilyasiya kuchsiz bo'lsa, o'pkaga individual dozalar havfli tus olishi mumkin (1000Ber/yil).

Odatda, tabiiy radionuklidlar granit tog' jinslarida ko'p bo'ladi. Ohaksimon va qum jinslarida radioaktivlik pastroq. Radonning atmosfera ostiga tushish tezligi tuproq holati, namligi, haroartiga bog'liq, qor qoplaganda esa u kamayadi.

Dastlabki yadro sinovlari 1945 yilda o'tkazilgan. 1054-1958 va 1961-1962 yillarda eng kuchli sinovlar amalga oshirilgan. 1960 yil 13 fevralida Saharadagi sinovlardan 4 sutka keyin radioaktiv yog'inlar Qrimga etib kelgan. 1955 yil 7 martda Nevadadagi portlashdan keyin radioaktiv parchalanish mahsulotlar Sankt-Peterburgda topilgan.

Tibbiyot rentgen nurlari kashf qilanganidan beri rentgen tashhislash metodlarini ishlab chiqishda eng katta yutuq kompyuter tomografiyasi bo'ldi, u oddiy metodlarga qaraganda nurlanishni bir necha marta kamaytirish imkonini beradi. Radioizotop tibbiyot keng tarqalmoqda. Odam organizmiga kiritiladigan radioizotoplar yordamida opuxollokalizatsiya o'rni va o'lchamlarini aniqlanadi yoki a'zo funksiyasi tekshiriladi. Nur terapiyasidan zararli opuxollarni davolashda foydalaniladi. Nurlanishning boshqa manbalariga issiqlik elektr stansiyalarida ko'mirmi yoqish; fosfat qoplamlari; iste'mol mollari (radioaluminessent, elektron priborlar, rangli televizorlar va boshqalar); kosmik texnika materiallari, chekish va boshqalarni kiritish mumkin. Garchichekish insonning o'ziga bog'liq bo'lsada, chekish radioaktiv ta'sirlar orasida yetakchilardan biri ekanini aytmoqchimiz. Bugungi kunda nurlanishning kichik dozalari biologik roliga turlicha qarashlar mavjud. Ulardan birinchisiga – radiatsion-gigiyenik qarashga ko'ra, har qanday kichik dozaga ham ma'lum darajada zararli effekt to'g'ri keladi, Ya'ni nurlanishning biologik ta'siri «doza-effekt» Chiziqli bog'liqlik bilan ifodalanishi mumkin. Bu nuqtai nazar tobora konservativ bo'lib, uning kichik dozalariga nisbatan to'g'riligi yoki noto'g'riligi haqida aniq ilmiy dalillar hali mavjud emas. Ikkinchi nuqtai nazar dastlabkisiga qarama-qarshi: tabiiy radiatsiya foni butun tiriklikning normal rivojlanishi uchun majburiydir. Radiatsion gormezis (tirik organizmning normal rivojlanishi uchun kichik dozadagi nurlanish zarur degan qoida) ustida munozara qilib kelinadi. Tabiiy fon nurlanish dozalari kamaytirilganda, tirik organizmlar o'sishi zaiflashish va tormozlanishga olib kelgan tajriba natijalari ma'lum. Uchinchi

nuqtai nazarga ko'ra, ionlovchi nurlanishning tirik organizmlarga ta'sir ostonasi mavjud bo'lib, undan past nurlanish zararli ta'sir ko'rsatmaydi. Aholi yashash joylarida yo'l qo'yilgan nurlanish dozasi yiliga 5 mZv (yoki yiliga 0,5

ber). Mehnat faoliyati nurlanish manbalari bilan bevosita bog'liq kishilar uchun bu doza balandroq - 50 mZv (yoki yiliga 5 ber) bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. SamDTU mt.sammu.uz platformasi.
2. Xushmatov Sh.S., Yesimbetov A.T., G.S. Begdullayeva. Radiobiologiya. Toshkent, 2016.
3. Ремизов А.Н., Максина А.Г., Потапенко А.Я. Медицинская и биологическая физика, Дрофа, 2003.
4. M.X.Jalilov, Sh.N.Xudoyqulova. "биологическое действие постоянного тока" Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences. 2022 2(5), 205–210.
5. Ярмоненко С.П., Вайнсон А.А. Радиобиология человека и животных. М., "Высшая школа", 2004.
6. А.Д.Доника, С.В.Поройский Учебно-методическое пособие «Основы радиобиологии» Волгоград – 2010
7. M.I. Bozorboyev, G.G. Rajabova, G.A. Bekmurodova, N.A. Fayziyeva, M.B. Norbutayeva "Umumiy va tibbiy radiobiologiya". Toshkent 2018 yil. 270 bet.
8. Remizov A.N. Tibbiy va biologik fizika. Toshkent. Ibn-Sino nashriyoti, 2006.
9. Ergashev A.J. Олий таълим тизимида "ионлаштирувчи нурланишлар" мавзусини модуль тизимида ўқитиш усуллари ЎзМУ хабарлари вестник нууз acta nuuz мирзо улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети илмий журнали Тошкент – 2022 yil 202-204 betlar
10. "Tibbiyotda magnit rezonans tomografiyasi" mavzusni yangi pedagogik texnologiyasi asosida o'qitish "PEDAGOGIK MAHORAT" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2022, № 2 222-228 b

UDK: 364.614.8

Muhiddinjon TESHABOYEV,
TATU FF ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i, f.f.d (PhD) dots.
E-mail: muhiddinjon_82@umail.uz

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori D.Alibekov taqrizi asosida

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE DISPLAY OF SOCIAL JUSTICE IN SOCIETY DEVELOPMENT

Annotation

In this article, in the conditions of complex global changes in the world, the government's desire to raise the standard of living of the population, end poverty, provide people with full and effective work, create suitable working conditions for them, ensure gender equality between men and women, social establishment of well-being is carried out precisely through the principles of social justice. Social justice is the highest goal that modern states should strive for. The theoretical and methodological foundations of the manifestation of social state in the development of society are explained.

Key words: Global injustice, social justice, Martin Luther King, fair inequality, K. Marx, President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, justice and fairness, exploiter.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье в условиях сложных глобальных изменений в мире проявляется стремление правительства поднять уровень жизни населения, покончить с бедностью, обеспечить людей полноценной и эффективной работой, создать для них подходящие условия труда, обеспечить гендерное равенство между мужчинами и женщинами, социальное установление благополучия осуществляется именно через принципы социальной справедливости. Социальная справедливость – высшая цель, к которой должны стремиться современные государства. Объясняются теоретико-методологические основы проявления социального государства в развитии общества.

Ключевые слова: Глобальная несправедливость, социальная справедливость, Мартин Лютер Кинг, справедливое неравенство, К. Маркс, Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, справедливость и справедливость, эксплуататор.

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA IJTIMOY ADOLATNI NAMOYON BO'LISHINI O'RGANISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Dunyodagi murakkab global o'zgarishlar sharoitida davlat hokimiyatining aholi turmush darajasini oshirishga intilishi, qashshoqlikni tugatish, insonlarni to'liq va samarali ish bilan ta'minlash, ularga munosib mehnat shart-sharoitlarini yaratish, erkaklar va ayollar o'rtasidagi gender tenglikni ta'minlash, har bir davlat va jamiyatda ijtimoiy farovonlikni o'rnatish aynan ijtimoiy adolat tamoyillari orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy adolat bu – zamonaviy davlatlar intilishi kerak bo'lgan oliy maqsad hisoblanadi. jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy adolatni namoyon bo'lishini nazariy-metodologik asoslari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Global adolatsizlik, ijtimoiy adolat, Martin Lyuter King, adolatli tengsizlik, K.Marks, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, adolat va insof, ekspluatator.

Kirish. Ijtimoiy adolat nazariyalari jamiyat qadriyatlarini ma'lum tamoyillarga muvofiq turli sinflarga yetkazishga qaratilgan bo'lib, uning muhim omili bu tamoyilni aniqlashdir. Ijtimoiy adolat tarafdorlari bunday tamoyillarni belgilashi mumkin va davlatlar ularni amalga oshirishi mumkin deb hisoblaydilar.

Ijtimoiy adolatni ta'minlashning yo'li – barcha fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va ta'minlashdir. Shaxslar yashash, ta'lim va sog'liq kabi asosiy huquqlari eng kam ish haqidani past bo'lmashligi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy huquqlariga ma'lum darajada erishishlari kerak. Insonning ushbu asosiy huquqlarining barchasi uning ishlab topgan daromadi bilan himoyalaniishi mumkin. Xuddi shunday, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarning o'rnatilishi va qonunlar qabul qilinganda odamlarga berilgan imkoniyatlar nuqtai nazaridan qanday oqibatlar olib kelishini aniqlamasdan tartibga solinishi mamlakatlarda ijtimoiy adolatsizlikka olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy adolatsizlik jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashkilotlarning tashkil etilishi va faoliyat yuritishi ta'minlanmagani uchun ham yuzaga keladi. Bunday huquqlar har bir shaxsning o'zini shaxs sifatida rivojlantirishga imkon beradigan shartlar bilan bog'liq. Ko'pchilik o'z sog'lig'ini himoya qila olmaydigan va yetarli darajada ta'lim olmaydigan jamiyat rivojlana olmaydi. Shu sababli fuqarolar tomonidan olinadigan eng kam ish haqi yoki nafaqalar, bolalar nafaqasi, pensiya va hokazo yashash sharoiti va ta'limini sog'lig'ini ta'minlash orqali to'lashi kerak. Jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar birinchi o'rinda turadi. Ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar himoya qilinmasa, eng kam ish haqi, xodimlarning bolalarini parvarish qilish, ta'lim, dam olish va ish vaqtiga oid ayrim qoidalar to'g'ri belgilanmagan bo'lsa, har bir fuqaro uchun muhim bo'lgan sog'lom turmush va ta'lim olish huquqini himoya qilib bo'lmaydi. Albatta, ko'plab inson huquqlari buzilishining zamirida qashshoqlik, to'yib ovqatlanmaslik, tegishli boshpana

yo'qligi va antisaniitariya holatlari yashash huquqini himoya qilishni deyarli imkonsiz qiladi.

Agar davlatlar o'z vazifalarini bajarmasa, inson huquqlarini himoya qilish haqida gap bo'lishi mumkin emas. Global adolatsizlik bu – inson huquqlarini himoya qilishning iloji bo'lmagan holat. Ayrim mamlakatlarda fuqarolarning asosiy huquqlari himoyalangan bo'lsa, ko'p mamlakatlarda buning aksi kuzatilmoqda. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar bo'yicha ham mamlakatlar o'rtasida tafovut mavjud. Bularning barchasi global adolatsizlikka olib keladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ijtimoiy adolat hukm surayotgan mamlakatlarga qashshoqlik va hayotning daxlsizligi sababli o'z mamlakatini tark etayotgan odamlarning migratsiyasini to'xtatish qiyin. Vaziyat hatto qochqinlarning oldini olish uchun devor va to'siqlar quriladigan darajaga yetdi. Afsuski, bular biz yashayotgan sivilizatsiya dunyosining haqiqatlaridir. Binobarin, BMT va dunyoning rivojlangan davlatlari global adolatsizliklarga barham berish choralarini ko'rishi, amaliy qadamlar qo'yishi kerak. Aks holda irqchilik, ksenofobiya va terrorizm hukmron bo'lgan jamiyatlarning oldi olinmaydi va dunyo hozirgidan ham notinchroq burilish sari tortilishi muqarrar.

Shunday qilib, ijtimoiy adolat mutlaq tushunchadir, lekin biz uni mutlaq tenglik deb qarasa, utopiya bo'lib qolaveradi. Biz uni nisbiylilikni ma'lum tamoyil va shartlar bilan ko'rsatadigan tushuncha sifatida qabul qilsak, u maqsad sifatida paydo bo'ladi. Biroq jamiyatdagi ijtimoiy adolat fuqarolarning mutlaq tenglik emas, balki ularning maqomiga ko'ra asosiy iqtisodiy va huquqiy huquqlarini o'rnatish sifatida belgilanib, u erishiladigan maqsadga aylanadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun barcha ijtimoiy institutlar e'tiborga oladigan masala bo'lishi kerak. G'arbda, xususan, Germaniya, Angliya, Gollandiya kabi mamlakatlarda davlat va din ijtimoiy muammolarni hal qilishda, qashshoqlikka qarshi kurashda, ta'limda deyarli barcha sohalarida hamkorlik qiladi. Bu yerda faqat davlat boshqaruvi istisno hisoblanadi[1].

Jamiyatning asosiy tuzilishi ijtimoiy adolatning eng muhim sub'ekti ekanligini va bu tuzilmani belgilash uchun bizga minimal me'yor va qoidalar kerak bo'lishini hisobga olsak, ijtimoiy adolat me'yoriy tushunchadir, deyishimiz mumkin. Biz aytib o'tgan yechimlarga qaramay, ideal ma'noda ijtimoiy adolat to'liq o'rnatilgan jamiyatni topib bo'lmaydi va bu tushunchani amalda to'liq qo'llash mumkin emas. Buning eng katta sababi hali ham insondir. Afsuski, inson antropologik tabiatan xudbindir. Har doim o'z manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadiganlar uchun altruizm juda qiyin. Ijtimoiy adolatni ta'minlamaslikdagi asosiy to'siq bu – insonning nafsining mag'lubiyatidir. Tizim va adolatli davlat qanchalik demokratik bo'lmasin, hokimiyat va boshqaruvda vakillik qilayotganlarning ko'pchiligi altruizmdan yiroq bo'lib, boylikka hirs bo'lsa, bunday jamiyatlarda ijtimoiy adolatsizlik muqarrar. Binobarin, umumjahon adolati siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy masala bo'lgani bilan birga, ma'naviy-axloqiy masaladir. Shunday ekan, ijtimoiy adolat ham o'z-o'zini nazorat qilishdan boshlanadi.

Ijtimoiy adolat – boylik taqsimoti, shaxsiy faoliyat imkoniyatlari va ijtimoiy imtiyozlar bilan o'lchanadigan shaxs va jamiyat o'rtasidagi adolatli munosabatlar tushunchasi. Qadimgi Osiyo madaniyatlarida, G'arbda bo'lgani kabi, "ijtimoiy adolat" tushunchasi ko'pincha shaxslarning o'zlarining ijtimoiy rollarini bajarishlarini va jamiyatdan zarur bo'lgan narsalarni olishlarini ta'minlash jarayonini nazarda tutadi. Ijtimoiy adolat uchun hozirgi global harakatlar ijtimoiy harakatchanlik, xavfsizlik tarmoqlarini qurish va iqtisodiy adolat uchun to'siqlarni yo'q qilishga qaratilgan.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, 1950-yillarda AQShda boshlangan va kichik Martin Lyuter King rahbarlik

qilgan fuqarolik huquqlari harakati ijtimoiy adolatning eng mashhur namunalaridan biridir. Martin Lyuter King va uning izdoshlari irqiy tenglikni targ'ib qilganlar. O'nlab yillar davomida katta o'zgarishlar ro'y berdi, jumladan, tadbirkorlik sub'ektlarining qonun bilan himoyalangan guruhlariga nisbatan kamsitishlarini taqiqlovchi "Fuqarolik huquqlari to'g'risida"gi qonun joriy etildi[2].

Mehnat bozori, mehnat siyosati va uyushgan mehnat odatda xususiy sektorda eng katta tashvishlanadigan sohalar qatoriga kiradi. Mehnat bozoridagi barcha demografiyalar uchun teng ish haqi va imkoniyatlar odatda progressiv targ'ibotning ikkita muhim nuqtasidir. Kasaba uyushmalarining shakllanishi va tarqalishi ko'pincha ishchilarning manfaatlarini ekspluatator ish beruvchilarga qarshi himoya qilish uchun ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan asoslanadi. Ijtimoiy adolat jamiyat institutlarida odamlarga hamkorlikning asosiy afzalliklari va yuklarini olish imkonini beradigan huquq va majburiyatlarni belgilaydi. Boylikni adolatli taqsimlash va teng imkoniyatlarni ta'minlash bo'yicha tegishli muassasalar ko'pincha soliq, ijtimoiy sug'urta, sog'liqni saqlash, davlat maktablari, davlat xizmatlari, mehnat qonunlari va bozorlarni tartibga solishni o'z ichiga oladi[5].

Ijtimoiy tabaqlanish har doim ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq. Ya'ni, pul, kuch, ta'sir, ta'lim va boshqalar kabi ijtimoiy imtiyozlardan tengsiz foydalanish jarayonida ijtimoiy tengsizlik o'z ifodasini hayot sharoitlarining tengsizligi, ko'zlangan maqsadlarga erishish imkoniyatlarining tengsizligi va natijalarning tengsizligida topadi. Turli jamiyatlarda tengsizlikning ayrim jihatlari adolatsiz deb hisoblangan va shuning uchun ularni yo'q qilish yoki yumshatish kerak edi.

"Adolat" tushunchasi ijtimoiy o'zaro ta'sir, harakatlar va ularning natijalari almashish jarayonida paydo bo'ladi. "Adolat" tushunchasi o'zining eng umumiy ko'rinishida ba'zi odamlarning xatti-harakatlarini boshqalarning harakatlariga bog'lashning o'lchovlari, ko'lamlari, mezonlarini tushunish bilan bog'liq. Adolat qasos olishni nazarda tutadi: jinoyat jazolanishi kerak, yaxshi ishlar taqdirlanishi kerak, sharaf savobga ko'ra bo'lishi kerak, huquqlar majburiyatlarga mos kelishi kerak[3].

Muhokama va natijalar. Ijtimoiy adolat bo'yicha tadqiqotlar ikki qismga bo'linadi: biri adolat tushunchasining me'yoriy nazariyasi (umumiy me'yoriy ijtimoiy adolat tamoyillarini o'rganish), ikkinchisi – empirik ijtimoiy adolat tadqiqoti (ijtimoiy taqsimotning adolatli ijtimoiy tuzumga mos kelishini baholash)[4].

Huquq va adolat tushunchalari o'zaro aloqadorligi bir-birini to'ldirib turish mumkin emas. Huquq tizimi orqali insonlarning huquqlari muhofaza qilinadi va ularni munosabatlari tizimli tartibga solinadi. Adolat tizimi orqali jamiyatning tengligi va tezkorligiga e'tibor beriladi va vatandoshlik kuchini oshirish mumkin bo'ladi.

Bir necha misollar orqali huquq va adolat tushunchalari o'zaro aloqadorligini ko'rsatish mumkin. Masalan, huquq tizimi orqali huquqiy muvozanat insonlarning janjallarida ham juda muhim rol o'ynaydi. Janjallarda hamma insonlarning huquqlari muhofaza qilinadi va ularni munosabatlari tizimli hal qilinadi. Bu orqali janjallarning tezkorligini huquqiy tizimga solish mumkin bo'ladi.

Adolat tizimi orqali jamiyatning tengligi va tezkorligiga e'tibor beriladi. Masalan, sud tizimi orqali fuqarolarning huquqlari muhofaza qilinadi va ularning huquqi tizimga solinadi. Sud tizimi orqali jamiyatning tengligi va huquqiylikni saqlash mumkin bo'ladi.

Umuman, "huquq" va "adolat" tushunchalarining o'zaro aloqadorligi juda muhim rol o'ynaydi. Bu orqali demokratik jamiyatni ta'minlash mumkin bo'ladi.

Milliy huquq tizimi va ijtimoiy adolat o'zaro bog'liq protsesslar bo'lib, jamiyatning tengligi va omilkorligini saqlashda juda muhim rol o'ynaydi. Milliy huquq tizimi orqali insonlarning huquqlari muhofaza qilinadi va ularni munosabatlari tizimli hal qilinadi. Ijtimoiy adolat orqali jamiyatning tengligi va huquqiyligiga e'tibor beriladi va vatandoshlik kuchini oshirish mumkin bo'ladi.

Ijtimoiy adolatning huquqiy jihatlarini axloqiy tamoyillarida ham muhim rol o'ynaydi. Ularning bir necha tamoyillari quyidagilardan iborat: ijtimoiy adolatning huquqiy jihatlarini yordamida tezkorlik va tenglik munosabatlarini tizimli qilish maqsadida birlashmaga ko'paytirish; inson huquqlariga muvofiqlikda xizmat ko'rsatish va insonlarning tenglik va omilkorlikka ega bo'lishiga ko'paytirish; tizimli demokratiyaning prinsiplarini ta'minlash va vatandoshlik kuchini oshirish maqsadlariga erishish uchun shirkat qilish; xalqaro huquqlarni muhofaza qilish uchun mehnat qilish va ularni ta'minlash; huquqiy davlatning manfaatligini ta'minlash va jamiyatning taraqqiyotini tezlashtirish uchun mehnat qilish; ijtimoiy adolatning huquqiy jihatlarini axloqiy tamoyillarida yuksak me'yoriy munosabatlarga ega bo'ladi. Ularning bajarilishi jamiyatning taraqqiyotiga ko'paytirish va inson huquqlariga muvofiqlikda xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloq va adolat bir-biriga teskari kelmay, balki bir-birini to'ldirib turadigan munosabatlardir. Axloqli insonlar adolatli bo'lish uchun zarur bo'ladigan munosabatlarni o'rganish va adolatli munosabatlarni amalga oshirishda ko'rinadi. Axloqli va adolatli insonlar jamiyatida demokratik fuqarolikni ta'minlash mumkin va jamiyatda tenglik va huquqiyligni saqlashga ham yordam beradi[7].

Xulosa. Birinchidan, jamiyatda ijtimoiy adolatga erishmasdan turib, mamlakatni taraqqiyot yo'liga olib borib bo'lmaydi. Ijtimoiy adolat O'zbekiston va o'zbek xalqining tabiati va ruhiga mos keladi. O'zbek xalqi azaldan adolatni qo'llab-quvvatlab, himoya qilib kelgan. G'urur bilan aytishimiz mumkinki, ijtimoiy adolat tamoyili Prezident Shavkat Mirziyoev tomonidan amalga oshirilayotgan siyosiy yo'nalishda yanada rivojlangan shaklda namoyon bo'lmoqda. Adolat – mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining xalqqa munosib hissi, O'zbekiston davlatining milliy boylikdan tushayotgan daromadlarini xalqimizga adolatli yetkazib berishdir. Ayni paytda adolat deganda bozor iqtisodiyoti jamiyatda yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarning qaysidir

guruhga zarar yetkazishining oldini olish tushuniladi. Bu O'zbekiston Respublikasi uchun juda muhim tamoyil.

Ikkinchidan, barcha jamiyatlar tarixi shuni ko'rsatadiki, adolat tamoyili buzilganda nizo tamoyillari kuchayadi. Bu tartibsizlikka, anarxiyaga va bosh-boshdoqlikka olib kelishi mumkin. Adolat tamoyilini ta'minlash islohotlar orqali amalga oshiriladi. Bugungi kunda mamlakatimizda jamiyatda odamlarning tabaqalanishi fonida doimiy islohot va taraqqiyot, turli siyosiy va iqtisodiy vositalar orqali ijtimoiy adolatni ta'minlashga harakat qilinmoqda. Ijtimoiy adolat deganda har bir oila, har bir fuqaroning farovonligini oshirish, jamiyatni boshqarishda har kimning ishtirokini ta'minlash, erkin iqtisodiy munosabatlarni ta'minlash va boshqa shu kabi masalalar tushuniladi. Bular O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev siyosatida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy adolat konsepsiyasi mazmunining doimiy ravishda kengayishi, yanada xilma-xil tuzilish zamonaviy jamiyat uchun xosdir. Kuzatilgan tendensiya davlatning ijtimoiy funksiyasi kuchayib borishida namoyon bo'lishini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Davlatning yanada ijtimoiy institutga aylanishi zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotning asosiy tendensiyalaridan biridir. O'zbekistonda hukumatning ijtimoiy roli muttasil yuksalib borayotgani, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan loyihalar ko'lamini kengayib borayotgani va shu kabi voqealar fikrimizni tasdiqlovchi mustahkam dalil sifatida baholanishi mumkin[6].

Uchinchidan, O'zbekistonda ijtimoiy adolat tamoyillarini himoya qilish faqat kam ta'minlangan fuqarolarga ko'rsatilayotgan yuksak g'amxo'rlik bilan tugamaydi. Demak, aholining sog'lom muhitda yashashi, xalqimiz farovonligini yuksaltirish yo'lida tabiiy boyliklardan samarali foydalanish mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlarning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Aholini ekologik toza suv bilan ta'minlashni yaxshilash chora-tadbirlari muhim masalalardan biridir. Yuzlab qishloqlarda modulli suv tozalash moslamalari o'rnatildi.

Mamlakatimizda ekologik muammolarni bartaraf etish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar odamlar salomatligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Respublikamizda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilayotgani, keyingi yillarda ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda erishilayotgan yuksak yutuqlar atrof-muhitni sog'lomlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda ijobiy samara beradi. Buning uchun O'zbekiston Respublikasining kuchli irodasi bor.

ADABIYOTLAR

1. Тешабоев М. Особенности становления и развития информационного общества //Перспективные информационные технологии (ПИТ 2017)[Электронный ресурс]: Междунар. науч.-техн. конф. – 2017. – С. 14-16.
2. Абдуллаев М.А. Формирование общественного сознания учащейся молодежи в условиях рыночной экономики. – Тошкент: Билим, 1995. –С.21.
3. Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки. Избранные разделы. –Тошкент: Фан, 1985. –361 с.
4. Teshaboev M.M Prospects for improving the quality of education and education without corruption in the new Uzbekistan // ReFocus. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prospects-for-improving-the-quality-of-education-and-education-without-corruption-in-the-new-uzbekistan> (дата обращения: 07.04.2023).
5. Teshaboev M. M. Principles of religious culture and principles of consequences of implementation //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 10. – С. 669-672
6. Teshaboev M. M. Tasks of ethical culture in the ethics of Aristotle //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 5. – С. 197-204.
7. Тешабоев М. М. Жамиятда ижтимоий адолатни таъминлашнинг принципиал масалалари ва фалсафий-хукукий муаммолари //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 23. – С. 504-514.

UDK:004;373

Maxsuda TILLASHAYKOVA,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Axborot texnologiyalari" kafedrasida v.b dotsenti
E-mail: mtillyashaykova@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) K.R.Mamadaliyev taqrizi asosida

TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH VA SIFAT DARAJASINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Аннотация

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish orqali uzluksiz ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash jarayonini modernizatsiyalash va sifat darajasini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari ishlab chiqildi. Ta'lim jarayonini axborotlashtirishning imkoniyatlari ochib berildi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internet, sifat va zaruratlik darajasi, masofaviy ta'lim, yangi innovatsiyalar.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВЕННОГО УРОВНЯ

Аннотация

Путем внедрения информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс разработаны теоретические и практические аспекты модернизации процесса подготовки кадров в системе непрерывного образования и повышения уровня качества. Выявлены возможности информатизации образовательного процесса.

Ключевые слова: Образование, информационные и коммуникационные технологии, Интернет, уровень качества, дистанционное образование, новые инновации.

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN MODERNIZING THE EDUCATION SYSTEM AND IMPROVING THE QUALITY LEVEL

Abstract

By introducing information and communication technologies into the educational process, theoretical and practical aspects of modernizing the process of training personnel in the system of continuous education and improving the quality level have been developed. The possibilities of informatization of the educational process are revealed.

Key words: Education, information and communication technologies, Internet, quality level, distance education, new innovations.

Kirish. XXI asrda ma'rifatli kishi bo'lish uchun albatta axborot texnologiyalarini yaxshi egallagan bo'lishi shart. Inson faoliyati ko'proq uning axborotga ega bo'lganlik darajasi, ushbu axborotlardan samarali foydalana olish qobiliyatlariga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ixtiyoriy soha bo'yicha zamonaviy mutaxassis, vaqt sayin oshib borayotgan axborot oqimida bemalol yo'l topa olishi uchun, u kompyuterlar, telekommunikatsiya va boshqa aloqa vositalari yordamida tegishli axborotni ola bilishi, qayta ishlay olishi va undan foydalana olishi kerak bo'ladi.

Ta'lim, alohida shaxslarni yakka tarzidagi mehnat jarayoniga, shuningdek, har bir fuqaroning yakka tarzidagi faoliyati hamda uning mehnat va jamiyat hayotidagi javobgarlik hissini oshiruvchi jamoadagi ijodiy faoliyatning yangi tarkibiy qismlariga tayyorlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi[10].

Ta'lim har bir davlatning siyosatida muhim vosita bo'lib, uning iqtisodiy o'sishiga ta'sir qiluvchi birinchi darajali, asosiy omil hisoblanadi. Iqtisodiy, siyosiy, madaniy, fan, ekologiya tizimlarining barchasini ta'lim o'zida mujassamlashtirgandir. U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqbolini, balki xar bir insonning alohida faoliyatini oldindan aniqlaydi va belgilaydi.

Yangi tahrirdagi «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning 16 moddasida Masofaviy ta'lim o'quv rejaları va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim,

malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan[9].

Metod va materiallar. Qo'yilgan maqsadga erishish va vazifalarni hal qilishda tadqiqotning tahlil va sintez, mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, umumlashtirish, guruhlashtirish, taqqoslash va korrelyatsion-regression tahlil usullaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyasi rivojlanishining yuqori tezlikka ega aloqa tarmoqlarini, xususan Internetsiz, tasavvur qilish mumkin emas. Internet arxitektura jihatidan ochiq va markazlashmagan, axborotlarga boy, arzon va o'ziga xos aloqa vositasi bo'lib, ochiq demokratik jamiyatning rivojlanishida juda qo'l keladi hamda butun insoniyatning rivojlanishi va iqtisodiy o'sishi uchun imkoniyat yaratadi. O'zbekistonda internet xizmatidan foydalanuvchilar soni 27,2 milliondan oshdi. Shundan mobil internet foydalanuvchilari soni 25,3 million kishini tashkil etmoqda. Bugungi kunga kelib 95 foiz aholi maskanlari mobil internet bilan qamrab olingan, 54 foiz uy xo'jaliklariga yuqori tezlikdagi internetga ulanish imkoni yaratilgan[7].

Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot shakllanish jarayonida universitetlarning ahamiyati, ayniqsa, kambag'al va o'rta daromadli mamlakatlar uchun ilmiy tadqiqot potensialini yaratishda, beqiyos. Bu salohiyat iqtisodiyotni rivojlantirishda, davlat tomonidan siyosiy qarorlar qabul qilishda, samarali

menejmentni joriy etishda hamda jamoa tashkilotlarini faolligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Ilmiy tadqiqot va innovatsiya bir-biriga bog'liq. Ilmiy tadqiqot ishlarini muvaffaqiyatini ta'minlaydigan omillar jumlasiga sifat, jamiyat yoki biznes talabini to'la inobatga olish, barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash kiradi.

Sifat darajasini biz joriy bilimlar yoki mahsulotlarga nisbatan takomillashgan turlarini yaratilganligi bilan o'lchaymiz. Jamiyat yoki biznes talabini hisobga olish uning iqtisodiy rivojlanish yoki ijtimoiy va biznes taraqqiyotiga zarurat darajasi bilan o'lchanadi. Ularning tabiiy ko'rinishi bilimlar, texnologiyalar yoki yechimlar shaklida namoyon bo'ladi.

Sifat va zaruratlik darajasi ilmiy tadqiqot natijalarining qiymatini baholashda qo'llaniladi. Innovatsiyalarning barqarorligi ilmiy tadqiqotlarning yashovchanligi va rivojlanishiga ta'siri bilan belgilanadi.

Bizningcha innovatsion tizimlarni shakllantirish va taraqqiy ettirishda quyidagilar muhim hisoblanadi:

Innovatsion va ilmiy tadqiqot maqsadi yuqori malakali kadrlar zahirasini barpo etish;

Yangi mahsulotlar bozorini shakllantirish;

Yangi mahsulotlarni yaratishda bozorning sifatiga bo'lgan talablarini inobatga olish;

Yangi innovatsiyalar sohasini taraqqiy ettirishga zarur bo'lgan yangi tashkilotlarni yaratish va ularni takomillashtirish. Masalan, tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida yangi firmalarni barpo etish, joriylarni diverifikatsiyalash, yangi ilmiy tadqiqot tashkilotlarini barpo etish, mikroiqtisodiy siyosat yurituvchi agentlarni tuzish va h.k.;

Innovatsion jarayonlarga jalb qilingan bozorlar va mexanizmlar tarmog'ini tuzish va korxonalar orasida muloqotni kuchaytirish;

Bozor unsurlarini yaratish, o'zgartirish va takomillashtirish. Masalan, soliq qonunlari, tashqi muhit va xavfsizlikni tartiblashtirish;

Bilimlarning tovar tusi olishini jadallashtirish va ularni amaliyotga joriy etishga qaratilgan innovatsion jarayonlar va faoliyatlarini moliyalashtirish;

Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion tizimlar orasidagi elementlarning aloqadorligini quyidagi bilimlar aylanmasida tasvirlash mumkin.

1-rasm. Bilimlarni aylanishi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, AKTni jamiyat va iqtisodiy sohalarida qo'llash innovatsion taraqqiyotni ta'minlaydi. Uning sahaları:

AKT ta'lim tizimlarini boshqarishda qo'llash;

AKT kutubxona va axborot resurs markazlarini tashkil etishda qo'llash;

AKT dars berish jarayonida qo'llash mumkin.

Yuqorida ta'kidlangandek global bilimlarga asoslangan iqtisodiy bilimlar sotish va sotib olishda tovar hisoblanadi. Bilimlarning yangilanishi va uni ish kuchi tomonidan qo'llanilishi ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotning kalitidir. Bilimlarga asoslangan jamiyatda oliy ta'lim va undan tashqarida innovatsiyalar keng qo'llanilishi zarur. Masofaviy o'qitish, maktab ta'limi, yangi fanlar va texnologiyalar shular jumlasidandir. Ushbu jarayonning bir bo'lagi sifatida bilimlar ommaviylashib, universitetlarning ishlab chiqarish va bozor bilan aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo universitetning qaytishi nuqtai nazaridan bilimlarning tovar sifatida tus olishi va ularni qayta ishlash, uzatishning oliy ta'lim muassasalariga ta'siri darajasini aniqlash qiyin.

Demak, xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim tizimida AKTni qo'llash ham iqtisodiy, ham ijtimoiy samara beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi

O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoniga muvofiq, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha ustuvor vazifalarni amalga oshirish maqsadida 2023 yil yakuniga qadar raqamli texnologiyalar sohasida masofaviy ta'lim shaklida kadrlar tayyorlash faoliyatini rivojlantirish orqali yiliga 6,5 ming nafardan ortiq yoshlarning axborot texnologiyalari yo'nalishida ta'lim olishini yo'lga qo'yish vazifasi belgilab berildi[8].

Xulosa. Axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha jamiyatimizning tez suratlar bilan o'sib boruvchi ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda, oliy o'quv yurtlarida auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda elektron qo'llanmalar, virtual stendlar, masofaviy o'qitish hamda internet imkoniyatlaridan foydalanishning nazariy, uslubiyot jihatidan takomillashtirish muammolari dolzarbdir.

Ta'lim jarayonini axborotlashtirish quyidagilarga imkoniyat beradi:

shaxsning intellektual va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishiga;

jamiyatning xar bir a'zosini o'z malakasini oshirish va faoliyat sohasini o'zgartira olishiga;

tezkor ta'lim uchun shart-sharoit yaratish va masofaviy ta'lim samarasini oshirishga.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги 2020 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ-637-сон қонуни.
2. Тилляшайхова М.А. Критерии оценки эффективности дистанционного образования // Проблемы современной науки и образования. № 2 (135), 2019. – p. 67–70.

3. М.Тилляшайхова. Интернет – технологии в образовании // Материалы XII Международной научно–практической интернет–конференции “Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии” // Сборник научных трудов. – Переяслав–Хмельницкий, 2019. – р. 119–120.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”. <http://www.lex.uz/docs/973539/>.
5. Tillyashaykhova M A., Samigova G.A. The use of multimedia technologies in the educational process of higher education in the eurasian space // “Ilm–fan va ta’limda innovatsion yondashuvlar, muammolar, taklif va yechimlar” mavzusidagi 12–sonli respublika ilmiy–onlayn konferensiyasi, 2021. – р. 133–136.
6. Тилляшайхова М.А., Самигова Г.А. Дистанционное образование как инновационная технология // Вестник науки и образования. № 23 (101), Часть 1, 2020. – р. 59–63.
7. <https://review.uz/>
8. <https://lex.uz/docs/6166539>
9. <https://lex.uz/docs/5013007>
10. Ханс Георг Хофманн «Новые формы финансирования, гарантирующие равное образование для всех, и развитие системы платного образования». Журнал «Университетское управление практика и анализ». №4(14) 2000. Екатеринбург.

UDK:372.851

Lutfillo UMAROV,
Qarshi Davlat Universiteti dotsenti p.f.f.d.
Email: umarovlutfulla275@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori pfd. Sh.O'.Nurillayeva taqrizi asosida

UZLUKSIZ KASBIY TA'LIMNI MODELLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSINI ISHLAB CHIQISHDA IJTIMOIY -UMUMGUMANITAR FANLARDAN FOYDALANISHDA INTEGRATIV YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqolada uzluksiz ta'limni huquqiy (meyoriy) jihatdan tushunish ochiq jamiyat konsepsiyasi, insonning ta'lim olish, mutaxassislik va kasb tanlash asosiy huquqlariga tayanganligi asoslangan. Shuningdek, subyektivlik va obyektivlik, tarixiylik va mantiqiylik birligi tamoyili amalga oshadigan tizimlar umumiy nazariyasi qonuniyatlari va tizimli tasavvurlarga asoslanganligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Uzluksiz kasbiy ta'lim, modellash, integrativ yondashuv, ijtimoiy-psixologik nazariya, ijtimoiy kompetentlik va boshqalar.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье обосновывается правовое (критериальное) понимание непрерывного образования как концепции открытого общества, опирающейся на основные права человека на образование, выбор специальности и профессии. Также подчеркивается, что принцип единства субъективности и объективности, историчности и логичности основан на закономерностях и системных представлениях общей теории систем, в которых он реализуется.

Ключевые слова: Непрерывное профессиональное образование, моделирование, интегративный подход, социально-психологическая теория, социальная компетентность и др.

AN INTEGRATIVE APPROACH IN THE USE OF SOCIO-UNIVERSAL SCIENCES IN THE DEVELOPMENT OF A METHODOLOGICAL BASIS FOR MODELING CONTINUOUS PROFESSIONAL EDUCATION

Annotation

This article is based on the concept of an open society for the legal (regional) understanding of continuing education, the reliance of a person on the basic rights of education, expertise and choice of profession. It has also been argued that the principle of the unity of subjectivity and objectivity, historicity and logic is based on the laws of the general theory of implementations and systematic representations.

Keywords: Continuous professional education, modeling, integrative approach, socio-psychological theory, social competence, etc.

Kirish. Tadqiqotimizda uzluksiz kasbiy ta'lim makonini modellash maqsadida ijtimoiy-madaniy salohiyatdan foydalanishning metodologik asosini uzluksiz kasbiy ta'limni integrativ o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqishda asosiy hisoblangan umumgumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlardan foydalanishni ko'zda tutadigan integrativ yondashuv tashkil qiladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Uzluksiz ta'limni ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan tushunish shaxs sotsiologik va ijtimoiy-psixologik nazariyasi, shaxsning ijtimoiylashuvi va moslashuvi nazariyasi, tanlov nazariyasiga tayangan. M. Veber, L.S. Vigotskiy, N.N. Nechayev, V.R. Polozov, F.R. Filipov, V.A. Yadov kabi olimlar tadqiqotlari uzluksiz ta'limning ijtimoiy-psixologik va sotsiologik tabiatiga eng katta ta'sir ko'rsatgan.

Mazmunning ijtimoiy-gumanitar integrativni o'zlashtirish jarayonida talabning ijtimoiy kompetentligi fuqaroviy, ijtimoiy va huquqiy faoliyat doirasida bilim va ko'nikmalarga egalikni; madaniyatlararo kontekstda muvaffaqiyatli kasbiy o'zaro ta'sirga kirishish qobiliyatini; ijtimoiy-madaniy hodisalarni tahlil qilish va tushuntirishni

bilishni; yangini qabul qilishga psixologik jihatdan tayyorlikni; doimiy kasbiy-madaniy o'sishga barqaror motivatsiyaga egalikni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talaba ijtimoiy kompetentligi shakllanishining asosiy tamoyili ta'lim jarayoni mazmuni, shakllari, usullarining birligi asosida, o'quv rejalar, fanlararo va o'zaro aloqadorlik asosida ta'limiy-kasbiy dasturlar va fanlar integratsiyasiga asoslangan jarayonning yaxlitligi hisoblanadi. Nazariy ta'lim va kasbiy (ishlab chiqarish) amaliyotini tashkil qilishda fanlararo tamoyilini amalga oshirish, ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi, kompetensiyaviy yondashuvning metodologiyasi integrativ o'quv-metodik bazani yaratishning shartlari sifatida ifodalandi [2].

Integratsiyalashtirilayotgan ijtimoiy-madaniy salohiyatdan foydalanishning samaradorligi ijtimoiy-gumanitar integrativ egiluvchanligi, uning ijtimoiy o'zgarishlarga operativ va adekvat javob berish qobiliyati faoliyat mazmuni va shakllarini o'zgartiradi.

Uzluksiz kasbiy ta'lim makonining ijtimoiy-madaniy integrativni shakllantirishning nazariy asosi sifatida quyidagilar

belgilangan: nazariy fanlar va amaliyotning fanlararoligi; o'rganilayotgan fanlar asoslarining talabani shaxsiy tajribasi bilan integratsiyalashuvi; maxsus bilimlar va tarbiya shakllanishining vorisiyligi va yaxlitligi; mutaxassisni tayyorlashga shaxsiy yondashuv; kasbiy ta'lim tuzilishi va mazmunining vorisiyligi; uzluksiz kasbiy ta'limni amalga oshirishning egiluvchanligi va operativligi [3].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot uzluksiz kasbiy ta'lim ahamiyatli darajada, lekin yetarlicha tadqiq qilinmagan ijtimoiy-madaniy salohiyatga ega ekanligini tasdiqladi, u:

- demokratlashtirish, insonparvarlashtirish, differentsiatsiya (tabaqalashtirish) kabi kasbiy ta'lim rivojlanishining umumiy gumanitar tamoyillarini amalga oshiradi;

- bitiruvchining kasbiy faoliyatga yuqori darajada tayyorligini, fuqarolik ijtimoiy-gumanitar kasbiy faoliyatda o'zini o'zi ro'yobga chiqarish imkoniga ega bo'lishini ta'minlaydi;

- ta'lim-kasbiy dasturlar mazmuni va tuzilishini modellashtiradi; ularni tuzatishning natijalari va usullarini oldindan aytib beradi;

- mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishni ta'minlaydi.

Ijtimoiy-madaniy integratni yaratish metodologiyasi quyidagi konseptual g'oyalarga qurilgan:

- tabiatga muvofiqlik, talabalar yosh va psixologik xususiyatlar, aqliy kuch va ijodiy imkoniyatlarini hisobga olish zaruriyatida namoyon bo'ladi;

- jamiyatga muvofiqlik, zamonaviy shart-sharoitlarga moslashgan hamda jamiyat va davlatning istiqboldagi ehtiyojlariga yo'naltirilgan kasbiy mutaxassislarni tayyorlashni ta'minlaydi;

- madaniyatga muvofiqlik, talabalarda ma'naviy tajribaning shakllanishi, intellektual va kasbiy rivojlanishga yordam beradi;

- uzluksiz ta'limning yaxlitligi, ochiq tizim sifatidagi uzluksiz kasbiy ta'lim mazmunining ijtimoiy-ta'limiy imkoniyatlaridan foydalanib, talabalarni keng ijtimoiy aloqalarga kiritish imkonini beradi, ushbu ochiq tizim yordamida talabalar tomonidan oliy kasbiy ta'lim bilan parallel ravishda o'rta kasbiy yoki qo'shimcha kasbiy ta'lim olish imkoniyati amalga oshadi.

Uzluksiz kasbiy ta'limning darajalararo ijtimoiy-gumanitar integratni yaratishning hal qiluvchi omillari quyidagilardan iborat: jamiyatning dunyoqarashga oid yangicha yo'nalganligi, ijtimoiy yo'naltirilgan turmush tarzi; mas'uliyatni yuqori darajada his qiladigan hamda o'z-o'zini ro'yobga chiqarish, o'z-o'zini rivojlantirish, o'ziga o'zi ta'lim berish qobiliyatiga ega, tizimli va ijodiy fikrluvchi mutaxassisga ehtiyoj.

Ushbu omillar uzluksiz shaxsiy va kasbiy rivojlanish imkoniyatini ta'minlaydigan OTM makonini ochik, egiluvchan, xilma-xil va barcha erisha oladigan makon sifatida modellashtirishda hisobga olinadi. Tadqiqot jarayonida har qanday darajadagi va ixtisosdagi kasbiy ta'limning integratsiyalovchi asosiy tarkibiy qismi hisoblangan uzluksiz kasbiy ta'lim ijtimoiy-madaniy salohiyatining umumiyliги va yaxlitligi g'oyasi amalga oshirilgan. Integrativ yondashuvdan foydalanish umumgumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar optimal tarkibini o'z ichiga olgan, ularni hisobga olgan holda tabiiy-ilmiy va kasbiy (maxsus) fanlarning qo'shimcha modellari shakllantiriladi, uzluksiz kasbiy ta'lim makonining ijtimoiy-gumanitar integratni yaratish imkonini berdi. OTM ichki ijtimoiy-gumanitar salohiyatining rivojlantirilishi hamda innovatsion faoliyat bo'yicha sheriklar bilan hamkorlikdagi faoliyatga uning ta'sirining kengayishi uzluksiz gumanitar yo'naltirilgan va ijtimoiy yo'naltirilgan kasbiy ta'limning

innovatsiyalarga yo'naltirilgan makonini yaratish imkonini bergan.

Shunday qilib, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, uzluksiz kasbiy ta'limning ijtimoiy-madaniy salohiyati shaxsiy va kasbiy rivojlanishning imkonidagi dastlabki shartlariga ega, uning innovatsion xarakterini oldindan belgilab beradi, ilgari lab boradigan rivojlanish hamda uni amalga oshirishning adekvat mexanizmlarini yaratish qobiliyatiga ega. Ijtimoiy-madaniy salohiyatni amaliy amalga oshirish ta'limning har bir darajasida va uning vorisiyligi asosida (integrativ) qurilishida mavjud bo'lgan ijtimoiy-gumanitar bilimga kiritilgan, bu hol OTM talabalariga shaxsiy qadriyatlarga yo'nalganlik chegaralarini kengaytirish, ularni mumkin bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlarga moslashtirish, xususiy kasbiy imkoniyatlar chegaralarini kengaytirish imkonini beradi.

Uzluksiz kasbiy ta'limning ijtimoiy-gumanitar saohiyatini hamda uzluksiz kasbiy ta'lim makonini modellashtirishni tadqiq qilish natijasida muallif quyidagi xulosalarga kelgan.

1. Integrativ ijtimoiy-gumanitar bilim mazmuniga umuminsoniy qadriyatlar, jahon va milliy madaniyat, insoniyatning texnika, fan, texnologiyalar va amaliy faoliyat sohalaridagi yutuqlari haqidagi bilimlarni kiritish maqsadga muvofiq. Ijtimoiy-madaniy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida shakllanadigan qadriyatlarga yo'nalganlik shaxsning manbalari, harakatlantiruvchi kuchlari, yo'nalishi va munosabatlarini tavsiflaydigan murakkab psixologik hodisadir. Sotsiologik fanlarda qadriyatlar motivatsiya hamda insonlar va ularning uyushmalari faoliyatini boshqarish kategoriyalari bilan bog'liq. Psixologiyada qadriyatlar shaxs tuzilishining bir qismi sifatida ham, maxsus predmet sohasi sifatida ham tushuniladi. Bu bilan bog'liq ravishda fanlararo aloqalar, texnologiyalar vorisiyligi va pedagogik jamoa faoliyati birligining roli faollashadi.

2. Ijtimoiy va gumanitar yo'nalishlari standartlarida ijtimoiy-gumanitar sohalarida bo'lajak mutaxassislar kasbiy kompetensiyalari instrumental emas, balki qadriyatlarga yo'nalganlik xarakterga ega. Shuning uchun ijtimoiy-gumanitar kasbiy tayyorlashni ular kasbiy faoliyatini qadriyatlarga ma'nolarga yo'nalganligini kuchaytirish bilan muvofiqlashtirish, ijtimoiy-gumanitar bilimlar yaxlit integrativ tizimini keng ijtimoiy-gumanitar tajribani o'zlashtirish mantig'i asosida qurish, kasbiy va ijtimoiy-gumanitar bilimlar, ko'nikmalar, kompetensiyalar va shaxsiy sifatlar yaxlit tizimini shakllantiruvchi kasbiy ta'limning fundamentalligi va amaliyotga yo'naltirilganligini birga qo'shish zarur.

3. Uzluksiz kasbiy ta'lim mazmunining fanlararoligi ta'lim oluvchilarga (tinglovchi-talabalarga) murakkab va ziddiyatli dunyoning birligini idrok qilish imkoniyatini beradi, ularning konvergent tafakkurga qobiliyatini shakllantiradi. Ijtimoiy-gumanitar bilimlarning fanlararoligi faoliyatni kasbiy sohalar chegarasida muvaffaqiyatli amalga oshirish, kasbiy masalalarni hal qilishda nafaqat pragmatik fikr-mulohazalarga, balki umummadaniy va qadriyatli-ma'noviy jihatlariga tayanish imkonini yaratadi. Uzluksiz kasbiy ta'lim makonini modellashtirish va amalga oshirish kasbiy faoliyat chegaralarini kengaytirish va kasbiy-professional faoliyatning ma'nosini refleksiya qilish qobiliyati uchun ijtimoiy-gumanitar bilimni talqini tubdan o'zgartiradi.

4. Uzluksiz ijtimoiy-gumanitar bilimni qurish samaradorligining zarur sharti o'z tafakkurini (tahlil, refleksiya modellashtirish va h.k.) tashkil qilishdan intellektual ko'nikmalarning (taqqoslash, tizimlashtirish, umumlashtirish, muhimni ajratib ko'rsatish va h.k.) shakllanishigacha bo'lgan intellektual texnologiyalarni o'zlashtirish zaruriyatini yaratadigan faoliyat sifatidagi o'quv faoliyatini tashkil qilish

belgilangan. "Ta'lim modullari" – umummadaniy, shaxsiy va kasbiy modullar bo'lishi mumkin.

Bunday ta'lim moduli mazmunining shakllantirish o'quv fanlarning integratsiyalashuviga, davlat ijtimoiy buyurtmasi va talaba shaxsiga refleksiya sifatida kiritilgan didaktik birliklar, turli yo'nalishli va turli darajali mazmundagi standart fanlar umumiylikiga asoslangan.

Ko'rsatilgan muammolarning hal qilinishini muallif ta'limda kasbiy ijtimoiy-gumanitar bilimlarga munosabatni o'zgartirishda, mutaxassisni ijtimoiy-gumanitar jihatdan tayyorlash sifatiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish zaruriyatida, uni tashkil qilishning ko'p darajaliligini va sertifikatlashning variativligini meyoriy mustahkamlanishida ko'radi.

Uzluksiz kasbiy ta'lim makonini yaratish bo'yicha birgalikdagi faoliyatda kasbiy ta'lim muassasalari bir qator mazmun va tushunilishi jihatdan har xil darajali ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlar bo'yicha ta'lim dasturlarini yaratganlar, bu dasturlar talabalar va o'qituvchilar o'quv faoliyatining vorisiy tuzilishi va shakllariga asoslangan mazmunni ishlab chiqishda pedagoglar harakatlarini birlashtirgan. Talaba integrativ ijtimoiy-gumanitar bilimlarni olishda o'z-o'zini samarali ro'yobga chiqarish, akademik va kasbiy mobillikni kengaytirish, dinamik zamonaviy jamiyatning ortib borayotgan xilma-xilligi va murakkabligini o'zlashtirgan holda, hayotining turli bosqichlarida ijtimoiy-gumanitar bilimlarga murojaat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi [5].

Uzluksiz rejimdagi kasbiy ta'limning ijtimoiy-madaniy salohiyati ta'lim jarayonini tashkil qilishda kompetentsiyaviy yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish, zamonaviy jamiyatda bitiruvchining raqobatbardoshligini ta'minlash,

ta'limni insonparvarlashtirilishi va gumanitarlashtirilishiga yordam berish, fasilitatsiya qiluvchi, rivojlantiruvchi pedagogik faoliyatning modelini joriy qilish, ta'limning qadriyatini oshirish imkonini yaratadi.

Ayni vaqtda kompetentli mutaxassis rivojlanishining quyidagi subyektiv omillari dolzarblashadi, bular: «kompetentlik - shaxsiy-kasbiy rivojlanish» o'zaro aloqadorligini tushunish; hayot subyekt sifatida o'z-o'zini sifat jihatdan o'zgartirish; kasbiy va madaniy jihatdan ahamiyatli sifatlarni rivojlantirish; o'z-o'zini rivojlantirish yakka tartibdagi trayektoriyaning shakllanishi; shaxsiy resurslarni optimallashtirish va ulardan foydalanish.

Shaxsiy ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning istiqbolli yo'llari quyidagilardan iborat: ijtimoiy-gumanitar bilimlarni xulq-atvorning maqsadga muvofiq usullariga transformatsiyalash; individual tajribada va kasbiy amaliyotda qo'llashda ijtimoiy-gumanitar bilimlarni refleksiya qilish; kasbiy kompetentlikka shaxsiy qadriyat sifatida munosabatni shakllantirish; shaxsiy kompetentlikni takomillashtirishga motivatsiyani rivojlantirish.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, tadqiqot natijalari uzluksiz kasbiy ta'limning ijtimoiy-madaniy salohiyati uzluksiz kasbiy ta'lim modelining egiluvchanligi, dinamikligi va istiqbolli ekanligini ko'rsatdi. "Kasbiy ta'lim" tushunchasining mazmuni mutaxassis kasbiy kompetensiyalarini tanlangan yo'nalish bo'yicha va DTS ga mos ravishda shakllantirish; qadriyatlar va ideallar, iroda, mas'uliyat, intizom kabi shaxsiy fazilatlar, kasbiy faoliyat turlariga oid kompetensiyalar; pedagog fazilatlar; ruhiy barqarorlik, moslashuvchanlik kabi ruhiy sifatlarni shakllantirishni ko'zda tutadi.

ADABIYOTLAR

1. Asqarov A. Xalq ta'limi xodimlari malakasini masofadan oshirish tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori diss. –T.: 2017. –250
2. Шахмарова Р.Р. Непрерывное образование – основа развития личности в современном обществе / Международный научно-исследовательский журнал. №05 (59), Часть 2. Май. – с. 85-87.
3. Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: Дисс....канд.пед.наук. -С.: 2004. -190 с.
4. Jo'rayev R., Yuldashev M., Rahmonqulova N., Bahromov A., Zokirov A. Pedagog kadrlar malakasini uzluksiz oshirish mexanizmini takomillashtirish. O'quv-metodik qo'llanma. –T.: Adabiyot uchqunlari, 2014, –160 b.
5. Olimov Q.T. va boshqalar. Kasb ta'limi metodikasi. Darslik. "Fan texnologiyalari nashriyoti". –T.: 2016. 328 b.

UDK:371.031

Aziza USMONOVA,

Abdulla Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

E-mail: aziza.usmonova_87@mail.ru

Pedagogika bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent N.Mamanazarova taqrizi ostida

DEVELOPMENT OF SCHOOL COOPERATION ACTIVITIES AS MECHANISM FOR SHAPING THE SCHOOL'S IMAGE

Annotation

One of the main mechanisms of school image formation in the system of general secondary education is the development of cooperative activities of the school in targeted areas. Also, by raising the position of the school in society we can achieve a positive attitude of the population towards school education. This article presents the role of the school as a mechanism for developing necessary life skills and building the image of the school through joint activities of the school.

Key words: school, skills, public relations, cooperation.

РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО СОТРУДНИЧЕСТВУ КАК МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА ШКОЛЫ

Аннотация

Одним из основных механизмов формирования имиджа школы в системе общего среднего образования является развитие совместной деятельности школы по целевым направлениям. Кроме того, повышая позицию школы в обществе, можно добиться позитивного отношения населения к школьному образованию. В данной статье представлена роль школы как механизма формирования необходимых жизненных навыков и формирования имиджа школы через совместную деятельность школы.

Ключевые слова: Школа, навыки, связи с общественностью, сотрудничество.

MAKTAB HAMKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MAKTAB IMIJINI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMI SIFATIDA

Annotatsiya

Umumiy o'rta ta'lim tizimida maktab imijini shakllantirishda maktabning maqsadli yo'nalishlarda hamkorlik faoliyatini rivojlantirish asosiy mexanizmlardan biridir. Mazkur maqolada maktab hamkorlik faoliyati orqali o'quvchilarda zaruriy hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va maktab imijini shakllantirish mexanizmi sifatidagi roli keltirilgan.

Kalit so'zlar: Maktab, ko'nikma, jamoatchilik bilan aloqalar, hamkorlik.

Kirish. Maktab ta'limidan kutilayotgan natijadorlik bugun biroz avvalgi davrga nisbatan farqli. Ma'lumki o'tgan o'quv yillari davrida maktab bitiruvchilarining ta'lim natijadorligi davlat ta'lim standartlari ko'rsatkichlari bilan o'lchanar edi. Bu tartib tez ilgari lab borayotgan zamon talablariga to'la mos kelmayotgani masalasi ta'lim islohotlarida asoslandi. Shu munosabat bilan maktab ta'limiga milliy ta'lim dasturi talablari asosida ishlash me'zoni kiritildi. Maktab ta'lim faoliyati mazmuniga hayotiy ko'nikmalarni shakllantiruvchi vazifalar kiritilishi maqsadga muvofiq. Aytib o'tganimizdek, maktab bitiruvchi sinf o'quvchilarida XXI asr ko'nikmalari deb aytilayotgan quyidagi:

ijodiy yondoshuv va novatorlik;
tanqidiy fikrlash hamda muammolarni xal qilish;
kommunikabellik (chiqishuvchanlik) va hamkorlik;
ommaviy axborot va texnologiyalarga tegishli ko'nikmalar;
media savodxonlik;
akt savodxonlik;
shuningdek, hayotiy hamda kasb-hunar faoliyatida kerak bo'ladigan kompetensiyalar:
egiluvchanlik va moslashuvchanlik qobiliyati;
tashabbuskorlik va mustaqillik;
ijtimoiy va umummadaniy kompetensiyalar;
mas'ulдорlik va jalb qilinganlik;
peshqadamlik va mas'uliyatlilik kabilardan iborat.

Keltirilgan ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishda yuqori sinf o'quvchilari bilan quyidagi vazifalarni amalga oshirishni taklif etish mumkin:

maktab yuqori sinf o'quvchilari kengashini tashkil qilish;

maktabning hamkorlik faoliyatiga respublikamizda faoliyat yuritayotgan halqaro oliy o'quv yurtlari, nodavlat ta'lim muassasalari, kasb-hunar markazlari kabi tashkilotlar tomonidan tashkil etilayotgan turli loyiha, konferensiya va seminarlarda ishtirok etishlariga erishish;

maktabda bugun ko'p sonli o'quvchilar talabi bo'lgan yo'nalishlarda qo'shimcha kurslar tashkil qilish va kurs natijalari uchun rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar tashkil qilish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umumta'lim muassasasi imijini shakllantirish va rivojlantirish borasida bir qator olimlarning izlanishlarini keltirib o'tish mumkin. T.N.Yakovleva umumta'lim maktabi imijini yaratishda quyidagi fikrlarni keltiradi: "Ta'lim muassasasi imijini yaratish masalasi zamonaviy sharoitda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim muassasalari raqobatdosh ta'lim xizmatlari bozorida o'zining ijobiy imijini yaratish ustida ishlash zarurligini yaxshi anglaydilar. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu jarayonda usul va mexanizmlarning qo'llanishi, qo'llab-quvvatlanishi hamma muassasalarda ham mavjud emas"[1]. Shuningdek, muallif ushbu ilmiy maqolasida ta'lim muassasasi imijini yaratish zaruratini statistik tahlillar orqali izohlab berar ekan, ".... Shu

bois, muassasaning o'z imijini yaratish bo'yicha faqat yaxshi o'ylangan va rejalashtirilgan maktab siyosati muayyan maktabni mijozlar tomonidan yuqori baxolanib, boshqa muassasalarga nisbatan tanlab olinishiga imkon beradi"[2], deb ta'kidlab o'tadi.

Ilmiy izlanish olib borgan olimlardan yana biri I.A.Xomenko quyidagi fikrlarni birdirgan: "Sir emaski, farzandiga maktab tanlamoqchi bo'lgan ota-onalar eng avvalo gap-so'zlarga e'tibor qaratadilar. Mish-mishlar odamlarning qarashlari va baxolashlarini o'zgartirishi mumkin, garchi bu subyektivlik bo'lishiga qaramasdan. Natijada, qancha insonlarning fikri bor (ba'zan esa obro'li bir kishining fikri) yillar davomidagi maktabning obro'siga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, imijni shakllantirishga qaratilgan maqsad zaminida ta'lim muassasasining raqobatbardoshlini oshirishga erishiladi. Raqobatbardoshlikka esa sizga nisbatan munosabatni shakllantirish orqali erishiladi. Agar sizning hamfikrlaringiz qarashlari sizni qoniqtirsa, demak, siz maqsadga erishgansiz"[3]. Shuningdek, mamlakatimizning F.K.Babadjanov[4], T.U.Eshbekov[5], F.Bobojonov[6] kabi olimlar tomonidan ham imij masalasi, shaxs imiji, pedagog imiji, tashkilot imiji kabi mavzularda tadqiqot ishlari olib borilgan. Ammo umumta'lim muassasasi imijini yaratish me'zonlari, maktab imijini shakllantirish masalasida aytarlicha tadqiqotlar olib borilmagan. Mazkur mavzuni tadqiq qilish, mavjud ilmiy materiallarni tahlil qilish orqali bugungi kunda xalq ta'limi tizimida, umumta'lim maktablari faoliyatida mavjud muammolarga yechim topish, maktabning jamiyatdagi mavqeiini yuksaltirish yo'llarini o'rganish va joriy etish mavzuning asosiy maqsadi va ilmiy yangiligini ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Taklif etilayotgan ishlarni amalga oshirish ko'rinishini keltiramiz:

maktab yuqori sinf o'quvchilari kengashini tashkil qilish. Bunda maktabning 9-11- sinf o'quvchilaridan tarkib topgan kengash tuziladi. 9-sinf o'quvchilari ham bitiruvchi sinf hisoblanadi, ularning ma'lum foizi akademik litseylarda ta'lim olish uchun ketishsa, ma'lum qismi 11 yillik ta'limni tanlaydilar. Shuning uchun 9 yillik ta'limni bitirayotgan o'quvchilarning ham hayotga tayyorgarlik ko'nikmalari shakllantirilishi muhim. Maktab o'quvchilar kengashi mana shu maktabda turli loyihalar, maktabning o'ziga xosligini (tashqi atributlar, maktab nashri, radiosi kabi) shakllantirishdagi tadbirlar, o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar, davomat, o'qishdagi muammolar; musobaqa bayram tadbirlari; kven; maktablararo sport, fan tadbirlari kabi o'quvchilar o'rtasida bo'ladigan ilmiy(fanlar bo'yicha bellashuv tanlovlari), tashkiliy tadbirlarni tashkil qilish bo'yicha ishlarni amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilarda uyushqoqlik, ulardagi liderlik, tirishqoqlik, mehnatsevarlik, kommunikativlik va o'qish jarayoniga qiziqish bildirmaydigan o'quvchilarni ham jarayonga jalb qilishga erishish kabi ko'nikmalar yuzaga chiqadi va rivojlanadi. Eng muhimi o'quvchilarning pedagoglar, maktabdagi jarayonlarga nisbatan xurmat bilan munosabatga kirishishi, mas'uliyat hissini kuchayishi muhim masaladir. Shuningdek, maktabda o'quvchilar va o'qituvchilar, o'qituvchi va ota-onalar o'rtasida yuzaga kelayotgan muvofiq vaziyatlarni kamaytirish, oldini olishga erishish ham mumkin.

Maktabning hamkorlik faoliyatiga respublikamizda faoliyat yuritayotgan halqaro oliy o'quv yurtlari, nodavlat ta'lim muassasalari, kasb-hunar markazlari kabi tashkilotlar tomonidan tashkil etilayotgan turli loyiha, konferensiya va seminarlarda ishtirok etishlariga erishish. Bu jarayon asosan maktab rahbariyatining mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan xalqaro oliy ta'lim muassasalari, hususiy, nodavlat ta'lim muassasalari bilan hamkorlik dasturini ishlab chiqish va ish olib borishi nazarda tutiladi. Misol tariqasida, TEAM, Akfa hususiy

universitetlari, The British school of Tashkent (halqaro hamkorlik asosida tashkil etilgan maktab), PIIMA MUN, MGIMO (Moskva universiteti), BMT ta'lim tizimiga oid loyihalar doirasida, "Erudit education" (hususiy maktabi) tomonidan tashkil qilingan 2022-2023 o'quv yilidagi konferensiyalarni aytish mumkin. Shuningdek, bugun mehnat bozorida talab yuqori bo'layotgan kasb-hunar sohalarida oid loyihalarni o'qituvchi, bunga misol tariqasida joriy o'quv yilida Agency for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan (O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish agentligi) tomonidan tashkil qilingan "Technovation girls Uzbekistan 2023", Gete instituti tomonidan tashkil qilingan "GameDev Goethe 2023" loyihalarida dasturchilik bo'yicha yo'nalishlarda ta'limga oid tanlovlar tashkil etilganini keltirish mumkin. Qolaversa milliy kasb-hunar yo'nalishlarida (duradgorlik, tikin, to'qish, dizaynerlik, roborotexnika va b.) tanlovlar o'tkazilishi kabilarni misol keltirish mumkin. Bunda keltirib o'tilgan ta'lim muassasalari tomonidan tashkil qilinayotgan turli loyihalar doirasidagi konferensiya, seminar-trening va tanlovlarda yuqori sinf o'quvchilari ishtirokini rag'batlantirish amalga oshiriladi. Bu jarayonlarda o'quvchilarda mustaqil, erkin faoliyat yuritish, dunyoqarashning kengayishi, kommunikabililik, jamoada ishlash, erkin qarorlar qabul qilish, o'z "men"ini shakllantirish, axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari oshishi, nutq ravonligi, jamoatchilik oldida erkin fikr bildirish, mas'uliyatlilik, axborot bilan ishlash ko'nikmalari shakllanishi va rivojlantirilishiga erishiladi. Bugun yuqori sinf yoshidagi o'quvchilarda imkoniyatlar keng. Ularda mavjud qobiliyatlarni aniqlash, yuzaga chiqarish va rag'batlantirish kerak xolos. Bu yo'nalishdagi ishlarni tashkil qilishda maktabning jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatini tashkil qilish lozim. Maktab jamoatchilik bilan aloqalar faoliyati maktabning hamkorlik faoliyati bilan birga, ta'lim tizimidagi yangiliklar, islohotlarga maktab yondoshuvini ifodalash, jamoatchilikning maktab ta'limiga nisbatan qarashlari, maktab haqida ma'lumotlar berib borish, o'quvchilarning yutuqlarini, pedagoglar mahorat namunalari kabi masalalarni jamoatchilikka havola etib borish faoliyati bilan shug'ullanadi.

Maktabda bugun ko'p sonli o'quvchilar talabi bo'lgan yo'nalishlarda qo'shimcha kurslar tashkil qilish va kurs natijalari uchun rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar tashkil qilish. Bu yo'nalishda o'quvchilarning bugungi kundagi ehtiyojlarini o'rgangan xolda pullik kurs va hunar to'garaklari tashkil qilish. Talablardan kelib chiqqan xolda ta'lim o'rganish, dasturchilik, roborotexnika, oliy ta'limga tayyorlash, shuningdek, mehnat bozori talabidan kelib chiqib jamiyatda ehtiyoj mavjud bo'lgan kasb-hunar sohalarida bo'yicha kurslarini tashkil qilish. Maktabda bunday faoliyatni tashkil qilish bilan eng avvalo o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilishga yordam berish, ularni maktabda vaqtidagi xavfsizligini ta'minlashga erishish, maktab ta'limidan samaradorlikka erishish borasidagi vazifani bajarishdagi natijaning yuqori bo'lishiga erishish, maktabga turli kasb-hunar egalarini jalb qilish bilan ota-onalarning maktabda amalga oshirilayotgan faoliyatni qo'llab-quvvatlashga erishish kabi ko'plab masalalarga yechimiga erishiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan vazifalar va faoliyat ko'rinishlarining barchasi maktab hamkorlik faoliyati doirasida amalga oshiriladigan jarayondir. Uni talab darajasida amalga oshirishda maktab jamoatchilik bilan aloqalar faoliyati bilan birga marketing faoliyati ham katta rol o'ynaydi. Mamlakatimiz turli hududlaridagi mavjud sharoit va imkoniyatlarni hisobga olgan xolda ishlarni tashkil qilish maqsadga muvofiq. Turli hududlarimizda mehnat bozori talablari, kasb-hunar tanlash va o'rganish imkoniyatlari turlicha bo'lishi mumkin. Ammo,

o'quvchilar imkoniyatlari va salohiyati ustida ishlash har bir hududimiz maktablarida zaruriy bo'lgan faoliyatdir.

Taklif sifatida, yuqorida keltirilgan tahlil va faoliyatlar orqali maktabning jamiyatdagi mavqeyi, uning jamoatchilik vakillari, ta'lim muassasalari tomonidan e'tirof etilishiga erishilar ekan, buni maktabning o'ziga xos imijini shakllantirganligi bilan ifodalash lozim. Turli davlat tashkilotlari kabi maktabning ham jamiyatda o'ziga xos mavqeyi, o'rniga ega bo'lishi uning ta'lim xizmatlari bozorida raqobardoshlikka ega bo'lishi bilan imij yaratishi ta'lim samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Imijga ega bo'lish bilan ma'lum bir maktabning ta'lim xizmatlari ko'rsatish imiji, pedagogik jamoa imiji, boshqaruv imiji namoyon bo'ladi. Imijga ega bo'lish bilan yillar davomida ana shu maktabga nisbatan qarashlar, munosabatlar shakllana boradi. Maktab imijini shakllantirishdagi faoliyatda ota-onalarning maktab ta'limiga, pedagog mehnatiga va maktab ta'limida amalga oshirilayotgan islohotlarga hamohang tarzda qo'llab-quvvatlashi o'quvchilardagi mas'uliyat va javobgarlik masalasiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Maktab imijini shakllanganlik xolatini yuqorida keltirilgan faoliyatga muvofiq quyidacha aniqlash mumkin. Bunda mutaxassislar[7] tomonidan keltirilgan diagnostik tahlildan foydalangan xolda izoh keltiramiz.

Maktab imijini qay darajada shakllanganligi ko'rsatkichi bo'yicha uch yo'nalishda tahlil qilamiz:

- ichki imij – bu murakkab ko'rsatkichdan biri bo'lib, unga xodimlarning maktab qadiyatlariga nisbatan sodiqligi, jamoaning sog'lom, ijobiy muhit, maktabning faoliyat maqsadi va strategiyasini anglash va tan olish, xodimlarni rag'batlantirishning samarali tizimi, sifatli mehnat sharoitining yaratilganligi;

- tashqi imij – bu ta'lim xizmatlari bozori xolati va bu orqali talabgor imijining shakllanganlik xolati. Shuningdek,

Keltirilgan hisob tenglamadagi natijalardan kelib chiqib:

Ko'rsatkichlar	Tarkibiy qismlar
Tashqi imij (talabgorlarga yo'naltirilgan)	Maktabning mavjud mavqeyi; O'quv dasturlari mavqeyi; Bitiruvchilarning ta'lim samaradorligi ko'rsatkichi, mustaqil shaxs sifatida shakllanganlik xolati (bilim, ko'nikma, malaka); Maktabdan keyingi ta'limga nisbatan ehtiyoj yuqoriligi; Maktabning ixtisoslashuvi; Maktab dizayni, havfsizlik tozalik va qulaylik; O'quvchilar salomatligiga individual yondoshuv; Maktab nomi, emblemasi, qadriyat va tamoyillari yaratilganligi; Maktab PR (jamoatchilik bilan aloqalar) faoliyati Maktab shaxsiy sayti faoliyati O'quvchilar kengashi faoliyati Maktab maxsus formasining yaratilganligi
Ichki imij (yoki korporativ imij)	Maktab missiyasining muxta aniq ishlab chiqilganligi; Maktabdagi ijobiy psixologik, do'stona hamkorlik muhiti, pedagog va o'quvchilarga nisbatan optimistik rag'batning mavjudligi; Ota-onalar bilan sog'lom, ijobiy hamkorlik; Pedagog xodimlarning kasb mahorati, malaka darajasi, kasb axloqiy normalariga rioya etish, tashqi ko'rinish va madaniyatning yuqoriligi; Xodimlarning moddiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi.
Hamkorlikdagi imij	Hamkor obyektlar talab va takliflariga javob berish, tezkor o'zgarishlarga tayyorlik xolati; Ta'lim tizimi muassasalari bilan hamkorlikdagi samarali faoliyat natijadorligi; Maktabning raqobatbardoshlik darajasi.

maktabning jamiyatdagi obruyi, mavqeyi, talabgorlarning talab va ehtiyojlariga javob berish darajasi, innovatsiya, ta'lim xizmatlari xolati va sifati;

- navbatdagi muhim jihat – bu maktabning hamkorlik faoliyati. Asosan kasb-hunar maktablari, oliy ta'lim muassasalari, o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash yo'nalishida turli ijtimoiy sohadagi hamkorlik ishlari (bunda ta'lim, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy mavzularda o'tkaziladigan xalqaro tanlov, konferensiyalar, spotr, san'at sohalaridagi yoshlar tashkilotlari kabilar bilan hamkorlikdagi faoliyat kiritiladi.)

Bunda: ichki imij = x; tashqi imij = u; hamkorlik imiji = a, deb belgilaymiz. Maktab imijini quyidagicha belgilaymiz:

agar $x = 0, y = 0, a = 0 \Rightarrow x + y + a = 0$, – maktab imijiga ega emas

agar $x > 0, y > 0, a > 0 \Rightarrow x + y + a > 0$, – maktab ijobiy imijiga ega

agar $x < 0, y < 0, a < 0 \Rightarrow x + y + a < 0$, – maktab imiji salbiy

agar $x < 0, y < 0, a < 0 \Rightarrow x + y + a < 0$, – maktab imiji salbiy

agar $x = 0, y > 0, a < 0 \Rightarrow x + y + a > 0$, – imij shakllantirishdagi natijadorlik nol

agar $x = 0, y = 0, a < 0 \Rightarrow x + y + a < 0$, – salbiy imijga qarab ketishi

agar $x = 0, y = 0, a > 0 \Rightarrow x + y + a > 0$, – ijobiy imijga intilish

agar $x < 0, y < 0, a > 0 \Rightarrow x + y + a < 0$, – ijobiy imijga intilish

agar $x < 0, y < 0, a = 0 \Rightarrow x + y + a < 0$, – ijobiy imijga intilish

agar $x > 0, y > 0, a < 0 \Rightarrow x + y + a > 0$, – salbiy imijning yuzaga kelishi

agar $x > 0, y > 0, a = 0 \Rightarrow x + y + a > 0$, – salbiy imijga qarab ketish

ADABIYOTLAR

- Яковлева Т.Н. Имидж школы глазами субъектов образовательного процесса // Universum: Психология и образование : электрон. научн. журн. 2015. № 9-10 (19) . URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/2629>. стр.1/
- Яковлева Т.Н. Имидж школы глазами субъектов образовательного процесса // Universum: Психология и образование : электрон. научн. журн. 2015. № 9-10 (12) . URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/2629>. стр.1/
- Хоменко И.А. Имидж школы: механизмы и формирования и способы построения. [Электронный ресурс] URL: <http://www.den-zadnem.ru/page.php?article=386>. 1-бет.
- Бабаджанов Ф.К. Педагогик имиж яратишда мулоқотнинг ўрни. // “Наука XXI века” журналы, №3. 2019.
- Эшбеков Т.У. Ахборот хизмати: назария ва амалиёт (ўқув қўлланма). – Тошкент: ЎЗМУ, 2015.
- Бобожонов Ф. Шахс имижи. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2017.
- Шмойлова Ирина Сергеевна Разработка плана формирования имиджа образовательной организации (на примере ГБОУ ООШ с. Старосемейкино) СОВРЕМЕННЫЙ УРОК (1urok.ru)

UDK: 373.091.33:621

Dilshod XALMANOV,
TDU dotsenti v.v.b.
E-mail: xalmanov1983@mail.ru

Toshkent kimyo texnologiyalari instituti p.f.n., dots. A.I. Xudayberdiyeva taqrizi asosida

THE USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF LECTURES IN ELECTRICAL ENGINEERING DISCIPLINES

Annotation

The article describes the effective organization of lectures electrical engineering disciplines and the use of pedagogical technologies in improving learning, as well as the results of pedagogical experiments.

Key words: Electrotechnical disciplines, lecture preparation, pedagogical technology, effective organization, quality of education, professional competence, teaching improvement, pedagogical experimental work.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

Аннотация

В статье описаны эффективная организации лекций по электротехническим дисциплинам и использование педагогическим технологий в совершенствовании обучения, а также результаты педагогических экспериментов.

Ключевые слова: Электротехническим дисциплинам, лекционная подготовка, педагогическая технология, эффективная организация, качество образования, профессиональная компетенция, совершенствование преподавания, педагогические экспериментальные работы.

ELEKTROTEKNIKA FANLARIDAN MA'RUZA MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Annotatsiya

Maqolada elektrotehnika fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etish va o'qitishni takomillashtirishda kompetentli yondashuv asosida pedagogik texnologiyalarni qo'llash, shuningdek pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Elektrotehnika fanlari, ma'ruza mashg'uloti, pedagogik texnologiya, samarali tashkil etish, ta'lim sifati, kasbiy kompetentlik, o'qitishni takomillashtirish, pedagogik tajriba-sinov ishlari.

Kirish. Elektrotehnika fanlarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarni qo'llash bugungi kunda odatiy holga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Biroq pedagogik texnologiyalarning ko'pligi va xilma-xilligi, o'qitishni takomillashtirish hamda ta'lim sifatini yanada oshirish uchun, ular orasidan eng samaralisini tanlash va ta'lim jarayonida qo'llash uchun elektrotehnika fanlaridan mashg'ulotlar olib boradigan professor-o'qituvchilardan kasbiy kompetentlikni talab etadi. Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarni kasbiy kompetentliklarini muntazam ravishda oshirib borishi, ularning o'z ustida ishlashi, shuningdek o'z faoliyatiga nisbatan kreativ yondoshishlari davr talabidir.

Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan ko'pgina professor-o'qituvchilar "kompetentlik", "kasbiy kompetentlik" tushunchalariga bir tomonlama yondashadilar va kengroq mulohaza yuritishga vaqt sarflamaydilar. Ularning nazarida bu kabi tushunchalar bilan ijtimoiy gumanitar fanlarining professor-o'qituvchilari shug'ullanishlari kerak. Biroq mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassis muhandislar tayyorlashimiz uchun barchamiz birdik ma'sulmiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shunday ekan, yo'qorida keltirilgan tushunchalarga qisqacha oydinlik kiritib olsak. Hammamiz ham texnik muhandis sifatida "kompetentlik" nimani anglatishini va u "kompetensiya"dan nimasi bilan farq qilishini anglavermaymiz.

Tojiboeva G.R. Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot nomli tadqiqot ishida "Kompetentlik" tushunchasi pedagogning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati va tajribasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, uning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati hisoblanadi. Aslida, ikkala atama o'xshashdir. Kompetensiya bilimlarning umumiyligi va ularning odamlarda mavjudligini anglatadi, kompetentlik - bu bilimlarni ish jarayonida ishlatish darajasini anglatadi degan fikrlarni bildirgan[1].

Axmedova M.T. o'zining "Pedagogik kompetentlik" nomli uslubiy qo'llanmasida quyidagi xulosasini bildirgan. Pedagog o'z ixtisosligi bo'yicha ta'lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas'uldir. U muntazam ravishda o'z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o'qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo'lishi, aniqrog'i, kasbiy kompetensiya egasi bo'lishi lozim. Endilikda o'qituvchi uchun o'zi tanlagan kasb, fan, mutaxassislik borasidagi amaliy va nazariy bilimlarni puxta egallash kamlik qilib qoldi. U har qanday vaziyatda ta'lim-tarbiyani yangi-yangi usul va metodlarini o'z faoliyatida qo'llay olishi, bir so'z bilan aytganda, kompetensiya egasi bo'lishi lozim[2].

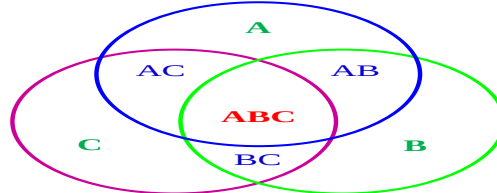
Pedagogning kasbiy kompetentligi. O'zbekistonda pedagogning kasbiy kompetentligi, uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan bo'lib, ular orasida B.Nazarova tomonidan olib borilgan tadqiqot o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra pedagogga xos kasbiy

kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar tashkil etadi: kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi.

Pedagogik texnologiyani o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondoshuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmalari tuzilmada o'z ifodasini topadi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Elektotexnika va elektronika fanidan "Murakkab elektr zanjirlarini hisoblash" mavzusida ma'ruza mashg'ulotini samarali tashkil etish va mazmunli o'tkazishda quyidagi iteraol metodlarni qo'llash o'qitishni takomillashtirish imkonini beradi. O'qitishni takomillashtirish talabalarda bilim, ko'nikma va malakani shakllantirish hamda ulni mehnat bozorida mutaxassis muhandis sifatida raqobatbardoshligini oshirish uchun xizmat qiladi.

VENN diagrammasi - bu ikkita mavzu yoki g'oyalar o'rtasidagi munosabatlarni taqdim etish uchun ikki yoki uchta doira shaklidan foydalanadigan grafik (1-rasm).

1-rasm. VENN diagrammasi

Ushbu vosita asosan ikkita asosiy mavzu o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni vizual tarzda ifodalash uchun ishlatiladi, shuning uchun ikkala mavzu bo'yicha bilim olish osonroq bo'ladi. Bundan tashqari, Venn diagrammasi ikki yoki uchta doiradan iborat. Bir-biriga o'xshash doiralar umumiy xususiyatga ega, bir-biriga o'xshamaydigan doiralar esa bir xil xususiyat yoki xususiyatlarga ega emas.

"Murakkab elektr zanjirlarini hisoblash" mavzusiga VENN diagrammasi metodini qo'llash orqali murakkab elektr zanjirini hisoblashning uchta usuli:

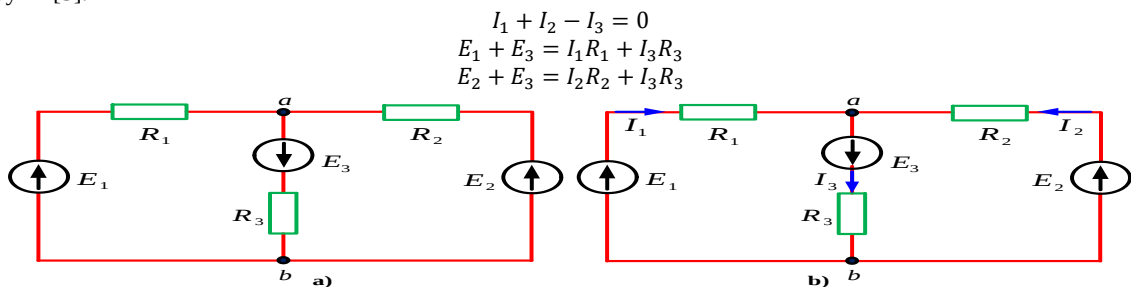
A) Kirxgof qonunlarini qo'llash; B) Tugun potentsiallari; C) Kontur toklari usullari o'rtasidagi munosabatlarni talabalarga taqdim etish imkonini beradi.

Bunda har ikkita hisoblash usullari orasidagi o'xshashlik: AB) Kirxgofning I-qonuni; AC) Kirxgofning II-qonuni; BC) Tarmoq toklari. Uchala hisoblash usullari orasidagi o'xshashlik: ABC) Murakkab elektr zanjirini hisoblash (2-rasm)[4].

2-rasm. "Murakkab elektr zanjirlarini hisoblash" mavzusiga VENN diagrammasi metodini qo'llanilishi

1-usul. Kirxgof qonunlarini qo'llash. Bizga quyidagicha murakkab elektr zanjiri berilgan bo'lsin (3.a-rasm). Berilgan elektr zanjirining tarmoqlaridan oqib o'tayotgan I1, I2, I3 toklarini topish uchun ularning shartli musbat yo'nalishlarini ixtiyoriy tanlaymiz (3.b-rasm) hamda Kirxgofning birinchi va ikkinchi qonunlari asosida n-1 va m-(n-1) tenglamalar tuzib tarmoq toklarini aniqlaymiz[5].

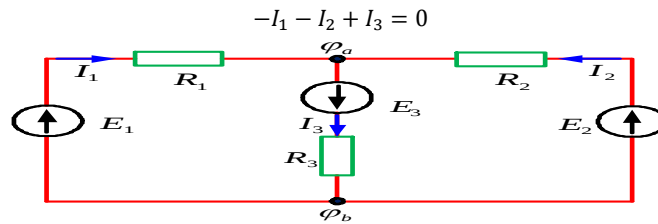
3-rasm. Murakkab elektr zanjiri sxemasi

2-usul. Tugun potentsiallari. Bu usulda tugunlarning bittasini potentsiali nolga tenglashtirib $\varphi_b = 0$ olinadi va tarmoq toklari Om qonuni asosida aniqlanadi.

$$I_1 = \frac{\varphi_b - \varphi_a + E_1}{R_1} \Rightarrow (-\varphi_a + E_1)g_1;$$

$$I_2 = \frac{\varphi_b - \varphi_a + E_2}{R_2} \Rightarrow (-\varphi_a + E_2)g_2;$$

$$I_3 = \frac{\varphi_a - \varphi_b + E_3}{R_3} \Rightarrow (\varphi_a + E_3)g_3.$$

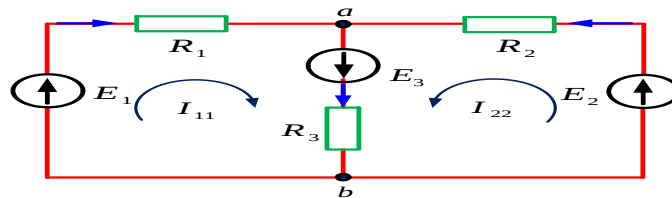

4-rasm. Murakkab elektr zanjiri sxemasi

Kirxgofning birinchi qonuniga asosan tuzilgan tenglamadagi tarmoq toklari o'rniga Om qonuni asosida tuzilgan tenglamalarning o'ng tomonidagilarini qo'yamiz.

$$\begin{aligned} -(-\varphi_a + E_1)g_1 - (-\varphi_a + E_2)g_2 + (\varphi_a + E_3)g_3 &= 0 \\ \varphi_a g_1 - E_1 g_1 + \varphi_a g_2 - E_2 g_2 + \varphi_a g_3 + E_3 g_3 &= 0 \\ \varphi_a (g_1 + g_2 + g_3) &= E_1 g_1 + E_2 g_2 - E_3 g_3 \\ \varphi_a &= \frac{E_1 g_1 + E_2 g_2 - E_3 g_3}{g_1 + g_2 + g_3} \end{aligned}$$

3-usul. Kontur toklari usuli. Bu usulda berilgan murakkab elektr zanjirini mustaqil konturlarga ajratib, ixtiyoriy ravishda konturlarning aylanib chiqish yo'nalishini tanlaymiz (5-rasm) va Kirxgofning ikkinchi qoniniga asoslangan mustaqil konturlar uchun tenglamalar tuzamiz[6].

5-rasm. Murakkab elektr zanjiri sxemasi

5-rasmda ko'rsatilganidek har bir mustaqil konturda ikkita tarmoq toklari o'rnida bitta kontur toki (I11, I22) oqib o'tayapdi deb faraz qilamiz va quyidagi tartibda Kirxgofning ikkinchi qoniniga asoslangan kontur toklari usuli uchun tenglamalar sistemasini tuzamiz:

$$\begin{aligned} I_{11}R_{11} + I_{22}R_{12} &= E_{11} \\ I_{11}R_{21} + I_{22}R_{22} &= E_{22} \end{aligned}$$

Bunda

$$\begin{aligned} R_{11} &= R_1 + R_3; & R_{12} &= R_{21} = R_3; & R_{22} &= R_2 + R_3; \\ E_{11} &= E_1 + E_3; & E_{22} &= E_2 + E_3. \end{aligned}$$

Kontur toklarini aniqlash uchun kramir usulidan foydalanib dterminantlarni yechamiz[7].

$$\begin{aligned} \Delta &= \begin{vmatrix} R_{11} & R_{12} \\ R_{21} & R_{22} \end{vmatrix} = R_{11} + R_{22} - R_{12} + R_{21}; \\ \Delta_1 &= \begin{vmatrix} E_{11} & R_{12} \\ E_{22} & R_{22} \end{vmatrix} = E_{11} + R_{22} - R_{12} + E_{22}; \\ \Delta_2 &= \begin{vmatrix} R_{11} & E_{11} \\ R_{21} & E_{22} \end{vmatrix} = R_{11} + E_{22} - E_{11} + R_{21}. \end{aligned}$$

Asosiy aniqlovchi Δ , to'ldiruvchilar Δ_1 va Δ_2 larning qiymatlaridan foydalanib, I11, I22 kontur toklarini aniqlaymiz:

$$I_{11} = \frac{\Delta_1}{\Delta}; \quad I_{22} = \frac{\Delta_2}{\Delta}.$$

Berilgan murakkab elektr zanjirining tarmoqlaridan oqib o'tayotgan I1, I2, I3 toklar kontur toklari asosida aniqlanadi[8].

$$I_1 = I_{11}; \quad I_2 = I_{22}; \quad I_3 = I_{11} + I_{22}.$$

Tahlil va natijalar. Elektrotexnika va elektronika fanidan pedagogik texnologiyalar asosida samarali tashkil etilgan ma'ruza mashg'ulotlardan so'ng, talabalar tomonidan fanni o'zlashtirish natijasini aniqlash maqsadida, pedagogik tajriba-sinov ishlari o'tkazildi.

2022-2023 o'quv yilining bahorgi semestrda pedagogik tajriba-sinov ishlari Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti, "Mashinasozlik" fakulteti 60711100-Energiya mashinasozligi bakalaviat ta'lim yo'nalishi-ning 103-21 EM(o'z) guruhi va 60720800-1-jadval

Mashinasozlik texnologiyasi, mashinasozlik ishlab chiqarishni jihozlash va avtomatlashtirish bakalaviat ta'lim yo'nalishining 107-21MTMIA(o'z) guruhlarida o'tkazildi. Pedagogik tajriba-sinov ishlari 103-21 EM(o'z) guruhidan 23 nafar talaba tajriba guruhi sifatida, 107-21MTMIA(o'z) guruhidan 24 nafar talaba nazorat guruhi sifatida tanlab olindi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari ishtirok etgan talabalar tomonidan Elektrotexnika va elektronika fanidan tajriba yakunida bilimlarining rivojlanganlik darajasi (1-jadval)[9].

№	Guruhlar va tajriba ishtirokchilari soni	Darajalar va ularga mos talabalar soni			
		A'lo (5)	Yaxshi (4)	Qoniqarli (3)	Qoniqsiz (2)
1	Tajriba (n1) 103-21, 23 nafar	2	15	6	0
2	Nazorat (n2) 107-21, 24 nafar	1	12	7	4

Ishtirokchi talabalar tomonidan Elektrotexnika va elektronika fanidan bilimlarining rivojlanganlik darajasini o'rtacha ko'effitsiyentini quyidagicha hisob-laymiz va 2-jadvalga kiritamiz[10].

Tajriba guruhlar uchun:

103-21 guruh uchun o'rtacha qiymati

$$x = \frac{5 \cdot 2 + 4 \cdot 15 + 3 \cdot 6}{23} = 3,826$$

o'rtacha kvadrat qiymati

$$x^2 = 3,826^2 = 14,683$$

Miqdor

$$m = \frac{14,683}{23} = 0,638$$

Nazorat guruhlar uchun:

107-21 guruh uchun o'rtacha qiymati

$$y = \frac{5 \cdot 1 + 4 \cdot 12 + 3 \cdot 7 + 2 \cdot 4}{24} = 2,75$$

o'rtacha kvadrat qiymati

$$y^2 = 2,75^2 = 7,562$$

Miqdor

$$m' = \frac{7,562}{24} = 0,315$$

Tajriba va nazorat guruhlar orasidagi nisbat:

Elektr energetikasi yo'nalishi bo'yicha:

$$\gamma = m - m' = 0,638 - 0,315 = 0,323\%$$

2-jadval

№	Guruhlar va tajriba ishtirokchilari soni	Darajalar va ularga mos talabalar soni				Koeffitsiyent
		A'lo (5)	Yaxshi (4)	Qoniqarli (3)	Qoniqarsiz (2)	
1	Tajriba (n1) 103-21, 23 nafar	2	15	6	0	3,826
2	Nazorat (n2) 107-21, 24 nafar	1	12	7	4	2,75

Xulosa va takliflar. Pedagogik tajriba-sinov ishlari yakuniy natijalariga ko'ra 60720800-Mashinasozlik texnologiyasi, mashinasozlik ishlab chiqarishni jihozlash va avtomatlashtirish bakalaviat ta'lim yo'nalishining nazorat guruhi sifatida ishtirok etgan 107-21MTMIA(o'z) guruhi talabalariga nisbatan tajriba guruhi sifatida ishtirok etgan 60711100-Energiya mashinasozligi bakalaviat ta'lim yo'nalishining 103-21 EM(o'z) guruhi talabalarining "Elektrotexnika va elektronika" fanidan bilimining rivojlanish

darajasi 0,3% ga oshgani ma'lum bo'ldi va tegishli dalolatnoma asosida tasdiqlandi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, "Elektrotexnika" fanlaridan ma'ruza mashg'ulotlarini tashkil etishda, professor-o'qituvchilar kompetentli yondashuv asosida pedagogik texnologiyalarni qo'llashi nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki o'qitishni takomillashtirishga ham erishadilar. Natijada talabalarining "Elektrotexnika" fanlarini o'zlashtirishi osonlashadi va bilimlarini rivojlanish darajasi oshadi.

ADABIYOTLAR

1. Tojiboeva G.R. Pedagogik kompetentlik: nazariya va amaliyot. Academic Research in Educational Sciences Volume 1 / SSUE 3 / 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804.
2. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik. Uslubiy qo'llanma. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018.-80 bet.
3. Amanlikova N.R. Zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning metodlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. (E) ISSN: 2181-1784. 3(1/2), Jan., 2023. 508-513 p.
4. Xalmanov D.X. "O'zgaras tok murakkab elektr zanjirlarini hisoblash" mavzusidagi bitiruv ishi. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi. - Toshkent.: 2023. - 53 bet.
5. Abdullayev B.A., Alimov A.A., Abduraimov E.X., Xalmanov D.X. Elektrotexnika va elektronika. Darslik, - Toshkent.: "Dilorom Biznes" MChJ bosmaxonasi. 2022. - 327 bet.
6. Abdullayev B.A., Abduraimov E.X., Xalmanov D.X., Peysenov M.B. Elektrotexnika va elektronika amaliy mashg'ulotlar uchun uslubiy qo'llanma. TDTU. - Toshkent.: 2022. - 106 bet.
7. Xalmanov D.X. Elektrotexnika va elektronika fanidan murakkab elektr zanjir-larini hisoblashga uslubiy ko'rsatma. TDTU. - Toshkent.: 2022. - 38 bet.
8. Xalmanov D.X. Elektrotexnika va elektronika. O'quv qo'llanma. "Ma'rifat" nashriyoti. - Toshkent.: 2023. - 244 bet.
9. Xalmanov D.X. Elektrotexnika fanlaridan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda raqamli va kompyuter texnologiyalarni qo'llash. Academic Research in Educational Sciences. Volume 4. Issue 4. 2023. ISSN: 2181-13-85. https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal. 417-428 p.
10. Xalmanov D.X. Elektrotexnika fanlaridan ajratilgan mustaqil ta'lim soatlarini samarali tashkil etishda kompyuter texnologiyalarini qo'llash. Jizzax 2023y. "Raqamli energetika tizimini yaratishning istiqbollari, muqobil energiya olishning muammolari va yechimlari-2023" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasining ilmiy maqola va tezislari to'plami. 894-899 betlar.

UDK:327.12

Рашида ХАТАМОВА,

Научный сотрудник Наманганского государственного университета

E-mail: hatamova.rashida@my.com

п.ф.д. под рецензией друга Р.Рашиловой

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ГЕРОЯ НАШЕГО ВРЕМЕНИ И ПРОБЛЕМЫ ПОИСКА МОДЕЛИ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В статье анализируется социальный портрет героя современности и понятие о совершенном человеке, развиваются научные выводы и предложения.

Ключевое слово: патриотизм, нравственное сознание, патриотическое воспитание, национальная гордость, национальное самосознание, долг, ученический долг, Родина, нравственный идеал.

ZAMONAMIZ QAXMONIMIZNING IJTIMOYIY PORTRETI VA KOMIL INSON TUSHUNCHASINING MAZMUN MOHIYATI

Annotatsiya

Maqola zamonamiz qaxramonining ijtimoiy portreti va komil inson tushunchasi tahlil qilinib, ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: vatanparvarlik, axloqiy ong, vatanparvarlik tarbiyasi, milliy gʻurur, milliy oʻzlikni anglash, burch, talabalik burchi, Vatan, axloqiy ideal.

SOCIAL PORTRAIT OF THE HERO OF OUR TIME AND THE PROBLEMS OF SEARCHING FOR THE MODEL OF THE PERFECT HUMAN

Annotation

The article analyzes the social portrait of the hero of our time and the concept of a perfect person, and develops scientific conclusions and suggestions.

Key words: Patriotism, moral consciousness, patriotic education, national pride, national identity, duty, student duty, Motherland, moral ideal.

Введение. Проблемы совершенной личности всегда находились в центре внимания исследователей, философов, педагогов, обществоведов. Они, из-за запутанности ставящихся задач, неразработанности методов и неготовности общества, всегда откладывались на будущее, порой само общество и его ортодоксальные силы препятствовали формированию совершенной личности. Поиски духовно-нравственных, особенно религиозных, мистико-созерцательных методов не давали желаемого результата. Как писал великий Омар Хайям, он всю жизнь искал совершенную личность, но, к сожалению, ее не нашел [199; С.40]. «Небеса, – писал он, – беспощадный и злой повелитель. Наших дел господин, наших душ похититель. Если б мы до рождения имели разум, никогда не пришли бы в земную обитель» [199]. Но такой скептицизм не мешал поиску модели совершенной личности. Аль – Худжвири из Газни еще в XI веке писал «что на Земле во все времена жили, и будут жить несколько тысяч «тайных сури», причем многие из них даже не будут догадываться о совершенстве своего состояния. Именно эти люди придают истории человечества определенную направленность, обеспечивая ее приближение к Истине» [180].

Проблемы совершенствования личности волновали умы таких философов-мыслителей как Ибн Араби, Санайи, Саади, Аттар, Руми, Джами, Ансари, Навои, Накшбанди, И.Кант, Гегель, Ницше, Н.А.Бердяев, В.В.Розанов, А.Швейцер и другие. Поучительным примером может

служить духовно-нравственный поиск Льва Толстого. «События жизни Толстого в 1909-1910 годах (последние годы жизни – Р.З) свидетельствуют о том, что он достиг цели (цели совершенства – Р.З), хотя в полной мере насладиться достигнутым им совершенным состоянием и воссоздать его в своих творениях у него уже не осталось времени и сил. Но то, что он оставил людям подробнейшее описание и детальный анализ своих поисков, ошибок, сомнений и колебаний на этом пути, чтобы идущие вслед за ним их не повторили, обеспечило ему достойное место среди великих Учителей человечества» [180].

Единого суфизма не было. Однако все же известные элементы общности есть. (Э. Бертельс). По утверждению Э.Бертельса, эти элементы общности можно обнаружить, когда мы исследуем и психологические основы суфизма и предлагаемые суфиями методы совершенствования. Такой путь называется тарикатом (дорога, путь), куда относят основатели тарикатов – орденов тауба (товба, покаяние), вара (различие дозволенного – халала и запретного – харам), зухд (воздержанность), факир (нищета), сабр (терпение), таваккул (упование на Бога), ридо (покорность). Хакикат завершается достижением хакика, то есть постижение истины, пребывание в «подлинном бытии» [180].

Преодоление этих путей, соблюдения нормы тарикат требуют от личности героического усилия, огромного терпения и самообладания, риска. По нашему мнению, суфии, достигшие совершенства являются не

только нравственными идеалами, образцами поведения, но и истинными героями, совершившими духовные подвиги.

Поиск модели совершенной личности – это поиск ответа на вопросы: что есть личность, каково ее место в этом мире, зачем ей дан разум, познание, в чем смысл жизни, зачем ей нравственные идеалы, самосовершенствования? Эти вопросы неоднократно обсуждались в этико-философской литературе, выдвигались разные, даже противоположные концепции, постулаты, но они время от времени, особенно при переходе к новой историко-культурной парадигме, вновь будоражили умы людей, заставляли ученых искать более приемлемые варианты ответов, практических рекомендаций. Одни ученые придерживались мнения, что совершенствование – удел немногих, отважных личностей, другие сомневались в возможности человека найти истину, достигнуть совершенствования, третьи, более здравомыслящие, избегали обсуждения вопросов совершенствования, так как эта проблема не для ограниченного ума. Исходя из этих концепций и постулатов, можно сказать, что совершенная личность – это идеал, к чему всегда стремилось человечество.

Американский философ права Рональд Дворкин задается аналогичным вопросом: «Существует ли объективная истина? Или мы должны наконец признать, что... нет никакой «реальной», или «объективной», или «абсолютной», или «основополагающей»... истины о чем-то, и что наши самые глубокие убеждения относительно того, что случилось в прошлом, или из чего сделан универсум, или кто мы есть, или что такое прекрасное, или кто является безнравственным, – суть именно убеждения, именно соглашения, именно идеология, именно знаки силы, именно выбранные нами правила языковых игр, именно продукт нашей неутомимой предрасположенности делать вид, будто мы обнаружили там, в некоем внешнем, объективном, вечном, независимом от сознания мире то, что на самом деле мы придумали для себя, исходя из наших инстинктов, воображения и культуры?» [234]. И вообще, «Мы могли бы относиться к морали как к "полезной фикции", предоставляя ей возможность оказывать регулятивное влияние на нашу жизнь и решения, может быть даже играть при этом центральную роль, но в то же время мы не должны совершать теоретической ошибки и принимать на веру ложные утверждения об объективном существовании моральных ценностей» [236]. Однако есть универсальные объективные ценности (свобода, права человека, благоговение перед жизнью, не кради...), героическая защита которых служит подтверждением, что героическое – абсолютная ценность. Если разделять субъективистские трактовки нравственных категорий, то в конечном счете приходим к отрицанию значимости моральных норм и ценностей, к аморализму. Нельзя ограничить важность категории героического только регулятивной функцией общественного идеала.

Совершенства можно достичь в каждом деле. Дифференциация профессий происходит благодаря совершенствованию, овладению секретами совершенства. Без совершенства нет дифференциации, дифференциация – это признак совершенствования. Но это еще не показатель совершенной личности. Совершенство в профессии и в деле – одно, а совершенная личность – совсем другое. Личность проявляет свою социальную сущность в работе, в выполнении своих обязанностей. Работа, обязанность еще не сама ее сущность, они лишь одно из ее качеств. Даже духовно-нравственные качества не могут быть

абсолютным мерилom совершенства человека, так как они тоже являются лишь его частью, а части никогда адекватно не отражают всю полноту бытия, системы. Ограниченность частей не дает возможности отождествлять отдельные качества с моделью совершенной личности. Где же выход? Как определить совершенную личность без ее социальной деятельности и духовно-нравственных качеств? Разве такое возможно?

Все философы единогласно утверждают, что человек не совершенное существо. Человек не только богоподобен, но в нем есть и дьявольское, порочное и зло. «Трудно быть хорошим», говорил Питтак [226]. Почти то же утверждает через 25 веков Фр. Ницше. Он пишет: «Лучшее средство хорошо начать день состоит в том, чтобы, проснувшись, подумать, нельзя ли хоть одному человеку доставить сегодня радость» [30]. Для Фр. Ницше «человек – стыд и боль» [35], «последний человек» – позор, который должен быть преодолен [35]. Противоречивый, двойственный характер личности отметил и Н.А.Бердяев. Он пишет: «Человек странное существо – двоящееся и двусмысленное, имеющее облик царственный и облик рабский, существо свободное и закованное, сильное и слабое, соединившее в одном бытие величие с ничтожеством, вечное с тленным» [35]. В таком понимании личность вряд ли добьется совершенства, она будет вынуждена жить в мире амбивалентном, флюктуация станет ее образом жизни и образом мысли. Это противоречие, по мнению Фр. Ницше и Н.А. Бердяева, преодолимо. «Бесконечный дух человека, – пишет русский философ, – претендует на абсолютный, сверхприродный антропоцентризм, он сознает себя абсолютным центром не данной замкнутой планетной системы, а всего бытия, всех миров. Человек не только природное существо, но и сверхприродное существо, существо божественного происхождения и божественного предназначения, существо, хотя и живущее в «мире сем», но не от мира сего». Этот абсолютный антропоцентризм, побеждающий дурную бесконечность звездного неба пребывающей в человеке...» [35]. Философы надеются на сверхчеловека. Сверхчеловек – это преодоление человеком всего дурного в себе, рождение нового, совершенного человека. Сверхчеловек – герой, преодолевающий свою ограниченность, двойственность. Сверхчеловека нельзя моделировать, создать его портрет, он космичен, опирающийся на микрокосмос, он преобразователь, пропагандирующий сверхгуманизм, сверхчеловеческое. Ему присущи преодоление своей ограниченности, вечный поиск, самосозидание и самосовершенствование. Его величие состоит в глубокой вере, в божественности и альтруизме.

Изучая стиль работы И.А. Каримова, его жизнь и деятельность, социально-креативные качества люди, знающие его, исследователи, изучавшие его методы руководства, отмечают присущие И.А.Каримову качества: патриотизм, самоотверженность, смелость, харизматичность, оптимизм, приверженность демократическим ценностям, честность, справедливость, дальновидность, терпимость, прагматизм, гуманизм, нравственность и другие [215].

Эпистимологически-созерцательные качества присущи ученым, философам, поэтам и тем, кто предпочитает посвятить свою жизнь метафизическим размышлениям. Героизм этих личностей состоит в теоретическом анализе и исследовании человеческого бытия, поэтического осмысления действительности и судьбы человека, в создании художественных произведений возвеличивающих героическое в жизни

народа и его великих представителей. Изучение художественных и литературных произведений О.Шарафитдинова, И.Гафурова, Х.Дустмухамедова, У.Норматова, А.Расулова, Б.Каримова, М.Махмудова, И.Хаккула, Х.Даврона, Э.Агзама показывают, что эпистимологически-созерцательное творчество узбекской интеллигенции направлено на раскрытие духовной, художественно-мировоззренческой потенции современного художника, его философско-эстетических взглядов в контексте мировой литературы и культуры. Для них герой нашего времени – это личность, воспитанная духовным опытом своего народа, глубоко почитающая традиции и ценности своих предков, преданная идеям гуманизма и нравственности. Для мыслительно-созерцательной работы необходимы условия, чтобы ученый, философ, поэт смог сконцентрировать свое внимание на проблемы совершенствования социального бытия и личности. Познание и раскрытие законов социального бытия, закономерности человеческих и общественных отношений всегда требовали созерцательную работу. «Проникновение в то, что совершается в порыве озарения, созерцания, составляет основу искусства» [30], писал А.Мицкевич. Леонардо да Винчи писал: «Жалок тот мастер, произведение которого опережает его суждение; тот мастер продвигается к совершенству искусства, произведения которого превзойдены суждением, созерцанием» [30].

Гносеологические опыты Нагарджуны, Ньяя и Шанкары, Аристотеля, Ф.Аквинского, А.Блаженного, Р.Декарта, Ф.Бэкона, Я.Беме, Гельвеция, Фейербаха, Спинозы, И.Канта, Б.Рассела, С.Кьекгора, А.Н.Уайтхеда, Э.Гуссерля дают примеры, достойные называться самоотверженными, научными подвигами. Современные ученые восхищаются этими мыслителями, их научный подвиг достоин подражания.

Экстравертивно-альтруистические качества близки к социально-креативным качествам героя, но они не одно и то же явление. Альтруизм есть одна из форм проявления социально-креативной деятельности, социально-креативная личность не может себя проявить без самопожертвования, альтруизма. Экстравертивно-альтруистическая личность глубоко осознает, что ее жизнь, поступки, деятельность немислимы без социума, без взаимодействия с обществом, с другими людьми, экстравертированность для нее является единственной возможностью проявления своей социальной сущности, самоактуализации.

Реформы, проводимые в Узбекистане, требуют действительного участия личности в делах государства и общества, умения брать на себя ответственность, проявлять самоотверженность. Жить и работать для блага народа, людей – это жизненное кредо креативной личности. Экстравертивно-альтруистические качества включают в себя самоотверженность, подвиг, энтузиазм, мобилизации своих сил и возможностей для улучшения жизни людей. Жизнь полна тревог, забот, несовершенства, даже зла и подлости. Деструктивность, девиантные явления встречаются на каждом шагу, плохо то, что они иногда совершаются разумными людьми. Поэтому только экстравертивно настроенные, альтруистические личности, готовы совершать подвиги и могут искоренить все плохое, злое и девиантное.

Жизнедеятельность сотрудников МЧС, органов внутренних дел, военных ведомств и противопожарных учреждений, медиков, по сути, является экстравертивно-альтруистической. Можно вспомнить героизм старшего лейтенанта отдела внутренних дел Кибрайского района

Азизжона Турсунова смело вступившего в бой с террористами, старшины Кадыра Рахмонова, сотрудника отдела внутренних дел Шайхонтаурского района, Эркина Саидова и Мухитдина Омонова из ОВД Мирзо Улутбекского района города Ташкента, прикрывших своим телом безвинных людей от нападения преступников, предателей Родины [72].

Труд медика, врача – героический. Они борются за жизнь человека. Больной – беспомощное существо, новорожденный ребенок, – говорит герой Узбекистана, заведующий отделом Наманганского областного роддома М.Темирова, – нуждается в особом уходе. Медики, врачи живут и трудятся ради других, помогая им выздороветь и встать на ноги, чувствуют себя счастливыми. Они совершают благородное дело, жертвуя своим здоровьем, спасают жизнь других.

Значит, экстравертивно-альтруистические мотивы являются непременным условием, атрибутом подвига, поступков героических личностей. Их помыслы и намерения направлены на улучшение жизни других людей, на то, чтобы сделать их жизнь эстетичной, привлекательной и радостной. Служа другим, обществу они служат себе, своей семье.

Выводы. Феноменологические качества – это редкое, необычное, исключительное явление. Его невозможно повторить, скопировать. Исключительность отделяет его от других явлений, качеств. Такие явления встречаются в сфере политики, художественного творчества, науки, трансцендентального самосознания и самосозерцания. Феноменологической является политическая жизнь И.А. Каримова. Поэтому академик М.Шарифходжаев отмечает, что феномен И.А. Каримова – уникальное явление в истории узбекского народа [215].

Феноменологическими качествами обладают герои Узбекистана Э.Вахидов, А.Арипов и Т. Каипберганов. Каждое произведение этих художников становится уникальным явлением в культурной жизни узбекского народа. Их читают и экранизируют, о них спорят и пишут статьи, исследования.

Совершенство – уникальное, неповторимое явление. У каждой совершенной личности свои исключительные пути и способы достижения цели. Но у современных героев есть общие черты, достоинство – это служение Родине, народу. «Историческая правда показывает, что только человек, у которого в крови национальная гордость, любовь к Родине и народу способен на великие дела, героизм. Мы должны создать такую духовную среду, чтоб в каждом уголке страны, в облике всех городов и кишлаков, чтобы от гордости за Родину засияли наши глаза, расцвела душа» [72]. Как измерить служение Родины, народу, ведь иногда никем незамеченный, особо не выделяющийся из своего окружения человек становится, признается героем. О нем пишут стихи, книги, сочиняют музыку, создают его портрет, награждают медалями, орденами, почетными званиями. Значит, в поведении героя есть скрытое, неэксципативное, неосознаваемое. Это не просто столкновение нового и старого, прогрессивного и консервативного, доброго и злого, а проявление загадочности человеческого существа, его не всегда познаваемого внутреннего мира. Не исследуя, не изучая этих особенностей личности героя невозможно определить пути и способы достижения ею совершенства, стремления к ее подвигу и героизму. Подвиг, героизм – лишь один из путей достижения и способов проявления совершенства, но оно ими не ограничивается. Совершенство – противоречивый поиск путей самовыражения, где нет

самоактуализации там и нет совершенства. Поэтому самоактуализация есть преодоление этой противоречивости, самовыражение через креативность есть преодоление своей ограниченности, внутренней флюктуации и депривации.

Героизм, подвиг художников – писателей, поэтов, философов не всегда совпадает с героизмом, подвигом сотрудников органов внутренних дел, военнослужащих. Поэтому феномен героизма различается по роду социальной деятельности личности, профессиональной

направленности ее поведения, выполнения ею своего общественного долга.

Выше приведенные примеры и качества позволяют нам представить героя нашего времени как человека высокой духовной нравственности, стремящегося, путем социально-креативной деятельности к совершенствованию, обладающего такими достоинствами, как мужество, самоотверженность, трудолюбие, альтруизм, патриотизм, справедливость, смелость, новаторство, преданность заветам предков и Родине, жизнелюбие и человеколюбие (филантропия).

UDK: 37.013.46

Farxod XODJABAYEV,
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining Navoiy viloyat hududiy boshqarmasi bosh mutaxassisi
E-mail: f.xodjabayev@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent U.M. Mirsanov taqrizi asosida

TALABALARNI OBYEKTGA YO'NALTIRILGAN DASTURLASH TILLARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ARALASH TA'LIM TEXNOLOGIYASINING IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari va olimlarning aralash ta'lim texnologiyalariga keltirilgan ta'riflari, afzalliklari bayon etilgan. Shuningdek, mazkur maqolada talabalarni obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid kompetentligini rivojlantirishda aralash ta'lim texnologiyasining imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslangan. Shu bilan birga Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirishda va talabalarining ushbu dasturlash tillariga oid kompetentligini rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiya, masofaviy ta'lim, obyektga yo'naltirilgan dasturlash tili, aralash ta'lim texnologiyasi, kompetentlik.

ВОЗМОЖНОСТИ СМЕШАННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ОБЪЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ЯЗЫКАХ ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье описаны возможности цифровых технологий в образовательном процессе, а также определения и преимущества смешанных образовательных технологий, данные учеными. Также в данной статье теоретически обосновывается потенциал технологии смешанного обучения в развитии компетенций, учащихся по объектно-ориентированным языкам программирования. В то же время имеются предложения и рекомендации по повышению эффективности обучения объектно-ориентированным языкам программирования, таким как Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP и развитию у учащихся компетенций в этих языках программирования.

Ключевые слова: Цифровые технологии, дистанционное обучение, объектно-ориентированный язык программирования, технология смешанного обучения, компетентность.

OPPORTUNITIES OF MIXED EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCE IN OBJECT-ORIENTED PROGRAMMING LANGUAGES

Annotation

This article describes the possibilities of digital technologies in the educational process and the definitions and advantages of mixed educational technologies given by scientists. Also, in this article, the potential of mixed educational technology in developing students' competence in object-oriented programming languages is theoretically based. At the same time, there are suggestions and recommendations for increasing the effectiveness of teaching object-oriented programming languages such as Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP and developing students' competence in these programming languages.

Key words: Digital technology, distance education, object-oriented programming language, mixed educational technology, competence.

Kirish. Bugungi kunda kompyuter texnologiyalarining takomillashuvi va global tarmoqning rivojlanishi tufayli mutaxassislarni axborotni tez va xatosiz uzatish, qayta ishlash, saqlashga hamda raqamli texnologiyalar sharoitiga moslashish vazifasini qo'yamoqda. Jamiyatdagi bu kabi o'zgarishlar ta'lim jarayoniga sezilarli o'zgarishlarni joriy etishni, ya'ni raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali sifatli ta'lim olishning shartlarini, shakl, usul va vositalarini takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish maqsadida masofaviy ta'lim joriy etilgan bo'lib, ushbu o'qitish tizimi an'anaviy ta'limga muqobil bo'lib kelmoqda. Bunday ta'limning asosiy afzalligi - chekka hududlarda ta'lim oluvchilar uchun samarali o'qitish tizimi bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq, bugungi rivojlangan jamiyatda masofaviy ta'limning bir qator kamchiliklari mavjud bo'lib, xususan,

o'rganilayotgan materialni tushunishni amalga oshiriladigan jonli muloqotning mavjud emasligi va ta'lim olish vaqtida texnik xatoliklar tufayli uzulishlarni keltirib chiqarmoqda.

Bu borada, ya'ni masofaviy ta'limning joriy etishda uchraydigan mavjud kamchiliklarga oid manbalar M.M.Pyannikov [1], L.V.Kuzmina [2]larning ishlarida o'z aksini topgan.

Jumladan, M.M.Pyannikovning ta'kidlashicha, ta'lim jarayonida masofaviy ta'limni qo'llashda quyidagi turkum muammolarga duch kelinadi: talabalarning sog'ligiga salbiy ta'siri, texnik qurilmalardan nurlanish, ko'z nuriga salbiy ta'siri va jahldorlik kabilar; idrok etish qobiliyatini sezilarli darajada kamayishi; noto'g'ri pozitsiya tufayli tananing ichki organlari azoblanadi: bo'yin og'rig'i, bosh og'rig'i, metabolik kasalliklar, ortiqcha vazn va gormonal kasalliklar paydo bo'lishi; markaziy asab tizimidagi buzilishlar tufayli uyqusizlik xavfi yuzaga kelishi [1].

L.V.Kuzminaning fikricha, masofaviy ta'limning ta'lim va tarbiya jarayoniga tadbir etilganda quyidagi kamchiliklari vujudga keladi: talabalar va o'qituvchi o'rtasida bevosita yuzma-yuz muloqotning mavjud emasligi; talabalar guruhida ijodiy muhit yaratish murakkabligi; shaxsiy kompyuter va internetga kirish zarurati; axborot manbalaridan doimiy foydalanish zarurati; zamonaviy texnik jihozlarning yetishmovchiligi; masofaviy ta'lim vositalaridan foydalanishga texnik tayyorgarlik zarurati mavjudligi; o'qitish uchun vazifa qo'yishda yuqori talablar, jarayonni boshqarish, talabalarni rag'batlantirishning murakkabligi; bilimlarni tekshirishda foydalanuvchi autentifikatsiya muammosi; bir qator individual psixologik holatlarga ehtiyoj mavjudligi; tizimni yaratishning dastlabki bosqichida masofaviy ta'lim tizimini qurishning yuqori narxi, kurslarining o'zi va texnik vositalarni xarid qilish [2].

Bizning fikrimizcha, masofaviy ta'limning bu kabi kamchiligidan xalos bo'lishning yo'llaridan biri, aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish imkon beradi. Bunda aralash ta'lim texnologiyasining asosiy afzalligi qulay ta'lim axborot muhitini, barcha ta'lim ma'lumotlarini taqdim etadigan aloqa tizimini yaratadi. Shuning uchun bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida fanlarni, shu jumladan dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirishda va talabalarining dasturlashga oid kompetentligini rivojlantirishda aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Buning uchun dastlab aralash ta'lim tushunchasiga aniqlik kiritishni va uning imkoniyatlarini tahlil etish lozim.

Ilmiy-metodik manbalarda aralash ta'lim tushunchasining ko'plab ta'riflari mavjud bo'lib, ularning aksariyati tavsifiydir. Bu borada Darlen Painterning fikriga ko'ra, aralash ta'lim – rasmiy va norasmiy ta'lim vositalarining kombinatsiyasi, masalan, sinfda ishlash, nazariy materialni elektron pochta, chat yoki veb-seminar orqali muhokama qilish bilan o'rganishdir. Geydelberg (Germaniya) politexnika universiteti professori K.Kun aralash ta'lim tushunchasini tarmoq dasturiy ta'minoti orqali o'qitish va kunduzgi ta'limning an'anaviy shaklini birlashtirgan kompleks o'quv kurslari deb ta'riflaydi. Uning ta'kidlashicha, aralash ta'limning maqsadi – auditoriya va masofaviy ta'limning kamchiliklarini bartaraf etishga mo'ljallangan zamonaviy ta'lim texnologiyasidir [3].

L.V.Desyatovanning fikricha, aralash ta'lim – bu “sinfda va masofadan o'qitishning afzalliklarini o'zida mujassam etgan, talabalar uchun ochiq va asosli kurslarni yaratadigan, ta'lim jarayoni o'ziga xos tizimga tushiriladigan o'quv / o'qitish tizimidir [4]. Purnima Valiathaning ta'kidlashicha, aralash ta'lim – o'quv materiallarini yetkazib berishning turli usullarini, hamkorlikni, zamonaviy veb-texnologiyalar asosida qurilgan kurslarni birlashtiradigan yechimlar degan ma'noni anglatadi [5]. Bu atama yuzma-yuz ta'lim, onlayn elektron ta'lim va mustaqil o'rganishni birlashtirgan o'quv jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Aralashtirilgan ta'lim texnologiyasi konsepsiyasini o'rganish bilan shug'ullanuvchi olimlarimiz ushbu atamani ko'rib chiqishning ikkita asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatadilar. “Birinchi holatda, aralash ta'lim texnologiyasi – bu o'quv kurslari ta'lim jarayonida faol usullardan foydalanish” [6]. Ikkinchi yo'nalish esa aralash ta'lim texnologiyasi – “kunduzgi ta'limda asinxron va sinxron masofaviy ta'lim elementlari bilan axborot va ta'lim vositalaridan foydalanish modelini” nazarda tutadi [7, 11].

Shubhasiz, aralash ta'lim ilg'or ta'lim tizimini modernizatsiya qilish vositasi bo'lib, unga klassik yondashuvlar integratsiyasiga asoslangan zamonaviy pedagogik usullar majmuidir [8]. Zamonaviy ma'noda aralash ta'lim texnologiyasi “an'anaviy va masofaviy ta'lim

texnologiyalarining samarali “aralashmasi” dan, innovatsion pedagogik ta'lim usullaridan foydalanishga asoslanadi [9]. Aralashtirilgan ta'lim deganda “zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda masofaviy ta'lim hamda oliy ta'lim muassasalarida kunduzgi (sinf) ta'limning kombinatsiyasi tushuniladi [10, 11].

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan olimlarning aralashtirilgan ta'lim texnologiyalariga oid keltirilgan ta'riflari asosida, quyidagi fikrlarni bildirish mumkin: 1. Aralash ta'lim texnologiyasi – bu rasmiy o'quv dasturi bo'lib, unda talabalar qisman elektron o'quv vositalardan foydalanib, onlayn formatda o'qitiladi. Bu esa dasturlash tillari, jumladan Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid mavzularni mustaqil o'zlashtirishga, misol va masalalarni dasturlashni o'rganish imkoniyatini ta'minlaydi; 2. Qo'shma ta'lim – bu rejalashtirish va pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan elektron va an'anaviy ta'limning integratsiyasi. Bunda talabalarining Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini dastlab mustaqil o'rganishga yo'naltiradi. Mustaqil ravishda obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'rganishda va ularga oid masalalarni dasturlashda hamda turli loyihalar tayyorlashda qiyinchilikka duch kelsa, professor-o'qituvchi bilan fikr almashishga, bahs munozara qilish imkonini yaratadi; 3. Aralashtirilgan ta'lim – turli resurslarni, xususan, yuzma-yuz o'quv mashg'ulotlari elementlarini va elektron ta'limni o'zida mujassam etgan o'rganish usulidir. Aralash ta'limning ushbu imkoniyatidan foydalanib, talabalar Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini virtual muhitlardan dasturlashni o'rgandi.

Bu kabi imkoniyatlar asosida obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini elektron ta'lim usullari va muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, talabalarni rag'batlantirish uchun yuzma-yuz elementlardan foydalaniladi hamda professor-o'qituvchi va talabaning auditoriyada va onlayn shaklda obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Shu bois, aralash ta'lim texnologiyasini talabalarining obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid kompetentligini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Chunki professor-o'qituvchilar va talabalar yangi texnologiyalarni o'zlashtirish uchun ko'proq vaqt va imkoniyatlarga ega. Shuningdek, onlayn darslar soni asta-sekin o'sib bormoqda. Aralashtirilgan ta'lim modelida kursni bosqichma-bosqich loyihalash imkoniyati mavjud, chunki bu model to'liq interaktiv va multimedia kurslarini talab qilmaydi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etishning dastlabki bosqichida yetarlicha rasmiylashtirilgan matnli materiallar, forum, chat, test tizimi va fayl almashish tizimi mavjud. Aralashtirilgan ta'limning dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirishda va talabalarining kompetentligini rivojlantirishda bir qator muammolarni hal qilishga imkon beradi: 1) tinglovchilar uchun: talabalarining obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid individual ta'lim ehtiyojlarini, shuningdek, o'quv materialini o'zlashtirish sur'atini hisobga olgan holda ta'limning qulayligi va moslashuvchanligini oshirish orqali, ularning turli masalalarni dasturlashni va amaliy loyihalarni tayyorlash imkoniyatlarini kengaytirish; ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish: talabalar obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid ta'lim ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatini hisobga olgan holda o'zining amaliy loyihalar tayyorlash maqsadlarini, ularga erishish yo'llarini mustaqil belgilaydi; talabalarining obyektga yo'naltirilgan dasturlashga oid bilim, ko'nikma va malakalarini baholash tartibi va natijalarini maksimal darajada obyektivlashtiradi; talabaning subyektiv pozitsiyasini shakllantirishni rag'batlantirish: mustaqillikni, ijtimoiy

faollikni oshirish, kognitiv faoliyat uchun motivatsiya; obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid o'quv materialini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish va bilimlardagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun professor-o'qituvchining individual maslahatlarini olish; 2) professor-o'qituvchilar uchun: pedagog kadrlar malakasini oshirish; yangi ta'lim natijalariga erishish maqsadida pedagogik faoliyatni samaradorligini oshirish; nazorat va muloqotning yangi turlaridan foydalanish jarayoni; ishtiyoqli talabalar bilan yuqori sifatli ishlarni tashkil etish qobiliyati; professor-o'qituvchi uslubini o'zgartirish: bilimlarni uzatishdan talabaning o'z bilimini qurishga hissa qo'shadigan talaba bilan interfaol muloqotga o'tish; 3) o'quv jarayonini tashkil etish: pedagogik faoliyatning samaradorlik darajasini oshirish orqali mablag'larni tejash imkoniyati; obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini ko'p tarmoqli o'qitishni tashkil etish orqali talabalarning qo'shimcha kontingentini jalb qilish; dasturlashga oid pedagogik kadrlar yetishmasligi muammosini hal qilish; boshqa ta'lim va madaniy ehtiyojlarni amalga oshirish uchun vaqtni tejash maqsadida ta'lim faoliyatini faollashtirish.

Bu kabi muammolarni yechishda aralash ta'lim texnologiyasining quyidagi modellaridan foydalanishni taqozo etadi: 1. Yuzma-yuz olib boruvchi modeli: obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid ma'lumotlarning muhim qismi oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchi bilan bevosita hamkorlikda o'rganiladi, elektron ta'lim resurslar esa qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qildi. 2. Rotatsion model: obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid o'quv dasturini o'tish jarayonida o'quv materiallari bilan ishlash usullarini almashtirish; o'qish vaqtida individual ravishda elektron ta'limdan foydalanish. Bunda elektron ta'lim uchun masofaviy yordam ko'rsatadigan o'qituvchi bilan auditoriyada ta'lim olish. 2.1. Sinf almashinuvi: belgilangan jadval bo'yicha yoki professor-o'qituvchining xohishiga ko'ra o'quv materialini o'rganish usullarini almashtirish, elektron ta'limdan foydalanish, talabalar guruhini yoki yakka tartibda qatnashish. 2.2. Flipped Classroom texnologiyasi yordamida ta'lim olish: kunduzgi ta'lim faoliyati, shu jumladan loyihalar bo'yicha ishlarning tasdiqlangan jadvalining mavjudligi; o'rganish ustidan ma'lum bir nazorat bilan elektron ta'limdan samarali foydalanish; elektron ta'lim uchun joy tanlash, undan mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishda foydalanish. 2.3. Individual ta'lim olish: fanni o'rganish uchun individual javobning mavjudligi, o'qitishning majburiy onlayn bosqichi. 3. Flex model (Moslashuvchan model): asosiy foydalanish elektron ta'lim; tinglovchilarga onlayn, oflayn va yuzma-yuz yordam ko'rsatish; individual jadvalning mavjudligi; kichik guruhlarda ishlash; guruh loyihalarini tashkil etish; individual mashg'ulot. 4. O'z-o'zidan aralashgan model: bir yoki bir nechta elektron o'quv kurslarini to'liq onlayn o'rganish; turli muassasalarda bir vaqtning o'zida o'qitish. 5. Boyitilgan virtual ta'lim modeli: butun ta'lim muassasasining modeli; ta'lim muassasasiga har kuni ixtiyoriy ravishda qatnashish; yuzma-yuz va masofaviy ta'lim kombinatsiyasi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan olimlarning ishlarini tahlili va olib borilgan izlanishlar natijasiga ko'ra,

aralash ta'lim texnologiyasini obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'qitish bo'yicha quyidagi umumiy tavsiyalar ishlab chiqildi: 1. Aralashtirilgan ta'lim texnologiyasini maqsadli qo'llanilishi kerak. Aralashtirilgan ta'lim dasturi har xil turdagi va o'quv faoliyati turlari o'rtasida ketma-ket o'tish bilan yaxshi o'ylangan arxitektura ega bo'lishi kerak. Ya'ni Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'rgatishda, ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashish lozim; 2. Aralashtirilgan ta'limni rivojlantirishda tizimli yondashuvga asoslanish kerak, jumladan: Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'quv maqsadlari, maqsadli auditoriya, o'quv ehtiyojlari, jadval, texnologiya, o'quv arxitekturasini; 3. Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni egallashni oraliq va yakuniy nazorat qilish tizimi bo'lishi zarur. Dasturlash tillarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda onlayn testlar, loyiha mavzularini ishlab chiqish kerak; 4. Obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid maqsadli auditoriyaning o'quv ehtiyojlari, asosiy bilim va ko'nikmalar, tajriba, afzal ko'rgan o'quv uslublarning tahlilini o'tkazish; 5. Aralashtirilgan ta'lim dasturlarining tipik maqsadlaridan birini tanlash: ko'proq talabalarni qamrab olish (elektron kurslar, virtual darslar, olingan bilimlarni amaliy qo'llash samaradorligini oshirish (murabbiylik), amaliy yuzma-yuz seminarlar, onlayn simulatsiyalar, eng yaxshi tajriba almashish, hamkorlikda ishlash); 6. Java, Python, C++, Ruby, C#, JavaScript, Objective-C, PHP kabi obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarini o'quv faoliyati turlarining optimal nisbati: 10% – rasmiy o'quv va mustaqil ish (virtual darslar, auditoriya mashg'ulotlari, vebinarlar, asinxron elektron ta'lim, onlayn testlar); 20% – murabbiylik va repetitorlik; 70% – norasmiy o'quv va amaliy topshiriqlar (qo'shma loyihalar, amaliy topshiriqlar, laboratoriya ishlari).

Xulosa. Bugungi zamonaviy ta'lim sharoitida aralash ta'lim texnologiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda aralash ta'lim texnologiyasi an'anaviy ta'lim usullari orasida yetakchi o'rinni egallaydi va oliy ta'lim muassasalarining asosiy raqobatdosh ustunliklaridan biri bo'ladi, deb taxmin qilish mumkin. Chunki aralash ta'lim texnologiyasi talabalarning mustaqil ish samaradorligini oshiradi va noan'anaviy ma'lumot manbalarining mavjudligini ochib beradi, ijodkorlik uchun keng ko'lamli imkoniyatlarni taqdim etadi. Shuningdek, ta'limni axborotlashtirish va pedagogik jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanishni ta'minlaydi. Shu bois, bo'lajak axborot texnologiyalari mutaxassislarini, jumladan informatika va axborot texnologiyalari o'qituvchilarini tayyorlashda kasbiy fanlar ichida asosiy ahamiyatga ega dasturlash tillari, ya'ni obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillariga oid kompetentligini rivojlantirishda aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi.

ADABIYOTLAR

1. Пьянников М.М. К вопросу об истории дистанционного образования // Педагогика и психология, 2011. – №5. – С. 119-123.
2. Кузьмина Л.В. Преимущества и недостатки дистанционного обучения // Вестник Московского университета. – № 1 / 2012. – С. 8-10.
3. Кун К. «E-Learning – электронное обучение» // Информатика и образование. 2007. – №6. – С. 16-18.
4. Десятова Л.В. Дистанционное обучение // Тезисы доклада XI Международного интерактивного форума образовательных технологий «Раздвига границы» М., 2010. – С. 45-46.
5. Пурнима В. Blended Learning Models [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.learningcicuits.org/2002/valiathan.html>.

6. Медведева М.С. Смешанное обучение в системе высшего образования // Районная конференция «Освоение и внедрение современных образовательных технологий в учебный процесс», – Шуя. 2013. – С. 78-79.
7. Капустин Ю.И. Педагогические и организационные условия эффективного сочетания очного обучения и применения технологий дистанционного образования // Автореф. Дисс. ... д-ра пед. наук. – М., 2005. – 43 с.
8. Медведева М.С. Актуальность подготовки будущих учителей к смешенному обучению при использовании современных дистанционных технологий // Современные технологии в науке, производстве и образовании. Сборник материалов конференции. – Шуя: Изд-во Шуйского филиала ИвГУ. – 2014. – С. 32-33.
9. Всероссийский научно-методический симпозиум «Смешанное и корпоративное обучение» (СКО-2007): труды Всероссийского научно-методического симпозиума // Педагогическая информатика. 2007. – № 4. – С. 86-94.
10. Андреева О. Смешанное обучение – как одно из конкурентных преимуществ ВУЗов [Электронный ресурс]: / О. Андреева. - Режим доступа: URL:<http://megaport-nn.ru>
11. Медведева М. С. Формирование готовности будущих учителей к работе в условиях смешанного обучения // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Нижний Новгород, 2015. – 220 с.

UDK:372.3/4(075.8)

Odinaxon HODJAYEVA,
Andijon shahar 46-IDMTT mudiri
E-mail:oydinoy46@mail.ru

Andijon davlat tibbiyot instituti professori, p.f.d A.Ismanova taqrizi asosida

THE ROLLER OF OUR GREAT ANCESTORS IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF THE HEADS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

This article will focus on the methods used by our ancestors in the management of the state, the Meros they left behind, the leaders of the preschool educational institution, effective management activities, professional and personal qualities of the heads of the preschool educational institution, what qualities the leader should have in ensuring the quality of education and leadership skills.

Key words: Methods of fair management, preschool education, educational, leadership qualities, management activities, professional qualities, personality qualities, spirituality, healthy generation, pedagogy.

ВКЛАД НАШИХ ВЕЛИКИХ ПРЕДКОВ В РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

В этой статье речь пойдет о методах, которые использовали наши предки в управлении государством, меросах, которые они оставили после себя, руководителей дошкольного образовательного учреждения, эффективной управленческой деятельности, профессиональных и личностных качествах руководителей дошкольного образовательного учреждения, какими качествами должен обладать руководитель для обеспечения качества дошкольного образовательного учреждения, образование и лидерские качества.

Ключевые слова: Методы справедливого управления, дошкольное образование, воспитательные, лидерские качества, управленческая деятельность, профессиональные качества, личностные качества, духовность, здоровое поколение, педагогика.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI RAHBARLARINING KASBIY-SHAXSIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHDA BUYUK AJDODLARIMIZNING ROLI

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlatni boshqarishda ajdodlarimiz qo'llagan metodlari, ular qoldirgan me'ros, maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlari, samarali boshqaruv faoliyati, maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini, ta'lim sifatini ta'minlashda rahbar qanday sifatlariga ega bo'lishi kerakligi va liderlik qobiliyati haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Adolatli boshqaruv usullari, maktabgacha ta'lim muassasasi, ta'lim-tarbiya, rahbarlik sifatleri, boshqaruv faoliyati, kasbiy fazilatlar, shaxsiy sifatlar, ma'naviyat, sog'lom avlod, pedagogika.

Kirish. Respublikamizda so'nggi yillarda rahbar xodimlarning kasbiy kompetentligini oshirish, kasbiy-shaxsiy fazilatlarini pedagogik kompetentligini rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratildi. «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va kasbiy-shaxsiy javobgarlik har bir rahbari – bu Bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hududlar hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak»[4] ligi ustuvor vazifa sifatida ta'kidlandi. Jumladan, «Maktabgacha ta'lim sohasida olib borilayotgan keng qamrovli islohatlarimiz, avvalom bor, sohaga malakali pedagog va salohiyatli boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini xalq etish zarurligini ko'rsatmoqda. Bu borada tanlangan kadrlar o'zining yuksak ma'naviyati, namunali xulqi va kasbiy-shaxsiy fazilatlarini bilan barchaga o'rnatib berilishi lozim»[5]. Bu borada boshqaruv faoliyatini rivojlantirish va zamonaviy talablarga mos ta'lim tizimini yaratish bo'yicha qabul qilinayotgan qonun, farmoyish va qarorlarda ham ta'lim muassasasi jamoasini boshqarishda shaffof, sog'lom va ijodiy muhitni yaratishda jamoatchilikka ochiq bo'lishini ta'minlash, ta'lim sifatiga va samarasiga ta'sir qiluvchi muammolarni bartaraf etish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining faoliyati samaradorligini oshirish

vazifalari belgilanmoqda. SHu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining boshqaruv faoliyatida kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda so'nggi yillarda dunyoda ro'y berayotgan ilmiy-texnik rivojlanish tufayli aholini ta'lim bilan qamrab olishga nisbatan ehtiyoj kuchaydi. Bu pedagog-rahbarlarni kasbiy jihatdan tayyorlash sifatiga qo'yiladigan talablarning oshishiga sabablardan biridir. Jahon ta'lim amaliyotida pedagog-rahbarlar tayyorlashga yondashuv ko'p davlatlarda o'xshash, biroq shu bilan birga zamonaviy ta'lim islohatlar sharoitida tarixiy, madaniy, milliy an'analar, shuningdek, iqtisodiy imkoniyatlardan kelib chiquvchi pedagog-rahbar kadrlar tayyorlash bilan bog'liq muammolar xam mavjud. Tadqiqotga oid nazariy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, rahbarlarning boshqaruv faoliyatidagi kasbiy va shaxsiy sifatleri va uni rivojlantirish muammosi ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida turlicha jihatlar o'rganilgan. Rahbar shaxsining o'rganish muammosi har doim barcha davrlarda muhim masala bo'lib kelgan. Buning asosiy sababi birinchidan, har bir davrdagi munosabatlar o'ziga mos ravishda ijtimoiy mavqe

jihatdan kimningdir yuqori darajada turishini taqazo etgan bo'lsa, ikkinchidan, insonlarning hayot kechirish tarzi, darajasi, farovonligi, baxtli turmush kechirishi shu yuqori mavqedagi shaxsga, uning turli fazilatlar va shaxsiy sifatlariga bog'liq bo'lganligida.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlatni adolatli boshqarishda yuzaga keldigan tahdidli ijtimoiy-siyosiy vaziyatni vujudga keltiradigan turli xavf-xatarlar hamda ularni oldini olish muammosi buyuk ajdodlarimizning ilmiga doir fakt va xulosalarida o'z aksini topgan. Rahbar o'z ortidan xalqni ergashtira olishida uchraydigan turli xil ziddiyatlar, tahdidlarni yuzaga keltiradigan manbalarni ildiz otmasdan uni oldini olish, unga nisbatan doimo ogoh, hushyor bo'lish, g'ofilikka yo'l qo'ymaslik, sergak bo'lish kabi kasbiy-shaxsiy fazilatlariga ega bo'lmog'i lozimligi haqidagi fikrlar alloma ajdodlarimizning siyosiy tafakkuridan keng o'rin olgan muhim jihatlardir.

Mutafakkir ajdodlarimiz ta'limotida, xalq ijodi mahsullarida adolatli va adolatsiz munosabatlarning yuzaga kelishi rahbar shaxsi, ya'ni shohga bog'liq ekanligi to'g'risidagi fikrlarni o'qiymiz. Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida insonlarning yaxshi hayot kechirishi boshqaruvchi, ya'ni rahbar shaxsiga bog'liq ekanligini, uning kasbiy va shaxsiy fazilatlar bu borada unga yordam berishini uqtiradi, hamda rahbar shaxsi uchun gumanistik, insonparvar xususiyatlarga ega bo'lish, yomon odatlardan voz kechish, boshqalarni yaxshi ishlarga ruhlantira olish muhimligi ta'kidlangan. Bu borada buyuk mutaffakir Abu Nosir Farobiyning «Davlatni aql-idrok bilan boshqarish-xalq boshiga tushgan xavf-xatarni kamaytirish va oldini olishdan iboratdir»[6], degan hikmatli fikrlarini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Buyuk ajdodlarimiz nazdida yurtga bo'ladigan ichki va tashqi xavf-xatarlarga nisbatan ogoh bo'lish kasbiy-shaxsiy fazilat muhim tamoyil darajasiga ko'tarilgan hamda ularning oldini olishning asosiy shartlaridan biri bo'lgan.

Abu Nasr Farobiy mamlakatga havf soladigan balo-ofatlarni oldini ola biladigan, basharti, shunday vaziyat yuz bergan taqdirda zudlik bilan uni bartaraf eta oladigan mamlakatnigina fozil, «ijobiy» deb hisoblagan. Bunday imkonga ega bo'lmagan yohud shunday bo'lishga harakat qilmaydigan, tahdidga nisbatan loqaydlik, mudroqlik kasaliga muhtalo bo'lgan mamlakatlarni alloma fozillar shahrining ziddi, ya'ni «johillar, benomuslar, beqarorlar shahri» deb atagan. Demak, buyuk ajdodlarimizning davlatni odilona va oqilona boshqarishda rahbar qanday kasbiy-shaxsiy fazilatlariga ega bo'lmoqligi kerakligini o'zlarining buyuk davlatlarni boshqarishdagi amaliy tajribalarida ko'rsatib berganlar. Bu tajribalar hozirgi zamon rahbarlari iuchun yuksak pedagogik maktab vazifasini bajaradi.

XI asrning yirik allomalardan biri YUsof Xos Xojib o'zining «Qutadg'u bilig», ya'ni «Saodatga boshlovchi bilim» asarida «Kishi qanchalik yuqori martabaga erishmasin, u baribir kamtar bo'lib qolishi lozim» degan g'oyani lgari suradi, ya'ni boshqaruvchi shaxs, adolatli bo'lishi lozimligi, tabiatan yaxshi niyatli, yuksak axloq sohibi, to'g'ri ishlar qilishi, farmonlarni adolatli ravishda chiqarishi kerak deb ta'kidlaydi. YUsof Xos Xojib: «Beklik muqaddaslik va poklikni talablar qatorining boshida turadi. Bek sog', hushyor, sergak bo'lishi lozim. Ular g'ofil bo'lsa, balo yondashadi. Qaysi bek xushyor bo'lsa, elini mustahkamlaydi, yov bo'ynini yanchib, uning ustiga balolar yog'diradi. YOv bo'ynini yanchib tashlashni istagan kishi tunda ham, kunduzi ham qulog'ini sog'-hushyor tutishi lozim. Hushyorlik tufayligina yovni engish mumkin. G'ofilik bekklik bog'ini buzadi»[7].

Rahbar faoliyati uning fazilatlarida «moddiylashadi». SHu ma'noda Sohibqiron Amir Temurning «Temur tuzuklari» kitobi biz uchun yuksak pedagogik manba hamdir. Buni kitobda bitilgan «Azmi qat'iy, tadbirkor, hushyor, mard va

shijoatli bir kishi mingta tadbirsiz va loqayd kishidan afzaldir»[8], degan xulosa yaqqol namoyon qiladi. Bu hikmat Buyuk inson, sarkarda, davlat rahbarining minglab odamlarni eng qiyin vaziyatlarda sinab ko'rib, aytgan dono xulosasi edi. Bugungi tushunchalarni qo'llasak, mana shu 5 fazilat – Sohibqiron o'z safdoshlaridan talab qilgan yuksak fazilatlar, bugungi iboralar bilan aytganda - Inson kapitali bo'lganligini ko'ramiz. Zero, bu besh fazilat egasiga bo'lgan rahbar xar doim o'z jamoasi timsolida yuksak fazilatli rahbar sifatida gavdalanadi va jamoani yagona maqsad sari jipslashtirib, buyuk ishlarni amalga oshirishga erisha oladi.

Masalan, boshqacharoq, texnologik yondashsak, 5 fazilatga ega 1 kishi shu fazilatlarini yo'q 1000 odamdan afzal, deyilmoqda. 1000:5=200. Demak, hatto bittagina fazilatga ega, masalan, hushyor kishi 200ta loqayddan afzal. 1 tadbirkor – 200 tadbirsiz odamdan afzal bo'lib chiqadi. CHunki bilimi past odam ertaga o'ziga, yuksak fazilatlariga ega bo'lmagan odam esa ham o'ziga, ham xalqi, vataniga zarar etkazadi va aksincha.

Amir Temur o'z atrofiga ana shu 5 fazilat sohiblarini to'plab, ularga rahbarlik qilib o'zining buyuk maqsadlariga erishdi. Demak, Sohibqiron o'z tajribasidan kelib chiqib, nafaqat o'z farzandu nabiralarini, balki buyuk davlatining har bir fuqarosini qat'iyatli, tadbirkor, hushyor, mard va shijoatli fazilatlariga ega bo'lishliklarini istagan. Amir Temur fikricha, saltanat ishlarida to'rt narsa: (1) kengash; (2) mashvaratu maslahat; (3) qat'iy qaror, tadbirkorlik, hushyorlik; (4) ehtiyotkor bo'lishga amal qilish lozim. YUqorida keltirilgan adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, bizning hududimizda yashab ijod etgan mutafakkirlar hamda davlat arboblarning boshqaruv, rahbarlik muammolariga bag'ishlangan asarlarida ijtimoiy voqealikka nisbatan psixologik yondashish, insonparvarlik g'oyalari va fazilatlar ustuvor etib belgilangan.

Ilmu adabiyot osmonida Zahiriddin Muhammad Bobur va uning farzandlari, ya'ni boburiylar sulolasi bir kakhshondir. Bobur, uning to'rt o'g'li va bir qizi – Humoyun, Komron, Askariy, Hindol va Gulbadan begim ham tarixda chuqur iz qoldirgan shoir, tarixchi, ilmu san'atni yaxshi o'rganib, o'zlashtirgan kishilar bo'lib etishdilar. Ulardan bo'lgan farzandlarning barchasi ota-bobolarining izidan borib, atqli shoir, adib va olimlar sifatida ilmu san'at rivojiga katta hissa qo'shdilar.«Boburnoma»da yozilishicha, Bobur o'z farzandlarining shaxsiy fazilatlar va sifatleri haqida hamisha qayg'urgan ekan. SHuning uchun u «Mubayyin» risolasini Humoyun va Komronga diniy masalalarni o'rgatish maqsadida nazmda yozadi. U Komronga yozgan maktubida bunday deydi: «Farzandi arshad va arjumandi saodatnashon Muhammad Komron Mirzo bahodirga salomi muhabbat anjomidan so'ng ulkim, ko'kalto'sh va ichkilaring bila sabaq o'qurg'a ruju' kelturub ermishsen. Bu jihatdan ko'ngulga surur va xotirga huzur etib na bisyor xushholliq yuz berdi. Tangri taolo dargohidin umidim borkim, jami'i qobiliyat va salohiyat bobida komil va mukammal bo'lub kamolg'a etgaysen»[9]. Ushbu parchaning o'zida ham Zahiriddin Muhammad Boburning farzandlarining shaxsiy fazilatlar va ahloqiy sifatleri shakllanganligiga munosabati yaqqol ko'rinib turadi. YA'ni, ota o'z o'g'liga islom dini asoslarini ataylab nasrda (sodda, tushunarli bo'lishi uchun) o'zi o'rgatgani bugungi otalarga ulug' bir ibratdir. Zero bugungi otalarning farzandlariga tarbiya maqsadida ajratayotgan vaqtlari hajmi mutlaqo kamlik qilmoqda.

Tahlil va natijalar. Biz tomonimizdan o'rganilgan adabiyotlar asosida va ta'lim tizimida boshqaruvning asosiy vazifalari hamda baholash faoliyatiga refleksiv yondashuvdan kelib chiqqan holda biz muvaffaqiyatli rahbarning kasbiy - shaxsiy fazilatlar, ahamiyatli ko'nikmalari va qobiliyatlarini belgiladik (1-jadval).

Muvaffaqiyatli rahbarning kasbiy-shaxsiy fazilatlarini, ko'nikmalari, sifatlarini va qobiliyatlari

Muvaffaqiyatli rahbarning kasbiy etakchi ko'nikmalari va sifatlarini	Muvaffaqiyatli rahbar fazilatlarini
Tashkilot rivojlanishi strategiyasini qurish ko'nikmasi, xodimlarni boshqarish metodlarini egallaganlik	Strategik rejalashtirish qobiliyati, moslashuvchanlik va i intuitsiya
Jamoadagi sog'lom psixologik muhitni tashkil etishni bilish	Hamfikrlar jamoasini shakllantirish qobiliyati
Kommunikativ kompetentlik, o'ziga ishonch, tashabbuskorlik va boshqalar	Tashkiliy va kommunikativ qobiliyatlar
Adolatli sanksiyalarni amalga oshirish, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishni bilish	Xodimlarning rivojlanishlari va o'z-o'zlarini amalga oshirishlari yordamida xodimlarning imkoniyatlarini to'liq amalga oshirish qobiliyati
Pedagog yutuqlarini baholashni bilish	Natijani intilishlar darajasiga bog'lash qobiliyati
Faoliyat natijasining zamonaviy ta'lim konsepsiyasi talablariga muvofiqligiga erishishni bilish	Barqaror pedagogik natijaga erishish qobiliyati
Psixologik farovonlikni ta'minlash nuqtai nazaridan pedagogni baholashni bilish	Pedagogik natijaga erishish vositalarini tahlil qilish qobiliyati
Pedagogning shaxsiy rivojlanishini baholashni bilish	Men-konsepsiyasidagi o'zgarishlar xususiyatini baholash qobiliyati
Pedagog tomonidan amalga oshiriladigan pedagogik o'zaro munosabat bolaning shaxsiy rivojlanishiga qanchalik yordam berishini baholashni bilish	YUqori ta'lim sifatiga erishish qobiliyati

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarga tayanib, rahbarlar maktabgacha ta'lim muassasasi shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarining motivatsion-qadriyatli komponentini ifodalovchi quyidagi ko'rsatkichlar ajratildi:

kasbiy faoliyatdan qoniqish;
pedagogik faoliyatga qobiliyatlarning rivojlanganligini o'z-o'zi baholashi;

kasbiy faoliyatga motivatsiyaning rivojlanganligi.

Kasbiy pedagogik faoliyatdan qoniqish (R.A. Zaxarova tomonidan ishlab chiqilgan metodika) o'z ichiga quyidagi ko'rsatkichlarni kiritadi:

- o'z ishiga qiziqishning rivojlanganlik darajasi,

Kasbiy rahbarlik pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini o'rganishning dastlabki natijalari (sifat foizi)

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
1	o'z ishiga qiziqishning rivojlanganlik darajasi	46,7%	55,7%
2	o'z pedagogik faoliyatidagi yutuqlardan qoniqish	53,7%	59,4%
3	o'z faoliyatidan ijodiy qoniqish	46,8%	48,4%
4	kasbiy javobgarlik rivojlanganligi darajasi	72,6%	67,3%
5	moddiy qoniqish	52,6%	64,4%
6	rahbariyat bilan o'zaro munosabatlardan qoniqish	58,3%	62,8%
7	hamkasblar bilan o'zaro munosabatlardan qoniqish	63,7%	62,1%
8	kommunikativ qoniqish	68,2%	78,7%
9	kasbiy faoliyatga intilish darajasi	76,8%	54,3%
10	Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining o'z mehnatidan qoniqishi umumiy ko'rsatkichi	59,9%	61,1%

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlaridan so'ng maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlar kasbiy-shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari motivatsion-qadriyatli komponentining rivojlanishini ifodalovchi mazkur jarayonlarning nazorat va tajriba guruhlaridagi nisbati

Kasbiy rahbarlik pedagogik faoliyatidan qoniqish darajasini o'rganishning qiyosiy natijalari

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi boshi yakuni		Nazorat guruhi Boshi yakuni	
1	o'z ishiga qiziqishning rivojlanganligi darajasi	46,7%	85,5%	55,7%	74,2%
2	o'z pedagogik faoliyati yutuqlaridan qoniqish darajasi	53,7%	63,5%	59,4%	61,3%
3	o'z faoliyatidan ijodiy qoniqish	46,8%	76,1%	48,4%	56,4%
4	kasbiy mas'uliyatning rivojlanganligi darajasi	72,6%	85,1%	67,3%	71,2%
5	moddiy qoniqish	52,6%	71,6%	64,4%	67,3%
6	rahbariyat bilan o'zaro munosabatlardan qoniqish	58,3%	78,5%	62,8%	68,8%
7	hamkasblar bilan o'zaro munosabatlardan qoniqish	63,7%	84,7%	62,1%	64,4%
8	kommunikativ qoniqish	68,2%	81,6%	78,7%	78,8%
9	kasbiy faoliyatga intilish darajasi	76,8%	65,7%	54,3%	55,3%

10	Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarining o'z mehnatidan qoniqishi umumiy ko'rsatkichi	59,9%	76,9%	61,1%	66,7%
----	--	-------	-------	-------	-------

Shunga ko'ra, pedagogik tajriba-sinov natijasida olingan natijalarning ishonchliligi hamda o'tkazilgan tadqiqotning yakunlanganligini tasdiqlanganligini ta'kidlash mumkin. Ishonchlilik pedagogik tajriba-sinovning nazorat-baholash va ta'kidlovchi bosqichlari natijalarini statistik taqsimlash medianalarining nomuvofiqligi metodini qo'llashga asoslanadi. Ziddiyatsizlik tadqiqotning tajriba-sinov barcha bosqichlarining (ta'kidlovchi, rivojlantiruvchi, nazorat-baholash) ichki mantiqiga asoslangan.

Xulosa va takliflar. Mavzu bo'yicha xulosa va tavsiyalar quyidagidan iborat :

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyati-ta'limiy, tadqiqotchilik va boshqaruv sohasida samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarga, shaxsiy-ijtimoiy ahamiyatli sifatlarga ega bo'lish, aniq va nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olish, o'z-o'zini boshqarish va har bir xatti-

harakati uchun mas'uliyatni his etish bilan bog'liq kasbiy-shaxsiy tayyorgarlik darajasi kerakligi aniqlandi.

2. Tadqiqot natijalari asosida ta'lim muassasalari rahbarining liderlik ko'nikmalari asosida samarali boshqaruv faoliyatining tashkiliy-me'yoriy asoslari, metodologik asoslari, boshqaruv faoliyati algoritmi va mezonlarining kognitiv tahlili tasniflandi.

3. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbarlarining pedagogik jarayon holati to'g'risida ishonchli axborotlar to'plash, qayta ishlash va ob'ektiv baholash, boshqaruv faoliyati maqsadini belgilash, oldindan ko'rish (anglash) va rejalashtirish, kadrlar tanlash va joy-joyiga qo'yish, jamoa faoliyatini nazorat qilish va muvofiqlashtirish, rivojlanish moyilligi va dinamikasini aniqlash yillar davomida shakllangan mavjud ish tajribasini e'tiborga olish maqsadga muvofiqligi xulosalandi.

ADABIYOTLAR

1. Абрамова И.Г., Белякова Л.Ю. Управленческая компетентность. В помощь руководителю дошкольного образовательного учреждения. - СПб.: Пресс, М.: Изд-во АСТ 2003. - 84с.
2. Абраухова В.В. Инновационные подходы в деятельности учреждения дополнительного образования как средства его развития. Автореф. дис. канд. пед. наук. Ростов н/Д., 1997. - 23с.
3. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -М.: Наука, 2000.-335 с.
4. Танкидий тахлил, катъий тартиб интизом ва касбий-шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. - Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йилнинг 14 январида мамлакатимизнинг 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. Б. 6.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида
6. Фаробий А.Н. Фозил одамлар шаҳри.-Т.,1993.
7. Юсуф Хос Ҳожиб. Кутадғу билиг. –Т., “Фан”
8. Амир Темур тузуклари. –Т., 1996. 31-бет.
9. Бобур оиласида фарзанд тарбияси. Доктор Шафика Ёрқин. <http://www.e-tarix.uz/maqolalar/691-maqola.html>

UDK:37.0.371:1.159.9

Nafisa XOLMURODOVA,

Osiyo xalqaro universiteti, Psixologiya va pedagogika yo'nalishi magistranti

Temir OLIMOV,

Pedagogika fanlari buyicha falsafa doktori (PhD) dots.

O'QUVCHILARNI TARBIYALASHDA OILA, MAHALLA, MAKTAB HAMKORLIGI KONSEPSIYASI TADQIQI

Annatsiya

Ushbu maqolada o'quvchilarning tarbiyalashda oila, mahalla, maktab hamkorligida yosh o'quvchilarni tarbiyalash bir zanjir asosida fikri va tafakkurini rivojlantirish, bilim, kunikma, malakasini shakllantirish vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash xususida so'z yuritiladi. Shuningdek zamonaviy ta'lim qaysi sohada bo'lmasin insonga o'zi va uni o'rab turuvchi olam haqida bilim beruvchi, yashashni o'rgatuvchi, ushbu bilimlar asosida jamiyat taraqqiyoti uchun egallagan kasbini mukammal bilishga undovchi va rivojlantiruvchi kabi yagona maqsadlarga erishish mumkinligi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: Indived, shaxs, o'smir farzand, balog'at yosh, munosabat, tasavvur, ijobiy qiziqish, direktivlik, avtonomlik, beqarorlik, xususiyat.

RESEARCH OF THE CONCEPTION OF FAMILY, NEIGHBORHOOD, SCHOOL COOPERATION IN THE EDUCATION OF STUDENTS

Annotation

This article talks about the development of thoughts and thinking, the formation of knowledge, skills, and skills in the spirit of love for the motherland, based on the chain of education of young students in the cooperation of the family, neighborhood, and school. Also, it is researched whether modern education is in any field, and it is possible to achieve single goals such as giving a person knowledge about himself and the world around him, teaching him how to live, and encouraging him to master and develop his profession for the development of society based on this knowledge.

Key words: Individual, personality, adolescent, adulthood, attitude, imagination, positive interest, directiveness, autonomy, instability, trait.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ СЕМЬИ, СОСЕДА, ШКОЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ОБРАЗОВАНИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье говорится о развитии мысли и мышления, формировании знаний, умений и навыков в духе любви к Родине, на основе цепочки воспитания студенческой молодежи в сотрудничестве семьи, соседства, школы. Также исследуется, есть ли современное образование в какой-либо области, и возможно ли достижение единых целей, таких как дать человеку знания о себе и окружающем мире, научить его жить, побудить его осваивать и развивать свою профессию. для развития общества на основе этих знаний.

Ключевые слова: Личность, личность, подросток, взрослость, установка, воображение, позитивный интерес, направленность, автономия, неустойчивость, черта.

Kirish. Bilim olish - bu maqsad emas, balki hayotda maqsadga aylangan strategiyani amalga oshirishga qaratilgan vositadir. Zamonaviy dunyoning innovatsiyalariga moslashish, doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash va uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish jarayonlarida faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish oliy ta'lim muassasasi pedagogini muhim kasbiy vazifasi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'lumki, dastlab psixologiyaga "kreativlik" (creativity) atamasini 1922 yil Rey M.Simpson «American Journal of Psychology» jurnalida amerikalik maktab va kollej o'quvchilarini tugri fikrlashini aniqlashga bag'ishlangan tadqiqot ishida bergan [1].

M.M.Akeshova, N.M.Akeshova, A.S.Seitbekkызы [2], L.Yu.Koroleva, M.A.Xolodnaya va boshqa olimlar tomonidan o'quvchilarda psixologik-pedagogik asoslari aniqlangan. B.Jefrey i A.Kraft [3], J. Rinkevich, V. Glaveanu, Z.Sierra va L.Tanggaard (V.Glaveanu, Z.Sierra, L.Tanggaard) [4] o'quvchilarda nafaqat intellektual potentsialni, balki motivatsiya, emotsiya, estetik rivojlanish darajasi,

ekziztentsial, kommunikativ parametrlar va kompetentlik bilan ham bog'liq bo'lgan tizimli psixik ta'limligini aniqlagan.

Shunga muvofiq —Oila, mahalla, maktab hamkorligi Konsepsiyasini amalga oshirish jarayonida oilaning quyidagi vazifalari belgilab qo'yilgan:

oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnatish bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vataniga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxor bo'lishni ta'minlash; oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a'zolarining o'z huquq va burchlarini anglab yetishlarini va ularga rioya qilishlarini ta'minlash;

farzandlariga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash;

bozor munosabatlariga mos bo'lgan kasb-hunar o'rgatish, iqtisodiy tushunchalarni farzandlar ongiga singdirish; bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy muhitni yaratish;

bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish; istiqloq g'oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash;

bolalarning bo'sh vaqtlarini pedagogic nuqtai nazardan kelib chiqib umumli tashkil qilish, ularga qo'shimcha ta'lim berish; farzandlariga mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini yaratish; o'z farzandlarining maktab, mahalla, davlat va jamiyat oldidagi burchlarini to'la ado etishlari uchun oilada mas'uliyatli bo'lish;

ota – onalar o'zlarining pedagogik va psixologik bilim saviyalarini doimo oshirib borish;

bolalarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma'naviy-axloqiy tomonlarini shakllantirish; oilada milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha yo'nalishlarini uyg'un holda bosqichma-bosqich amalga oshirishga mas'ullikni ta'minlash; sanitariya-gigiyenik, ekologik ko'nikmalarni singdirish, diniy aqidaparastlik, giyohvandlikka qarshi tarbiyani amalga oshirish;

oila, maktab va mahalla oldida o'z farzandlarining barcha xatti-harakatlari uchun javobgardir; sog'lig'ida va aqlida nuqsonlari bo'lgan farzandlarga hayot talablariga mos ravishda bilim va kasb-korlik berishdan iborat. Ota-onaning farzand oldidagi burchi, o'zbekona ta'bir bilan aytganda farzandga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'lga topshirib savodini chiqarish, ilmiy, kasb-hunarli qilish, oilali va uyli-joyli qilishdan iboratdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida muammoga doir pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlar va monografiyalar tahlil qilindi. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun analitik usul, qiyosiy tahlil, pedagogik ko'zatuv, suhbat, anketa, intervyu, pedagogik tajriba, matematik-statistik tahlil, natijalarni umumlashtirish usullaridan kompleks foydalaniildi.

Kichik maktabgacha yoshidagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, jamoaviy munosabatlarda ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat kursatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi. Jamoaviy munosabatlarda ular axloq meyorlarini anglashi, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Uzbek tilining izohli lugatida "jamo'a - (arabcha - birlashma; uyushma; guruh) muayyan, bir xil ish bajaruvchi kishilar guruhi"[1] sifatida tavsiflangan.

Jamoaviy munosabatlar - odamlarning uzaro yaqinligi va hamkorligi asosida shakllangan, dunyo xalqlari madaniyatida tarixan shakllanib kelgan ijtimoiy birlikni anglatuvchi tushuncha bulib, Pedagogika ensiklopediyasida "Jamoaviylik (arabcha birlashma; uyushma; guruh) - 1) yagona jamiyat va kishilar uchun foydali maqsad, faoliyatga kura birlashgan, jamiyat va kishilar manfaatini ko'zlaydigan kishilarning tashkiliy guruhi; 2) kishilarning qadimiy uyushuv shakli"[3] tarzida talqin qilingan.

"Individ" tushunchasi pedagogik lugatda "lot. individuum - bulinmas manosi anglatib, mustaqil, aql ato etilgan mavjudot sifatidagi inson" [4] sifatida tarflanadi. Shuningdek, u uzini uzi idora etishi mumkinligi, lekin shu bilan birga ularning tashqi munosabatlarida umuminsoniy qadriyatlarini eltuvchi ham hisoblanishi qayd etiladi.

"Individuallik" - yuqoridagi ikkala tushunchaga nisbatan torroq tushuncha bulib, u konkret odamni boshqa bir konkret odamdan farqlovchi barcha uziga xos xususiyatlar majmuini uz ichiga oladi. Ushbu tushunchaning "Uzbek tilining izohli lugati"da "individda xoslik, individda oid xatti-harakat" [1] manolarini anglatishi kursatilgan.

Shaxs, bir tomondan, malum bir individni hayot faoliyati subekti sifatida individual xususiyatlar va ijtimoiy sifatlarini birligini kursata, boshqa tomondan, shaxs deganda individning ijtimoiy xususiyatlari, unga birlashtirilgan, malum bir kishining boshqa insonlar bilan tugridan-tugri va bilvosita

uzaro tasiri jarayonida shakllanadigan hamda muloqot, bilish, faoliyat obekti bulgan ijtimoiy xususiyatlari tushuniladi.

Jamoaviy munosabatlarda kichik maktab yoshidagi uquvchilarning ijtimoiy-madaniy alaptatsiyasini rivojlantirishda ularni pedagogik-psixologik qullab-quvvatlash quyidagilarda uz ifodasini topadi:

1. Pedagogik qullab-quvvatlash jarayonida uquvchilar jamoasining barcha azolariga uqituvchi tomonidan bir xilda yordam kursatiladi. Pedagogik qullab-quvvatlash davomida uqituvchi jamoa azolarining gender xususiyatlarini alohida hisobga olgan holda ugil va qiz bolalarga uziga xos tarzda yordam kursatishi, ularning har biriga xos bulgan xususiyatlarni hisobga olgan holda qullab-quvvatlashning xarakterini belgilashi lozim. Bu jarayonda pedagoglar uquvchilar jamoasi bilan birgalikda muayyan masalaga oid qarorlarni qabul qilishi, muammolarga yechim izlashi, vujudga kelgan vaziyatlarni obektiv baholay olishlari muhim ahamiyatga ega.

2. Kichik maktab yoshidagi bolalar jamoasi bilan ishlash jarayonida uqituvchi tayyor modellar asosida bolalarning faoliyatini tashkil etishga emas, balki jamoaning umumiy tavsifidan kelib chiqqan holda pedagogik jarayonlarni tashkil etishi kerak. Jamoaviy munosabatlarda pedagoglar kichik maktab yoshidagi uquvchilar jamoasini pedagogik jihatdan samarali kullab-quvvatlash uchun ularning uziga xos xususiyatlarini tashxislash metodikalaridan foydalangan holda aniqlab olishlari muhim ahamiyatga ega.

3. Kichik maktab yoshidagi uquvchilar jamoasi bilan ishlash jarayonida uqituvchilar ularni mustaqil bilim olish, loyihalar ustida ishlash, birgalikda kichik tadqiqotlar utkazishga unday olishlari zarur. Chunki pedagogik qullab-quvvatlashning asosiy vazifasi bolalar jamoasini bilim olish, urganish, ijtimoiy munosabat tajribalarini tarkib toptirishga yonaltirishdan iborat.

4. Uqituvchilar jamoada soglom ijtimoiy hamda axloqiy meyorlar darajasidagi Uzaro munosabatlarni shakllantirish, kommunikativ madaniyat talablarini, ijtimoiy madaniyatga doir talablarni va muloqot uslublarini kichik maktab yoshidagi Uquvchilarga Urgatish metodikasini Uzlashtirgan bulishi lozim.

Tahlil va natijalar. Oila maxalla va maktab bilan xamkorlikda o'quvchilarni tahlil qilish bizga ikkita asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish uchun xizmat qiladi:

-ravonlik: ma'lum bir vaqt oralig'ida ko'plab fikrlarni ishlab chiqarish qobiliyati;

-o'ziga xosligi: aniq, taniqli, umum e'tirof etilgan, oddiy yoki qat'iy belgilanganidan farq qiluvchi g'ayrioddiy, nstandart g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;

-sezuvchanlik: g'ayrioddiy detallarga sezgirlik, qarama-qarshilik va turli xil noaniqliklar, tezda bir fikrdan ikkinchisiga o'tishga tayyorlik;

-mo'tadillik: g'ayritabiiy kontekstda ishlashga tayyor bo'lish, ramziy, birlashtiruvchi fikrlashga moyillik, oddiy va murakkab sharoitda ko'rish qobiliyati;

-rivojlanish: paydo bo'lgan g'oyalarni batafsil ishlab chiqish, ularni sath va quyi tizimlarga aylantirish qobiliyati;

-to'xtashga qarshilik: bir xillikka qarshilik ko'rsatish, ya'ni muammoni yechish jarayonida kelib tushayotgan turli informatsiyalar andozalariga qarshilik ko'rsatish.

-noaniqlik: stimuldin mustaqil mantiqiy reaksiyagacha bo'lgan qobiliyat;

-ko'p vazifalilik: Bir vaqtning o'zida bir nechta loyihalarda ishlash qobiliyati;

-samaradorligi: mahsulotning yaroqliligi, ularning foydasi, mahsulotning maqsadli auditoriyasi tomonidan yangi, noyob, original bo'lishi haqidagi idrok;

-o'quvchilarni ongi va tafakkurini rivojlantirishda oilaning o'rni;

-o'quvchilarni xayotga bulgan kizikishini oshirishda maxallaning o'rni;

-o'quvchilarda bilim kunikma malakasini oshirishda maktabning o'rni.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalaridan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, rivojlanishidan ortda qolgan bolalardagi turli kamchiliklarini bartaraf etishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslublarini ishlab chiqish va uni ta'limga joriy etish lozim. Rivojlanishidan ortda qolgan bolalarni uqitishda ta'limning differentsial va integratsiyalashgan turini joriy etilishi tarbiyalanuvchilar uchun ham anchagina samarali jarayondir. Sababi tarbiyachi qisqa davr ichida hech bir qiyinchiliksiz tarbiyalanuvchilarga ko'proq ma'lumot bersa, tarbiyalanuvchilar esa kengroq bilm oladilar, ularning fikirlash qobiliyatlari yanada usadi. Bolalar fanlar va mavzular, darslikdagi bulimlar orasidagi bir biri bilan boglanish hamda tuldirilishlarni yaxshi, tez anglab oladilar. Bolalarni o'z vaqtida aniqlash, ularning kamchiliklarini tugri va aniq tashxislashtirish, maxsus uqitish, bolalarni uqitish va tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishishga imkon beradi hamda

bolalarning kelajakda rivojlanishi va maktab talimida muvaffaqiyatli uqishi uchun yetarli shart sharoit yaratadi.

Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarini namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi.

Tarbiyada eng muhim vosita bu mehr va shirinso'zlik bilan tarbiyalashdir. Bu ikki vosita bir bo'lib, bolani shakllantiradi. Shu jumladan, ta'limni ham g'azab va jazolash bilan amalga oshirmagan ma'qul. Zero, zo'rlab berilgan ta'lim bola xotirasidan tezda o'chib ketadi. Oqibatda uning shu sohaga nisbatan qiziqishi so'nishi mumkin. Bundan ko'rinadiki, ta'limning avvali ham yaxshi tarbiyadan boshlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – Рига, 1999. – 200с.
2. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. М.: Московской психолого-социальный институт. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 400с.
3. Философия: Энциклопедический словарь. — М.: Гардарики. Под редакцией А.А.Ивина. 2004. Большой психологический словарь. — М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003.
4. Большой психологический словарь. - М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003.
5. Simpson Ray M. - The American Journal of Psychology - Vol. 33 - 1922 - pp. 234-243
6. Akeshova M., Akeshova N., Seitbekkyzy A. Psychology-pedagogical bases of creativity development // Science and world. - 2016. - №2. - Т.3. - P. 37
7. <http://acrobatiq.com/what-is-blended-learning-in-higher-ed-six-definitions-from-thought-leaders/>
8. <https://campustechnology.com/articles/2016/10/12/55-percent-of-faculty-are-flipping-the-classroom.aspx>
9. <https://nowtoronto.com/lifestyle/class-action/how-virtual-reality-is-changing-post-secondary-education/>

Yashnar XUDAYBERGANOV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: yashnar5@mail.ru

O'zbekiston xalqaro Islom akademiyasi dotsenti, ps.f.n. X. Alimov taqrizi asosida

RELIGIOUS AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF VERBAL AGGRESSIVENESS

Annotation

This article describes the psychological and religious value determinants of identifying signs of verbal aggression. The religious criteria for verbal aggressiveness presented in works on the topic of spiritual education and the unique method of approaching them are studied. The difference and connection between the criterion of religious phenomena and scientific psychological criteria is comparatively analyzed. Recommendations are given on the application of the methodological arsenal called "psychological methods" in harmony with the religious value determinants of the elimination of verbal aggression.

Key words: Verbal aggression, determinant, religious value, psychological, active, passive, direct, indirect, touchiness, suspicion, guilt.

РЕЛИГИОЗНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ

Аннотация

В данной статье описывается психолого-религиозное значение детерминант выявления признаков вербальной агрессии. Изучены религиозные критерии вербальной агрессивности духовного воспитания, и своеобразный метод подхода к ним. Сравнительно анализируется различие и связь между критерием религиозных явлений и научно-психологическими критериями. Даны рекомендации по применению методологического арсенала под названием «психологические методы» в гармонии с религиозно-ценностными детерминантами ликвидации вербальной агрессии.

Ключевые слова: Вербальная агрессия, детерминантная, психологическая, духовная воспитанность, активная, пассивная, прямая, косвенная, обида, подозрительность.

VERBAL AGGRESSIYANI TADQIQ QILISHNING DINIY-PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada verbal agressivlikni aniqlashning psixologik va diniy qadriyatli determinantlari izohlanadi. Ruhiiy tarbiya mavzusidagi asarlarda keltirilgan verbal agressivlikka oid diniy mezonlar va ularga yondashuvdagi o'ziga hos uslub o'rganiladi. Diniy fenomenlar mezon bilan ilmiy psixologik mezonlar orasidagi farq va bog'liqlik qiyosiy tahlil qilinadi. Verbal agressivlikni bartaraf etushning diniy qadriyatli determinantlari bilan "psixologik metodlar" deb atalgan metodik arsenalni uyg'unlikda tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Verbal agressivlik, determinant, diniy qadriyat, psixologik, ruhiy tarbiya, aktiv, passiv, bevosita, bilvosita, ozorlanish, shubhalanish, aybdorlik hissi.

Kirish. "Agressiya (lotincha agredi – "tashlanmoq" so'zidan) jismoniy yoki psixologik zarar, shikast yetkazish yoki birovni yo'qotishga yo'naltirilgan individual yoki jamoaviy xulq-atvor, harakat"[1] ma'nosini anglatadi. A. Bass agressivlik ko'rsatkichlarini[2] amalga oshirish shakli, holati va ko'rinishidan kelib chiqib uch mezon asosida toifalardi:

1. Jismoniy – og'zaki shaklda;
2. Aktiv – passiv holatda;
3. Bevosita – bilvosita ko'rinishda.

Natijada ularning o'zaro kombinatsiyasidan A. Bass ta'rifidagi agressiyaning sakkizta alohida toifasi kelib chiqadi. A. Bass va E. Darkining agressiyaning o'lchash testi respondentning agressivlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Odob-axloq mavzusi sharq mutafakkirlari tomonidan chuqur va keng qamrovda o'rganilgan. Odob-axloq mavzusi yoritilgan asarlarni:

Imom Buxoriyning "Al-adab ul-mufrad", Imom Abdulloh ibn Imom Nasoiyning "Amali yavmi val-layla" asarlari kabi faqat odob-axloq mavzusidagi hadislariga to'plangan asarlarga;

Imom Abu Zayd Dabbusiyning "Al-amad al-aqso" asari kabi odob-axloqqa tegishli amaliy hikmlarga e'tibor qaratilgan asarlarga;

Abu Nasr Forobiyning "Orou ahli Madinatil fozila", "Al-Odob al-mulukiyya", Ibn Sinoning "Risalatun fil hikmati", "Kitobut-toyr", "Asrorus-solati", "Al-Insof" asarlari kabi odob-axloq tarbiyasiga oid asariga;

Hakim Termiziyning "Ar-Riyoza va adabun-nafs", Muborak Marvaziyning "Kitobuz-zuhd", Abu Homid G'azzoliyning "Ihyou ulumiddin", Zahiriddin Muhammad Boburning "Risolai volidiya" asarlari kabi oyat va hadislariga tayanib tasavvuf nuqtai nazaridan, ruhiy tarbiya falsafasi yoritilgan asarlarga;

hamda Abul Hasanot Haydarobodiyning "Zujajat al-masobih", Zafar Ahmad Usmoniy Tahonaviyning "E'lous-sunan" asarlari kabi odob-axloq mavzusidagi hadislar bilan boshqa mavzularni ham qamrab olgan asarlarga toifalash mumkin.

Oyat va hadislariga tayanib tasavvuf nuqtai nazaridan, ruhiy tarbiya falsafasi yoritilgan asarlar Movarounnahrda Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband, Abdulxoliq G'ijduvoni, Xoja Ahror Valiy, Xoja Ahmad Yassaviy kabi ko'plab mutasavvufimiz tomonidan yozilgan va dunyoda shuhrat qozonishganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. A. Bass va E. Darkining agressiyaning o'lchash testi respondentning sakkizta alohida toifa

bo'yicha jismoniy va verbal agressivlik darajasini aniqlaydi. Ushbu test ko'rsatkichlaridan verbal agressiyaga oidlarini mazmunan o'rganib chiqamiz.

Verbal agressivlik: og'zaki, aktiv va bevosita tarzda amalga oshiriladi –og'zaki haqorat qilish yoki boshqa odamni kamsitish – “bu ko'rsatkich agressivlikning so'zlar orqali – birovga tahdid qilishning odamlarga hos bo'lgan: baqirish, qo'pol haqorat qilish yoki agressivlikkor kayfiyatini boshqacha intonatsiya, ovoz tembri kabilar orqali ifoda etilishini bildiradi. Bunday holda, so'zlar har doim ham amaliy harakatlarga ko'chmaydi”[3];

Ozorlanish: og'zaki, aktiv va bilvosita tarzda amalga oshiriladi – birov haqidagi tuhmat yoki g'iybatni tarqatish – “ushbu o'ldiruv birovning munosabatini aks ettiradi. Shuningdek, bunday harakatlar(so'zlar), aslida, amalga oshirilgan(aytilgan) bo'lishi ham, yoki inson o'ziga nisbatan qasddan yoki qasd qilmasdan hamla qilingan deb o'ylashi ham mumkin”[4]. Ozorlangan kishisi haqida tuhmat yoki g'iybat tarqatilishi kuzatiladi;

Shubhalanish: og'zaki, passiv va bevosita tarzda amalga oshiriladi – birov bilan gaplashishdan, uning savollariga javob berishdan bosh tortish va b. –ushbu ko'rsatkich odamlarga, hatto do'st va qarindoshlariga nisbatan ham o'ta ishonchsizlik va shubha bilan qaralishini, shu sababli unga atrofida qilgan pand bergandek, firib qilgandek tuyulishini ko'rsatadi. Shubhalanish holatida birov bilan gaplashishdan, uning savollariga javob berishdan bosh tortish kabilar kuzatiladi.

Aybdorlik hissi: og'zaki, passiv va bilvosita tarzda amalga oshiriladi – “majburiyatdek qarash mumkin bo'lgan, qanday qilish/aytish/o'ylash/his qilish kabi ba'zi ichki ko'rsatmalarga rioya qilmaganimizda, biz o'zimizni aybdor his qilamiz. Bunday ko'rsatmalarning ba'zilarini o'zimiz shakllantiramiz, boshqalari esa jamiyat, qarindoshlar (ko'pincha ota-ona) tomonidan belgilab beriladi. Bu tuyg'u odatda odamga bosim o'tkazadi, o'zini qadrlash hissini tushiradi va butun hayotimizda tom ma'noda iz qoldiradi”[5]. Aybdorlik hissi holati bo'lganida boshqalarni ham aybdor ekanini his qilib taskin topishga moyillik ortadi va birovni muayyan faoliyati qoralanganda uni izohlash yoki uning faoliyati haqida tushuntirish berishdan bosh tortish kuzatiladi.

Tahlil va natijalar. A. Bass agressivlikni uch o'ldiruv (mezon) asosida toifalab, namoyon bo'lish shaklini jismoniy va verbal ko'rinishda ekanini e'tirof etadi. Ulardan verbal agressivlikni ham A. Bass to'rt toifaga ajratadi:

Verbal agressivlik; Ozorlanish (Обида); Shubhalanish; Aybdorlik hissi.

Islom qadriyatlarini nuqtai nazaridan barcha mavzular kabi ushbu – verbal agressivlik mavzusiga ham savob yoki gunoh mezon bilan yondoshiladi. Ibn Abbos, Ibn Mas'ud va Ibn Umarlarning so'zlaridan xulosa qilib Abu Tolib Makkiy sanagan o'n yettita gunohi kabiranining: “To'rttasi tilga tegishli: yolg'on guvohlik berish; pokdemon ayolni badnom qilish; g'amus qasam, ya'ni u tufayli botil haqqa, haq botilta aylanadi yoki bir mo'minning moli nohaq tortib olinadi, garchi u mol arzimasi misvok bo'lsa ham. Bu qasam jahannamga tortuvchi bo'lgani uchun ham “g'amus” deb nomlandi; sehr (Insonni va boshqa jismlarni asl xilqatidan o'zgartirib ko'rsatadigan gap sehrdir)”[6].

Verbal agressivlik mezonlarini mazkur gunohi kabiralarga qiyoslansa ularning farqi ma'lum bo'ladi. Ular orasida A. Bass sanagan shubhalanish va aybdorlik hissi kabi passiv ko'rsatkichlarga munosabatni topilmaydi. Islom qadriyatlarida kishi salbiy munosabatda bo'lgan odam haqida aytilgan yomon gapni rad qilmaslik imonning zaifligidan

hisoblanadi, unga yaxshi muomala qilmaslik esa (aybdorlik hissi) – beodoblik sanaladi.

“Ithou ulumid-din” asarining “Muhlikot” (Halokatga olib boruvchi ofatlar) qismidagi “Til ofatlari” bobida keltirilgan Imom G'azzoliy tasnifidagi yigirmata til ofati bevosita yoki bilvosita amalga oshirilishi farqlanmagan. Shu sababli ular shaklan A. Bassning agressivlik va ozorlanish toifalariga muvofiq keladi. Mazkur bobdagi hadislar verbal agressivlikni bartaraf etishga qaratilgan.

Muallif avval jim turishning qadri va gapirishning xatarlariga oid hadislar keltiradi. Chunki kishi og'zaki agressivlikni bartaraf etishi, yaxshi muomala qila olishi uchun gapini gapirishdan avval uni tahlil qilishi, o'ylab ko'rishi lozim bo'ladi. Gapini o'ylab olish uchun esa bir muddat jim to'xtab turish ko'nikmasi talab etiladi:

“Aqaba ibn Amr aytadi: “Najot nimada, ey Rasululloh? – deb so'radim.

– Tilingni tiy, uyingni keng qil va xatolaring uchun yig'la, dedilar Rasuli akram” (Termiziy rivoyati)”.

O'spirinning har bir nojo'ya gapi ortidan, tabiiyki, agressiv holat kelib chiqadi. Shu bois sukut saqlash yoki tilni tiyish qadriyatining agressivni bartaraf etishga ijobiy ta'siri katta ekan alohida izoh talab qilmaydi. Aslida diniy ildizdan kelib chiqqan bu qadriyatning hozirda umuminsoniy qadriyat darajasida ommalasganining sababi ham uning ijtimoiylashuvda muhim o'rin tutishidan. Lekin gapirmaslikni iloji bo'lmaganida nima qilsin? Gapirishi zarur bo'lganida kishi nimaga ahamiyat berishi haqidagi Muhammad (s.a.v.) tavsiyalari quyidagi hadisda bayon qilinadi:

“Payg'ambar (s.a.v.) aytdilar: “Mo'minning tili qalbida. Agar biror narsani gapirishni xohlasa, qalbi bilan o'ylaydi, so'ng tiliga chiqaradi. Munofiqning tili qalbidan tashqarida, xayoliga kelgan narsani tiliga chiqaradi, qalbi bilan o'ylamaydi” (Xaroiy rivoyati)”[7]. Bu o'rinda “qalbi bilan o'ylash” deganda – gapiradigan gapini his qilish, ijobiy hissiyot bilan gapirish ma'nosi ham tushuniladi.

Imom G'azzoliy yolg'on so'z, yolg'on qasam, yolg'on va'da, g'iybat, chaqimchilik, riyo, munofiqlik, buzuqlik, shubha-gumon, botilga sho'ng'ish, xusumat, mahmadanalik, ichiqoralik, o'zni oqlayverish, haqorat kabi ofatlar haqida mulohaza yuritib, “...barchasi til orqali sodir bo'ladi. Til bu yomonliklarni go'yo o'z vazifasidek bajaradi, hatto qalb undan halovat topganday bo'ladi. Lekin bu shaytondandir. Bu aldovlarga uchgan kishi tilini tiyishga kuchi yetmaydi”.[8] – deya ta'riflaydi.

G'azzoliyning behuda gap, mahmadonalik, vaysaqilik, beodob ashula va buzuq she'r, tilyog'lamalilik, maqtov va takalluf kabi til orqali orttiriladigan gunohlar toifasi A. Bass belgilagan chegaradan biroz kengroq ekanini ko'rsatadi. G'azzoliy tasnifida, o'zgaga yomon munosabatni ifoda etmagan holatda ham ortiqcha gapning o'zi, o'zganing xotirjamligini buzgani, vaqtni zoye qilgani sababidan gunoh sanalib, qaysidir ma'noda agressiya toifasiga kiritilmoqda. Ayniqsa, tilyog'lamalilik, maqtov va takalluf toifalari birovga shaklan yoqimli tuyulsa-da, uning uchun ta'sir oqibati zararli ekanidan ulardan qaytariladi.

Shu o'rinda A. Bass bilan imom G'azzoliyning toifalash mezonlaridagi asosiy farq kuzatiladi: A. Bass muloqot jarayoni sabablaridan kelib chiqib agressivlik ko'rsatkichlariga ajratgan bo'lsa, imom G'azzoliy muloqot oqibatidan kelib chiqadigan zararlar asosida toifalagan. G'azzoliyning hadislar asosida o'rganilgan botil so'zlarga berilish, bahu jadal, xusumat, so'kish, behayolik, masxaralash va istehzo, la'natlash, sirni ochish, g'iybat, chaqimchilik kabi toifalari A. Bassning shkalalariga yaqinroq deyishimiz mumkin.

“Behuda gap – gapirmasang sen gunohkor bo'lmaydigan gap. “Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytganlar: “Er

kishining islomi behuda narsalarni tark qilish bilan go'zal bo'ladi" (Termiziy rivoyati)[9]. Agar behuda gap – foydasiz narsalarni gapirish bo'lsa, mahmadonalik avvalgisidan foydali maqsadni lo'nda aytilish mumkin bo'lganida keragidan ortiq tafsilotlar bilan bezalishidir.

“Amr ibn Diynor aytadi: “Bir kishi Payg'ambar alayhissalom huzurlarida ko'p gapirib yubordi. Rasuli akram unga:

- Tilingning oldida nechta parda bor? - dedilar.

- Ikki labim va tishlarim, - dedi u.

- Seni ko'p gapirishdan to'sishga shular kifoya emasmi?" (Ibn Abu Dunyo rivoyati)"[10]. Mahmadonalik verbal agressiya natijasi emas, balki sababi bo'lgani uchun A. Bassning toifalariga kiritilmagan. Shuningdek, botil so'zlariga berilish (kishi ichkilik kabi aysh-ishratlarni gapirish) verbal agressiya sanalmaydi.

Bundan tashqari haddan ortiq hazil-huzul, beodob ashula va buzuq she'r, maqto'v va tilyog'lamalilik qilish (bir-biriga dushman ikki taraf o'rtasida taraddudlanib, ikkisinin yonida faqat o'ziga yoqadigan so'zlarni ikkiyuzlamachilik bilan aytish) hamda vaysaqilik va takalluf (jumlalarini qofiyalab, gap orasida baytlar keltirish va shu bilan so'zga chechanligini ko'rsatish) kabilar verbal agressiya sanalmasa ham imom G'azzoliy asarida ofat sanalgan. Hattoki, g'aflat (gapning mazmunidagi nozik xatolarni ilg'amaslik, ulardan g'aflatda qolish) va avomlar savoli (omiy odam fahmlash quvvati yetmasa ham noaniq, muham narsalar haqida so'rayverishi) kabi toifalarining zararlari hadislar bilan asoslab berilgan.

A. Bassning verbal agressivlik ko'rsatkichiga imom G'azzoliyning bahsu jadal, xusumat, so'kish, behayolik va la'natlash toifalari mos keladi. Chunki ular bevosita va og'zaki tarzda amalga oshiriladi.

“Payg'ambar (s.a.v.) aytganlar: “Birodaring bilan tortishma, uni mazax qilma, so'z berib, keyin unga xilof qiladigan va'dani bermas” (Termiziy rivoyati)"[11]. “Abu Hurayra aytdi: “Payg'ambar alayhissalom shunday dedilar: “Kim gap nimada ekanini anglamasdan xusumatga kirishsa, to undan sug'urilib chiqquncha, Allohning g'azabi ostida bo'ladi” (Ibn Abu Dunyo rivoyati)"[12]. Bahsu mujodala – tahqirlash va o'zining ustunligini namoyon etish maqsadida o'zganing aytgan har bir so'ziga e'tiroz bildirishdir. Xusumat esa – tortishlayotgan masalaning mohiyatidan bexabar holda, botil tarafida turib, mol yoki ko'zlangan haqni to'la qo'lga kiritish maqsadidagi dilni og'rituvchi so'zlar bilan janjallashishdir. Ushbu bevosita og'zaki agressivliklardan birinchisi o'z ustunligini ko'rsatish, ikkinchisi esa haqni qo'lga kiritish maqsadida amalga oshiriladi. Demak ularning farqi faqat maqsadda.

So'kish, behayolik va la'natlash kabi ofatlar ham bevosita verbal agressivlik ko'rsatkichiga mos kelib, avvalgilaridan faqat gapning mavzusi jihatidan farqlanadi.

Birovni mensimaslik, tahqirlash, aybu nuqsonlarini aytib yoki ularga imo-ishora, fe'li yoki so'ziga taqlid qilish bilan ustidan kulish orqali amalga oshiriladigan masxaralash va istehzoni bevosita yoki bilvosita amalga oshirilishidan kelib chiqib verbal agressivlik yoki ozorlanish ko'rsatkichlariga kiritish mumkin.

Yolg'on so'z va yolg'on qasam vositasida eshituvchiga haqiqat o'mida yolg'on taqdim qilinib, uni haqiqatdan bexabar johilga aylantiradi. Haqiqatdan bexabarlik esa eshituvchining oqibati zararli bo'lgan qarorlar qabul qilishiga olib kelishi mumkin. Yolg'on ko'plab hadislarida qoralansa ham, ba'zi hollarda yolg'on gapirishga ruxsat beriladi: “Asmo binti Yazid deydi: “Rasululloh (s.a.v.) shunday degan edilar: “Odam farzandiga barcha yolg'onlar yoziladi. Illo, ikki musulmonni

yarashtirib qo'yish uchun so'zlangan yolg'on bundan mustasno” (Musnadi Ahmad)"[13].

Ikki musulmonni, er-xotinini yarashirib qo'yish uchun hamda jangu-jadalda yolg'on ishlatishga ruxsat beriladi. Ushbu yolg'on toifalarini umumlashtirib – konstruktiv yolg'onga ruxsat beriladi deyishimiz mumkin. Chunki birinchi va ikkinchi holatlarda ikki inson orasiagi munosabatlarni, uchinchi esa o'z Vatani, yaqinlarini saqlab qolishga xizmat qiladi. Undan tashqari yolg'on o'zga chora qolmagan paytda gapning o'z ma'nosini yashirib, boshqa ma'noga burib gapirish (maoriz) holatlari naql qilingan.

Imom G'azzoliy keltirgan – sirni ochish, chaqimchilik va g'iybat kabi ofatlar og'zaki va bilvosita amalga oshirilgani uchun A. Bassning ozorlanish ko'rsatkichiga kiritish mumkin. Sirni kimga bo'lsa ham ochish – sirni ochish bo'lsa, sirni aynan berkitilayotgan odamga ochilishi – chaqimchilik sanaladi.

Kishini o'zi yo'g'ida, u eshita xafa bo'ladigan so'zlar bilan tilga olish – g'iybatdir. Shuningdek, qoralash ma'nosidagi kinoyami, imo-ishorami, ko'z qisishmi, xatda yozishmi, barchasi g'iybat sifatida harom sanaladi. Kishida bor sifatni aytish – g'iybat, unda yo'q sifatni aytish – bo'hon, eshitgan narsani tekshirmay aytish esa – ifk hisoblanadi. G'iybatni tinglovchi ham g'iybatchiday gunohkor bo'lishi tushunchasi o'spirinda g'iybat illatining yo'qolishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan hadislardan kelib chiqib, avvalambor respondentda sukut saqlay olish ko'nikmasini shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Buning uchun Imom G'azzoliy toifalagan til ofatlarining: 1. Behuda gap; 2. Mahmadonalik; 3. Botil (Haqqa zid so'zlariga berilish); 4. Bahsu mujodala; 5. Xusumat; 6. Vaysaqilik va takalluf; 7. So'kish, behayolik; 8. La'natlash; 9. (beodob) Ashula va (buzuq) she'r; 10. Hazil-huzul; 11. Masxaralash va istehzo; 12. Sirni ochish; 13. Yolg'on va'da; 14. Yolg'on so'z va yolg'on qasam; 15. G'iybat; 16. Chaqimchilik; 17. Tilyog'lamalilik; 18. Maqto'v; 19. G'aflat; 20. Avomlar savoli kabi turlarining har biri bilan batafsil tanishtiriladi va turli mashqlar tavsiya qilinadi:

Har tongda yaxshi soz orqali o'ziga ijobiy kayfiyat ustanovkasini berib sabrni oshirish mashqi;

Har safar gapirishdan oldin – “Shu gapni gapirmasam kimga zarar bo'ladi?”-deb o'zidan so'rashni tavsiya qilinadi. Faqatgina gapirmaganida kimgadir zarari bo'lgan hollardagina gapirish ko'nikmasini shakllantirishga harakat qilinadi;

Kun davomida gapirilgan gaplarini sanab, unda qaysi til ofatlarini bexosdan aytib yuborganini tahlil qilish;

“Mahallada duv-duv gap”, “Kelinlar qo'zg'aloni” kabi taniqli o'zbek filmlaridagi aniq misollar tahlili asnosida undagi til ofatlari o'rganib chiqiladi;

Birovga nisbatan hasad yoki kibri his qilgani zahoti o'sha insondagi o'zidan afzal jihatlarni topish va unga aytish;

Til ofatlarini bexosdan qo'llagani holda o'ziga yoqmagan, ammo nafs tarbiyasi uchun foydali bo'lgan muayyan jazoni belgilash va qo'llash;

O'spirinning mazkur tavsiyalarni bajarishi jarayonida uning holatini birga tahlil qilinib, til ofatlaridan qutulishiga yo'naltirilgan maslahatlar berib boriladi;

Mazkur toifalar agressiv tarzda amalga oshirilmasa ham, agressivlikni keltirib chiqaruvchi sabab bo'lgani uchun qoralanadi. Ya'ni, bu toifa gaplardan qaytarish bilan o'spirinda yoki unga nisbatan agressivlik kelib chiqishining oldi olinib, profilaktika qilinadi. O'spiringa faqatgina gapirmasa zarar yetadigan holatda, qisqa va lo'nda tarzda yaxshi ishlar haqida gapirilishi lozim ekanligi singdiriladi. Imom G'azzoliy sanagan yigirma til ofatining har birini bir o'tib bo'lmaydigan chegara deb e'tirof etish mumkin. Ular muomala qadriyati hududini belgilab beradi. Ana shu chegara o'spirin tomonidan his etilib,

unda ko'nikma darajasida shakllanishi – verbal agressivlikni bartaraf etuvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

1-Ilova. Jadval

Islom qadriyatlarini nuqtai nazaridan verbal agressivlik toifalarning Bassning verbal agressivlik ko'rsatkichlari bilan qiyosiy jadvali

AGRESSIYA TURI	Islom qadriyatlarini mezonida mos keladigan toifa	Islom qadriyatlarini mezonida sabab bo'ladigan toifa
Verbal agressivlik (og'zaki-aktiv- bevosita) yomon va yolg'on gaplarni o'ziga gapiradi	Bahsu mujodala, xusumat, yolg'on va'da, so'kish, behayollik, la'natlash, yolg'on va'da, yolg'on so'z - yolg'on qasam masxaralash - istehzo	behuda gap, mahmadonalik, vaysaqilik, haddan ortiq hazil-huzul, beodob ashula va buzug' she'r, maqtov va tilyog'lamalik qilish, vaysaqilik va takalluf g'afat, avomlar savoli
Ozorlanish (обид) (og'zaki- aktiv-bilvosita) yomon va yolg'on gaplarni o'zgalarga gapiradi	yolg'on so'z - yolg'on qasam masxaralash - istehzo, sirni ochish, chaqimchilik, g'iybat	
Shubhalaranish (og'zaki-passiv-bevosita) o'ziga gapmaydi		
Aybdorlik hissi (og'zaki-passiv-bilvosita) birov haqida yomon va yolg'on gapirilganga (o'zgalarga) e'tiroz qilmaydi		

ADABIYOTLAR

1. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат. 1990. – 494 с. – С. 9.
2. Beron R., Richardson D. Agressivlik – SPb: Piter, 2001. — 352 b. – B. 29.
3. Beron R., Richardson D. Agressivlik – SPb: Piter, 2001. — 352 b. – B. 29.
4. Beron R., Richardson D. Agressivlik – SPb: Piter, 2001. — 352 b. – B. 29.
5. Beron R., Richardson D. Agressivlik – SPb: Piter, 2001. — 352 b. – B. 29.
6. G'azzoliy. Ihyo ulumiddin. Tavba kitobi. – T.: Movarounnahr, 2003. – 72 b. – B. 21.
7. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 13.
8. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 15.
9. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 18.
10. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 28.
11. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 32.
12. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 38.
13. Abu Homid G'azzoliy. Til ofatlari kitobi. – T.: Qamar media, 2021. – 176 b. – B. 92.

UDK: 378.14

Shaxlo XUDOYQULOVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti (PhD)
E-mail: sahlohudoykulova@gmail.com

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, p.f.b.f.d. D.Karshiyeva taqrizi asosida

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI TAYYORLASHDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA METODLARIDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ushbu maqolada pedagogik diagnostika o'qituvchi tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonini optimallashtirishi, sharqda pedagogik diagnostika elementlarining qo'llanishi, pedagogik diagnostikaning psixologik diagnostikadan farqi haqida so'z yuritilgan. Shuningdek pedagogik nazoratning asosiy funksiyalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogik diagnostika, diagnoz, pedagogik nazorat, ta'lim sifati, bilim tushunchasi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос о том, как педагогическая диагностика оптимизирует учебно-воспитательный процесс со стороны педагога, о применении элементов педагогической диагностики на Востоке, о отличии педагогической диагностики от психологической диагностики. Также были проанализированы основные функции педагогического контроля.

Ключевые слова: Педагогические технологии, качественные, качественные методы, таксономия, педагогический контроль, экспертный метод.

USE OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTIC METHODS IN TRAINING STUDENTS OF A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Annotation

This article discusses the question of how pedagogical diagnostics optimizes the educational process on the part of the teacher, the use of elements of pedagogical diagnostics in the East, the difference between pedagogical diagnostics and psychological diagnostics. The main functions of pedagogical control were also analyzed.

Key words: Pedagogical technologies, qualitative, qualitative methods, taxonomy, pedagogical control, expert method.

Kirish. O'zbekiston respublikasining ijtimoiy siyosatida shaxs marfaatlari va ta'lim ustuvorligi orqali insonning konstitutsiyaviy xuquqlaridan biri – ta'lim ehtiyojlarining qondirilishi har jihatdan yoshlarning qobiliyati va imkoniyatlarini, o'ziga xos individual xususiyatlarini o'rganishni, yo'naltirishni va rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli pedagogik amaliyotda yoshlarning rivojlanish darajasini hamda ularning intellektual qobiliyatlari va boshqa sifatlarini tezkor diagnostika qilishga talab ortib bormoqda.

Hozirgi zamon taraqqiyoti sharoitida bo'lajak o'quvchilarni tayyorlash, pedagogik tizimni baholash, o'qitish sifatini baholash, ular egallagan bilimlar tarkibini diagnostika qilish muammosi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tahsil oluvchining shakllanishi, uning aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasini va tafakkur qobiliyatini bilmasdan turib, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mushkuldir.

Adabiyotlar tahlili. Abdulla Avloniy "Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni xoxlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi kerak", – degan fikrli ta'lim – tarbiya jarayonida pedagogik diagnostikaning qanchalik muximligini ko'rsatib turibdi. Shu jihatdan, jamiyatimizdagi yoshlarni o'qitish va tarbiyalashda optimal uslub va vositalardan foydalanish lozim [1].

Pedagogik jarayonning asosiy vazifasi taxsil oluvchilarda bilim, ko'nikma, malakalarni egallash va tayanch

hamda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish, yosh avlodda jamiyatimizda qabul qilingan odob-axloq qoidalariga mos kelgan e'tiqodni, axloqiy fazilatlarini tarkib toptirishdan iborat. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'z faoliyatini tashkil qiladigan mutaxassislar pedagogik jarayon mazmuni va maqsadini aniq tasavvur eta olishi, vazifalarining muximligini tushunish lozim. Demak, qanday odamni tarbiya qilish kerak, tarbiya natijasida inson qanday bo'lishi lozim, degang savollarni avvaldan tasavvur etish zarur. Bunda pedagogik diagnostikadan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik diagnostika o'qituvchi tomonidan ta'lim – tarbiya jarayonini optimallashtirish, qulaylashtirishga xizmat qiluvchi faoliyatdir.

Sharqda pedagogik diagnostika elementlari quyidagi tarbiya metodlari zahirida qo'llanilgan:

- 1) tushuntirish: maslahat berish, uzr so'rash, yaxshiliklar haqida so'zlash, o'rnak bo'lish.
- 2) Nasihat berish: o'git, undash, ko'ndirish, iltimos qilish, oq yo'l tilash, yaxshiliklar haqida so'zlash, rahmat aytish, duo qilish.
- 3) Namuna bo'lish: maslahat so'rash, o'rnak bo'lish.
- 4) Rag'bat va ja'zo: maqtash, olqishlash, tasanno aytish, ta'kidlash, tana – gina, tanbeh berish, uyaltirish va boshqalar.

Ta'lim jarayonini mohiyatan yangilash kelajak uchun uzoq muddatli intellektual investitsiyalarni kiritish demakdir.

Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan xolda bugungi kunda pedagogikaning mustaqil soxasi – pedagogik diagnostika jadallik bilan rivojlanib, psixologiya, sotsiologiya, kvalimetriya

1-jadval

Pedagogik diagnostikaning psixologik diagnostikadan farqi

Qiyoslash kriteriyalari	Pedagogik diagnostika	Psixologik diagnostika
(S) Diagnostika	Ta'lim jarayonida pedagogning o'zi tashxis ishlarini olib boradi.	Tashxislash tashqi ekspert tomonidan amalga oshiriladi
Diagnostik muhitga qo'yiladigan talablar	Tashxis qilinuvchi ta'lim jarayoni tabiiy pedagogik shart-sharoitlarida tadqiq qilinadi	Tashxis qilinuvchi sun'iy pedagogik shart-sharoitlarida tadqiq qilinadi
Diagnostika nimani o'rgatadi?	Pedagogik ta'sir o'tkazish natijasida shaxs imkoniyatlarida va sifatlarining o'zgarishi xolati.	Tashxis o'tkazilayotgan paytda sinalluvchining xolati o'rganiladi.
Nima uchun qo'llaniladi?	Nafaqat tashxis qo'yish, balki pedagogik jarayonda tavsiya va takliflar kiritib amalda qo'llash uchun qo'llaniladi.	Tavsiyalar ishlab chiqish uchun o'rganiladi.

Hozirgi zamon taraqqiyoti sharoitida o'quvchilarni tayyorlash, pedagogik tizimni baholash, o'qitish sifatini baholash, ular egallagan bilimlar tarkibini diagnostika qilish muammosi nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimiz pedagogikasida 70-yillarning boshlaridan e'tiboran o'qitish jarayoni bilan bog'liq adabiyotlarda «ta'lim texnologiyalari» jumlasini tez-tez ishlatilib kelinmoqda. O'quv jarayoni sifatini oshirishning yangi yo'llarini ishlab chiqish bir vaqtning o'zida fan va texnikaning so'nggi yutuqlarini amaliyotga tatbiq qilish natijasi va uni takomillashtirish sharoiti sifatida namoyon bo'lmoqda.

M.I.Zaretskiy, B.P.Esipov, M.A.Danilov, I.L.Lerner, M.N.Skatkin [2] va boshqa olimlar bilim tarkibi va uni baholash sifati muammosi bilan shug'ullanadigan yangi pedagogik kognitologiya ilmiy yo'nalishiga asos solishgan. Ular tomonidan pedagogik atamalar sifatida bilim sifati mezonlari, bilimlarning to'liqligi, to'g'riligi, aniqligi, hajmi, tizimlili, ongilligi, chuqurligi, amaliyligi, umumiyli, konkretligi, mustahkamligi va boshqa sifatleri keng iste'molga kiritilgan. Metodik adabiyotlarda bilimlar sifati o'quvchilarning o'quv predmeti mazmunini har tomonlama o'ziga xos tarzda o'zlashtirilganligi sifatida tavsiflanadi. Ta'lim faoliyati amaliyotida bilimlar sifati tushunchasini o'quvchilarning o'rganilayotgan fanni a'lo va yaxshi baholarga o'zlashtirish darajasi belgilab beradi.

Ta'lim jarayoni sifatini optimal uyg'unlikdagi turli elementlardan tashkil topgan yaxlit xususiyatlar asosida maktab o'quvchisi rivojlanishi, ta'limi, tarbiyasi yuzasidan vazifa va topshiriqlarni samarali amalga oshirishidan iborat. Amaliy maqsadlarda ta'lim sifati tushunchasi ta'lim oluvchini o'rab turgan o'quv jarayoni muhitining «sifat o'zgarishlari», ma'lum bir kurs, bo'lim yoki asosida to'plagan bilim, egallagan ko'nikma va malakalari, qadriyatleri sifatining yaxshilanganligi tushuniladi. Ta'lim sifati tushunchasining toraygan natijasi sifatida tayyorgarlik sifati tushunchasi paydo bo'ladi. Tayyorgarlik sifati tushunchasini o'zlashtirilayotgan o'quv predmeti yuzasidan amalga oshirilayotgan o'quv jarayonida ta'lim dasturlarini amalga oshirish darajasida ta'limni rejalashtirish, uning natijalarini baholash sifatida muhokama qilish mumkin bo'ladi. Tayyorgarlik sifati tushunchasi hozirgi kunda ilmiy adabiyotlarda o'quv yutuqlari atamasi bilan parallel tarzda qo'llanilib kelmoqda.

Hozirgi davr ilmiy adabiyotlarida diagnostika atamasi zahirida diagnozni qo'yish tamoyillari va metodlari to'g'risidagi ta'limot tushuniladi (nazariy diagnostika), shuningdek, diagnoz qilish jarayonining o'zi (amaliy diagnostika) tushuniladi [3]. Diagnoz so'zi yunonchadan tarjima qilinganda, bilish-tanishni anglatadi (grech. “dna” – shaffof va “gnozis” – bilim). Diagnoz atamasi pedagogikaga tibbiyotdan o'tgan, u yerda diagnoz kasallik turi va mohiyatini aniqlashni bildiradi. Pedagogikada “diagnoz” atamasi obyektini uning umumiy holatini baholash maqsadida yaxlitligicha tekshirishni bildiradi, bu, o'z navbatida, obyektini prognoz qilish, profilaktikasini amalga oshirishni anglatadi [4].

sohalaridagi izlanishlar bilan chambarchas bog'liq, biroq uning maqsadi, ob'ekti, predmeti ushbu fanlarning tadqiqot sohasidan muayyan darajada farq qiladi (1-jadval)

“Pedagogik diagnostika” tushunchasi 1968-yilda nemis pedagogi K.Ingenkamp tomonidan kiritilgan. Mamlakatimiz pedagogikasida “o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va hisobga olish” an'anaviy atamasi bilan diagnostika atamasi parallel tarzda o'tgan asrning 80-90-yillaridan boshlab qo'llana boshladi. Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlillari bugungi kunda diagnostika, pedagogik diagnostika tushunchalarining bir qancha qoida va ta'riflari borligini ko'rsatmoqda.

K.Ingenkampning fikricha [5], pedagogik diagnostikani tor va keng ma'nolarda tushunish mumkin. Tor ma'nodagi diagnostika bu ta'lim va bilish jarayonlarini nazorat va rejalashtirishni tashkil qiladigan predmet. Mazkur holatda pedagogik diagnostika ta'lim jarayoni va uning o'zlashtirilish darajasi o'rtasidagi aloqalar vositasi hisoblanadi, ta'lim jarayonlarida o'quv maqsadlarini tanlash to'g'ri amalga oshirilganligini tekshiradi. Keng ma'nodagi diagnostika ta'lim masalalari doirasidagi barcha diagnostik vazifalarni qamrab oladi. Pedagogik diagnostika bu o'rinda ta'lim jarayoni sub'ektlarini rivojlantirish jarayonlarini kuzatish, optimallashtirish vositasi sifatida qaraladi. Sh.A.Abdullayevaning fikricha, pedagogik diagnostika ta'lim jarayonini qulaylashtirishi, jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda, ta'lim – tarbiya natijalarini to'g'ri aniqlashni ta'minlashi, kafotlashi kerak [1].

Bir qator mualliflarning fikrlaricha, diagnostikaning asosiy maqsadi sifatida pedagogikada quyidagilar e'tirof etiladi: 1) berilgan faoliyatni o'zlashtirish darajasini aniqlash, uning natijalarini davlat standartlari bilan taqqoslash; 2) ta'limda mavjud nuqsanlarni o'z vaqtida aniqlash; 3) ta'lim yutuqlari natijalarini tasdiqlash; 4) o'quvchilarning ta'lim sohasida erishgan yutuqlarini turli rag'batlar asosida motivatsiyalash, keyingi qadamlarini tartibga solish, o'qish sharoitlarini yaxshilash. Pedagogik diagnostika va pedagogik nazorat yagona maqsadni ko'zlaganliklari bois amalda sinonim tushunchalar sifatida qaraladi. Pedagogik nazorat ta'lim, tarbiya, o'qish samaradorligini tekshirishga asoslangan ilmiy tizim sifatida yuzaga chiqadi – u o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash(o'lchash)ga xizmat qiladi. M.B.Chelishkova pedagogik nazorat atamasini aniqlashda, uning ikki tomonini ajratadi [6]. Bir tomondan, olimaning fikricha, pedagogik nazorat, ta'lim jarayoni natijalarini aniqlash va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan tekshirish faoliyatining yagona didaktik va metodik tizimini o'zida namoyon qiladi. Boshqa tomondan esa o'qituvchining kundalik pedagogik jarayonda o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonlarini joriy nazorat qilishni anglatadi (o'quvchi va talabalar). Shunday qilib, nazorat har doim baholash faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Umume'tirof etilgan va muntazam tavsiya etiladigan baholash mezonlariga qaramasdan, har bir pedagogning adolat tamoyillariga nisbatan o'z talablari, o'quvchi-talabalarining bilim darajalari sifatini baholashning o'zi maqbul deb hisoblaydigan mezonlari bo'ladi.

K.Ingenkamp o'quvchilarni baholashga ta'sir qiladigan omillarni ko'rsatib beradi. Og'zaki yoki yozma nazorat ishlarini o'tkazish jarayonida o'qituvchilar aksariyat hollarda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratadilar: 1) ish muallifi to'g'risidagi axborotlarga; 2) yozma mahsulotning hajmiga; 3) grammatik va or-fografik xatolarga; 4) husnixatga; 5) o'quvchiga bo'lgan shaxsiy munosabatlariga 6) og'zaki javoblari sifati, tempiga.

Baholash deganda, an'anaviy tarzda o'quvchining o'zlashtirish natijalari tushuniladi. Baholar turli shakl va ko'rinishga ega bo'ladi, lekin ularni umumiy maxrajga keltirish imkonini mavjud. Bahoni qayd etish - bu o'quvchining xulqi va o'zlashtirish darajasining natijalari sifatida o'qituvchining baholash faoliyati orqali an'anaviy tarzda tizimli ifodalanadigan belgi, qiymat tushunamiz. Nazariya va amaliyotda pedagogik bahoga nisbatan muayyan talablar tizimi shakllangan - bu obyektivlik, xolislik, atrofililik, sifat va miqdor aniqligi (determinallashganlik), aniqlik, ishonchlik, o'z vaqtidalik, natijaviylik. Sifatli baho yoki baho sifati deganda, o'qituvchining o'quvchini obyektida mavjud sifatlarni har tomonlama savodi, tarbiyalanganligi, rivojlanganligi, qobiliyatlarini aniqlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan harakatlari tushuniladi. Mazkur jarayonda ifodalanadigan miqdoriy baho ikkinchi harakatda amalga oshiriladi, u o'lchash, me'yor va etalonlarni aniqlash, shkalalarga ajratish va ularni bolaning bilimlari bilan to'ldirib chiqish-baholash kabi jihatlarga ega bo'ladi. Pedagogik diagnostikada mavjud pedagogik muammolar oydinlashadi, uning yechimini topish aniqlashadi.

O'quvchi-talabalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish muammosi o'zaro hamkorlikdagi uchta masalani hal qilish imkonini beradi: nima uchun (nazorat maqsadi), nima (mazmun) va nima asosida aniqlash-o'lchash, baholash (nazorat tur va shakllari). Nazorat shakllari tasnif etilganda ular asosan ikki turga ajratiladi — og'zaki va yozma nazorat shakllariga. Nazorat turlari tasnifida aksariyat mualliflar ularning start boshidagi-dastlabki, joriy, mavzu yuzasidan, bosqichli, oraliq va yakuniy turlarini ajratib ko'rsatishadi. Bunda katta ehtimol bilan har bir holatda yuqori samaradorlikka erishish maqsadida pedagogning o'z nazorat o'tkazish shakliga amal qilinadi. Pedagogik nazoratning asosiy funksiyalari qatoriga an'anaviy nazorat vositalariga mo'ljallangan diagnostik, nazorat, ta'lim, tarbiya, motivatsion hamda rivojlantiruvchi singaari nazorat turlari kiradi. Nazoratning diagnostik funksiyasiga o'quvchilar bilimlari darajasi va tarkibini aniqlash kiradi. Bundan tashqari, diagnostik funktsiya o'quvchilarni tayyorlash nuqson va

muammolarini, ularning sabablarini aniqlaydi, o'quvchilarning yangi bilimlarni o'zlashtirishlarida yuzaga keladigan qiyinchiliklar to'g'risida axborotlarni olish imkonini beradi. Pedagogik nazorat texnologiyalarini ishlab chiqishda ongillik, faollik, ko'rgazmalilik, tizimlilik, ilmiylik, ochiqlik, mustahkamlik, amaliyot va nazariya birligi singari umumdidaktik tamoyillarni hisobga olish kerak bo'ladi.

Yuqorida e'tirof etilgan kabi, an'anaviy metodlarga tayangan pedagogik nazorat sub'ektiv xarakterga ega bo'ladi. Bahoning obyektivligi, ishonchiligidini ta'minlash ikki yo'l orqali amalga oshiriladi: birinchidan, og'zaki javoblar hamda yozma ishlar sifatini aniqlashni takomillashtirish, ikkinchidan test nazoratini o'tkazish. O'z navbatida, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi ularning tirishqoqligiga, uning bilim olishga bo'lgan intilish va qiziqishiga bog'liqligini hamma vaqt ta'kidlash lozim, o'quvchining bilimlari tarkibi ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilishda o'z aksini topadi. O'quvchilar bilimlari tarkibini shakllantirishga o'qituvchining ularni tayyorlash dasturini to'g'ri tashkil qilishiga, mashg'ulotlarni tashkil qilishda bo'shliqlarga o'rin qoldirmasligi, materiallarni samarali ifodalashiga, guruh va individual ishlash mahoratiga bog'liq.

Hozirgi kunda bilim tushunchasining bir qator izohlari, ma'no ahamiyatiga ega: filologik, falsafiy, semantik, didaktik, metodologik, ilmiy, o'quv va boshqa. Bilim – borliqni bilishning amalda tekshirilgan natajalarining inson ongida to'g'ri ifodalanishi. Bilish bilmaslikning aksi, ya'ni biror narsa-hodisa to'g'risida sinovdan o'tgan axborotga ega emaslik, uning inson ongida tasavvurning yo'qligi. Bilim – obyektiv borliq haqidagi yoki muayyan(ilmiy, madaniy, ma'rifiy, ma'naviy, harbiy va b.) sohalarga oid ilmiy, amaliy ma'lumotlar, tushunchalar majmui, ilm.

Xulosa. Bilimga egalikning zamonaviy taksonomik modellari didaktika sohasidagi tadqiqotlar, shuningdek, o'quvchilar bilimlari diagnostika qilish, o'qitishning pedagogik texnologiyalarida nazariy va amaliy jihatdan tobora keng qo'llanilmoqda. Ta'lim sohasida mavjud mamlakatimiz va xorijda ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq qilinayotgan taksonomiyalar tahlili ularning o'zaro o'xshashligini, shunday bo'lishiga qaramasdan, bilimga egalik darajalarida ayrim tafovutlarga egaligini ko'rsatdi. Biroq hozirga qadar pedagogika fanida o'quvchilar bilimi tarkibi aynan nimalardan iborat bo'lishi kerak va ular qaysi mezonlar asosida baholanishi yuzasidan tadqiqotchilarning yagona bir to'xtamga kelmaganliklarini e'tirof etish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik diagnostika va korrelyatsiya. Darslik. T.: Universal nashriyoti, 2019. – 254 b.
2. Галлерин П.Я. Психология как объективная наука// Избр. психологические труды // Под ред. А.И.Подольского. – М.: Воронеж, 1998.
3. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. - М.:Педагогика, 1991.
4. Мелникова М.Б. Проблемы методологического обоснования адаптивного тестового контроля качества подготовки обучающихся // Тез. докл.9-го Симпозиума по квалиметрии человека и образования/Под науч. ред.Н.А.Селезневой, А.И.Субетто.-М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2000.- Кн.3-С.72.
5. Oliy ta'lim. lug'at ma'lumotnoma, Toshkent "Moliya"-2003, 454 b.
6. Tolipova J.O. Biologiya o'qituvchining it-miy-metodik tayyorgarligi darajacini orttirish nazariyasi va amaliyoti. Ped.fan.dok..dicc.-T., 2006. – 27 b.
7. Челишкова М.Б.Концепция аттестационного тестирования выпускников общеобразовательных учреждений на этапе перехода от школы к вузу// Проблемы качества, его нормирования и стандартов в образовании. Сб. науч. статей. - М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1998.

UDK: 330.14:36(575.1)

Zafar XUJANOV,
Sh.Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti
E-mail: xzafar1229@gmail.com

O'zR YIA huzuridagi YMO'IKTI direktor o'rinbosari s.f.n. A.B.Yunusov taqrizi asosida

INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH QAMBAG'ALLIKNI QASQARTIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada inson kapitali mohiyatini tavsiflovchi nazariy yondashuvlar ilmiy jihatdan tahlil etilib, inson kapitali tushunchasini rivojlanish darajalari tadqiq qilingan. Shuningdek inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishning kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati hamda respublikamizda inson kapitalini rivojlanish holati tadqiq qilingin.

Kalit so'zlar: Inson kapitali, kambag'allik, inson taraqqiyoti, iqtisodiy tizim, intellektual salohiyat, ta'lim, investitsiya.

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ БЕДНОСТИ

Аннотация

В данной статье научно анализируются теоретические подходы, описывающие сущность человеческого капитала, и исследуются уровни развития концепции человеческого капитала. Также следует изучить значение формирования и развития человеческого капитала для снижения бедности и состояние развития человеческого капитала в нашей Республике.

Ключевые слова: Человеческий капитал, бедность, человеческое развитие, экономическая система, интеллектуальный потенциал, образование, инвестиции.

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AS A FACTOR FOR POVERTY REDUCTION

Annotation

In this article, the theoretical approaches describing the essence of human capital are scientifically analyzed, and the levels of development of the concept of human capital are researched. Also, the importance of the formation and development of human capital to reduce poverty and the state of human capital development in our Republic should be studied.

Key words: Human capital, poverty, human development, economic system, intellectual potential, education, investment.

Kirish. Jamiyat va iqtisodiyotni rivojlanishi inson tomonidan to'plangan intellektual salohiyatni chuqur tadqiq etishni hayotiy zaruratga aylantirdi. Shu bois, inson kapitalini rivojlantirish butun dunyo bo'ylab hukumat siyosati darajasiga ko'tarildi. Inson kapitali tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida XX asrning 60-yillarida muomalaga kiritilgan. Jamiyat turmushi va iqtisodiyotda inson kapitali tushunchasining ommalashuvi yetakchi rivojlangan davlatlarda tadqiqotlarning avj olishiga olib keldi. Inson kapitali nazariyasiga ko'ra, odamlar bilim olish, ish ko'nikmalarini o'rganish, tajriba orttirish, punktuallik hamda halollik kabi fazilatlarga ega bo'lish va boshqa yo'llar bilan malaka, ta'lim, sog'ligiga mablag' sarflaydi. Ushbu investitsiyalar mehnat unumdorligini oshirishi va shu bilan ishchilarning yuqori daromad olishini ta'minlaydi. Bekkerning fikriga ko'ra, inson kapitali aniq kapitalning bir turi u odamlardagi bilimlar va ko'nikmalar resurslarini nazarda tutadi. Ushbu resurslarga ega bo'lish odamlarga ko'proq pul va daromad topish imkonini beradi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Samarali mehnat uchun zarur sharoitlar, munosib ish haqi, zamonaviy uy-joylar, sifatli ta'lim va tibbiy yordam, dam olish va hordiq chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish - bularning barchasi iqtisodiy sohadagi islohotlarimiz mohiyati va mazmunini belgilab beradigan muhim omillardir".[1] Inson kapitali iqtisodiy o'sish va kambag'allikni kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Inson kapitalining to'planishi mehnat unumdorligini, kapitalning daromadlilikini oshiradi va

iqtisodiy o'sishni yanada barqaror qiladi, bu esa, o'z navbatida, kambag'allikni qisqartirishni qo'llab quvvatlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Inson kapitali konsepsiyasi ilk bor Adam Smit tomonidan "Xalqlar boyligining mohiyati va sabablari xususidagi tadqiqotlar" asarida xalqlarning boyligi asosan ishchilar soni va ular ko'nikmasining sifati bilan belgilanishini ko'rsatgan. Alfred Marshall inson kapitaliga uzoq muddatli investitsiyalar samarasi sifatida qarab bu jarayonda insonning rolini tahlil qilgan. J.Kendrik inson kapitali qatoriga umumiy ta'lim va maxsus tayyorgarlik uchun, sog'liqni saqlash va ish kuchi harakatlanishi harajatlarni kiritadi[2].

Amerikalik iqtisodchi Teodor Shuls inson kapitali nazariyasining asoslarini ishlab chiqdi. U inson kapitaliga «... - shaxsning o'zi umuman, jamiyatning ko'p sonli ehtiyojlarini qoplashga xizmat qiladigan bilimi, qobiliyati va ko'nikmalari yig'indisidir» - deb ta'rif beradi[3]. T.Shulsning fikricha, insonga investitsiya kiritishning asosiy natijalari odamlarda mehnat qobiliyatining shakllantirish, bilim olishi, jamiyatda samarali faoliyatini amalga oshirishi, salomat bo'lishi va hokazolarda o'z ifodasini topadi.

Inson kapitali nazariyotchilaridan biri G.Bekker inson kapitalini - "...shaxslarning o'z mehnat vazifalarini bajarishda samarali bo'lishiga imkon beradigan va shu tariqa ish haqi va boshqa turdagi kompensatsiya yoki imtiyozlarni qoplanishi uchun iqtisodiy asosni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini anglatadi" deb ta'riflaydi.[4] Bunda u xodimlarni maxsus o'qitish, ularda maxsus bilim va ko'nikmalar hosil qilishga alohida ahamiyat bergan.

S. Fisher inson kapitalini "...-insonda mujassamlashgan daromad keltirish qobiliyati mezonidir. Inson kapitali tug'ma qobiliyat va iste'dod, shuningdek olingan ta'lim va malakadan iborat" [5] - deb ko'rsatadi.

Q.X.Abdurahmonovning fikricha, "Inson kapitalini ahamiyati tabiiy resurslar, moddiy boylik va vositalarga qaraganda yuqoriroqdir"[6]. Shuning uchun inson kapitali iqtisodiy o'sish va samaradorlikning asosiy omilidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida inson kapitalini shakllanishi va rivojlanishi xususiyatlari, inson kapitalining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati ilmiy-uslubiy jihatdan tadqiq qilingan va iqtisodiy tizimlar nisbatlarini o'rganishda dialektik, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va statistik, guruhlash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Inson kapitali zamonaviy jamiyatlarda iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishning asosiy manbaidir. Inson kapitali konsepsiyasi odamlarda mavjud bo'lgan juda katta miqdordagi real resurslarni tan olish imkonini beradi. Ushbu resurslar odamlarga ushbu imkoniyatlarga ega bo'lmaganidan ko'ra yaxshiroq harakat qilish va samaraliroq bo'lish imkonini beradi.

Dastlabki paytda inson kapitali deganda odamlarning mehnatga bo'lgan qobiliyati - ta'lim va kasb ko'nikmalarini egallashga qaratilgan investitsiyalar jamlanmasi tushunilgan. Keyinchalik inson kapitali tushunchasi jiddiy ravishda kengaydi. Jahon banki ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan eng so'ngi hisob-kitoblarda inson kapitaliga iste'mol harajatlari - oilalarning ovqatlanishi, kiyim-kechak, turar joy, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyatga va hokazolarga sarflari, shuningdek davlatning bu maqsadlar uchun harajatlari kiritilgan [7].

Odatda ko'pchilik hukumatlar iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida sanoat, logistika, infratuzilmalarni barpo etishga investitsiya kiritishga e'tiborni qaratadi. Ammo, aholi salomatligi, bilim va ko'nikmalari, tajriba va turmush tarzini o'zida mujassam etgan inson kapitaliga investitsiya kiritishga yetarlicha e'tibor qaratishmaydi. Inson kapitaliga investitsiya kiritishga nisbatan beparvolik mamlakatni taraqqiy etishga, raqobatbardoshligiga jiddiy ta'sir qilishi mumkin.

Rossiyalik iqtisodchi S.A.Dyatlov fikricha, inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar natijasida shakllantirilgan va inson tomonidan jamlangan sog'lik, bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyat, motivatsiyaning muayyan zahirasi. Bu zahira ijtimoiy ishlab chiqarishning u yoki bu sohasida maqsadga muvofiq foydalanish, mehnat unumdorligini va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi, bu esa mazkur insonning ish haqi ko'payishiga ta'sir ko'rsatadi[8]. Hozirgi davrda inson kapitali intellektual va boshqaruv mehnatini, yashash va mehnat faoliyati muhitini qamrab oladigan iqtisodiyotni, jamiyat va oilani rivojlantirishning intensiv ishlab chiqarish omilidir. Bu inson kapitalini rivojlantirishning ishlab chiqaruvchi omili sifatida samarali va oqilona amal etishini ta'minlaydi [9].

R.Shiller fikricha, ta'lim yutuqlari kambag'allikni qisqartirishning asosiy omilidir. Ta'limga sarmoya kiritganlarning kambag'allikdan chiqish imkoniyati yuqori bo'ladi. Oliy ma'lumotga ega bo'lish yuqori samaradorlik keltirib qolmasdan odamning ishga joylashish va daromad qilish imkoniyatini oshiradi. A.Sen rivojlanish jarayonini faqat moddiy yoki iqtisodiy farovonlikning ortishi nuqtai nazaridan emas, balki inson imkoniyatlarini kengaytirish jarayoni sifatida tahlil etdi. A.Sen erkinlikni kengayish rivojlanishning asosiy maqsadi va vositasi sifatida qarab "Erkinlikka e'tibor qaratish odamlar haqiqatda qadrlaydigan narsalarni qurishning aniqroq

1-Jadval: 1990-2019 yillarda O'zbekistonning Inson taraqqiyoti indeksi tendensiyalari

usulidir" - deb ta'kidlaydi.[10] A.Sen nuqtai nazariga ko'ra, jamiyatdagi turmush darajasini daromadlarning o'rtacha darajasiga qarab emas, balki odamlarning o'zlari munosib deb hisoblagan hayot kechirishlari uchun mavjud imkoniyatlari bo'yicha baholash lozim.

BMTning Taraqqiyot Dasturi ekspertlari tomonidan 1990 yildan boshlab "Inson taraqqiyoti" indeksi turli mamlakatlarda turmush darajasi, savodxonlik, ta'lim, umr ko'rish davomiyligi kabi insonning asosiy xususiyatlarini o'lchash va taqqoslash uchun har yili hisoblab chiqiladi. U turli mamlakatlar va mintaqalar turmush darajasi o'rtasidagi umumiy farqlarni aniqlashda standart va vosita vazifasini o'taydi. Mahbub ul-Haqning ta'kidlashicha, "Insonni rivojlantirish konsepsiyasi bugungi kunda eng yaxli rivojlanish modeli hisoblanadi. U iqtisodiy o'sish, ijtimoiy investitsiyalar, odamlar imkoniyatlarini kengaytirish, asosiy ehtiyojlarni qondirish va ijtimoiy himoya tizimini tashkil etish, siyosiy va madaniy erkinliklar hamda inson hayotini boshqa sohalarini qamrab oladigan rivojlanishning barcha masalalari mujassamlashtirgan. [11]

S.Alkire inson kapitali yoki qobiliyati odamlarga jamiyatda yaxshi faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ko'nikma yoki qobiliyatni ta'minlashini ta'kidlaydi. Inson qobiliyatining etishmasligi odamni ishini yo'qotish, kasallik yoki oiladagi o'zgarishlar kabi zararli hodisalarga duch kelganda iqtisodiy jihatdan zaifroq holatga keltiradi.[12] Inson kapitalining yuqori sifatiga ega bo'lgan shaxslar mehnat bozorida yaxshi natijalarga erishadilar. BMTDning 2010 yildagi Inson taraqqiyoti hisobotida Oksford universitetida Sabina Alkire va Jeyms Foster tomonidan ishlab chiqilgan yangi xalqaro kambag'allik ko'rsatkichi xisoblangan ko'p o'lchovli qashshoqlik indeksi (MPI) taqdim etildi.[13] Kambag'allikni potensial aniqlashga asoslangan MPI bir vaqtning o'zida ta'lim, sog'liq va turmush darajasi kabi uchta yo'nalishning o'nta ko'rsatkichi asosida odamlar duch keladigan taxchilliklarni o'lchash orqali kambag'alligini aniqlaydi. MPI o'lchovi mamlakatlar, mintaqalar va butun dunyoda yashayotgan kambag'al odamlarning turli guruhlarining tarkibi, ularning joylashuvi (shahar yoki qishloqlarda) hamda mazkur oilalarining xususiyatlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Inson kapitalining shakllanishi manbalaridan (davlat, oila, xususiy shaxslar va boshqalar) qat'i nazar undan foydalanish va bevosita daromad olish insonning o'zi tomonidan nazorat qilinadi. Iqtisodiy o'sish iqtisodiy rivojlanishning sinonimi emasligini anglash jahonda iqtisodiy-siyosiy beqarorlik va aholining kambag'allashuvi ko'payishi bilan chuqurroq anglana boshlandi. Ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarning amaliyoti ishlab chiqarish rivojlanib borayotgan sharoitlarda ham odamlarning turmushi og'irlashishi mumkinligidan dalolat beradi. Daromad va inson taraqqiyoti o'rtasidagi bunday keng farqlar negizida resurslarni qanchalik adolatli yoki adolatsiz taqsimlangani yotadi. Ushbu mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lishiga qaramasdan tengsizlik, ishsizlik va kambag'allik ko'zga tashlanadi.

Inson taraqqiyotining uchta asosiy yo'nalishi uzoq umr ko'rish va sog'lom hayot, bilimga ega bo'lish hamda munosib turmush darajasi bilan o'lchanadigan inson taraqqiyoti indeksi bo'yicha O'zbekistonning 2021 yildagi ko'rsatkichi 0,727 ni tashkil etib, inson taraqqiyoti tasnifi bo'yicha mamlakatimiz yuqori toifaga kirdi va 191 mamlakat ichida 101-o'rinni egalladi.

	Tug'ilganda umr ko'rish	Kutilayotgan maktab yillari	O'rtacha maktab yillari	Aholi jon boshiga YAIM (PPP\$)	HDI qiymati
1990	66,5	11,3	3,312		
1995	66,4	10,7	2,412		
2000	67,2	10,7	9,1	2,614	0,607
2005	68,4	11,5	9,8	3,281	0,633
2010	69,7	11,4	10,7	4,715	0,673
2015	70,9	11,7	11,4	6,186	0,701
2016	71,2	11,8	11,4	6,415	0,705
2017	71,4	12,0	11,7	6,652	0,713
2018	71,6	12,0	11,8	6,894	0,720
2019	71,7	12,1	11,8	7,142	0,726

2000-2021-yillarda O'zbekistonning Inson taraqqiyoti indeksi ko'rsatkichi 0,599 dan 0,727 gacha, ya'ni 20,8 foizga o'sdi. 1990-2019 yillarda O'zbekistonda tug'ilganda kutilayotgan umr ko'rish davomiyligi 5,2 yilga, o'rtacha ta'lim yillari 2,7 yilga va kutilayotgan o'qish yillari 0,8 yilga oshgan. O'zbekistonda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot 1990-2019 yillarda qariyb 115,6 foizga ko'paydi.[14]

Shu bilan birga kapitalni to'plashning boshqa shakllari ham mavjud bo'lib, o'z sog'lig'iga investitsiya kiritish,

2-jadval: Inson taraqqiyoti indeksidagi tendensiyalar, 1990-2021 yillar [14]

	Inson taraqqiyoti indeksi (HDI)								HDI darajasining o'zgarishi	Inson taraqqiyoti indeksining o'rtacha yillik o'sishi (%)		
	Qiyamat											
	1990	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2015-2021	1990-2000	2000-2010	2010-2021
O'zbekistan	..	0,607	0,673	0,701	0,720	0,726	0,721	0,727	11		1,04	0,70

Mamlakatimizda ham inson kapitalini rivojlantirishda ta'lim, sog'liq va turmush darajasi kabi sohalarida samarali islohotlar amalga oshirilmoqda. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra,[15] aholining o'rtacha ta'lim davomiyligi 2021 yilda 25 yosh va undan kattalarda 12,5 yilni, savodxonlik darajasi (15 yosh va undan katta yoshlilarga nisbatan) 99,99%ni tashkil qildi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 2010 yildagi 5375 tadan, 2021 yilda 7868 taga etkazildi. 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti bilan qamrab olinishi darajasi 2012 yilda 18,7%ni, 2018 yilda 34,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2021 yilda bu ko'rsatkich 62,0%ga etdi.

2022/2023 o'quv yilida umumta'lim muassasalari soni 10522 tani [tashkil etgan](#). Mazkur maktablarda 6461741 nafar o'quvchilarga 541473 nafar o'qituvchilar ta'lim berib kelmoqda. Iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida 2019 yili xorijiy ta'lim muassasalari bilan birgalikda ishlab chiqilgan o'quv rejalari va dasturlariga muvofiq ta'lim jarayoni ingliz tilida olib boruvchi Prezident maktablari hamda ijodiy va ixtisoslashtirilgan maktablarning tashkil etildi. Umumta'lim muassasalari soni so'nggi 5 yilda 748 taga ko'paydi.

Ta'lim sohasida erishilgan yutuqlarga qaramasdan bir qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, maktab va maktabgacha ta'lim tizimidagi o'qituvchi-pedagoglarning oylik maoshi pastligi. Ish haqining pastligi o'qituvchilarni qo'shimcha daromad manbalarini izlashga majbur qilmoqda, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatiga jiddiy ta'sir qiladi. Ikkinchidan, ta'lim tizimining barcha bo'g'inida moddiy-texnik ta'minotning qoniqarsizligi. 2022 yil 28 yanvar kuni Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev raisligida bo'lib o'tgan maktab ta'limini rivojlantirish masalalari bo'yicha videoselektorda bu kamchiliklar alohida ko'rsatib o'tildi.[16] Jumladan, maktablarning 16,7 % i, ya'ni 1695 tasi kapital ta'mirga muhtoj, 179 maktab binolari paxsadan qurilgan. 3 mingdan ortiq maktablarda qo'shimcha o'quv xonalariga ehtiyoj mavjudligi, keyingi besh yilda 1 million 200 ming o'quvchi o'ni yaratilishi kerakligi ta'kidlandi. Ta'lim kambag'al uchun

migratsiya, iqtisodiyot, mehnat bozori haqida axborot olish hamda intellektual va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish shular jumlasidandir. Bu qobiliyatlardan foydalanish mehnat samaradorligini oshirish imkoniyatini ta'minlaydigan. Inson kapitali nazariyasiga muvofiq, inson kapitalining to'planishi eng asosiylari ta'lim olish hamda kasbiy tayyorgarlik davomida qobiliyatlarni rivojlantirish asosida kapitalni to'plashdir.

iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiradi va kambag'allikni qisqarishiga olib keladi. Puxta egallangan bilimning natijasi uzoq vaqtdan so'ng, shaxs voyaga yetib ishga joylashishgandan keyin ma'lum bo'ladi. Bilim, ko'nikma va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati odamlarga kambag'allikdan qutulishga va undan xalos bo'lishga yordam beradi. Shuning uchun kambag'allikni avlodlarga o'tishini yo'q qilishda asosiy e'tibor ta'limga qaratish lozim.

Xulosa va takliflar. Inson kapitali odamlarning butun umri davomida to'playdigan, jamiyatning samarali a'zosi sifatida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va salomatlikdan iborat. Inson kapitalini rivojlantirish orqali inklyuziv jamiyatlar yaratishimiz va kambag'allikka barham berishimiz mumkin. Bu odamlarga o'qitilish, sog'liqni saqlash, sifatli ta'lim, ish o'rinlari va ko'nikmalar orqali sarmoya kiritishni talab qiladi.

Ko'pgina empirik tadqiqotlarda sog'liqni saqlash, ta'lim, sanitariya, suv ta'minoti va uy-joyi munosib hayot uchun zarur bo'lgan asosiy funksiyalar sifatida ko'rib chiqadi. 2019-yilda 101 mamlakat va 5,7 milliard odamni kuzatuvchi ko'p o'lchovli kambag'allik indeksi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, dunyo bo'ylab 1,3 milliard kishi (aholining 23,1 foizi) sog'liqni saqlash, ta'lim va turmush darajasi jihatidan ko'p qirrali kambag'aldir [17].

Hozirgi vaqtda minimal iste'mol harajatlari orqali kambag'allikni o'lchash etarli emasligi, o'lchovlarda ta'lim va sog'liqni saqlash parametrlarini hisobga olish kerakligi keng e'tirof etilmoqda. Bundan tashqari, ta'lim va sog'liqni saqlashni ta'minlash orqali inson kapitalini to'plash shaxslarning daromad olish imkoniyatlarini oshiradi. Ta'lim va sog'likni saqlash kabi inson kapitalini to'plashga qaratilgan omillar, daromadlar tengsizligi yo'qotish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash orqali kambag'allikni qisqartirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mazkur masalada quyidagi taklif va tavsiyalarni inobatga olish lozim, deb hisoblaymiz.

Ta'lim tizimiga ajratilayotgan mablag'larni ko'paytirish, ta'lim sifatini oshiradi va odamlarning turmush darajasini yaxshilaydi. Ta'limga investitsiyalarning ko'payishi tadbirkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi bandligini ta'minlashga asos bo'ladi. Hukumat tomonidan ta'limni nafaqat nazariy, balki amaliy sohalarini, jumladan kasb-hunar ta'limini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Buning uchun kasb-hunar maktablarining o'quv dasturlarini takomillashtirib

borish, zaruriy asbob-uskunalar va jihozlarni xarid qilish zarur. Ta'limning barcha sohalariga sarmoya kiritish odamlarda ishlab chiqarish qobiliyatini oshiradi, daromadning ko'payishiga va kambag'allikni qisqarishiga olib keladi.

Sog'liqni saqlashga tizimini rivojlantirishga e'tiborni yanada oshirishi kerak. Sog'liqni saqlash muassasalarini moddiy texnik bazasini yaxshilash va shifokorlar, tibbiyot xodimlarini rag'batlantirish qatorida ish haqini oshirish zarurati bor.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: "O'zbekiston" нашриёти, 2021. 121 б.
2. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его функционирование. – М.: Прогресс, 1976. – С.113.
3. Курганский С.А. Введение в теорию человеческого капитала. – СПб.: ГУЭФ, 1999. –60 С.
4. Becker G. S. (1993). Human Capital (3rd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
5. Фишер С.Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономическая теория. — М., Юнити, 2002. – С. 21.
6. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. –Т.: Меҳнат, 2009. – Б.182.
7. Инсон тараққиёти. Дарслик Қ.Х.Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 77 б.
8. Дятлов С.А. Теория человеческого капитала: Учебное пособие. – СПб.: СПбГУЭФ, 1996. – С.72.
9. Schiller, R. B. (2008). The Economics of poverty and discrimination. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
10. Alkire S. (2007). Choosing dimensions: The capability approach and multidimensional poverty. CPRC Working Paper, 88, 1-25
11. Mahbub ul Haq. 1995. Reflections on Human Development. New York: Oxford University Press. 27
12. Alkire S. (2007). Choosing dimensions: The capability approach and multidimensional poverty. CPRC Working Paper, 88, 1-25
13. Alkire S., & Santos, M. E. (2010). Acute multidimensional poverty: A new index for developing countries. OPHI Working Paper Series, 38. <http://www.ophi.org.uk/acute-multidimensional-poverty-a-new-index-for-developing-countries/>
14. UNDP. Human Development Report 2021. <http://hdr.undp.org/en/data>
15. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/living-standards-2>
16. Mirziyoev Sh. "Maktab ta'limini rivojlantirish masalalari" bo'yicha videoselektordagi ma'ruzasi. T.: 2022 yil 28 yanvar.
17. United Nations Development Programme. Oxford Poverty and Human Development Initiative. Global multidimensional poverty index 2019. Illuminating inequalities. 2019. [tp://hdr.undp.org/sites/default/files/mpi_2019_publication.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/mpi_2019_publication.pdf).

UDC:378:902.2

Barno SHAMURATOVA,
Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: r.abidova@bk.ru

O'R QK Akademiyasi PhD, R.R.Saurov taqrizi asosida

AR-ROZIY VA IBN SINONING AQLIY VA AXLOQIY TARBIYA TO'G'RI SIDAGI G'OYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Ar-Roziy va Abu Ali Ibn Sinoning aqliy va axloqiy tarbiya to'g'risidagi g'oyalari, jumladan, uning axloqiy barkamollik, ideal – insonning haqiqat va ezgulik, go'zallik va adolat birligiga asoslangan ma'naviy hayot sifatida mavjudligi, aqliy taraqqiyot bilan axloqiy tarbiya o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatib berilgan. Allomalarning pedagogik qarashlarida yosh avlodni axloqiy tarbiyalash masalasi asosiy o'rinni egallashi borasida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Iroda va aql, odob-axloq, yosh avlodni axloqiy tarbiyalash, insonparvarlik, pedagogika, didaktika, axloqiy tamoyillar.

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ АР-РАЗИ И ИБН СИНЫ О ДУХОВНОМ И НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ

Аннотация

В данной статье излагаются идеи Ар-Рази и Абу Али ибн Сины об интеллектуально-нравственном воспитании, в том числе о его существовании как духовной жизни, основанной на нравственном совершенстве, идеале – единстве истины и добра, красоты и справедливости человека, связи между умственным развитием и нравственным воспитанием. Высказаны мнения по проблеме нравственного воспитания подрастающего поколения, занимающей главное место в педагогических воззрениях ученых.

Ключевые слова: Воля и разум, нравы, нравственное воспитание подрастающего поколения, гуманизм, педагогика, дидактика, нравственные принципы.

AR-RAZI AND IBN SINA'S IDEAS ON MENTAL AND MORAL EDUCATION

Abstract

In this article, the ideas of Ar-Razi and Abu Ali Ibn Sina about intellectual and moral education, including its existence as a spiritual life based on moral perfection, ideal – the unity of truth and goodness, beauty and justice of a person, the connection between mental development and moral education is shown. Opinions were expressed on the issue of moral education of the young generation occupying the main place in the pedagogical views of scholars.

Key words: Will and mind, manners, moral education of the young generation, humanitarianism, pedagogy, didactics, moral principles.

Kirish. Axloqning falsafiy tushunchasini asoslashda, maslahatga asoslangan axloqiy an'anadan farqli o'laroq, Roziy faylasuflarning ustozlari va eng ulug'li deb ta'riflangan Aflotunni tarbiya nazariyasi mazmunini o'z ichiga oladi.

Ar-Roziy asarlaridan uning g'oyaviy muxoliflari, izdoshlari va xayrixohlari asarlarida saqlanib qolgan parchalarga ko'ra, aytishimiz mumkinki, uning tizimida, albatta, "yunon ruhi" mavjud bo'lib, uning barcha go'zal, uyg'un rivojlangan va kontseptual falsafiy tizim Yaqin va O'rta Sharqda faylasuflar, ilohiyotchilar, ilm-fan va qalam ahli o'rtasida bo'lib o'tgan ming yillik tortishuvlar, falsafiy va diniy bahslarni o'zida aks ettirgan. Bu optimistik falsafiy tizimda ontologiya, gnoseologiya va metafizika muammolari bilan bir qatorda inson, uning mohiyati, qadriyatlar, hayotining mazmuni va maqsadi bilan bog'liq masalalar ham markaziy o'rinni egalladi. Qolaversa, ar-Roziy rahbarlik qilgan asosiy ideal – insonning haqiqat va ezgulik, go'zallik va adolat birligiga asoslangan ma'naviy hayot sifatida mavjudligidir. Bunday birliksiz, uning fikricha, hayot shunchaki amalga oshirilmaydi [1].

Adabiyotlar tahlili. Ar-Roziy antik davrga oid ko'plab kitoblarning tarjimalari qilingan. Antik davrda T'ales bilan boshlangan naturfalsafa Iskandariya kutubxonasi yiqib yuborilishi bilan to'xtab qolgach, u Abu Bakr ar-Roziy ilmiy

madaniy asosida islom tsivilizatsiyasida qayta tug'ildi. Bundan tashqari, Aristotel va idealizm falsafasining izdoshi Forobiy va idealizm va naturfalsafani uyg'unlashtirishga harakat qilgan Ar-Roziyni muhim nomlar qatoriga kiritishimiz mumkin. Abu Bakr ar-Roziy islomdagi muhim oqimlar bilan to'qnashib, islom tsivilizatsiyasida falsafa o'xshash an'anani o'rnatolmadi. Mo'g'ullar istilosi va salib yurishlari natijada, bu rivojlanish to'xtab qoldi. Ayniqsa, mo'g'ullar istilosi bu taraqqiyotga katta zarba berdi [2].

Natijalar. Roziyning mantiq, metafizika va fizikaga oid asarlari bizgacha yetib kelmagan. Biroq uning asosiy falsafiy qarashlarini aks ettiruvchi al-'Ilmu'l-ilohiy nomli asaridan keltirilgan iqtiboslar va xulosa matnlari sunniy, shia-ismoiliy va zohiriy ilohiyot olimlari va ba'zi faylasuflarning asarlarida uchraydi. Tafakkur tarixida faylasufning eng asosiy muammosi "bir" va ko'p, abadiy va keyingi, o'zgarmas va o'zgaruvchan mavjudot o'rtasidagi munosabatlarni oqilona tizim sifatida asoslashdan iborat. Roziy xudo bilan aloqani va koinot borligining paydo bo'lishini o'zi besh abadiy asos (al-kudema'i'l-hamse) deb ataydigan tizim bilan izohlaydi. Garchi u yaratuvchi (al-bari), nafs (umumjahon ruhi), aura (shaklsiz birinchi materiya), hol (bo'sh, mutlaq makon) va dehr (mutlaq vaqt) deb belgilagan bu besh tamoyilning barchasi, abadiydir, ular orasida daraja va tabiat farqi bor.

Al Kindidan keyin Roziy ham diniy tushunchadan tashqariga chiqdi va axloqni falsafiy muammo sifatida ko'rib chiqdi. Roziy tabib faylasuf sifatida ruhning tana va ruh o'rtasidagi yoki fiziologiya va psixologiya o'rtasidagi munosabatlarda faol rol o'ynashini, ruhiy salomatlik ma'lum axloqiy tamoyillarga sodiq bo'lish orqali erishilishini ta'kidlagan. Bundan tashqari, u Suqrot prototipida faylasuf sifatida yashash uchun qanday fazilatlar talab qilinishi va normal axloqiy hayotning asosiy tamoyillari nimadan iboratligi muhokama qilinadi.

Ar-Roziy jamiyat va shaxsni takomillashtirish muammosining kalitini topishga harakat qilib, odamlarni chinakam insoniy qadriyatlarga, faol ongga, ma'naviy-axloqiy fazilatlariga qaytishga chaqiradi. Uning ta'kidlashicha, ma'naviyatning etishmasligi yovuzlikka befarqlikni keltirib chiqaradi, egoizm psixologiyasini shakllantiradi, moddiy boylikka ehtiromni gipertrofiya qiladi, ruhning yomon belgilarini qo'zg'atadi, bu esa oxir-oqibat insoniyat jamiyati va madaniyatining tanazzuliga olib keladi. Ushbu antropologik muammoni ar-Roziy ma'lum bir tadqiqotning alohida nazariy jihatlari (masalan, ma'naviy tibbiyotda) va kengroq ma'noda - sintetika sifatida ochib bergan. Ma'naviy izlanishda hayot mazmuni, inson taqdiri, uning axloqiy barkamollik ideali va unga erishish yo'llarini tushunishi kristallandi.

Inson muammosini idrok etar ekan, uni ruh, materiya va aql muammolari bilan chambarchas bog'liq holda ochib beradi. Qolaversa, inson uchun asosiy narsa ruh emas, u Xudoning sifati emas, balki ilohiy mohiyatdan kelib chiqadigan aqldir. Ruh, garchi u besh moddadan biri bo'lsa-da, lekin yuqorida aytib o'tganimizdek, u "johil modda"dir, shuning uchun ham o'z qilmishi va qilmishidan kelib chiqadigan oqibat va musibatlarni bilmaydi. Ruh faol, lekin u materiyani tasodifiy harakatga keltiradi va xohlagan narsaga erisha olmaydi. O'z rohati uchun ruh abadiy materiyadan olam yaratishga intiladi, lekin bunga qodir emas. SHunga qaramay, u "tabiatning o'ziga va insoniy fazilatlariga ta'sir qilish qobiliyatiga ega va bu ta'sir ba'zan shunchalik kuchliki, u hatto o'rnatilgan odatni ham yengadi.

Ar-Roziy insonning dunyoga nisbatan uchta pozitsiyasi haqida gapiradi. Birinchi pozitsiya - ruhiy ehtirolardan xalos bo'lish orqali qalbning baxt va quvonchiga umid qilish. Bundan tashqari, inson bu quvonchni ob'ektiv dunyoga olib keladi, uni najot uchun o'z xohish-istaklari, umidlari, orzulari bilan ta'minlaydi. U «Adolatli qonun»ni oqilona asoslar bilan qabul qildi: U aql bilan insonga o'z sirida oshkor bo'ldi. Ar-Roziy bu yerda odob-axloq bilan emas, balki najot, tinchlik va abadiy saodat sirini anglash uchun oqilona, oqilona yondashuvni tashkil qilish bilan shug'ullanadi. Ar-Roziyning o'zi muvaffaqiyat qozondi. Faylasuf har kim o'z yo'lidan, biroq bir maqsad - Haqiqat sari borishi kerakligini tushundi. SHuning uchun u faylasuf va shifokor sifatida falsafasini hayoti bilan uyg'unlashtirishda o'z vazifasini ko'rdi. Empirik shaxsning ruhiy, o'zga dunyoga bo'lgan munosabatining birinchi pozitsiyasi - bu umid sifatida tajribasi. Demak, insonning burchi - aql ko'zi bilan mustahkamlanadi va Odil qonunni sabr bilan idrok etadi [3].

Ar-Roziyning empirik inson haqidagi ta'limotida alohida ajratib ko'rsatish mumkin bo'lgan ikkinchi pozitsiya - bu inson faoliyati. Bu yerda faylasuf iroda, aql va ruh haqida gapiradi. Aql - bu insonning ichki dunyosi, uning abadiy g'oyasi, u insondagi asosiy narsadir. Ar-Roziy aql va iroda o'rtasidagi munosabatni quyidagicha ko'radi: nomuvofiqlik va ajralmaslik, faqat shu holatdagina ular insonga baxt keltirishi mumkin. Iroda va aql asosda bitta: aql faol, iroda esa oqilona.

Insonning iroda va aql birligi sari yo'li - uning keskin dramatik mazmunga to'la shaxsiy intim tarixi. Bu, ar-Roziyning fikriga ko'ra, oqilona maqsad bilan belgilanadi va inson hayotida u o'zi topadigan kasb bilan namoyon bo'ladi [4].

Ibn Sino aqliy taraqqiyot bilan axloqiy tarbiya o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi. Allomaning pedagogik qarashlarida yosh avlodni axloqiy tarbiyalash masalasi asosiy o'rinni egallaydi. Bu masalani hal qilishda mutafakkir insonparvarlik tamoyilidan kelib chiqadi. Ibn Sino xayr-saxovat va inson qadr-qimmatini hurmat qilish tuyg'usini tarbiyalashni axloqiy tarbiyaning asosiy vazifasi deb biladi. Aytish joizki, Ibn Sino o'z so'zlari haqiqatga o'quvchini ishonitirish uchun goh Qur'onga, goh so'fiylar ta'limotiga, lekin ko'p hollarda baribir hayotdan va xalq amaliy san'atidan namunalarga ishora qiladi. Islom mafkurasi hukmron bo'lgan bir davrda ham Ibn Sino Qur'oni karimning ibratli bayonlariga e'tibor bermay qola olmadi. O'z davri sharoitiga ko'ra, Ibn Sino boshqacha yo'l tuta olmas edi, chunki o'sha paytda musulmon dunyosida islom dini hukmron din bo'lib, Qur'oni Karim uning muqaddas kitobi bo'lib, unda musulmonlarning barcha xulq-atvor me'yorlari o'rnatilgan edi. Zero, ma'lumki, o'rta asrlarda Ibn Sino kabi alohida mutafakkirlar o'zlarining ilg'or fikrlarini tasdiqlash yoki niqoblash uchun nafaqat diniy ta'limotdan foydalanganlar, balki xalq milliy madaniyati ana'nalariga ham alohida e'tibor qaratganlar.

Ibn Sino Qur'onga murojaat qilib, uni musulmonlar uchun nufuzli manba deb hisoblab, uning nufuzidan ta'lim haqidagi fikrlarini tasdiqlash uchun foydalangan. Ta'kidlash joizki, Ibn Sino so'fiylik tashabbusi bilan bog'liq imtihonlardan o'tgan davrda diniy tariqat - so'fiylikdan tashqari barcha darveshlarni har qanday aralashishdan, shuningdek, ba'zi botil bo'lgan ta'limotlardan ogohlantiradi. Ibn Sinoning fikricha, haqiqiy so'fiy ma'lum botiniy fazilatlariga ega bo'lishi, odamlarga yaqin bo'lishi kerak.

Shu o'rinda ta'kidlashimiz kerakki, Ibn Sino pedagogikasi va didaktikasining eng muhim xususiyati insonning axloqiy hayotida aql va bilimning ahamiyatidir. Didaktika ta'lim usullari muammosini yamrab oladi. Ibn Sino o'yituvchi biror predmet bo'yicha o'yuvchilarning tizimli bilim olishini ta'minlash mas'asadi sari intilar ekan, ma'lum ishlarining bajarilish namunasini ko'rsatadi degan. Ayni vaqtda, u ta'limning barcha bosqichlarida o'yuvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlaydi. O'yuvchilar o'yituvchi ra'barligida tajriba va kuzatuvlari asosida yangi bilimlarni o'zlashtiradi. Ularga chuqur va mustahil o'zlashtirishlari, o'rgangan bilimlarini amaliyotda ijodiy yo'llashlari uchun maxsus topshiriqlar beriladi. Bunda ta'lim oluvchi bilim olish jarayonida ayolni charxlashiga ahamiyat qaratiladi. Aql tufayli inson nafaqat atrofidagi dunyoni, balki o'zini ham o'rganadi. Ibn Sino mehnatkash xalqni yaxshi ko'rar, odamlarni hayotni sevishtga, o'z mehnati bilan baxtga erishishga da'vat etgan. Ibn Sino eng avvalo xalq manfaatini qo'ygan, yoshlarni o'ziga xizmat qilishga chaqirgan.

Xulosa. Ibn Sino axloqiy tarbiya markaziga insonparvarlikni qo'ydi. Bunday nuqtai nazar, uning tushuntirishi va kelib chiqishidan qat'i nazar, munosib shaxsga hurmatni, odamlar o'rtasidagi munosabatlarda tenglikni ta'minlaydi. Insonparvarlik g'oyalari barcha davrlarda ham odamlar o'rtasidagi tenglikni targ'ib qilgan, reaksiyon tuzumga qarshi kurashgan ilg'or demokratik kuchlar vakillari tomonidan targ'ib qilingan. Jamiyat tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida insonparvarlik konvertatsiyasi turli shakllarni oldi, muayyan sharoitlarda o'zini namoyon qildi.

ADABIYOTLAR

1. Мухаммад ибн Закарийя ар-Рази. Книга возражений Галену. – Душанбе, 2016. – 140 с.

-
2. Хайдарова С.С. Философские и этические взгляды Абубакра ар - Рази : диссертация ... кандидата философских наук. - Душанбе, 2012. - 141 с.
 3. Абу Бакр Мухаммад Закариёи Розй. Тиббй фуқаро. – Душанбе, 2016. –142 с.
 4. Абу Бакр Мухаммад Ибн ар-Рази. Рисолаи фалсафийа. – Бейрут, 1979. – 284 с.

UDK:159.9(575.1)

Alisher SHARIPOV,
Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası tadqiqotchisi

Qarshi davlat universiteti professori, psix.f.d.Jabborov A.M taqrizi ostida

YOSHLARDA IRODAVIY SIFATLARNI TARBIYALASHDA HISSIY – EMOTSIONAL SOHANING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Аннотация

Ushbu maqolada ipsonda hissiy va irodaviy tartibga solishning o'zaro bog'liqligi, shaxsning hissiy va irodaviy sohalarining birlikda namoyon bo'lishi masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Iroda, his-tuyg'u, o'smir, nutq, irodaviy sifatlar, konsentratsiya, tajovuzkorlik, zavqlanish, faollik, egotizm, ijtimoiy tuyg'ular, tushkunlik.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ПОЛЯ В ВОСПИТАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье затронут вопрос рассмотрения взаимообусловленности эмоциональной и волевой регуляции, единства эмоциональной и волевой сфер человека.

Ключевые слова: Воля, эмоция, подросток, речь, волевые прилагательные, концентрация, агрессия, удовольствие, активность, эгоизм, социальные переживания, депрессия.

THE RELATIONSHIP OF THE EMOTIONAL-EMOTIONAL FIELD IN THE EDUCATION OF VOCATIONAL QUALITIES IN YOUNG PEOPLE

Annotation

This article covers the issue of considering the interdependence of emotional and volitional regulation, the unity of the emotional and volitional spheres of a person.

Key words: Will, emotion, teenager, speech, volitional adjectives, concentration, aggression, pleasure, activity, egotism, social feelings, depression.

Kirish. Iroda va his-tuyg'ularni tadqiq qilish yo'nalishlari nisbatan mustaqil ravishda shakllangan va mavjud. Biroq, bir qator ilmiy asarlarda ular birlikda ko'rib chiqiladi va shaxsning hissiy-irodaviy sohasi atamasi qo'llaniladi. Bu atama asosan amaliy va eksperimental tadqiqotlarda muayyan sharoitlarda muayyan faoliyatni tartibga solishni tavsiflash uchun ishlatiladi. Tartibga solish yaxlit mexanizm sifatida faoliyat yuritishda shaxsning turli sohalar o'zaro bog'liqligini belgilaydi. Shu munosabat bilan o'zaro ta'sirni, hissiy va irodaviy tartibga solishning o'zaro bog'liqligini, shaxsning hissiy va irodaviy sohalarining birligini ko'rib chiqish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Bu masalani ko'rib chiqishga turli tomonlardan yondashish mumkin: hissiyotlarning irodaviy jarayonlardagi ishtiroki va hissiy tartibga solishda irodaviy jarayonlarning ishtiroki nuqtai nazaridan.

Irodani tushuntirishning bir qancha yondashuvlari va hissiy jarayonlarni tushuntirishga turlicha yondashuvlar mavjudligini hisobga olsak, topshirilgan vazifada juda ko'p turli tomonlar mavjudligi namoyon bo'ladi. Iroda va his-tuyg'ularni o'rganishning barcha sohalarini to'liq tahlil qilish kerak, deb da'vo qilmasdan, keling, ushbu sohalarining munosabatlariga e'tibor qaratgan holda ularning ba'zilarini ko'rib chiqishga harakat qilaylik.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. E.O.Smirnova motivatsion sohaning rivojlanish yo'nalishlari va xatti-harakatlarning vositachiligi ikkita nisbatan mustaqil voqelik sifatida o'rganilganligini ko'rsatadi. Biroq, ularning

rivojlanishida umumiy tendensiyalar mavjud. Ushbu umumiy tendensiyalarni ko'rib chiqishda his-tuyg'ularning harakatlarni ixtiyoriy va ixtiyoriy tartibga solishdagi roli ochib beriladi. YE.O.Smirnova shunday yozadi: «Iroda va o'zboshimchalik rivojlanishining ikkinchi umumiy tendensiyasi - harakat tuzilmasidagi xatti-harakatni tartibga soluvchi o'rnini o'zgartirish, ya'ni uning harakatning oxiridan boshiga siljishi. Nutq ham, ta'sir ham dastlab «harakatni kuzatib boradi» va faqat uning natijasini tuzatadi. Rivojlanishning keyingi bosqichlarida ular harakatning boshlanishiga o'tadi, ya'ni undan oldin bo'ladi. Nutq va hissiy kutishning rejalashtirish funksiyasining shakllanishi bolada nafaqat kognitiv, balki ta'sirchan vaziyatga ega bo'lgan o'z harakatining tasvirini shakllantirishdan dalolat beradi. Inson harakatining bu hissiy-kognitiv tasviri uning regulyatoriga aylanadi» [8].

So'z o'z ma'nosi amalga oshganda tartibga solish funksiyasini oladi. Bu sodir bo'layotganligining ko'rsatkichi, fikrlash va nutqning rivojlanish chiziqlari ontogenetik rivojlanishda birlashadi - bu bolaning so'zga bo'lgan hissiy munosabati, bolaning so'zlar bilan «o'ynash» paytida boshdan kechiradigan quvonchi, zavqidir. Bu hissiy munosabat, YE.O.Smirnova ta'kidlaganidek, ko'plab eksperimental ishlarda uchraydi. Hissiy munosabat iroda va o'zboshimchalik ontogenetik rivojlanishi uchun muhim shartlar ro'yxatiga kiritilgan. YE.O.Smirnova shunday ta'kidlaydi: «Bolalarning kattalarning ko'rsatmalariga amal qilishlari va uning so'zlarini takrorlashlari zavqlanishdan dalolat beradiki, bu so'z ular uchun nafaqat obyektiv ma'noga, balki hissiy jozibaga ham

ega, bu esa, ehtimol, ikkalasining rivojlanishi – ya'ni, faol kommunikativ nutq va xatti-harakatlarning nutq vositachiligini shakllantirish uchun ham zarurdir. » [8].

E.O.Smirnova yondashuvida vositachilik xatti-harakati uchun hissiyotlarning ahamiyati bola va kattalar o'rtasidagi muloqot bilan bog'liq. Gap shundaki, rivojlanayotgan funktsiya faqat hissiy jihatdan muhim aloqa orqali amalga oshiriladi. Shunday qilib, so'z bilan o'z harakatlarini vositachilik qilish qobiliyati so'zning ma'nosini anglash bilan belgilanadi, bu dastlab uning affektiv jalb qilish bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, so'zning ma'nosini anglash erta yoshda kattalar bilan hissiy muloqotda, so'z va obyekt vositasida sodir bo'ladi.

Tuyg'ular bolada o'zboshimchalik rivojlanishining keyingi jarayoniga faol kiradi. Qoidaning tartibga soluvchi roli, uning xabardorligi hissiy jarayonlarning sharti sifatida ishtirok etishini ham nazarda tutadi. YE.O.Smirnovaga ko'ra, bolaning qoidalarni bilishi ularning xatti-harakatlarini tartibga solishda ishtirok etishini hali ta'minlamaydi. Bu nafaqat bilimni, balki qoidalarni bilishni ham talab qiladi. Ogohlik hissiyotlar jarayonida ishtirok etishi bilan bilimdan aniq farq qiladi. «Qoida chinakam ongli bo'lishi uchun u hissiy jihatdan jozibali, shaxsan ahamiyatli bo'lishi kerak, u bola harakatlarining motiviga aylanishi kerak. Qoida mazmunining ochilishi (ya'ni bilimi) va uning hissiy jozibadorligi (ya'ni unga munosabat)ning shakllanishi ajralmas birlikda sodir bo'lishi kerak. Faqat shu holatdagina qoida haqiqiy motivga aylanishi va demak, qoidaga shaxsiy mazmun berishi va tegishli harakatlarga undashi mumkin» [8].

Bundan hissiy soha bilan bog'liq bo'lgan o'zboshimchalik rivojlanish chizig'i kelib chiqadi, chunki qoidani bolaga hissiy jihatdan jozibador qilish kerak.

Iroda va irodaga xos sifatlar rivojlanishining dastlabki bosqichlarida hissiyotlar ham bu jarayonda ishtirok etadi, chunki affekt sensomotor birlikning paydo bo'lishiga yordam beradi. Tasvir bola va kattalar o'rtasidagi muloqotning faol roli bilan chaqaloqlik davridagi harakatlarning tartibga soluvchisiga aylanadi. Qachonki YE.O.Smirnova harakatni o'zboshimchalik bilan, ixtiyoriy tartibga solishni rivojlantirishda muloqotning ishtirok etish mexanizmini tushuntiradi, u bu jarayonda hissiyotlarning rolini ko'rsatadi. Obyekt, agar u kattalar tomonidan atrof-muhitdan tanlangan bo'lsa, bola tomonidan aks ettiriladi. Kattalar tomonidan tanlash natijasida aks ettirilgan obyekt affektiv kuchlanishga ega bo'ladi. Bu affektiv kuchlanish bolaning faol harakatlarini keltirib chiqaradi, bu A.N.Leontyevning fikriga ko'ra, obyektning idrok etish uchun shartidir.

Shunday qilib, shuni ko'rish mumkinki, o'zboshimchalik va irodaning ontogenetik ildizlarini hisobga olgan holda, YE.O.Smirnova bu jarayonda hissiyotlarning muhim roli borligini doimo ta'kidlaydi.

Ushbu g'oya – his-tuyg'ularning rivojlanishi va shaxsning boshqa jihatlarini o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik g'oyasini L.S.Vigotskiy ham alohida ta'kidlab o'tgan. Bolalikdagi his-tuyg'ularning rivojlanishi haqida gapirar ekan, u shunday ta'kidlaydi: «Bu boshqa tadqiqotchilar tomonidan psixologik tomondan kashf etilgan narsani muhim va tushunarli qiladi - hissiyotlarning rivojlanishi va inson ruhiy hayotining boshqa jihatlarini o'rtasidagi eng yaqin bog'liqlik mavjudligini» [1].

Tuyg'ular va iroda ko'pincha bitta hissiy-irodaviy sohaga birlashtiriladi. Shunga qaramay, muammoning turli tadqiqotchilari ushbu sohaning u yoki bu tomonini ta'kidlaydilar. Tartibga solishning hissiy tomoni V.K.Vilyunas, O.V.Dashkevich, O.A.Chernikovaning asarlarida batafsil ko'rib chiqilgan. Bir qator ishlar faoliyatni tartibga solishning ixtiyoriy tomoniga qaratilgan. Shu bilan birga, ishlarni shu

asosda taqsimlash juda o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, chunki tartibga solishning bu ikki jihati bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Faoliyatni tartibga solishni ko'rib chiqishda, ayniqsa, muayyan faoliyat turini amaliyotda tartibga solishni optimallashtirishga harakat qilganda, muqarrar ravishda noqulay hissiy holatlarni bartaraf etish, optimal tayyorgarlik holatini yaratish haqida savol tug'iladi. YA'ni, hissiyotlarning ixtiyoriy tartibga solinishi haqida savol tug'iladi. Bu muammo ayniqsa psixologiyaning amaliy sohalarida, xususan, sport psixologiyasida diqqat bilan ko'rib chiqiladi. Irodaning o'ziga xosligi qiyinchiliklarni yengib o'tishni ta'minlaydigan mexanizm ekanligini hisobga olib, P.A.Rudikning ta'kidlashicha, subyektiv qiyinchiliklar asosan salbiy hissiy holatlarni yengish bilan bog'liq [6].

O.A.Chernikova shunday yozadi: «... sportdagi hissiyotlar masalasi bo'yicha eng muhim amaliy vazifa - bu salbiy hissiy reaksiyalarni bartaraf etish mexanizmlarini ochib berishdir».

O.V.Dashkevichning ba'zi asarlari to'g'ridan-to'g'ri muvaffaqiyatli faoliyatga xalaqit beradigan «salbiy» hissiy holatlarni olib tashlash usullariga bag'ishlangan [2].

Sport psixologiyasiga oid ba'zi ishlarda avtogen mashg'ulotlar va ideomotor tasvirlardan foydalanish orqali «salbiy» his-tuyg'ularni yengish qobiliyatini (koping strategiyani) rivojlantirish sportchilarni psixologik tayyorlashda birinchi o'rinda turadi.

E.P.Ilin hissiy va irodaviy tartibga solishni xuddi shunday tarzda bog'laydi, irodaviy tartibga solish hissiyotlar faoliyatni buzganda kuchga kiradi, deb hisoblaydi. Agar his-tuyg'ular faoliyatni rag'batlantirsa, unda ixtiyoriy fazilatlarining namoyon bo'lishi talab qilinmaydi. Irodaviy fazilatlarining o'zi ma'lum «salbiy» hissiy holatlarning kompensatori sifatida qaraladi. Masalan, qo'rquvning salbiy ta'sirini kompensatori - bu jasorat, umidsizlik - qat'iyatlilik, tashvish, noaniqlik - qat'iyatlilik, monotonlik hissi, charchoq - sabr [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Irodalilikni his-tuyg'ularni tartibga soluvchi sifatida ko'rib chiqish shaxsning ushbu sohalarini o'rtasidagi uzviy bog'liqlikning ifodalaridan biridir. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, bu yerda biz yaxlit jarayon sifatida hissiy-irodaviy tartibga solish haqida emas, balki noqulay his-tuyg'ularni (o'zboshimchalik bilan) tartibga solish usullaridan biri haqida gapiramiz. Bunday tartibga solish hissiy va irodaviy sohalarining o'zaro ta'sirini alohida holatidir. Muayyan holatlar tufayli zarur bo'lgan ish, ammo bizning nuqtai nazarimizdan, eng maqbul holatdan uzoqdir. Vaziyatlar, masalan, kuchli irodali harakatlar yordamida charchoq hissini yengish zarurligiga olib kelishi mumkin. Biroq, bu holatda biz noqulay, «fors-major» rejimida ishlash haqida gapiramiz. Ushbu rejimda ishlashni davom ettirish salbiy hodisalarning ko'payishiga, depressiyaning paydo bo'lishiga olib keladi.

V.K.Kalin hissiyotlar barcha tana tizimlarining umumiy mobilizatsiyasini ta'minlaydi, ixtiyoriy tartibga solish esa insonning psixofizik imkoniyatlarini tanlab safarbar qilishni ta'minlaydi, deb hisoblaydi. Tuyg'ularni «yoqish» darajasining ongli ravishda o'zgarish funksiyasi ixtiyoriy tartibga solishga beriladi. Tartibga solishning hissiy va irodaviy bo'linishi ularning o'zaro ta'siri haqida savol tug'diradi.

V.K.Kalinning ta'kidlashicha, hissiy va irodaviy tartibga solish yo'nalish bo'yicha mos kelishi yoki raqobatdosh dominantlarni yaratishi mumkin.

Ko'rib chiqilayotgan tartibga solish turlarini ajratish bilan bir qatorda, muallif ularning yaqin munosabatlariga e'tibor qaratadi. «Irodaviy tartibga solish har doim, birinchi navbatda, obyektiv faoliyat motivlarining mazmuni va faolligiga va uning muvaffaqiyatiga qarab o'zgaruvchan his-tuyg'ular bilan bog'liqdir» [6].

Tuyg'ular ixtiyoriy tartibga solish zaruriyati bo'lgan vaziyatlarda baholash vazifasini bajaradi, irodaviy harakatlarning namoyon bo'lish natijasini sifatli mazmuni va intensivligi bilan «sanksiyalaydi». Shaxsning irodaviy sifatlarini shakllantirishda his-tuyg'ular muhim rol o'ynaydi. V.K.Kalin shaxs tuzilishidagi irodaviy va hissiy sifatlar ma'lum komplekslarga aylandirib borishini ta'kidlaydi [6].

Tahlil va natijalar. Sifatlar ro'yxati yordamida odamlarning kundalik tajribasini tizimlashtirishga asoslangan biz ajratib ko'rsatgan irodaviy fazilatlariga aniq hissiy komponent kiradi.

Misol uchun, Noulzning 96 ta kayfiyat sifatlaridan iborat ro'yxatini omilli ta'sirini o'rganish natijasida 9 ta omil aniqlandi, ularning ba'zilar bizning omilli tahlilimiz natijalariga to'g'ri keladi. Noulz ro'yxatini omilli ta'sirini o'rganish natijasida aniqlangan fazilatlar quyidagilardir: konsentratsiya (jiddiy, o'ychan, diqqat markazida), tajovuzkorlik (g'azablangan, g'azablangan, g'azablangan), zavqlanish (qoniqarli, beparvo, quvnoq), faollik (baquvvat, jonli, faol), loqaydlik (uyquchan, charchagan, zerikish), egotizm (o'ziga beriluvchan, maqtanchoq, narsisistik), ijtimoiy tuyg'ular (samimiy, muloyim, mehribon), tushkunlik (qayg'uli, ishonchsiz, umidsiz), tashvish (qo'rquv, bezovtalik, hayajonli).

Boshqa tomondan, hissiyotlarning shakllanishida shaxsning axloqiy va irodaviy fazilatlarini muhim rol o'ynaydi. Masalan, O.A.Chernikova shaxsning hissiy tomonini tarbiyalash haqida gapirar ekan, bu tarbiyada axloqiy, xususan, mas'uliyat, burch tuyg'usi kabi fazilatlarini shakllantirish irodaviy sifatlar riqojlanishida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Shaxsning irodaviy fazilatlarini hisobga olgan holda irodaga yaqinlashganda, iroda va his-tuyg'ular o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik haqida savol tug'iladi, chunki ko'pchilik irodaviy fazilatlar ularning tuzilishida aniq hissiy komponentni o'z ichiga oladi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida ko'rsatilganidek, iroda muammosi ko'pincha motivatsiya muammolari bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Bunday holda, his-tuyg'ular va iroda o'rtasidagi munosabat ham ko'rinadi, chunki motiv o'z tabiatiga ko'ra hissiy bo'lib, hissiy komponentni o'z ichiga oladi [2]. Bu holda hissiylik motivning immanent xususiyati sifatida ishlaydi.

Motivatsiya va his-tuyg'ular o'rtasidagi munosabatlarning yana bir jihati Y. Reykovskiy tomonidan ochib berilgan. U his-tuyg'ularning xatti-harakatlarga ta'siri va ularning tartibga solish funksiyasi haqida gapiradi. Ushbu funksiyani ta'kidlab, muallif, xususan, hissiy harakatlarni ta'kidlaydi. Bunday holda, biz his-tuyg'ular tomonidan yaratilgan batafsil faoliyat, uni ifodalash istagi haqida gapiramiz. Muallif hissiy-motivatsion jarayon deb ataladigan jarayonni ta'kidlaydi. U shunday deb yozadi: «Hissiy harakatlarni motivatsion xulq-atvorning bir shakli deb hisoblash mumkin, chunki bu holda biz sof hissiy reaksiya bilan emas, balki harakatni muayyan maqsadga erishish uchun yo'naltiruvchi motivatsion, aniqrog'i, hissiy-motivatsion jarayon bilan shug'ullanamiz» [7].

Aytish mumkinki, psixologiyada hissiy va irodaviy tartibga solish o'rtasidagi munosabatlarga bir qator qarashlar mavjud, ammo har qanday holatda ham ularning yaqin aloqasi e'tirof etiladi. Bu munosabatlar shu qadar yaqinki, ba'zi hollarda faoliyatni tartibga solishning ushbu jihatlari o'rtasida aniq chegara chizish qiyin. Hissiy va irodaviy tartibga solish mexanizmlari shu qadar chambarchas bog'liqki, biz faoliyatni hissiy-irodaviy tartibga solish haqida gapirishimiz mumkin. Tartibga solishning hissiy va irodaviy jihatlari ajratish nazariy jihatdan mumkin, ammo oila va maktab tarbiyasi sharoitida shaxsning ushbu tomonlarini shakllantirish bilan bog'liq psixologik-pedagogik tadqiqotda hissiy-irodaviy tartibga solishni yagona mexanizm sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., 2012. – 397 с.
2. Дашкевич О.В. Эмоциональная регуляция деятельности в экстремальных условиях: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. М., 1985. 48 с.
3. Jabborov A.M., Abduqahhorova G. Milliy psixologiyaning shakllanish manbalari. -Qarshi: "Nasaf", 2017. -72 b.
4. Ильин Е.П. Психология воли. 2-е изд. – СПб., 2009. – С. 368.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. Сер. «Мастера психологии». - СПб: Питер, 2001. -752 с.
6. Калинин В.К. Психология воли: сборник научных трудов памяти В. К. Калинина. - Симферополь: 2011. - 208 с.
7. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. М., 2012.
8. Смирнова Е.О. Развитие воли и произвольности в раннем онтогенезе // Вопросы психологии. 1990. №3. С. 49-58.
9. Xaytiyev I. Irodani tarbiyalash – komillikka eltadi. –T.: 2016. -304 b.

УДК:372.6

Жамиш ЭРГАСHEB,

PhD, доцент кафедры «Методика преподавания математики» Джизакского государственного педагогического университета, Узбекистан

E-mail: ergashevi@mail.ru

По рецензия доктор философских по педагогических наук М.Болтаевой

METHODOLOGY OF PERSON-ORIENTED LEARNING AND FORMATION OF A HIGHLY SPIRITUAL PERSON

Annotation

The concept of methodology reflects two aspects: the first is related to the results of cognitive activity, and the second - to this activity itself. Each science has its own categories, concepts, subject of research, object and general rules of science and is an expression of scientific criteria. In the process of globalization, the development of science, the language of scientific research, its categories, its universality and peculiarity are important. The article considers the analysis of the concept of methodology.

Key words: Teaching computer science, computer education, information and communication technologies, methodology, computer science.

МЕТОДОЛОГИЯ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ВЫСОКОДУХОВНОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Понятие методологии отражает два аспекта: первый связан с результатами познавательной деятельности, а второй - с самой этой деятельностью. Каждая наука имеет свои категории, понятия, предмет исследования, объект и общие правила науки и является выражением научных критериев. В процессе глобализации важны развитие науки, язык научного исследования, его категории, его универсальность и особенность. В статье рассмотрен анализ понятия методологии.

Ключевые слова: Преподавание информатики, компьютерное образование, информационно-коммуникационные технологии, методология, информатика.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM VA YUKSAK MA'NAVİYATLI SHAXSNI SHAKLLANTIRISH METODOLOGIYASI

Annotatsiya

Metodologiya tushunchasi o'zida ikki jihatni aks ettiradi: birinchisi bilish faoliyati natijalari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi mazkur faoliyatning o'zi hisoblanadi. Har bir fanning o'ziga xos kategoriyalari, tushunchalari, tadqiqot predmeti, obyekti va fanshunoslikning umumiy qoidalari, ilmiylik mezonlari ifodalanişidir. Globalashuv jarayonida fanning rivojlanishi, ilmiy tadqiqot tili, kategoriyalari uning umumiy jahonshumul va xususiy muayyanligi muxim o'rin tutadi. Maqolada metodologiya tushunchasiga oid tahlillar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Informatika o'qitish, kompyuterli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, metodologiya, informatika.

Введение. В последнее время возник ряд вопросов к описанию методики в связи с формированием личностно-ориентированного образования и высокодуховной личности: не должна ли методика быть личным достижением каждого человека? Уместно ли называть специальную область знаний методологией? Есть ли польза в исправлении и совершенствовании научной работы, проводимой в области науки усилиями многих ученых?

Материалы и методы. Также в некоторой литературе утверждается, что не должно быть «объективной» методологии, наоборот, научное творчество должно приобретать для каждого человека индивидуальный характер, то есть это должна быть «субъективная» методология [1, 2, 3, 4, 5].

Однако эти мнения не могут быть полностью подтверждены. Если методология педагогической науки представляет собой систему знаний о педагогических науках и педагогических исследованиях, то, во-вторых, позволяет уточнить ряд понятий, относящихся к области методологии как деятельности, связанной с приобретением

этих знаний, а также основы исследовательской программы (методическое обеспечение).

Также, поняв методику, можно найти четкие ответы на следующие вопросы: что делает педагогическая методика и кто должен этим заниматься? Каковы методы приобретения методологических знаний в области педагогики и какие знания приобретаются? Какими должны быть источники, объекты и процедуры методического обеспечения исследования?

Прежде всего необходимо уточнить отличие объектов методологического анализа от специальных. Когда мы занимаемся анализом, прежде всего нам необходимо определить, на что направлено наше внимание, то есть на какой объект.

Что понимается под специально-научной работой в педагогике? Специально-научная работа не означает конкретного методического исследования, это познавательная деятельность, ориентированная на исследование педагогической деятельности. Изучение классификации методов, вопросов содержания обучения или проблем организации современного урока является областью специально-научного анализа. Но есть и

методологический анализ. Как в таком случае мы исследуем эти вопросы: например, правильно ли используются научные методы при изучении этих вопросов, соответствует ли используемая нами система понятий цели познания?

Во-вторых, методологические вопросы отличаются от специально-научных. Методологические вопросы: использование дидактических знаний в школьной практике, виды педагогических знаний, связь дидактики с частной методикой, педагогические доказательства, логика педагогического исследования, объем и условия использования формализации в педагогическом исследовании, изучение школьный опыт как этап педагогического исследования и др. При этом внимание акцентируется на педагогической научной деятельности.

Методическое обеспечение научно-исследовательских работ, проводимых в области педагогики, имеет ряд особенностей. Понятие методологического источника снабжения означает совокупность знаний определенного типа, позволяющую исследователю получить цель и имеющую иерархическую взаимосвязь.

Первым методологическим источником, помогающим исследователю достичь цели, являются философские правила и методологические функции в них. Например, теория о единстве теории и практики. Таким образом, философия выступает как один из источников методологического обеспечения.

Наличие нескольких уровней методологии дает равное право на включение в методологическое обеспечение общепедагогических правил, а также знаний и подходов, разработанных на уровне общенаучной методологии.

Еще одним источником методологии являются исследовательские научные работы в области педагогики. Результаты этих исследований в целом отражают знания об особенностях педагогики, ее связи с другими дисциплинами, педагогические свидетельства, условия формирования педагогических теорий, объект и предмет педагогики, самостоятельные педагогические исследования. В этих исследованиях конкретизируются знания о методах науки, используемых в сфере образования. Целью этих исследований является выяснение закономерностей и тенденций развития педагогических наук в связи с практикой, принципов повышения эффективности и качества педагогических исследований, анализ понятий и методов, используемых в педагогике.

Методологические знания служат основой для проведения специальных научных исследований, имеющих конкретные задачи по определению закономерностей и систем организации практической педагогической деятельности [6].

Это позволяет говорить о двух видах исследований в области педагогики, с одной стороны, методологических, а с другой, специально-научных анализов. Они имеют разные объекты и направления и отличаются друг от друга масштабом проблемы.

Специально-научные исследования (например, законы образования и воспитания) непосредственно направлены на педагогическую деятельность и, в свою очередь, рассматриваются как методологические исследования, научно отражающие эту реальность (методы научного обоснования образовательной практики). Это

различие возникает в процессе методологического исследования, эффективных способов его отражения в теории и, в конце концов, в необходимости обращения к педагогической деятельности с целью усиления воздействия этой теории на практику. Например, при исследовании методов научного обоснования обучения возникают вопросы, связанные с представлениями о методах обучения и их практическим применением. Именно недостатки на практике заставляют ученых обращаться к науке, к пробелам в научных знаниях, а затем обращаться к методологическому анализу причин этих недостатков и пробелов. Большое значение имеет изучение механизма связи педагогики с другими дисциплинами, чтобы упорядочить используемые в педагогике понятия на практике, эффективно организовать комплексные исследования.

Методологическое исследование должно иметь исследовательское описание, то есть в полной мере должны выполняться требования, предъявляемые к любому научному исследованию, оно не должно носить обобщающего и созерцательного характера. Конкретно-методические исследования в области педагогики имеют особый предмет и опираются на эмпирические данные, что отражается на состоянии того или иного предмета, характере и качестве обоснования нормативных материалов, направленных на практику, разработке педагогических понятий и доказательств их реализации [7].

Методологическое знание в эмпирическом описании (методологический эмпиризм) формируется в ходе конкретного специально-научного исследования в результате суждений исследователя о применении методов научного познания, т. е. в результате методологической рефлексии. Когда он таким образом следует за своим действием на избранном объекте, этот тип знания добавляется к методологическому запасу. Их уникальность заключается в том, что они не являются результатом специально спланированной методической работы, а выступают как гарантия целевого исследовательского продукта для другого (специально-научного) объекта. Эмпирическое знание привязано к объекту и поэтому не может иметь общего описания. Их использование ограничено этими исследовательскими задачами [8].

Например, личный опыт исследователя, полученный в результате проведения обосновывающих экспериментов в процессе выработки способов формирования самостоятельного мышления у учащихся, скорее всего, будет полезен кому-то другому, например, занимающемуся проблемой структурирования учебных материалов. По крайней мере, насколько это возможно, моделирование, используемое в системном подходе, опирается на методологические направления, связанные с научными методами, например, на построение идеальных объектов.

Заключение. В заключении можно сказать, что следует различать область методологии и специально-научную область: объект методологического анализа и анализ специально-научного объекта, методологические проблемы и специально-научные проблемы, методологические и специально-научные исследования. В сфере методической деятельности следует отличать обеспечение специальных научных исследований от обеспечения методологических исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бережнова Е.В. Педагогическая наука сегодня: философско-методологические проблемы / Е.В. Бережнова, В.М. Кондратьев // Педагогика. – 2011. – № 10. – С. 98–107.;
2. Бережнова Е.В. Формирование методологической культуры учителя / Е.В. Бережнова // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 13–17.
3. Бордовская Н.В. Системная методология современных педагогических исследований / Н.В. Бордовская // Педагогика. – 2005. – № 5. – С. 21–29.
4. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: Монография / Науч. ред. Н. К. Сергеев. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.
5. Борытко Н.М. Методологическая культура педагогов школы как условие ее инновационной деятельности // Целостный учебно-воспитательный процесс: исследование продолжается: Методол. семинар памяти проф. В.С. Ильина. Волгоград, 1997. Вып. 4. С. 107-110.
6. Полонский В.М. Структура результата научно-педагогических исследований / В.М. Полонский // Педагогика. – 1998. – № 7. – С.26–31.
7. Ranjit Kumar. Research methodology a step-by-step guide for beginners. – Sage, New Delhi, 2011. – 415 p.
8. Розин В.М. Виды научных работ и критерии их оценки / В.М. Розин. – Высшее образование сегодня. – 2003. – № 2. – С. 18–22.

Josur ESHKUVATOV,
A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti
E-mail: jasureshkuvatov290@gmail.com

Samarqand viloyati PYMO 'MM kafedra mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent G.Fayzullayeva taqrizi asosida

ACHIEVING LESSON EFFICIENCY BY INCREASING THE CREATIVITY OF NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS

Annotation

This article discusses the effectiveness of developing students' oral literacy skills by increasing the creativity of native language and literature teachers. The concept of creativity, which is a skill of the 21st century, is relevant today. Because creativity is thinking outside the box. Today, creativity skills have a special place in the development of students' oral literacy skills.

Key words: Speech literacy, creativity, creativity skills of native language and science teachers, students' speech skills.

ДОСТИЖЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКА ЗА СЧЕТ ПОВЫШЕНИЯ КРЕАТИВНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность развития навыков устной грамотности учащихся за счет повышения креативности учителей родного языка и литературы. Понятие творчества, которое является навыком 21 века, актуально и сегодня. Потому что творчество — это нестандартное мышление. На сегодняшний день особое место в развитии навыков устной грамотности учащихся занимают творческие способности.

Ключевые слова: Речевая грамотность, креативность, творческие способности учителей родного языка и естественных наук, речевые навыки учащихся.

ONA TILI VA ADABIYOT FANI O'QITUVCHILARINING KREATIVLIGINI OSHIRISH ORQALI DARS SAMARADORLIGIGA ERISHISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining kreativligini oshirish orqali o'quvchilarda nutqiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning samaradorligi haqida atroflicha so'z boradi. XXI asr ko'nikmasi bo'lgan kreativlik tushunchasi bugungi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Chunki kreativlik – bu qolipdan tashqarida fikrlash hisoblanadi. Bugungi kunda o'quvchilarda nutqiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda kreativlik ko'nikmalarining alohida o'rni bor.

Kalit so'zlar: Nutqiy savodxonlik, kreativlik, ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining kreativlik ko'nikmalari, o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalari.

Kirish. Mamlakatimizning kelajagi, istiqboli va islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim sohasida olib borilayotgan o'qituvchi-pedagoglarning kreativligi, saviyasi, fidoyiligi, tayyorgarligi hamda yosh avlodga ta'lim berish va barkamol inson darajasida tarbiyalab, voyaga yetkazishga nisbatan shijoatiga bog'liq. Uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagoglarni samarali natijalarga olib keluvchi ilmiy-nazariy bilimlar bilan birgalikda kreativ faoliyatga undovchi amaliy ko'nikmalar bilan ham doimiy qurollantirib borish zamon talabidir. Pedagogik ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning imkoniyatlaridan foydalanishga ustuvorlik berish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda uzluksiz ta'limni, jumladan, umumiy o'rta ta'lim tizimini modernizatsiya qilish ta'lim va tarbiyaning an'anaviy usullarini ijodkorlikka yo'naltirilgan usullarga almashtirish zarurati paydo bo'lmoqda.

Zamonaviy pedagog kreativ kompetentlikka ega bo'lishi uchun o'quv faoliyatiga doir vazifalarni chuqur bilishi, o'quv manbalari, darslik, o'quv va metodik qo'llanma, tavsiyanoma, yo'riqnomalarni tayyorlash malakasiga ega bo'lishi, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganishi, ta'lim jarayoni va ma'naviy-ma'rifiy ishlar loyihalarini tayyorlay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv-uslubiy manbalarda kreativlik inglizcha "create" so'zidan olingan

bo'lib, "yaratish" ma'nosini anglatib, insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi [1]. Uning tag-zamirida beqiyoslik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli xil jihatdan yondashuvni anglatadi.

Kreativ pedagogika ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish orqali sinfda ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi. Ijodkorlikni o'rganish jarayonida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining intellektual va psixologik rivojlanish tizimlarini shakllantirish muammolari ishlab chiqilgan bo'lib, ular shaxsiy-ijodiy fikrlash uslubining tarkibiy qismlarini o'rganishga qaratilgan.

Kreativlikda ijodning to'rtta asosiy jihatlari ishlab chiqilgan bo'lib, unda asosiy e'tibor quyidagilarga qaratiladi: ijodiy mahsulot, ijodiy jarayonni boshqarish, ijodiy shaxs va ijodiy vaziyat. Kreativlik faoliyatini yuqori darajada takomillashtira olgan o'qituvchi o'zida quyidagi malakalarni namoyon eta oladi: bajariladigan vazifa mohiyati va faoliyatini belgilay bilishi; masalaning qo'yilishini tahlil qila olish; masalani hal qilish rejasini tuzish; masalani hal qilishda samarali metodlar (tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va boshqa) larni qo'llash; masalani hal qilish usullarini tanlay olish; qabul qilingan qarorlarning to'g'riligini

asoslash va qayta tekshirish; masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish) ni olib borish; masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala qanday yechilishi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rejalashtirish [1].

Pedagog kreativlik sifatlariga va yondashuvga ega bo'lmashligi tufayli o'quvchilar ham qiziqarli va ajoyib g'oyalarga ega bo'lsalar-da, biroq ularni ifodalashda e'tiborsizlikka yo'l qo'yadilar. Buning sababi ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarda erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi. Hozirda kreativ fikrlash qobiliyati nafaqat o'quvchilar uchun balki, o'zini Vataniga daxldor deb hisoblaydigan har bir inson uchun zarurdir.

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarida kreativlik sifatlarini oshirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik", "kreativ yondashuv" tushunchalarining ma'nosini tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalarni majmuyi" [6] sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida mazkur tushunchani quyidagicha izohlaydi: "kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim" [7].

Emebaylning yondashuvi nuqtayi nazaridan ifodalansa, kreativlik "muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish", demakdir [4]. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, "kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi" [2].

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining kreativlik sifatlariga ega bo'lishi ularning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Shuningdek, o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi.

Binobarin, ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi kreativlik kompetentligiga ega bo'lsa kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini samarali tashkil etish, nutqiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish, shaxsiy sifatlarini yuksaltirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi.

Tahlillardan shuni alohida qayd etib o'tish joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Shaxs o'zida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday samaradorlik va yondashuv asosida namoyon eta olishi mumkin bo'ladi? Bu o'rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: "Agarda o'zingizni kreativ emasman, deb hisoblasangiz, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkorlik faoliyatni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir" [2]. Patti Drapeau nuqtayi nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo,

muayyan masala yoki ijodiy topshiriq yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash o'qituvchilardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda muammo yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, topshiriqni bajarish, muammo yoki masalani yechishda shaxs yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi.

Tahlil va natijalar. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o'tkirlikni belgilab beradi, o'quvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi.

Ona tili va adabiyot o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda mustaqil tafakkur qilish, kreativ va ijodiy fikrlash qobiliyatini o'stirish hamda o'zining fikrini og'zaki, yozma shaklda aniq, sermazzmun, tushunarli, savodli tarzda ifodalashni o'rgatish eng asosiy vazifalardan biridir. Shu bois ona tili va adabiyot o'quvchilari kreativ yondashuv asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda doimiy ravishda dars mashg'ulotlari yuzasidan zamonaviy o'quv-metodik ijodiy topshiriqlar tayyorlay olishi, mashq va matn tahlillari o'tkaza olishi, didaktik hamda so'z o'yinlari, turli hil interfaol usullarni dars jarayoniga moslashtira olishi va ulardan samarali foydalanishga ko'proq e'tibor qaratish zarur. Bugungi kunda o'quvchilarda nutqiy savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanib, uni rivojlantirishda bir qator omillarning o'rni ahamiyatlidir. Nutqiy savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi asosiy omillardan biri o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va boyitib borishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Nutq turlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. "Og'zaki nutq, odatda, bevosita nutq jarayonini tashkil etsa, yozma nutqda esa muayyan masofaning bo'lishi nazarga olinadi. Shunga ko'ra ularning izchilligi, to'liq yoki noto'liqligi ham har xil bo'lishi tabiiy"[8]. Har bir o'quvchida, avvalo, og'zaki nutq rivojlanib borishi mumkin, biroq og'zaki nutqidagi fikrini, qarashini ifodalayotganida o'qituvchi yozma nutq me'yorlariga ham amal qilishi hamda ikkala nutq shaklida, fikrlar bayonining ketma-ketligini, izchilligini nazardan chetda qoldirmasdan tizimli ishlash va bu bo'yicha yondashuvlarni kreativ ravishda tanlashni hisobga olish talab etiladi.

Xulosa. Mavjud tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda nutqiy savodxonlik ko'nikmalarining rivojlantirilishi, avvalambor, pedagogning kreativlik potensialga egaligiga va yondashuviga bog'liq ekan. Ayniqsa, o'quvchi ijodiy faoliyatining dastlabki sharti va natijasi ham o'qituvchining kreativ kompetentligi ekanligi o'ta muhim sanaladi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi pedagoglarning ham kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun ularning malakasini uzluksiz oshirib borish talabi qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini-o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bugungi kreativ o'qituvchi o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda avvalo rejalashtirilgan bir qolipdagi mashg'ulot turlaridan voz kechib, o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy, mantiqiy, ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, ya'ni yangi g'oyalarni

o'ylab topishga yo'naltirish, ta'lim olishga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishiga rag'batlantirishda asosiy omil bo'lishi kerak. Ayrim paytlarda zamonaviy o'quv mashg'ulotlariga yetishmayotgan bo'shliq - kreativlik sanaladi. Bugungi kunda ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki ularning kasbiy faoliyatini ijodkorlik, kreativlik

ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishi maqsadga muvofiq sanaladi. Bu esa har bir o'qituvchining o'zini-o'zi rivojlantirishi va o'zini-o'zi namoyish eta olishi, kasbiy kompetentsiyalarni o'zlashtirib borishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Ne'matov B.S. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini takomillashtirish. ped.fan. PhD. diss.avtoreferenti. – Termiz, 2023. – 52 b.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 260
3. Агабабян А. Р., Арутюнян Н. Д. К вопросу взаимосвязи креативности с личностными характеристиками // Ананьевские чтения, 2007: Материалы научно-практической конференции. СПб., 2007. – С. 598–599.
4. Алейников А.Г. О креативной педагогике / А.Г. Алейников // Вестник высшей школы. – 2009. – №12. – С. 29-34.
5. Амиров Р. Особенности синтаксиса казахской разговорной речи. – Алма-Ата, 1972.
6. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. – Казань: Изд-во КГУ, 1996. – 566 с.
7. Вишнякова, Н.Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования / Н.Ф. Вишнякова. - Мн.: Народная асвета, 2007. – 300 с.
8. Амиров Р. Особенности синтаксиса казахской разговорной речи. – Алма-Ата, 1972.

UDK 1:18:7.01

Laziz ESHONQULOV,
TDIU Samarqand filiali v.b dotsenti
E-mail: laziz.eshonqulov.90@mail.ru

SamDU Falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti, S.Ro'zimurodov taqrizi asosida

HAJVIYLIK FENOMENINING PSIXOLOGIK, IJTIMOY-MADANIY VA ESTETIK XUSUSIYATI

Annotatsiya

Maqolada hajviylik fenomenining psixologik, ijtimoiy-madaniy va estetik xususiyati, hamda Hajviy asarlar odamlarni kuldurib turib yig'latishi ham mumkin, demak bu jarayon inson ijtimoiy-madaniy estetik his-tuyg'ulari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan estetik hodisadir.

Kalit so'zlar: Hajviylik, estetik tafakkur, go'zallik, xursandchilik, vaqtichog'lik, zavqlanish, maqsad, san'at, farovonlik, estetik faoliyat, olijanoblik, badiiy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, ijtimoiy-madaniyat, estetik did, hazil, satira.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ, СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ И ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНА КОМИЧЕСКОГО

Аннотация

В статье описываются психологические, социокультурные и эстетические особенности комического явления, а комические произведения способны заставить людей смеяться и плакать, поэтому данный процесс является эстетическим явлением, тесно связанным с социокультурными эстетическими чувствами человека.

Ключевые слова: Юмор, эстетическое мышление, красота, радость, своевременность, удовольствие, цель, искусство, благополучие, эстетическая деятельность, благородство, художественные ценности, национальные ценности, социокультура, эстетический вкус, юмор, сатира.

PSYCHOLOGICAL, SOCIAL-CULTURAL AND AESTHETIC CHARACTERISTICS OF THE PHENOMENON OF COMIC

Abstract

The article describes the psychological, socio-cultural and aesthetic characteristics of the comic phenomenon, and comic works can make people laugh and cry, so this process is an aesthetic phenomenon that is closely related to human socio-cultural aesthetic feelings.

Key words: Humor, aesthetic thinking, beauty, joy, timeliness, pleasure, purpose, art, well-being, aesthetic activity, nobility, artistic values, national values, socio-culture, aesthetic taste, humor, satire.

Shaxs estetik hissiyotining turli shakllari darajalarini aks ettiruvchi – “go'zallik”, “oliyanoblik”, “ulug'vorlik”, “tubanlik”, “fojaviylik”, “kulgililik” kategoriyalarda ifodalanadi. Chunki bir tomondan, ularning sub'yekti faqat inson bo'lishi mumkin, ular insoniyat taraqqiyotining me'yorini belgilaydi, boshqa qandaydir predmetli vaziyatlar esa hodisalar tomonidan yaratiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda “estetika fani nafosatshunoslikning inson mohiyati, uning o'zligini anglash yo'nalishi masalalari bilan bog'liq tarzda emas, balki ko'proq “go'zallik”, “ulug'vorlik”, “fojaviylik”, “kulgililik”, “estetiklik”, “estetik faoliyat”, “san'at” kabi mezoniy tushunchalarning mazmunini yoritish, ularni tahlil va tavsif qilish bilan shug'ullanadigan o'quv predmeti bo'lib qolmoqda”[1]. Mumtoz estetikada komediyaga “bebosh omma” san'ati sifatida yondashilgan. Bugungi kunda estetikaning har bir kategoriyasini ta'rif va tavsifini keltirib o'tgan, qutbiy munosabatlar aniqlangan.

Psixologik nuqtai nazardan, hazil jarayonini to'rtta - asosiy komponentga bo'lish mumkin.

1. Ijtimoiy kontekst.
2. Kognitiv-idrok jarayoni.
3. Emotsional reaksiya.
4. Kulgining vokal-xulq-atvorda ifodalanishi.

Barcha psixologik hodisalar singari, hazil ham miya va asab tizimida sodir bo'ladigan ko'p sonli murakkab biologik

jarayonlar asosida shakllanadi. Hazilni boshdan kechirish uchun odam avvalo rag'batlantiruvchi hodisada o'yinning nomuvofiqligini his qilishi kerak. Bu idrok etish jarayoni bosh miya po'stlog'ining ko'p sohalarida ko'rish va eshitish, tilni tushunish, ijtimoiy bilish, mantiqiy fikrlash va hokazolar uchun mas'ul bo'lgan tizimlarni o'z ichiga oladi. Inson hazilni idrok qilganda, bu kognitiv jarayonlar ijobiy quvunch hissi va hissiyotlar bilan bog'liq hissiy tizimlarni rag'batlantiradi. qiziqarli, shu jumladan, prefrontal korteks va limbik tizimdagi joylar. Ushbu hissiy tizimlar, shuningdek, biokimyoviy molekulalarning butun kokteylini chiqaradi, bu esa avtonom asab tizimi va endokrin tizim orqali miyada va butun tanada keyingi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, quvunch hissi faollashishi, odatda, tabassum va kulish kabi hissiy reaksiyalarni keltirib chiqaradi, bu miya sopi va uning oldingi miya bilan bog'lanishi, yuz, tomoq va nafas olish tizimidagi mushaklarga olib boruvchi nervlarni o'z ichiga oladi[2].

Hazil so'zining ma'nosi va kulgiga bo'lgan munosabat o'zgarishi bilan birga, «hazil tuyg'usi» tushunchasi ham so'nggi ikki asr davomida rivojlandi XVIII asrda. va XIX-asr boshlari. Ingliz faylasuflari turli xil estetik va axloqiy «tuyg'ular» tushunchasini shakllantirdilar, ular nozik sezgirlik yoki ba'zi narsalarning sifatini tushunish yoki baholash qobiliyati sifatida qaraldi. Xullas, go'zallik tuyg'usi, or-nomus,

odob, axloqiy tuyg'u va sog'lom fikr haqida so'z yuritdilar. «Kulgili his qilish» iborasi har qanday kulgili narsaga nisbatan sezgirlikni tasvirlash uchun ishlatilgan. Biroq, XIX asrning o'rtalariga kelib, uning o'rniga «hazil tuyg'usi» iborasi qo'yilgan.

Dastlab «hazil tuyg'usi» atamasi shunchaki tavsiflovchi atama sifatida qo'llangan bo'lsa-da, tez orada hazil tuyg'usi o'sha paytdagi hazil bilan bog'liq ijobiy ma'nolarni o'zlashtirib, yuqori baholangan sifatga aylandi. 1870-yillarga kelib «hazil tuyg'usi» tushunchasi bugungi kunda mavjud bo'lgan juda kerakli sifat ma'nosini oldi va asosiy qadr-qimmat ma'nosiga aylandi. Odamning hazil tuyg'usi borligini aytish, uni juda ijobiy tavsiflashni anglatadi.

XX asrda, hazil tuyg'usi o'ta kerakli sifat bo'lib qolaverdi, lekin bu tushuncha ham tobora noaniq va noaniq bo'lib qoldi. Garchi u har doim boshqalarni kuldira olish yoki o'yin-kulgi va kulgidan bahramand bo'lish ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa-da, u shaxsiy xususiyatlarning umumiy majmui sifatida qo'shimcha ma'noni oldi. «Hazil tuyg'usiga ega bo'lish» nimani anglatishini tushuntirishga harakat qilib, ular asosan «hazil tuyg'usiga ega bo'lmaslik» nimani anglatishini boshlashdi. Agar ular kimdir hazil tuyg'usi yo'q deb aytishsa, demak, bu odam haddan tashqari jiddiy, fanatik yoki xudbin, o'jar, ekstremal qarashlarning ashaddiy tarafdori ekanligini anglatadi. Hazilning etishmasligi ruhiy kasallikning ayrim shakllarining (ayniqsa, shizofreniya) o'ziga xos xususiyati sifatida qaraldi, bu muvozanat va paranoyani ko'rsatadi[3].

XX asrda, hazil tuyg'usi ham ijtimoiy-siyosiy ma'no kasb etib, tashviqot maqsadida foydalanilgan. Qo'shma Shtatlarda bu amerikaliklarning bag'rikenglik va demokratiya bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyati sifatida qarala boshladi, diktatura ostida yashovchi odamlardan farqli o'laroq, natsizm davridagi nemislar yoki kommunistik davrdagi ruslar kabi hazil tuyg'usi yo'q deb hisoblangan. Holbuki, XIX asrda hazilga haddan tashqari moyillik. XX-asrning o'rtalariga kelib, saylovda qatnashishni xohlovchilar uchun to'siq sifatida ko'rilgan. hazil tuyg'usi siyosatchining, ayniqsa, prezident bo'lishga intilayotgan shaxsning zaruriy xususiyatiga aylandi. Liberallar va konservatorlar orasida obro'sizlantirishning mashhur usuli bu bir-birlarini hazil tuyg'usi yo'qligida ayblash edi. Kontsepsiya uzoq vaqt davomida seksistik jihatga ham ega edi, chunki hazil tuyg'usi asosan erkaklarga xos xususiyat sifatida ko'rilgan. Yaqin vaqtgacha ko'plab mualliflar ayollarda hazil tuyg'usi umuman yo'q deb taxmin qilishgan.

Shaxsiy xususiyat sifatida hazil tuyg'usi bilan bog'liq ijobiy fazilatlar, o'z navbatida, hazil va kulgining mashhur ma'nolarida namoyon bo'ldi. XX asr oxiriga kelib, hazil va kulgi nafaqat xatti-harakatlarning o'ta xayrixoh shakllari, balki ruhiy va jismoniy salomatlikni mustahkamlashning muhim omillari sifatida ham ko'rilgan. Bu qarash taniqli jurnal muharriri Norman Cousinsning kitobi nashr etilgandan keyin keng tarqalgan bo'lib, u o'zini og'riqli va zaiflashuvchi kasallikdan samimiy kulgi (va katta dozalar) bilan qanday davolagani tasvirlangan. S vitamini). Ushbu kitob an'anaviy G'arbning tibbiyotga bo'lgan yondashuvlaridan umidsizlik kuchayib borayotgan bir paytda keladi va muqobil davolash usullari yoki muqobil tibbiyot mashhurligining oshishiga olib keldi[4].

Hazil va kulgini o'rganish biologik psixologiyaning asosiy mavzusi bo'lmasa-da va keyingi yillarda bu mavzu bo'yicha tadqiqotlar kam bo'lsa-da, ular davom etib kelmoqda. Funktsional magnit-rezonans tomografiyadan foydalangan holda yaqinda nashr etilgan bir nechta tadqiqotlar, shuningdek, hazil va kulgi evolyutsiyasi kabi mavzular bo'yicha maqolalar bunga qiziqish borligini ko'rsatadi. Ko'rib turganimizdek, hazil va kulgining biologik tadqiqotlari hazilning kognitiv jihatlaridan tashqari hissiy tarkibiy qismlarining ham

muhimligini ta'kidlab, hazilni umuman his-tuyg'u va bilish o'rtasidagi munosabatni o'rganish uchun qiziqarli mavzu sifatida ko'rsatadi. Shunday qilib, hazil bo'yicha psixobiologik tadqiqotlar yangi paydo bo'lgan hissiyot nevrologiyasi sohasida alohida mavzu sifatida ko'rib chiqilishi mumkin[5]. Hazilning biologik jihatlarini muhokama qilish, shuningdek, kulgining tabiati va funktsiyasi haqidagi ko'plab qiziqarli savollarga ko'proq e'tibor qaratishga imkon beradi.

Ma'rifatparvarlik estetikasi esa kulgililikni estetik ideallarga qarama-qarshi usullar orqali ochib berishga, kulgililikni kundalik ikir-chikirlar emas, balki oliy darajadagi tuyg'u sifatida e'tirof etmoqda. Lessining fikriga ko'ra, kulgi kasallikni davolamaydi, lekin u sog'lom organizmni yanada mustahkamlaydi. Klassik san'atda ikkita muqobil estetik kategoriyalar rivojlangan. Ular fojiaiviylik va kulgililikdir. Faylasuflar ularni san'atdagi dramatiklik bilan bog'lab tushuntiradi. Klassik san'atdan farqli ravishda romantik san'atdan xunuklik kategoriyasi kelib chiqadi. Ular san'atning tarixiy rivojlanishdan birortasiga to'g'ri kelmasada, ular bir vaqtning o'zida san'atning ham klassik, ham romantik shakllariga tegishlidir. Klassik san'atda fojiaiviy qahramonlar alohida shaxs kabi emas, balki substansional kuchga ega shaxs kabi chiqadilar. Unda ularning bevosita individuallikning tasodifiy xususiyatlari yo'qoladi.

Jamiyat fojiaiviylik va hajviylikning haqiqiy ijtimoiy makoni, zamini hisoblanadi. Inson kulishga, kuldirishga qodir yagona mavjudotdir. Kulgili voqea va hodisa asosan kishilararo munosabatlardan kelib chiqadi. Bu munosabatlar bir tarafdin ijtimoiy hodisalar bilan bevosita bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiiylikka ham bilvosita tegishli bo'ladi. Ya'ni odamni xarakteri, tuzilishi, xususiyati, fazilatlarini aynan o'xshatish orqali baholanadi. Masalan, bo'yi uzunlikni – terak daraxtiga, ayyorlik, quvlikni – tulkiga, chaqqonlik, olg'irlikni – olaqarg'aga, mardlikni – bo'riga, ayiqqa o'xshatish orqali inson xarakteriga estetik baho beriladi.

Kulgi o'z tabiatdan demokratik mazmunga ega bo'lib, barcha odamlarni jipslashtiradi, o'zini erkin tutishga sharoit yaratadi, baravariga kulishga olib keladi. Hajv va kulgi kishilik jamiyatida erkinlik, ozodlik uchun kurashishni ham anglatadi.

Kulgililik fenomeni o'zida barcha madaniy manbalarni, madaniy kodlarni birlashtiradi. U san'atning barcha turlarini qamrab oladi. Hajviylikni aks ettiradigan kulgi dehqonlar, oddiy kishilar va tabaqalashgan aholining madaniyatini ham bildirgan. Masalan, Aristofanni komediyasida aynan shu estetik voqelik aks etgan. «Bugungi kunda san'at so'zi voqelikni badiiy timsollar vositasida ijodiy aks ettirish, ishning ko'zini bilish va mahorat ko'rsatish jarayoni, har qanday ishning o'zi va u talab qiladigan mahorat darajasi ma'nolarida qo'llaniladi. San'at mohiyatan ijtimoiy - estetik hodisa bo'lib har qanday demokratik davlat siyosatini, umuminsoniy va milliy ma'naviy qadriyatlarga asoslangan mafkurani targ'ib etadi, vatanparvarlik, qaxramonlik, fidoyilik, g'oyalarni ilgari suradi, lozim bo'lsa, jangavorlik kasb etadi. San'at tarixida muayyan g'oyalarni, ayniqsa umumbashariylikni inkor qilmaydigan milliy g'oyani ifodalagan san'at asari kam topiladi»[6].

Shu o'rinda taniqli olim E.Umarov mulohazalariga tayanib ish ko'riladigan bo'lsa, insonning dunyo voqea-hodisalariga munosabatlaridan biri kulgililik tushunchasi bilan izohlanadi. «Kulgililik ham iqtisodiy-moddiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy hayot jabhalarida doimiy ravishda namoyon bo'ladi». Haqiqatan ham, kulgi deb atalmish hissiy tushuncha inson faoliyatining barcha sohalarida uchraydi va u jamiyat bilan bog'liq ya'ni ijtimoiy kuchga egadir.

Estetikaning muhim kategoriyalaridan biri bo'lmish kulgililik jarayonini tadqiq qilganlarning aksariyati kulgililik tushunchasining murakkabligi va uni tushunish, anglash, in'ikos etish juda murakkab ekanligini e'tirof etishgan. Gap

shundaki, kulgi qo'zg'aydigan hodisalarning benihoyat ko'pligi, eng muhimi, kulgililik ko'lamida hamda chegarasining o'ta harakatchan, qo'nimsiz, o'zgaruvchan bo'lishi natijasida qaysi narsa qachon, qayerda, qanday sharoitda kulgili bo'ladi-yu, qaysi narsa qachon, qayerda, qanday sharoitda kulgili bo'lmaydi degan savolga bir xil javob berib bo'lmaydi. Kulgililik tushunchasiga berilgan ta'riflar, aytilgan qarashlar, fikr-mulohozalarning o'ta xilma-xilligi, rang-barangligi ham shundadir. Kulgililikka berilgan ta'riflarda xilma-xillik, faqat narsa-hodisalar bilan bog'lanib qolmay, balki uning ijtimoiy mazmuni-go'zallik va xunuklik tushunchalari bilan ham aloqadorligi aks etadi.

Kulgililik tushunchasi talqini o'zining aniq, oqil mazmuniga ega bo'lib, haqiqatda ham kulgililikka xos bo'lgan ba'zi tomonlarini ochib beradi. Ba'zilar Arastu fikr-mulohazalariga qo'shilgan holda kulgililikning ob'yektiv asoslariga e'tibor qaratganlar, T. Gobbs izdoshlari esa kulgililikning sub'yektiv tuyg'uligiga ishonch hosil qiladilar. Ba'zilar kulgililikda yetuk anglanmaganlik asoslarini ko'rsalar, boshqalar unda onglilik zamini mavjud ekanligini uqtiradilar.

Hajviylik (kulgililik) – xunuklik va go'zallik o'rtasidagi ziddiyat ifodasi (Arastu), kutilayotgan voqelikning ahamiyatliligi va natijaning arzimastligi (Kant), mohiyati jihatidan pastkash, soxta, ahamiyatli va shakli jihatidan ahamiyatli (Gegel), timsol va g'oya (Fisher), bexosdan sodir bo'lgan va jonli muloqot natijasi (Bergson) kabi ta'riflar ana shunday bir tomonlama xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning ijobiy tomoni kulgililikni qarama-qarshilik bilan bog'lab mushohada etishga intilish bilan o'lchanadi.

Hajviy holat davrning ijobiy tomonlarini o'zida aks ettirib, shunchaki qiyofaga kirgan odamlarga taalluqlidir, deyish ham xato. Bunda hajviy tasvir ko'proq muvofiqsizlik asosiga qurilib, u mazkur insonning ichki go'zal mohiyati bilan boshqa odamlar haqidagi o'zining soxta, yolg'on tasavvurlari o'rtasidagi qarama-qarshilik tarzida namoyon bo'ladi. Goho komik to'qnashuv mohiyatini yangilik bilan eskilik o'rtasidagi kurashda ko'radilar. Bu fikr faqat komediyaga emas, balki hamma dramatik asarlarga xosdir. Komediya zaminida hamisha kulgili to'qnashuv yotadi. Komik asar hayotning kulgili beo'xshovliklarini, orzuga muvofiq kelmasligini, odamlar xulqining kulgili holatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu yerda A. Qahharning "Tobutdan tovush" va "Og'riq tishlar", B. Rahmonovning "Yurak sirlari", E. Vohidovning "Oltin devor"

komediyalarida komik to'qnashuvlar yopishmagan, qovushmagan, aql bovar qilmaydigan komik vaziyatlar orqali qahramonlar asl fe'l-atvori tabiiy va erkin tarzda "fosh" qilinadi.

Kulgi madaniyatining dinamikasi va rivojlanishidagi asosiy tipologik modellari ochib berilgan. Kulgi madaniyatining har xil turlari, ularning shakllanishining ijtimoiy asoslari va jamiyat hayotiga ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi. "Kulgi" tushunchasining semantik mazmuni har bir davrning o'ziga xos dunyoqarash asoslari va qadriyatlari, timsollari, afsonalari, diniy-falsafiy asoslariga ega bo'lgan jamiyat taraqqiyotini tahlil qilish fonida yaxshiroq namoyon bo'lishi ko'rsatilgan. Kulgi madaniyati tarixiy jarayonga jamiyatning o'z-o'zini rivojlantirish omili sifatida kiradi, turli davrlar ijtimoiy ideallarining shakllanishiga ta'sir qiladi[7].

Hajvning mazmuni, kulgili tabiatli qahramonlar, to'qnashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari turli hajviy badiiy vositalarni taqozo etadi, hamda har xil mubolag'alar, yolg'on-yashliqlar, xayoliy to'qimalar ko'rinishiga ega bo'ldi. Mubolag'a maqsadi soddagina, kundalik odat bo'lib qolgan oddiy hodisalardan tortib, katta ijtimoiy voqeani ko'rgazmali, keskin tuyg'u vositasi orqali "fosh" etishdir. Mubolag'a ijtimoiy hodisa bilan ijobiy orzu o'rtasidagi qarama-qarshilikni ochib tashlaydi. Bu qarama-qarshilikni anglash esa o'quvchi yoki tomoshabinning o'ziga havola etiladi.

Xulosa. Estetik fikr tarixida kulgililik asosan go'zallik va xunuklik (Arastu), ulug'vorlik va tubanlik (Kant), soxta be'manilik va haqiqat (Gegel) o'rtasidagi qarama-qarshilikning natijasi sifatida ta'riflanadi. "Kulgililikning estetik ahamiyati, mohiyati shundaki, unda jamiyat hayotidagi hodisalarga, shaxs hatti-harakatiga estetik ideal mezonidan turib baho beriladi"[8]. Kulgililik doimo kishida psixofiziologik holatni keltirib chiqaravermaydi. U qarama-qarshi qutbdagi tomonlarni oqlovchi yoki qoralovchidir. Boshqacha qilib aytganda mazkur hajviylik jamiyat va shaxs hayotidagi ziddiyatli hodisalarga estetik ideal mezon bo'yicha beriladigan bahodir. Shunga ko'ra u mohiyatan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hajviylik, ayni paytda kishida qayg'urish, achinish, azoblanish his-tuyg'ularni uyg'otadi. Terrorizm umuminsoniy-gumanistik, estetik ideallar o'lchovidan turib baholangandagina, u shu ma'nodagi kulgili holat hisoblanadi. Kulgililik san'atning badiiy adabiyot turidagi komediya, satira, yumor kabi janrlarda ifodalanadi.

ADABIYOTLAR

1. Olloyorov M. Estetik kategoriyalarni sistemalashtirish malasi xususida // SamDU Ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi, 2010 yil, 4-son, 43-bet.
2. Род Мартин Психология Юмора 2009 й 185 с
3. Wikberg , 1998
4. Род Мартин Психология Юмора 2009 й 48 с
5. Panksepp, 1998
6. Шер А. Хусанов Б. Эстетика. Тошкет Ўз файласуфлари миллий жамияти нашрети. 2010. 145 бет
7. Сычев А Смех Как Социокультурный Феномен Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук
8. Olloyorov M. Estetikaning asosiy kategoriyalari. Uslubiy qo'llanma.-Samarqand: SamDU nashri, 2012.-35 bet.

UDK: 377.1

Shakir ESHPULATOV,
Sharof Rasidov nomidagi Samarqand davlat universiteti ilmiy tadqiqotchisi
E-mail: eshpulatov1965@gmail.com

O'zFinPI dotsenti PhD E.A.Abdumannotov taqrizi asosida

PROJECT ACTIVITY IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE TEACHERS

Annotation

The article highlights the importance of educational projects in the training of future teachers, its features, and also reveals the project activity as one of the main factors in the formation of professional skills and qualifications of students.

Key words: Result, conditions, development, quality of education, personal creative activity.

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье освещается значение образовательных проектов в подготовке будущих педагогов, его особенности, а также раскрывается проектная деятельность как один из основных факторов формирования профессиональных навыков и квалификации студентов.

Ключевые слова: Результат, условия, развитие, качество образования, личностная творческая активность.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH JARAYONIDA LOYIHAVIY FAOLIYAT

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda o'quv loyihalarining ahamiyati, uning xususiyatlari yoritilgan bo'lib, loyihaviy faoliyat talabalarning kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishning asosiy omillaridan biri sifatida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Natija, shartlar, rivojlanish, ta'lim sifat, shaxsiy ijodiy faoliyat.

Kirish. O'zbekiston Respublikasidagi ijtimoiy-madaniy va ijtimoiiy-iqtisodiy o'zgarishlar pedagogika fani va amaliyotini bo'lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlashda loyihalashtirish muammolariga murojaat qilishni taqozo etdi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini jadallashtirish har bir insondan ertangi kunga yo'naltirilgan bo'lishni, hayot va kasbiy istiqbolni rejalashtirish va baholash qobiliyatini talab qiladi. Shu munosabat bilan pedagogik kadrlar uchun pedagogik voqelikni loyihalashtirishni o'rganish, uning o'zgarishi oqibatlarini oldindan ko'ra bilish va eng muhimi, yosh avlodni o'z hayotini loyihalash asosida qurishga o'rgatish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu rivojlanish yo'nalishi loyiha muammosini dolzarblashtiradi, unga fanlararo xususiyat beradi, uni juda keng ko'lamli va dolzarb qiladi.

Loyihaning globallashuvi va ijtimoiylashuvi, shuningdek, butun dunyoda u insonning ijodiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy madaniyatning eng muhim xususiyatlaridan biri sifatida qaralishi bilan izohlanadi.

Loyiha muhandislik, arxitektura, mashinasozlikning texnik ildizlariga ega bo'lib, barcha gumanitar sohalarining ilmiy bilimlariga, birinchi navbatda, pedagogikaga chuqurroq kirib bordi, ta'lim jarayonini ilmiy asoslangan, takomillashtirish texnologiyasi, algoritmik ma'lum bir natijani kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini isloh qilishning sanab o'tilgan muammolarini hal etishda zamonaviy talablarga javob beradigan o'qituvchi asosiy o'rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim sifatining yuqori darajasini ta'minlovchi o'quv jarayonida bo'lajak o'qituvchini loyihaviy faoliyatga jalb qilish, o'qituvchini nafaqat pedagogik jarayonning o'zini, balki uning natijalarini, shartlarini, rivojlanish istiqbollarini loyihalash qobiliyatiga yo'naltirish ayniqsa dolzarbdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Loyihaviy faoliyat - bu ilmiy tavsiyalarni haqiqiy pedagogik jarayonga tatbiq etishga hissa qo'shadigan pedagogik omillar va shartlarning butun majmuasini aniqlash bilan bog'liq bo'lgan murakkablik darajasi yuqori bo'lgan tadqiqot muammolarini hal qilishni o'z ichiga olgan maxsus faoliyat sohasidir[5]. Shuning uchun loyihaviy faoliyatning mohiyatini aniq tushunish, uni aniq qonuniyatlar va tamoyillarni hisobga olgan holda amalga oshirish qobiliyati talab qilinadi, bu esa maxsus harakatlar va puxta kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi.

Bundan kelib chiqqan holda, oliy kasbiy ta'limning zamonaviy tayyorgarligi talabalarning har xil turdagi o'quv va kasbiy vazifalarni baholash, tushunish, loyihalash, konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvga qaratilgan: bo'lajak o'qituvchilarning bilimiga yaxlit munosabati; pedagogik jarayonda xulq-atvorning innovatsion metodlarini ishlab chiqish; shaxsning loyiha fazilatlarini va qobiliyatlarini, muammolarini hal qilishda o'zining texnologik yondashuvlarini loyihalash qobiliyatini rivojlantirishdir (I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, V.G.Timiryazova) [2,6].

N.F.Talizina to'g'ri ta'kidlaganidek, faqat asosiy kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni shakllantirish bilan chegaralangan, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini tayyorlash haqida gap ketganda, loyihaviy faoliyatga ega bo'lish uning dolzarbligini oshiradi. Yangi, yuksak ongi va tafakkur darajasiga ega, pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar asoslariga ega bo'lgan, o'z-o'zini kasbiy o'zlashtirishga intiladigan o'qituvchini shakllantirishga xizmat qiluvchi psixologik-pedagogik fanlar bo'yicha o'qitish mazmunini integratsiyalashuvini hisobga olish. takomillashtirish, ta'lim jarayonlarini loyihalash qobiliyatini shakllantirishdir.

Yuqorida aytilganlar kontekstida pedagogik fanlarni o'qitishda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini pedagogik jarayonda o'z kasbiy faoliyat modelini loyihalash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni egallashga yo'naltiradigan yangi konseptual yondashuvlarga ehtiyoj aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda biz kuzatish, anketa va ma'loyiha lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalandik. O'quv dasturi doirasida pedagogik loyiha yo'nalishini o'rganayotgan talaba-kelajak o'qituvchilari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Ulardan o'quv loyiha tushunishlari va undan kelajakda maktab ta'lim tizimida foydalanish mumkinligi haqida so'ralgan. Ushbu tadqiqotda biz kuzatish, anketa va ma'lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalandik. O'quv dasturi doirasida pedagogik loyiha yo'nalishini o'rganayotgan talaba-kelajak o'qituvchilari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Ulardan o'quv loyiha tushunishlari va undan pedagogik faoliyatda qanday foydalanish mumkinligi haqida so'ralgan.

Tahlil va natijalar. Pedagogik loyihalash muammosining dolzarbligi hozirgi vaqtda har bir o'qituvchining kasbiy ijod bilan bog'liq muammolari doimiy ravishda hal qilish, turli xil va darajadagi innovatsiyalarni yaratish va amaliyotga joriy etish zarurati bilan bog'liq. Pedagogika fanlarini o'rganar ekan, bo'lajak o'qituvchilar ularda ta'lim jarayonlari va loyihaviy faoliyatni loyihalash bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Aniqlangan qarama-qarshiliklar pedagogika fani oldida boshlang'ich ta'limning bo'lajak o'qituvchilarini pedagogik fanlarni o'rganishda bo'lajak o'qituvchining proyeksiyaviy kompetensiyasini amalga oshirishni ta'minlaydigan loyihaviy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq muammo borligini ko'rsatadi.

Bu muammoni hal qilish uchun eng avvalo pedagogika fanida mutaxassislar tayyorlash jarayonida loyihalashning nazariy jihatlarini aniqlash zarur. Loyiha nazariyasi ikki jihatda ko'rib chiqiladi: - ijtimoiy va pedagogik; - ijtimoiy-iqtisodiy. Ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan loyihalash muhandislik va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida ko'rib chiqiladi.

Ijtimoiy-pedagogik aspektda loyiha falsafa, psixologiya va pedagogikada ko'rib chiqiladi. Ushbu sohalarida loyiha pedagogik haqiqatni o'zgartirish va shaxsiy o'sishni ta'minlash vositasi sifatida faoliyatdir. U ustozning san'atkorligi, zukkoligi, ilhomi, o'ziga xosligi asosida hamisha individualdir. U badiiy fazilatlariga egadir. Loyiha chiroyli, uyg'un, ta'sirchan bo'lishi kerak. O'qituvchi bir usuldan ikkinchisiga plastik va harakatchan o'tishi, hayot materialining asl aloqasini topishi kerak.

Shuning uchun loyiha paytida ijodiy muhit yaratish uchun musiqa, hazil va kiyim uslubi qo'llaniladi. Loyiha - o'qituvchining ijodiy faoliyati bo'lib, uning mahsuli o'quvchi shaxsining individual xususiyatlarini aks ettiruvchi ta'lim texnologiyasidir.

Texnik sohadan farqli o'laroq, pedagogik loyiha har qanday ob'ekt uchun samarali emas.

Masalan, bolaning psixik rivojlanishining turli tomonlari, shaxslararo munosabatlar, tarbiya, ijtimoiylashuv, qayta tarbiyalash, madaniy rivojlanish jarayonlari va boshqalarni loyihalash qiyin.

Pedagogik loyiha ko'p ilmiy, chunki loyihani yaratish uchun keng ko'lamli ilmiy sohalarini bilish talab etiladi. Bu pedagogik, psixologik, falsafiy, sotsiologik, tarixiy, ekologik, tibbiy, huquqiy, texnik, iqtisodiy, axborot va boshqa ko'plab bilimlarni loyihada ishtirok etgan insonlardan tahlil qilishni talab qiladi, ularning jozibadorligi nafaqat pedagogikaning texnologik tomoni uchun katta mas'uliyat bilan bog'liqdir.

Pedagogik loyihalar ham strukturaviy, ham funksional jihatdan ancha yuqori tashkiliy darajaga ega. Texnik loyiha

uchun uni amalga oshirishni ta'minlaydigan barcha elementlarni, tarkibiy qismlarni va shartlarni tavsiflash mumkin. Shu bilan birga, pedagogik loyiha uchun bunday ishni har qanday pedagogik ob'ektning ko'p faktorliligi va uni amalga oshirish sub'ektlari sifatida odamlarning individual xususiyatlari tufayli bajarish qiyin bo'lishi mumkin.

Ushbu qoidalarni hisobga olgan holda texnologik loyihalash bilim va ko'nikmalarini egallagan bo'lajak o'qituvchini maxsus fanlarni o'rganayotganda bu bilim, ko'nikma va malakalar zamonaviy pedagogik faoliyat uchun yetarli emas degan xulosaga keladi [5]. Yuqorida aytilganlar bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi texnologik loyihalash bilim va ko'nikmalari bilan bir qatorda pedagogik loyihalash xususiyatlarini ham bilishi zarurligini tasdiqlaydi.

Kasbiy kompetensiya - bu pedagogik faoliyatga nazariy va amaliy tayyorgarlikning birligi. Zair-Bekning fikricha, kasbiy kompetensiya tarkibiga loyihaviy faoliyat - shaxsiy ijodiy faoliyat, fikrlash, maqsad, vositalar, harakat usullarini tanlash, jarayon va natijalarni baholash kiradi [3]. Muravieva G.S. Loyihaviy faoliyatning yuqori darajasiga erishishda loyihalash, modellash, bashoratlash, qurish kabi ko'nikmalar harakat qiladi [4].

Loyiha modellashdan voqelikning maqsadlari va natijalari bilan farq qiladi. Loyiha - bu harakatlarni haqiqiy loyihaga aylantirish maqsadida tushunish. va modellash - bu modelni yaratish, ya'ni tadqiqot ob'ektini. Modellash loyihaning ajralmas qismidir. Xususan, avvalo tadqiqot modeli yaratiladi va unga asoslanib loyiha tuziladi. Loyihalash bashoratlash bilan bog'liq. Bashoratlash kelajakdagi didaktik hodisalarni loyihalash uchun ma'lumot beradi.

Bashoratlash ehtimollik xarakteriga ega va didaktik jarayonlarning rivojlanishi natijasini bashorat qilishni o'z ichiga oladi. Rejalashtirish loyihani amalga oshirish rejasini ishlab chiqish sifatida loyihaning bir qismidir.

Loyihaviy kompetensiya mazmunida biz kompetensiyalarning quyidagi turlarini aniqladik: refleksiv - pedagogik faoliyatni qayta ko'rib chiqish va o'z-o'zini takomillashtirishni ta'minlovchi introspektsiyaga ega bo'lish; kognitiv - o'z-o'zini tarbiyalash va o'z kasbiy va uslubiy darajasini doimiy ravishda oshirish qobiliyati; diagnostik - o'qituvchiga konstruktiv harakat qilish, texnologik echimlarni loyihalash, printsiplari va yondashuvlari tizimini yaratish imkonini beradigan ma'lumotlarni olish, qayta ishlash va qo'llash ko'nikma va ko'nikmalarining mavjudligi; kommunikativ - kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlaydigan og'zaki va yozma aloqa texnologiyalariga ega bo'lish; ijtimoiy - ta'limning ijtimoiy ahamiyati va o'z kasbiy mahoratini anglash [7].

Tadqiqot jarayonida biz loyihaviy kompetensiya formulasini aniqladik: "bilim" - "bilim+ tajriba" - "bilim+ tajriba+mustaqillik".

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini loyihaviy faoliyatga tayyorlashda pedagogik fanlarning mazmuni va funksionalligini aniqlash uchun Davlat ta'lim standartining tahlili o'tkazildi: gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bloki va psixologik-pedagogik fanlar bloki. Umumiy kasbiy va uslubiy tayyorgarlik tizimini hisobga olgan holda, biz mutaxassisning shaxsiy va kasbiy shakllanishining etakchi bo'g'ini sifatida «Tanlov fanlar» ni ajratib ko'rsatdik.

Bundan tashqari, pedagogika bo'yicha o'quv qo'llanmalar tahlilida loyihalash haqida yuzaki ma'lumotlar mavjud. Boshlang'ich ta'limning davlat ta'lim standartini tahlil qilish bo'yicha xulosalar:

-standartda belgilangan boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi mazmuni kasbiy faoliyat sharoitlari va mazmuni xilma-xilligini, o'quvchilarning

individual xususiyatlari va imkoniyatlarini yetarlicha hisobga olmasa;

- pedagogik fanlarni o'qitishni qayta ko'rib chiqish talab etiladi: «Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani», «Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi», «Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogikasi», «Pedagogik mahorat» o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish nuqtai nazaridan;

- o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun maxsus kognitiv ehtiyojlarni ta'minlaydigan fanlar blokini «tanlagan holda» kengaytirish kerak. «Boshlang'ich ta'limda pedagogik loyihalash asoslari» maxsus tanlov fanining joriy etilishi bo'lajak o'qituvchilarga kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish va loyihaviy kompetensiyani bashorat qilish qobiliyatini beradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot materiallarini sarhisob qilish bizga quyidagi xulosalar chiqarish imkonini berdi:

- tayyorgarlikning motivatsion tarkibiy qismining ko'proq rivojlanishi motivlar faoliyatning o'zini o'zlashtirishdan oldinda ekanligi bilan izohlanadi. Boshqa komponentlarning shakllanish jarayonlari motivlarning shakllanishiga yordam beradi. Bularning barchasi kasbiy rivojlanish uchun motivatsiyani boyitadi va bo'lajak o'qituvchilarni loyihaviy faoliyatga kiritish uchun zarur shartdir;

- oliy o'quv yurtida dars jarayonida o'quv jarayonida faol pozitsiyani egallagan talabalar o'quv amaliyoti jarayonida yuzaga kelgan nostandart vaziyatlarga tezroq va moslashuvchan munosabatda bo'lishlari, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni yengishlari, mustaqillik ko'rsatishlari;

- tayyorgarlikning texnologik komponentining kam rivojlanishi pedagogik muammolarni hal qilishda talabalarning shaxsiy tajribasining etarli emasligi, ijodiy jarayonning qiyinchiliklari bilan bog'liq. Bu shuni ta'kidlashga imkon beradiki, oliy ta'lim jarayonida asosiy e'tibor o'qituvchilik faoliyatidan bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining loyihalash, o'zgartirish, loyihaviy kompetensiyasini amalga oshirishga qaratishi kerak;

- tayyorgarlikning barcha tarkibiy qismlarining yuqori ko'rsatkichlariga ega bo'lgan talabalar barqaror ijodkorlik bilan

ajralib turadi: ular yangi narsalarni yaratish va amalga oshirish uchun loyiha usullarini o'zlashtiradilar, pedagogik muammolarni aniqlaydilar va ijodiy echimlar sifatida pedagogik loyihalarni ishlab chiqadilar.

Loyiha texnologiyasi bir necha sabablarga ko'ra bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida dolzarb bo'lib qoladi.

Birinchidan, loyiha texnologiyasi talabalarning faolligi va mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy ta'limda bolalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlashni va muammolarni hal qilishga ijodiy yondashishni shakllantirishga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda. Loyiha texnologiyasi talabalarga mavzularni mustaqil tanlash va o'rganish, harakatlar rejasini ishlab chiqish, jamoada ishlash va o'z ishinining natijalarini taqdim etish imkonini beradi. Bunday yondashuv ularning faolligini rag'batlantiradi va yangi mavzularni o'rganish va o'rganishga undaydi.

Ikkinchidan, loyiha texnologiyasi talabalarga ijtimoiy ko'nikmalarni va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari sinfda uyg'un va do'stona muhit yaratish, o'quvchilarni o'rtasidagi hamkorlik va muloqotni rag'batlantirishlari kerak. Loyiha texnologiyasini qo'llash talabalarga guruhda ishlash, fikr va mulohazalarni almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va umumiy maqsadlarga erishishni o'rganish imkonini beradi. Bunday tajribalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, ijobiy ta'lim muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, loyiha texnologiyasi talabalarga olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga yordam beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida nazariy materialni o'rganish bilan birga, uni haqiqiy ta'lim muhitida qo'llash yo'llarini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Loyiha texnologiyasi talabalarga tadqiqot o'tkazish, o'quv materiallarini ishlab chiqish va qo'llash, topshiriqlar yaratish va o'quv jarayonini baholash imkoniyatini beradi. Bunday tajribalar o'quvchilarga boshlang'ich sinflarni o'qitish tamoyillari va yondashuvlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Дитрих Я. Проектирование и конструирование: Системный подход / Пер. с польск. - М.: Мир, 2001. 92 с.
2. Зимняя И.А. Компетентность человека - новое качество результата образования. - Web-сайт: http://www.bigpi.biysk.IWwwwsite/source/ no/barnaul/ material-barnaul/aktual-vopros/2-3/kniga_2/kniga_2doc.
3. Заир-Бек Е.С. Теоретические основы обучения педагогическому проектированию. Дис. ... доктора пед. наук. - СПб, 1995. 40 с.
4. Муравьева Г.Е. Проектирование технологий обучения. Учебное пособие. -Иваново, 2001. 44 с.
5. Муслимов Н. А., Уразова М. Б., Эшпулатов Ш. Н. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси //Тошкент: Fan va texnologiya. – 2013. – Т. 160.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. - М.: Высшая школа, 1990. - 117 с.
7. Эшпулатов Ш. Н., Пардаева Г. С. Глава 7. Подготовка будущих учителей начальных классов к инновационной деятельности в системе высшего образовательного учреждения //Innovations in education. – 2015. – С. 69-86.

UDK: 342.71

Kudrat YULDASHEV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti kafedra boshlig'i, siyosiy fanlar doktori F.Xatamov taqrizi asosida

PUBLIC SAFETY IS THE BASIS OF THE COUNTRY'S DEVELOPMENT

Annotation

This scientific article analyzes the category of public security, its legal foundations and socio-political aspects. In the process of democratic reforms and the formation of a free civil society in Uzbekistan, it was emphasized that one of the important tasks is to ensure the stable development and security of society. Using the studied theoretical sources and legal documents, scientific conclusions are drawn.

Key words: Public security, Constitution, political reforms, social development, concept, legal framework, peace and tranquility.

JAMOAT XAVFSIZLIGI – MAMLAKAT TARAQQIYOTINING ASOSI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada jamoat xavfsizligi kategoriyasi, uning huquqiy asoslari va ijtimoiy-siyosiy jihatlarini tahlil etilgan. O'zbekistonda olib borilayotgan demokratik islohotlar va erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida jamiyat barqaror taraqqiyoti hamda xavfsizligini ta'minlash muhim vazifalardan ekanligi alohida ta'kidlangan. Tadqiq etilgan nazariy manba va huquqiy hujjatlardan foydalanib ilmiy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Jamoat xavfsizligi, Konstitutsiya, siyosiy islohotlar, ijtimoiy taraqqiyot, konsepsiya, qonunchilik asoslari, tinchlik va osoyishtalik.

ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ – ОСНОВА РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Аннотация

В данной научной статье анализируется категория общественной безопасности, ее правовые основы и социально-политические аспекты. В процессе демократических преобразований и формирования в Узбекистане свободного гражданского общества было подчеркнуто, что одной из важных задач является обеспечение стабильного развития и безопасности общества. С использованием изученных теоретических источников и правовых документов сделаны научные выводы.

Ключевые слова: Общественная безопасность, Конституция, политические реформы, социальное развитие, концепция, правовая база, мир и спокойствие.

Kirish. Bugungi kunda dunyo siyosiy xaritasida yangi suveren demokratik davlat – O'zbekiston Respublikasi o'zining tashabbuskor siyosiy qadamlari va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlari bilan alohida qiziqish uyg'otmoqda. Mustaqil O'zbekistonning Bosh Qomusi – Konstitusiyamizda butun jahon ahliga xalqimizning xohish-irodasi bayon qilinib, unda o'zbek davlatchiligini zamonaviy ma'rifiy asoslarda qayta tiklash, tinch-totuv yashash va tinchlikni mustahkamlash, demokratiyani chuqurlashtirish, inson huquqlari va davlat suvereniteti g'oyalari sodiq qolish, adolatli huquqiy davlat barpo etish, fuqarolar osoyishtaligi hamda milliy hamjihatlikni ta'minlash kabi oliyanob niyatlar e'lon qilindi[1]. Bir so'z bilan aytganda, Konstitutsiya yuqori yuridik tamoyilli hujjat sifatida mamlakatning qiyofasini, uning ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy tuzumini, boshqaruvning demokratik asoslarini, jamiyat taraqqiyotining strategik yo'nalishlarini, fuqarolar huquq va erkinliklari kafolatlatini, milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz asoslarini mustahkamlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida aholining tinch va osoyishda hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonun ustuvorligi va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Binobarin, global doirada kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ixtiloflar, tinchlik va xavfsizlikka tahdidlar, turli epidemiya, tabiiy va texnogen ofatlar mas'ul davlat institutariga o'z faoliyatini "barcha say-harakatlar inson qadri uchun" degan ulug'vor g'oya asosida shakllantirish vazifasi va

mas'uliyatini yuklamoqda. Shuningdek, jahonda yuz berayotgan jadal rivojlanish va integratsion jarayonlarga qaramasdan alohida davlatlar misolida milliy suverenitetini saqlash va uning jamoat xavfsizligini kompleks ta'minlash orqali fuqarolarning tinch va osoyishda hayot kechirishi uchun kompleks chora-tadbirlar ko'rish masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi faoliyatni tartibga soluvchi, normativ-huquqiy hujjatlarning ko'ppog'onali mutanosibligiga muvofiq qonunchilik tizimida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatning bosh qomusi, asosiy qonuni sifatida umumiy qonunchilik, shu jumladan jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi normativ hujjatlarning rivojlanishi, takomillashishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Konstitusiyamizning jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi muhim ahamiyati haqida to'xtalar ekanimiz, uning ko'plab moddalarida har bir shaxsning daxlsizligi, mamlakatimiz chegara va hududlarining daxlsizligi, konstitusiyaviy tuzumning himoya qilinishi hamda Qurolli Kuchlarning aholining tinch hayoti va xavfsizligi hamda mudofaa salohiyatiga ko'maklashish bilan bog'liq normalar belgilab qo'yilganini alohida ta'kidlash lozim. Konstitutsiyadagi real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat va epidemiyalar bilan bog'liq favqulodda

vaziyat yuzaga kelganda, davlat rahbarining qarori bilan mamlakatning butun hududi yoki ayrim joylarida favqulodda holat joriy etilishi konstitutsiyaviy mustahkamlangan[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Jamoat xavfsizligini mustahkamlash sohasini siyosiy-huquqiy tartibga solishni o'zida jamlagan qonun hujjatlari qatorida konstitutsiyaviy prinsiplar alohida ustuvor o'rin va ahamiyat kasb etib, quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, Konstitutsiyaning Asosiy qonun sifatida normativ-huquqiy hujjatlar tizimidagi ustuvor o'rin egallashi, avvalambor, Konstitutsiyamizning o'zida, xususan, uning 15-moddasidagi O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinishi hamda 16-moddasi ikkinchi qismidagi qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida va uni ijro etish yuzasidan qabul qilina to'g'risidagi qoida mazmunidan kelib chiqiladi.

Ikkinchidan, butun huquq tizimi va qonunchilik asoslari, shu jumladan harbiy qonun hujjatlari shakllanishida ham O'zbekiston Konstitutsiyasi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Uchinchidan, umumiy tizimlashtirish, shu jumladan, kodifikatsiya qilish natijasida yangi qonun hujjati yaratilishi nazarda tutiladigan bo'lsa, u konstitutsiyaviy tamoyillarni kafolatlashga qaratilgan normalarni mujassam etishi lozim bo'ladi. YA'ni, "huquq ijodkorligi faoliyati Konstitutsiyani amalga oshirishning huquqiy vositasi"[3] hisoblanadi.

To'rtinchidan, jamiyatning taraqqiyot vektoridan kilib chiqib, turli zamonaviy ijtimoiy-siyosiy tendensiyalar ham paydo bo'ladi va bu esa o'z navbatida Konstitutsiya va qonunchilikni yanada takomillashtirishni talab etadi. Aynan 2023 yilning 30 aprel kuni umumxalq ovozi – referendum bilan qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi fikrimizning dalilidir. Ushbu siyosiy islohotlarda tom ma'noda Bosh qomusimizga xalqimiz tashabbusi va takliflari bilan juda katta o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "O'zbekiston – ijtimoiy davlat" degan huquqiy-g'oyaviy tamoyil taraqqiyotimiz uchun muhim tarixiy qadam bo'ldi, deyish mumkin. Bu borada ijtimoiy davlat har bir inson uchun munosib yashash sharoitlari yaratib beradi, hech kim e'tibordan chetda qolmaydi, o'z muammolari bilan yolg'iz tashlab qo'yilmaydi. Shu bois bu yo'nalishda aholini uy-joy bilan ta'minlash, oilaning iqtisodiy va ma'naviy asoslarini mustahkamlash, bolalarning manfaatlarini va to'laqonli rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratish, nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash, inson salomatligi va ekologiyani asrashga oid konseptual masalalar o'z ifodasini topgan. Binobarin, Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning: "bir so'z bilan aytganda, davlatning erkaklar va ayollar, oilalar va bolalar, yoshlar va nuroniylar, nogironligi bor shaxslar, mamlakatda yoki uning tashqarisida bo'lishidan qat'i nazar, barcha insonlar haqida qayg'urishi Konstitutsiyada mustahkamlanishi zarur"[4], deya ta'kidlashi asosida inson va jamiyatni ijtimoiy xavfsizligini tahminlash davlatning ustuvor yo'nalishi bo'lishini anglash mumkin. Bu ham jamoat xavfsizligining asosiy jihatlardan biridir.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, jamoat xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq asoslardan biri Konstitutsiyamizning O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlarini berilgan 109-moddasining 19-bandida aks etgan bo'lib, unga ko'ra, "alohida hollarda (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) fuqarolarning

xavfsizligini ta'minlashni ko'zlab, O'zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdiq'iga kiritadi"[5]. YA'ni, ushbu konstitutsiyaviy asos jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi favqulodda vaziyatlarda fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini ta'minlashda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiya doirasida o'z vakolatlarini amalga oshirishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlatning jamiyatda qonuniy tartibot va jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi asosiy qoidalarini mustahkamlab qo'yilgan. Masalan, davlat chegarasi va hududining daxlsizligi (3-modd), fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini ...mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqini ta'minlash (38-modd), har bir shaxsning vakolatli davlat organiga murojaat qilishi hamda ularning murojaatlari qonunda belgilangan tartibda ko'rib chiqilishi (40-modd), nsonning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadi ekanligi (54-modd), mamlakatda konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilish (71-modd), Qoraqalpog'iston Respublikasining suvereniteti O'zbekiston Respublikasi tomonidan muhofaza etilishi (85-modd), davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish maqsadida qurolli kuchlarning tuzilishi kabi normalar shular jumlasidandir.

Bugungi kunda, yurtimizda jamoat xavfsizligini ta'minlashni takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Jumladan, jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi murosasiz kurashish, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning mutlaqo yangi mexanizmlarini joriy etishga qaratilgan samarali chora-tadbirlar yo'lga qo'yilgan. Shu maqsadda "Xavfsiz shahar", "Obod va xavfsiz mahalla", "Xavfsiz hudud" kabi loyihalar ijrosiga katta e'tibor qaratilmoqda[6].

Masalan, 2020 yilda 4 ming 500 dan ziyod mahallada birorta ham jinoyat sodir etilmagani mamlakatimizda jamoat xavfsizligini ta'minlash va huquq-tartibot ishlari yaxshilanib borayotgani, fuqarolarda qonunlarga itoat shakllangani, aholi tinchligi va osoyishtaligiga jiddiy e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Ammo ayrim mahallalarda jinoyatlar soni oshgani bu boradagi faoliyat samaradorligi yetarli emasligini ko'rsatadi[7].

Bu borada 2021 yil 29 noyabrda davlatimiz rahbarining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilinishi jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida yangi istiqbollarni ochib berdi, deyishimiz mumkin.

Farmonda O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi konsepsiyasi, 2022–2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi, ushbu strategiya bo'yicha "yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish, Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2023 yildan boshlab har yili manzilli chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash tadbirlari belgilangani alohida diqqatga sazovor. Shuningdek, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatining Milliy gvardiyaga berilishi, tumanlararo patrul-post xizmati bo'linmalarini tashkil etish, mahallalarda profilaktika inspektorlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarning maqbullashtirilishi, ushbu tizimda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimi – mahallalarning rolini oshirish borasidagi ko'plab vazifalar jamoat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda[8].

Ushbu konsepsiyaning asosiy maqsadi aholi tinchligi va osoyishtaligini ta'minlash, fuqarolarda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirish, "Xalq

manfaatlariga xizmat qilish" tamoyilini amalga oshirish hisoblanadi. Bu maqsadga erishish jamoat xavfsizligini ta'minlashning yaxlit tizimini ishlab chiqish, huquqbuzarliklarning oldini olish, sodir etilgan jinoyatlarni ochish va tergov qilish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar bo'linmalarining kasbiy tayyorgarligini yuksaltirish asosida amalga oshiriladi.

Bu boradagi amaliy ishlarning ko'zgusi sifatida 2021 yil 12 fevral kuni davlat rahbari raisligida bo'lib o'tgan jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashish masalasida Ichki ishlar vazirligi hay'atining kengaytirilgan yig'ilishini alohida ta'kidlash mumkin. Ushbu yig'ilishda kriminogen vaziyati og'ir bo'lgan mahallalarda jinoyatchilik sabablarini ilmiy diagnost qilish asosida aniqlash hamda sektor rahbarlari, mahalla raislari va profilaktika inspektorlari uchun "fuqarobay" ishlash metodikasini yaratish kabi amaliy vazifalar belgilab berildi. Shuning bilan birga, huquq-tartibot idoralari, xususan, ichki ishlar organlari hali xalqchil tuzilmaga, fuqarolarning chinakam himoyachisiga aylanmaganiga tanqidiy tahlil asosida ko'rib chiqildi. Jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va umuman jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish yo'nalishidagi ishlarni yanada kuchaytirish lozimligi e'tirof etildi. Bu tizimga ijtimoiy sherik tamoyili asosida nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamda OAVlarini ham keng jalb etish vazifalari belgilandi.

Mamlakatimizda tinchlik va osayishtalikni ta'minlash va jamoat xavfsizligi sohasidagi asoslarni mustahkamlash borasida 2018 yil 28 iyunda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni alohida ahamiyatga ega. Unda milliy qonunchiligimizda ilk marotaba ekstremistik faoliyatga huquqiy ta'rif berilib, uning tarkibiga, jumladan "jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etishga doir faoliyat"[9], deya ta'rif berilgan.

Respublikamizda so'ngi yillarda ekstremizm va terrorizmga qarshi ma'rifiy yo'l bilan kurash olib borishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'lda aholining huquqiy savodxonligini oshirish, ekstremistik oqimlar safiga adashib kirib qolgan, qo'li qonga botmagan va qilgan ishidan chin dildan pushaymon bo'lganlarga nisbatan kechirimlilik siyosatini olib borish, yosh avlodni turli buzg'unchi oqimlar safiga kirib qolishlarini oldini olish bo'yicha muntazam targ'ibot ishlarini olib borish dolzarb vazifalar etib belgilangan. O'z navbatida, mamlakatizmining ekstremizm va terrorizmga qarshi ma'rifiy yo'l bilan kurash olib borayotgani ko'plab davlatlar va xalqaro tashkilotlar hamda mustaqil ekspertlar tomonidan yuqori baholanmoqda[10].

Yuqorida tahlilga tortilgan qonunchilik asoslarida belgilangan vazifalar fuqarolarning huquq va erkinliklariga

so'zsiz rioya etilishini ta'minlash, ko'zlangan maqsadga erishish uchun yanada qulay sharoit yaratish, "Xavfsiz shahar", "Xavfsiz turizm", "Obod va xavfsiz mahalla" konsepsiyalarini amalga oshirish maqsadida zamonaviy texnika va texnologiyalar, jalb etilayotgan kuch va vositalarni boshqarishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan markazlashgan yangi tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, huquq-tartibot organlarining jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash faoliyati, xususan, transport xavfsizligi, turizm xavfsizligi, ommaviy tadbirlar, favqulodda vaziyatlar sharoitida jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash va shu kabi boshqa dolzarb mavzularda ilmiy-tadqiqotlar o'tkazish, patrul-post, migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish, xavfsiz turizm, transport xavfsizligi faoliyati yo'nalishlari bo'yicha malakali mutaxassis kadrlar tayyorlashni takomillashtirishga zamin yaratmoqda.

Xulosa va takliflar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, jamoat xavfsizligi va tartibini ta'minlashning mustahkam, zamon talablariga moslashuvchan bo'lgan samarali mexanizmini yaratish, o'z navbatida, mazkur faoliyatning nazariy asoslari tahlil etilishini taqozo qiladi. Shu ma'noda, turli ixtisoslashgan ta'lim muassasalarida Jamoat xavfsizligi asoslari fanining kiritilishi bu yo'nalishda sifatli kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida, O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash va yanada takomillashtirish mamlakatda tinchlik va osayishtalik, jamiyatning ijtimoiy tartibi va xavfsizligini mustahkamlash, huquqbuzarliklarni oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini takomillashtirish, Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida tinchlik-xotirjamlik, xavfsizlikni ta'minlash, millatlararo totuvlik va ijtimoiy adolatni yo'lga qo'yish, bag'rikenglik, yurtimizda adolatli huquqiy-demokratik davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tinchlik buyuk ne'mat, inson hayotining birlamchi sharti hisoblanadi. Chunki, osuda hayot, yaratuvchanlik va farovonlik, umuman, barcha ezgu maqsadlarning ro'yobi, eng avvalo, shu ne'matga bog'liq. Shuning uchun ham qadimdan barcha xalqlar tinchlikni asrash uchun moli-yu-joni bilan kurashib kelganlar. Ammo voqelik tinchlikni ko'plab mamlakatlar uchun hali hanuz orzu bo'lib qolayotganini ko'rsatmoqda. Hozirda mamlakatlar tinchligiga raxna soluvchi omillar turlicha, davlatlar o'rtasidagi nizoli vaziyatlar, fuqarolik urushlari, milliy va etnik nizolar, tabiiy ofatlar... Lekin bu omillarning ichida bugungi kunda eng xatarli va har qanday davlat tinchligi va jamoat xavfsizligi uchun jiddiy xavf solishga qodir bo'lgani no'anaviy tahdid va xavflarni anglab yetishimiz, ularga qarshi birdamlikda kurash olib borishimiz dardkor.

ADABIYOTLAR

1. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezon /Mualliflar jamoasi/ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi. 2019. -B. 23-24.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // <https://constitution.uz/uz/clause/index>
3. Yangi O'zbekistonda konstitutsionalizmni mustahkamlash masalalari: milliy va xorijiy tajriba. /Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami/ TDYU., 2020. -B.75.
4. Mirziyoyev SH.M. Konstitutsiyaviy islohotlarimizning bosh maqsadi – inson qadri, xalq manfaatini amalga ta'minlashdir. // https://uz.uz/uz/posts/konstitutsiyaviy-islohotlarimizning-bosh-maqsadi-inson-qadri-xalq-manfaatini-amalda-taminlashdir_383081
5. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // <https://constitution.uz/uz/clause/index>
6. Ichki ishlar organlarini xalq manfaatlariga xizmat qiladigan ijtimoiy tuzilmaga aylantiriladi // <https://yuz.uz/news/ichki-ishlar-organlarini-xalq-manfaatlariga-xizmat-qiladigan-ijtimoiy-tuzilmaga-aylantiriladi>
7. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar boshqarmasi // <https://iiv.uz/uz/pages/o-press-sluzhbe>

-
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.11.2021 yildagi PF-27-son // <https://lex.uz/uz/docs/5749291>
 9. O‘zbekiston Respublikasining “Ekstremizmga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni / O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 30.07.2018 yildagi O‘RQ-489-son / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 31.07.2018 y., 03/18/489/1593-son
 10. Maxsudov D. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash borasida qabul qilingan xalqaro hujjatlarning ahamiyati. O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari qo‘mitasi tavsiyalari. -T., 2020. -B. 3.

UDK: 615.47

Ra'no YUNUSOVA,
Buxoro davlat tibbiyot instituti assistenti
E-mail: yunusova462@gmail.com

BuxDU professori, p.f.d. Sh.Sh. Olimov taqrizi asosida

MODERN APPROACHES IN TEACHING PHYSICS

Annotation

People of the 21st century are resourceful people. The article presents the opinion of modern researchers on the issues of training future specialists for professional activity in various fields. Several technologies are described in detail, which significantly differs the teaching methodology in the use of ICT from the classic one.

Key words: ICT, digital learning resource, interactive, workshop, innovation

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ

Аннотация

Люди 21 века – люди творческие. В статье представлено мнение современных исследователей по вопросам подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности в различных областях. Подробно описаны несколько технологий, что существенно отличает методику обучения использованию ИКТ от классики.

Ключевые слова: ИКТ, цифровой учебный ресурс, интерактив, семинар, инновации

FIZIKA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya

XXI asr odamlari ilodkor insonlardir. Maqolada zamonaviy tadqiqotchilarning turli sohalarida kasbiy faoliyat uchun bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash masalalari bo'yicha fikr keltirilgan. AKT dan foydalanishdagi dars metodologiyasi klassikadan sezilarli farq qilishi haqida bir necha texnologiyalar batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: AKT, raqamli ta'lim manbai, interfaol, seminar, innovatsiya

Kirish. Zamonaviy talim oldida qo'yilgan vazifalarni faqat tasviriy va tushuntirib o'qitish vositalari va usullariga tayanib hal qilish mumkin chunki o'qituvchining haddan tashqari faolligi (tushuntiradi, tuzatadi, so'raydi, yo'naltiradi) va darsda talabalarning ommaviy passivligi mavjud. Shu munosabat bilan o'qitishda interfaol usullardan foydalanish eng dolzarbdir. Interfaol ta'lim texnologiyasi o'zaro ta'sir hodisasiga, ya'ni o'zaro ta'sirga, bir-biriga ta'siriga asoslangan. Interfaol o'qitish texnologiyalari o'quv jarayonida talabalarning tashabbuskorligi bilan ajralib turadi, bu o'qituvchini asta-sekin o'stirib boradi, chunki u tayyor shaklda bilim bermaydi, balki talabalarni ularni mustaqil izlashga undaydi. Interfaol ta'limda talabalarning faolligi o'qituvchining faoliyatida ustunlik qiladi va o'qituvchining vazifasi talabalar tashabbus ko'rsatishni xohlaydigan muhitni yaratishdir. O'qituvchi yordamchi vazifasini bajaradi va ma'lumot manbalaridan biridir. Majburiy intellektual faoliyatning ta'siri paydo bo'ladi, chunki bunday o'quv jarayoni talabalarning xohish-istaklaridan qat'iy nazar fikrlashlarini faollashtiradi. Bunday sharoitda talabalar o'z fikrlarining to'g'riligini isbotlashni, tanqidiy fikrlashni, muammolarni birgalikda hal qilish uchun turli manbalardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida muammolarni mustaqil ravishda hal qilishni o'rganadilar [1].

Asosiy qism. Zamonaviy fizika darsi bir qator ta'lim muammolarini hal qilishga qaratilgan:

- talabalar tomonidan fizik nazariyalar asoslarini o'zlashtirish;
- kuzatilgan jarayonlarni tahlil qilish uchun bilimlarni qo'llash;
- talabalar o'rtasida kuzatuv, majoziy va analitik fikrlashni rivojlantirish;

- talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, xulosalar chiqarish, ma'lumotni idrok etish va o'zgartirish qobiliyati;
- kognitiv qiziqishni shakllantirish va saqlash fizikaga.

Zamonaviy fizika ta'limi quyidagi manbalar yordamida amalga oshirilishi kerak:

- 1) ta'lim – o'quv-uslubiy adabiyotlar, vizual o'quv vositalari, laboratoriya uskunalari, texnik o'quv vositalari va AKT vositalarini o'z ichiga oladi.
- 2) axborot-darslik, videofilm, matn muharriri, televizion dasturlarni o'z ichiga oladi.
- 3) raqamli ta'lim manbai (COR) – raqamli video film, ovozli fayl muharriri, kitobning raqamli tavsifi va boshqalarni o'z ichiga oladi. bugungi kunda fizikani o'rganish uchun juda ko'p sonli kompyuter dasturlari mavjud. Dasturlarni darslarda foydalanish turiga qarab tasniflash mumkin: o'quv, namoyish, kompyuter laboratoriyalari, vazifalar to'plamlari, nazorat dasturlari, kompyuter modellari, laboratoriya ishlari, kompyuter didaktik materiallari [2].

Fizika darslarida interaktiv kompyuter texnologiyalari [3] bular:

- multimedia texnologiyalari, kompyuterlardan talabalar va o'qituvchilarning kundalik o'quv ishlari vositasi sifatida foydalanish;
- meta-fan aloqalarini amalga oshirish;
- o'quv telekommunikatsiya loyihalarini amalga oshirish;
- Internet tarmog'idan foydalangan holda ma'lumotlarni qidirish va qayta ishlash;
- virtual laboratoriya ishlari bajarish. Interfaol texnologiyalardan foydalangan holda fizika bo'yicha o'quv

jarayonini tashkil etishning quyidagi asosiy shakllarini ajratish mumkin:

- Power Point dasturida taqdimot shaklida o'quv qo'llanmalarini yaratish;
- interfaol doskadan foydalangan holda topshiriqlar;
- L-mikro uskunalaridan foydalangan holda namoyish eksperimentini o'tkazish;
- tayyor multimedia mahsulotlaridan foydalanish.

Yuqorida aytilganlarning barchasini inobatga olgan holda, axborot texnologiyalaridan foydalanish darsni yanada qizg'in, samarali qilish va o'quv jarayonini sifat jihatidan yangi darajada amalga oshirish imkonini beradi degan xulosaga kelishimiz mumkin. O'quv materialini idrok etish faol ravishda amalga oshiriladi, mavzuga e'tibor, qiziqish kuchayadi, tushunish yaxshilanadi, yodlash yanada mustahkam bo'ladi. Turli xil faoliyat turlarini almashtirish darsda ishlashda charchoq va monotonlikni oldini oladi. Interfaol ta'lim texnologiyasidan foydalanish o'qituvchiga har bir talabaning faoliyatini birlashtirishga, o'quv faoliyati va shaxslararo kognitiv aloqani bog'lashga imkon beradi.

Yangi XXI-asrda ta'limda yangi tendentsiyalar paydo bo'ldi. Qadimgi muammolarga yangi yondashuvlar paydo bo'ldi: qanday va nimani o'qitish, yangi pedagogik texnologiyalar, usullar, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarga yangi qarashlar. Bugungi kunda talabalarning bilim faolligini rivojlantirish, bilish jarayoniga qiziqishni shakllantirish, o'quvchilarga o'rganish sub'ekti bo'lish, oson navigatsiya qilish imkonini beradigan ma'lumotlarni qidirish, o'zlashtirish, qayta ishlash va qo'llash usullariga qiziqishni shakllantirish ayniqsa muhimdir. bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda [6].

So'nggi o'n yilliklarda talabalarning tabiiy sikl fanlariga qiziqishi asta-sekin pasaydi. Ilmiy-texnik inqilob va jamiyatni axborotlashtirish jarayonining kengayishi sharoitida bunday hodisa paradoks ko'rinadi.

Fizika kursining hozirgi holatini tekshirish quyidagilarni ko'rsatadi:

- mafkuraviy, politexnikaviy va insonparvarlik yo'nalishining zaifligi (u tafakkur, axloqiy va estetik tarbiyani rivojlantirishga, atrofimizdagi olamga dialektik yondashuvni shakllantirishga kam hissa qo'shadi);
- hayotiy muammolarga, birinchi navbatda, ekologik ta'lim muammolariga e'tiborning yetarli darajada yo'qligi;
- motivatsiyaning yetarli emasligi (umumiy rasm bilan tanish bo'lmagan talabalar ko'pincha nima uchun muayyan muayyan masalalar o'rganilayotganini tushunmaydilar; bundan tashqari, ko'plab tushunchalar talabalarning yosh manfaatlarini hisobga olmasdan juda kech shakllana boshlaydi);
- talabalarning qiziqish va qobiliyatini hisobga oladigan yondashuvning yo'qligi (natijada, kimlardir uchun fizika kursi o'ta qiyin bo'lib chiqadi, boshqalar uchun esa, aksincha, zerikarli va qiziqmas)[3].

Ushbu ishning maqsadi shaxsiy pedagogik tajribani hisobga olgan holda fizika darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish xususiyatlarini ko'rib chiqishdir.

Shu munosabat bilan o'qituvchi oldida quyidagi savollar tug'iladi[4].

Talabalarni qanday qiziqitirish mumkin? Qanday qilib ularni o'qishga undash kerak?

Birinchi kurs talabalarimiz uchun fizika olamiga "Kirish" anketadan boshlanadi.

Men talabalardan quyidagi savollarga javob berishlarini so'rayman:

1. Umumta'lim fanlari orasida fizikani qaysi o'ringa qo'ygan bo'lardingiz?
2. Kelajakdagi kasbingizga fizika kerakmi?
3. Fizikaning qaysi bo'limini yaxshi bilasiz?

A) mexanika;

B) to'g'ridan-to'g'ri oqim;

C) optika

4. Fizikadan uy vazifasini bajarishda qiynalganingizda,

sizga kim yordam berdi?

A) ota-onalar

B) aka-uka, opa-singillar, xolalar (qarindoshlar)

D) sinfdoshlar

E) do'stlar

F) boshqalar

G) hechkim

5. Fizikadan uy vazifangizni qancha vaqt bajarasiz?

Natijalar quyidagicha:

1. Talabalar fizikani 3-4 o'ringa qo'yishadi

2. 37% - yo'q; 63% ha

3. Mexanika

4. A) ota-onalar - 23%

B) qarindoshlar - 22%

C) sinfdoshlar-17%

D) do'stlar - 9%

F) boshqalar - 3%

G) hech kim-23%

5) 20-30 daqiqa - o'rtacha vaqt

Fizika fanini o'rganish oxirida takroriy so'rov o'tkaziladi. Savolga: "Sizga kelajakdagi kasbingizda fizika kerakmi?" "Ha" - 99,7% javob

O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'qitishning yakuniy maqsadi mutaxassis tayyorlash bo'lganligi sababli, uning yuqori malakasi faqat o'qishga, har bir fanga motivatsion munosabatda bo'lishi mumkin. talabalarning o'qish davridagi motivatsiyasi o'zgarishi mumkin.

Treningning boshida fizika bo'yicha o'quv faoliyati uchun motivatsiya darajasi past bo'ladi. Kognitiv qiziqishlar amorf (ma'lumki, kuchli va zaif talabalar aql darajasida emas, balki ta'lim faoliyati motivatsiyasida farqlanadi).

Buning uchun fanga - fizikaga qiziqishni rivojlantirish kerak.

"Fizika" fanini o'qitishda darsda o'qitishning faol shakllari va usullariga alohida e'tibor berilishi kerak, deb hisoblayman.

2. Dars-spektakl "Olimlar kuni".

Ushbu dars davomida guruh 3 ta jamoaga bo'linadi. Darslarda - spektakllarda - "Olimlar kuni", talabalar to'plangan materiallar bilan tanishtiradilar. M. Faraday, M. V. Lomonosov, N. Tesla va boshqalar qatnashdilar.

Ijodiy bosqichda qiziqish va imkoniyatlardan kelib chiqqan holda guruhlariga birlashgan talabalar quyidagi ishlarni bajarishdi:

- olimning tarjimai holi

- olim haqidagi maqolalar kartotekasini tuzish

- kashfiyotlarning qisqacha monografiyasini tuzish

- Amaliy tajriba bilan tanishish (tajribalardan birini takrorlash imkoniyati bilan).

Darsning muhim tarkibiy qismlari psixologik kayfiyat va motivatsion bosqichni yaratish, olim portreti ustida ishlash, dars mavzusi va maqsadini yetkazish va ijodiy bosqichda ishlash uchun motivatsiya, amaliy mashg'ulotlar (eksperiment o'tkazish) edi.)

Bunday darslar - olimlarning g'oyalari natijasida talabalarda olimlarning shaxsiyatiga, ularning kashfiyotlariga chinakam qiziqish uyg'otadi. Talabalar olimni imkon qadar to'liq va qiziqarli taqdim etishga harakat qilib, ijodiy bosqichda bajarilgan ishlarni foto va video materiallar, kitob ko'rgazmalari va hokazolardan foydalangan holda o'ziga xos va rang-barang tartibga solishadi[3,120].

Darslarning amaliy qismi - olimlarning g'oyalari eksperimentni o'z ichiga oladi. Ba'zan bu ko'rgazmalilik, ba'zan

kichik amaliy ish, ba'zan qiziqarli tajribalar va hokazo. Bunday darslarda har bir talaba o'z qobiliyatiga qarab, ijodkorlik ko'rsatdi va "muvaffaqiyatli vaziyat" ni boshidan kechiradi.

3. Dars-tajriba.

Menimcha, auditoriyada talabalar bilan shug'ullanish va tajriba o'tkazish kerak. "Jismoniy laboratoriya." siklidan darslarimiz. Tajriba va eksperiment" mavzusi talabalarga ayniqsa yoqadi.

Ijodiy bosqichda talabalar:

- qiziqarli tajribalarni qidiring va tanlang (ko'pincha fizikadagi qiziqarli tajribalardan)
- kerakli qurilmalarni izlash va tanlash, tajriba tavsifini tuzish.
- o'z tajribalari uchun xavfsizlik bo'yicha ko'rsatmalar tuzish.

Darslarda "Jismoniy laboratoriya. Tajriba va eksperiment" talabalar ba'zan eksperimentni o'zlari o'tkazadilar, boshqa guruhlar xulosa chiqaradi, ba'zan esa boshqa guruh ijodiy bosqichda tuzilgan tavsiflar bo'yicha tajriba o'tkazadi, ba'zan barcha tajribalar bitta ob'ekt bilan bog'lanadi – (masalan, plastik shisha bilan).) Ko'p variantlar mavjud.

Darslarda olingan natijalar va effektlar "Jismoniy laboratoriya. Tajriba va eksperiment" talabalarining faolligi, innovatsion faoliyati, o'quv vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bilan bog'liq.

O'qitishning shunga o'xshash shakllari va usullari bizga quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi: ta'limga talaba-markazli yondashuv natijalarga samarali erishishga e'tibor qaratish muammoli ta'lim ijodiy faoliyat tajribasini rivojlantirish vositasi sifatida

o'quv jarayonini ijodiy tashkil etish, uni ijodiy vaziyatlar bilan maksimal darajada to'ldirish.

maqsadga birgalikda erishish uchun vaziyatni yaratish ta'lim jarayonining batafsil tavsifi talabalarni kognitiv faoliyatning oqilona usullari bilan qurollantirish

o'z-o'zini tarbiyalash, o'rganish uchun rag'batlantirishni shakllantirish

o'qitishning texnik va ko'rgazmali vositalaridan keng foydalanish

kompyuter texnikasini amaliyotga joriy etish va tizimli foydalanish

nostandart yechimlarni va axborot manbalarini mustaqil izlashni talab qiladigan ijodiy vazifalarni ishlab chiqish.

4. Salomatlikni tejaydigan texnologiyalar.

Talabalarni tarbiyalash va tayyorlash samaradorligi sog'lig'iga bog'liq. Sog'lik - bu shaxsning barkamol rivojlanishining muhim omili. Albatta, ko'p narsa talabaning sog'lig'ining dastlabki holatiga bog'liq, ammo ta'lim faoliyatini to'g'ri tashkil etish muhim emas.

Shuning uchun fizika darslarida salomatlikni tejaydigan texnologiyalarga katta e'tibor beraman.

O'quv jarayonida men tomonidan qo'llaniladigan sog'liqni saqlashni tejaydigan texnologiyalarni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

- o'quv jarayoni uchun gigienik jihatdan maqbul sharoitlarni ta'minlaydigan texnologiyalar (guruhdagi atrof-muhit va gigiyenik sharoitlar, talabaning joyida turishi, turishning almashinishi);

- talabalarining o'quv jarayoni va jismoniy faolligini maqbul tashkil etish texnologiyalari (darsni to'g'ri tashkil etish, o'quvchilarning mehnat qobiliyati zonasini hisobga olgan holda idrok etish kanallaridan foydalanish, aqliy faoliyat intensivligini taqsimlash);

- darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'llaniladigan psixologik-pedagogik texnologiyalar (emotsional stressni bartaraf etish, sinfda qulay psixologik iqlim yaratish, talabalarga yo'naltirilgan texnologiyalar).

Talabalarining sog'lig'ini saqlash tamoyillariga amal qilgan holda, men fizika darslarida quyidagi muammolarni hal qilaman:

- talabalarining ortiqcha ish holatiga olib keladigan ortiqcha o'quv yuklarini olib tashlash;

- talabalarining ruhiy salomatligini himoya qilish va mustahkamlash (stressning oldini olish, talabalar o'rtasida yomon odatlar,);

- talabalarining salomatligi madaniyatini shakllantirish.

Men fizikadan ikki turdagi sog'liqni saqlash darslarini o'tkazaman:

- salomatlikni saqlash elementlarini o'z ichiga olgan dars, chunki dars mazmuni salomatlik bilan bog'liq.

- fizika bo'yicha standart puxta o'ylangan uslubiy dars, unda bir qarashda salomatlik haqida hech narsa aytilmagan, ammo bu sog'liqni saqlash darsi, chunki bu men intilgan dars:

- o'quv rejasini to'liq amalga oshirish;

- talabalarda o'z faniga qiziqishini shakllantirish;

- talabalar bilan ishonchli, sheriklik munosabatlarini o'rnatish;

- maksimal ruhiy, psixologik va ma'naviy qulaylik darsi ustida o'ylash;

- talabalarni o'qitish samaradorligini oshirish uchun ularning individual xususiyatlaridan maksimal darajada foydalanish[8].

Tanaffusda dars boshlanishidan oldin men ofisning ishga tayyorlanishini tekshiraman: stollar, taxtalar, o'quv jihozlari, yorug'lik holati, harorat, namlikni va agar kerak bo'lsa, xonani ventilyatsiya qilaman. Asab kuchlanishining oldini olish rangning insonga ta'sirining tabiatini hisobga olishni talab qiladi. Olimlarning eksperimental tadqiqotlari insonga eng foydali ta'sir ko'rsatadigan optimal ranglar oralig'ini aniqlashga imkon berdi. Shuning uchun fizika guruhida bej tonlari qo'llaniladi. Devorlarda ortiqcha narsa yo'q, chunki bu talabalarining tashvishini, g'azabini keltirib chiqaradi.

Darsning birinchi daqiqalaridanoq salomlashish bilan men xayrixohlik muhitini, ijobiy hissiy kayfiyatni yaratishga intilaman.

Darslarda men turli xil o'quv faoliyati turlarini almashtiraman: talabalarga savol berish, formulalar, qonunlar, tushunchalar yozish, darslikdagi materialni o'qish, tinglash, savollarga javob berish, masalalar yechish, ko'rgazmali qurollarni ko'rish, ko'rgazmali tajriba va tajribalar o'tkazish. Shu bilan birga men turli xil o'qitish turlaridan foydalanaman: og'zaki, vizual, mustaqil ish, audiovizual, amaliy ishlar. Bu ortiqcha ish va o'rganilayotgan mavzuga qiziqish yo'qligi muammolarini yo'q qiladi[9].

Zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi - bu talabalarining kognitiv qiziqishlarini shakllantirish va rivojlantirish, uning shaxsiyati o'quv jarayonining markaziy figurasidir va bu o'quv jarayonida tarbiyalangan kognitiv faoliyatga bo'lgan qiziqish bo'lib, keyinchalik bu qiziqish uyg'otadi. Talabada har qanday sharoitda zamon bilan hamnafas bo'lish ko'nikmasini shakllantirishga asos bo'ladi.

Hozirgi vaqtda bir nechta an'anaviy va innovatsion o'qitish texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Ulardan biri yaxshiroq, ikkinchisi yomonroq, yoki ijobiy natijalarga erishish uchun faqat bu va boshqasidan foydalanmaslik kerak, deb aytish mumkin emas.

Menimcha, ma'lum bir texnologiyani tanlash ko'plab omillarga bog'liq: talabalar kontingenti, ularning yoshi, tayyorgarlik darajasi, dars mavzusi va boshqalar. Va eng yaxshi variant - bu o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli

darajada oshiradigan, o'quv jarayonini yanada qiziqarli qiladigan, talabalarning kognitiv motivatsiyasi va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan ushbu texnologiyalar aralashmasidan foydalanish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

- fizika darslarida o'qitishning innovatsion usullaridan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan;

- innovatsion o'qitish usullarining aksariyat qismini o'z ichiga olgan darslar modeli ishlab chiqilgan;

- fizika bo'yicha ma'lumotlarni tizimlashtirib, uni talabalar, o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan idrok etish va foydalanish uchun moslashtiradigan "Fizika sayyorasi" (www.masteranikfiz.ucoz.ru) o'quv sayti yaratildi;

- talabalarning darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda eng samarali va faol ishlashi uchun shart-sharoitlar belgilandi va asoslandi.

Amalga oshirilgan ishlarning nazariy ahamiyati shundaki, u maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalash nazariyasiga qo'shilgan aniq hissadir. U turli xil innovatsion o'qitish usullarini tahlil qiladi, ushbu usullarni an'anaviy maktabda ham, va boshqa maktab-internatlarda qo'llash variantini taklif qiladi.

Xulosa. Shuni yodda tutish kerakki, keng xilma-xillik faqat o'qituvchi o'zining shaxsiy o'qitish texnologiyasining

xususiyatlarini, ma'lum bir guruh va alohida talabalarning xususiyatlarini hisobga olmasagina zararli bo'lishi mumkin.

Bitta dars doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining barcha resurslari va imkoniyatlaridan foydalanish mumkin emas va imkonsiz, ularni ta'limga tatbiq etish tizimi muhim ahamiyatga ega. Bu tizimni har bir o'qituvchi mustaqil ravishda qurishi mumkin va qurishi kerak, shunda zamonaviy dars yanada samarali va faol bo'ladi, o'quvchilarning fanga qiziqishini oshiradi va ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir qiladi[15].

Demak, ta'limdagi innovatsiya deganda pedagogik texnologiyalarni, metodlar, metodlar va o'qitish vositalarini takomillashtirish jarayoni tushuniladi. Hozirgi vaqtda innovatsion pedagogik faoliyat har qanday ta'lim muassasasi ta'lim faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Va bu tasodif emas. Aynan innovatsion faoliyat nafaqat ta'lim xizmatlari bozorida muassasaning raqobatbardoshligini yaratish uchun zamin yaratadi, balki o'qituvchining kasbiy o'sish yo'nalishini, uning ijodiy izlanishini belgilaydi va talabalarning shaxsiy o'sishiga yordam beradi.

Shuning uchun innovatsion faoliyat o'qituvchilarning ilmiy-metodik faoliyati va talabalarning o'quv va tadqiqot faoliyati bilan uzviy bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. "Eksperimental topshiriqlar" V.F. Shilov . Talabalar uchun mini-loyihalar).Kelajak uchun Intel Education, Moskva 2004 yil.
2. Galeeva, N.L. Ta'lim texnologiyasi ISUD / N.L. Galeev. - M.: Talab bo'yicha kitob, 2013. - 220 b.
3. Kudryavtseva A. G. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar Federal davlat ta'lim standartini amalga oshirish asosida malakali mutaxassislarni yuqori sifatli tayyorlash uchun asos sifatida // Zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalari: V stajyorning materiallari. ilmiy konf. (Ufa, 2014 yil may). - Ufa: Yoz, 2014. - S. 167-173.
4. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari / Ed. E.S.Po'lat – M., 2000 y
5. <http://charko.narod.ru>
6. <http://festival.1september.ru>
7. <http://murzim.ru/nauka/pedagogika>
8. <http://mariyakuznec.ucoz.ru>
9. <http://nsportal.ru>
10. <http://www.bibliofond.ru/view.aspx>
11. <http://works.tarefer.ru>
12. <http://www.moluch.ru>
13. <http://www.imc-new.com>
14. <http://yandex.ru/yandsearch?text>
15. <http://yandex.ru/yandsearch?text=project%20technology&clid=1882611&lr=2>

Oybek YAKUBOV,

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: mooncheek8778@gmail.com

ToshDShU professori (DSc) X.Z. Alimova taqrizi asosida

LINGVISTIKADA ASSOTSIATIV METODDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK MODEL

Annotatsiya

Assotsiativ metod xorijiy tillarni o'qitishda kuchli yondashuv bo'lib, uni tilshunoslik sohasida ham samarali qo'llash mumkin. Yangi lingvistik tushunchalarni mavjud bilim va tajriba bilan bog'lash orqali o'quvchilar til tuzilmalari va funksiyalari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ushbu maqolada biz tilshunoslikda assotsiativ metoddan foydalangan holda o'qitishning pedagogik modelini taqdim etib, uning til tahlili va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini takomillashtirishda qo'llanilishiga e'tibor qaratamiz. Tilshunoslikda assotsiativ metod tildagi so'z va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan yondashuvlardan biridir. Bu usul so'zlar orasidagi bog'lanishlar ona tilida so'zlashuvchilarda uchraydigan semantik assotsiatsiyalar asosida shakllanadi, degan fikrga asoslanadi. Assotsiativ metodning asosiy tamoyillari qatoriga ma'lum assotsiativ reaksiyalarni o'rganish, assotsiativ maydonlarni tahlil qilish, tildagi assotsiativ me'yor va stereotiplarni o'rganish kiradi.

Kalit so'zlar: Assotsiativ usul, assotsiativ zanjir, tanqidiy fikrlash, assotsiativ maydon, assotsiativ eksperiment, chastotalar tahlili, interpretatsiya, oldindan baholash, tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, texnologiya integratsiyasi.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ АССОЦИАТИВНОМУ МЕТОДУ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

Ассоциативный метод является мощным подходом к обучению иностранным языкам, а также может быть эффективно применен в области языкознания. Соединяя новые лингвистические концепции с существующими знаниями и опытом, учащиеся могут глубже понять языковые структуры и функции. В этой статье мы представляем педагогическую модель обучения ассоциативному методу в лингвистике, уделяя особое внимание его применению для улучшения языкового анализа и навыков критического мышления.

Ассоциативный метод в языкознании является одним из подходов к изучению связей между словами и концептами в языке. Этот метод основан на идее, что связи между словами формируются на основе семантических ассоциаций, которые возникают у носителей языка. Основные принципы ассоциативного метода включают исследование ассоциативных реакций на определенные стимулы, анализ ассоциативных полей, а также изучение ассоциативных норм и стереотипов в языке.

Ключевые слова: Ассоциативный метод, ассоциативная цепочка, критическое мышление, ассоциативное поле, ассоциативный эксперимент, частотный анализ, интерпретация, предварительная оценка, стимуляция критического мышления, технология интеграции.

PEDAGOGICAL MODEL OF TEACHING THE ASSOCIATIVE METHOD IN LINGUISTICS

Annotation

The associative method is a powerful approach to teaching foreign languages, and can also be effectively applied in the field of linguistics. By connecting new linguistic concepts with existing knowledge and experience, students can gain a deeper understanding of language structures and functions. In this article, we present a pedagogical model for teaching the associative method in linguistics, focusing on its application to improve language analysis and critical thinking skills.

The associative method in linguistics is one of the approaches to the study of relationships between words and concepts in a language. This method is based on the idea that connections between words are formed on the basis of semantic associations that occur in native speakers. The main principles of the associative method include the study of associative reactions to certain stimuli, the analysis of associative fields, and the study of associative norms and stereotypes in the language.

Key words: Associative method, associative chain, critical thinking, associative field, associative experiment, frequency analysis, interpretation, preliminary assessment, critical thinking stimulation, integration technology.

Kirish. Tilshunoslikdagi assotsiativ eksperiment - bu tildagi so'zlar yoki tushunchalar o'rtasidagi assotsiativ aloqalarni o'rganish uchun ishlatiladigan tadqiqot usuli. Bunday tajribada ishtirokchilarga so'zlar yoki tushunchalar ro'yxati taqdim etiladi va ular ro'yxatdagi har bir taklif qilingan bandni ko'rganlarida xayoliga keladigan birinchi so'z yoki tushunchani nomlashlari kerak. Assotsiatsiya tajribasi laboratoriyada ham o'tkazilishi mumkin, bunda ishtirokchilarga kompyuter ekranida yoki audio yozuv orqali so'zlar yoki tushunchalar ko'rsatiladi, va tabiiy muhitda, masalan, ko'chada yoki maktablarda odamlardan so'rov o'tkazish orqali ham amalga oshirish mumkin. Assotsiatsiya

eksperimenti natijalari tadqiqotchilarga odamlarning ma'lum so'zlar yoki tushunchalar bilan yaratadigan "hayoliy tushuncha"lardagi umumiy tendensiyalar va bezaklarni aniqlash imkonini beradi. Bu so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni, tilning tuzilishini va madaniy xususiyatlarni tushunishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Assotsiativ metodning bir qismi sifatida eksperimentlar o'tkaziladi, unda sub'ektlardan berilgan stimulga nisbatan birinchi bo'lib aqlga kelgan so'zni nomlash so'raladi. Masalan, stimul "daraxt" so'zi bo'lsa, sub'ektlar "burglar", "po'stloq", "novdalar" kabi assotsiativ so'zlarni nomlashlari mumkin. Shundan so'ng, hosil bo'lgan

assotsiatsiyalar tahlil qilinadi va ular orasidagi umumiy tendensiyalar va aloqalar aniqlanadi.

Tilshunoslikda assotsiativ eksperiment natijalarini aniqlash uchun siz quyidagilarni amalga oshirishingiz mumkin:

1. Ma'lumotlarni yig'ish: Ishtirokchilar bilan assotsiatsiya tajribasini o'tkazish orqali ma'lumotlarni to'plang. Ushbu tajribada siz ishtirokchilarga stimullar so'z berasiz va ulardan tegishli so'z yoki iborani nomlashni so'raysiz.

2. Ma'lumotlarni tahlil qilish. Ma'lumotlarni to'plaganingizdan so'ng, uni tahlil qilishingiz kerak. Javoblaringizni tartibga solish va ularni o'xshashlik va mavzular asosida tasniflashdan boshlang. Buni qo'lda yoki Excel yoki statistik tahlil dasturlari kabi dasturiy vositalar yordamida amalga oshirish mumkin.

3. Chastotalar tahlili: Har bir javob toifasi yoki so'zining chastotasini hisoblang. Bu eng keng tarqalgan semantik birlashmalarni aniqlashga yordam beradi.

4. Statistik tahlil: Ma'lumotlarda muhim o'rin yoki munosabatlar mavjudligini aniqlash uchun statistik tahlilni amalga oshiring. Bu sizning tadqiqot savolingizning tabiatiga qarab, Xi-kvadrat yoki T-test kabi turli statistik testlar bilan amalga oshirilishi mumkin.

5. Interpretatsiya: Ma'lumotlarni tahlil qilish asosida natijalarni sharhlash. Tajriba natijasida paydo bo'lgan har qanday tendensiya yoki mazmunli assotsiatsiyalarni qidiring. Natijalarning qiqatlarini ko'rib chiqing va ularni tilshunoslik bo'yicha mavjud nazariyalari yoki adabiyotlar bilan bog'lang.

6. Hisobot. Nihoyat, natijalaringizni aniq va qisqacha bayon qiling. Xulosalaringizni tasdiqlash uchun tegishli statistik ma'lumotlar, jadvallar va raqamlarni qo'shing. Tadqiqotning cheklovlarini muhokama qiling va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni taklif qiling.

Tahlil va natijalar. Eksperimentlarni o'tkazishda axloqiy tamoyillarga rioya qilishni unutmay va ishtirokchilarning maxfiyligi va anonimligini ta'minlang.

Assotsiativ usul nafaqat so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni, balki ona tilida so'zlashuvchilar dunyosini tafakkur va idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi madaniy birlashmalarni ham o'rganishga imkon beradi. Masalan, turli madaniyatlarda bir xil so'z turli assotsiatsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, assotsiativ usul turli kontekstlarda so'zning chuqur ma'nolarini ochishga yordam beradi. Bu usul nafaqat tilshunoslikda, balki psixologiya, sotsiologiya va marketing kabi boshqa sohalarida ham qo'llaniladi. Masalan, marketingda assotsiativ usul iste'molchilarning mahsulot va brendlarga nisbatan assotsiatsiyalari va afzalliklarini o'rganish uchun ishlatiladi.

Assotsiativ usul - yangi lug'at yoki grammatik tuzilmalarni mavjud bilim yoki tajriba bilan bog'lash orqali til o'rganishni yaxshilashga qaratilgan o'rganish usuli. Quyida assotsiativ usuldan foydalangan holda chet tillarini o'qitish modelini keltirib o'tamiz:

1. Oldindan baholash: Yangi lug'at yoki grammatikani kiritishdan oldin talabalarining oldingi bilimlari va mavjud til ko'nikmalarini baholang. Bu sizga ularning boshlang'ich nuqtasini tushunishga va o'rganishingizni shunga mos ravishda moslashtirishga yordam beradi.

2. Til sohasiga maqsadli kirib borish: maqsadli ravishda til yoki mavzuni tanishtirishdan boshlang. O'quvchilarni jalb qilish va o'rganish uchun kontekst yaratish uchun vizual, real hayot misollari yoki multimedia resurslaridan foydalaning.

3. Oldingi bilimlarni faollashtirish: Talabalarga yangi til va ularning mavjud bilimlari o'rtasida aloqa o'rnatishga yordam bering. Ularni o'zlari bilgan so'zlar, iboralar yoki voqealar haqida aqliy hujum qilishga undash.

4. Yangi lug'at yoki grammatika taqdimoti. Yangi lug'at yoki grammatik tuzilmalarni aniq va qisqacha taqdim eting. Talabalarga ularning ma'nosi va ishlatilishini tushunishga yordam berish uchun misollar, tushuntirishlar va kontekstlarni keltiring.

5. Assotsiativ faoliyat: talabalarni yangi til va ularning mavjud bilimlari o'rtasidagi bog'lanishni rag'batlantiradigan faoliyatga jalb qiling. Bular so'z birikmasi o'yinlari, rol o'ynash, hikoya qilish yoki shaxsiy tajribaga asoslangan muhokamalar bo'lishi mumkin.

6. Amaliyot va mustahkamlash: talabalarga yangi tildan foydalanish uchun ko'p imkoniyat bering. Bu yozma mashqlar, suhbatlar yoki interaktiv o'yinlar bo'lishi mumkin. Ularni tanlangan tilda, mazmunli kontekstda foydalanishga undash.

7. Takrorlash va mustahkamlash. Oldin o'rganilgan lug'at yoki grammatik tuzilmalarni qayta ko'rib chiqish orqali yangi tilni muntazam ravishda ko'rib chiqing va mustahkamlang. Bu yangi til va mavjud bilimlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.

8. Baholash va fikr bildirish. Talabalarining maqsadli tilni tushunishi va undan foydalanishini baholovchi viktorinalar, testlar yoki loyihalar yordamida o'qishni baholash. Ularni yaxshilashga yordam berish uchun konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim eting.

9. Integratsiya va kengaytirish: yangi tilni turli til ko'nikmalariga (o'qish, yozish, tinglash va gapirish) doimiy ravishda integratsiyalash va vaqt o'tishi bilan talabalarining so'z boyligi va grammatika bilimlarini kengaytirish.

10. Mulohaza yuritish va sozlang: o'qitishda assotsiativ usulning samaradorligi haqida o'ylab ko'ring. Talabalarining taraqqiyotini kuzatib boring va ularning ehtiyojlari va o'rganish uslublariga qarab o'rganish strategiyalaringizni o'zgartiring.

Talabalar o'zlari o'rganayotgan tilda o'z fikrlarini ifoda etishlari va birlasha olishlari uchun o'zlarini qulay his qiladigan, qo'llab-quvvatlovchi va interfaol ta'lim muhitini yaratganingizga ishonch hosil qiling. Talabalarining o'ziga xos ehtiyojlari va afzalliklarini qondirish uchun modelni moslashtiring.

Shuningdek, biz tilshunoslikda assotsiativ metodni o'rgatishning pedagogik modelini taqdim etamiz, uning asosiy e'tiborni til tahlili va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish uchun qo'llashga qaratamiz:

1. Asosiy tayyorgarlik:

Assotsiativ metodni joriy etishdan oldin lingvistik bilimlarga asos solinishi kerak. Bu talabalarni fonetika, fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika kabi asosiy lingvistik tushunchalar bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu asosni taqdim etish orqali o'quvchilar turli til elementlari o'rtasidagi aloqalarni yaxshiroq tushunishlari mumkin.

2. Assotsiativ usulga kirish:

Assotsiativ metodning tamoyillari va afzalliklarini talabalarga tushuntirishdan boshlang. Bu yangi ma'lumotlarni mavjud bilimlari bilan bog'lash orqali ularning til tuzilmalari va funksiyalari haqidagi tushunchalarini qanday yaxshilash mumkinligini ta'kidlang. Assotsiativ fikrlashni lingvistik tahlil va tadqiqotlarda qo'llash mumkinligiga misollar keltiring.

3. Assotsiatsiyalar yarating:

Talabalarni lingvistik tushunchalar va ularning shaxsiy tajribasi, madaniy merosi yoki boshqa o'quv fanlari o'rtasida bog'lanishni rag'batlantirish. Misol uchun, fonetikani o'rganishda o'quvchilar turli tovushlarni tanish narsalar yoki vaziyatlar bilan bog'lashlari mumkin. Sintaksisni o'rganish orqali ular jumla tuzilmalarini o'z ona tillari yoki ularga tanish bo'lgan boshqa tillar bilan bog'lashlari mumkin.

4. Amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etish:

Tilshunoslikda assotsiativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan amaliy mashg'ulotlarni amalga oshirish. Fonetika nuqtai nazaridan o'quvchilar tovushlarni o'xshash yoki farqiga qarab tinglashlari va tasniflashlari mumkin. Morfologiyada mavjud so'zlardan yangi so'z yasashini tahlil qilib, so'z assotsiatsiyasini yasay oladilar. Sintaksisda ular turli tillardagi gap tuzilmalarini aniqlashlari va solishtirishlari mumkin.

5. Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish:

Talabalarga til hodisalarini turli nuqtai nazardan tahlil qilishni taklif qilish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Ularni savollar berishga va til naqshlari, o'zgarishlari va o'zgarishlarining sabablarini o'rganishga undash. Talabalarining lingvistik tahlilida assotsiativ usulni qo'llashni talab qiladigan loyihalar yoki tadqiqot ishlarini tayinlang.

6. Fikr va tavsiyalar berish:

Topshiriqlar, tadbirlar va talabalar muhokamalari bo'yicha muntazam ravishda fikr-mulohazalarni taqdim eting. Ularning tilshunoslikda assotsiativ fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga yordam berish uchun konstruktiv tanqid va maslahatlar bering. Birgalikda o'rganish va fikr almashishni rag'batlantirish uchun tengdoshlarning muhokamalarini va guruh ishlarini rag'batlantirish.

7. Texnologiya integratsiyasi:

Assotsiativ usulni qo'llashni yaxshilash uchun interaktiv til dasturlari, onlayn lingvistik ma'lumotlar bazalari

yoki multimedia resurslari kabi texnologiya vositalaridan foydalaning. Ushbu vositalar o'quvchilarga tahlil va assotsiatsiya uchun qo'shimcha misollar, mashqlar va haqiqiy til ma'lumotlarini taqdim etishi mumkin.

8. Ta'lim natijalarini baholash:

Tilshunoslikda assotsiativ metodni o'quvchilarning tushunishi va qo'llashini turli baholash usullaridan foydalangan holda baholash. Bular yozma imtihonlar, og'zaki taqdimotlar, tadqiqot loyihalari yoki lingvistik tushunchalar o'rtasida aloqa o'rnatish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini qo'llash qobiliyatini ko'rsatadigan portfellar bo'lishi mumkin.

Xulosa. Ushbu maqolada keltirilgan pedagogik model tilshunoslikda assotsiativ metodni o'qitishning tizimli yondashuvini ta'minlaydi. Amaliy mashg'ulotlar, tanqidiy fikrlash mashqlari va texnologiya integratsiyasini o'z ichiga olgan holda, talabalar til tuzilmalari va funksiyalarini chuqurroq tushunishlari mumkin. Assotsiativ usulni qo'llash orqali talabalarga o'zlarining tilshunoslik tadqiqotlarida faol o'quvchilar bo'lish imkoniyati beriladi, bu esa baholashga yordam beradi va til tahlili va tadqiqotida ishtirok etadi.

Demak, tilshunoslikda assotsiativ metod tildagi so'z va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish hamda madaniy-semantik assotsiatsiyalarni tahlil qilishda samarali vosita hisoblanadi. Bu so'zning chuqur ma'nolarini ochib berish, dunyoni tafakkur va idrok etish til orqali qanday shakllanganligini tushunish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента (Монография), М.- Харьков: Ра-Каравелла, 2001. – 320с.
2. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // Русский ассоциативный словарь (РАС). Т.1. От стимула к реакции. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2002.– 784с.
3. Патсис Михаил. Ассоциативное поле как инструмент анализа значения слова (на материале греческого языка). Автореферат. – М. 2005.
4. Титова Л.Н. Свободный ассоциативный эксперимент. Ассоциативные словари // Методы изучения лексики. – Минск: Издательство БГУ, 1975. – С.56-64.